

Soproni Szemle

2005. első szám

ötvenkilencedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.
Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.

További támogatónk:
Autoliv Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Hiller István, Kücsán József, Németh Ildikó,
Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbulý Éva, Varga Imréné titkár, Vass Balázs technikai szerkesztő

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs, Gömöri János
Hárs József, Jankó Ferenc, Kubinszky Mihály,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1800 Ft-ért. Előfizetési díj 2005-re egy évre 1600 Ft, egyes szám ára 400 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban illetve a Nyugat-Magyarországi Egyetem Növénytan Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magaspöldszint) kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.).

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle

| 2005. első szám

| ötvenkilencedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

50 ÉVE INDULT ÚJRA A SOPRONI SZEMLE

Beköszöntő	3
DOMONKOS OTTÓ: A Soproni Szemle ötven éve. A folyóirat újraindítása 1955-ben	3

HATVAN ÉVE TÖRTÉNT

CSEKŐ ERNŐ: Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megsemmisítéséről	27
Három írás – három sors	
CSATKAI ENDRE: Kópházán szabadultam fel	46
ANDRÁSSY-KUYLENSTIERNA STELLA: Ég a puszta (részletek), bev. Tóth Sándor, ford.	
Turbuly Lilla	55
STÁNITZ ANTAL: Egy preparandista viszontagságai (részletek)	66

MŰHELY

KUBINSZKY MIHÁLY: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 2004. évi tevékenységéről	84
--	----

SOPRONI KÖNYVESPOLC

ÉGETŐ MELINDA (SZERK.): Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Győr és Sopron vármegyéből (1551–1843). Budapest, 2004. (ism. Kücsán József)	85
HANZMANN KÁROLY: Helyzetrajz és adalékok a soproni Ágostai hitvallású Evangélikus Egyházközség 1900–1950. évi történetéhez I–II. Sopron, 2000. és 2003. (ism. Dominkovits Péter)	89
LOVAS GYULA: „Légóltalom vigyázz! Sopron...” Sopron, 2003. (ism. Kubinszky Mihály)....	93
IFJ. SARKADY SÁNDOR: Légicsaták és légiesemények 1944–1945-ben Sopron vármegyében. Sopron, 2004, (ism. Hárs József)	94
MASTALÍRNÉ ZÁDOR MÁRTA: Sopron bibliográfiája a 2003. évre	96

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata. Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Ádám Antal és Dr. Bartha Dénes. Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben

TANULMÁNYOK

GODA KÁROLY: A város élén. Sopron polgármesterei a 15–16. század fordulóján	308
GYÖNGYÖSSY MÁRTON: Nyugat-Magyarország kora újkori pénzforgalma	329
HORVÁTH LÁSZLÓ: A kapuvári uradalom az 1580-as évek végén	353
JANKÓ FERENC: „A soproni részházak” – két emberöltő múltán	158
KATONA CSABA: Három forrás a Jéhn család történetéhez	51
KRÁSZ LILLA: Életképek a születés kultúrtörténetéből a 18. század végi Sopronban	3
KRISCH ANDRÁS: A soproni szőlőtermelők a 19. század utolsó évtizedeiben	142
MERK ZSUZSA – RAPCSÁNYI LÁSZLÓ: „A mi szánkából hangzott az első éljen a Mura tulsó partján” Egy népfelkelő közlegény kéziratoss naplója Soprontól Csáktornyaiig 1848 október havában	36
MOLNÁR TÜNDE: A némettség elűzése Sopronból és környékéről a korabeli sajtó tükrében	242
NÉMETH JÁNOS: A soproni német nyelvű források nyelvészeti kutatásának lehetőségei ..	102
SCHINDLER, OTTO G: Commedia dell'arte mint gyermekszínház avagy <i>A háziúr a Bolon- dok utcájában</i> , egy 1828-as soproni előadás	23
D. SZAKÁCS ANITA: Kereskedők, iparosok, értelmiségiek (Képek Sopron város társadalmá- ról a 19. század második feléből)	124
TÓTH IMRE: Elűzöttek és itthon maradtak. Beszélgetés Walter Dezsővel, Sopron Megyei Jogú Város polgármesterével	261
TÓTH IMRE: A némettség helye és megítélése Sopronban 1918 és 1941 között.....	219
VARGA IMRÉNÉ: A kitelepítés Balf, Harka, Sopronbánfalva és Ágfalva községekben az evangélikus lelkészek feljegyzései alapján	256

MŰHELY

BORONKAI SZABOLCS: A <i>Toldi szerelme</i> német fordításáról. Néhány megjegyzés Moritz Kolbenheyer Szász Károlyhoz írt leveleihez	179
CSISZÁR ATTILA: A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálata Kapu- váron (1767)	276
DOMONKOS OTTÓ: A soproni habán ház (Habaner Hof) mint bizonyággyegy.....	396
EKLER PÉTER: Közgyűjteményi Tudományos Napok 3. A rendezvény vendége: Sopron	187
HÁMORI GÁBOR: A tenisz hőskora Sopronban (1893–1899)	292
JANKÓ FERENC: Sopron történelmi külvárosainak fejlesztési lehetőségei	264
KENESSEI KÁROLY: Emlékezés Nagycenken Széchényi Ferenc születésének 250. évfordulóján.....	402
KORMOS GYULA: A Szent György-templom kora-barokk orgonájának összehasonlítása korabeli hangszerekkel	70

KUBINSZKY MIHÁLY: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 2003. évi tevékenységéről	191
MACHER FRIGYES – LENGYELNÉ KISS KATALIN: Seltenhofer-emlékülés Sopronban	295
SEDLMAYR JÁNOS: A soproni középkori Várostorony és környékének védelmi rendszere (1270–1676)	62
VAJK ÁDÁM: A csornai premontrei prépostság alapítása	386
VISY ZOLTÁN: A dél-dunántúli Visy család Sopron megyei gyökerei (Visy Pál feljegyzése)	280

SOPRONI KÖNYVESPOLC

DÉKÁNY ZSIGMONDNÉ (SZERK.): A Soproni Széchenyi István Gimnázium jubileumi évkönyve. Sopron, 2001/2002. tanév. Sopron, 2002. (ism. Németh Kálmán)	93
GALAMBOS SÁNDOR: Bemutatkozik a Szabolcs-Szatmári Szemle	406
GMOSER, ELISABETH: Geschichte der Herrschaft Güns als kaiserliches Kammergut unter österreichischer Verwaltung (1491–1647). Eisenstadt, 2002. (Burgenländische Forschungen Bd. 86.) (ism. Kenyeres István)	414
GUNST PÉTER: Bemutatkozik a Debreceni Szemle	193
GYURÁ CZ FERENC: A Vasi Szemle bemutatása	298
HÁRS JÓZSEF: Soproni olvasókönyv. Cikkgyűjtemény 1873–1944 a helyi magyar lapokból. Sopron, 2003. (ism. Kubinszky Mihály)	196
KUBINSZKY MIHÁLY: Sopron építészete a 20. században. Szeged – Tatabánya, 2003. (ism. Győr Attila)	194
LOVAS GYULA: A bakterház. Vasúthistória könyvek. Budapest, 2003. (ism. Kubinszky Mihály)	301
MÁRFI ATTILA: Bemutatkozik a Pécsi Szemle	85
MASTALÍRNÉ ZÁDOR MÁRTA: Sopron bibliográfiája a 2002. évre	197
NÉMA SÁNDOR (SZERK.): Győr vármegye települései 18–19. századi kéziratos térképeken. Győr, 2003. (ism.: Szádeczky-Kardoss Gyula)	88
PRAŽAK, RICHARD (vál., bev.): Széchenyi Ferenc és Csehország. Levelestár., sajtó alá rend. DEÁK ESZTER és ERDÉLYI LUJZA. Budapest, 2003. (ism. Dominkovits Péter)	419
SZENDE KATALIN: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Budapest, 2004. (ism. Horváth József)	409
TATAI ZOLTÁN (SZERK.): Emlékezés Wallner Ernőre – élete és munkássága. Veszprém, 2003. (ism. Wallner Ákos)	301
V. SZALONTAY JUDIT (SZERK.): "Patrona Hungariae". Mária-tisztelet a művészetben és a néphagyományban Csorna, 2003. (ism. Hetény János)	91
A SZERKESZTŐSÉG: A Soproni Szemle CD-ROM kiadása elé	307
Közlemények	94
Szerkesztőségi közlemény: Molnár László köszöntése	303
Szerkesztőségi közlemények	422
WILD RÓBERT: Beköszöntő	99

MITTEILUNGEN

KÁROLY GODA: An der Spitze der Stadt. Bürgermeister von Ödenburg an der Wende vom 15 zum 16. Jahrhundert	308
MÁRTON GYÖNGYÖSSY: Der frühneuzeitliche Geldverkehr in Westungarn	329
LÁSZLÓ HORVÁTH: Die Kapuvärer Herrschaft am Ende der achtziger Jahre des 16. Jahrhunderts	353
FERENC JANKÓ: „Die Ödenburger Teilhäuser“ — nach zwei Generationen	158
CSABA KATONA: Drei Quellen zur Geschichte der Familie Jehn	51
LILLA KRÁSZ: Ödenburger Bilder zur Kulturgeschichte der Geburt (Ende des 18. Jahrhunderts)	3
ANDRÁS KRISCH: Die Ödenburger "Wirtschaftsbürger" in den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts	142
ZSUZSA MERK — LÁSZLÓ RAPCSÁNYI: Von Ödenburg bis Csáktornya. Das Feldzugstagebuch eines Soldaten vom Volksaufstand im Oktober 1848	36
TÜNDE MOLNÁR: Die Vertreibung der Deutschen aus Ödenburg und Umgebung	242
JÁNOS NÉMETH: Die Möglichkeiten der sprachwissenschaftlichen Erforschung der deutschsprachigen Ödenburger Quellen	102
OTTO G. SCHINDLER: Commedia dell'arte als Kindertheater oder „Der Hausherr in der Narrengasse“. Eine Ödenburger Aufführung im Jahre 1828	23
ANITA D. SZAKÁCS: Kaufleute, Handwerker, Intellektuelle (Bilder zur Gesellschaft der Stadt Ödenburg in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts)	124
IMRE TÓTH: Situation und Beurteilung des Deutschtums in Ödenburg zwischen 1918 und 1941	219
IMRE TÓTH Vertriebene und diejenige, die zu Hause geblieben sind. Gespräch mit Dezső Walter, Bürgermeister der Stadt Ödenburg.	261
GYÖNGYI VARGA: Die Aussiedlung in den Dörfern Wolfs, Harkau, Wandorf und Agendorf aufgrund der Aufzeichnungen der evangelischen Pastoren	256

KLEINE MITTEILUNGEN

SZABOLCS BORONKAI: Zur deutschen Übersetzung des Gedichtes Toldi szerelme/Die Liebe von Toldi. Einige Anmerkungen zu den Briefen von Moritz Kolbenheyer an Károly Szász	179
ATTILA CSISZÁR: Die neun Fragepunkte der Maria Theresianischen Urbarmessungsregulierung in Kapuvár (1767)	276
OTTÓ DOMONKOS: Das Ödenburger Habaner Haus als "Wahrzeichen"	396
PÉTER EKLER: Wissenschaftliche Tagung Öffentlicher Sammlungen 3. Gast der Veranstaltung: Ödenburg	187
GÁBOR HÁMORI: Die erste Blütezeit des Tennissports in Ödenburg (1893–1899)	292
FERENC JANKÓ: Die Entwicklungsmöglichkeiten der historischen Vorstädte von Ödenburg	264
KÁROLY KENESSEI: Gedenktagung zum 250. Jubiläum der Geburt von Ferenc Széchenyi ...	402
GYULA KORMOS: Die frühbarocke Orgel der St. Georgskirche und ihre Parallelen	70

MIHÁLY KUBINSZKY: Bericht über die Tätigkeit des Ödenburger Stadtverschönerungsvereines im Jahre 2003.....	191
FRIGYES MACHER—KATALIN KISS LENGYEL: Seltenhofer-Gedenktagung in Ödenburg	295
JÁNOS SEDLMAYR: Die Wehranlagen des mittelalterlichen Ödenburger Stadtturmes und seiner Umgebung (1270–1676)	62
ÁDÁM VAJK: Die Gründung der Prämonstratenserpropstei Csorna.....	386
ZOLTAN VISY: Die Wurzeln der süd-transdanubischen Familie Visy im Komitat Ödenburg (Eine Aufzeichnung von Pál Visy)	280

BÜCHERSCHAU

PÉTER DOMINKOVITS: Ferenc Széchenyi und Böhmen. Briefesammlung. Zusammengestellt u. Vorwort von Richard Pražak, veröffentlicht von Eszter Deák u. Lujza Erdélyi. Budapest, 2003.....	419
SÁNDOR GALAMBOS: Die Szabolcs-Szatmári Szemle stellt sich vor	406
PÉTER GUNST: Die Debreceni Szemle stellt sich vor	193
ATTILA GYŐR: Mihály Kubinszky: Die Architektur von Ödenburg im 20. Jahrhundert. Szeged—Tatabánya, 2003.....	194
FERENC GYURÁ CZ: Die Vasi Szemle stellt sich vor	298
JÁNOS HETÉNY: Judit V. Szalontay (Red.): „Patrona Hungariae“. Marienverehrung in der Kunst und in der Volkstradition. Csorna, 2003.....	91
JÓZSEF HORVÁTH: Katalin Szende: Zu Hause in der Stadt. Gesellschaft und materielle Kultur im mittelalterlichen Ödenburg, Pressburg und Eperjes. Budapest, 2004.	409
ISTVÁN KENYERES: Elisabeth Gmoser: Geschichte der Herrschaft Güns als kaiserliches Kammergut unter österreichischer Verwaltung (1491—1647) Eisenstadt, 2002. (Burgenländische Forschungen Bd. 86.).....	414
MIHÁLY KUBINSZKY: József Hárs: Ödenburger Lesebuch. Artikelsammlung aus örtlichen ungarischen Zeitungen 1873—1944. Sopron, 2003.....	196
MIHÁLY KUBINSZKY: Gyula Lovas: Das Bahnwärterhaus. Bahnhistorische Bücher. Buda- pest, 2003.....	301
MÁRTA MASTALÍR-ZÁDOR: Ödenburger Bibliographie für das Jahr 2002.....	197
ATTILA MÁRFI: Die Pécsi Szemle stellt sich vor	85
KÁLMÁN NÉMETH: Ágnes Dékány (Red.): Das Jubiläumsjahrbuch des Ödenburger István Széchenyi Gymnasiums. Sopron, Schuljahr 2001/2002. Sopron, 2002.....	93
GYULA SZÁDECZKY-KARDOSS: Sándor Néma (Red.): Die Siedlungen des Komitates Győr auf handgezeichneten Karten aus dem 18–19. Jahrhundert. Győr, 2003.....	88
ÁKOS WALLNER: Zoltán Tatai Red.: Gedenken an Ernő Wallner – sein Leben und seine Tätigkeit. Veszprém, 2003.....	301
Begrüßung von László Molnár.	303
Mitteilung der Redaktion	94
MITTEILUNG DER REDAKTION: Vorwort zur CD-ROM Ausgabe der Ödenburger Rundschau..	307
RÓBERT WILD: Grußwort	99

50 ÉVE INDULT ÚJRA A SOPRONI SZEMLE

A 2005-ös év kerek évfordulót jelent folyóiratunk életében: fél évszázaddal ezelőtt láttott újra napvilágot az 1937-ben alapított, majd 1944 és 1955 között kényszerszűnre kárhozott Soproni Szemle.

A jubileum megünneplését már tavaly előkészítettük azzal, hogy „Szemlék szemléje” címen indított kis sorozatunkban négy rokon nevű és tematikájú folyóiratot (Pécsi Szemle, Debreceni Szemle, Szabolcs-Szatmári Szemle, Vasi Szemle) mutattak be azok munkatársai. Idei 1. számunkban Domonkos Ottó tanulmányával folytatódik a sor, aki az újraindítás immár történeti jelentőségűvé érett eseményeit rekonstruálja személyes visszaemlékezései, a korabeli sajtó, és főképp az események legfontosabb résztvevőinek levelei alapján. Amint ebből is kitűnik, a folytatólagosan számozott IX. évfolyam összevont 1–2. száma hosszas huzavona után 1955 szeptemberének végén jelent meg. Ennek évfordulójára 2005 szeptemberében tudományos tanácskozást szervezünk, amelynek pontos időpontjáról és programjáról a napi sajtóban tájékoztatjuk Kedves Olvasóinkat. Erre az alkalomra szeretnénk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és Sopron Megyei Jogú Város nagylelkű támogatásával tovább folytatni a Szemle elektronikus változatát is, a tavaly megjelent első CD anyagát a még hiányzó évfolyamok szövegével kiegészítve.

Ezúton is köszönjük az elmúlt fél évszázad minden szerzőjének hozzájárulását, akik tartalommal töltötték meg folyóiratunk hasábjait, és olvasóink hűségét, akiknek kitartó érdeklődése adott és ad továbbra is értelmet az elődeink által oly nagy odaadással elkezdett munka folytatásának.

A Szerkesztőség

DOMONKOS OTTÓ | A Soproni Szemle 50 éve.
A folyóirat újraindítása 1955-ben

A Soproni Szemle 1955 második felében ismét megjelent, sok izgalom és huzavona után. Az a lelkesedés, ami az előkészületeket és a gyors akciókat jellemezte, a város vezetésének és az értelmiség elitjének volt köszönhető. Erről tanúskodnak a Szemle körüli levelek százai.¹

A Soproni Szemle újjáélesztése a város élni akarását jelentette. Az újrainduló folyóirat a háború előtti helytörténeti kutatások folytatását, illetve annak szélesebb körű és országos szintű művelését tűzte ki célul. Sopron a háború után igyekezett ismét országos jelentőségű kulturális központtá válni. Az Ünnepi Hetek felélesztése

¹ A Soproni Levéltár a Soproni Szemle levelezését a SL. XXVIII/13. 1-3 jelzet alatti dobozokban őrzi. A Soproni Levéltárban van letétbe helyezve Mollay Károly levelezése is. A Csatka-hagyatékban fellelhető dokumentumokat a Soproni Múzeum Helytörténeti Gyűjteményében találhatjuk.

arra sarkallta a város polgármesterét, Bognár Dezsőt, hogy a Szegedi Ünnepi Játékokhoz hasonló rendezvényhez nyerjen kormánytámogatást. Erről maga Bognár Dezső nyilatkozott szóban és írásban is. Hosszadalmas előkészítés után került sor 1949-ben személyes találkozására Révai Józseffel, aki akkor a kulturális ügyek legfőbb irányítója volt a kommunista pártban és a kormányban is. Hivatalában asztalánál ülve fogadta Sopron város polgármesterét, állva hagyta kérésének előterjesztése alatt. A látogatás célja az volt, hogy állami támogatással a Soproni Ünnepi Játékokra szerezzen elvi hozzájárulást. A válasz elutasító volt, mondván, hogy az utolsó nyilas város erre ne számítson. Mire Bognár Dezső, aki régi illegális kommunista, koncentrációs táborból szabadult városi párttitkár volt, vette a bátorságot és megjegyezte: „de Révai elvtárs, a 'szegedi gondolat' is Szegeden született, mégis kap támogatást”. Tehát a múlt bűneiért, vagy vélt bűneiért, ne a jelent és a jövő nemzedékét sújtsa a hatalom. Ezzel vége is szakadt a megalázó kihallgatásnak.

1950-ben negyven évre kiható megrázkódtatás érte a várost, amikor megfosztották megyeszékhely rangjától. Elvették és Vas megyéhez kapcsolták a csepregi járást, Sopron járási székhelyé degradálódott, az új Győr-Sopron megye székhelyét pedig Győrben alakították ki. Az alárendeltség méltánytalan és igazságtalan volt a „leghűségesebb város”-sal szemben; ugyanakkor a város vezetése folyamatos maradt Bognár Dezső személyében, akit az első tanácsi választások során 1950-ben tanácselnökké választottak.

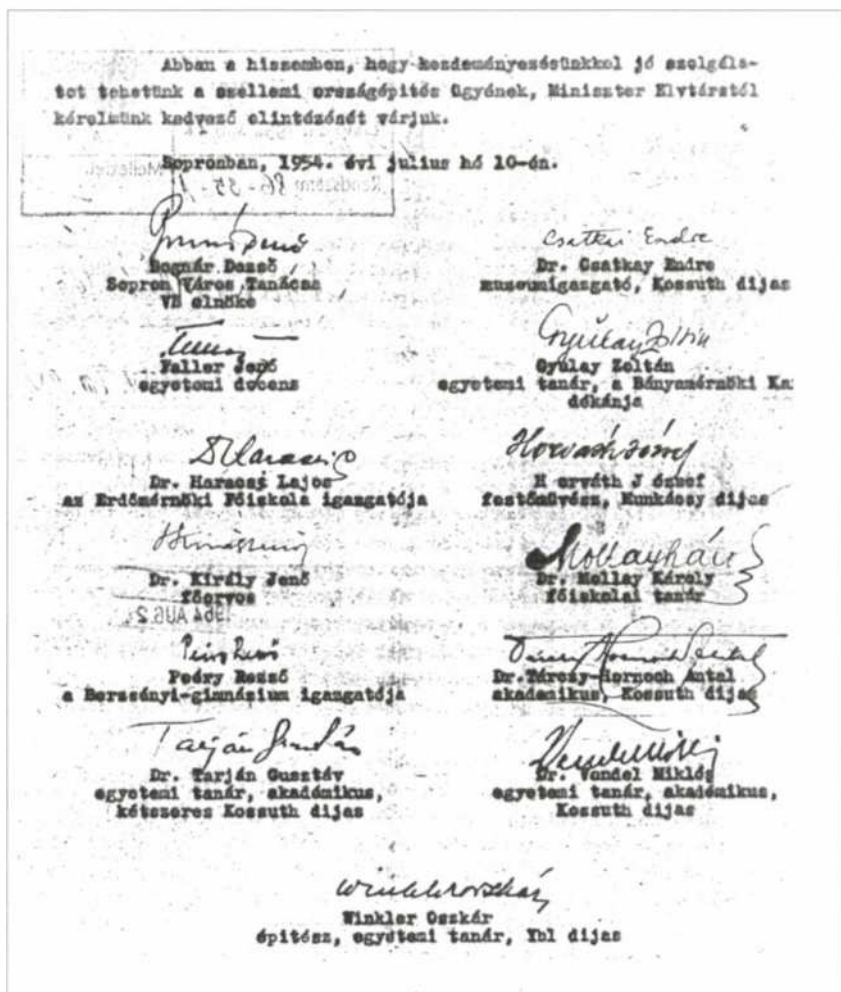
Már a két világháború között is az idegenforgalom fejlesztése volt az egyik remélt kitérési pont a város életének fellendítése érdekében. Kulturális és tudományos életének felkarolása, valamint Házi Jenő 13 kötetes oklevéltárának folyamatos kiadása 1921 és 1943 között országosan is kiemelkedő teljesítmény volt. Házi Jenő főlevél-tárost a Magyar Tudományos Akadémia 1938-ban levelező tagjává választotta. A helytörténeti kutatásokat egy tudományos folyóirat, a Soproni Szemle megalapításával 1937-ben Heimler Károly városi főjegyző, a Városszépítő Egyesület elnöke hozta lendületbe. A Szemle arra törekedett, hogy a város története a nagyközönség számára is érthető megfogalmazásban lásson napvilágot. 1944-ben azonban a város érdeklődésétől és történetétől távol álló tanulmányok ráerőltetését nem vállalva megszűnt a folyóirat.

A Soproni Szemle újjáélesztését 1953 nyarán Mollay Károly javasolta várostörténeti előadásában a Soproni Ünnepi Hét keretében szervezett Soproni Nyári Egyetemen. Csatkai Endre a következőket írta a Szemle történetét áttekintő rövid feljegyzésében: „Hiányát erősen érezték a helyi kutatók, sőt a helytörténet másutt dolgozó munkásai is, több ízben sürgették életre keltését. 1953-ban Mollay Károly egy előadásában oly meggyőző erővel szállt síkra mellette, hogy a hallgatóság percekig tüntetett az eszme megvalósításáért; meg is volt az eredménye, a városi tanács végrehajtó bizottsága vette a kezébe az ügyet és 1955 [helyesen 1954 D. O.] közepén a Szemle újjászervezését megkezdték”.²

1954 júliusában a Városi Tanács elnökének vezetésével a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat Soproni Osztálya nevében tizenkét történeti kutató és egyetemi tanár Darvas József népművelési miniszterhez fordult, hogy már az év

² Csatkai Endre feljegyzése a Soproni Szemle történetének alakulásáról. Valószínűleg Benda Kálmánhoz írott levél melléklete 1963 áprilisában. SL XXVIII/13. 1.

októberétől engedélyezze a Soproni Szemle megjelentetését. Az aláírók: Bognár Dezső, Csatkai Endre, Faller Jenő, Gyulay Zoltán, Haracsi Lajos, Horváth József, Király Jenő, Mollay Károly, Peéry Rezső, Tárczy-Hornoch Antal, Tarján Gusztáv, Vendel Miklós, Winkler Oszkár. (1. kép³) A népművelési miniszter egyetértett a felterjesztéssel, és átadta a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának, mint az engedélyek kiadására illetékes hatóságnak. A hivatal 1954. szeptember 9-i dátummal értesítette a Városi Tanács elnökét, hogy a felterjesztést átvette és a döntésről még szeptemberben értesíteni fogja.⁴

1. kép. A Darvas József népművelési miniszterhez írott levél aláírói

³ Darvas József népművelési miniszterhez írott felterjesztés a Soproni Szemle újbóli megjelentése ügyében. 1954. július 10. SL XXVIII/13. 3.

⁴ SL XXVIII/13. 1.

Az 1953-ban bekövetkezett politikai enyhülés, Rákosi Mátyás bukása, illetve Nagy Imre reformokat bejelentő programja érezte hatását az egész országban. A második tanácsi választások nagygyűléseire 1954 novemberében került sor, így Sopronban november 14-én. A Petőfi téren összegyűlt több ezres tömeg előtt Hegedűs András, az MDP Politikai Bizottságának tagja, a minisztertanács első elnökhelyettese tartott ünnepi beszédet, amelyben a város életével, jövőjével foglalkozott. A mezőgazdaság és az ipar fejlődéséről beszélt, hangsúlyozta a decentralizálás fontosságát. Itt jelentette be a Soproni Szemle megjelenéséről szóló határozatot: „A Soproni Városi Tanácsnak nagyon fontos feladata a város kulturális életének kifejlesztése, hiszen ezt a várost mindig magas kultúrigény jellemezte. Ezt kielégíteni – mégpedig a lehető legmagasabb fokon – a városi tanács legfontosabb feladata. E munka elősegítésére a népművelési minisztérium a városi tanács irányítása alá helyezte a városi kultúrházat, a minisztertanács pedig hozzájárult a Soproni Szemle újbóli kiadásához. Sopron Város Tanácsa a kultúra felvirágoztatásában használja fel a város haladó hagyományait.”⁵

Peéry Rezső „Levél Sopron sebeiről” című írása a Csillag 1954. novemberi számában jelent meg, véletlenül Hegedűs András soproni választási gyűlésével egyidőben. Sopron város mellőzöttségéről fejtette ki véleményét, példának hozva a Művelt Nép 1954. évi szeptember 13-i számát, mely hemzsegett a pontatlanságoktól, torzításoktól és hamisításoktól. A vidéki értelmiség szellemi tevékenységét a centralizálás elvei alá kényszerítő központi gyakorlat ellen emelte fel szavát, már 1946-ban, amikor „a szellemi decentralizálás szükségességéről” írt. 1954-es cikkében kiemelte az országosan is jelentős soproni műemléki topográfia hatalmas szakmai sikerét (1953), bár ennek ellenére az 1953 decemberében Sopronban rendezett Országos Műemlékvédő napok tanácskozásáról is csak „... egy jeges hangú hivatalos kommuniké emlékezett meg tíz-tizenkét sorban és aztán ismét csend lett Sopron körül.” A főváros és vidék közötti aránytalanságok megszüntetését követelő értelmiségi, a város életében aktív szerepet vállaló egyéniség alkalmasnak látott az újjáélesztendő Soproni Szemle szerkesztőjének.⁶

A Tájékoztatói Hivatal október 15-i levelében kérte az engedélyokirat kiadásához szükséges adatokat, amelyeket az Igazgatási Osztály november 2-án terjesztett fel. Ebben a szerkesztő személyeként Peéry Rezső gimnáziumi igazgatót, tanácsstagjelöltet és a Hazafias Népfront Bizottságának tagját jelölte meg. Az első szám megjelenését az 1955. év első negyedévében határozta meg.⁷ Az előkészületek ütemére jellemző, hogy a Győr-Sopron megyei Nyomda Vállalat Soproni Telepétől már október 23-án árajánlatot kért és kapott az Igazgatási Osztály, miszerint a hat ív terjedelmű szám költsége kb. 5000 forint.⁸ A folyóirat megjelenését 1955. január 27-én kelt levelében engedélyezte a Minisztertanács Tájékoztatói Hivatala, felelős szerkesztőként Peéry Rezső gimnáziumi igazgatót jelölte meg.⁹ A Hivatal osztályvezetője, Lengyel Ferenc is támogatta a Szemle ügyét, mert már november 15-én folytatott személyes megbeszélésük

⁵ Győr-Sopronmegyei Hírlap, X. évf. 1954. november 16. 1. p.

⁶ Peéry Rezső: Levél Sopron sebeiről. Csillag, 1954. november, 2172–2175. pp.

⁷ SL XXVIII./13. 1.

⁸ uo.

⁹ uo. 13. 1; 13. 3.

alkalmával közölte Mollay Jánossal, hogy a végleges engedély megérkezéséig is megkezdhető a szerkesztés.¹⁰

A folyóirat anyagi alapjainak megteremtése érdekében 1954 novemberében hatalmas lendületet vett az előfizetők toborzása a városban, a tantestületekben, intézményekben, az egyetemen, a gyógyszerárakban, és természetesen Budapesten is (2. kép).¹¹ A nyomdai árajánlat után a klisék készítésére, a címlaptervek elkészítésére, a papírigénylés körüli engedélyek megszerzésére egy sor intézkedést tett dr. Mollay János, az Igazgatási Osztály vezetője.

Gyűjtőimre

NYILATKOZAT.

Alulírott kötelesen magamat arra, hogy a Soproni Szemle című folyóiratra előfizetek az 1955-ik évre évi 48. - Ft - előfizetdél áron, fizethető négy részletben is.

Sopron, 1955 február 22.

Név:	Lakás:	Foglalkozás:
1. <i>Badits György</i>	<i>Museum u 40</i>	<i>gyűjtőimre</i>
2. <i>Dr. Jorács Péter</i>	<i>Vásárosy u 5</i>	"
3. <i>Sós László</i>	<i>Kölköczi tér 31</i>	<i>gyűjtőimre</i>
4. <i>Lelovits József</i>	<i>Óbátházai u. 2.</i>	<i>gyűjtőimre</i>
5. <i>Nikolcskóczy</i>	<i>Pelóczy tér 2.</i>	"
6. <i>Kántor Dénes</i>	<i>Madách u 14</i>	"
7. <i>Nicolcskóczy Anna</i>	<i>Lenin Rt. 23</i>	"
8. <i>Gyöngyosi Péter</i>	<i>Művelődési pld</i>	<i>gyűjtőimre</i>
9. <i>Kolcsár Gyula</i>	<i>József u 24</i>	"
10. <i>Liptay Tibor</i>	<i>Alsó tócsa u 18</i>	"

A aláírásuk helyén

Sopron 1955. II. 22.

Augusztinovicz Elemér

2. kép. Augusztinovicz Elemér gyűjtője a gyógyszerészek körében. 1955. március 1.

¹⁰ Uo.

¹¹ SL XXVIII/13. 2.

Az előkészítés és szervezés kedvező állása lehetővé tette, hogy a Városi Tanács végrehajtó bizottsága elé kerüljön a Szemle ügye. A VB 1955. január 21-i ülésén az 5. napirendi pont a város kulturális feladataival foglalkozott. Az első helyre került a Soproni Szemléről készült beszámoló megvitatása. Mollay János foglalta össze a szervezés menetének fontos állomásait, és bejelentette, hogy a város a Minisztertanácstól megkapta az engedélyt a folyóirat megjelenítésére. Egyben közölte, hogy addig 400 előfizető jelentkezett, a helyi vállalatok pedig hirdetések feladásával kívánják támogatni a Szemle kiadását. Egy-egy szám költsége 10.000 forintot tesz ki 500 példány esetén, ez évi 40.000 forint, aminek a felét az előfizetési díjak, a másik felét a tanácsi hozzájárulás és a vállalati hirdetések fedezik. „A szerkesztőbizottság összeállítása kizárólag a tudományos színvonal szempontjainak szem előtt tartásával történt, kérem a szerkesztőbizottságnak az elfogadását.” Ennek összetétele a Darvas József miniszterhez küldött kérelem aláíróin kívül kiegészült Botvay Károly és Roller Kálmán egyetemi tanárokkal, valamint Takács Endre levéltár-igazgatóval és Verbényi László egyetemi docenssel, tehát tizennégy fő támogatását élvezhette Peéry Rezső felelős szerkesztő. „Rendelje el a vb, hogy a Szemle kiadásának és szerkesztésének részletes szabályait egy szervezési szabályzatban határozza meg az első szám kiadása után, melyet március 31-ig kell előkészíteni.”¹²

Peéry Rezső a folyóirat jelentőségét vázolta fel, kiemelve, hogy Sopron adottságai indokolják a korábban már nyolc évfolyamot megélt Soproni Szemle felújítását. „Mi egy sajátos folyóiratot akarunk, komoly tudományos jellegűt, azért lesz negyedévi. Elsősorban helytörténeti, művészettörténeti, városépítési problémákkal foglalkozik egyrészt, másrészt számít azzal a hatalmas előnnyel, hogy Sopronban egy csomó tudományos ember dolgozik, egyeteme van. Szeretnénk ezeket a kiváló tudósokat bevonni ebbe a munkába, hogy az ő szaktudásuknak Sopronnal kapcsolatos vonatkozásait itt publikálják a közönség előtt. Ez volna a Soproni Szemlének sajátos arculata.” ... „Ha a Soproni Szemlét a város létrehozza, újabb dicsőséget arat, mint ahogyan már mutatott példát, gondolok itt a műemlék topográfiára. Nem egyszerű a dolog, hogy egy városi tanács vállalja az anyagi és szellemi felkészültséget is. Ezt úgy lehet megoldani, bízva meg a vb a szerkesztőbizottságot felelősséggel, és akkor létre tudjuk úgy hozni, hogy az ki fogja elégíteni az igényeket.” A jegyzőkönyv Horváth Ottó vb tag, a Városi Pártbizottság titkára hozzászólását így foglalta össze: „Úgy gondolom, országos jelentőségre fog ismét szert tenni a Soproni Szemle. Két dolgot szeretnék kiragadni: valóban ügyelni kell arra, hogy soproni vonatkozású legyen, mert csak akkor lesz értékes a folyóirat. Ez a szerkesztőbizottság alkalmas lesz arra, hogy megfelelő tudományos színvonalú legyen.” Gyulay Zoltán vb tag is példaként említette a műemléki topográfiát, összevetette azt a Nógrád megyei topográfiával, amely szerinte emlékhelyekben, értékeiben sem versenyezhet Sopronnal. „A soproni könyvben benne él a nép. Merem remélni, hogy a Soproni Szemle című folyóirat is ehhez hasonló országos jelentőségű lesz.” Peéry Rezső, aki a városi tanács állandó kulturális bizottságának volt a titkára, kiegészítést tett a már vázolt célokhoz: „A most kiadásra kerülő Szemle részben abban fog különbözni a régi Soproni Szemléltől, – és ezzel is igyekszünk meg-

¹² A Soproni Városi Tanács VB. jegyzőkönyve ide vonatkozó bejegyzésének másolata a SL XXVIII/13. 1-ben.

hálálni a soproni üzemek gavallériáját, amivel a hirdetésekre való előfizetéssel hozzájárultak a Soproni Szemle kiadásához, a soproni kultúra megerősítéséhez – ipartörténetre és az üzemtörténetre fogunk jobban ráállni, amint arra a múltban is tudtak ráállni. Ezzel a Soproni Szemle a történettudománynak, a munkásmozgalomnak is nagy szolgálatot tehet.” Szkárosi Sándor vb. elnökhelyettes szintén határozottan támogatja a folyóirat megjelenését. „Szeretném megemlíteni a Soproni Szemlével kapcsolatban, az lesz a fő feladata, hogy Sopronnak a múltját, jelenét és jövőjét bemutassa. Kevés olyan város van az országban, mint Sopron, amely ilyen ragyogó múlttal rendelkezik, amely a haladás zászlaját úgy előre vitte a századok folyamán, mint Sopron.”

Bognár Dezső a Soproni Szemlével kapcsolatban ismét leszögezte: „Javaslom, hogy a vb. a Soproni Szemle kiadását rendelje el, örömmel adok kifejezést, hogy végre kiadásra kerül, ezzel is emeljük Sopron kulturális színvonalát, olyan kezdeményezés, amiben elsők vagyunk az országban a helyi hagyományok ápolása, kultúrtörténet, kutatás stb. tekintetében. A munkásmozgalom szempontjából is komoly adatokat tudunk szolgáltatni. ... Köszönetet mondunk azoknak, akik idáig is jó munkát végeztek és a jövőben is aktívan fognak részt venni a Soproni Szemle kiadásában.” A határozat: „A vb. a bejelentéseket tudomásul veszi. A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának engedélye alapján elrendeli a Soproni Szemle című helytörténeti tudományos folyóirat kiadását.” Megerősíti Peéry Rezsőt a Szemle szerkesztőjeként, valamint a szerkesztőbizottság tagjait. „Kimondja a vb, hogy a folyóirat szerkesztésének részletes szabályait, továbbá a kiadás költségeit, anyagi fedezetét és a városi tanács anyagi hozzájárulását legkésőbb március 31-ig terjessze a vb elé.”¹³

Az Igazgatási Osztály sürgős intézkedéseket tett, mert nem csak a helyi lelkesedés serkentette a Soproni Szemle körüli tennivalók felgyorsítására, de már 1954 végén érezni lehetett, hogy a párt konzervatív erői támadásba lendültek és a Nagy Imre-kormány léte is veszedelemben forgott. Így azután már 1955. január 27-én elkészült a megrendelés az Atheneum Nyomdához a 11 darab autotypia és 4 darab fototypia klisék készítésére, 31-én megküldték a Soproni Szemle külső borítójának rajzait klisé készítés céljából. Ugyanezen a napon továbbították a Könnyűipari Minisztériummal folytatott tárgyalásokra hivatkozva az engedélyt a klisék elkészítésére. A papírigénylés szintén ezen a napon kerül postára a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalához, amiben Gamma vagy Delta minőségű műnyomópapír kiutalását kéri az Osztály. A már január 11-én kiadott hirdetésekre szóló felhívást az üzemi hirdetések megrendelésére dr. Friedrich Károly szervezte nagy lelkesedéssel, folyamatos érdeklődés mellett, és az előfizetési nyilatkozatok száma is tovább növekedett.¹⁴

Ezek után 1955. február 4-én villámcsapásként érte a város vezetését a Tájékoztatási Hivatal levele, amelyben értesítette a tanács elnökét: „Illetékes fórumok jelenleg mérlegelik, hogy Győr-Sopron megyében egy kulturális folyóirat jelenjék meg, amely tartalmában azonos lenne a Soproni Szemle most készülő számával. Tervek szerint a Győr-Sopron megyei Szemle magába foglalná az egész megye helytörténeti, kulturális és egyéb vonatkozású anyagát. Végleges döntésig – melyet igyekszünk megsürgetni – a Soproni Szemle megjelenését kérem elhalasztani.” Ujlaki László csoportvezető volt

¹³ Soproni Városi Tanács VB. jegyzőkönyve, 1955. 13. p.

¹⁴ SL XXVIII/13. 3.

az aláíró.¹⁵ Az évek óta lappangó, Győr és Sopron közötti ellentétek kerültek ismét felszínre. A vitának az volt a lényege, hogy Sopron a „nem fejlesztendő városok” listájára került, ezért nem kapott céltámogatást lakásépítésre, igazságtalanul és aránytalanul osztották el az állami költségvetésből járó kvótákat, a kulturális intézmények támogatását lassították.

A Szemlével kapcsolatban álló személyekkel történt megbeszélés után fogalmazta meg az Igazgatási Osztály vezetése azt a fellebbezést, amit február 8-án írt alá Bognár Dezső vb elnök. Ennek teljes szövegét az alábbiakban közöljük:

Sopron város tanácsa v. b. III. igazgatási osztályától.

86-2-6/1955. III.

Tárgy: A „Soproni Szemle” című folyóirat kiadásának engedélyezése.

Hiv. szám: U 106/1955

Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala

Budapest.

Sopron város szellemi életének vezetői, Kossuth-díjas akadémikusok, egyetemi tanárok, művészek, múlt év július havában a Népművelési Miniszter útján kérték a „Soproni Szemle” c. folyóirat kiadásának engedélyezését. A folyóirat engedélyezése után, f. évi február hó 5-én kelt, a „Soproni Szemle” megjelenésének elhalasztására vonatkozó leirattal kapcsolatban a végleges döntés előtt az alábbiak szíves figyelembevételét kérem:

1./ Hegedűs András, az Elnöki Tanács első helyettese, a Hazafias Népfront 1954. évi november hó 14-én Sopronban tartott nagygyűlése alkalmával mintegy 10.000 résztvevő jelenlétében, óriási lelkesedés közepette, befejezett tényként közölte, hogy a Minisztertanács hozzájárult a „Soproni Szemle” c. helytörténeti folyóirat kiadásához (Szabad Nép 1954. évi nov. hó 15. száma).

2./ A Magyar Tudományos Akadémia vezető tisztviselői szóbeli tárgyalásainak alkalmával a „Soproni Szemle” felújításának eszméjét a maguk részéről mindig a legmelegebben támogatták. A „Soproni Szemle” nyolc évfolyamának tudományos és helytörténeti jelentőségét az arra illetékes tényezők mindenkor elismerték.

3./ Lengyel Ferenc osztályvezető Sopron város küldötteivel 1954. november 15-én folytatott szóbeli megbeszélése folyamán a „Soproni Szemle” kiadásának engedélyezését kilátásba helyezte. A tárgyalások során az osztályvezető a folyóirat 1. számának mielőbbi megjelentetése érdekében az előmunkálatok azonnali megkezdésére buzdított és kilátásba helyezte, hogy a végleges engedély késedelmes kiadása esetén az első szám kiadását külön engedéllyel fogja biztosítani.

4./ A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala 1955. január 4-én a Magyar Tudományos Akadémián keresztül történt érdeklődésre, dr. Tárczy-Hornoch Antal soproni egyetemi tanár, akadémikust értesítette, hogy hozzájárul a „Soproni Szemle” kiadásához. 1955. január 27-én kelt leiratában pedig Bognár Dezső tanácselnök kapott értesítést a „Soproni Szemlének” 500-1000 példányszámban való kiadásának engedélyezéséről.

¹⁵ uo.

5./ A helytörténeti tudományos folyóirat előkészítő munkálatait időközben befejeztük. A városi tanács végrehajtó bizottság 1955. január hó 24-én tartott ülésén hozott határozatával a „Soproni Szemle” c. helytörténeti folyóirat kiadását elrendelte, kijelölte a szerkesztőbizottság tagjait és vállalta a folyóirat kiadásával felmerülő erkölcsi és anyagi kötelezettségeket.

6./ A városi tanács, mint kiadó, felhívást bocsátott ki Sopron barátaihoz, a „Soproni Szemle” anyagi előfeltételeinek megteremtésére, előfizetők gyűjtésére. A felhívásban közölte, hogy a „Soproni Szemle” évenként négyszer megjelenő helytörténeti tudományos folyóirat, amely a Soproni Szemle első nyolc évfolyamának hagyományait kívánja folytatni. E felhívás nyomán 1955. február hó 8-áig 560 előfizető jelentkezett. Az előfizetések előjegyzésével egyidőben a soproni üzemek 28.000 Ft értékben kötötték le a hirdetés a folyóirat részére. Az előfizetési és hirdetési díjak tehát a „Soproni Szemle” kiadásával felmerülő költségek tekintélyes részét biztosítják.

7./ A folyóirat első számának előállítására a Soproni Nyomda útján a műszaki előfeltételeket biztosítottuk, majd a kézirat-anyagot fényképek, rajzok elkészítésével nyomdakész állapotba helyeztük. A nyomdakész első szám több vonatkozásban igen értékes tudományos dokumentációs anyagot tartalmaz (Sopron megyei jobbágylevelek a Mária Terézia-féle úrbéri rendezés előtti korszakból, a Brennbérg-bányával kapcsolatos első magyar bányajogi szerződések szövege, soproni tanulók külföldi tanulmányútjai a 18. században, stb.).

E szervezési munkálatok közben a Tájékoztatói Hivatal munkatársainak szóbeli ösztönzésére, majd január 4-én Tárczy-Hornoch Antal akadémikusnak és végül január 27-én Bognár Dezso tanácselnöknek küldött írásbeli engedélyére építettünk. Érthető megdöbbenéssel fogadtuk ezután a Tájékoztatói Hivatal legutóbbi leiratát, amely a „Soproni Szemle” megjelenésének elhalasztását kívánja és közli, hogy illetékes fórumok egy Győr-Sopron megyei vonatkozású „kulturális folyóirat” kiadását mérlegeli.

Úgy véljük, hogy Hegedűs András elnökhelyettes és a Tájékoztatói Hivatal presztízse e módosítással a fenti előzmények után súlyos csorbát szenvedne. A Győr-Sopron megyei fúzió egy tudományos folyóirat szerkesztése területén alábbi indokaink alapján nem látszik kívánatosnak, indokoltnak:

1./ Igaz, hogy Győr megyeszékhely, Sopron viszont egyetemi város, három egyetemi és főiskolai karral, talajbiológiai, geofizikai, olajbányászati és erdészeti kutatóintézetekkel, amelyek – mint a Magyar Tudományos Akadémia intézetei – olyan tudományos oktatói és kutatói gárdával rendelkeznek, amely Sopron szellemi jelentőségét messzemenően kiemeli és városunkat a magyar egyetemi városok (Debrecen, Szeged, Pécs, Miskolc) sorába helyezi.

2./ Sopron városa országos viszonylatban is rendkívül jelentős anyagának több vonatkozásában egyedülálló, mert évszázados történeti folyamatosság írásos dokumentumait őrző levéltárral rendelkezik. Ez a hatalmas levéltár, amelynek tudományos kiaknázása csupán a 20-as években kezdődött, a város kiadásában megjelent Házi-féle oklevéltár 14 kötetével a Soproni Szemle folytatólagos kiadását egymagában is indokoltá teszi.

3./ Sopronnak a régi rendszerben 3 napilapja volt, ma egy sincsen. A Győr-Sopron megyei Hírlap már terjedelme miatt sem felelhet meg a város dolgozói igényének, hiszen a soproni témákat rendkívüli szűk terjedelemben dolgozhatja csak fel. A Soproni

Szemle tervezett kiadásával részben ezt a kiáltó hiányosságot kívántuk némiképp ellensúlyozni.

4./ A Soproni Szemle nyolc évfolyama a magyar történetírás és művelődéstörténet tudományos szakembereinek szóbeli és írásbeli nyilatkozatai szerint igen nagy szolgálatot tett helytörténetírásunk ügyének. Messze felülmúlta a „Győri Szemlét” és nem vitás, hogy a tudományosan feldolgozandó anyag sajátossága szempontjából helytelen lenne úgy ítélkezni róla, mint egy vidéki folyóiratról a sok között. Az évszázados városi lét egyedülálló dokumentumait egy helytörténeti folyóiratban feldolgozni a haladó tudomány szempontjából ma időszerűbbnek látszik, mint valaha.

5./ Politikai szempontból is felette kedvezőtlen visszhangot kiváltó intézkedésnek tartjuk a folyóirat jellegének megváltoztatását, annál inkább, mivel a szervezés és előkészítés munkája befejeződött s a folyóiratot a város lakossága osztatlan érdeklődéssel várja. Az 560 előfizető jelentkezése Sopron lélekszáma mellett a bizalom erőteljes tárgyi megnyilvánulásának tekinthető.

6./ Úgy érezzük, hogy a „Soproni Szemle” első nyolc évfolyamának színvonala a régi „Győri Szemlével” való összevetése nem teszi indokolttá az egyesülést, s ezért abban minden soproni szellemi munkás a soproni tudományos értelmiség teljesítőképességének lebecsülését látná. Megjegyezni kívánjuk még, hogy a „Soproni Szemle” a múltban is nemcsak városi, hanem megyei anyagot is tartalmazott és a felújítás tervében benne foglaltatik helytörténeti kutatóink megyei vonatkozású tevékenysége is.

7./ E helyütt hivatkozunk arra, hogy a Magyar Történelmi Társulat vezetősége által kiküldött bizottság részéről „A magyar helytörténeti kutatások helyzete és feladatai” címmel a társulat nyilvánossága elé terjesztett vitaanyagnak a publikációs lehetőségekkel foglalkozó része már mint tényt közli a „Soproni Szemle” felújítását és a helytörténeti kutatások gondozását kéri a folyóirat szerkesztőségétől.

A Soproni Szemlét végül nem „kulturális folyóiratnak”, hanem „helytörténeti”-nek terveztük, amely a magyar tudománynak komoly szolgálatot tenne belföldön és külföldön egyaránt. Egy Győr-Sopron megyei kulturális folyóirat tervét azért sem tartjuk helyénvalónak, mert az könnyen lehetne a provincializmus és a vidéki dilettantizmus melegágyává.

Mindezek előrebocsátása után arra kérjük a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalát: vesse el a megyei kulturális folyóirat tervét és Sopron szellemi rangjának, haladó hagyományainak, valamint szellemi teljesítőképességének megfelelően hatálytalanítsa a „Soproni Szemle” kiadásának elhalasztására vonatkozó leiratát.

Végül kérjük a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalát, hogy a Magyar Tudományos Akadémia illetékes szerveivel való tanácskozás után a „Soproni Szemle” végleges engedélyokiratát Sopron Város tanácsának kiadni szíveskedjék.

Sopron, 1955. február 8-án.

Bognár Dezső vb. elnök¹⁶

A Megyei Tanács és Megyei Pártbizottság Sopron kitörési szándékait, lépéseit igyekezett semlegesíteni, élve azzal az előnnyel, hogy Győr gyáripára révén Miskolc,

¹⁶ SL. XXVIII/13. 1.

Debrecen, Szeged és Pécs megyei jogú városok mellé felzárkózott, képviselője volt a Párt Központi Bizottságában. Arra törekedtek, hogy Győr kulturális területen is vezető szerepet nyerjen a régióban.

Az ügygel kapcsolatban Pesten Mollay Károly mozgósította az illetékeseket, kivédendő a győri ortvámadást. Ennek tudható be, hogy a felterjesztésre Hegedűs András reagált, amiről a Városi Tanács értesítette a Tájékoztatási Hivatalt: „A tárgyra vonatkozó, ez év február hó 4-én kelt leirat kilátásba helyezte a Soproni Szemle kiadásának végleges engedélyezésére vonatkozó döntését. Február hó 9-én kelt feliratunk alapján Hegedűs András, a Minisztertanács első elnökhelyettese február hó 15-én távbeszélőn értesítette a végrehajtó bizottság elnökét a Soproni Szemle kiadásának engedélyezéséről. – A fent idézett leirat alapján a nyomdakész folyóirat 1. számának kiadását elhalasztottuk. Mivel a végrehajtó bizottság határozata alapján a Szemle kiadásának költségeire vonatkozólag legkésőbb március 31-ig kell előterjesztést tennem, kérem, hogy a végleges döntésről értesíteni szíveskedjék. – Sopron, 1955. március 7-én Dr. Mollay János osztályvezető sk.”¹⁷

86-2/1955.-VIII.sz.

Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala

B u d a p e s t .

Mellékelten tiestelettel felterjesztem a "Soproni Szemle" c. folyóirat engedélykirovatát módosítás céljából.

A MDP Megyei Pártvégrehajtóbizottságának javaslata alapján ugyanis a felelős szerkesztő Peéry Rezső tanácsos, gimnáziumi igazgató helyett dr. C s a t k a i E n d r e kandidátus Kossuth-díjas múzeumvezető lesz.

/Lelőcíme: Sopron,Sztálin tér 1./

Sopron 1955. július 4.

Gy. M.

Bognár Dezső
Bognár Dezső
vb.elnök.

3. kép. Csatkai Endre szerkesztői bejegyeztetése a Soproni Szemle élére

A Tájékoztatási Hivatal már 1955. január 27-én levélben értesítette a város vezetését az engedély megadásáról, de a végleges engedélykirovat csak 1955. március 16-án

¹⁷ SL. XXVIII/13. 3.

kelt.¹⁸ Tehát a Nagy Imre-kormány utolsó napjaiban. Ugyanis az MDP központi vezetőségi ülése 1955. március 2-4. között tartott ülésén elítélte Nagy Imre „jobboldali és revizionista” eszméit és működését. Április 14-én visszahívták minden tisztségéből, hivatalosan azonban csak április 18-án mentette fel tisztségéből az Országgyűlés és helyébe Hegedűs Andrást választotta meg. A konzervatív erők, amelyeknek a megyei pártvezetésben is támogatói voltak, ismét hatalomra jutottak.¹⁹

A válság azonban még nem szűnt meg, mivel Peéry Rezső személyével kapcsolatban is voltak kifogásai a pártnak. Felmerült hát egy új szerkesztő kijelölése. A dogmatikus megyei pártvezetés Peéry Rezső politikai múltjában és szerkesztési elveiben kifogásolta „túlzott önállóság”-át. Erről írta Csatkai Endre a már idézett visszatekintésében: „A kiszemelt szerkesztő ugyanis 1944-nél akarta letenni a határjelet, a munkásmozgalom kevésbé érdekelte, valami módon ellenőrzési alkalmat sem akart adni magának a kiadónak sem.”²⁰ A javaslat – személyes emlékeim szerint – Sopronból indult el. Végül Csatkai Endrét kérték a szerkesztésre, akivel a nyár elején több alkalommal volt szerencsém beszélgetni a múzeum kertjében, így láttam és hallottam vívódásait, döntés előtti bizonytalanságát. Zöldfülűként biztattam a feladat vállalására, mondván, hogy ezen nem szabad múlnia a Szemle megjelenésének. A vívódás lényege az volt, hogy a szerkesztéssel kapcsolatosan Mollay Károly neve is felmerült, de a helyi vezetés azt szerette volna, hogy soproni lakos legyen a szerkesztő. Végül június végén megszületett a döntés: „az MDP Megyei Pártbizottságának javaslata alapján ... a felelős szerkesztő Peéry Rezső tanácsstag, gimnáziumi igazgató helyett dr. Csatkai Endre kandidátus, Kossuth-díjas múzeumvezető lesz” – jelentette Bognár Dezső vb. elnök a Minisztertanács Tájékoztatói Hivatalának 1955. július 4-én (3. kép).²¹

Az engedélyokiratra hivatalosan július 21-én vezették rá a változást. Természetesen Mollay Károly azonnal hírt kapott erről, mert már július 10-i keltezéssel válaszolt is, amiből kiderül, hogy a szerkesztő személye körüli elmarasztaló vélemények következményei bátyját, Mollay Jánost is érintették. „Hansi sorsának a fordulása nem lepett meg, de váratlanul ért, mert nem tudtam, hogy egyesek a Szemlét, ezt az annyira a szívéhez nőtt soproni ügyet fogják felhasználni arra, hogy eltávolítsák. Az egészben az a szomorú, hogy két ember, aki sok erőt és lelkesedést ölt bele a Szemle technikai megszervezésébe [Mollay János és Friedrich Károly D.O.], s aki minden hibája mellett is jó szándékú és főleg őszinte volt, kiebrudaltatott. A 700 előfizetőt könnyebb átvenni, mint megszerezni. Ne haragudj, hogy ilyen hangon írok (az előbbi nem Rád vonatkozik különben sem), de magam is hetek óta nem valami jó lelkiállapotban vagyok, s ez sajnos vérnyomásomra is „felmenőleg” hat. – Nem sértődtem meg, hogy azok, akik Jánossal elbántak, az én nevemet sem látták szívesen a Szemle élén. A magyarázat, amit közöltél, önmagáért beszél. Peéry nem mellettem dolgozott volna, hanem megkért arra, legyen segítségére. Én erre örömmel vállalkoztam, a soproni ügy érdekében, ahogy továbbra Neked is segítségedre leszek, amennyiben egy Mollay Károly cikkei közlésre méltóknak találtnak. Utólag örülök is, hogy így történt, mert

¹⁸ SL XXVIII/13. 1.

¹⁹ Magyarország történelmi kronológiája. Főszerk. Benda Kálmán. IV. kötet 1944–1970. Budapest, 1983. 1074. p.

²⁰ Ld. fentebb a 2. jegyzetet.

²¹ SL XXVIII/13. 1.: 13. 3.

vérnyomásomnak egy Szemle szerkesztése pillanatnyilag valószínűleg nem tenne jót. Természetesen ezek után nem is kívánok magamnak más felelőséget, mint a szerkesztőbizottság más tagja." Ezt követően felsorolt jó néhány cikket amit tud adni, illetve másokat azok írására megnyerni, könyvismertetésekét írni.²²

A régi Soproni Szemlének kezdettől fogva munkatársa volt Mollay Károly, akárcsak Verbényi László. Az 1940-es, negyedik évfolyam szerkesztőbizottságának felsorolását követően külön megjelölték mindkettőjük nevét, mint „állandó munkatársak”-ét. 1943-tól pedig már a szerkesztőbizottság tagjai. Mollay Károly ifjú történészként elméleti szinten is foglalkozott a helytörténetírás módszertani kérdéseivel. A régi Soproni Szemle első évfolyama, annak szerkezete arra ösztönözte Maár Károllyal együtt, hogy az 1938. 5-6. számban cikket jelentessenek meg „A soproni és Sopron megyei helytörténetírás módszere s feladatai” címen, amelynek folytatása az 1939-es évfolyam első számában látott napvilágot.²³ Majd 1940-ben „Újabb szempontok a helytörténetírás műveléséhez” című cikkében közölte gondolatait a 3. számban. Ebben elemezte és kritizálta a kortárs vállalkozások eredményeit, és soproni példákon mutatta be a lokálpatriotizmus mibenlétét, a németiség szerepét e folyamatban.²⁴ Szélesítette tehát a szempontok körét, Sopronra vonatkoztatva azokat. A mai kutató számára világos, hogy Mollay Károly szándékai szerint szerkezetileg is alakulnia kellett volna a Szemlének.

A már említett 1953-as előadásában elhangzott követelése a Soproni Szemle felülésére egyben Mollay Károly személyének előtérbe kerülését is jelentette. A „Sopron és környéke műemlékei” című kötet munkatársaként ő írta meg a város és a megye történeti áttekintését és jelölte meg a további kutatások irányát.²⁵ Felmerülhet a kérdés, hogy miért nem Mollay Károlyt, hanem Peéry Rezsőt kérték fel, aki csak pár éve telepedett le Sopronban. Igaz, Peéry aktív csehszlovákiai politikai múltja, majd a soproni városi tanács kulturális bizottságában vállalt szerepe, tanácsstagsága révén az akkori kiválasztás szempontjainak jobban megfelelt, mint a Pesten élő Mollay Károly, vagy éppen a műemléki topográfiában elmélyedett Csatkai Endre.

Végül Csatkai Endre lett a Soproni Szemle felelős szerkesztője. Átvette a Peéry Rezső által gyűjtött cikkeket, de ezek egy részével nem értett egyet, ezért az összevont első két szám megjelenése veszélyben forgott. Csatkai a Városi Tanács vb által kijelölt szerkesztőbizottság bővítését kérte: Haracsi Lajos, Tarján Gusztáv és Zambó János „Miskolcra szakadt” egyetemi tanárok mellett Horváth Ottót, a városi Pártbizottság titkárát, Kelényi Ferenc olvasószervezőt és Domonkos Ottó néprajzkutatót vonta be a munkába. Így hát módom nyílt arra, hogy betekintsek egy tudományos helytörténeti folyóirat újraélesztési törekvéseibe, küzdelmeibe, szerzőgárdájába kerüljek. Az eredetileg megbízást kapott 14 fő mellett tehát ez a 6 fő alkotta a szerkesztőbizottságot.

Csatkai Endre és Mollay Károly között soha nem alakult ki rivalizálás, kapcsolatauk a kölcsönös tisztelet, megbecsülés és a nyílt, sőt mondhatni szeretetteljes barátság jellemezte. Bizonyoság erre Mollay Károly 1954. december 18-án kelt levelének rész-

²² uo.

²³ SSz. 3. (1939) 273–289.

²⁴ SSz. 4. (1940) 17–23.

²⁵ A kötet 1953-ban jelent meg, együttműködésben a kötet jórészt kitévő műemléki fejezetek szerzőivel, Csatkai Endrével és Dercsényi Dezsővel, akik a nagy vállalkozás elismeréseként megosztott Kossuth-díjban részesültek 1954-ben.

lete: „Remélem, látod, hogy egyáltalán nem neheztelek. Észrevehetted Jánoson is, hogy mi olyanok vagyunk (ez anyai Höller-örökség bennünk!) megmondjuk őszintén, szembe a véleményünket, néha gorombák is vagyunk, de nem vagyunk haragtartók, sem könnyen sértődők, és mindenekelőtt szeretjük az igazságot, az igazságosságot. Látod, zöldfülű kezdő koromban Te voltál az egyetlen, aki a szakmabeliek közül Sopronban, az első találkozástól kezdve, valóban, mint kollégát, barátot kezeltél. Ezt, mint egyik legszebb emléket őrzöm szívemben. ... Szeretettel köszönt Karcsi.”²⁶

Az elmondottak alapján érthető, hogy a Soproni Szemle beköszöntőjében Csatskai Endre egyszerűre fogta mondandóját, nem adott részletes, elméleti alapvetést, de a folyamatosságot kifejezte azzal, hogy a Szemlét a IX. évfolyam jelzésével indította újra.

BEKÖSZÖNTŐ

Nyolcadik évfolyamát élte a Soproni Szemle, amikor 1944. augusztus 31-én utoljára jelent meg. A német megszállás óta ez volt a második szám és ez már magán viselte a kor szégyenletes bélyegét: az erősen lesorvadt lapok nagy részét egy olyan tanulmány töltötte be, amelynek Sopronhoz semmi köze nem volt; felülről kívánták a közlését. Minthogy pedig a Soproni Szemlét másképp, mint soproni tartalommal elképzelni nem lehetett, szinte természetesen látszott, hogy a folyóirat ezzel a számmal megszűnik, mint ahogy történt is.

Nyolc év alatt a soproniak és a város barátai megszerették és így a felszabadulás után, mihelyt az építés gondjai csökkentek és mind szélesebb látókörre tárgulhatott szemünk, mind erősebben ébredt a vágy, hogy a Soproni Szemle feltámadhasson. És kormányzatunk nem adhatott kedvesebb ajándékot a felszabadulás 10. évfordulójára, mint a lehetőséget, hogy a kedvelt folyóirat új életet kezdessen.

Új életet? Nem akarjuk újra kezdeni, ahol 1944-ben megfojtották. Az korunk meghazudtolása lenne, hiszen 10 esztendő telt el, 10 év, amely alatt világunk más égtájak alá gördült. Elfogadjuk a Heimler Károly szentesítette egyik feladatot: Sopron dolgozói és barátai számára olyan szolgálatot akarunk tenni, mint a kis fürge hajócskák, amelyek a partra viszik a mély vízben túl nem haladható óceánjárók értékes áruit; meg akarjuk könnyíteni a soproni múlt emlékeivel, természetrajzi érdekességeivel való foglalkozást, de ugyanakkor tanulsággal, útravalóval kívánunk szolgálni a jelen és jövő építésében is. Ebből következik, hogy nem a múltba visszaközlő hidat építünk, hanem olyant, amelynek pillérsora átnyúlik a jelenbe is és népi demokrácia építéséhez szolgálhat a soproni kincses bányákból anyagot. Nagy és nemes feladat: közreműködni, hogy a haladó hagyományoktól duzzadó soproni múlthoz méltó jelent és jövőt építsünk.

A Soproni Szemle szerkesztőbizottsága nevében ehhez a munkához kérem a soproni és a Sopronnal foglalkozó szakírók, olvasók és dolgozók szíves támogatását.

*Csatskai Endre*²⁷

Az első számban a nemrég elhunyt lapalapító Heimler Károlynak állított emléket Becht Rezső. Rögtön ezt követi Mollay Károly elemző és kutatási feladatokat is kitűző

²⁶ SL XXVIII/13. 1.

²⁷ SSz. 9 (1955) 1.

tanulmánya „A régi és az új Soproni Szemle” címen. Ebből is látszik, hogy Csatkai Endre természetesen tartotta, elvárta és elfogadta a szerkesztésben való támogatását és segítségét. Mollay Károly méltatta a régi Szemle szervező, és látókört tágító munkáját, így a szoroson vett helytörténet mellett a színháztörténet, az irodalomtörténet, a néprajz, pedagógiatörténet, gazdaságtörténet, ipartörténet, címertan, barlangkutatás, városrendezés, gyümölcsstermesztés, szakszerű műemlék-bemutató, bibliográfia, könyvismertetés változatos témaköreit. Méltatta a krónikák megjelenítését, a „Soproni Szemle kiadványai” című sorozatot, amely 166 számot ért el. A felújítással kapcsolatban ezt írja: „Nyolc évfolyamával olyan hagyományt teremtett, amely az új Soproni Szemlét is nem egy tekintetben kötelezi. Kötelezi mindenekelőtt minden provincializmustól, helyi hajbókolástól mentes színvonalra, tanulmányoktól a könyvbírálatokig egyaránt. Kötelezi arra, hogy múlt és jelen életünk egészének „szemléje” legyen a szó eredeti értelmében, neveljen múlt és jelen értékeinek megbecsülésére, közvetítse a helyi hagyományainkat az ifjabb nemzedéknek, amely munkánkat majd folytatni fogja. ... Nem vagyunk olyan szerencsés helyzetben mint Pécs, ahol a Dunántúli Tudományos Intézet szélesebb célkitűzése mellett is látható központja a Baranya megyei és pécsi kutatásoknak. Az egyetem, a múzeum, a levéltár és a folyóirat a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat soproni csoportjával karöltve megeremtheti azonban azt a keretet, amely a még nem létező Soproni Tudományos Intézet munkatársait egybefoghatja, és funkcióját elláthatja.” Vigyázni kell azonban arra, ne essünk abba a hibába, hogy a műemléki topográfia felkeltette érdeklődés egyoldalúvá tegye a kutatásokat, hiszen ezen belül is nagyobb gondot kell fordítani a középkori emlékekre, amelyeknek levéltári forrásai is kiaknázatlanok. Fontos a kapitalizmus soproni térhódításának a megismerése: lásd „A soproni bank bukását”, fontos az üzemek és a munkások helyzetét vizsgálni, de nem kielégítő a nemzetiségek történetének kutatása sem. A legújabb korra, a két világháború közötti város és társadalom történetére is nagyobb gondot kell fordítani, akárcsak jelenünk alakulására.²⁸

Az összevont első két szám a beköszöntőn túl tizenkét nagyobb cikket közöl, igen változatos tematikával. Fontos tanulmányt publikált Takáts Endre a 18. századi jobbágylevelekről, amelyben az irtásföldek erőszakos és térítés nélküli visszavételét mutatta be a Széchenyi-birtokokon, a Fertő partján. Leitner József Heimler Károly és a Városszépítő Egyesület működését vázolta fel, egyben kiemelte, hogy Heimler, mint az egyesület elnöke, miként biztosította a Szemle folyamatos megjelenését. Az akkori elvárásoknak megfelelően a munkásmozgalom kérdésében is megjelent egy cikk a soproni kommünről, Bors András visszaemlékezése. Sopron szénjogi szerződéseiről Faller Jenő írt; Major Jenő pedig az Ödenburg név keletkezésére vonatkozóan reagált Mollay Károly „Scarbantia, Ödenburg, Sopron” című kötetére, amit ebben a számban Verbényi László kiváló középkorkutató ismertetett. Major cikke vitaindítónak is tekinthető. Csatkai Endre a diákverselőkről, Jandek Gusztáv a Stark-féle virginálkönyvről készített tanulmányt, feltárva e kiemelkedő értékű zenetörténeti emlék

²⁸ SSz. 9 (1955) 5–12.

jelentőségét. Német Sámuel a soproni diákok külföldi tanulmányútjait vizsgálta 1680 és 1762 között. Domonkos Ottó a pozsonyiaktól kapott gombkötő artikulusok (1633) helyi vonatkozásairól írt. Dávidházy István a soproni posztós céh utolsó céhmesterénél megmaradt dokumentumok alapján mutatta be az ebenfurti posztóscéhhez kötött kallózási szerződést 1811-ből. Nováki Gyula pedig a Várhely ásatásának történetét foglalta össze, jelezve a további kutatások fontosságát.

Mondhatjuk, hogy igen változatos a kép, mely e kettős számból kibontakozik. A „Helytörténeti adattár” kilenc cikkéből hármat Csatkai Endre írt, amit a bírálók kifogásoltak, mondván, hogy „tele akarja írni” a Szemlét. Az igazság az – írta egyik levelében –, hogy az apróbb cikkekből a legnagyobb a hiány, hát ő megerőltetés nélkül tudott adni többet is. A soproni késgyártókról, Juhász Gyula daljátékáról, Virág Benedek soproni vonatkozásairól írott cikkei fontosak, és egyben a nagyobb tanulmányokat kevésbé kedvelők számára szórakoztatóak voltak, akárcsak Mollay Károly Harka nevére összegyűjtött „helynév. elemzése”, vagy Storno Miksa írása az Új utca 16. számú ház helyreállításáról. Verbényi László kedvenc témáját, az idegennyelv-oktatás soproni helyzetét vizsgálta fel. Nováki Gyula a vaskohászat őskori emlékeinek újabb Sopron környéki adatát ismertette. Thier László a dőri fazekas céh történetét közölte, magángyűjteményének adataira támaszkodva.

A „Megemlékezések” címszó alatt Romwalter Alfréd, Ruhmann Jenő, Hillebrand Jenő, Gantner Antal, Gombocz Endre munkásságának, soproni kapcsolatainak, életművének állítottak emléket. A régi és az új Soproni Szemle megjelenése között eltelt több mint tíz év a szerkesztőt választás elé állította az időközben elhunyt kiválóságok nagy száma miatt. A „Soproni könyvespolc” rovatban a soproni műemléki topográfiát Zádor Anna művészettörténész, a Scarbantia, Ödenburg, Sopron kötetet Verbényi László, Csatkai Endre kis Sopron kötetét, amely több kiadást is megért, Becht Rezső méltatta, míg Thier László Heimler Károly irodalmi munkásságát foglalta össze. A Mollay Károly kezdeményezte Sopron bibliográfiájának közlése (1943. szeptember 1-től 1954. december 31-ig), nagy szolgálatot tett a helytörténettel foglalkozó kutatók számára. Azt mondhatjuk, hogy Sopron városa letette a névjegyét a helytörténet kutatóinak asztalára, volt már mit értékelni, irigyelni, méltatni és bírálni.

A Soproni Szemle 1-2. összevont száma 1955. szeptember végén került ki a nyomdából. Az október 1-re összehívott szerkesztőbizottság helyben kapta kézhez a nyomdaillatú példányokat. A közös örvendezésen túl érdemi hozzászólás nemigen volt, nem ismerve még a részletes tartalmat, de a következő számmal kapcsolatos javaslatok már elhangzottak. A két legközvetlenebb és segítőkészebb bizottsági taghoz, Mollay Károlyhoz és Verbényi Lászlóhoz is csak lassan érkeztek meg az előfizetési számok, így a reagálásaikat is némi késéssel kapta kézhez Csatkai Endre. Mollay Károly summás véleménye: „Az 1-2. szám az általad is leírt viszontagságok ellenére nagyon jól sikerült. Tartalmilag elég változatos, a cikkek jól vannak megírva, csak nyomdatechnikailag nem vagyok kibékülve vele.” „A Szemlével meg vagyok elégedve, Bors cikkét is beleértve, amelynek forrásértékét minden szakember nyilván elismeri. Meggyőződésem, hogy a megjelent kettős szám Bors cikke nélkül is kibír minden kri-

tikát. Nem hiszem el, hogy Bors cikke mentette meg. Ha mégis hangzanak el ilyen megjegyzések, ez azt mutatja, hogy egyesek még nem adták fel a reményt, hogy mégis összeházasodunk a győriekkel. Minthogy az a reményük szemmel láthatóan fuccsba ment, hogy nem lesz elég cikkünk, másképpen próbálják a Szemlét támadni. Múltkor csak annyit akartam jelezni, hogy én nem házasodom.²⁹

A szerkesztőbizottsági ülésre (november 5.) sem Mollay Károly, sem Verbényi László nem tudott megérkezni, mert a tanács által küldött meghívó későn érkezett és a „határsáv igazolvány” időben nem volt beszerezhető, ezért kérik is a korábbi postázást. Verbényi László levelében javasolja: „A rovatokat illetően az a véleményem, hogy feltétlenül meg kell hallgatni a külső véleményeket. A folyóirat végleges alakját előreláthatóan jövő évben nyeri majd el, mindenesetre a változatosságra kell törekedni. Természetesen lehetnek olyan javaslatok is, amelyek önmagukban helyesek, de nem valósíthatók meg. A múzeumnak és levéltárnak véleményem szerint feltétlenül lehet külön rovata, de természetesen nem mereven. Előfordulhat, hogy van rovat, de éppen nincs közlésre való anyag.” A részleteket illetően a januárra tervezett szerkesztőségi ülésre hagyta, de szorgalmazta a meghívó időben való küldését. „Egyebekben teljes őszinteséggel közlöm: részemről a Szemléhez maximális támogatást kaphatsz, ha erre szükség van. Nincs bennem semmi olyanféle törekvés, amely a szerkesztéssel kapcsolatos: a soproni emlékek mondatják velem, hogy ezt a kezdeményezést maximálisan támogatni kell és ezt meg is teszem.”³⁰ Levelében külön méltatja Mollay Károly jelentős szerepét a szerkesztés, szervezés dolgában, amit maga Csatkai Endre is kiemelt a szerkesztőbizottsági ülésen, és külön díjazást javasolt számára. Ezt azzal vetették el, hogy „esetleg sértő lenne ez a kevés összeg, amit adni tudnánk. Így maradtunk a köszönet mellett.”³¹ A tanács az ígért 20.000 forintot még nem utalta át a Szemle számlájára, így hát a tervezett oldalankénti 25 forint szerzői díj sem kerülhetett egyelőre kifizetésre.

Peéry Rezső nem vonult vissza teljesen „... felajánlotta ama irodalomtörténeti dolgozatát, amely felolvasásra került a tavalyi ünnepi héten. Azzal, hogy ha nem kell, az Irodalomtörténet amúgy is lefoglalta. Személye ellen nincs kifogás, de a Szemle irányítását nem tartották kezében megfelelőnek. A tanulmány hát jöhet bátran ... hogy a lap költségén kerüljön gépelésre, úgy hiszem, sok a jóból... A másik: szerintem a lektorálást a szerkesztőség intézi, ő azonban kijelentette, hogy Te és én tehetjük ezt meg, mást nem enged beleszólást. Ebből a szempontból én alázatosabb vagyok. N. b. a kézirat papírcafatokon pihen még.”³²

A harmadik és negyedik összevont számok anyaga is összeállt már, érdemes és értékes tematikával. A „rovatok” szerkezete egyelőre nem változott. A természettudomány Győrfy János és Csapody István cikkeivel jelentős helyet kapott a tanulmányok között. A lektorálást Csatkai szétosztotta, illetve maga végezte.

²⁹ SL XXVIII/13. l.

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

³² Uo.

A Szemle megjelenése után érkező elismerő levelekből kitűnik az ország helytörténeti kutatásának, illetve folyóiratainak siralmas helyzete is. Debrecenből már 1955. október 8-án megérkezett az első baráti levél Balogh István múzeumigazgatótól:

KEDVES BANDI BÁCSI!

A mai napon megkaptam a Soproni szemle első füzetét. Hálás köszönettel vettem és gratulálok mind a szép kiállításához, mind a tartalmas belsőhöz. Külön örömmre szolgált, hogy munkakedved legalább is a cikkekből ítélve töretlen és majd lassanként, ha nem lesz elég cikkíró, Magad is ki tudod tölteni a következő füzetek kereteit. Mindenesetre némi irigységgel állapítottam meg, hogy Sopron ismét lepipálta Debrecen-t, ennyivel már közelebb vagytok a kultúrához. Nálunk ugyanis három hónapi vajúdás után még ép gondolat sem igen született meg, nemhogy folyóirat. De az is lehet, hogy a szülői szándékozók voltak az oka. Végeredményben a Debreceni Szemle újból való megindítása valami oknál fogva elmaradt, de nem lett semmi a Múzeumi Évkönyvből sem, holott ebben az évben élemedett férfi korát, azaz kereken 50. évét éli a múzeum. Kiadvány hiányában csak egy kiállításra telik, és egy-két hétig tartó előadássorozatra.

Az előfizetési díjat hétfőn át fogom utalni és a továbbiakban is jó egészséget és jó munkát kívánok.

Baráti üdvözléssel: Balogh Pista

Debr. 1955. X. 8.³³

Darvas István, aki Lunkányi János nevelői szerepét kutatta Széchenyi Istvánnal kapcsolatban, cikket ígért a Széchenyi számba: „... mint látom, Kartársam neve ismét egy szép munka elején ragyoghat. Van nagyobb öröm a lélek számára? A napokban egyik kedves könyvtáros barátom a kezembe adta az újonnan megindultnak mondható Soproni Szemlét. Gratulálok hozzá, már kézbe venni is öröm, hát még belelapozni. Szinte látom, minő atyai szeretettel simogatja Kartársam is ezt a vaskos füzetet. Szóval: „vivat, crescat, floreat!”³⁴ Mollay Károly hívta fel Csatkai Endre figyelmét a Dunántúli Napló 1955. november 3-iki számára, amelyben Hernády Ferenc, a pécsi egyetem könyvtárosa méltatta a Soproni Szemlét „Követendő példa” címmel. „Külön meg kell emlékeznünk a kiadóról. Dicséretére válik a soproni városi tanácsnak, hogy a folyóirat újraindításának fontosságát felismerte és elvállalta a kiadás terhét-gondját. ... Ha Sopronban viszonylag kedvezőtlenebb körülmények között van akarat, hogy ilyen tartalmas folyóirat útnak indulhat, akkor bizonyára Pécssett is van.”³⁵

Miskolcra december 20-án kelt levelében Zsadányi Guidó, a miskolci múzeumi bizottság titkára örvendezett a Szemle megjelenésén. „A Soproni Szemle új sorozatának első száma, azt hiszem méltán örömmel tölthet el mindenkit, aki ismeri vidéki városaink értékeit és azt vallja, hogy ezeket a helyi értékeket a helybeli szakértőkkel

³³ SL XXVIII/13. 2.

³⁴ uo.

³⁵ SL XXVIII/13. 1.

kell feltárni és közzétenni. A helyismeret és a város szeretete olyan segítséget ad ehhez a munkához, melyet idegen alig tud megszerezni. ... Az új sorozat szép bizonyítéka annak, hogy a városi tanács a soproni értelmiség helyes kezdeményezését elfogadva újból megindította a Szemlét s a szerkesztőség az első cikkben szép és bátor elismeréssel adózik alapítója, dr. Heimler Károly emlékének. Ez a kegyeletes megemlékezés nemcsak a kapcsolat elismerése a két sorozat között, hanem sokkal több ennél. A város igazi hagyományai örök értéket jelentenek s minden ilyen igényű tudományos munka legalább a publikálással jutalmazandó. ... Nálunk hiányzik a városi tanács erkölcsi és anyagi támogatása, ezért a múzeum és a múzeumi bizottság fogott össze és sikerült az első számot [Hermann Ottó Múzeum Közleményei – D. O.] megjelentetni. Az év végéig megjelenik a következő szám is, 1956-ra pedig 4 szám kiadását tervezzük.³⁶ A szegedi Móra Ferenc Múzeumból Bálint Alajos küldött üdvözlő sorokat: „Először is hadd süvegeljem meg Kigyelmedet az új esztendőben. Két okból is: mert megérdemled, és mert ma kaptam kézbe a S. Sz. 3-4. füzetét. Még csak úgy belepillantottam, már is gratulálok. Rendes fickó vagy, azt már látom. Akár szögedi is lehetnél! Kár, hogy abbamaradt ide való látogatásod, s ritkábban látjuk képedet. ... Te Bandi! Nem lehetetlen, hogy mi is tudunk valami Évkönyv félet kisikeríteni ebben az esztendőben. Persze a guba-kérdés nálunk is zavarja elgondolásainkat. Viszont kitűnő kiegészítő bevételt biztosíthat a kötet végén a hirdetésekkel befolyó összeg.”³⁷

Persze szereptévesztő feletteseink is voltak a Népművelési Minisztériumban. Kovács István, a Természettudományi Múzeumból felkerült csoportvezető szinte lektorálási jogot is formált a múzeumi dolgozók cikkei felett. „Csatoltan visszaküldöm „Az első opera előadás nyomai Sopron környékén”. „Az első soproni kávéházak Sopron környékén és a sabbathális végnapjaiból” című kéziratát. Valamennyi alapos forráskutatáson alapuló érdekes adatközlés, közölhető. A kéziratok kísérőiratán felvetett kérdésre: a megjelent cikkek ellenőrzésének lehetővé tételére a Múzeum fizessen elő a Soproni Szemlére 1 példányban s küldje meg a Főosztálynak.”³⁸

Az érdeklődés növekedésének tudhatjuk be, hogy a Népművelési Minisztérium az 1956-os esztendőre megrendelte a Soproni Szemlét öt példányban: Darvas József miniszternek 2 példányban, Nonn György első helyettes, Kállai Gyula helyettes és a Könyvtári főosztály számára 1-1 példányban.³⁹ Talán ezen fellelkesedve készült az a 40 tételes lista, ahova a Szemlét fontosnak találták elküldeni: Megyei Pártbizottság, a Párt Központi Bizottsága, a Hazafias Népfőnt, az Országház, hat minisztérium, Kádár János, Orbán László, Fock Jenő, Aczél György, Ortutay Gyula, Mód Aladár politikusok, a Népszabadság, Magyar Nemzet, Ország-Világ, Kisalföld hírlapok, a Magyar Televízió elnöke, valamint Győr, Szombathely és Pécs VB. elnökeinek a címére.⁴⁰

1956. január 13-án, a Soproni Szemle 3-4. száma megjelenése után ült össze a 20 tagú szerkesztőbizottság 14 tagja az első komoly értékelésre. Csatkai Endre vázolta a

³⁶ Uo.

³⁷ SL XXVIII/13. 3.

³⁸ Uo.

³⁹ SL XXVIII/13. 2.

⁴⁰ SL XXVIII/13. 3.

korábbi nehézségeket, az aránytalanságokat. Bizott abban, hogy következő évben szervezettebb lesz a cikkszerzés, a szerkesztőbizottsági tagok aktív támogatásával helyes arányok alakulhatnak ki. Elsőként Mollay Károly mondta el véleményét: „... egy vidéki folyóiratnak csak akkor van létjogosultsága, ha az országos igényeket elégíti ki. ... A folyóirat színvonalának versenyképesnek kell lennie.” Első helyen emelte ki a tudományos propaganda szerepét, a hiányzó tudományozások (néprajz, irodalomtörténet, nyelvtudomány, nyelvjárások) pótlását. A terjesztési propagandát fokozni kell a tudományos intézeteknél, hangsúlyozta a lap külföldre küldésének fontosságát. A nyomda hibáit, így a betűtípusok megválasztását, a sajtóhibák sokaságát úgy lehet megszüntetni, mondotta, ha a már tördelt számból is kapnának korrektúrára levonatokat a szerzők. „... ne engedje a szerkesztőség, hogy a nyomda terrorizálja őket. ... mindent el kell követni, hogy a Szemlét a soproni nyomda készítse.” – Verbényi László pozitívan értékelte a sok kedvező véleményt, de szerinte sincs még meg a folyóirat végleges alakja. Feleslegesnek tartja a munkatársak minősítésének feltüntetését. A rovatok számát növelni kell, a tagoltabb tartalommutató hasznos lenne. Javasolja az egy évre megbízott főszerkesztő megerősítését, a tiszteletdíjak megvizsgálását. Fontosnak véli a cikk megírásának dátumát is feltüntetni. Tárczy-Hornoch Antal a lektorálás kérdésével foglalkozott, szerinte mentesíteni kell a szerkesztőt ennek terheitől. Roller Kálmán az aránytalanságok megszüntetését sok megjelenésre váró cikk meglétében látta. Takács Endre a tipográfiai kérdéseket tartotta javítandónak, másrészt azt javasolta, hogy a kis cikkek végére kell tenni a szerző nevét. Jelentős volt Bognár Dezső hozzászólása: „Párttitkári beosztásában is a legteljesebb mértékig a legteljesebb támogatását ajánlja fel a folyóiratnak. Véleménye szerint a helytörténeti profilt kell továbbra is biztosítani. A helytörténeti kutatásokhoz, amelyek a mozgalmi, illetve politikai természetű események kutatását is jelentik, pénzt fog biztosítani a tanács. Véleménye szerint megbízatásokat kellene adni a kutatómunkára. A kutatások olyanok legyenek, hogy azokra a munkásmozgalmi intézet is támaszkodhasson. Ezzel kapcsolatban említette meg azt is, hogy nem minden szempontból helyesek az olyan cikkek, mint Bors Andrásé, amely személyes visszaemlékezés és így pontatlan is lehet. A tudományos pontosságot, a tudományos hitelt ezekben a cikkekben is biztosítani kell. Foglalkozni kellene a Sopron környéki németiség problémáival is olyan természetű cikkekben, amelyek buzdítóak, bátorító jellegűek. Ezzel a nemzetiségi politika végrehajtását segíti a Szemle.

Csatkai Endre válaszában kérte, hogy a rovatrend egyelőre még maradjon, mert a szerkesztő cikkekben még nem nagyon válogathat. Tájékoztatót adott a következő évi első szám már rendelkezésre álló cikkeiről, arra kérve a bizottság tagjait, hogy saját témáikból a soproni vonatkozásúakat írják meg, és másokat is kérjenek ilyenek írására. Hammerl Lajos technikai szerkesztő a Szemle gazdasági, lapterjesztői nehézségeit, a posta munkáját kifogásolta. De megjegyezte azt is, hogy az előfizetőkről készült kartotékok címei pontatlanok, ezért gyakori a példányok visszaérkezése. Végül a szerkesztőbizottság megköszönte a más városba távozott Horváth Ottó munkáját, aki-

nek helyét Friedrich Károllyal töltötte be, a két segédszerkesztő díjazását pedig évi 1.000 forintra emelte fel.⁴¹

A Szemle folyamatosan anyagi gondokkal küszködött. Az 1956. május 18-án tartott szerkesztőbizottsági ülésen a fő vitatéma az volt, hogy a népművelési csoport az általános takarékosagra hivatkozva 50%-al csökkenteni kívánta a személyi kiadásokat. Ez fenyegette az olvasószerkesztő és technikai szerkesztő korábban 500-ról 1.000 forintra emelt díjazását. A szerkesztőbizottság véleménye szerint azonban a korábbi hirdetések 15.000 forintnyi bevétele 3.000 forinttal növekedett, így tehát megvan a fedezet az évi 1000 forint kifizetésére.

Időközben újabb elismerések érkeztek a Szemle minőségéről. Kónya Lajos az Irodalmi Újságban jelentetett meg lelkes hangú cikket „A Soproni Szemle feltámadása” címmel.⁴² A Debreceni Néprajzi Intézetből Gunda Béla professzor 1957. november 1-jén kelt levelében kérte Csatkai Endrét, hogy a Szemle 1955–1956-os évfolyamait juttassa el hozzá. Az 1957-es évfolyam első két számról írja: „A Soproni Szemle legutolsó száma éppen az elmúlt hetekben volt a kezemben. Azt hiszem, elmondhatom róla, minden bántó udvariaskodás kizárásával, hogy nagyon jó anyagot tartalmaz, a kiállítása is igen példamutató. Nem érzik rajta semmi provinciális íz, vetekszik majd mind fővárosi folyóirattal. Különösen örömmre szolgált, hogy olvashattam benne közös tanítványunk Iváncsics Nándi kis néprajzi tanulmányát is.”⁴³ – Győről Lengyel Alfréd főlevéltáros ígért cikket a Szemlének. „Ha igaz, akkor a közeli hetekben, talán januárban a Győri Szemlével is meg tudunk indulni. A tárgyalások igen jó mederben haladnak, és remélem, hogy nem lesznek akadályok az engedély kiadása körül sem. Sajnos nem egészen olyan formában jelenne meg, ahogy elgondoltam, de az volna a fontos, hogy végre Győr is kapjon publikációs lehetőséget.”⁴⁴

A Vasi Szemle 1958-ban, többévi előkészület után megjelent első kötetében a Soproni Szemle első három évfolyamát ismerteti, méltatja tartalmi gazdagságát. „Ám nem áll meg a múltnál, nem ragad meg benne, hanem mintegy a múlt alkotásainak ismertetésével ad ösztönzést a nagy múltú város holnapi történetének, jelenének alakításához. Így lesz a múlt és a jelen szerves egésze, így érthető meg, miért harcol olyan elszántan, foggal-körömmel Sopron mai polgársága a korszerű városi követelmények kialakításáért, lakóhelyének fejlesztési lehetőségeiért, az ipar, a közlekedés, a kereskedelem, a művelődés helyi problémáinak megoldásáért. Örömmel és elgondolkozva forgathatjuk a szomszédos város folyóiratát. Nekünk vasiaknak is lenne Sopronhoz hasonló adottságú városunk: Kőszeg. Ismerjük-e úgy értékeinket, mint a Soproniak a magukét?”⁴⁵

Kelényi Ferenc a Soproni Szemlében „A nyugat-dunántúli folyóiratok szerkesztői értekezlete Sárvarott” címmel, az 1958. augusztus 22-én megtartott találkozót ismertette. A tanácskozáson a Magyar Szocialista Munkáspárt Központját Papp Sándor, a Kiadói Főigazgatóságot pedig Köpeczi Béla képviselte. Kiss Gyula, a Vasi Szemle

⁴¹ SL XXVIII/13. 1.

⁴² Irodalmi Újság 1956. március 10. 3. p.

⁴³ SL XXVIII/13. 3.

⁴⁴ *uo.*

⁴⁵ Vasi Szemle 1958. I. 149–150.

szerkesztője megállapította, hogy „a Vasi, a Veszprémi és a Soproni Szemle alapvető célkitűzése a nép kultúrájának emelésében és a közösség ügyének szolgálatában teljes azonosságot mutat, de a mód – ahogyan a céljukat elérni kívánják – egymástól eltérő, egyéni...” A Soproni Szemle a régi, tisztos tradíciók követelményei szerint halad, s egy gazdag történetű város múltjának feltárására és ismertetésére törekszik elsősorban. A Veszprémi Szemle méltatásának során a mához való közelségét, továbbá a szépirodalom és a tudományos alapú ismeretterjesztés vegyítésének irányzatát emelte ki az előadó. – „A Vasi Szemle célkitűzésében és a módszerében inkább a sopronival rokon..... megkísérli a jövőnek, a megye holnapjának megrajzolását is ész-szerű tervek és módszerek közzétételével.” – Csatkai Endre felszólalásában a szerkesztés gondjai közül megemlítette, hogy a folyóirat sohasem szűkölködik cikkanyagban, csupán az egyes tudományágak helyes arányának és a cikkek olvashatóságának követelménye, néha pedig a túlzott terjedelem okoz nehézséget. A Tanácsköztársaság 40. évfordulójának kutatói szorgalmasan gyűjtik az anyagot, s az 1959. évi első szám a helyi munkásmozgalom számos értékes mozzanatát tárja majd az olvasók elé.”

A szemlék szerkesztői, munkatársai a továbbiakban a napi gondokról, kutatási feladatokról, a levéltári források feltárásáról, a nyomdai nehézségekről, a papírellátás hiányosságairól szóltak. Az MSZMP kiküldötte helyeselte az időszakos megbeszéléseket. „A párt helyesli ezeknek a kiadványoknak megjelenését, és egyre fokozottabban törekszik a vidéki kulturális góccok fejlesztésére, mert csak így várható a főváros és vidék közti szintkülönbség elmosódása. Fontosnak tartja a szemlékben a tudományos kérdések taglalását, azonban az eddigieknél nagyobb mértékben kell keresni a kapcsolatot a jelen kérdéseivel.” – Köpeczi Béla méltatta a helyi kezdeményezéseket a szemlék alapítása ügyében. A „helyismeret” és „helytörténet” fogalmának tisztázása kapcsán többek között ezeket mondta: „A modern helyismeret nemcsak a régi történelmi anyagoknak feldolgozást, céltudatos következtetésekkel ellátott feltárását jelenti, hanem a mai társadalmi problémák feltárását is. Nem közömbös tudományos szempontból sem, hogy megmutassuk azokat a változásokat, amelyek nálunk bekövetkeztek. Ilyen irányú törekvés a Soproni Szemlében – főleg jellegénél fogva – kevés van. ... Helyes lenne, ha bizonyos mértékig bővítenék ilyen irányú munkájukat.” – A Vas Megyei Tanács vb nevében Horváth Sándor elnökhelyettes zárszavában a szerkesztőségek összefogására buzdított.⁴⁶

Mindezek ismeretében újabb támadás érte a Szemlét a Kisalföld részéről, igaz a Győri Szemle még mindig nem jelent meg. Hasonlóan a Népművelés c. folyóiratban még 1956. májusában megjelent „Soproni Szemle vagy szemlélet” című cikkhez,⁴⁷ a bevezető méltatás után a Kisalföld újságírója is a múltban való elmélyülést, elzárkózást, a pozitivistá szemléletet, az érdektelen és szükségtelen középkori cikkek sokaságát kifogásolta, a munkásmozgalom mellőzését nehezítette. A cikk írója a fentebb idézett Köpeczi féle megállapítást is a Szemle szemére vetette. Kioktatott a további feladatokról. A sárvári értekezleten elhangzott Csatkai felszólalást mellőzte, miszerint

⁴⁶ SSz. 13 (1959) 333–334.

⁴⁷ Pesoldt Ferenc: Soproni Szemle vagy szemlélet. Népművelés 1956. május, 13. p.

az 1959-es évfolyam első számát a Tanácsköztársaság 40. évfordulójának szenteli. A rosszindulat, az irigység diktálta cikk 1959. február 12-én jelent meg.⁴⁸ Csatkai Endre már a sárvári értekezlet után, november 19-én kelt levelében részletesen ismertette a munkásmozgalmi szám tartalomjegyzékét Mollay Károllyal. „Már most Bognár értesített, hogy 20.000 forint érkezett Győrből 1959-re kiadandó tanácsköztársasági emlékalbumra. Így vetődött fel a kérdés: nem adná-e oda a pénzt a város a Szemlének, amely a feltüntetett anyagot igen gazdag képanyaggal külön füzetben adná ki, és ugyan felszabadulna az első szám.” Ehelyett a Városi Pártbizottság a „Tanácsköztársaság Sopron 1919.” című kötetet adta ki Kertész István szerkesztésében.

A Kisalföld cikke arra serkentette a párt helyi vezetését, hogy „megerősítse” a szerkesztőbizottságot. Így került a nevük az 1959. évi első számba: Csikós György, Erdély Sándor, Kölkedi István, Peterdi Ferenc, Simon János, Somkuti Elemér és Zárai Károly. Kiesett: Bodor Béla, Bognár Dezső, Botvay Károly, Horváth Ottó, Roller Kálmán, helyükbe Fábján Lajos, Fekete Ferenc, Földi Lőrincz, Friedrich Károly, Gál János lépett, és így 20 főről 26 főre növekedett a bizottság. Mollay Károly a hírt véve írta Csatkai Endrének: „Olvastam a Kisalföld cikkét, bár kissé elkésett a szerkesztőbizottsági ülésről. Félek, a lehangosabbaktól nem fogsz sohasem cikket látni, már tudniillik a Szemlében közölhető. A cikk kissé gyermekbetegségesen balos.”⁴⁹ A Kisalföld cikkének megjelenésében a felelősség E. Fehér Pált is terhelte, aki a kulturális rovat szerkesztője volt. Csatkai Endre jó kapcsolatban maradt E. Fehér Pállal, mert jó publicistának tartotta. Későbbi levelezéseiből kiderül, hogy 1963-ban, egy újabb Szemle-szám kézhez vétele után elismerte a Szemle érdemeit. „Szinte nem ismerek vidéken megjelenő folyóiratot, mely ily gazdag lenne helytörténeti vonatkozású képes dokumentumanyagban. ... Hiszen vagy hat évfolyam van meg könyvtárban – talán írhatnék róla valahova, minden esetre kellene. Már csak azért is, hogy helyreüsssem azt a csorbát, amit a Kisalföld még 1958-ban „csorbított”, amikor is oly tisztes módon elnászpángoltuk a Szemlét. Kezembe került a cikk nemrég: hál’ Istennek a Szemle nem az ott kijelölt irányokat követte.”⁵⁰

A Szerkesztőbizottságba kooptált hét pártember talán nevével akarta védeni a Szemlét a külső támadásoktól, vagy „nyomásnak” szánta a pártvezetés a részvételüket a továbbiakra. Mindenesetre alig-alig jelent meg közülük a bizottsági üléseken valaki, az egy Kölkedi Istvánt kivéve, aki a magyar-osztrák forradalmi eseményekről több cikket közölt a Szemlében.

Mollay Károly a szokott szigorával írt az 1958. 3. szám megjelenése után, október 5-én Csatkai Endrének. „A Szemle legújabb számát megkaptam. Szép kiállítású, jó a papír, úgyhogy a nyomdát meg kell dicsérnem. Változatos a tartalma, a szerkesztés korábbi egyenetlenségei eltűntek. Nem értem, amit a sárvári szemle-szemlén elhangzottokról írtál. Miért nem kérdezted meg a nagy tudósoktól, hány helytörténeti cikket írtak már életükben, ha annyira értenek hozzá. Aztán miért ne lehetne meg minden megye vagy város szemléjének a maga sajátos, egyéni arculata? Miért kellene

⁴⁸ Horváth József: Egy olvasó megjegyzései a Soproni Szemlééről. Kisalföld, 1959. február 12. 8. p.

⁴⁹ Soproni Múzeum Helytörténeti Gyűjteménye, Csatkai-levelezés, M. 10.

⁵⁰ SL XXVIII/13. 3.

mindegyiknek a poraiból alig élemedett Vasi Szemléhez hasonlítani. Kiss Gyulát ismerem, tanítványom volt, attól tartok, amolyan melldőngetős helyi nagyság lett belőle. Mutassa meg, írjon, mit tud. Aztán majd beszélünk. A szépírókkal csak küszködjenek ők, ha úgy vélik, hogy van jellegzetes vasi szépirodalom. Azt hiszem, a szépirodalomnak nagyobb tájegységet (pl. Dunántúl) kell egy-egy folyóiratban összefoglalnia, mert különben menthetetlenül a provincializmusba, dilettantizmusba fullad.”⁵¹

A sok igaztalan vádaskodásra gyógyír volt Péter László szegedi irodalomtörténész cikke, amelynek kéziratát megküldte Csatkai Endrének. Részleteket idézünk belőle: „A Soproni Szemle bizonyos mértékig mintaképe lehet a hasonló föladattal működő vagy ezután induló vidéki folyóiratnak. Ízléses külsőben, gondos, szakértő szerkesztésben, gazdag és értékes közleményekben például szolgálhat.” A Szemle szám tartalmi összetételét értékelve, méltatva, felveti annak a kérdését, hogy a „helytörténeti folyóirat” helyett jobb volna a „helyismereti folyóirat” felirattal ellátni a lapot.” ... ennek megfelelően a történeti, adatföltáró és -közlő írások mellett – akár külön rovatként is – helyet adni a várospolitika és városfejlesztés problémáinak, a ma és holnap színvonalas, elemző, népszerű tudományos módszerrel megírt problémáinak. ... „A Soproni Szemle ma a legjobb vidéki helytörténeti folyóiratunk. Ha még közvetlenebbül vállalja a szeretett város jelenének és jövőjének szolgálatát, értéke és jelentősége csak növekedhet.”⁵²

Csatkai Endre azonban keserű szájjal írta Traeger Ernőnek, a Sopronból elszármazott lokálpatriótának, 1959. február 9.-én: „Szemlénkkel ismét sok a baj; a nyomda felemelte egy szám árát 14000 forintra, bár amikor indultunk, 7-8000 volt egynek az ára. Így most igen nagy kérdőjel, meddig bírjuk az iramot. A legközelebbi számot a Tanácsköztársaság 40. évfordulójára a munkásmozgalom soproni történetéből vett részletekkel töltjük meg. Az új szerkesztőbizottság jobban belenyúl a munkamenetbe, mint az eddigi, 25 tagú lett és az utolsó 15 évet kívánja jobban érvényesülni. Megadták a főszerkesztői címet, de ugyanakkor kevesebb a beleszólásom a dolgokba, mint eddig, amikor magam csináltam. A felelősség azonban megmaradt továbbra is. Hát majd meglátjuk, hogy alakulnak a dolgok.”⁵³ Az évfolyam további számai is hoztak a Tanácsköztársaság idejére vonatkozó cikkeket. Kiemelkedik közülük Sós Katalin tanulmánya, amely az osztrák–magyar kapcsolatokat elemzi.⁵⁴

Az első öt év történetét azért mutattuk be ilyen részletesen, hogy lássa az olvasó a küzdelmes évek sokszor zűrzavaros menetét és azt az összefogást, amely a város részéről Csatkai Endre, Mollay Károly, Verbényi László, Bognár Dezső, Mollay János és Tárczy-Hornoch Antal között kialakult a Szemle újjáélesztése és talpon maradása érdekében. A győriek akadémikusodása, irigysége, gáncsoskodása azonban csak erősítette a soproni értelmiségben, a szerzői gárdában azt az érzést, hogy a város történelmi múltja, jelen erőfeszítései előbb-utóbb meghozzák eredményeiket. Sopronnak soha nem Győr város vezetésével volt vitája, hanem a megyei párt- és tanácsi vezetéssel.

⁵¹ SL XXVIII/13. 1.

⁵² uo.

⁵³ SL XXVIII/13. 2.

⁵⁴ SSz 13. (1959) 289. skk.

HATVAN ÉVE TÖRTÉNT

CSEKŐ ERNŐ

Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megsemmisítéséről
(1944. március 19. – 1944. október 16.)

A holocaust történetének kiterjedt irodalma van Magyarországon. Forrásmunkák, történeti feldolgozások – úgy résztanulmány, mint monográfia formájában – foglalkoztak a témával. A zsidóság szenvedésének, jelentős része fizikai megsemmisítésének dokumentumait már igen korán kezdték feltárni, amely folyamat egyre részletezőbb, egyre adatgazdagabb történeti szakmunkákat eredményezett. Idővel a regionális, helyi történések feldolgozása is megkezdődött, és ez a munka eddig is számtalan forráskötetet, tanulmányt eredményezett.¹ A vészkorszak vidéki történései iránt érdeklődők figyelmét a *Holocaust-füzetek* sorozatára érdemes felhívunk, amely sok e tárgyú tanulmányt, adatközlést tartalmaz.

A magyarországi holocausttal foglalkozó történeti feldolgozások döntő része – sok szempontból a forrásadottságok miatt is – a zsidók jogfosztásának, gettóba kényszerítésének, illetve deportálásának lebonyolítását, annak kapcsán a közigazgatási, illetve rendőri szervek tevékenységét tárgyalja. Újabb történeti törekvések az intézkedéseket elszenvetők, az áldozatok szemszögéből próbálják az eseményeket bemutatni, magyarul, hogy éltek át ők az üldöztetést. A vészkorszak soproni és Sopron megyei vonatkozásainak feldolgozottsága terén még sok adósságunk van. Közismertek Szita Szabolcs 1944-45-re vonatkozó, helytörténeti tárgyalásnál nagyobb ívű, országos történeti vonatkozásokat is gazdagon tárgyaló, regionális hatókörű munkái. Ha azonban csak a Sopron megyei és soproni zsidók gettósítása és 1944. július 5-i deportálása iránt érdeklődünk, jóval kevesebb helytörténeti irodalmat találunk.² Elsőként a Soproni Szemle 1995/1-es tematikus számát említhetjük, annak írásából Horváth Zoltán tanulmányát emelve ki elsősorban.³ Szólnunk kell a *Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez* c. sorozat Sopron megyéről szóló füzetéről, illetve a tárgyalat témában a Soproni Szemlében megjelent egyéb közleményekről.⁴ Természetesen

¹ Megyénk győri és mosoni részére, illetve a szomszédos megyékre vonatkozóan ld.: *Berkes Tímea*: A Győr-Moson-Pozsony megyei zsidók története 1944-ben. In: *Holocaust füzetek* 5. (1997), 6–42.; *Mayer László*(összeáll.): Források a szombathelyi gettó történetéhez, 1944. április 15. – 1944. július 30., Vas megyei levéltári füzetek 7., Szombathely, 1994.; *Németh László – Paksy Zoltán*: Együttélés és kirekesztés. Zsidók Zala megye társadalmában 1919–1945. Zalaegerszeg, 2004. (megfelelő részei 356–562.); *Megei feldolgozásokra, forráskiadványokra is támaszkodó országos hatókörű forrásgyűjtemény: Katona Csaba et al.* (összeáll.): *Emlékezz!* Válogatott levéltári források a magyarországi zsidóság üldöztetésének történetéhez 1938–1945. Budapest, 2004.

² Itt jegyezzük meg, hogy Hiller István adatai szerint ekkor 1477 soproni zsidót deportáltak, míg Horváth Zoltán, más jellegű kimutatásra hivatkozva, több mint 2000 helyi zsidó deportálásáról ír. *Hiller István – Németh Alajos*: A háború és felszabdulás krónikája (Sopron, 1944–1945). SSz. 32. (1978) 207.; *Horváth Zoltán*: Soprontól Auschwitzig (A nyugat és dél-dunántúli zsidóság deportálásának terve). SSz. 49 (1995) 46.

³ *Horváth* 1995, 38–46.

⁴ *Varga Imréné* (összeáll.): *Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez* (Iratok a Győr-Sopron megyei levéltárból II.), *Holocaust Magyarországon* sorozat, Budapest, 1994., *Hiller István*: A soproni és Sopron megyei zsidók utolsó állomása 1944-ben. SSz. 18. (1964) 344–348.

nem lehet megkerülni a már publikált visszaemlékezéseket (Németh Alajos) és korabeli feljegyzéseket (Becht Rezső, Házi Jenő) sem, amelyek egyúttal érzékletesebb képet is festenek az eseményekről.⁵

Ezen írás függelékeként két korabeli, eddig nem publikált, soproni zsidóságra vonatkozó forrást teszünk közzé, amelyek közül az első 1944. június eleji helyzetkép, illetve összegzés a helyi zsidóság ellen hozott rendelkezésekről, intézkedésekről, míg a második a deportálás utáni – július végi – látlelet a hátramaradt, zárolt zsidó vagyon leltározásának anomáliáiról. A dr. Kamenszky Árpád polgármester által írt jelentésben feltüntetett intézkedések három csoportba oszthatók aszerint, hogy 1. a zsidók fizikai elkülönítését (gettósítás), 2. a mindennapi életre vonatkozó jogfosztásukat, modern pária sorsra való kárhóztatásukat, 3. ingóságaik, ingatlanaik zárolását, elkobzását (nacionalizálását) célozzák meg. Az első kérdéskörre vonatkozóan a közlésre kerülő forrás részletesen beszámol az életbe léptetett intézkedésekről, amelyeket, időben július 5-ig haladva, jegyzettel egészítettünk ki. Az intézkedések harmadik körére vonatkozóan a jelentésben feltüntetett, viszonylag kis számú, hadi és közigazgatási célokra használható tárgyak (lőfegyverek, kerék- és motorkerékpárok, rádiók fényképezőgépek, írógépek) beszolgáltatásáról szóló részeket szintén jegyzettel láttuk el. A zsidó vagyon zár alá vételét, leltározását, illetve a hasznosítására vonatkozó első intézkedéseket csak éppen érintő jelentéshez képest tanulmányomban hazánk német megszállásától, 1944. március 19-étől, a nyilas hatalomátvételig, 1944. október 15-16-ig kívánom áttekinteni. A tárgyaltd időszak zárópontját a soproni gettók – a leltározás befejeztét követő – felszámolásának október 14-i dátuma is indokolja.⁶

Tanulmányom ekképp történő súlyozását az is magyarázza, hogy ezáltal a soproni helytörténetírás jobbára feltáratlan területéhez, a helyi zsidóság gazdasági megsemmisítéséhez tudunk – reményeink szerint – nem kevés új adattal, adalékkal hozzájárulni.⁷ A vidéki zsidóság megsemmisítésének gazdasági vonatkozásai a hazai holocaust-kutatásnak sem kiténtetett részterülete.⁸ Az e téren napjainkban folyó kutatások kapcsán Kádár Gábor és Vági Zoltán neve emelendő itt ki. Bár a zsidóság gazdasági súlyát korlátozni szándékozó törvények, rendeletek hazánkban már 1944 előtt is születtek, a fenti szerzők által jegyzett munkából, *Az Aranyvonat*-ból kiderül, hogy amiképp a zsidók deportálása, a zsidóság gazdasági értelemben vett megsemmisítése is a német politikai- és hadicélok által meghatározottan történtek Magyarországon. A zsidó vagyon zár alá vétele, majd hasznosítása nagyrésztben a német hadigazdaság szempontjai szerint és érdekében történt.⁹

⁵ Könyvészeti adataikat ld. a tanulmány megfelelő részénél.

⁶ Soproni Hírlap 1944. október 15. 3. p.

⁷ Írásunk alapvetően a soproni levéltárban található Sopron Város Polgármesteri Hivatala iratanyagának, – azon belül is elsősorban a zsidókkal kapcsolatos intézkedéseket, ügyeket összefoglalóan tartalmazó akta anyagára –, valamint a Soproni Hírlap megfelelő számaira támaszkodik.

⁸ E témában Zala megyére vonatkozóan több forrást közöl *Németh – Paksy* 2004.

⁹ Természetesen e szempontból az ország (nagy)ipari kapacitásának német szolgálatba állítása volt az igazán jelentős. Erre is ld.: *Kádár Gábor – Vági Zoltán: Aranyvonat. Fejezetek a zsidó vagyon történetéből.* Osiris, Budapest, 2001.

I. A zsidóság gazdasági megsemmisítését szolgáló rendeletek, intézkedések

A zsidók gazdasági létalapjának megrendítését szolgáló első komolyabb rendelkezés már az első, 1944. március 31-én napvilágot látó zsidórendeletek közt megszületett: ez a közszolgálatban dolgozó zsidó személyek azonnali elbocsátását tartalmazta.¹⁰ Ehhez kapcsolódott pár nappal később egy újabb központi rendelet, amely szerint a zsidó értelmiségi alkalmazottak fele csak május 31-ig foglalkoztatható, míg másik fele szeptember végéig még visszatartható volt.¹¹ Az első rendelet kevésbé érintette a város zsidó lakosságát – a Polgármesteri Hivatalnak például csak három zsidó alkalmazottja volt¹² –, a másikat meg az események tették hamar okafogyottá. Bénítólag az ezt követő rendeletek hatottak. Az április 16-án kihirdetett, a zsidók vagyonát, illetve az április 20-i, üzleteiket, üzemeiket záró rendeletek gazdasági tevékenységüktől és vagyonuk feletti rendelkezésüktől fosztotta meg a zsidó lakosságot. Vagyonuk zárolása bankszámláikat, bankszéfjeiket – melyeknek felnyitása Sopronban a zsidók deportálását követően, július 10. táján kezdődött el¹³ –, ingóságaikat, ingatlanaikat és 3000 pengő (P) feletti készpénzüket egyaránt érintette. A rendelet értékpapírjaikra vonatkozóan a Pénzügyi Központ, ingatlanaik esetében a telekkönyvi hatóság felé írt elő bejelentési kötelezettséget. A 10000 P feletti ingóvagyonról a pénzügyigazgatásnak kellett vagyonbejelentést tenniük.¹⁴

Szám	Az iparos		A kereskedő	A kereskedő	
	név	tevékenység		1919. évi adó	1929. évi adó
111	Schwarz György	szepa	Sopron Füleske. 21.	1919 149 1929 288	1929 499 10
112	Schwarz György	szepa	Sopron Füleske. 21.	1919 149 1929 288	1929 499 10
1919. évi juttatás a 1929. évi adóhoz képesti változásokról					
1919. évi juttatás a 1929. évi adóhoz képesti változásokról					

1. kép. Jelentős tradícióval rendelkező soproni kereskedőknek és iparosoknak kellett befejezni a tevékenységüket. *Bal kép:* A Gellis-kereskedés (jobbra) a Várkerületen 1905 körül (ismeretlen), *jobb kép:* részlet a város 1917–1929 között vezetett iparlajstromából, származásra vonatkozó utólagos bejegyzéssel.¹⁵

Az 50500/1944. K.K.M. (Kereskedelmi és Közlekedésügyi Minisztériumi) rendelet eredményeként Sopronban – bár a Soproni Hírlap április 29-i számában (4. p.) 145 zsidó üzletről számolt be – 157 zsidó üzletet zártak be és helyeztek árukészletével

¹⁰ Soproni Hírlap 1944. március 31. 1. p.

¹¹ Soproni Hírlap 1944. április 7. 1. p.

¹² Soproni Hírlap 1944. április 22. 2. p.

¹³ Soproni Hírlap 1944. július 13. 3. p.

¹⁴ Soproni Hírlap 1944. április 16. 1. p.

¹⁵ A fényképek a Soproni Múzeum fotógyűjteményének részei.

egyetemben zár alá. Ennek horderejét az összesített számon felül az is jelzi, hogy az e sorsra került üzletek közül 77 a Várkerületen volt található.¹⁶ A Soproni Hírlap információi szerint ugyanez 114 iparost érintett Sopronban (1. kép, jobbra).¹⁷ Bár a rendelet előírta, hogy honvédelmi érdekből egyes üzletek (üzemek) keresztény vállalatvezető kirendelése mellett tovább működhetnek, ezek közül többet a kritikusá váló helyzet következtében, utólag kellett újra megnyitni. Így pl. a polgármesteri hivatal május 5-én a Gellis Testvérek papír-nagykereskedésének (1. kép, balra) a kirendelt Radnai János vezetésével történő megnyitását azután hagyta jóvá, hogy a beállott papírhiány már a helyi lapok (Soproni Hírlap, Új Sopronvármegye és a Felsődnántúli Hétfő) megjelentetését fenyegette. Az újrainvitást az iparkamara mellett a lapok kiadója, a Soproni Sajtóvállalat is sürgette.¹⁸ Ezzel közel egyidőben kirendelt vállalatvezetővel tovább működhetett pl. az Oláh-féle fakereskedés, Goldschmid Sándor nyomdája vagy a Steiner József-féle téglagyár.¹⁹

Ugyancsak fontos, és egyben problémákat felvető kérdés volt a zsidók házainak, lakásainak ügye. Az április 26-án kihirdetett kormányintézkedések a bombakárosultak lakáselhelyezése kapcsán még a keresztény lakossághoz kapcsolódva szabályozta a zsidó lakásbérlet ügyét, azonban az április 29-i 1610/1944. M.E. rendelet már csak a zsidók lakásainak igénybevételét tette lehetővé közhivatalok és közérdekű intézmények helyproblémáinak megoldására.²⁰ Áprilistól kezdve Sopronban havonként került előtérbe a zsidó tulajdonú házak albérleti díjai lefizetésének mikéntje, a háztulajdonos távollétében – mert gettóba kényszerült, majd deportáltak – a javítások, azok költségeinek kérdése, egészen addig, míg július közepére már minden zsidó házhoz gondnokokat neveztek ki.²¹ A polgármesteri hivatal által a pénzügyigazgatóság megkeresésére összeállított, és a kirendelt gondnokok adatait is tartalmazó lista tanúsága szerint 1944. augusztus végén 186 zsidók által tulajdonolt ház volt a városban. Ezek zsidók által lakott lakásait már azt megelőzőleg, a zsidók gettóba költöztetésekor, a gettóban lévő lakásokat pedig a deportálásukat követően lezárták és leltározás alá vontak.²² A szabadfoglalkozású értelmiségiek közül az ügyvédi kamarából 15 ügyvédet töröltek zsidó származása miatt, irodáikhoz keresztény gondnokokat rendelve ki.²³ Valamennyire külön elbírálás alá estek az orvosok, akik például kezdetben – dr. Kamenszky Árpád polgármesternek köszönhetően – a gettóba költözés alól is mentesültek, június 23-ától azonban már csak zsidó beteget gyógyíthattak.²⁴

¹⁶ Polgármesteri Hivatal 1944. május 1-i névjegyzéke a bezárt üzletekről, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (továbbiakban: SL) IV/B/1404. Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai (PH) IX. 100/1944. 139–142. pag.

¹⁷ Soproni Hírlap 1944. április 5. 3. p., A rendelet azonban előírta a lezárt üzletek tulajdonosainak, hogy a keresztény alkalmazottak járandóságait tovább folyósítsák. 50500/1944. K.K.M. rend. SL PH IX. 100/1944. 65–67. pag.

¹⁸ Soproni Sajtóvállalat Rt. április 27-i levele, Soproni Kereskedelmi és Iparkamara 5491/1944. (V. 3.) sz. átirata, 8897/1944. (V. 5.) sz. polgm. i., SL PH IX. 100/1944. 150–154. pag.

¹⁹ Soproni Hírlap 1944. május 10. 3. p., június 22. 5. p. ill. 11203/1944 (VI. 20.) sz. polgm. i., SL PH IX. 100/1944. 361. pag.

²⁰ Soproni Hírlap 1944. április 26. 4. p., 29. 5. p.

²¹ Soproni Hírlap 1944. május 9. 4. p., június 6. 4. p., 15. 3. p., 22. 4. p.

²² SL IX. 100/1944. 646–656. pag.

²³ Soproni Hírlap 1944. május 7. 3. p., 14. 3. p.

²⁴ Soproni Hírlap 1944. június 23. 1. p., A főispán többször is a gettóba költöztetéseket kérte számon Kamenszky polgármesteren. A tiszti főorvos május 26-i (568/1944. sz.) kimutatása szerint 17 zsidó orvos volt a városban. A főispán 338/1944. (V. 17. ill. VI. 12.) sz. átirata, SL PH IX. 100/1944. 280–284. pag.

II. A hatóságok tevékenysége a zsidók vagyonának megszerzéséért

A zsidó vagyon zárolásáról szóló kormányrendelet március 22-ét követően minden, zsidó vagyonnal kapcsolatos jogügyeletet semmisnek tekintett. Egyúttal bejelentési kötelezettséget írt elő mindazon keresztény számára, aki zsidók tulajdonát képező vagyontárgyat, vagy értékpapírt birtokol. A zsidó vagyont érintő jogügyletek közül március 22-ét követően csak a zsidó üzletekben történt, szokványos kereskedelmi forgalmat meg nem haladó vásárlás nem járt bejelentési, illetve beszoigáltatási kötelezettséggel.²⁵ A soproni rendőrkapitányság már április 17-én felhívással fordult a város keresztény lakosságához, hogy azonnali internálási eljárást kockáztat az, aki bármely módon segítkezett nyújt a zsidóknak a bejelentési kötelezettség kijátszásához, vagyonuk rejtegetéséhez.²⁶

A pénzügyigazgatósághoz Sopronból 705 vagyonbejelentés érkezett, amely alapján a helyi zsidóság vagyonát május eleji összesítésükben 21 millió pengőben határozták meg.²⁷ A hatóságok e számmal nem voltak elégedettek, a bejelentést nem tevők vagyonán – amelyekre általában elkobzó ítéletet mondtak ki²⁸ – felül további vagyonrejtegetést gyanítottak. A sikeresebb felderítés érdekében a rendőri hatóságok május 17-i és június 25-i felhívásukban 7 illetve 2 napra szóló amnesztiát biztosítottak a keresztény lakosság számára, hogy az a megőzésre átadott, átruházott zsidó vagyontárgyakat bejelentse és beszoigáltassa. Természetesen a felhívások az amnesztiát követő időszakra a házkutatások folytatását, internálást és egyéb büntetéseket helyeztek kilátásba.²⁹ A második amnesztia eredményeként került a rendőrség kezére pl. a Neufeld-testvérek, Gyula óranagykereskedő és Imre szörmekereskedő keresztényeknél elrejtett, 1 millió pengőre becsült vagyona (1000 karóra, ruhanemű, stb.).³⁰ Ezt megelőzően a Soproni Hírlap már beszámolt más felderített vagyonrejtegetési esetekről, így Gewürz Miksa esernyős 6300 pengő (finomacél-áru), dr. Hollós Imre fogorvos 35000 pengő (aranytárgyak) összértékű ügyéről, illetve arról a titokzatos esetről, amikor a keresztény bejelentőnek egy ismeretlen adott át egy gipszgömböt, amely, mint kiderült, 25 db aranyékszert tartalmazott.³¹ A legnagyobb publicitást Fodor Miklós volt evangélikus lelkész ügye kapott, aki több zsidó személytől vett át különböző értékű tárgyakat, kik közül a legtekintélyesebb személy Pollák Miksa neológ rabbi volt.³² Őt 7 kiló zsírért és egy, állítólag bejelentett antik óráért hurcoltak meg és tartóztattak le.³³ Természetesen az újságok nem írtak a vallatásokról, amiképp a gettóknak, majd a gyűjtőtáborban

²⁵ Soproni Hírlap 1944. április 16. 1. p.

²⁶ Soproni Hírlap 1944. április 18. 3. p.

²⁷ Soproni Hírlap 1944. május 4. 4. p., 20. 3. p., Összehasonlításként ezek a számok az egész megye esetében 1276 bejelentés, illetve 35 millió P voltak. Soproni Hírlap 1944. május 26. 3. p.

²⁸ A soproni rendőri büntetőbíró 1253/1944. (VIII. 4.) sz. ítélete, SL PH IX. 100/1944. 170–171. pag.

²⁹ Soproni Hírlap 1944. május 17. 1. p., június 25. 6. p.

³⁰ Soproni Hírlap 1944. június 27. 3. p.

³¹ Soproni Hírlap 1944. május 11. 2. p., 26. 3. p., 31. 2. p., június 1. 3. p.

³² Vélhetően ezt említi Weinberger Ernő is visszaemlékezésében, amikor arról beszél, hogy a rabbi feleségének ékszerait egy adventista prédikátorra bízta, akit utóbb feljelentettek, és mindkettőjüket kegyetlenül megverték. Ld. *Szende Katalin*. „Ember az embertelenségben” Interjú Weinberger Ernővel, a háború előtti utolsó soproni zsidó tanítóval. SSz. 49. (1995) 62.

³³ Soproni Hírlap 1944. június 14. 3. p., 16. 2. p., 17. 3. p.

(egyetemi menza és az evangélikus tanítóképző internátusa) június végén, július elején végrehajtott motozások brutalitásáról sem. Ezekről csak a visszaemlékezésekből, illetve a korabeli feljegyzésekből szerezhetünk tudomást.³⁴

A zsidók egyre kíméletlenebb kihallgatása eredménnyel járt, vallomásaik alapján július 7-én és 14-én is újabb nagy vagyonok felderítéséről számolt be a helyi sajtó.³⁵ A Soproni Hírlap július 13-i számában (4. p.) azonban már egy lezárt zsidó lakásba való betörésről írt, jelezve az elhagyott, leltározásra váró zsidó vagyon fosztogatások általi veszélyeztetettségét. A sajtó a papréti gettó, az ott lévő raktár (Papréti 26.) illetve az Ötvös u. 15. alatti Davidovits-ház kirablóinak lefűlése mellett még a leltározásnál kiegészítő napszamosokat említette, mint akik a zsidó vagyonban kárt tesznek. Utóbbiakkal kapcsolatban felhívást is tettek közzé, miszerint a lakosság ne vásároljon tőlük gettóból származó tárgyakat.³⁶ E kontextusban hivatalos közegekről, bár az emberek beszéltek róluk, köztük is elsődlegesen a csendőrökről – már csak azért is, mert a június 29-én kiűrt gettóban elsőként ők kutatták át a lakásokat³⁷ –, a helyi sajtóban nem esett szó.³⁸

III. A zsidó vagyon leltározása

Rendelkezésre álló információink szerint a leltározás a zár alá vett üzletek esetében április 20-át követően nem sokkal, a gettósítás során elhagyott zsidó lakásokban május 17-én, a gettók területén pedig – elsőként a Jacobi-gyárban – július 14-én kezdődött.³⁹ Az első két esetben a zár alá vételre még viszonylag normalizáltabb körülmények között került sor. A lakások kulcsait a polgármesteri hivatalnak kellett leadni, kivéve, ha az elhagyott zsidó lakásban ingóság volt, mert akkor az előírások szerint a pénzügyigazgatóságnak kellett beszolgáltatni a kulcsot.⁴⁰ A gettó június 29-i kiűrtéséhez, a zsidók gyűjtőtáborba történő szállításához, a polgármester az előbbieket szerinti eljárás foganatosítása végett dr. Márai Lajos közgyám vezetésével 30 tisztviselőt rendelt ki. Ezek azonban a lakások lezárásával, lepecsételésével és a kulcsok megfelelő begyűjtésével kapcsolatos teendőiket a csendőrség közbelépése miatt nem tudták elvégezni.⁴¹

A polgármesteri hivatal és a pénzügyigazgatóság közötti hatásköri problémák, illetve az összhang hiánya nemcsak a leltározás kezdeti szakaszában, hanem a későbbi-

³⁴ A motozásokat, a testüregek átvizsgálását a június 22-i síófoki értekezleten ismertetett deportálási tervet írta elő. A tervet közli: Horváth 1995. 40–44. p. Ezen embertelen cselekedetekről ld. a következő korabeli feljegyzéseket, visszaemlékezéseket: Varga Imréné. Dr. Házi Jenő hagyatéka a Soproni Levéltárban. In: Házi Jenő emlékkönyv. Szerk.: Dominkovits Péter – Turbuly Éva. Sopron 1993. 57–58.; *Becht Rezső* Levelek Európából (részlet) SSz. 49. (1995) 70–72., *Hiller* 1964. 344–348., *Németh Alajos*. Sopron könnyes-véres dátumai. Sopron, 1993. 20–24.; *Hiller–Németh* 1978. 125–128, 193–209. Bár soproni adatokkal nem rendelkezünk, nem érdektelen, és viszonyításra is lehetőséget ad az az elszámolás, amely a soroninál kisebb létszámú csornai gettó kiűrtése során végzett személymotozás eredményéről számol be. A csendőrök arany- és ezüsttárgyak mellett 39.246 P értékű készpénzt vettek el a zsidóktól. *Közl.* Varga 1994. 23–25.

³⁵ Soproni Hírlap 1944. június 7. 2. p. 14. 3. p.

³⁶ Soproni Hírlap 1944. augusztus 6. 6. p. 13. 2. p. 14. 3. p. 20. 2. p., szeptember 20. 4. p. 30. 4. p.

³⁷ A polgármester 14378/1944. (VII. 10.) sz. felirata a főispánnak, SL PH IX. 100/1944. 480. pag.

³⁸ *Id.* *Németh* 1993. 20. Az Új Sopronvármegye 1944. július 1-től már nem jelent meg.

³⁹ Soproni Hírlap 1944. április 28. 4. p., május 18. 4. p., július 15. 3. p.

⁴⁰ Soproni Hírlap 1944. április 21. 1. p., május 28. 3. p.

⁴¹ A polgármester 14378/1944. (VII. 10.) sz. felirata a főispánnak, SL PH IX. 100/1944. 480. pag. (*Közl.*: Varga 1994. 19–20.)

ekben is fennálltak.⁴² Az elhagyott zsidó lakásokban a polgármester a leltározást a városi tisztviselőkkel már azelőtt elkezdette, mielőtt a pénzügyigazgatóságot rendeletileg erre utasították. „A pénzügyigazgatóság (...) szándékozott Polgármester Urat a szoros zár elrendelésére felkérni olyan zsidó vagyontárgyakra nézve, amelyeket – a közös munkamegosztást és a munka sürgősségét tekintve – a város tisztviselői egyedül elvégezhettek volna.”⁴³ A Polgármester Úr azonban ezen szoros zár elvégzését a maga részéről elhárította és a közös munkálatok elvégzése elől kivonta tisztviselőit ki nem vizsgálta és meg nem állapította, egyesek esetleges egyoldalú panasza vagy túlérzékenysége alapján.” – írta Kamenszky polgármesternek a pénzügyigazgató-helyettes augusztus 31-i átiratában.⁴⁴ A felek már túl voltak a leltározással kapcsolatosan leginkább együttműködő időszakukon, amikor a polgármester, Könczöl Kálmán pénzügyigazgató többszöri kérését követően, kifejezetten Rupprecht Antal főispán utasításának engedelmessévé augusztus 14-én 60 városi tisztviselőt rendelt ki a leltározási munkák megsegítésére.⁴⁵ Tíz nappal később azonban a polgármester a városi tisztviselőket a leltározásról visszarendelte. Intézkedése kapcsán hivatkozott a leltározásra kirendelt alkalmazottainak panaszaira – miszerint a leltározásoknál napszámosmunkát (takarítás, bútorszállítás) végeznek –, valamint arra, hogy azok távollétében akadozik a városházi ügyvitel, és megbénul az ügyfélszolgálat.⁴⁶ Ezzel az augusztus 12-i értekezlet – amely a meglévő 12 leltározási bizottság mellé újabb 30 bizottság felállítását is elhatározta –, erőket összpontosító törekvései hamar „léket kaptak”, aminek következtében a leltározás még hosszan elhúzódó folyamattá vált.⁴⁷ (Egyébként egy leltározó bizottságnak rendes körülmények közt a bizottság vezetője, egy pénzügyi tisztviselő, egy hatósági tanú és két-három fizikai munkás volt a tagja.) Ugyan a gettósítás során elhagyott lakások leltározásával augusztus végére végeztek – a Soproni Hírlap május 18-i számának (4. p.) információi szerint csak 50 lakásban maradt vissza ingóság –, és a zár alá vett üzletek, üzemek leltározása is vége felé járt már ekkor, a gettók területén a leltározás még igen messze volt a befejezéstől.

Az igazsághoz tartozik, hogy a leltározást augusztus utolsó hetétől a városba érkező katonai családoknak a zsidó lakásokban történő azonnali elhelyezése is nehezítette, melynek következtében a lakások gyors, leltározás nélküli kiürítése vált szükségessé.

⁴² A 31100. és 31180/1944. sz. BM rendelet alapján a pénzügyigazgatóság által végrehajtott leltározáshoz a város részéről a polgármester május 26-án dr. Márai Lajos közgyámat és Máhr Károly városi díjnokot rendelte ki, akiknek többek közt a feladatok volt, hogy a város részéről már leltározott zsidó ingóságok jegyzékét a pénzügyigazgatónak bemutassák. Soproni Hírlap 1944. május 18. 4. p., 10237(10463)/1944. sz. polgm. i., SL PH IX. 100/1944. 263–265. pag.

⁴³ A pénzügyigazgatóság július 7-i átiratában zár alá vett üzletek (üzemek) kivételével a többi zsidó vagyon szoros zár alá vételével szerette volna megbízni a városi hatóságokat, amit a polgármester elutasított és a pénzügyigazgatóságnak alárendelt adóhivatal személyzetét ajánlotta erre a célra. A pénzügyigazgató újabb (július 21-i), már csak „megfelelő számú ember” kirendelésére vonatkozó kérelmére a polgármester a pénzügyigazgatónak engedélyezte tanárok, tanítók és fizikai munkások – népforgalmi nyilvántartón keresztül történő – igénybevételét. 52. fön/1944. és 15314/1944./II. (VII. 21.) sz. püig. i. ill. 11890/1944./II. (VII. 20.) és 15613/1944./III. (VII. 26.) sz. polgm. i., SL PH IX. 100/1944. 365–368, 498–500. pag.

⁴⁴ 16043/1944./II. sz. püig. i., SL PH IX. 100/1944. 748–749. pag.

⁴⁵ Főispán ad.52/eln.1944. (VIII.12.) sz. leirata a polgármesternek, SL PH IX. 100/1944. 675–679. pag., Soproni Hírlap 1944. augusztus 17. 3. p, 18. 3. p, 19. 3. p.

⁴⁶ 17758/1944. sz. polgm. i., SL PH IX. 100/1944. 743. pag.

⁴⁷ Soproni Hírlap 1944. augusztus 9. 3. p.

Leltározásra így csak később, a kicsomagolást követően, különböző raktárhelyiségekben került sor.⁴⁸ Amint a pénzügyigazgató szeptember 7-i. főispánnak tett jelentésében írta: „Etekintetben a Jacobi gyárban lévő vagyontárgyak túlnyomó részben a helyszínen azonnal leltározattak is, de a város többi gettóiban eddig csak a vagyontárgyak gyors összegyűjtése folyik és csak ezt követően leltározatnak majd a összegyűjtött vagyontárgyak.”⁴⁹ A Jacobi-gyárban folyó leltározásról, valamint a már leltározott tárgyak raktározásáról a Soproni Hírlap július 16-i számában (5. p.) megjelent, információkban gazdag, de némely részénél viszolyogató hangvételű helyszíni riportjából kaphatunk szemléletes képet.

2. kép. Bal oldalon: „Zsidó holmit” szállító kocsik a Szent György utcában (fotó: Németh Alajos), jobb oldalon: A raktárként használt neológ zsinagóga (fotó: Reznák Ferenc)

A katonai beszállásolások miatti kiűritések eredményeként augusztus végére, szeptemberre új raktárak váltak szükségessé a június vége, július eleje óta zsidó tárgyak raktáraként funkcionáló Jacobi-gyár, illetve Paprét 26. sz. épület mellett.⁵⁰ Utóbbi kapcsán jegyezzük meg, hogy a papréti gettó palánkkerítését a gettó kiűritése után, az ott lévő, leltározás alatt álló vagyon biztonsága miatt nem bontották el (3. kép).⁵¹ (Augusztus közepén a neológ zsinagóga került előtérbe, mint a raktározási nehézségek egyik megoldása.⁵² 2. kép, jobb) A város augusztus 29-én az Ógabona tér 12. és az Újteleki u. 14. sz. épületeket utalta ki a pénzügyigazgatóságnak, ezek alkalmatlansága helyett azonban az a Breuer-ház (Várkerület 84.), valamint a Bischitz-ház vette igénybe. Szeptember 19-én pedig a honvéd állomásparancsnokság utalta ki a lovardát raktár céljaira a pénzügyigazgatóság részére, amit az szeptember 27-re fel is töltött.

⁴⁸ A pénzügyigazgató 16043/1944.II. (VIII. 31.) sz. átirata a polgármesternek, SL PH IX. 100/1944. 748–749. pag.

⁴⁹ 15329/1/1944.II. (IX. 7.) sz. püig. i., SL IV/B/401. Sopron vármegye főispánjának i. (Főisp.) 618/1944.

⁵⁰ 11891/1944.II. (VI. 30.) sz. polgm. i., 15305/1944.II. (VIII. 26.) sz. püig. i., SL PH IX. 100/1944. 372, 983. pag.

⁵¹ 1293/4/1944. (VII. 22.) sz. soproni rendőrkapitányság i., SL PH IX. 100/1944. 1368. pag.

⁵² Soproni Hírlap 1944. augusztus 13. 4. p. A neológ zsinagóga Templom u. 23. sz. alatt álló épülete a háborúban elpusztult.

Október 9-én a helyi honvéd állomásparancsnokság a Ferenc Ferdinánd-laktanya üresen álló, 60x25 méter nagyságú lovardáját engedte át „(...) a helybeli zsidó iskolában és a még lakásokon tárolt zsidó ingóságok” tárolásának céljaira.⁵³ A raktárak kiválasztásánál – a körülményekhez képest – próbálták a textil-, szövet- és ruhaneműk tárolási szempontjait figyelembe venni, a ruha molyosodását, mállását elkerülni. A bőrkereskedésekben található valamennyi bőrféleség leltározására külön, a 41 sz. kőszegi körzeti bizományos kiküldöttének jelenlétében, augusztus 2-án került sor.⁵⁴

A zsidó ingóságok leltározása, bár a városi tisztviselők visszarendelése után is nagy erővel folyt – Steier pénzügyi felügyelő vezetésével több mint százan dolgoztak ezen – még októberben is tartott, és csak e hónap 14-én fejeződött be.⁵⁵ Az elhagyott zsidó lakások, illetve a gettókban talált ingóságok kiürítését a hatóságok december 14-én, a Paprét 26. sz. raktárban kezdték el.⁵⁶

IV. A muzeális értékek kérdése

Nem feladatunk, keretében a hatóságok – közte a helyi közigazgatás – tevékenységét részletesebben értékeljük, ítéletet mondjunk felette, azonban szólnunk kell arról az egy területről, ahol a polgármesteri hivatal, személy szerint dr. Kamenszky Árpád szerepe egyértelműen pozitívnak mondható. A polgármester elkötelezett, a város történetét gazdagító muzeális értékek mentését, egyéb zsidó tárgyaktól való elkülönítését, városi közgyűjteményekbe (múzeum, levéltár, könyvtár) történő elhelyezését célzó küzdelme az adott viszonyok közt értékelendő. E törekvéseiben számíthatott a városi közgyűjtemények szakembereinek (elsősorban dr. Házi Jenő levéltárigazgató, dr. Lauringer Ernő múzeumigazgató és Radó István könyvtárigazgató) segítő közreműködésére.

A polgármester már május 26-i, belügyminiszternek írt felterjesztésében az elhagyott zsidó értékek jövője, azok leltározását követő Budapestre szállítása kapcsán aggodalmát fejezte ki, s helyett ezek helyben hagyását, a muzeális értékeknek a városi múzeum állományába való vételét javasolta. *„A város történetére, a kereskedő és iparos rend századok előtti életkörülményeire, viszonyaira vet világosságot az, amely vagyonos és tehetős zsidók tulajdonában lévő antik lakásberendezés és ezeket kiegészítő értékek.”* - írta.⁵⁷ Endre László államtitkár június 6-i kiterő válaszában későbbi intézkedést helyezett kilátásba. Törekvéseiben a polgármester nem sokkal később támogatóra talált a muzeális értékek megőrzésére kirendelt kormánybiztosban, Csánky Dezsőben. Ez azonban, mint a leltározás alá vett zsidó lakásokban talált könyvek ügye mutatta, a helyi, leltározást vezető pénzügyi szervek magatartásában sokáig nem eredményezett változást. A könyvek könyvtárba szállításának engedélyeztetése érdekében a pénzügyigazgatóságnak még júniusban beadott kérés így csak többszöri

⁵³ 15303/1/1944./II. (VIII. 31.) és 16414/1/1944./II. (IX. 27.) sz. plüg. átirat, 18066/1944. (VIII. 29.) sz. polgm. i., honvéd állomásparancsnokság 1133/1944. és 1284/1944. sz. i., SL PH IX. 100/1944. 862, 980–982, 984–986. pag.

⁵⁴ A bőryanaggyagdalkodási kormánybiztos 3150/1944/29. (VI. 2.) sz. leirata ill. leltárak, SL PH IX. 100/1944. 513–519. pag.

⁵⁵ Soproni Hírlap 1944. szeptember 14. 4. p, október 15. 3. p.

⁵⁶ Hiller 1964. 348.

⁵⁷ 10463. sz. polgm. i., BM 31455/XXI.res./1944. sz. leirata, SL PH IX. 100/1944. 263–266. pag.

levélváltás, elutasítás után, pénzügyminiszteri közbenjárás eredményeképp kapott szabad utat, szeptember 12-én.⁵⁸ Vélhetően azok a 12–14. századi oklevelek – amelyekre augusztus elején bukkantak leltározás közben – is szerepet játszhattak abban, hogy pénzügyigazgatóság hozzáállásában pozitív irányú változás következett be.⁵⁹ Ennek köszönhetően augusztus végére a muzeális és tudományos értékű tárgyak, okiratok vonatkozásában előrelépés történt. Ezek elkülönítésének, múzeumba történő szállításának szabályozása, a pénzügyigazgatóság hozzájárulásának és múzeumi, levéltári szakemberek: Storno Pál, valamint Maár Károly levéltári kezelő augusztus 21-én történt kirendelésének köszönhetően megfelelőnek tűnt, amiről a helyi újság „*Megmentik a volt soproni zsidólakásokban található tudományos értékeket*” címmel írt biztató végkicsengésű cikket.⁶⁰

V. A zsidó vagyon hasznosítása

„*Vagyonszerzés kívánatos, de nem harácsolással*” – emelte ki a Soproni Hírlap június 14-i száma (2. p.) Reményi Schneller Lajos pénzügyminiszter Baján elmondott beszédéből. A miniszter elmondta, „*(...) még mindig vannak – és ezt elszomorodott szívvel látom – akik a nemzeti vagyonná vált zsidó vagyonon osztozkodni és azon tanakodni akarnak, kire mi fog jutni.*” pedig, amint vissza-visszatérően kifejtette, a zsidó vagyon nacionalizálását a nemzet háborús erőfeszítései legitimálják, és ekképpen „*(...) a nemzetnek, mint egésznek van joga a zsidó vagyont igénybe venni*”. Míg Becht Rezső soproni író egy új erkölcsbontó fogalom, az „elhagyott zsidó holmi” lelkekbe való beférkőzéséről ír, a téma országos vonatkozásainak kutatói, Kádár Gábor és Vági Zoltán szerint „*(...) a pénz szaga, a minden áron való szerzés vágya kábított el sokakat*”.⁶¹ Mások pedig valószínűleg „csak” az egyszer kínálkozó lehetőséget nem akarták kihasználatlanul hagyni. Mindenesetre a Soproni Hírlap május 4-i beszámolója (4. p.) szerint a zár alá vett soproni üzletekre háromezren jelentkeztek. A polgármesteri mutatókönyvben pedig 1500 körüli az iktatott lakásigénylések száma, ami az egy évvel korábbi, szokásos ügymennyiségnek a háromszorosa volt. A Soproni Hírlap a lakáshivatal – gettórendelet kiadását követő – „*inváziószerű megrohanásáról*”, illetve azokról cikkezett, akik ugyan megfelelő körülmények közt éltek, azonban „*(...) a kényelmi szempontok parancsolatának engedtek, mikor kérvényüket benyújtották*”.⁶² Természetesen ez országos jelenség volt.

A gettón kívül eső kiűrtett lakások elég hamar elfogytak. A Soproni Hírlap szerint a legrászorultabbak kapták meg azokat, a ki nem elégített sokak közt azonban terjedt a szóbeszéd, hogy a gettón belül lévő lakásokat titokban utalják ki.⁶³ A lakáshivatal

⁵⁸ A kormánybiztos, a polgármester és a pénzügyigazgató etárgyú levelei, SL PH IX. 100/1944. 819–835. pag.

⁵⁹ Soproni Hírlap 1944. augusztus 3. 3. p.

⁶⁰ Soproni Hírlap 1944. augusztus 26. 3. p., Maár Károly levéltári kezelő polgármesternek címzett 1944. augusztus 21-én kelt felterjesztése, 17462/1944. (VIII. 21.) ill. 18920/1944. (IX. 18.) sz. polgm. i., SL PH IX. 100/1944. 967–974. pag.

⁶¹ Becht 1995. 70. p., Kádár–Vági 2001. 36.

⁶² Soproni Hírlap 1944. július 20. 2. p., szeptember 7. 2. p.

⁶³ A zsidó orvosok elhagyott lakásait, illetve rendelőiket a polgármester keresztény magán- és hatósági orvosoknak rendelte ki – amennyiben azok igényt tartottak rájuk. Rác Dezső soproni orvos röntgenkészülékét május 26-án pl. az Erzsébet Kórház javára utalta ki. 10594/1944./II. és 10595/1944./II. (V. 26.) sz. polgm. i., SL PH IX. 100/1944. 272, 274. pag.

vezetője ezt cáfolta, megerősítve, hogy a gettók területén lévő lakásokat addig nem utaltak ki, és a leltározás végéig nem is fognak.⁶⁴ E szándékot a körülmények hamar megváltoztatták. Mint már korábban is említettük, augusztus végén katonacsaládok beszállásolása vált szükségessé, és evégett a polgármester más épületekkel egyetemben 15 Új utcai házat, pontosabban azok zsidók által elhagyott lakásait vette igénybe.⁶⁵ (Ezen augusztus 31-i határozatában egyúttal meghatározta a gettó létesítése miatt kiköltöztetett keresztény családok azon körét, akik lakásaikba visszaköltözhetnek.) Egy későbbi, dátummal el nem látott kimutatás szerint a végül igénybe vett 93 lakás 147 szobájában 243 személyt helyeztek el. A leltározás és a kiűrés időigényességét jelzi, hogy bár az utóbbira a pénzügyigazgatóságot az augusztus 31-i polgármesteri határozat felszólította, az előbb említett kimutatás szerint 17 – jobbára Új utcai – lakásba, leltározás miatt, a katonacsaládok még nem tudtak beköltözni.⁶⁶

Míg a zsidó lakásokra vonatkozó kérelmeket, ügyeket a polgármesteri mutatókönyv tanúsága szerint 900-1000-re tehetjük, a zsidóbútor-igénylések számát – melyet e címen a mutatókönyvben külön tétel alatt jegyeztek – közel 2000-re.⁶⁷ És ez csak az ügyiratként iktatott, szeptember 30. után befogadott kérvények száma. Könczöl Kálmán pénzügyigazgató például az augusztus 9-i Soproni Hírlapban (3. p.) arról panaszkodott, hogy az érvényben lévő rendelkezések ellenére, miszerint a zsidó vagyonból csak a városba utalt kibombázottak részére adhat át lakásberendezéseket, illetve csak a romlandó áruk árusíthatók ki, igényléseikkel – személyesen illetve kérvények útján – százával keresik meg a pénzügyigazgatóságot a soproniak.⁶⁸ „Egymást bolondítják az emberek s csak elégedetlenséget szül a sok téves hír: x miért kapott zongorát s nekem nem adtak egy díványt sem.” – tette hozzá. Az iratok (leltárak) tanúsága szerint a beszállásolt, és nagy részben Kolozsvárról érkező tiszteknek szeptember 21–23-án utalták ki a legszükségesebb lakberendezéseket.⁶⁹

Mint írtam, a Soproni Hírlap információi szerint már májusban 3000-en érdeklődtek a zár alá vett zsidó üzletek iránt. A városháza emellett szükségesnek érezte közölni, hogy mivel az üzletekkel kapcsolatban még nem született döntés, kérvényeiket az érdeklődők ne nyújtsák be a hivatalhoz.⁷⁰ Négy hónappal később, az üzletek áru- és anyagkészletének, valamint berendezési tárgyainak leltározását követően a soproni pénzügyigazgatóság szeptember 6-án hirdetményben hirdette meg az üzletek ingóságait. Ezekre csak szakmabeli kereskedők, és csak szeptember 12-ig jelentkezhettek. A textilüzletek árukészlete azonban nem képezte a beadványok tárgyát, mert az a

⁶⁴ Soproni Hírlap 1944. augusztus 13. 6. p, szeptember 7. 2. p.

⁶⁵ A katonaság részéről növekvő igényt jelzi, hogy míg augusztus 17-én a 15 Új utcai ház mellett csak 21 ház igénybevételével számoltak, augusztus 31-én már ennek kétszeresével, 42-vel. 17534 (VIII. 17. és VIII. 31.) sz. polgn. i., SL PH IX. 20/1943., Itt jegyezzük meg, hogy az 1944. évi lakásügyekkel kapcsolatos, 4 doboznnyi irat az IX. 20/1943. alapszámon található. Összehasonlításképpen: a Gyöngyös város polgármesteri iratai között található, zsidó üzletre, lakásra, árukészletre és egyéb tárgyakra vonatkozó kérelmek 36 doboznnyi iratot tesznek ki. *Kádár – Vágy* 2001. 255.

⁶⁶ SL PH IX. 20/1943.

⁶⁷ A bútorigénylések számából közel 500 már 1945-ben érkezett.

⁶⁸ Soron kívül utalták ki pl. a H.V.D. német parancsnokság számára július 18-án Rác Dezső orvos Kisfaludy u. 2. alatti lakásának tárgyait. SL IX. PH 100/1944. 501. pag.

⁶⁹ SL PH IX. 100/1944. 1386–1420. pag.

⁷⁰ Soproni Hírlap 1944. május 4. 3. p.

hadiüzemek számára lett átadva.⁷¹ A város keresztény lakossága – még azok is, akik a hirdetményben végül megjelölt feltételeknek nagyrésztben nem tudtak eleget tenni – felfokozott érdeklődést mutatott. Ezt jelzi, hogy a hirdetményt megelőzően a helyi sajtón keresztül az illetékes hatóságok többször közölték, hogy rendelet hiányában kérvényeiket nem tudják figyelembe venni, azok mégis tömegével érkeztek.⁷² Természetesen voltak olyanok is, akik csak üzlethelyiségek iránt érdeklődtek, de azok értékesítése, kiutalása csak az ingóságok értékesítését követően kerülhetett napirendre.⁷³

A zárolt üzletek, üzemek ingóságainak meghirdetése előtt többen kérelemmel fordultak a továbbműködésre engedélyt kapott zsidó üzemek valamelyikéhez történő vállalatvezetői kirendelésük érdekében. Egy-két ilyen esetről már ejtettünk szót az I. fejezetben. Amíg azonban a kezdeti időszakban, májusban valóban előfordult, hogy valakit – pl. a Gellis Testvérek papír-nagykereskedése kapcsán – szó szerint ki kellett rendelni, addig idővel egyre több lett az önként jelentkező. Így például több kérelem érkezett Zallschan Károly szeszgyárára illetve a Hacker-féle téglagyárra vonatkozóan.⁷⁴ Kivételes eset volt az, amikor a zárolt üzem, üzlet vezetése a család kezében maradt. Füredi Oszkárénak sikerült ezt kijárnia a polgármesternél, aki a férje betonkészít-ményeket gyártó cégéhez rendelte őt ki vállalatvezetőül. Tette ezt annak ellenére, hogy a helyi iparkamara, arra hivatkozva, hogy az 1600/1944. M.E. rendelet nem ad lehetőséget, hogy zsidó tulajdonost felesége helyettesítsen, augusztus 9-én elutasította Fürediné kérvényét.⁷⁵

Külön megítélés alá estek a romlandó áruk, amelyeket már a szeptember 6-i hirdetmény megjelenése előtt próbáltak kereskedőknek átadni, eladni. E téren ugyancsak megmutatkozott a pénzügyigazgatóság és a városi szervek közti megfelelő együttműködés hiánya. A két fél között július-augusztus folyamán hetekig tartó levélváltás alakult ki, hogy melyikük köteles a romlandó árukról, illetve az azokkal rendelkező zsidó üzletekről szóló nyilvántartást, illetve leltárt elkészíteni.⁷⁶ Így történhetett, hogy a romlandó áruk forgalomba hozatalát elrendelő K.K.M. rendeletet követően csak jó két hónappal, 1944. augusztus 24-26-án kezdték meg azokat helyi kereskedőknek értékesíteni.⁷⁷ Két városi adótiszt augusztus 25-i jelentésében foglaltak rámutatnak, hogy a kereskedők részére romlandó árukat csak egy-egy üzlet árukészletével egyetemben, vagy jelentős árengedmény mellett sikerült eladniuk – ha sikerült egyáltalán –, amiben azok állapota is szerepet játszott. Például volt olyan üzlet, amelynek áruja

⁷¹ 16016/1/1944. sz. püig.-i hirdetmény, SL PH IX. 100/1944. 727–730. pag. ill. Soproni Hírlap 1944. szeptember 6. 5–6. p.

⁷² E tárgyban a legutolsó közlést ld. Soproni Hírlap 1944. szeptember 3. 2. p., Egyébként a pénzügyigazgatóság felhívta a lakosság figyelmét, hogy a zsidó üzletek ingóságaira vonatkozóan a szeptember 6-i hirdetmény előtt beadott kérelmeket nem veszik figyelembe. Soproni Hírlap 1944. szeptember 6. 5–6. p.

⁷³ Soproni Hírlap 1944. szeptember 10. 7. p.

⁷⁴ SL PH IX. 100/1944. 434, 573. pag.

⁷⁵ Soproni Kereskedelmi és Iparkamara 10224/1944. sz. határozata, SL PH IX. 100/1944. 612. pag.; Soproni Hírlap 1944. augusztus 26. 3. p.

⁷⁶ A pénzügyigazgatóság több körben is arról tájékoztatta a polgármestert, hogy a zsidók vagyonbejelentéseiből ezeket nem lehet összeállítani. 14881/1-2/1944./II. (VII. 30. és VIII. 16.) sz. püig. i., 16634/1944. (VIII. 4.) és 16648/1944./IV. sz. (VIII. 12.) polgn. i., SL PH IX. 100/1944. 620–624, 723–725. pag.

⁷⁷ Az 1944. augusztus 24–26. között a pénzügyigazgatóság részéről értékesítésre a polgármesteri hivatalnak átadott romlandó áruk leltárát ld. SL PH IX. 100/1944. 904–925. pag.

az idők folyamán teljesen elázott.⁷⁸ Ugyanekkor már a papréti gettóból is adtak el romlandónak ítélt árut.⁷⁹ E körülmények miatt a kereskedőknek későbbiekben – szeptember, október folyamán – eladott, romlandónak minősített áruk közt gyakran találunk olyat, amire nem igazán illik ez a minősítés.⁸⁰ A romlandó árukat ekkor már a pénzügyigazgatóság értékesítette, annál is inkább, mert a zsidók anyagi és vagyoni ügyeinek kormánybiztosa 1944. augusztus 26-án kelt rendeletével nagymértékben korlátozta, és előzetes felhatalmazásához kötötte a zsidó javak hasznosítását.⁸¹ Így a zsidó üzletek áru- és anyagkészletének értékesítése még november közepén is tartott, a Paprét 26. sz. alatti raktárban őrzött ingóságok kiárúsítása pedig csak december 14-én kezdődött.⁸²

3. kép. A papréti gettó és palánkkerítése a Torna u. felől

⁷⁸ SL PH IX. 100/1944. 1001–1002. pag.

⁷⁹ Pl.: SL PH IX. 100/1944. 952–953. pag.

⁸⁰ Példának okáért a Hoffmann Gyuláné üzletéből október 28-án eladott romlandó áruk leltárában a következőket olvashatjuk a 7–12. tételnél: „7. vaspor 200 db, 8. rajzszög 35 doboz, 9. vegyes dugó 300 db, 10. vasakasztó 21 db, 11. villanylámpa 7 db, 12. teaszűrő 2 db” SL IX. 100/1944. 1294–1295. pag.; A papréti gettóból szeptemberben és októberben különböző kereskedőknek szállított áruk leltárait ld. SL PH IX. 100/1944. 1007–1048. pag.

⁸¹ Ezek alól kivételt csak a bombakárosultak és a hadművelési területekről menekülők legszükségesebb lakberendezési és használati tárgyakkal való ellátása képezett. Egyébként a kormánybiztosság 1944. június 1-től működött. *Kádár-Vágy* 2001. 33.

⁸² 17044/3/1944./II. (XI. 14.) sz. püig. i., SL PH IX. 100/1944. 1326. pag.; *Hiller* 1964. 344. p.

A közlésre kerülő két forrás közül az elsőt részletesen jegyzeteltem. Ezért előljáróban nem kívánok hozzáfűzni semmit. A másodikhoz azonban igen.

„A hatósági tanúként kiküldött városi megbízott is csak arra használta fel rövid időre szabott jelenlétét, hogy bírálatot gyakoroljon komoly közreműködés nélkül.” – írta Könczöl Kálmán pénzügyigazgató a főispánnak tett 1944. szeptember 7-i jelentésében, részben ekképp reagálva dr. Kőműves Géza gimnáziumi tanár alábbiakban közlésre kerülő soraira.⁸³ A polgármester által Rupprecht Antal főispánnak felterjesztett Kőműves-féle jelentés több észrevételét, állítását azonban a pénzügyigazgató is aláírtasztotta. Megerősítette pl. a csendőrség káros tevékenységéről írtakat, akik maguk után – a pénzügyigazgató tapasztalatai alapján is – felkutatott lakásokat, rendetlenséget és összevisszaságot hagyva, nagyon megnehezítették a leltározó bizottságok munkáját, egyben anyagi károkat is okoztak, a lakáskulcsokat pedig elkeverték. „A textil- és bútorneműekben csekélyebb, az élelmiszerekben nagyobb kárról lehet beszélni, mégpedig utóbbiaknál azért, mert a lakások megfelelő munkaerők, fogatok és raktárak hiányában huzamos ideig érintetlenül és szellőzetlenül hagyottak.” – írta a pénzügyigazgató. Kőművesnek a leltározás módszerére, aprólékosságára vonatkozó megfigyeléseire illetve azokkal kapcsolatos javaslataira érdemben nem reagálva, a 147310/1944/VI. pénzügymin.-i rendelet előírásaira hivatkozott.⁸⁴ A hatósági tanú erőket összpontosító felvetése kapcsán Könczöl pénzügyigazgatónak a rendelkezésére álló létszám elégtelenségének jelzése mellett újfent alkalma volt a polgármesteri hivatal 60 tisztviselőjének visszavonását és annak körülményeit ecsetelni.

Kőműves Gézának az elhagyott zsidó lakásokban talált állapotokat, illetve a leltározás időigényes, a Soproni Hírlap május 5-i „*Egy gombostű is magyar érték*” c. vezércikkének szellemében fogant sziszifuszi munkáját érzékletesen leíró sorai, a fenti tanulmánnyal együtt betekintést adnak abba a horribilis, a szakigazgatási illetve helyi közigazgatási szervek, valamint civil emberek erejét, energiáját lekötő munkába, amit a zsidók vagyonával kapcsolatos intézkedések vontak maguk után. Egyúttal egy eddig kevésbé vizsgált oldalról világítják meg a zsidók gazdasági megsemmisítésének, vagyonuk eltulajdonításának abszurditását. Jelzés értékű információkkal szolgálhat arról a változásról is, amit az elhagyott, „nacionalizált” zsidó vagyon – amint Becht Rezső is írta – sokak lelkében okozott. E vonatkozások a genocidium, a zsidóknak az élet minden területre érvényesülő jogfosztása és döntő részük elpusztítása mellett eltörpülnek, de Sopron város történetének részei.

⁸³ 15329/1/1944./II. (IX. 7.) sz. püig. i. ill. 15997/1944./II. (VIII. 2.) sz. polgm. i., SL Főisp. i. 618/1944.

⁸⁴ A pénzügyigazgató más alkalmakkor tett leírása szerint egy-egy lakás leltára átlagosan 600–800 tételből állt. A pénzügyigazgató polgármesternek címzett, 16043/1944./II. (VIII. 31.) sz. átírata, SL PH IX. 100/1944. 748–749. pag.

Dr. Kamenszky Árpád polgármester Rupprecht Antal főispánnak írott, a zsidókra nézve június 5-ig hozott rendelkezéseiről és intézkedéseiről szóló jelentése

Főispán Úr!

Sopron

Jelentem, hogy a nemzeti szocialista gondolat uralomra jutásával egyidőben március 23-án⁸⁵ megalakítottam Sopronban a zsidó vének tanácsát, amely szervvel közöltem és hajtottam végre a zsidók ügyében hozott rendelkezésemet.⁸⁶ A zsidókra nézve a következő rendelkezéseket és intézkedéseket tettem meg:

A zsidó tulajdonban volt rádióvevő készülékeket április 5-én, tehát az erre vonatkozó 217300/1944 K.K.M. számú rendelet megjelenése előtt igénybevettem és vitéz Baky László államtitkár úrtól kapott felhatalmazás alapján megbízható társadalmi egyesületeknek, hatóságoknak adtam ki használatba.⁸⁷ Amikor a fent idézett 217300/1944. számú kormányrendelet megjelent, rádió beszolgáltatására kiadott rendelkezésem végrehajtása már befejezést nyert.⁸⁸

Március 25-én elrendeltem, hogy a nagyobb lakással bíró zsidók költözzenek össze. E rendelkezésemet a zsidók 8 napon belül végrehajtották és ennek eredményeképp felszabadult lakásokba a lakás nélkül volt katonatisztek és közszolgálati alkalmazottakat (pl. a Munkácsról Sopronba helyezett kir. tanfelügyelőt⁸⁹) helyeztem el. Április 26-án jelent meg a m. kir. minisztérium 1610/1944. M.E. számú rendelete, amely felhatalmaz engem arra, hogy a zsidókat gettóba vagy más kijelölt utcákba helyezhetem el. E rendelkezés vétele után a belvárost jelöltem ki a zsidók által lakható utcának, azonkívül a Jacobi Adolf-féle gyárban gettót létesíttem.

⁸⁵ Ezzel ellentmondani látszik a polgármester április 8-i, belügyminiszternek (6675/1944.) írt jelentése, amelyben jelzi, és egyben kifogásolja, hogy Székesfehérvárról, a német katonai rendőrség (Geheimstaatspolizei) részéről április 7-én érkezett SS-hadnagy az izraelita hitközségek feloszlításáról és a zsidótanács megalakításáról rendelkezett. Közli: *Varga* 1994. 12–14., ld. még *Horváth* 1995. 39.

⁸⁶ A zsidótanács összetétele, amikor annak a kitért zsidók képviselőjében dr. Hacker Béla téglagyáros is tagja lett, a következő volt: *elnök*: Rosenheim Zsigmond kereskedő, *tagok*: Goldschmied Sándor nyomdász, dr. Hacker Béla, Krammer Viktor magántisztviselő, Dr. Krausz Béla ügyvéd, Dr. Lederer Manó ügyvéd, Rosenberger József kereskedő, Steiner Emil téglagyáros, *titkár*: Paschkusz Salamon fegyintézeti lelkész, *tanácsadók*: Goldschmiedt Szigfrid orthodox, Krausz Mihály neológ hitközségi elnök. SL PH IX. 100/1944. 420. pag., (Közli: *Varga* 1994. 14–15.)

⁸⁷ A szóban forgó rendelet április 21-i kiadását valóban megelőzve, Sopronban már április 12-én, pár nappal rádióengedélyek postán történő bejelentését előíró M.E. (IV. 7.) rendelet megjelenését követően sor került a zsidók birtokában lévő rádiók beszolgáltatására. A postának 166 db rádió lett bejelentve, amivel szemben végül 207 db került beszolgáltatásra. A Levente Otthonban (Szt. György u. 16.) tárolt rádiókból többek közt a SFAC, Maria Josephinum Intézet, a vízmű, pénzügyigazgatóság, postaigazgatóság, levétparancsnokság, rendőrség részesült. A rádiókból a honvédség mellett 5 készülék a Gestapónak is jutott. Május 5-i keltezéssel összeállított lista a beszolgáltatott és kiutalt rádiókról, SL PH IX. 100/1944. 107–121. pag.

⁸⁸ A későbbiekben, 1944 szeptember közepén a használatra kiutalt rádiókat felsőbb utasításra beszedték. Az egykori nyilvántartásban szereplő 204 rádióból azonban csak 133-at szolgáltattak vissza. A postahivatalon szeptember 19-én felvett jegyzőkönyv tanúsága szerint 6 db társadalmi szervezeteknél, 55 db honvéd alakulatoknál, 10 pedig a német véderőparancsnokságnál maradt. Kimutatások a rádiókról, SL PH IX. 100/1944. 696–704. pag.

⁸⁹ A Targyalt időszakban Kozma Antal volt a tanfelügyelő.

A gettóba 250 személy nyert elhelyezést. Az egyik emeleten vannak elhelyezve a férfiak, a másikon a nők, a földszinten pedig felügyelet mellett a gyermekek. A Jacobi-gyári gettóba május 20-áig⁹⁰ az oda kijelölt zsidók beköltöztek. Azért tartott ez oly sokáig, mert a gyárban más, hadiüzemnek nyilvánított gyár gépei voltak elhelyezve, ezeket kellett előbb onnan elszállítani, tárgyalni kellett a cserkész repülőekkel, akiknek szerződésük volt a gyár tulajdonosával, hogy a szerződéstől álljanak el, valamint az ott lakó 3 keresztény családot is ki kellett telepíteni. A belvárosban az utcák kijelölésénél tekintettel voltam arra, hogy minél kevesebb keresztény érdeket sértsek. Az átköltözés ezen a vonalon május 15-ig teljes befejezést nyert.⁹¹ A belvárosi utcák kijelölésénél már előre megjelöltem azokat az utcákat, ahol az ott lakó zsidókat a lakásukban egyelőre megtűröm, de amely lakásokba a beköltözést megtiltottam, mégpedig azért, mert ezen utcáknak kiürítését a második ütemű munkaterv feladatául tűztém ki. Amint az első ütemű munkatervet befejeztem, rögtön megtettem az intézkedéseket arra nézve, hogy a már előre jelzett utcákból az ott lakó zsidókat kitelepítem és a lakhatásra kijelölt utcák körét még szorosabbra vonjam. A második ütemű munkatervben újabb két gettót létesítettem, a Papréten és az Új utcában.⁹² Utóbbit azért nyilvánítottam gettónak, mert ez a levéltári feljegyzések szerint már 1513-ban is gettó volt. A Papréten 3 méter magas palánkkerítés építését rendeltem el, az Új utcában pedig lánccal kerítettem el a zsidók által lakott részt, úgy amint a levéltári feljegyzések szerint a középkorban volt.⁹³

A várkerületben csupán két házcsoportban engedtem meg a zsidók lakhatását, ezek részére a kijárat azonban a gettóra torkollik, a Várkerületre néző ajtókat befalaztattam, a Várkerületre néző ablakokat befestettem.⁹⁴

A második ütem során említett intézkedésemet és rendelkezéseimet a zsidók június 5-én esti 8 órára teljesítették. Nehézség annyiban merült fel, hogy a soproni kir. pénzügyigazgatóság a zsidók által a lakásokba hátrahagyott ingóságok leltározását feltűnő lassúsággal végzi, amely körülmény megakadályoz engem abban, hogy ezen lakásokat a gettóból kitelepített keresztények részére igényelhessem.

A kerítés és befalazásra nézve – tekintetbe véve a nehéz anyagbeszerzést – június 15-ig adtam halasztást, amely határidőt semmi körülmények között nem hosszabbítottam meg.⁹⁵

Elkészítettem már a harmadik ütem munkatervét is. Ezek szerint a gettónak kijelölt Jacobi-gyár, Paprét, Új utca és várkerületi házcsoporton kívül csupán a Színház ut-

⁹⁰ A fogalmazványban eredetileg május 15-i dátum szerepel, melyet tollal javítottak át 20-ára.

⁹¹ A belvárosban zsidók által lakható területek ekkor a következők voltak: a szűkebb óváros, tehát a Várkerület, Széchenyi tér és Színház u. által körülölelt terület (a Széchenyi tér és Petőfi tér nem), az Újteleki, Torna, István bíró és Ötvös utcák, valamint a Rákóczi Ferenc u. 56. sz. ház. Soproni Hírlap 1944. május 16. 3. p.

⁹² A május 28-án megjelent rendelet a zsidóknak a Papréttel határos Torna u-ba való költözésüket is, míg a június 13-i rendelet szerint Ötvös u. 15. ill. a Fegyvertár u. 5 sz. (zsidó imaház és hitközség) alatti épületekbe való költözésüket is megengedte. Soproni Hírlap 1944. május 28. 3. p., június 13. 3. p.

⁹³ Az Új utca két végét június 10-én zárták le lánccal. A papréti gettó palánkkerítésének elbontása végül 1945. június végén, július elején történt meg. Soproni Hírlap 1944. június 11. 5. p. ill. a városi mérnök 1945. július 3-i irata (polgm. i. ad. 15788/1944.) SL PH IX. 100/1944. 1370. pag.; Az Új utcai átjárók befalazásait 1944. augusztus végén kezdték bontani. Soproni Hírlap 1944. augusztus 27. 5. p.

⁹⁴ Ezek a Várkerület 62., 74., 84., és 88. sz. épületek voltak. A Szent György u. 2., 4., 6. és 18. sz. házak kapuit kellett befalazni.

⁹⁵ Mint a tanulmányban írtam, a gettókból június 29-én a gyűjtőtáborba szállításuk, július 5-én pedig deportálásuk történt meg.

cában lakhatna zsidónak tekinthető személy. Elkészítettem a gettóra vonatkozó rendszabályokat is és elrendeltem, hogy a gettó bejáratánál a palánkon, illetve a láncon belül egy karszalaggal ellátott zsidó személy tartozik éjjel nappal szolgálatot teljesíteni és keresztény személyeknek a gettóba való bemenetelét megakadályozni.

A zsidók fényképezőgépeit ugyancsak április 5-én kiadott rendelettemmel beszedtem, azokat őrizetbe vettem, használatba adásuk iránt, miután erre még felhatalmazást nem kaptam, még nem intézkedtem.⁹⁶

Jelentem továbbá, hogy az elhagyott zsidó lakásokban visszamaradt ingóságokat a vonatkozó rendelet megjelenése előtt már lepecsételtem, majd lakásonként leltároztam mindaddig, míg a m. kir. pénzügyminiszter úr e munkát a pénzügyigazgatóságok hatáskörébe nem utalta.⁹⁷

A zsidók részére megtiltottam szálloda igénybevételét, kávéházak, vendéglők, mozgófényképszínházak látogatását.⁹⁸ Az 500/1944. B.M., az 510/1944. B.M. számú rendelet értelmében külön helyiséget részükre nem jelöltem ki.⁹⁹

Elrendeltem május 15-iki hatállyal, tehát az 1990/1944. M.E. számú rendelet életbelépte előtt, hogy a zsidók a piacon és az üzletekben bevásárlásaikat csak d.e. 10 óra után végezhetik. A hivatkozott rendelet megjelenése után e rendelkezésemet megszo- rítottam és a zsidók bevásárlására a 10 és 12 óra közötti időt jelöltem ki.¹⁰⁰

A kerékpárok¹⁰¹, írógépek¹⁰², lőfegyverek¹⁰³ beszedésére nézve a soproni rendőr- főkapitányság adta ki a megfelelő intézkedéseket.

Sopron, 1944. június 5.

előadó

polgármester

(SL, Vármegyei közigazgatási fondok, lymbus)

⁹⁶ A rádiókkal illetve fegyverekkel együtt történő beszolgáltatásukra április 12-én került sor. A fényképezőgépeket a városi gazdasági hivatalhoz kellett leadni. Soproni Hírlap 1944. április 12. 3. p.

⁹⁷ Ezzel kapcsolatosan ld. a tanulmány III. A zsidó vagyon leltározása c. fejezetét.

⁹⁸ Az ezeket korlátozó központi rendelet május 20-án látott napvilágot. Pl. filmvetítést zsidóknak csak külön, zárt előadáson lehetett (volna) tartani. Soproni Hírlap 1944. május 20. 1. p.

⁹⁹ Eredetileg e mondat a következőképpen folytatódott: „... mert ilyenek kijelölését a zsidók tanácsa tőlem nem kérte.”

¹⁰⁰ Gallassy rendőrkapitány rendelete értelmében zsidók csak tíz óra után vásárolhattak a piacon. Soproni Hírlap 1944. május 20. 2. p.; Június 4-i hatállyal egy központi rendelkezés napi két órában korlátozta a zsidóknak nyitárúsítási üzletekben történő vásárlásaikat. A polgármester június 6-án kelt rendeletével (11674/1944. sz.) de. 10–12 óra közt határozta meg ezt a terminust. SL PH IX 100/1944. 255. pag.

¹⁰¹ A május 16-án napvilágot látott polgármesteri rendelet szerint először a városháza katonai osztályán kellett bejelenteni – május 20-ig – a motorkerékpárokkal együtt a kerékpárokat, valamint a „használatatlan és guminélküli roncokat”, amit május 22-i hatállyal beszolgáltatási kötelezettség követett. A leadásra kerülő kétkerekűeket a malátagyárba kellett vinni. Ettől fogva a zsidók számára tilos volt a kerékpározás. Soproni Hírlap 1944. május 16. 3. p., Azonban a pénzügyigazgatóság 1945 januárjában (17019/3/1944./II. /1.18./ sz. i.) a használatra átadott kerékpárok és írógépek Paprét u. 26. alatti raktárba történő beszolgáltatását rendelte el. A városháza ennek január 23-án eleget is tett. (1543/1945./II. sz. polgm. i., SL PH IX. 100/1944. 1228, 1234. pag.

¹⁰² A Soproni Hírlap 1944. június 1-i számában (2. p.) számolt be a zsidók írógépeinek beszolgáltatásáról, megjegyezve, hogy a rendőrkapitányságon főlészabányi terjedelemben felhalmozott írógépek majd közhatalok közt kerülnek szétozásra.

2.

Dr. Kőműves Géza gimnáziumi tanár, a zsidó vagyon leltározásához kirendelt hatósági tanú polgármesternek írt jelentése a leltározás során tapasztaltokról, illetve a leltározás módjának megreformálásával kapcsolatos javaslatairól.

Nagyságos Polgármester Úr!

Mint Nagyságod f. é. jún. 6-án kelt 11632/1944.II. sz. rendeletével a zsidóktól őrizetbe vett ingóságok átvételénél és leltározásánál megbízott hatósági tanú lelkiismeretbeli kötelességemnek tartom, hogy a soproni zsidó vagyon sorsával kapcsolatosan a következő tényekre felhívjam Nagyságod figyelmét. Bátor vagyok mindenekelőtt néhány mondatban helyzetképet adni a zsidó lakásokban maradt vagyontárgyak állapota-ról. A régi zsidó lakásokban és a gettókban maradt berendezési és vagyontárgyak a legnagyobb rendtelenségben és gondozatlanságban maradtak hátra. A gettólakásokban a csendőrség minden ágyat, szekrényt és fiókot felkutatott, tartalmukat a padlóra rázta, s mindenem keresztülgázolva a legnagyobb feldúltság képét hagyta hátra. A kulcsokat jelzés nélkül ezerszámra gyűjtötte ládába, s így a lakásokba minden alkalommal (Pl. leltározás, íróasztalgyűjtés, elszállítás) csak a záruk feltörése, ajtók, kapuk rongálása útján lehet behatolni. Egyik lakásban a földre szórt, vagyont érő textilhal-maz tetején bútordarabok, táskák és egyéb tárgyak társaságában 15-20 ledobott, rothadó tojást találtunk. Hasonló a helyzet másutt is. Mindenütt szenny, bűz, rothadó élelmiszerek, férgek, egerek találhatók nagyértékű ruhák, fehérneműek, bútorok és berendezési tárgyak között. Felszerelt orvosi rendelőket, finom műszereket láttam teljes gondozás és karbantartás nélkül. Minden behatolás alkalmával 6-8 ember cipője gázol végig a földre szórt értékek tömegén. Kétségkívül milliós értékek biztos pusztulásáról van szó, ha ezeket a sok esetben nedves és szennyes helyeken hagyott vagyontárgyakat gyors és bátor hatósági intézkedések meg nem mentik a pusztulástól. Az eddig tapasztaltak alapján az a meggyőződésem, hogy a hónapokon keresztül tartó leltározási munkát a lakásokban és üzletekben maradt értékek sorsát tekintve teljesen eredménytelen és fölösleges. Kárba vezett fáradtság. Ebben az ügyben nem a számbavételen és a leltározáson van a hangsúly, hanem a megmentésen. Mit ér az utolsó szögig legpontosabban felvett leltári jegyzék is, ha közben a számbavett vagyontárgyak elpusztulnak? Jelenleg az a helyzet, hogy míg a leltározó bizottságok üres üvegeket olvasgatnak, gombokat válogatnak és egyéb haszontalanságokkal töltik az időt, a való-ban értékes berendezési tárgyak és textilanyagok a biztos pusztulásnak néznek eléje. Míg a bizottságok a szemetet is leltározzák, az értékek veszendőbe mennek vagy keresztény bujtatóknál pihennek. Az elmúlt hónapok bizonyítják, hogy a paragrafusok-hoz kötött leltározási eljárás nem célravezető. Láttam beépített szekrények, csillárok,

¹⁰³ A rádiókkal és fényképezőgépekkel együtt történő beszolgáltatására április 12-én került sor. A fegyvereket a rendőrkapitányságon kellett leadni. Soproni Hírlap 1944. április 12. 3. p.

függönytartók és egyéb szerelékek lebontását, pedig ezek a leszereléssel többnyire értéktelen lomokká váltak. Egy ötvenéves csillárt nagy munkával leszereltek, s egyik burájára állítva a sarokba helyezték. Kötegekbe és bőröndökbe gyömöszölt értékes ruhakészletek kerültek beláthatatlan időkre bútorhalmazok alá. Itt csakis erélyes és határozott cselekvéssel, gyors intézkedéssel, áldozatos munkával és anyagi befektetéssel lehet eredményt elérni. Nézetem szerint e milliós értékek megmentésének csak az az egy módja van, hogy raktárhelyiségek előzetes kijelölése és beosztása után két hétre több száz testi és szellemi munkást, 40-50 szállító járművet kell e célra hatóságilag igénybe venni még akkor is, ha más csekélyebb jelentőségű munkaköröket erre az időre le kellene állítani. Bizottságokat kellene e munkásokból alakítani, amelyeket egy-egy megbízható és feladatkörében teljhatalommal felruházott egyén irányítana, aki kijelölné, hogy milyen értékeket kell elszállítani a szakok szerint elkülönített raktárakba, az ott maradó kisebb értékeket képviselő tárgyakat pedig (a lakástartozékok kivételével) a szegényebb lakosságnak kellene átengedni a szemét elhordása és a lakások kitakarítása fejében. Csakis ilyen erélyes, megszervezett és költséget nem kímélő eljárással menthető meg a pusztulásnak induló zsidó vagyon. A zsidó üzletekbe és raktárakba pedig szakavatott vezetőket kell beosztani az árukészletek karbantartása és gondozása, valamint a készletek kiárúsítása végett. Szabad legyen még a hatósági tanúk beosztásáról is szólnom. Az eddig követett eljárás nem célszerű. A tanúk sokszor heteken keresztül hiába jártak be a pénzügyőrségre, mert a bizottságok vidéken dolgoztak. A tanúkat erről nem tartották érdemesnek értesíteni. Ennek következtében az utolsó behíváskor már csak három tanú jelent meg, ezek is csak hosszú várakozás után kaptak valamelyes beosztást. Nem kell mondanom, hogy ily módon ez a munkakör nem lehet eredményes. Szíves elnézést kérek, hogy a fentiekkel fárasztottam Polgármester Urat, de erkölcsi kötelességemnek tartottam, tapasztalataimat a legilletékesebb hatóság elé terjeszteni. Maradtam nagyságod iránt mély tisztelettel.

Dr. Kómúves Géza.

Sopron. 1944. július hó 26-án.

(SL IV/B/401. Sopron vármegye főispánjának i. 618/1944.)

Három írás – három sors

A hatvan évvel ezelőtti eseményekre emlékezve ebben az összeállításunkban nem tárgyilagos történelmi tanulmányt, hanem három visszaemlékezést kapnak kézhez Olvasóink. Sopron és környéke, földrajzi helyzetéből adódóan, szinte az utolsó pillanatig kénytelen volt viselni a német csapatok jelenlétének következményeit. A város mai lakói közül még sokaknak vannak személyes emlékei ebből a korszakból, de egyre fontosabbá válik, hogy ezeket az emlékeket összegyűjtsük és átadjuk a fiatalabb nemzedékeknek.

Az itt közreadott három írás három igen különböző sorsú és világnézetű ember viszontagságaiba enged betekintést. A munkaszolgálatos fogoly, a családjával menekülő grófnő és a falujából kényszerfuvarozásra kirendelt fiatalember szemszögéből ugyanazt az időszakot – gyakorlatilag ugyanazokat a napokat, a német megszállás végnapjait – ismerhetjük meg, élhetjük át. A három túlélő személyes hangvételű, drámai sorai azonban egyúttal azokra az ezrekre is emlékeztetnek, akiknek nem adatott meg, hogy megérjék 1945 tavaszát...

A három forrás sorsa is különböző volt: az első visszaemlékezést egy napilap felkérésére, az események tizedik évfordulóján adta közre szerzője; a második mindössze három évvel a történések után, külföldön jelent meg, és eddig magyarul nem volt olvasható; a harmadik, napló jellegű írás mindvégig kéziratos formában maradt: az itt közöltnél jóval terjedelmesebb feljegyzés nemrég került be a Soproni Levéltárba. A Szerkesztőség ezúton mond köszönetet mindazoknak, akik a közreadásban, illetve a másodközlésben segítségünkre voltak: Askercz Évának, Domonkos Ottónak, Németh Lajosnénak, Tóth Sándornak (Lovászi), Turbuly Lillának és Turbuly Évának.

CSATKAI ENDRE | Kópházán szabadultam fel¹

Szerkesztőségünk megkérte dr. Csatkai Endrét, a Soproni Múzeum Kossuth-díjas igazgatóját, hogy nyilatkozzék a békéről, felszabadulásunk évfordulójáról. Nyilatkozat helyett a szerkesztőségnek elküldte az alábbi riportsorozatot, amelyet válaszul szánt kérdésünkre.

I. Előzmények

1945. január 17. körül érkezünk meg Kópházára, Sopron közvetlen közelébe. Akkor már hat hónap óta tartott munkaszolgálatom, de a honvédség keretében. Aránylag elég emberséges körülményeink voltak. Ha valami módon biztosítanak minket, hogy ennyi és ennyi idő múlva hazatérhetünk és otthon mindent a régiben találunk, családot és háztájt, akkor talán úgy fogtuk volna fel, mint egy elkésett iskolai kirándulást, amelyben az ügyeseknek állt a világ. Megjárta munkaszázadunk Erdélyt, a Tisza part-

¹ A cikksorozat első megjelenése: Győr-Sopronmegyei Hírlap, 1955. február. 20–24. A másodközlést a Soproni Múzeumban őrzött Csatkai-hagyaték cikkgyűjteménye alapján Domonkos Ottó készítette elő.

ját, Érsekújvárt, majd 1944 karácsony másodnapján nekivágtunk a Csallóköznek ismeretlen végcéllal. Itt pár hétig kóboroltunk, míg aztán a tábori csendőrök ránk találtak és négy nap alatt Kópházára hajtottak.

A falu már tele volt munkaszolgálatosokkal, de telve nyilassal és SS-ekkel is, a falu népe szinte alig látszott; a sok falragasz, persze csak amúgy kézzel firkált és fára szegezett, azzal fenyegetett, ha valaki szóba áll munkaszolgálatossal, vagy segíti, halállal lakol. A nagyobb nyomaték kedvéért így szólt az írás: „agyonleszlőve”.

Itt aztán megtudhattuk, mi a német iskola. Az élelmezés kora reggel valamelyes keserű feketekávé és este két deci bab, egy darab kenyér. Böven volt viszont verés, legtöbbször ok nélkül. Egy bajtársamat jobb bakancsa kedvéért közvetlenül mellettem lötte le egy nyilas suhanc. A sáncásás volt a munkánk, több kilométerre a falutól, reggeltől besötétedésig, szakadatlanul. Bajtársaim közül ketten hamarosan bele is haltak a nélkülözésbe, más század tagjaiból naponta legalább öt-hatot temettek, persze a dögterén. Ha keresztény volt, legfeljebb titokban láthatta el a kópházi pap utolsó kegyelmeivel, nem kísérhette a sírhoz. Ami engem illet, március elején már elhagyott az erőm. Ha megütöttek csontot ért, húsom már nem volt; fagyos lábammal alig tudtam vánszorogni, három elfagyott ujjammal nagy nehezen bírtam csak emelni az ásót. Nagyon emberséges volt a pajtánk parancsnoka (ún. juppo); amikor tehette, visszahagyott és így nem kellett munkára mennem a soproni régi lóversenypálya mellé, ahol az Ikva medrét tisztogattuk. De ha razzia volt és elcsípték az embert, akkor büntető munkára vitték, persze előbb alaposan helyben hagyták. Eléggé kockázatos volt a munkaszünet.

Hamarosan rajta is vesztettem. Akkoriban már eléggé edzett voltam és nem sokat törődtem az orvos ordításával, de mikor a feljelentés megírásánál az igazolványomról a nevemet meglátta, egyszerűen elcsitult: izgatott lett és azt mondta, ismeri az írássomat. Megzörgette a csontjaimat, látnia kellett, hogy nem vagyok már képes munkára. Kissé töprengett, aztán azt mondta: „Én elküldhetlek valamelyik gyengélkedőbe, de akkor lelkileg mégy tönkre”. Mire én vállat vontam: „Itt testileg megyek tönkre.” „No, majd meglátom” – mondta szedelőzködve az orvos. Most már kissé bátrabban maradtam tehát lakóhelyünk, a pajta udvarán, otthon. Reggel a bajtársaim kitámogattak a trágyadomb mellett heverő pár gerendára, körülraktak pokróccal és aztán összecukloltan, magam elé meredve ültem estig, amíg haza nem tértek és be nem vittek egy kis istállóba, amelyet nem használt már a kópházi gazda, mert talaját felmarta a trágyalé.

Március 16-án kiderült, hogy az orvos megtartotta szavát, és két úgynevezett „ápoló” jött értem. Elvezettek a gyengélkedőbe. Hát ez az intézmény sem nagyon szolgálta meg a nevét! Az egyik hosszú gazdaház végében álló pajta volt, persze szellős, kapujára halálfejet rajzoltak a bentlakók elővigyázatból, mert tudták, hogy hóhéraink igen gyávák. Alája írták, hogy tifusz és kolera. Némi joggal. Ott a földön, rongyok között feküdt vagy 50-60 nagybeteg, többször bélfurutos, vagy a végelgyengüléshez egészen közel álló. Valóban igaza volt az orvosnak, lelkileg tönkre lehet menni a szörnyű bűzben, az állandó veszekedésben, amelyet az ápolók és némely hangosabb beteg kezdett; de emlékezetesen szép koratavas köszöntött ránk és reggel kicsúsztam a pajta mögött lévő nagy szérús kertbe, ott az áldott napsugár elé tártam a furunkulózis okozta nyílt sebeimet. Jobban ugyan nem lettem, de rosszabbul sem. A

bélbajosok sem kaptak mást, mint keserű kávét, este babot, csupán annyival volt mondjuk „jobb” az ellátás, hogy déltájban valami sárgára festett meleg vizet is osztottak ki. És még valami: ide nem járt be sem német, sem nyilas. A korábbi helyen, amikor a gerendán ültem naphosszat, a parasztyerekeket arra biztatták a nyilasok, hogy dobáljanak meg kövel. Itt aránylag nyugalom volt, legfeljebb az nyugtalanított, hogy míg kint fekszem, bent a pajtában nem lopják el valamimet: mert bizony úgy aludtam éjszaki is, hogy csajkám a kezemben tartottam, kanalamat már az első éjjel elcsenték. Lelkileg tönkre lehet menni, igaza volt az orvosnak. Szerencsére már kezdtem ködben élni, gondolatom sem igen volt, csak néztem a kék ragyogó eget nappal és odaadtam magamat az állati álomnak.

II. Kezdődik a koplalás

Március 26-ára esett virágvasárnap. Estefelé valamelyik bajtárs mondja, hogy menjek a sövényhez, amelyen túl sem mi nem mehetünk, sem mifelénk nem jöhetett emberfia. Unokabátyám állott ott, akivel korábban elválhatatlanul együtt töltöttem a rabság hónapjait, de itt Kópházán már szétválasztottak minket. Egy 50 pengőst nyomott a markomba és máris sietni akart. Ekkor felbuggyant belőlem a kérdés: „Imre, van még háború?” Abban a ködben, amely lelkiileg körülvevett, úgy képzeltem, amennyire a gondolatok egyáltalán kialakultak bennem, hogy a háború megszűnt már, persze a németek győztek, és minket addig tartanak, amíg egy napon mégis csak elmúlik az életünk. Kitől is tudhattam volna valamit, kivel is beszélhettem volna. Mellettem az öreg Nikola feküdt, egy patkányfejű vilnai, aki az első világháborúban itt ragadt Magyarországon, törve beszélt magyarul és főgondja, ahogy elnevezte, a „vecsera”, azaz az esti bab volt. A másik oldalon egy Adler nevű csontváz feküdt. Mindenét, már az ingét is eladta egy kis élelemért, tavaszi felöltőbe és pokrócba burkolózva fetrengett naphosszat, szólni sem igen szólt hozzám, hiszen akkor már teljesen süket voltam.

Unokabátyám elcsodálkozott a kérdésemen, mire én folytattam: „Budapest elesett tán?” A választ szinte nem is tudtam felfogni: „Szombathely és Győr előtt állnak a szovjet csapatok.” Azzal el is tűnt az esthomályban. Kezemben a bankóval visszatámolyogtam a pajtába. Nikola azonnal kész volt a tanáccsal: be szoktak jönni a nyomorúság vámszedő, egyes hiénák, és aminek valamelyes értéke volt, egy darab szalonnáért, egy falat kenyérért elcserélték. Majd egy ilyen csereberélőnek odaadjuk a pénzt, hoz érte ennivalót. Valóban, a következő napon megjelent egy ilyen „bajtárs”, átvette a pénzt, meg nagyobb örömmel a papucsomat és minden jót ígérve elment. A szükség nagyon fenyegetően mutatkozott meg, mert ezen a napon, március 27-én már nem kaptunk kenyeret.

Az egyik ápolónk valahonnan a mármarososi havasok aljáról való volt. Müller Henriknek hívták, de úgy járt, mint a székelyek, fekete szalagos, fehér harisnyában, báránybőr süveggel. Pontosan olyan volt, ahogy Tamási Áron híres Ábeljét leírja. Még a széles vigyor sem hiányzott az arcáról és kék szeme derűt sugárzott. Igen jó fiúnak mutatkozott, ritkán böszült fel egy-egy beteg túlzott kívánsága miatt. Engem megszeretett, mert igen udvarias voltam vele és sohasem türelmetlenkedtem. Különben cipész mesterséghez értett és a falusiak jól tartották munkája ellenében. Mülleren meglátszott a gond, hogy mi lesz: minket csak az érdekelt, hogy jelenleg nincs kenyér. Én

második adagot kértem a rossz kávéból, kaptam is, de bocsássa meg a teremtőjének az ég, gyalázatos volt még éhomra is.

A nap eltelt, azaz annyi esemény volt, hogy a szérűskerttel átellenben marharépat ástak ki a veremből. Aki beteg kint volt a szérűskertben, persze át-átkiabált, hogy dobjanak át egy pár darabot. A jó emberek hajlottak is a kérő szóra, de egybe kapcsolták a hasznost a kellemessel és egy kis mulatságot szereztek maguknak vele, hogy a könyörgők sűrűjébe dobták egymás után a répat. Kit fültövön, kit fejbe talált a földes termény, de aki elkapta, attól tíz kéz is igyekezett elragadni. Én messzebből néztem a színjátékot és nemcsak szenvedő alanya nem voltam a küzdelemnek, hanem egy-két rosszul irányított répa mellém is esett, így jogtalanul jutottam hasznukhoz. Be kell vallani, hogy az első harapásnál valami édességet érzett az ember; de utána annál inkább összehúzta a száját.

A szerdai nap meglepetést hozott: a reggeli csak megjött és Müller Ábel jóvoltából még duplán is kaptam belőle, de elmaradt a déli sárga leves, ami után senki sem vágyakozott úgyszem, legfeljebb azért, mert ivóvizünk sem volt, csak egy kannával és egy pohárral a pajta ajtajánál. Estére már babot sem kaptunk. Az izgalom csak fokozódott, amikor Müller hírül hozta a maga furcsa nyelvén, hogy munkaképes bajtársaink egész nap otthon készenlétben voltak és most este alighanem indulnak. Valóban megjelent az a bajtárs, aki elvitte a pénzt és a papucsomat, mindent visszahozott hűséggel, már nem volt ideje eladni, és ételmet venni. Itt álltam tehát az éhség küszöbén egy 50 pengős bankjeggyel. Hamarosan szólítottak, menjek a sövényhez. Négykézláb kúsztam oda. Unokabátyám várt rám, keze mozgásával siettetett: búcsúnk rövid volt, őket viszik, maradjak egészséges; már el is tűnt az alkonyatban. Hogy tulajdonképpen mi történt, azt persze csak később tudtam meg. A Szovjet Hadsereg egész egyszerűen nem a németek gondolatai szerint végezte a hadműveleteket és most kiderült, hogy ha sietve nem iszkolnak, akkor elibük kerülnek; tehát elsősorban a még munkára alkalmas embereket vitték, a gyengélkedőknek pedig megmondták, hogy „saját felelősségükre” maradnak. Hogy ez mit jelentett, azt is csak később tudtam meg. A gyengélkedők pajtáit felgyújtották. Aki menekülni próbált, azt géppuskával intézték el. Így történt Nagycenken is. A szovjet csapatok vezére a község orvosát és lelkészét magához kérve írta meg róla a jegyzőkönyvet, ahogy ezt nekem maga a lelkész mondta el 1946-ban.

III. A várakozás napjai

Március 29-én azzal a hírrel leptek meg minket, hogy a pajtából nem szabad távozni. A nyomorúságos latrinát sem engedélyezték, volt egy üres sarok, azt jelölték ki a bélbajosok számára. A legszebb tavasztól egy deszkafal választott csak el, ezen a deszkafalon belül maga a pokol. Dél tájban Müller egy pléhvödörrel érkezett meg. Az elhagyott konyhánkban fedezte fel, bab volt benne, de már több napos penészes. Akadt, aki neki esett, de hamarosan jajgatni is kezdett. Előszedtem a marharépat. Kegyetlenül rossz volt, de legalább nem gyötörte meg a beleimet. Aztán csak nézni a földön fekvő levegőbe, amelybe tejutakat alkotott már a búz. Este felé a szomszédos gyengélkedőből átjött egy ápoló, valamit súgott a mieinknek, azok nemsókára el is tűntek, majd a suttogás elért hozzám is és egyik szomszédom volt szíves a fülembé ordítani a hírt: ma este végeznek velünk.

Elhatároztam, hogy szembe nézek a halállal, nem alszom el. Nem féltem tőle, de nem is fogtam fel teljes vigasztalanságában. Ködképként suhant végig az agyamon, hogy sok-sok feldolgozatlan jegyzetem vár; vár, de hol? Vajon megtalálnám-e ha visszatérek, lesz-e még otthonom? Legjobb lesz a megváltozhatatlannak elébe menni. Láttam egy-két zsidó rabtársam is ébren akar maradni. Volt, aki feltekerte magára az imaszíját és fohászok közt kívánta fogadni a halált. Lassan minden homályba veszett és az éjjel, életemnek tán leghosszabb éjjele is elmúlt. Mikor világosabb lett, Müller ragyogó holdvilágképe hajolt fölém: „Futsz német”. Csak ennyit mondott, de mindent értettem. A németek menekülnek, azok, akik tudtak e siralomházzól. A nyomukban menekülőknek pedig kisebb gondjuk is nagyobb volt, hogysem pár száz embert a másvilágra segítsenek, mikor a maguk életéről van szó. Azért mégis örök életemre rejtély marad, miért nem végeztek már korábban a sok halálos beteggel? Lehet, hogy a horvát lakosság felháborodásától tartottak, mert példának okáért éppen a mi elhurcolt társainkat tizedelték meg állatias kegyetlenkedéssel a burgenlandi német falvakban. Ez mutatja, hogy az összeomlás közeledte egyáltalában nem félemlítette meg őket.

Müller a többieknek elmondta és Nikola lengyel–orosz–magyar közvetítésével én is megtudhattam, hogy csak úgy hömpölyög az áradat Sopron felé az országúton, de azért Müller mindenkit kért, ki ne merészkedjék a pajtából. De ki tud rá felelni: napokon át, vagy csak órákig tart a feszültség? Három sorban feküdtünk. A legelsőben csupa halálra vált, az egyik Müller érkezése után sóhajtott utolsót, pesti banktisztviselő volt szegény. Később, mikor a nővére érdeklődött felőle nálam, azt írta ismertetőjelnek, hogy állandóan kis pipából pőfékelt. Ó szent együgyűség! Volt ott valakinek is egy csöpp dohánya! Müller ismét csodát művelt: a faluból mindegyikünk számára egy-egy főtt krumplit hozott és valóságos megdicsőült arccal nyújtotta át nekem, a halottnak szánt krumplit, a második adagot. Soha kitüntetés nekem ilyen jól nem esett. Mindenki feküdt a földön és csak egészen halkán beszélgettek.

Ekkor azonban a sarokból már annyira áramlott a bűz, hogy nem bírtam magammal: legyen ami lesz, kivánszorogtam a pajtából. A szerűs kertben virágzottak az ibolyák és én... tán a Nagy Természet megbocsátja, nekik estem és faltam őket. Faltam, mert tudtam, hogy kelyhük mélyén egy csöpp kis méz van. Feltűnt nekem, hogy a kerttől nem messze egy Szentháromság-szobor mögött a föld magasra felvetődik és pár pillanat múlva másodszer. Most már jobban figyeltem és az alkonyi égen felfedeztem a repülő aknát, amely lassan, de biztosan közeledik pályájával a pajta felé.

Visszakúsztam tehát a pajtába és odaszóltam Adler szomszédnak: „Lövik a falut az oroszok.” Erre ő mérgesen felemelkedett, úgy ordította a fülemben.

„Maga vén süket, hiszen már délután óta lövik.” Mire én nyugodtan viszonztam: „Lássa, milyen jó nekem, hogy csak most hallom.”

Tán egy fél óra múlva elérte a falnak azt a sarkát az aknák iránya, amely a magyarfalvi országút mentén fekszik. Jócskán hullott a pajta tetejére a szomszéd házak tetejéről a cserép, csak úgy pufogott. És ebben a zenebonában a legtöbben szunnyadtunk a múlt éjszakai virrasztás után. Ritkán pihentem életemben ennyire biztonságosan és mélyen. Egy nagy robbanásra ébredtem; akna érte a mi tetőnket is, beszakadt,

éppen a felett a sarok felett, ahol a szükségünket kellett végezni. Szemünk, szánk tele ment törmeléssel, mocskokkal, de pillanatok alatt ismét álomba merültünk.

Március 31. Fél hat tájban már világos volt a pajtában, mindenhol mozgolódtak a bajtársak, hasztalan intettek csendességre némelyek: csak az első sorban maradtak mozdulatlanul a halál küszöbén néhányan, és egypáran már túl rajta.

Az egyik bajtárs a pajtának a kert felé vivő kapujához állott, nemsokára többen is követték. Feszült csöndben hangzott el a megváltásunkat jelző szó: „SZOVJET BICIKLISTA ŐRSZEMEK”.

IV. A szovjet hadsereg bevonulása

A várakozástól elgyötört emberekből csak sóhaj szakadt fel. Egypáran nem bírtak már magukkal és az udvar felől kisiettek az utcára. Negyed óra múlva egy idősebb szovjet katonával tértek vissza, aki széles mosollyal állított be és igen élvezte a feléje rivalgó üdvözlést. Cigaretta szórt széjjel, de miközben a tekintetét végigjáratta a sorokon, egyszerre csak az első sor halálsápadt és sárga arcait súrolta a pillantása. Abban a pillanatban elborult az arca és sietve kiment. Most fogta csak igazán fel, hová tévedt.

Most már aztán minduntalan betoppant egy-egy katona. Volt a bajtársak közt olyan, aki egy-egy harciasabb tekintetre felemelte megadása jeléül a kezét. Ezeket mérgesen intették le az orosz katonák. A megpillantásuk mind több bajtársba öntött erőt és kezdtek szedelőzködni többen is, hogy ennivalóért menjenek. Úgy látszik, Sopron felől még lőtték a falut, mert aknák robbanása hallatszott és a golyók süvítettek. Közben kitérült az udvarra vivő kapu, orosz tüzérek siettek át a pajtán és felszaggatták a kertre néző kaput is. Hamarosan egy kisebb ágyút vontattak át, de most egy kissé magam is megszeppentem, mert ha a német észreveszi, honnan dörög az ágyú, alighanem porrá lövi a pajtát velünk együtt. De egy-két ágyúlövés után visszavontatták ismét az udvaron át az utcára a hadi szerszámot.

Akik kimerészkedtek a faluba, megrakodva tértek haza: ki szalámit hozott, igazi békebelit (tishti lakást keresett fel), ki egyéb élelmiszert és sokan lázasan kezdték összeszedni a holmijukat. Búcsúszavak röpködtek a levegőben: Viszontlátásra Pesten! Viszontlátásra Debrecenben. Végre valamelyik megmondta nekem is, hogy félnek, talán visszaszorítják a szovjet sereget, és most sietnek a vonal mögé, de ettől nem kellett volna tartani, ha tényleg át tudjuk látni a csata képét. Végül az éhség legyőzte eddigi szemlélődő magatartásomat. Elhagytam a pajtát. Mindjárt a hozzája tartozó házban adtak kenyeret. Srapnel hullott az udvarra. A szomszéd ház védelme alatt másztam tovább, majdnem, hogy négykézláb a gyengeségtől. Egy konyhába bekukkantottam, tej fortyogott a tűzhelyen, senki sem őrizte. Hónapok óta nem ittam tejet, de le tudtam küzdeni a vágyat, hagytam. Más házban ismerősökre bukkantam, azaz most ismét ismerősük lettem, adtak enni, inni. Megint másutt szovjet katonákat húztak be erőszakkal és etették, itatták őket. Bajtársaimra gondoltam, tele szedtem a két markomat kenyérral és vánszorogtam vissza a pajta felé. Szuronyt szegező alakulat futott velem szembe. Nem bírtam megállni, hogy diadalmasan feléjük ne mutassam a kenyeret: chleba, chleba. Azok mosolyogtak, és cigarettát dobtak felém, aztán rohantak ismét tovább. Azt hiszem, a németek szó nélkül leszúrtak volna, ha az utjukba kerülök.

D. Csotka
Író

Kórházán szabadultam fel...

Szerkesztőségünk megkérte dr. Csotkai Endrét, a soproni múzeum Kossuth-díjas igazgatóját, hogy nyilatkozzék a békekor, felszabadulásunk évfordulójáról. Nyilatkozat helyett a szerkesztőségünk elküldte az alábbi riportorozatot, amelyet válaszul szánt kérdésünkre.

V. HAZATÉRÉS SOPRONRA.

Április 2-án reggel még mindig abban a tudatban élttem, hogy rabságom nem ért véget. Szemmel láthatóan nem tudott bennem kialakulni, hogy szabadágomat visszakaptam és nem kell nekem ebben a döglétes levegőben élnem, számos helyen adóznak szállást, enni és amire legjobban kezdtem vágyakozni, egy liter meleg vizet.

Kerttettem söprút és próbáltam a napok óta elhanyagolt pajtában rendet teremteni. Majd leszakadt a karom a söprútfől is, olyan gyönge voltam. Fel óráig múlta annyira-amenyire mégis, rendezőbb lett a pajta, legalább nem kellett sürülékben járni-kelni. A házzal szemben lakott egy öreg asszony. Ott mindig jó tejet kaptam, így volt ez a napom is. Vittem a bajtársaknak. A ház előtt egy farkáson egy jobb ruhás férfit és nőt pillantok meg. Pihennek, mellettük bőrdobok. Férre odasiettem, megkértem, honnan és hová? A legnagyobb meglepetésemre a nő ezt mondja: „Bécsbe és onnan Varsóba megyünk, a cenkli táborban voltunk

hai állomás felé tüssz dülösnem. Megkezdtem a nagy utat, 100-100 lépésként meg kellett állnom, egy korty tej további erőt adott, de aztán egy kilométerre drótlakadályba ütköztem. Erre a gazdaság sem gondoltak. Hosszabb pihenő után az Ikva felé kanyarodtam le, de itt nem volt út. Hepeshúds legelőn vándorogtam. Ha egy mélyedéshez értem, előbb ledobtam a hátizsákomat, úgy másztam utána. A másik parton feltoltam és magam is utána kuszartam. Már annyi erőm sem volt, hogy a hátamon tarthattam

ta orosz nyelven: „Sopron, honapital”. A kocsi tovább robbogott, a kővetkezőkkel már nem is beszélgettem, de az ötödiknél meg felkaldítottam a kocsi felé. Az maga elé mutatott az ostorral. Azt hittem, Sopronra mutatja, hát magam elé is morogtam: „Jobban tudom én, mint te, merre van Sopron”. De csak dühgöngyöztosán előre mutogatott. Hát így, az első kocsi közeben megállt és a katona szalad elém, fejrapadott és magam is utána kuszartam. Vágtatni kezdünk. Még egyszer felgöngyölödött szenvedés

Csatkai Endre eredeti cikkének illusztrációja. Győr-Sopron megyei Hírlap, 1955. febr. 24.

A pajtában már csak kevesen maradtak, néhány félholt. Kiosztottam a kenyeret, de aztán a fáradságtól elnyúltam ismét a földön. Hely volt már bőven, Nagyszombat délutánján elcsöndesedett minden a faluban. Suttogták, hogy Sopron is felszabadult. De gondolataim még mindig nem tudtak a valóság szilárd talajára kievickélni. Én még továbbra is a meggyalázott rabszolgának éreztem, helyesebben tudtam magamat, és másnap is, húsvét vasárnapján, április elsején, mikor kimentem a bűzös pajtából, még mindig nem is jutott eszembe másutt menni, mint a kocsiút sarában, mert hiszen nekünk raboknak, csak ott volt szabad járnunk. A faluban, ha betértem valahová, már tisztelettel és ennivalóval fogadtak, mégis amikor a plébániára tévedtem és ott a németek utolsó lakomájának maradványait megláttam az asztalon, rávettem magamat az abroszra terjengő kiömlött mézre, mert édességet kívánt elsősorban a szervezetem.

A plébánost ismertem régebről, sőt egyszer egy kis csomagot is juttatott hozzám: gondoltam, megtréfalom a nővérét és ezzel állítottam be a plébániára: „Egy öreg kódis kér egy kis ennivalót.” Magam is elrettentem, amikor tényleg öreg koldusnak néztek. Valóban, nemcsak, hogy rongyokban lógott rajtam a tetves ruha, de hajam ápolatlanul, szakállam piszkosan keretezte zöldes-sárga arcomat. Minderről nekem alig lehetett fogalmam, hiszen harmadfél hónapja nem néztem tükörbe. Megtörtént, hogy

egyik házból ki is löktek, mert miközben enni adtak, tetű kíváncsiskodott elő rongyaim közül.

Felderítő sétám közben repülőgép berregett a falu fölött. Persze német. Egy parasztasszony behúzott a házba; ott volt a németek margarinkészítőjének szállása. Jól megrakodtam margarinnal. Kifáradtan mentem vissza a pajtába. Kiosztottam a margarint. Úgy láttam, hogy az egyik haldokló közben befejezte a vívódást; de nem, feléledt és követelte a margarint. A magamét adtam neki, a többieknek már volt akkor gazdája. Délután ismét útnak indultam. A falu persze meglehetősen megviselt volt, a templomot is érte akna, a homlokzat megsérült, a lakosok még nyugtalanok voltak. Húsvét vasárnap ellenére nem igen főztek sehol. Én a savanyúvíz forráshoz vánszorogtam, és ott tényleg felüdültem, mert hiába, a gyomrom nem tudta követni a szemem étvágyát. De a kút közelében lakó magyar menekült család száraz húst és hideg főtt krumplit hozott: ez adott esetben a legmegfelelőbb étel volt. Mikor visszavánszorogtam a pajtába, ott nagy lakmározás folyt, mert az egyik félholt összeszedte magát, elment zsákmányolni, egy nagy bődön műmézet hozott haza. Én csak mérsékelten ettem, annyira amennyire csillapult az első éhségem, de az éjszaka igen elnyúlt. Szegény bajtársaim nagyon rosszul voltak és egyfolytában nyögtek, sírtak.

V. Hazatérés Sopronba

Április 2-án reggel még mindig abban a tudatban éltem, hogy rabságom nem ért véget. Semmiképpen nem tudott bennem kialakulni, hogy szabadságomat visszakaptam, és nem kell nekem ebben a dögletes levegőben élnem, számos helyen adnának szállást, enni és amire legjobban kezdtem vágyakozni, egy lavór meleg vizet.

Kerítettem söprűt és próbáltam a napok óta elhanyagolt pajtában rendet teremteni. Majd leszakadt a karom a söprűtől is, olyan gyöngye voltam. Fél óra múlva annyira-amennyire mégis, rendesebb lett a pajta, legalább nem kellett ürülékben járnikelni. A házzal szemben lakott egy öregasszony. Ott mindig jó tejet kaptam, így volt ezen a napon is. Vittem a bajtársaknak. A ház előtt egy farakáson egy jobb ruhás férfit és nőt pillantok meg. Pihennek, mellettük bőröndök. Persze odasiettem, megkérdem, honnan és hová? A legnagyobb meglepetésemre a nő ezt mondja: „Bécsbe és onnan Varsóba megyünk, a cenki táborban voltunk internálva.” Hogyan, hát Bécs felszabadult már? Hiszen akkor már Sopron is... A nő nevetett: Sopron? Már azt sem tudja, hogy németek voltak benne.

Úgy éreztem, magamban valami megfordult. Sopron szabad. Ide 7 kilométer. Ezek gyalog elindultak bőröndökkel Varsónak. Én meg a 7 kilométert sokallom, és inkább maradok a bűzben és koldulok? A következő pillanatban már kész volt az elhatározásom.

Összeszedtem még kenyeret, körülraktam a bajtársakat. Egy pokrócot odaadtam ajándékba a ház gazdájának, temesse el a halottakat: én elmegyek. A háziak óva intettek, hogy elinduljak. Az országúton elüthet egy száguldó autó, repülő is minduntalan megjelenik. De most már nem lehetett engem visszatartani. Kulacsomat megtöltötték tejjel. Hátizsákomat – valaha a feleségem használta kirándulásra – megtöltöttem azal, amim maradt, némi kis fehérneművel, csajkával, aprósággal. Nem az országúton indultam el, hanem a harkai állomás felé vivő dűlőúton. Megkezdtem a nagy utat. 100-100 lépésenként meg kellett állnom, egy korty tej további erőt adott, de aztán egy

kilométerre drótkadályba ütköztem. Hosszabb pihenő után az Ikva felé kanyarodtam le, de itt nem volt út. Hepehupás legelőn vánszorogtam. Ha egy mélyedéshez értem, előbb ledobtam a hátizsákomat, úgy másztam utána. A másik parton feltoltam és magam is utána kúsztam. Már annyi erőm sem volt, hogy a hátamon tarthattam volna. Az Ikvánál egy helyütt valaki már átvágta a drótkadályt, de magán a patakon nem tudtam átjutni. Nem is messziről, látható volt az országút. Kocsi, ökörfogat, autó kígyózott rajta. Ismét nagy pihenő után elindultam a patak mentén, és íme messziről egy zsilipféle látszott. Ha akrobata lettem volna, tán azon átegyensúlyozom magam, de így, halálos fáradtan és legyengülten? Ám a közelben látszott már, hogy a zsilip felett palló is húzódik, így átkerültem a túlsó partra és onnan tán már csak 500 lépés az országút. Valami jármű majd csak felvesz. A hídon átkerülve erőt gyűjtöttem az utolsó szakaszra, tejem ekkor már nem maradt. Az áldott meleg tavaszi napsugár megerősített annyira, hogy elértem az országutat, de ott egy kilométerkő mellett összeroskadtam.

Sok autó száguldott mellett, de persze észre sem vettek, végre öt orosz katonai lovaskocsi vágatott a közelemben el. Az elsőnek felkiáltottam magam csinálta orosz nyelven: „Sopron hoszpítál”. A kocsi tovább robogott, a következőkkel már nem is kísérleteztem, de az ötödiknél felkiáltottam a kocsis felé. Az maga elé mutatott az ostorával. Azt hittem Sopront mutatja, hát magam elé is morogtam: „Jobban tudom én, mint te, merre van Sopron.” De csak állhatatosan előre mutogatott. Hát íme, az első kocsi közben megállt és a katona szalad elém, felragadott és elhelyezett a kocsiban. Vágtatni kezdünk. Még egyszer felgöngyölödött szenvedéseim színhelye: az Ikva medre, amelyet tisztítottunk, a hegy, amelynek tetején sáncot ástunk, lefele jövet pedig a sikamlós lejtőn egy-egy hatalmas fatörzset kellett cipelni. Mindjobban látszottak a soproni tornyok, számolgattam, mind megvan. Különösen a március eleji bombázások után volt tele Kópháza rémhírrrel, hogy a fél város romokba temetkezett. De aztán a város szélétől fogva valóban mind több lett a rom, és amikor a kocsi megállt a kórháznál, azt is romokban láthattam viszont.

Alaptermészetem mindig derült volt, rabságom kilenc keserves hónapja sem tudott belőlem más embert faragni és itt, most már a hazai földön, a hazai levegőben kitört belőlem a jó kedély: „Itt sem vártak engem” – mondtam hangosan. Ott álltam, mint később kiderült, 48 kilóra sorvadtan, rongyosan, férgesen, felismerhetetlenségig eltorzultan, de Sopronban már és a Szovjet Hadseregnek hála, szabad emberként...

Vége

Domonkos Ottó zárszava: Jellemző Csatkai Endrére az emberséges megbocsátás, aminek magam is tanúja lehettem 1952–53 között. A munkaszolgálatosok keretlegényeinek az igazolása még nem zárult le. Egy szép napon idézést kapott a Megyei Bíróság Igazoló Bizottságától, mivel tanúként kívánták kihallgatni egyik feljelentett keretlegény ügyében. Beosztottjai előtt beszélt róla, vállalta az utazást, a tanúkihallgatást. Ráismert az „emberséges” keretlegényre és elmondta, hogy az elnéző volt a gyengékkel, nem tartozott a kegyetlenkedők közé. Az Igazoló Bizottság a tanúvallomás alapján felmentő határozatot hozott. Visszatérve Sopronba személyesen tőle hallottam a történeteket, és a megnyugvást is láttam rajta.

Előszó

Andrássy Stella (leánykori nevén Kuylenstierna Stella) Göteborgban született, 1902. március 14-én. Férje, Andrássy Imre (szül. 1891) a stockholmi magyar nagykövetségen teljesített szolgálatot, így ismerkedett meg későbbi feleségével. 1919. december 16-án, Stockholmban kötöttek házasságot. Előbb Homonnán, az Andrássy-kastélyban éltek, de a trianoni békediktátum után meggyűlt a bajuk a cseh hatóságokkal, s Andrássy Imrét felesége csak súlyos váltságért hozhatta ki a börtönből.

Ezután apósa, Andrássy Sándor letenyei kastélyába költöztek, és ott éltek egészen 1944-ig. Gyakran tartózkodtak azonban Budapesten. Bajza utcai palotájukban is, mivel 1941-től Andrássy Imre a Friss Újságot kiadó sajtókonzern egyik tulajdonosa és vezérigazgatója lett.¹ Stella grófné, aki svéd származásából eredően a magyar átlagnál nagyobb szociális érzékenységgel bírt, régi vágyát valósíthatta meg, amikor 1941 szeptemberétől Kincses Újság címmel egy képes hetilapot indított, emlékiratai szerint a szegényebb néprétegek asszonyai számára. Ez a lap teljes egészében a grófné tulajdonában volt, szerkesztősége a Nagymező utcában, a Friss Újság épületében működött, s a napilap mindig előre beharangozta a Kincses Újságot. A színes borítás, népszerű hetilap idővel túllépte a százezres példányszámot.

A Kincses Újság utolsó, 1944. december 20-i számának megjelenése után, az ostromgyűrű bezáródása előtti utolsó órákban a grófi házaspár elhagyta Budapestet, a palotából magukkal hozva a „Krasznahorkai Madonnát”, akinek segítségére útközben többször is szükségük lehetett. Szerencsésen megérkeztek Mária leányukhoz, Kenyeribe, aki gróf Cziráky Pál feleségeként élt az ottani kastélyban. Innen indultak el 1945. március 26-án Nagycenken és Sopronon keresztül Ausztria illetve az Ostmark felé. Kalandos útjukon kapcsolatot kerestek a svéd Wallenberggel, és végül Klagenfurt közelében érkeztek meg az angol zónába.

A grófné emlékiratait eredetileg svéd nyelven írta meg, *Pustan brinner* címmel jelent meg 1948-ban.² Még ugyanabban az évben németül is kiadta ki a zürichi Thomas Verlag, *Die Puszta brennt* címen. A könyvet olvasva feltűnik, hogy a család minden-

¹ A zsidótörvények miatt a laptulajdonos, Lányi Zsigmond először vejének, a később régészként, a budavári szobrok megtalálójaként ismertté vált Zolnay Lászlónak ajándékozta a Friss Újságot, ez azonban nagyon átlátszó cselekedet volt, Zolnayt csak strohmann-nak titulálták. Hogy az évi 600.000 pengő tiszta jövedelmet hozó újságot megmenthessék, kerestek egy nagy befolyású személyt, aki összeköttetései révén megmenetheti a napilapot. A választás Andrássy Imrere esett, aki a cég 51%-át vásárolta meg. Lányit nyugdíjazták, de Andrássy – ígéretéhez híven – a cég zömében zsidó származású alkalmazottait megtartotta. Zolnay László könyvében (Hírünk és hamvunk, Magvető, 1986) leírja, hogy Andrássy először nem politizált különösebben, de az újság hangnemében némi változás történhetett. Arról, hogy Zolnay titokban röplapokat készített, Andrássy nem tudott. Amikor azonban a legveszélyesebb időkben, 1944 novemberében – félreérthetetlen reményektől vezérelve – orosz–magyar szótárt nyomtatott, amit Andrássy nyilván nem hagyott szó nélkül. A Lányi-család és az újsághoz tartozó összes szereplő egyébként átvészelte a nehéz megpróbáltatásokat.

² Stella Kuylenstierna-Andrássy: *Pustan brinner*, Stockholm: Natur och Kultur, 1948, 215 pp.

áron az angol zónába igyekezett. Andrássyné emlékirataiban került a politikát. Feltételezéseim szerint a Friss Újság lapjain súlyos szovjetellenes cikkek jelenhettek meg, más okok mellett ezért is lehetett olyan fontos számukra, hogy elkerüljék a szovjet fennhatóságot.

Andrássynét 1945. május 9. után a Nemzetközi Vöröskeresztnél alkalmazták, mint tolmácsot. A szörnyű körülmények között élő menekültek nemzetközi konglomerátumában segített nyelvtudása révén az angoloknak eligazodni. Még ebben az évben audienciát kért és kapott a pápától, közbenjárt az Ausztriában tengődő menekültek érdekében.

A család később kivándorolt a Tengerentúlra. 1990 körül a Cziráky család Kanadában farmerkodott; Andrássyék pedig New Yorkban és New Jersey-ben éltek. Andrassy Imre ott halt meg 1985-ben. Andrassy Stella 1998-ban hunyt el, Svédországban alussza örök álmát.

összeállította: Tóth Sándor

Részletek a kötetből

Menekülőben

Március 26-án, mint rendesen, kint ültünk és teáztunk. Egy csoport pilóta jött be a kapun, először nem ismertük meg őket. Fáradtak és levertnek tunk. Aztán felismertük a legelső férfit. A Pumák vezetője, Hepes alezredes volt, Magyarország legsikeresebb harci pilótája, a csapatával. Egy puma-jel volt a gépeiken, innen származott a repülőezred neve.

– Ön meg hogy kerül ide? – kérdeztem tőle.

– Veszprém, az utolsó nagy repülőterünk, ma elesett – válaszolta.

– Reménykedtem benne néha, hogy találkozom a Puma-repülőezred vezetőjével – mondtam – de ma mégsem örülök neki, mert most értettem meg, hogy Magyarország elesett.

– Igen. – bólintott.

Orosz páncélos menetszlopok dübörögtek a Kisalföldön, egyenesen mifelénk. Nem volt már sok időnk, hogy elhagyjuk a szép Kenyerit.

– No, akkor utasítást adok, hogy készítsék el a búcsúvacsorát. – állt fel Mária.

Olyan lakoma volt ez, amit az ember nehezen felejt el. Malacokat sütöttek ropogósra, és a legjobb bort hozták fel a pincéből. A vacsorát hangos zeneszó mellett költöttük el, aztán a pilóták kiittak minden konyakosüveget, amit csak találtunk. Néha kimentünk, hogy megnézzük a tűzérési tüzeket.

Az éjszaka hátralévő részében nem tudunk aludni. Legfőképpen öreg dajkánk, Eszter nem tudott. Ő lakott ugyanis a mind közül legéberebb és legkitartóbb „Puma-

³ A fordítás a német kiadás alapján készült. (148-158. o.), az 1999. évi LXXVI. tv. 33. § 2. bekezdése szerinti, tudományos kutatás céljából.

sógor”, Ratkovitsch huszárhadnagy szomszédságában, akiről egy későbbi fejezetben mesélek majd. Egész éjjel le-föl sétált a szobájában, és harmonikáján a magyar himnuszot játszotta, ami az alábbi szavakkal zárul: „Megbűnhődte már e nép / A múltat s jövődőt!”

Mi, többiek is álmatlanul feküdtünk, mert a német hadsereg megkezdte a teljes visszavonulást. A kastély előtt szakadatlanul dübörögtek a nehézgépjárművek. A magyar ütegek a repülőtéren az előrenyomuló oroszokat lőtték, akik minden létező ágyútorokból tüzeltek rájuk. Volt egy légítámadás is, de a kisebbekhez már mindenki hozzászózott.

Reggel ötkor parancsot kaptunk, hogy késedelem nélkül induljunk, mert az ellenséges páncélosok 15 kilométerre vannak Kenyeritől. A katonaság a háború alatt minden mozdítható gépjárművet és a legjobb patkolt lovakat is lefoglalta. A németek mindent elvittek, amit csak tudtak. Kenyeriben ezen kívül minden használható lószerszámot elloptak, ezért nagyon nehéz volt megszervezni a menekülést. Mégis, sikerült felhajtanunk tizennégy lovat: két fekete amerikai ügetőt, egy fehér lipicai hátast, egy hároméves, teljesen betöretlen angol telivért és tíz ígáslovat. A kocsik összességében így néztek ki: egy dogcart,⁴ öt parasztszekér, egy gumiabroncsos háromtonnás, de ennek a hátsó tengelyéről a németek ellopták a gumikereket, amit a cséplőgépről leszerelt két nagy egyes kerékkel kellett pótolnunk. Nem vittünk magunkkal szénát, de két zsák zabot és egy vödrot minden kocsira tettünk. Ezenkívül felraktunk egy bőrdöngőt tele kolbásszal és sonkával, egy zsák lisztet, egy nagy vindő zsírt és két zsák hagymát.

Mielőtt felültünk volna a kocsikra, elbúcsúztunk a paptól és a falusiaktól. Ők inkább ott maradtak, minthogy a kalandos menekültáradathoz csatlakozzanak. A kövér, jó kedélyű szakácsnő, Mariska odajött hozzám, és kezében a húsvágó bárdal tétet hajtott.

– Engem nem kapnak meg élve az oroszok – mondta, és felemelte a húsvágó bárdot – a többi asszonnyal együtt elbújok az erdőben.

Az volt ugyanis a tervük, hogy elrejtőznek a kastély közelében lévő bükkösben. De ezt az erdőt, ahogy később hallottuk, a tűzértség letarolta, és Mariska aligha vette hasznát a húsvágó bárdjának.

A búcsúnál a pap megáldott bennünket, aztán bement a templomba, hogy imádkozzon értünk. Nagy szükségünk is volt erre. Én magam a régi svéd korált imádkoztam: „Helyezd Isten kezébe akaratod, utad, és mindazt, ami történt veled, érezd szavát a szívedben!”

Már csak egyetlen híd állt a Rábán, és hogy ahhoz eljussunk, a front felé kellett mennünk. Az út ugyanis keletnek vezetett, aztán egy éles kanyarral északnak fordult. Már az elején el kellett válnunk egymástól. Én elől utaztam Máriával, Erzsébettel, aki a kocsit hajtotta, és a kis Józsiával.⁵ Mögöttünk jött Eszter a kicsi Imrével⁶ és egy ura-

⁴ Vadászhintó, ahol a vadászkutyának is külön helyet alakítottak ki.

⁵ Andrásyék két lánya és unokája.

⁶ Andrásyék legkisebb gyermeke.

dalmi kocsisal, és végül a férjem a nehézszekérrel. Borzalmas volt egy hátszlóval és egy betörtelen telivérrel a menekülő német páncélosok közvetlen közelében utazni.

Éppen az útkanyarulathoz értünk, és ekkor történt valami, amitől rémületemben megdermedtem. Utolért bennünket egy kerékpáros, és odakiáltott:

– Felborult a szekér a dajkával és a kisiúval!

Az én öreg Eszterem és az egyetlen fiam! Nem hagyhatom, hogy az oroszok kezei közé kerüljenek!

– Meg kell fordulnunk, és vissza kell mennünk. – mondtam Erzsébetnek.

– Lehetetlen. – válaszolta. Nem érted, hogy az ember nem mehet szemközt a páncélos áradattal?

– Meg kell tenned! – válaszoltam.

– Allright. – felelte, és nekiállt megfordítani a szekeret.

Ugyanebben a pillanatban azonban egy német páncélos autó ért oda, és úgy nekünk hajtott, hogy csak úgy reccsent. Még fel sem ocsúdtunk, és már az árokban fekdüdtünk. A német sofőr a legdurvábban szidalmazott bennünket, ennek ellenére egy kunyhó közelében visszavonszoltuk a kocsit az útra.

– Mit mondtam neked? – kérdezte Erzsébet. Ebben a forgalomban nem lehet megfordulni. Visszalovagolok, és utána nézek, hogy mi történt.

Okos és előrelátó volt, mint mindig: magával hozta a nyergét. Feldobta a lóra, és eltűnt a sötétben.

Mária és én Józsisal bementünk a kunyhóba. Ez volt az egyetlen alkalom az egész menekülés alatt, amikor a gyermek félt. Egyébként az egész nap roppant izgalmasnak vélte. Még soha életében nem utazhatott ilyen sokat és ilyen gyorsan, és mulatságosnak találta, ha szóltak a bombák: bumm-bumm! Most azonban szemmel láthatóan nagyon megijedt. Egyikünk sem volt észnél. A kunyhóban sebesült és haldokló katonák feküdtek és nyögtek. Az asszonyok sírtak, kint pedig javában folyt a harc. A szomszédos falu körül harcoltak, ami pár száz méterre feküdt tőlünk. Az ottani házak fényes lánggal éltek. A füstben olykor-olykor égő páncélosokat lehetett felismerni. Géppuskatűz ostromozta a sárga kukoricaföldet, amit a munkaerőhiány miatt nem takarítottak be, a kukoricaszárak úgy álltak, mint a pálcák. Hogyan jutunk el valaha is Svédorszáig?

Végre megjött Erzsébet.

– Minden rendben. – mondta nyugodtan. Három szekér borult fel, de már mind itt van az úton. Senki sem sérült meg.

Befogtunk és továbbindultunk. Átmentünk a Rába-hídon, miközben harcok tomboltak körülöttünk. A magyarok még mindig védtek egy kis hídfőállást, amin a páncélosaik át tudtak menni. A páncélosok áradatában nekünk is sikerült átcsúsznunk. De ez egy órán át tartott, és ezt az órát sosem fogom elfelejteni. Mindenütt égő falvak. A tüzérségi- és géppuskatűzek közül egy a fülünk mellett csapódott be, de átértünk. Azon az éjszakán 57 kilométeren át a menekülő németek áradatában utaztunk. Folyton attól tartottunk, hogy az oroszlánsárga motoroszlopok, amik a legnagyobb fordulatszámmal rohantak „háza, a Birodalomba”, összetörnek bennünket.

Hajnali négy körül érkezünk meg Cenkre. A kastélyból szinte csak egy rom maradt, de a földszinten volt még egy-két használható helyiség. A kastélyt egész télen nem takarították. Katonák százai feküdtek ott, és hátrahagytak mindent, amit csak katonák hátrahagyhatnak, és ez sem nem kevés, sem nem illatos. Szereztünk egy piszkos szalmazsákot, és a gyermekek már aludtak is, mint a kő. Eszternek sem kellett többet aggódnia a Széchenyiek híres kastélyába való entrée-jával kapcsolatban. A Rábánál folyó borzalmas harcok közepette ugyanis újra és újra felkiáltott: „De mit fog az a finom Széchenyi grófkisasszony mondani, ha meglát bennünket!”

A Széchenyiek már régen eltűntek Cenkről. Az egyetlen, aki ottmaradt, a nagy államférfi, gróf Széchenyi István volt, de ő már sok éve ott pihent a parkban álló mauzóleumában, így többé senkit nem zavart. Ez a Széchenyi volt az, akinek állandó refrénje a Parlamentben így hangzott: utak, hidak, kereskedelmi kapcsolatok a szomszédos országokkal! A hidak közül, amiket épített, a budapesti Lánchíd a leghíresebb.

Két napig maradtunk Cenken. Az állandó légítámadások során eltűntek a kocsisok, akik Kenyeriből jöttek velünk. Úgy találták, hogy minden más hely csak jobb lehet Cenknél. Számunkra azonban ennek már nem volt jelentősége, mert közben sok pilóta érkezett Kenyeriből Cenkre, és a hatóságok menetparancsot állítottak ki számukra. Közülük sokan szívesen hajtották volna a lovainkat. Még soha az életben nem volt dolguk lovakkal, de ez semmit sem számított. Volt egy tulajdonságuk, amitől rátermettebbek voltak, mint az Alföldről származó kocsisok, egy olyan tulajdonságuk, ami nagyon jól jött nekünk, amikor átkeltünk az Alpokon. Hiányzott belőlük a tériszony. Ha egy szekér készült éppen szakadékba zuhanni, az utolsó másodpercben, teljes lelki nyugalommal, ostorral a kezükben szálltak le róla.

A menetoszlop vezetője Sándor őrnagy volt. Kezdetben kicsit az idegeinkre ment, de lassan beláttuk, hogy rendkívül rátermetten végzi a feladatát.

– Van gyakorlatom az evakuációban. – mondta. Már Erdély óta menekülök.

Menekülési taktikájának az volt a vezérelve, hogy az oroszok és a németek között maradjon. Mindketten egyformán életveszélyesek voltak, hozzánk pedig egyformán barátságtalanok. Ezért mindig egy elővédet küldött előre, egy utóvéd pedig követett bennünket. Az elővéd azt a parancsot kapta, hogy maradjon a németek sarkában, az utóvéd pedig azt, hogy ne veszítse szem elől az oroszokat. Mindez a legnagyobb nyugalomban zajlott, de természetesen voltak pillanatok, amikor az ember kísértésbe esett, hogy feladja.

Az utolsó cenki éjszakán pánik tört ki a lovak között. A lovaknak – ahogy az köztudott – hihetetlen ösztöneik vannak. Képesek voltak megszimatolni az ellenséget. Újra és újra elszabadultak, és megbokrosodva vágattak a parkban.

A reggeli szürkületben elment az utolsó német páncélos menetoszlop is. Úgy zúgtak el, hogy a föld valósággal nyögött alattuk. Ehhez hasonlót azelőtt sem és később sem láttam soha. Érezte az ember, ahogy ingott a lába alatt a föld, és mintha nyögést hallott volna. És a zűrzavar közepén, a lánctalpasoktól agyonszabdalt gyepszőnyegen ott állt egy szál húsvéti lilium. Ott állt a pusztulás közepén, magányosan, törekenyen és patetikusan. Mária Magdolna legendájára kellett gondolnom, akinek húsvéti lilium

jelent meg álmában – ha kivágják is a gyökerét, minden évben ugyanolyan kedvesen és szépen hajt ki újra.

Szükség volt a húsvéti liliumra, mert a kastély körül ezernyi fekete holló röpködött, ez a Magyarországon is igen ritka madár. Feltűnésük itt is, mint mindenhol máshol a világon, a néphit szerint mindig szerencsétlenséggel jár együtt. Gyászmadárnak mondják. És ha a holló szerencsétlenséget jelez, akkor most szerencsétlenségek sora várt ránk.

Alig képzelhető el szimbolikusabb kép, mint a cenki kastély ezen a napon, a hajnali szürkületben. A koromszínű kastélyrom, körötte fekete, károgó hollók, a megbokrosodott fekete lovak, a félelem atmoszférája – és mindezek közepén a sárga húsvéti lilium, a tavasz szelíd követe.

Mihelyt az utolsó német is elindult, parancsot kaptunk az indulásra. Legfőbb ideje volt, mert az oroszok már csak két kilométernyire voltak.

Az utolsó emlékem Cenkről egy furcsa transzportegység. Néhány pilóta a Széchenyi grófok hintómúzeumának darabjait rákapcsolta egy nagy, citromsárga reptéri traktorra. Elsőként egy antik, aranyozott koronázási díszhintó ingadozott ide-oda koronával a tetején és rokokó girlandokkal az ablakai körül. A hintó most kolbásszal, serpenyőkkel és kézigránatokkal volt tele. Mögötte egy kényelmes, a 19. század elejéről származó berliner⁷ himbálózott, majd egy zöld vadászhintó és egy fiáker következett. A repülőök hurrát kiáltottak, és a menet elindult. Miután már megtettünk egy rövid utat, erős detonációt hallottunk. Az utóvédünk a levegőbe röpítette, ami Cenkből még megmaradt. Pár perc múlva egy második detonációt hallottunk. Csak később tudtuk meg, hogy mi történt. Cenken volt található Magyarország legnagyobb, magántulajdonban lévő konyhája. Olyan nagy volt, mint egy luxushotelé, fehér csempevel, szobanagyságú tűzhellyel és akkora grillsütővel, amekkorán egy egész ökröt meg lehetett sütni; rendkívüli luxussal rendezték be.

– Ezt nem kaphatják meg az oroszok! – esküdtek a pilóták, és a második robbanótöltet a konyha közepén robbant.

Jó ütemben ügettünk arrafelé, ahonnan most géppuskarészlet hallottunk. Olykor-olykor motorkerékpáros küldönc érkezett, és jelentette Sándor őrnagynak, hogy az utóvéd hol itt, hol ott vívott hosszabb csetepatét. Az ember világos képet nyert arról, milyen egy országúti csata. Nem egyszerre játszódott le, hanem sok kis részletben. Először élénk géppuskarészlet hall az ember, meg az ágyúk és gránátvetők hangját. Aztán egyszerre halotti csend lesz. Kezdetben ezt csodálatosnak találtam, de lassan rájöttem, azt jelenti, hogy az utóvédünk elhagyta az állását, és hanyatt-homlok vonul visszafelé, sarkában az oroszokkal. Aztán újból tüzet hallottunk. Az utóvéd fele elért egy úgynevezett gyűjtőállást, aminél a másik fele már készen állt arra, hogy az ellenséget fogadja. Így folyt a harc, mialatt mi, az aranyozott koronázási hintó, meg a Kenyeriből megmaradt egész társaság vaktában, hanyatt-homlok menekült, hogy az életét mentse.

⁷ utazókocsi

Az útelágazásnál, ahol a győri és a Sopronba vivő út találkozik, egy sebesült tiszt állt. Egy vérrel átitatott rongyot viselt a feje körül, de a legrosszabb az volt, hogy mennyire megviselte a légnyomás. Az arca sápadtszürke volt, az ajkai kékek.

– Pál⁸ egyik bajtársa! – kiáltotta Mária. – Megállni!

– Él még Pál? – kérdezte.

– Pár órája még élt...ő és még öten...az egész ezred megsemmisült.

Mialatt elláttuk a sebesültet, amelyen jól csak tudtuk, elmondta, hogy az ezred parancsot kapott, hogy 12 óráig védjék Győrt. Utána német páncélosok jönnek segíteni. Az ezred kitartott. A svéd Bofors-ágyú az utolsó pillanatig tüzeltek.

– Kollár ezredes elesett. – mondta a sebesült.

Kollár náci volt, morfinista és alkoholista – de gyilkos katona! Három ágyút az ezredes személyesen mentett meg. Egy dudáló petróleummotorossal járt ide-oda a tomboló harc közepén, míg egy golyó el nem találta. Hogy olyan sokáig sértetlen maradt a traktoron, a sebesült szavai szerint annak volt köszönhető, hogy az ezredes nagyon részeg volt, és állandóan cikk-cakkban közlekedett a fronton.

A németek tizenkettőkor megérkeztek, hátraarcot csináltak, és sorsukra hagyták a magyarokat. Pál ezen annyira feldühödött, hogy fogott egy páncélöklöt, és az utolsó menekülő német páncélost a levegőbe röpítette.

Tizenöt kilométerrel később megérkeztünk Sopronba, az utolsó magyar reptérre, közel a határhoz. Sándor őrnagy elővédje jelentette, hogy a határt lezárták. Csak a németek mehettek át. A helyzetünk minden volt, csak nem kellemes. Előttünk a németek, mögöttünk az oroszok, akik mind hevesebben nyomultak előre.

Az utóvéd egyik hírnöke ekkor azt jelentette, hogy az oroszok kiépítették az állásokat. Pihenőt tartottak, a páncélosaiknak szemmel láthatóan nem volt több üzemanyaguk. Tipikus eset ez háború idején. A páncélosok döngenek és csattognak, lehengetnek és megsemmisítenek mindent, ami az útjukba kerül. Aztán egyszer csak elfogy a benzin, és akkor úgy állnak ott, mint hatalmas varangyos békák a fűben. A benzinutánpótlás döntő részlet volt ebben a háborúban. Ha megszakadt, akkor ott állt az egész páncélos dicsőség, és mozdulni sem tudott.

A németek számtalan járművet veszítettek el ezen a módon. Az oroszok rugalmasabban, de lassabban oldották meg ezt a feladatot. Szolgáltatukba állították ugyanis a helyi lakosságot. Az utánpótlást biztosító hadoszlop faluról falura haladt előre. A lakosok parancsot kaptak, hogy ennyi és ennyi órán belül gondoskodjanak arról, hogy minden legyen átszállítva a szomszéd faluba, máskülönben elverik, lelövik vagy Szibériába száműzik őket. Ilyen fenyegetések hatására érthető, hogy a parasztok igyekeztek. Férfiak, asszonyok és gyerekek húztak és vontak arcuk véres verejtékével. A mi pilótáinknak ez nehéz helyzet volt. Ha az úton egy ilyen hordármenetet láttak maguk alatt, nem tudhatták, hogy a lakosság menekül vagy egy orosz málhacsapatot látnak. Ehhez jön még, hogy civilizált embereknek elviselhetetlen a civil lakosságra löni. Az ember nem kaszál le asszonyokat és gyermekeket akkor sem, ha az ellenség benzinkannáival közelednek.

⁸ Cziráky Pál, Andrassy Mária férje.

Ami az országúton folyó harcot illeti, találkoztam Cenken egy német tiszttel, aki jóindulattal volt irántunk, bár magyarok voltunk. Mivel félig-meddig azt az ígéretet kaptam, hogy a lovainkat egy teherautóra cserélhetjük, most megkérdeztem tőle, hogy mit tudna tanácsolni: ló vagy motor?

– Egyet mondhatok, grófné – vélekedett. – Ott voltam Sztálingrádnál és részt vettem a visszavonulásban. Háborúban soha ne számíton más közlekedési eszközre, mint a saját lábára és a saját lovára.

Igaza volt. Később, a menekülés során száz autót láttunk, ami benzinhiány vagy motorhiba miatt állva maradt az úton. Aki arról beszél, hogy a ló elvesztette katonai jelentőségét, nem tudja, mi a háború.

Most egy új küldönc érkezett, és jelentette, hogy a hadoszlop bemehet a városba. Visszamasztunk a szekerünkre, és folytatódott a menetelés.

Sopron

Furcsa volt így látni újra Sopront, Magyarország legszebb, és kultúrtörténeti szempontból legérdekesebb városát, ami évszázadok óta a művészet, az irodalom és a zene gyűjtőhelye. A főutca – a Várkerület – barokk épületeivel az európai építészet egyik gyöngyszeme. A város most komor arcát mutatta. Egyetlen ép ablaküveget sem lehetett látni, és az egész negyedet a földdel tették egyenlővé.

Az egyik első ismerős, akivel a városba beérve találkoztunk, Pogrády hadnagy volt, akit rendezetlen vagoni helyzetéről ismertek. Most azonban bámulatosan boldognak és elégedettnek tűnt.

– De hát min nevezsz? – kérdeztük tőle.

– Ja – felelte – azt a parancsot kaptam, hogy robbantsam fel a bankot. Erre vágytam már évek óta. Most az egyszer a megfelelő embert állították a megfelelő helyre.

Az volt a tervünk, hogy felkeressük Roul Wallenberget, akiről úgy hírtett, hogy Sopronban tartózkodik. Legalább egy tucat katonatiszt mondta ezt nekünk a Kenyeriből Sopronba vezető úton:

– Fel kell keresniük Wallenberget! Ő most irodát állított fel Sopronban. Még egy térképvázatot is kaptunk a pontos címmel, ahol kereshetjük. A cím úgy hangzott, hogy Hotel Pannónia – ez egy kis szálloda, amit korábbi soproni látogatásainkból jól ismertünk.

Ugyanezt a felvilágosítást kaptam korábban már gróf Draskovichtól, egy magyar diplomatától is, aki a Külügyminisztériummal Budapestről Szombathelyre költözött. Nagyon is lehetségesnek tűnt, hogy Wallenberg Budapest eleste után Sopronba ment, arra a helyre, ahol – ahogy azt mindenki gondolta – a kapitulációt be fogják jelenteni, és ahonnan Wallenberg azután közvetlenül tarthatja a kapcsolatot az amerikaiakkal és az angolokkal. Először is jó oka volt arra, hogy kapcsolatba lépjen az amerikaiakkal: ők voltak a megbízói, és ezenkívül az egyetlenek, akik az összeomlásnál a kiáltó ínséget enyhíteni tudnák. Bármilyen nehézségekkel járt is Budapest eleste után Sopronba eljutni, ez neki nem számított. Volt egy rés a fronton, amelyen egy olyan merész és vállalkozó kedvű férfi, mint ő, keresztül tudott jutni.

Semmi esetre sem tűnhetett el Wallenberg olyan egyszerűen, nyom nélkül. Éppen ezekben a napokban volt iránta a legnagyobb az érdeklődés. Az egyik nyom Sopronba vezetett. A tanúktól tudható, hogy a légitámadások ellenére ott, Sopronban, még kétségtelenül életben volt. Tudott az is, hogy sokan, akik ismeretekkel bírnak, „egészségügyi” okokból megtartják azokat maguknak.

Az volt tehát a tervünk, hogy közvetlenül a svéd konzulátushoz megyünk, és kapcsolatba lépünk Wallenberggel, de amikor megérkeztünk a városba, légiriadót jeleztek, így galoppban kellett áthajtanunk rajta, és a másik oldalon biztonságos helyet keresnünk.

A repülőtérhez mentünk, ahol a csapat megpihent. Ott nem volt víz. Sándor őrnagy folyton ugyanazt a hibát követte el. Ő persze pilóta volt, sosem tanulta, hogy a lovaknak ivóvíz kell. A víz ugyanolyan fontos nekik, mint a benzin a repülőgépeknek. Aszerint kell pihenőhelyet keresni, hogy van-e ott víz. A védelem és a biztonság második helyen jön csak szóba. Erre az igazságra sokszor figyelmeztettem menekülésünk alatt.

Tehát a repülőtérré mentünk, és arra készültünk, hogy egész éjjel pihenünk. Egész délután az útszéli árokparton ültem Józsival. A német motorizált alakulatok megkezdtek a teljes visszavonulást. Vég nélküli oszlopban haladtak nyugat felé. Nem egy alkalommal láttam a Sopron – Bécs közti országúton egy svéd autót elhajtani. Egy szürke Mercedes-limuzin volt svéd zászlóval a hűtőjén. A kocsiban egy úr és egy hölgy ült, meg egy nagy farkaskutya. A porban és a szélben nem ismerhettem fel az arcokat. Ám nem okozhatott nagyobb nehézséget, ha az ember rá akart jönni, hogy kié az autó és ki ül benne. Az országúti ellenőrzés itt nagyon erős volt, különösen a járműveké. Csak a katonai vagy más hivatalos járművek mehettek át.

Aligha feltételezhető, hogy egy német vagy egy nyilaskeresztes ezen az úton svéd zászló alatt közlekedne, amikor az út teljesen német ellenőrzés alatt áll. Éppolyan elképzelhetetlen, hogy zsidók vagy az ellenállási mozgalomhoz tartozók lettek volna az autóban. Ez számukra a halált jelentette volna, és ezen kívül az is elképzelhetetlen, hogy ezen az úton ide-oda utaztak volna. Inkább talán kelet felé voltak úton, az oroszokhoz mentek.

Amikor lement a nap, és beesteledett, hálóhelyet kerestünk. A lányok és Józsi egy őrszobába húzódtak. Imre és én az egyik autóra zárkóztunk be aludni. Szépek tűnt pár órát nyugalomban tölteni, és a remény, hogy másnap látom Wallenberget, és megnyílhat a határ, bizonyos fokú nyugalmat ajándékozott nekem.

Levettem a cipőmet, és leheveredtem a sátorponyva alá. Talán egy órát aludtam, amikor félelmetes légitámadás ébresztett fel. Az amerikai nehézbombázók egyik hulláma a másik után dobta le a rakományát ide, a repülőtéren összesereglett embertömegre és a városra. És amikor az amerikaiak elrepültek, az oroszok léptek akcióba.

Mezítláb ugrottam ki az autóból, egy babkásás vödör közepébe, amit a kutyaáknak állítottak oda. Egész éjjel, és még a következő héten is babkása volt a lábujjaim között, mert arra nem volt időm, hogy levessem a cipőmet. Először egy jéghideg hegyi patakban mostam meg, egy légitámadás alatt.

– Hol vannak a gyerekek? – rohantam az őrszobához.

– A lányok és a kisfiú az erdőbe futottak. – kiáltotta egy repülőtiszt.

Odasiettem. Találtak egy rókalyukat, amibe Józsit bebújtatták, onnan kukucskált ki nagy vidáman. A kutyáink a pokoli láрма közepette rókára vadásztak.

– Papa bumm-bummzik! – kiáltotta boldogan Józsi.

Most láttam meg Kisimrét. Kitárt karokkal futott a repülőtér közepén. Utána rohantam. Olyan világos volt, mintha nappal lenne. Az egész repülőtér fehér magnéziumfényben fürdött. Nyomjelző rakéták szálltak a felhők felé, és a földön a ledobott bombák fekete felhői gomolyogtak.

– De hiszen ez csodálatos! – ujjongott a fiam. Megfogtam, és megparancsoltam neki, hogy azonnal bújjon egy bombatölcsérbe.

A reakciója azonban nem volt szokatlan. Egy nagy légitámadás ígező színjátékot nyújtott, sok embernél ideges ingadozást váltott ki a rémület és az elragadtatás között.

És aztán ott volt a férjem, Eszter és a lovak.

A lovak elszabadultak, Imre most próbálta őket újra befogni. Odamentem, hogy segítsek neki. Egy bombasorozat a közvetlen közelünkben csapott be. Kövek, föld és repeszdarabok röpködtek körülöttünk. Ezen kívül – hogy a nyomorúság teljes legyen – néhány méter távolságra tőlünk löni kezdett egy német légvédelmi ágyú. Minden bizonnyal azt hitték, hogy eltalálhatnak a gépek közül egyet. Az eredmény csak annyi volt, hogy a lovak még jobban megbokrosodtak, és az ágyú a támadók figyelmét ránk terelte.

– Le! – kiáltotta Imre. Erővel a földre nyomta a fejem, hogy megvédjen a légnyomástól. Légitámadásnál a légnyomás okozta sérülések voltak a legveszélyesebbek. Láttam halottakat, akiknek a tüdeje, mint a piros szőlő, kilógott a szájukon.

Csak feküdtünk ott, és vártuk a halált. Amikor pár másodpercre csend lett, hirtelen ezt hallottam:

– Nem látta a Grófnő a sűrke bundámat?

Az öreg Eszter volt az, akinek a lelki nyugalmat az amerikai légierő parádés színjátéka hozta meg.

– Feküdjön le azonnal, az ördögbe azzal a bundával! – kiáltott rá Imre.

Roszsallóan nézett ránk, illemtudóan a térdére húzta a szoknyáját, és befeküdt a bombatölcsérbe. Eszter, ahogy már említettem, Svédországból érkezett velem együtt. Természetesen nem akart hazautazni, amikor kitört a háború. Soha az életben nem fordult elő, hogy cserbenhagyott volna bennünket.

A kedves, öreg Eszter! Még mindig magam előtt látom, ahogy később, a menekülésnél, dagadt, beteg lábain ballagott az Alpokban, és a Bibliából citált, például azt, hogy: „Az Isten mindig csak egy lépést mutat meg egyszerre – mondta Illés próféta.”

Végre elvonult fölülünk a támadás, és a szőnyegbombázás Sopron felett folytatódott. Az egész város égő és mennydörgő pokollá változott.

A lovak az ijedtségtől megbénultak. Béla, a lipicai nem adott hangot, de még két óráig hátrafelé ment, és rázta a fejét. Végül Imrének sikerült megnyugtatnia.

Amikor szürkülni kezdett, egyszer csak jött a hír: lehet, hogy nyitva van a határ. Sándor őrnagy gyorsan összegyűjtötte a menetoszlopot, és továbbindultunk. A határon megkértem egy repülőtisztet, hogy adja át üdvözetemet Wallenbergnek.

– A város borzalmasan tönkrement a támadástól – válaszolta. – Nem tudom elképzelni, hogy Wallenberg túlélte a bombázást, ha még mindig Sopronban maradt.

Ugyanezen a délutánon az orosz csapatok elfoglalták a várost. Ez 1945. március 29-én történt.

A svéd sajtó egyik híre szerint Wallenberget ebben az időpontban mint orosz foglyot a cseklészi kastélyban látták. Cseklész az Esterházyak egyik kastélya, nem messze Soprontól. Nem késhettünk, hogy utánajárjunk a dolognak. Azonnal át kellett mennünk a határon, amíg még nyitva volt, mert a nácikat ismerve minden pillanatban újra lezárhatták. Középen, a határőrbódé előtt az egyik szekerünk felborult. A kocsin volt a nagy tojásos kosár, és egy másik a porcelánokkal. Minden összetört, de mi átjutottunk.

Egész nap mentünk. Az út meredeken hegynek fölfelé vezetett. Amikor eljött az este, és egy magaslaton rövid pihenőt tartottunk, körülnéztem, és visszatekintettem Magyarországra. Odalent, a síkság fölött füst gomolygott. Minden birtok, falu és város tűzben égett. Odaát van Kenyeri, és amott Győr városa. Minden földi javunk, amink csak volt, megsemmisült és szétszóródott. A rokonaink, barátaink, földijeink elszenvedtek minden gyötrelmet, amit ember elszenvedhet.

– Előre! – kiáltotta valaki a csapat élén. – Indulás!

A szekerek gyorsabban gurultak, a lovak ziháltak. Megint hegynek felfelé mentünk. Előre! Az embernek mindig előre kell néznie. Fölöttünk, az éjszakai égbolton ragyogtak a csillagok.

Egy szakállas, piszkos magyar gyalogos csatlakozott hozzánk a pihenőnél, és most az egyik kocsin velünk utazott.

– Igen, most továbbgurulunk. – mondta. – Először a városba. Az őseimre kell gondolnom. Hogy az ördögbe találták meg az utat a Himalájából Pannónia földjére, ahol ezer évig éltünk?! Az öreg Árpád átkozott jó vezér lehetett. Hogyan voltak térkép nélkül olyan ügyesek? Csak kérem... Hogy jöttek át akkoriban az Amu-Darján, a Szirdarján, az Urálon, a Volgán, a Don folyón, a Dnyeperen, a Dnyeszteren és a Dunán? Nekik is voltak, mint nekünk most, asszonyaik, gyermekeik és állataik. Foytonos harcokkal telt ez a nyugati vándorút, minden oldalról ellenség vette őket körül. Nézze ezt a csapatot itt! Nézzon körül! Tudja mit? Fogadok az ördöggel, hogy egy újabb népvándorlás kezdődött.

A fiatalembernek igaza volt. Millióan vándorolnak Nyugatra. Senki sem tudja, mikor, hol és hogyan lesz vége ennek a népvándorlásnak.

Fordította: Turbuly Lilla

A második világháború végnapjainak különös vándorútját írja le Stánitz Antal „Egy preparandista viszontagságai” című visszaemlékezésében.¹

Ez a vándorút 1945. március 27-én indult Egyházásfaluból, ahol a falu lakóit arra kényszerítették, hogy lovaskocsikon, vagy ökröfogaton szállítsák Ausztriába a menekülő katonatisztek, és a faluba telepített kémelhárító személyeket. Ebből az 5 napra tervezett útból több hónapos vándorlás lett, ami Ausztria helyett Bajororszáig vezetett. A fiatal, harmadéves tanítóképzős fiú apja helyett indult az útra, ahonnan 1945. november 12-én térhetett vissza. A vándorlás viszontagságai mellett érzékletes leírását kapjuk azoknak az emberi viszonyoknak, amely a menekülők között kialakult, valamint annak a bizonytalanságnak és zűrzavarnak, ami a háború végnapjait jellemezte. De helyet kapott az írásban annak a tájnak, azoknak a szokásoknak leírása is, amit a bajorországi végállomás tanyavilágában élt át a szerző.

Terjedelmi okokból a visszaemlékezés III. és IV. fejezetét közöljük, és részleteket az elindulást és a hazaérkezést megörökítő fejezetekből, valamint azt a táblázatot, amelyben egyházásfalui sorstársainak adatait foglalja össze.

Az indulás

Elérkezett 1945. március 27-e, kedd. Árokásásból hazajövet már hallatszott a harci zaj. Orosz raták géppuskázták állítólag a бүк–zsirai utat.

Otthon nagy lehangoltság uralkodott az egyébként békés kis falusi házban. Mindenki csomagolt. Rejtettük kis „értékeinket”. A kertben már jó előre megástunk egy kis bunkert, ide raktuk el holmijainkat. Mikor megláttam az üres szekrényeket, eszembe jutott a nagycsütörtöki oltárfosztás, minthogy közelgett ez a nap. Senki sem szólt semmit, a bizonytalanság nyomott hangulata vett erőt rajtunk.

Közben véstjósloán dörögtek az ágyuk, szóltak a fegyverek. Az örök egyhangúan sétáltak házunk mellett, a falu szélén. Öt ember mindössze. Egy kis árkot ástak, ahonnét majd a páncélöklöt kilövik. Persze ők is tisztában voltak azzal, hogy itt már nincs értelme semmiféle ellenállásnak. De a kapott parancsot nem tagadhatták meg.

Beesteledett. A tiszték házról-házra járva összeírták a még használható fogatokat. Mivel nem volt elég lófogat, „besorozták” az ökröket, sőt néhány tehénfogatot is. Feladatunk volt a hozzánk települteket nyugatra szállítani csomagjaikkal együtt. Csupán öt napi útról van szó – mondták, mert a közeli, ausztriai Locsmándon bevagonírozzák őket, és mi onnan visszajöhetünk. Ezért öt napi élelmet kell vinni magunknak és az állatainknak is. Persze ezt mi nem hittük el, és valószínűleg ők sem.

¹ A visszaemlékezés teljes szövege a Soproni Levéltárban található

Közben a harci zaj egyre erősödött. A tőlünk 35 km-re levő Szombathely fölött légi csata zajlott. Láttuk a vakítóan világító „sztalingyertyákat”, amint a város fölött kido-bálták őket. Egy repülőgép fényes csíkot húzva maga után zuhant a földre. Itt javában dúlt a háború, ekkor Szombathelynél volt a frontvonal. A tisztek tudták, hogy nem napok, esetleg csak órák kérdése, hogy ilyen gyenge ellenállás mellett hozzánk érkezzenek az orosz csapatok.

Sor- szám	A fogat		
	tulajdonosának neve	neme	hajtója
1.	Csöglei József	lófogat	Tóth János szolga
2.	Horváth József kocsmáros	lófogat	Dombay katonatiszt
3.	Istvánder Dénes	lófogat	
4.	Kiss Imre	lófogat	szerb hadifogoly
5.	Kiss János	lófogat	Kemenesi József Rezső
6.	Kiss József	lófogat	Görgényi katonatiszt
7.	Kiss Lajos /Menyhárt/	lófogat	Kiss Lajos
8.	Lökkös József	lófogat	Pálfai ezredes
9.	Major János	lófogat	Keresztes Jancsi
10.	özv.Major Józsefné	lófogat	katonák
11.	Molnár Alajos	lófogat	
12.	Molnár Jenő	lófogat	
13.	Németh József (Pajti)	lófogat	Németh József
14.	Papp Antal	lófogat	Borza Lajos
15.	Poór Antal	lófogat	Poór Antal
16.	Poór József	lófogat	
17.	Tóth Gyula	lófogat	Tóth Gyula
18.	Balogh János	ökörfogat	
19.	Horváth János	ökörfogat	visszajött katonák
20.	Kiss János	ökörfogat	Tilesch ezredes
21.	Lökkös Ferenc	ökörfogat	Lökkös Ferenc
22.	Lökkös Ignác	ökörfogat	katonák
23.	Lökkös István	ökörfogat	
24.	Lukács Ambrus	ökörfogat	fia, Lukács József
25.	Major István	ökörfogat	Major Sándor
26.	Major János	ökörfogat	Major János
27.	Németh József	ökörfogat	Németh Károly
28.	Stánitz Antal	ökörfogat	fia, Stánitz Antal
29.	Vagdalt János	ökörfogat	csendőr
30.	Varga József II. ker.	ökörfogat	hazaszökött katonák
31.	Varga József II.ker. (Holczer)	ökörfogat	Mózsa kémelhárító
32.	Varga József III. ker.	ökörfogat	
33.	Tóth Antal	ökörfogat	katonák
34.	Csuka János	ökörfogat	
35.	Gángli László	tehénfogat	fia, Gángli Gyula
36.	Farkas József	tehénfogat	
37.	Iván Imre	tehénfogat	Iván Imre
38.	Marác József	tehénfogat	Fehér ezredes
39.	Rozsonits László	tehénfogat	
40.	Tóth Gyula	tehénfogat	Tóth Gyula
41.	Varga Mihály	tehénfogat	fia, Varga Ferenc

Az Egyházasközpontból 1945. március 28-án Nyugatra indult fogatosok és fogatok névsora

A falu, mint egy felbolydult hangyaboly. Lótás-futás, készülődés, csomagolás. A tiszteket nem érdekelte, hogy a családoktól ki megy a fogatokkal, lényeg az volt, hogy legyen valaki, aki útközben gondozza, eteti, itatja, hajtja az állatokat. Így fordult aztán elő, hogy 17 éves fiútól a 60 éves idős emberig képviselve volt köztünk minden korosztály.

Nekünk ökreink voltak. Tanakodtunk, hogy ki menjen el velük. Édesapámat nem sokkal előtte hazaengedték Lukácsházáról. Előtte megkérdezték tőle, hogy nem akar-e Nyugatra menni, mert akkor magukkal vinnék. Ő határozott nemmel felelt. Ezután még napokon át próbálták meggyőzni, de mikor látták, hogy hajthatatlan, hazaengedték.

Úgy döntöttünk, hogy én megyek el az ökrökkel.

III. fejezet

1945. március 28-a, szerda, éjjel fél egy óra. Elindul a szekérkaraván. Sopronhorpács, Und és Zsira községeken áthaladva hamarosan elértük az osztrák–magyar határt. Már amennyire szarvasmarha-fogatokkal azt hamar el lehetett érni.

Zsírán három kocsioszlop rohant eszeveszetten át a határ felé a keskeny utcán. Kibálás, őrjöngés, rohanó emberek tömege. Megborzadtunk. Még csak az elején tartunk. Mi vár még ránk? Lukács Józsi beszorult a házak közé szekerestől, mindenestől. Se előre, se hátra nem tudott moccanni sem. Jön egy SS katona, le akarja löni, mivel akadályozza a visszavonulást. Hát ide fajult az ember? Némán megdöbbenve nézzük ezt a menekülő ember-áradatot.

Déli 12 órára érünk a hozzánk viszonylag közel levő első ausztriai faluba, Locsmánda (Lutzmannsburg). A falu melletti réten tartottunk egy kis pihenőt. Megettük az állatokat, és megittattuk őket. Azt már láttuk, hogy az etetnivaló hamarosan el fog fogyni, hisz nem tudtunk sokat a szekérra rakni. Hogy mi lesz azután, nem is sejtettük.

Öt órai pihenő után indultunk tovább. Tehát abból az ígéretből, mely szerint Locsmándon vonatra szállnak, és onnan mi hazajöhetünk, most már végérvényesen nem lett semmi. Ezt mi előre úgyis sejtettük. Szólni nem mertünk, mert azt mondták, hogy minket úgy kezelnek, mint katonákat és aszerint is büntetnek bennünk. Ennek ellenére még egy kicsit bizakodtunk, hogy húsvétra talán hazamehetünk. Lám, ilyen az ember! Ha csak egy kis hajszálnyi remény is nyílik valamire, abba belekapaszkodik, azzal nyugtatja magát, az bizonyos erőt, életkedvet, biztatást ad a nehézségek elviseléséhez. Dum spiro, spero – mondja a latin közmondás. Hát igen! Míg élek, remélek!

Robi többször is elindult hazafelé, de mindig visszajött, nem merte már útját hazafelé folytatni. Hisz a front vészesen közeledett. Talán már sejtette, hogy mire vállalkozott, megbánta elhatározását. Neki nem volt fogata, neki nem kellett volna velünk jönnie. Egy embernek mégis sikerült az éj leple alatt hazaszöknie. Persze az állatok nélkül. Miránk nagyon vigyáztak, állandóan figyeltek bennünket, mert szükségük volt ránk, akik etettük, gondoztuk az állatokat. Ők ehhez nem értettek, vagy nem akartak hozzá érteni.

Az állatok kímélése végett megtiltották, hogy a szekérre ülünk, de ezt nekünk nem is kellett különösebben hangsúlyozni. Nagyon megsajnáljuk ezeket a szegény állatokat, amint a nehéz csomagokkal megrakott szekereket erőltetett menetben húzták a magas hegyekre fel. Így a hosszú utat végig gyalog tettük meg.

Március 29-e, csütörtök. Egész éjjeli menetelés után hajnalban értünk Unterrabnitzba. A falu szélén ütöttünk táborot. Az osztrákok sehol sem engedtek be bennünket a faluba. Mint hajdan nálunk a vándorcigányok, csak a falu szélén pihenhattunk meg. Nagyon ellenségesen bántak velünk. Még a vízcsapokat is elzárták előlünk. Nem tudtam ezt a magatartást megmagyarázni. Ha próbáltam velük szóba elegyedni, durva kiabálással szidtak bennünk, semmiben sem segítettek minket. Hiába mondtam, hogy mi olyan menekültek vagyunk, akiket erőszakkal kényszerítettek erre az útra. Ez a magatartás végigkísért bennünk egész Ausztrián. Nagyon csalódtunk a „sógorokban”.

Itt már egyre sűrűbben láttunk elhullott lovakat az utak mentén. Sőt! Már holttesteket is lehetett látni – később aztán egyre sűrűbben – amint az utak mentén, árkokban, szántóföldeken piszkosan, sárosan, véresen, tarkón löve aludták örök álmukat. Odébb egy paraszt talicskán tol egy hullát, viszi, hogy kicsit beljebb megássa neki végső nyughelyét.

Nagycsütörtök. Dél van. A falu végén iskolás gyermekek gyülekeznek, kezükben kereplő. Az utcákon végigvonulva ezzel jelzik a delet. A harangok nem szólnak ezen a napon. Egy csipetnyi epizód a békéből.

Nyolc órai pihenést engedélyeztek itt. Délután három órakor indultunk tovább. Talán soknak tűnik ez a pihenő. De figyelembe kell venni azt, hogy az állatok pihenés nélkül nem bírták volna sokáig az utat. Az élelmük is fogytán volt, az utolsó adagokat adtuk nekik. Eddig is takarékoskodni kellett, nem kaphattak annyit, amennyit megbírtak volna enni, amennyit otthon szoktak kapni. Persze a tiszték mentek volna pihenés nélkül, szakadatlanul.

A messziről kéklő hegyek egyre közelebb értek hozzánk. Nem messze tőlünk fehérlenek a Schneeberg hóval fedett csúcsai.

Az emberáradat folyamatosan özönlik nyugat felé. Munkaszolgálatos századok kerülnek el bennünket. Több hetes szakállal, piszkosan, szakadt, tépett ruhában vonszolják elcsigázott, csontig soványodott testüket ezek a meggyötört emberek. Körülöttük SS katonák köröznek. Aki nem bírja tovább, annak ütött az utolsó órája. És ez bizony a sok szenvedéstől való megváltást is jelenti. Mélységesen lehangoló látvány volt, sokáig hatottak ránk ezek a megrendítő képek.

Aztán jöttek az újabb és újabb csapatok. Német és magyar katonaoszlopok száguldottak el mellettünk a szűk utakon, alig pár centiméter távolságot hagyva mellettünk. Ahogy haladtunk a hegyi utakon fölfelé, az utak melletti árkokban felborult szekerek csomagokkal, ágyneműkkel szétszóródva feküdtek a mélyben. Embert nem láttunk körülöttük. Bizonyára útjában voltak a menekülő németeknek, és a mélybe sodorták őket. Vajon hova lettek a gazdáik? Néhány kilométerrel odébb a budapesti tűzoltóság tűzoltó autóit láttuk a mélybe zuhanva, összetörve. Lám, még nem is érkezett ide a front, és az egész látkép olyan, mint egy csatatér.

Március 30-a, péntek. Egész éjszaka megállás nélkül vonultunk a nagy hegyek felé. Hajnali 5 órakor érkeztünk Kirchsschlagba. Csak két órát pihenhattunk. Az orosz csapatok néhány kilométerre voltak tőlünk. Láttuk a közeli hegygerincen, ahogy a gyalogosok harcoltak a németekkel.

Most már minden reményünk szertefoszlott. Egyetlen célunk lehetett csak, valahogy megmenteni életünket ebben a világégésben. És egy pislákoló, halódó kis fény sugar még azt súgta, hátha lesz valami nagy politikai változás, és hirtelen vége lesz ennek az öldöklésnek.

Még ezen a napon, nagypénteken délben érkeztünk Unterhausba. Hat órai pihenő után felkeltettük fekvő állatainkat, folytattuk utunkat. Úton-útfélen szétszórt értékek, fegyverek, elpusztult lovak, eszeveszetten száguldó német autók jelezték a háború és a front közelségét.

Néhány német katona egy sereg lovat hajtott az úton. Alig vonszolták magukat, csont-bőr állatok voltak. Egyik összeesett, nem bírta tovább. Odarohantak ketten-hárman. Ütötték, rugdosták szegényt, ahogy csak bírták. Már egészen elnyúlt, mégsem hagyták abba. Miért nem lövik agyon – gondoltam. Miért kínozzák ilyen embertelenül. Aztán megtudtuk, hogy azért nem lövik agyon, mert nem volt töltényük. A Görgényi adott nekik egyet, azzal lőtték fejbe.

Március 31-e, szombat. Egész éjjeli út után hajnalban értünk Feisendorfba. Kiadták a parancsot, hogy a felesleges csomagokat el kell dobálni, hogy a fogatoknak könnyebb legyen a teher. Ez minket ugyan nem érintett, hisz semmi másunk nem volt, csak amit magunkon hordtunk. Gondolkodhattak a tiszt urak, mitől szabaduljanak meg.

A takarmányunk most már teljesen elfogyott. Néha ritkán még tudtak venni csekereskedelem révén egy kis szénát a tiszték. De aztán magunkra hagytak bennünket. Mi beszerző utakra voltunk kénytelenek menni éjszaka, mert sajnáltuk a sokat koplaló állatokat. Ha azt akartuk, hogy valahogyan bírják az erőltetett iramot, legalábbis részben ki kellett elégíteni őket. Bizony többször megdézsmáltuk a szénapajtákát, szénakazlakat, mert nem volt más kiút.

Feisendorfból délután két órakor indultunk tovább. Ha utunk megpróbáltatásait, küzdelmeit egyáltalán lehet fokozni, akkor a most következő szakaszra mondhatjuk, hogy ez különösen próbára tett bennünket. (...)

Kirchberg érintése után előttünk állt a Semmering. Éjjel, sötétben – néha zseblámpával rohangászó tiszték a szekerek körül – vonszoltuk fel magunkat a Rax hegy ség nyúlványaira. Most már az állatok is egyre fáradtabbak, egyre lassabban haladnak. Nem volt hozzá szívünk, hogy ostorral ösztökéljük őket. Nem sokat használt volna. E szakaszon újabb bajok jelentkeztek. A mi szarvasmarháink a Kisalföld puha, kavicsmentes talajaihoz voltak szokva. Soha nem volt arra szükség, hogy patkoljuk őket. Észrevettük, hogy ezeken a bazaltos, sziklás utakon sántítani kezdenek. Féltünk, hogy körmeik elkopnak, berepedeznek, és lesántulnak az állatok. Ez aztán később több állatnál elő is fordult.

Lassan bandukolva, nyelvüket lógatva húzták a szekeret a meredek hegyi utakon. Sok helyen a keskeny utak egyik felén mély szakadék, folyóvölgy, a másik oldalán

pedig meredek sziklafal magaslott az ég felé. Néha megálltunk, hogy kicsit kifújják magukat az állatok. Ilyenkor az a veszély fenyegetett, hogy a szekér megindul visszafelé a lejtőn, és a mélybe rántja magával az állatokat is. Nagy köveket, szikladarabokat kerestünk, hogy ezeket a kerék alá tegyük, így megakadályozzuk, hogy a szekér visszagördüljön. A köveket aztán feltettük a szekérrre, magunkkal vittük, hogy később is kéznél legyenek.

Éjjel a hideg is megviselt bennünket. Ruházatunk ugyan még tűrhető volt, később azonban egyre jobban rongyolódott, hisz állandóan, még éjjel is rajtunk volt. De az éhség, a kimerültség miatt a hideget is nehezebben viseltük el. Dideregve, fogvacogva ballagtunk állataink mellett sokszor a havas, jeges úton, és mivel nem aludtunk, nappal sem tudtunk felmelegedni.

Felérve a hegytetőre, kezdődött az utunk lefelé a lejtőkön. Ez még rosszabb volt talán, mint felfelé. A szekér terhénél fogva is tolt a állatokat lefele. Fék kellett volna, de nálunk a sík alföldi tájon erre nem volt szükség. Így szekereink fékkel nem voltak felszerelve. Ezt úgy oldottuk meg, hogy kerestünk egy erősebb karót és azt a két hátsó kerék küllői közé toltuk. Ezáltal a kerekek csúsztak, nem tudtak forogni. Ebből újabb baj keletkezett. A csúszó keréksín áttüzesedett, és égetni kezdte a kerékfalakat. Vízünk nem nagyon volt, takarékoskodni kellett vele. Bizony sokszor – a józan paraszti észre hallgatva – a kerék mellé álltunk, és vizeletünkkel hűtöttük a tüzesedő keréksíneket. Több, mint 8 km-es szerpentin-úton haladtunk ilyenképpen lefelé. Éjjel mentünk keresztül Gloggnitzon és Reichenau.

Április 1-e, húsvét vasárnap. Ma értünk Schwarzauba a Schneebergen keresztül. A hegytetőn az orosz gyalogság harcolt, ropogtak a fegyverek. Robajukat a környező hegyek sokszorosan felerősítve verték vissza. Pár órai pihenés után újból mennünk kellett. Állataink egyre soványodtak, az emésztéshez nélkülözhetetlen kérődzéshez nem volt idejük.

Közben a menekülők áradata nem ér véget. Most már az osztrákok is menekülnek. Gyalog, kerékpárral. Félnak a közelgő fronttól. Éjjel nagyot fagyott. Minden fehér, dérré fagyott a harmat. Igen fázunk.

Április 2-a, húsvéthétfő. Egész éjjel és nappal szakadatlanul vonszoltuk magunkat. Este értünk Hohenbergbe. Micsoda húsvét! Mi rosszat tettünk, hogy ezt érdemeltük? Csendes, békés falusi emberek, akik közül sokan a megye határát sem lépték át, most itt a messze, vad idegenben, elszakítva családjuktól, tengetjük életünket kegyelemkenyéren, könyöradományon, sokszor kéregetésből...

Egyik hegyen átverekedtük magunkat, máris utunkba állt a következő. Kis falunkból tiszta, szép időben lehetett látni a hósapkás Schneeberget. Mindig vágytam arra, hogy közelebről is megismerkedjek a hegyvidéki tájjal, de most annyira megutáltuk e vidéket, hogy megfogadtuk, ha hazaérünk valaha, nem fogunk feléje nézni soha.

Mennyire relatív minden! Most csodálatos vidéken haladtunk keresztül, de mi hányattatásaink közepette szépségéből semmit sem érzékelünk. A hatalmas hegyormok fenyegetően néztek ránk. Mintha gúnyosan mondanák: No, majd meglátjuk, hogy kapaszkodtok át rajtunk! Ki látott már ilyet! Ökrökkel, tehennel vállalkozni ilyen útra! (...)

Eszembe jutottak Petőfi sorai. Az ökör láncába karolva mormoltam magamban:

*Mit nekem, te zordon Kárpátoknak
Fenyvesekkel vadregényes tája,
Tán csodállak, ámde nem szeretlek,
Képzetem hegy-völgyedet nem járja...*

Persze békés időben, turistaként egész másként láttuk volna az Alpok hófedte or-mait, a völgyekben rohanó kristálytisza hegyi folyókat, az üde zöld alpesi legelőket. Mindig rajongója voltam a természetnek. Sokszor meg-megálltam a határban egy-egy virágzó fa előtt, melyen méhek döngöcséltek. Örömmel mentünk le a kis patakhoz, melyben mindig volt áttetsző víz, csokorba szedtük a partján növő ibolyát, nefelejcset, gólyahírt, hogy hazavigyük édesanyánknak. A közeli akácerdő virágzás idején, főleg este kellemes akácillattal borította be a határt, a falut.

Hol vannak már ezek a képek? Vajon megvan-e a falu, benne a mi kis házunk úgy, ahogy volt? Nem jutott-e a lövedékek, a tűz, a pusztítás martalékává? És a család? Átvészelték-e ezt az embertelen pusztítást? Hogy ment át rajtuk a front? Gondolom, mennyire gyötrődnek miattam. Nem tudják, mi van velem. Hol, merre járok, nem kerültem-e fogságba. Semmi hír, sem rólam, sem róluk.

Hacsak az nem, amit az utánunk jövő menekültek mondtak. Szerintük falunkban több házat találat ért, a gógánfai részen tűz is keletkezett. Mások azt erősítették, hogy nem volt ütközet körzetünkben, harc nélkül vonultak át a csapatok községünkön.

Ma a tisztektől elszedték a fegyvereiket. Az utánunk jövő ágyraktárosokkal találkoztunk, akiktől szappant és dohányt kaptunk. A dohánynak különösen örültünk, mert azért tudtunk cserélni ételmelet. Keresett cikk volt ez akkor, a német katonák konzerveket adtak érte. Bizony már nagyon éhezünk, mert a hazai ételmelet elfogyott, a tiszték meg csak magukkal törődtek. Nekünk csak nagy ritkán dobtak valamit. Szabad időnkben – ami elég ritkán adódott – nekünk kellett élelem után nézni. Ráadásul még az állatainknak is.

A tiszték összehordták az irodai anyagokat egy nagy halomba és elégették azokat. Megint selejtezték, hogy a fölösleges holmiktól megszabaduljon a rakomány. Egy-egy köteg szénáért már egy írógépet is adtak. Majdnem megszakadt a szívem értük. Kértem, hogy hadd tegyek egy írógépet el magamnak, helyette szerzek akárhogy is szénát. Hallani sem akartak róla.

Szokás szerint megint a falu szélén, egy réten táboroztunk le. Az egyik legvihar-sabb éjjel köszöntött ránk. Hatalmas viharral zúdult ránk a jégeső. Beesteledett, és mi ott álltunk fedél nélkül. A faluba nem mehettünk be. Választási lehetőségünk nem volt. Lukács Józsisval úgy döntöttünk, hogy a szekér alatt fogunk aludni a hideg földön. A szekér oldalához lepedőt kötöttünk, hogy kissé védjen bennünket a szél-től. Ezt éjjel a szél felgöngyölytette, s így ázva-fázva aludtunk tovább. De csak kellett volna aludni. Felébredtünk, fenn voltunk egy óráig. Majdnem összefagytunk, szinte ránk fagyott a víz. De újból elaludtunk. Annyira ki voltunk merülve, hogy nem számított már sem az eső, sem a szél. De a vihar megirigyelte álmunkat, még jobban rázendített, könyörtelenül süvített, tépte, szaggatta ruhánkat. Nem volt előle menekvés.

Reggel korán ébredtünk, összefagyva keltünk ki vizes helyünkből. Egész nap a hideg rázott bennünket, nem tudtunk felmelegedni. A vizes ruhát nem tudtuk cserélni, az idő meg nem engedte megszáradni. (...)

Április 3-a, kedd. Ma egész nap pihenő. Már amennyire ilyen állapotban lehetett pihenni. Állatainkat is sajnáltuk. Hisz ők éppúgy ki voltak téve az időjárás viszontagságának, mint mi, sőt még jobban. Ez nagyon meg is látszott rajtuk. A szemük beesett, sokat fogytak, gyomruk is összeesett. Nem csak etetni nem tudtuk őket megfelelően, de vízhez sem mindig jutottunk. Étlen, szomjan vonszolták a szekereket hegyre fel, völgybe le a nekik teljesen szokatlan sziklás utakon. Némelyik már sántítani kezdett.

Ma kaptunk személyenként 10 márkát. Ez adott egy kis biztonságérzetet, csak az volt vele a baj, hogy egyelőre nem tudtuk hol elkölteni. A falvakba nem mehettünk be, a legtöbb helyre este érkeztünk. Hova menjünk már ilyenkor? Az emberek bizalmatlanok voltak velünk szemben, semmi segítőkészséget nem mutattak. Aztán a fáradtság miatt sem volt kedvünk kószálni. Az állatok ellátása is komoly gondot okozott. Az ő takarmányozásukat komolyabban vettük, mint a magunkét. Nagy szükségünk volt rájuk. Meg akartuk menteni őket, hisz otthon ezek az igavonó állatok nélkülözhetetlenek a gazdaságban.

Április 5-e, csütörtök. Hat órakor délután érkeztünk Mankba. Borús, esős idő volt. Holtfáradtan telepedtünk le egy vizes rétre. A réten egy nagy pajta állt, tele poloskával, tetves szalmával. Bizonyára már több csoport is megtelepedett benne. Egyik oldalon egy folyó rohant le a hegyekről, a folyón túl egy nagy hegy fenyves erdővel. Ember, állat kimerült az örült rohanásban. Ökreim nem úgy feküdtek le, hanem úgy rogytak össze ázottan a vizes fűre. Letakartam őket pokróccal.

Egy pár gazda összejött. Beszélgettünk. Helyzetünk reménytelen, kilátástalan. Többnek a szemében megcsillant a könny. Felnőtt emberek sírtak. Az eső zuhogott. Elsompolygok a társaságtól. Nézem ökreimet, amint beesett szemekkel, soványan, kiálló csontokkal fekszenek. Huszár megnyalja a kezemet, rám néz, mintha csak mondaná: – Tudom, kis gazdám, hogy nem vagy az oka ennek a sok szenvedésnek. Tudom, hogy te éppúgy szenvedsz, mint mi. – Kijöttek a könnyeim, aztán félrevonultam a szekérhez, hogy senki ne lásson. Így nem éreztem magamat egyedül, számkivetve, kitéve az időjárás viszontagságainak, az éhezésnek.

Ezek az ökrök nem mennek sokáig. Nem bírják élelem, pihenés nélkül – hallom a gazdák hangját. A szekér alatt helyet készítek magamnak. Inkább itt a vizes, hideg fűvön, mint a férges pajtában. Sokan azonban az utóbbit választják. Dideregve, remegve próbáltam kicsit pihenni, aludni. Sötét éjjel volt. Fáztam, felébredtem. Felülök, hogy a takarómat megigazítsam magamon. Elfelejtettem, hogy a szekér alatt vagyok, és a sötétben a fejemet beütöttem a szekér alján lévő vasalásba. Csillagokat láttam, éles fájdalom nyílt a fejembe. Hát nem szenvedtünk már eleget? Mi jön még ezután? Napokig hordtam a nyomát, éreztem a fájdalmat.

Április 6-a, péntek. Tíz órakor indultunk el Mankból, és 22 órakor értünk Wieselburgba. Elindultunk takarmányszerző útra. Sikertelenül is találunk egy kis szénát az állatoknak.

A falu mellett egy hatalmas szénapajzában kaptunk helyet éjszakára. A pajzában szalma volt leterítve, látszott, hogy itt már előzőleg több csoport megpihent. Megnyugtattak bennünket, hogy tetvek, poloskák nincsenek, így nyugodtan alhatunk. Más csoportok is betelepültek mellénk, így a hellyel takarékosan kellett bánni. Mindenkinek csak annyi jutott, hogy éppen elfeküdhettek. Nem nézte senki, ki a szomszédja, azt a sötétben nem is lehetett látni. Csak néha villant fel egy-egy zseblámpa azok kezében, akik még szabad helyet kerestek maguknak.

Én is elkészítettem vackomat. A bakancsomat levetettem, és a kabátomat is. Alighogy lefeküdtem, lábamnál egy emberalak körvonalai rajzolódtak ki. Mellettem volt még egy szűk kis hely, azt nézte ki magának. Amint odajön mellém, egy villanylámpa halvány fényénél a Dombai bácsi lányára ismertem. Három lánya közül ő volt a középső korú, huszoneves lehetett.

Csak látásból ismertem, úgy, mint a többi tisztai családok tagjait. Nem törődött azzal, hogy egy fiatal legényke a szomszédja, elkészítette magának a fekvőhelyet. Rövid ideig beszélgettünk, elmondtuk egymásról a legfontosabbakat. Szót váltottunk kilátástalan helyzetünkről, de mint fiatalok, bíztunk abban, hogy előbb-utóbb vége szakad ennek a hányattatásnak. Majd jó éjt kívánva egymásnak, elszenderedtünk. Nagyon fáradtak voltunk, és az idő már éjfél felé járt.

Másnap rövid kis pihenőkkel egész nap úton voltunk, és éjjel sem tartottunk pihenőt. Az Ybbs folyó partján vezetett utunk. Több csoport haladt itt együtt. Mi a hosszú szekérsor közepén vonultunk. Jobbról magas hegy szegélyezte a keskeny utat, balról a mélyben zúgott lefelé az Ybbs vize. Holtfáradtan bandukoltam ökreim mellett. Sötét éjjel volt. Belekaroltam a Huszár láncába, és félálomban lépkedtem, ahogy ők vezettek. Csak akkor riadtam fel, amikor egy-egy katonai jármű száguldott el mellettem, alig pár centire tőlem, néha a kabátomat is súrolták a keskeny úton. Teljesen elfásultunk, közömbös volt nekünk, hogy mi fog velünk történni. A hosszú, fáradtságos út, a pihenés nélküli éjjeli menetelések, a koplalás teljesen letört bennünket.

Egyszer csak megállt az egész oszlop. Hátról kiabálás, káromkodás hallatszott, miért nem megyünk, hisz utánunk jönnek az oroszok. Nagy teherautók rohannak el mellettünk tele katonával. Ők is ordítognak, vadul kiabálnak. Mi történhetett? Ez már a vég – gondoltam. A bomlás jelei. Joli néni és János bácsi – akiket fuvaroztam – a szekér mellett a vizes fűvön kerestek nyugvóhelyet. Izgatottan vártuk a fejleményeket, nem tudhattuk, miért állt meg ez a hosszú kocsioszlop.

Kis idő múlva halljuk előlről a hírt, hogy fel akarják előttünk robbantani a folyón átvezető hidat a németek, mert az oroszok már a nyakunkon vannak. Szemrebbenés nélkül hallgattam félig ébren, félig alva. Ha ez valóban megtörténik, akkor se előre, se hátra nem tudunk menni. A keskeny úton nem lehet ennyi szekérral megfordulni. Egy órai huzavona után sikerült a tiszteknek elérni azt, hogy a németek elálltak tervüktől, és még minket, az egész oszlopot átengedték a folyó hidján.

Ilyen izgalmak után értük el a Timpering nevű majort. Vasárnap rövid pihenő után folytattuk utunkat és beértünk Windischendorfba.

Napok óta szakad az eső. Csürom vizesek vagyunk. Ha néha kisütött a nap az szárított kicsit bennünket. Ilyenkor a pára láthatóan szállt rólunk és az állatokról is. Alsóruháinkat – mert hisz azok is vizesek lettek – a testünk melege szárította.

A héten kaptunk kulacsot, csajkát és pokrócot. Mankban igen megörültünk annak a tíz liter szeperának, amit a parasztok adtak, mert az orosz előnyomulás miatt a tejet nem tudták elszállítani.

Az élelmezésünk változatlanul bizonytalan volt. Néha kaptunk valami silány ételt a gazdáinktól, akiket szállítottunk. Kevés pénzünket be kellett osztanunk, hogy későbbre is jusson belőle. Itt ittam életemben először nyers tojást. Ehhez még hozzájutottunk, de elkészíteni, megsütni nem volt módunkban.

A következő éjszakát Tannengrabenben töltöttük, majd másnap, április 10-én a közeli Zaunherstickbe értünk. Egy tanya mellett telepedtünk le. A tanya tulajdonosa, egy parasztasszony, nem akarta megengedni, hogy ott töltsük az éjszakát. Hivatta a polgármestert, akivel némi vita után megegyeztek a tisztek, így az elcsigázott állatok kicsit kifújhatták magukat. Mivel az ökrök körme már alaposan megkopott, az útszéli kovácshoz mentünk többen is, hogy megvasaltassuk őket. Csak az állatok egy részét sikerült megpatkoltatni, a többire nem jutott idő. Állomáshelyünket 7 órakor hagytuk el, és 11 órakor értünk Schirminghofba.

Április 12-e, csütörtök. Éjjel váratlanul jött a „riadó”. Hirtelen fel kellett készülnünk az újabb útra. Éjjeli fél egykor indultunk Steyeren át, átmentünk az Enns folyón. Úgy hallottuk, a nagy sietség oka, hogy a tiszteket az a veszély fenyegeti, az összes csomagjaikat elveszik. Ezt akarták elkerülni.

Délben értünk Rohr alá. Egy félreeső tanyán szálltunk meg. Innen kb. 10 pár ökörel elmentek az emberek vasaltatni. Csak éjfél tájban értek haza. Az Iván Imre bácsi tehene valamilyen oknál fogva a kovácsnál maradt. Valahogyan elfelejtkeztek róla. Az idős embert ez annyira bántotta, hogy elindult a keresésére, nem tudott megnyugodni. A nagy sötétben, az erdős, dimbes-dombos ismeretlen vidéken eltévedt. Sokáig vártunk rá, addig nem indultunk el. Már éppen indulni akartunk, amikor az egyik távoli domb tetején megláttuk Imre bácsit. Nagy volt mindannyiunk öröme, amikor leért hozzánk a holtfáradt, elcsigázott idős ember. Ő volt a legidősebb köztünk.

Április 13-a, péntek. Rohrból hat órakor keltünk útra és 18 órakor értünk Thalheimbe.

Április 14-e, szombat. Egész nap pihenő.

Április 15-e, vasárnap. Welsben az egyik kocsmárosnál Lukács Józsvival dohányért cseréltünk egy kis kenyeret és hozzá kevés kolbászt. Itt nem sokáig maradtunk. Hat órakor folytattuk utunkat, ekkor értünk Oberzellingbe.

Április 16-a, hétfő. Oberzellingből 7 órakor indult el a tábor, és 16 órakor beértünk Beiersbergbe.

Április 17-e, kedd. Fél nyolckor újból útra keltünk, és Rieden keresztül délután 3 órakor értünk Kirchheimbe.

Április 18-a, szerda. Reggel 8 órakor ismét útra keltünk, és pihenés nélkül haladva délután 3 órakor értünk Buchba.

Április 19-e, csütörtök. Nyolc órakor kiadták a parancsot az újabb felkészülésre. Már csak pár kilométer van hátra a bajor határig. Elértük vándorlásunk utolsó osztrák helységét, Braunaut. Itt az Inn folyón átkelve Bajorországba értünk, közvetlenül Simbachba.

Végimentünk ökrökkel, tehenekkel Ausztrián. Sokszor erőltetett menetben, éjszaka, éhesen, szomjan, ázva-fázva, elcsigázottan.

Megtettünk közel 300 kilométert, alig hagytuk el a magyar határt máris 900 méteres magasságban voltunk. Átmentünk a Semmeringen (1523 m), a Rax Alpokon, a Schneebergen (2075 m), a Kirchbergen (1497 m). És most bejutottunk a Bajor-fennsíkra.

Még ezen a napon Mannersdorfbán pihentünk meg: Egy egész más világba jutottunk. Korábban írtam, hogy az osztrák nép ellenségesen, barátságtalanul bánt velünk. Tőlük nem ezt vártuk, magatartásukat nem tudtuk megmagyarázni. Itt viszont a bajor nép szárított gyümölcsöt, tejet, meleg teát hozott ki elénk. Láthatólag örültek annak, hogy segíthetnek rajtunk. Megsajnálta minket, látták elnyúzott voltunkat és megértették, hogy mi is a háború áldozatai vagyunk.

Bizony szükségünk volt a segítségükre. Élelmünk teljesen elfogyott, cserélni sem tudtunk, mert nem volt mivel. Ha volt szabad időnk, jártuk a falvakat élelemért. Lukács Józival meglátogattunk két plébániát is, ahol megértettük velük sorsunkat, és bőven elláttak, megebédeltettek bennünket.

Mivel Józsi is törte a német nyelvet, úgy határoztunk, hogy pártfogásomba veszem Imre bácsit, és vele külön fogok elmenni néhány helyre, elsősorban a plébániákra. Imre bácsi igen meg volt hatódva, nem győzött hálálkodni. Én ezt természetes dolognak tartottam, szegény alig állt a lábán, nagyon ráfért a hosszú koplalás után a normálisabb étkezés. Erőre volt szükségünk, hogy a kálváriát tovább tudjuk járni.

Említettem már, hogy korábban kevés dohányra tettünk szert, kaptunk szappant, s ezekért tudtunk élelmet cserélni. Persze ez csak arra volt jó, hogy éhen ne haljunk. Nagyon be kellett osztani minden falatot. Egyszer kaptunk márkát is. Egy tojásért 15-20 pfenniget, egy liter tejért 20 pfenniget, egy kg kenyérért 50 pfenniget kértek.

Április 20-a, péntek. Három órakor érkezünk Leimbichelbe. Egy folyó mellé táboztunk le. Szép napsütéses idő volt. Több, mint három hete róttuk az osztrákok köves, sziklás utjait. Elhatároztam, hogy alaposan lemosakszom a közeli hideg folyóvízben. 24 nap után most volt rá alkalom, idő. Eddig a nagy rohanásban vagy idő nem volt hozzá, vagy víz, vagy nagy fáradtságában egyikünknek sem volt kedve hozzá. Inkább élelem, takarmány után jártunk, hogy utunkat folytatni tudjuk. Alsónadrágra vetkőztem, és tetőtől-talpig alaposan lemosakodtam. Sajnos ruhaneműt váltani nem tudtam, mert nem volt váltás.

Április 21-e, szombat. Egész nap pihenő Leimbichelben.

Április 22-e, vasárnap. Három órakor indultunk tovább Eggenfeldenen keresztül Taufkirchenbe. A következő napokban a falu melletti kis tanyánál táboroztunk le.

A tiszték ételmezésünkről továbbra sem gondoskodtak. Kénytelenek voltunk élelem után nézni ezekben a napokban is, magyarul: koldulni. Már nagyon untuk, meg ségyelltük is magunkat. Szépen kaptunk kenyeret, pedig ebből már itt is hiány volt.

Április 24-e, kedd. Ilyen körülmények között ünnepeltem 19. születésnapomat. Otthon Szent György napját ünneplik, ő a templom védőszentje. Búcsú a faluban. Vajon, hogyan ünnepelnek? Bizonyára fokozottan gondolnak rám. Mi van velem? Élek? Halok? Merre vetett a sors?

Tegnap szereztem egy kis vaját, meg egy vékony szeletke sonkát. Dohányért cseréltem német katonáktól. Egész napi eledelem, ez is úgy, hogy tegnapról megspóroltam csak azért, hogy a születésnapomon legyen egy-két jó falatom.

A tisztek ellátták magukat már otthon élelemmel. Volt szalonnájuk, kolbászuk, konzervjük, gyümölcsízük elég. De csak magukkal törődtek.

Az én „fuvarozóim” talán még a többiekén is túltettek. A Joli néniékkel még valahogy meg lettem volna, de a Pircham famíliával sehogy sem tudtam kijönni. A család nem csak velem, hanem a többi „robotossal” is hadilábon állt. Élelmük volt bőségesen, de abból nem juttattak senkinek. A végtelenségig önzők voltak. Egyszer kértem valamit a kenyerem mellé.

– De mit adjak? Kolbászt? – kérdi az asszony. Azt nem, mert azt én jobban szeretem. Tepertőt?

– Azt nem, mert azt én szívesebben eszem – feleli a Pircham.

– Ne, itt van egy kis zsír, de nehogy vastagon kend, mert spórolni kell vele – zárja le a vitát az asszony.

És ezt nekem végig kellett hallgatnom. Mélyen lealázó volt számomra.

– Tartsák meg maguknak! – mondtam, és inkább ettem a száraz kenyeret, talán jobban esett, mint a szánalomból, könyöradományból juttatott kolbász.

Éreztték velem az alá- és fölérendeltségi viszonyt, soha nem kértek, mindig parancsoltak. Ezt a magatartást nem fogadtam el. Ha úgy sem várhatok tőlük semmit, minek hunyászkodjak meg? Párszor jól megmondogattam nekik, vegyék tudomásul, hogy nem vagyok a „kapcarongyuk”, nem bánhatnak velem tetszésük szerint. Kerültük is egymást. Csak akkor szóltunk, ha feltétlenül szükséges volt.

Április 26-án történt. Poór Anti meg a Pajti [Németh József] felvetették, micsoda igazságtalanság, hogy a hajtók éheznek, ugyanakkor a tisztek rejtegetik előlünk az élelmékészleteiket. Kötelességük lenne rólunk is gondoskodni, hisz az ő érdekükben, szolgálatukban szenvedünk itt az állatokkal együtt. Elhatároztuk, hogy az éjjel megnézzük Pircham csomagjait, mit rejteget előlünk. Megbeszéltünk egy késői időpontot, amikor az egész tábor elcsendesedik.

Sötét éjszaka volt. Lassan, osonva közeledtünk a szekérhez. Bóven találtunk szalonnát, kolbászt, lekvárt, mindegyiket megdézsmáltuk. Én nem tudtam elrejteni a „lefoglalt” árut, mert az én szekeremen volt. A többiek dugták el a holmijuk közé. Adtunk belőle a társainknak is.

Másnap rájöttek a tisztek az egész dologra. Mint egy megbolygatott méhkas, olyanná tették a tábort. Lótás, futás, kiabálás. Sorba állítottak bennünket. Ismételten hangsúlyozták, hogy mi katonák vagyunk, úgy bánnak velünk, mint katonákkal. Valatni kezdtek minket, persze eredménytelenül. Nagyon felbosszantotta őket, hogy ilyen csúfosan elbántunk velük. Én különösen féltem, hisz az én szekeremről tűnt el az élelem. Nagyon vártam csak indulnánk tovább, hogy a menetelés során feledésbe

menjen az ügy. A következő éjszakára éjjeli őrésre osztottak be bennünket. Nem ellenőrizte senki, nem is tartottuk be. 10–15 percig őrködtünk, aztán lefeküdtünk.

Ötödik napja voltunk a tanyán. Fő eledelünk itt a burgonya volt, ráértünk megfőzni. Ezt is csak keserves koldulással tudtuk beszerezni. Állítottak fel egy konyhának nevezett valamit. Kaptunk üres levest, néha főzeléket. Kénytelenek voltunk ezt is elfogyasztani.

Közben az oroszok mind jobban törtek előre, de az angolok sem maradtak tétlenül. A két front mind jobban közeledett egymáshoz. Célunk változatlanul az volt, hogy angol–amerikai fogságba jussunk.

A rádió bement, hogy Göring lemondott és Olaszország is kapitulált. Remény van a háború gyors befejezésére. Hát épp itt lenne már az ideje ennek.

Különböző megbízhatatlan, ellenőrizhetetlen híreket is kaptunk hazulról. Ezeket az Egyházásfaluból utolsónak kiinduló ágyraktárosok terjesztették. Szerintük az oroszok először a zsira–lövői országotat foglalták el, így minket bekerítettek, és lövés nélkül foglalták el a falut. Mások szerint az erdő mellett egy T-34-est kilőttek, és néhány ház leégett, mások aknatalálatot kaptak. Keresztényt felgyújtották az orosz lövegek. A KALOT-ról is több, sokszor egymásnak ellentmondó híreket kaptunk.

Egyes hírek szerint Mussolinin elfogták az olasz szabadcsapatok menekülés közben a svájci határon.

Április 28-a, szombat. Egész éjjel szakadt az eső. Ma is borús az égbolt. A legújabb hírek szerint Bajorország kikiáltotta függetlenségét, megalakult a szabad és független Bajorország. Úgy hírlik, hogy helyünket el kell hagynunk, mert kell a hely a németeknek. Állandóan tart a visszavonulásuk.

Már mindenki itt hagyott bennünket, csupán hét szekér van még a táborban. Borzasztó rossz érzés itt lenni egyedül ezekkel a csavargókkal. Ha a poggyászuk nem lenne a szekereinken, semmit sem törődnének velünk. Mindenki csak magával van elfoglalva. Este beszélgettem Liával, az egyik tiszt leányával. Menekülésük történetét mondta el. Nagyon helyes, szőke kislány volt. Vigasztaltam, hogy minden rossz elmúlik egyszer, csak türelmesen ki kell várni.

Április 29-e, vasárnap. Szép napsütéses idő virradt ránk. Éjjel 2–3 óráig szolgálatban kellett volna lennem, de kb. 10 perc elmúltával lefeküdtem. A Molnár Alajos szekereéről akartam egy írógépet megmenteni, de Pircham megakadályozta. Sokat pöröltem vele, hiába. Ők voltak az urak. Nekik is kellett, hogy valamiért majd elcseréljék. Minden használható irodai eszköz erre a sorsra jutott.

Végre megjött a hír, hogy indulunk tovább. Pakolás, csomagolás, majd fél 12-kor elindultunk újból az ismeretlen cél felé, az angolok elé. 15 órakor érkeztünk új tanyánkra, Heckenviesenbe. Mindenkit szétszórtak a környező tanyákra. Mi hárman kerültünk egy helyre Varga Józsi bácsival és Gángli Gyulával. No, meg persze a szekerem lakóival. Szegényes ütött-kopott kis tanya volt ez. Igen barátságatlanul fogadtak bennünket. Megérkezésünk után mindjárt szétnéztünk egy kis élelemért. Istállóban aludtunk, bűdös, de meleg helyen.

Április 30-a, hétfő. Úgy látszik, huzamosabban itt maradunk. Pirchamék kipakolnak. Ebédünk burgonya. A harci zaj egész közelről hallatszik. Sűrű pelyhekben hull a hó. Hírek szerint Hitler elesett.

IV. fejezet

Május elseje, kedd. Nem hiszem, hogy otthon állítottak májusfát. Vajon mi lehet otthon? Itt egész közelről hallatszik az ágyúk dörgése. Minden pillanatban várjuk az angolokat. Most már valamivel nyugodtabbak vagyunk. Lesz, ami lesz! Varga Józsi bácsi meg Gángli Gyula elmentek a tanyánkról a konyhakocsival más tanyára.

Cudar idő! Szinte egész nap hull a hó. Minden fehérbe öltözött.

Már itt harcolnak az erdőben. Figyeljük a harcászatot. Az erdőben, mely tőlünk alig 50 méterre van, ismeretlen nemzetiségű gyalogosok és lovasok száguldoznak.

10 óra felé elmentem a szomszéd tanyára Csapóékhöz nagy ágyúszó közepette.

Néha-néha géppuskák is belekontráznak a harci zajba. Minden oldalról hallik a háború „zenéje”. Tompán dübörögnek a harckocsik tőlünk talán másfél kilométerre. Távolról égő falvak üszkös szagát és füstjét hozza erre a hőeséstől nyomott májusi szél.

Május 2-a, szerda. Minden tiszta hó, mint nálunk télen. Az éjszakát viszonylag nyugodtan töltöttem. Ha volt is néha olyan hatalmas ágyúdörej, hogy a pajtát – melyben aludtunk – majdnem felborította, nem zavartattam magam, aludtam tovább. Az éjfél utáni órákban kissé enyhült a harci zaj, hogy aztán reggel annál korábban és erőteljesebben kezdjék.

Először egy hatalmas dörrenést hallottunk, ez nyitotta meg a tüzet. Megkezdődött a zene. Rengett az épület, a föld is beleremegett. 10 óra fele aztán megindult a gyalogság, hosszú sorban követték egymást az emberek. Egy-egy könnyű harckocsi cirkált a földeken, körüljárta a tanyákat. A levegőben egy gólyához hasonló gép cirkált.

A szomszéd tanyán beszéltek egy amerikai magyarral, aki azt mondta, hogy a magyaroknak nem lesz semmi bántódásuk. Délután komoly légi csata zajlott le a fejünk felett, de a német gépek hamarosan elmenekültek.

Május 3-a, csütörtök. Délután már jöttek az utánpótlást biztosító gépkocsik. A világháború utolsó óráit éljük át itt. És ezek az esztelen, megszállott németek még most is harcolnak. Alig van egy-két négyzetkilométernyi területük, mégis ellenállnak az utolsó töltényig.

Délután a konyhán vételeztünk fel patikailag kiszabott adagokat. Épp, hogy több volt a semminél.

Négy óra után megint volt egy kis repülő párbaj. Az ágyúzás sem szűnt meg. Félelmetes, mikor fejünk felett süvítenek az ágyúk lövedékei. A robbanásokba belevegyül a repülőgépek fegyvereinek zaja is.

A világháború utolsó óráit éljük át bajor földön. Térségünkben találkozik a keleti és a nyugati front. Célunkat elértük. Nem kerültünk orosz fogságba. Itt csak amerikaiak és angolok harcolnak. Idáig szerencsésen megúsztuk mindent, most várjuk a fogságot. Ez ideig nem törődött velünk senki. Sok mindenre el vagyunk készülve: inter-

náló tábor, esetleg kiadnak az oroszoknak, maradunk helyben, vagy indulhatunk haza. Még olyan hírek is szárnyra keltek, hogy Amerikába, vagy Angliába visznek bennünket. Nagy volt a zűrzavar, nemcsak a fronton, hanem a fejekben is.

Az idő utálatos. Hatalmas szél tombol, időnként 10-20 perces hóvihár pásztazza a vidéket, tegnap is, ma is.

Május 4-e, 5-e. Különösebb esemény nincs. Az út fáradalmainak kipihenése a legfőbb teendőnk.

Május 6-a, vasárnap. Elmentem Gángli Gyuláék tanyájára. Legalább 4 km-re van tőlünk. Itt tudtam meg, hogy Németország végleg összeomlott. Robiék egyik ökrét lelőtték, a Tilesch ezredes lakása pedig kigyulladt egy lövedéktől.

Május 7-e, hétfő. Az idő nagyon jó, kellemes. Húsért voltam a konyhán.

Május 8-a, kedd. A konyhán csak gyéren láttak el bennünket étellel, ezért folytonosan beszerző útra kellett mennünk. Ma Gyurkával mentünk el. Elég nagy terület jártunk be, a tanyák távol fekszenek egymástól. Igen elfáradtunk. 17 tojást és 20-30 dkg vaját kaptunk, ezt elosztottuk.

Este fenn aludtunk a szénapadláson. Már azt hitték a Pirchamék, hogy alszom. Sok mindenről beszélgettek. Többek között arról is, hogy engem itt kellene hagyni. elmennek máshova, más tanyára, s velem nem törődnek többé. Hát ami az igazságot illeti, eddig sem nagyon törték magukat, hogy segítségemre legyenek bármiben is. Különösen a Dagi, a Lukács Jani bácsi kötötte az ebet a karóhoz, és mindenáron menni akart.

Május 9-e, szerda. Reggel Gyurkával és Pirchammal megint beszerző úton voltunk Taufkirchenbe. A péknél kaptunk 2 kg kenyeret. Hazafelé tojást és burgonyát „gyűjtöttünk”. Hazaérkezésem után egyik kenyerelem el akarták kérni. Tőlem, akinek nem volt semmije sem, csak a kenyér, egy kis tej meg néhány tojás. Nekik viszont még bőven volt hazulról hozott tartalékuk. Ők alusznak egész nap, lusták egy lépést is tenni élelemért. Én meg naponta 10 km-t vagy még többet is gyalogolok érte.

Közben megjött Joli néni is. Mondták neki, hogy most van a legjobb alkalom itt hagyni engem.

– Ha velünk nem törődik senki, mi sem törődünk senkivel – mondta a duzzogó Jancsi bácsi.

Nem volt elég a bajunk, a számkivetett helyzetünk, a bizonytalan jövőnk, ilyen „belső” viták is keserítették helyzetünket. Éreztem, hogy előbb-utóbb törésre kerül sor, ez a helyzet nem tartható sokáig. Az elhagyatottság érzése egyre inkább hatalmába kerített. Nem voltam hozzászokva az ilyen életvitelhez, az állandó viszálykodáshoz. Az otthoni meleg családi fészket most értékeltem igazán.

Lám, milyen az ember! A legnagyobb, legnemesebb adományokat: édesanya, haza, szabadság, egészség stb., természetesen tartja, csak mikor már elveszítette azokat, látja, milyen megfizethetetlen kincsek.

Heckenviesen – mint írtam – szegényes kis tanya. Örültünk, hogy legalább nekünk és állatainknak helyet adtak. Szénapadláson aludtunk. Az ökröknek néha adhattunk egy kis szénát. De ezt az állatok nem szerették, csak néztek ránk, várták a jobb takarmányt. Emiatt tovább fogytak, soványodtak.

Innen is kirajzottunk naponta élelem után. Most már a konyha is többet törődött velünk. Bizonyára az amerikaiak támogatása folytán kaptunk húst, jegyeket és egy kis pénzt. Vajat 40 dkg-ot kaptunk egy hónapra. Márkéért már tudtunk élelmiszert vásárolni, habár a hosszú háború miatt a bajorok sem voltak bőségesen ellátva. Kilométerekeket tettünk meg naponta gyalog, néha ökrökkel, kenyeret, lisztet, vajat, tojást, káposztát vásároltunk. Mivel a tanyákon jobbra szarvasmarha-tenyésztéssel foglalkoztak – hatalmas terjedelmű legelők voltak – tejet, vajat könnyebben tudtunk szerezni. Persze mindent gondosan be kellett osztani, a holnapra is gondolnunk kellett.

De a tény, hogy megszűnt a koldulás, nagy megkönnyebbülést hozott életünkbe. Nagyon szégyelltük már a megalázó kilincselést. Általában a bajorok megértették helyzetünket, szívesen segítettek, ha volt miből. Nem várhattuk el tőlük, hogy ők tartsanak el bennünket. Szívesen dogoztunk volna bármelyik tanyán élelmezésünkért, de erre egyelőre nem volt módunk. Szegényes tanyánkon a mezőgazdasági munkákat a család is el tudta végezni.

Élelmezésem miatt a Lukács és Pircham család között állandó vita, veszekedés folyt. Végleg azonban nem szakítottak velem. Biztosra vettem, parancsuk van arra, hogy velünk emberségesen bánjanak, gondoskodjanak ellátásunkról. Erre több jeltől következtettem. Bizonyos mértékig felelősek voltak értünk. Arra is gondolhattak, egyszer hazamegyünk, és otthon felelniük kell magatartásukért. Én is rájuk voltam szorulva, mert a nyers élelmiszert – lisztet, húst, burgonyát, káposztát – meg kellett főzni, el kellett készíteni, amihez nem értettem. Így kénytelenek voltunk eltérni egymást.

Rendszeres napi munkámhoz tartozott az állatok etetése, gondoskodás a takarmányról, trágyázás, tüzelő gyűjtése a főzéshez. Néha a háziaknak is segítettem az állatok gondozásában. Szabad időmben sorra látogattam a szomszédos tanyákat. 7–8 km-re voltak tőlünk, ott kicsit elbeszélgettünk sorstársaimmal.

Május 12-én a szomszéd tanyáról hoztam egy hajnyírógépet, és többen kopaszra nyíratkoztunk. Ezt könnyen elvégeztük szakértelem nélkül is. Két helyes szőke lány volt a tanyán. Hosszasan elbeszélgettünk – már amennyire az én hiányos nyelvtudásom lehetővé tette –, s a végén szinte rám erőszakoltak egy nagy egész kenyeret.

Május 16-án elmentem az egyik tanyára káposztáért. Már többször is jártam itt. Hatalmas tanya, látszik, hogy viszonylag jómódban élnek. Az udvart mind a négy oldalról épületek vették körül, teljesen zárt volt. Hatalmas kapukon lehetett csak bejutni. Északi oldalán a lakás és az istállók, a többi három oldalon nagy szénapajták, szekér- és gépszínek vették körül az udvart. Kaptam friss fűvet is. Ezt az otthoni szénával összekevertem, így jobban ették az állatok. Elbeszélgettem a paraszttal. Két fia orosz fogságban, feleségével és lányával gazdálkodnak a nagy birtokon. Itt már elkelve néhány segítő kéz. Ennek igen megörültem, bízam abban, hogy függetleníthetem magamat „fuvarozóimtól”.

Május 19-én egész nap szénát gyűjtöttem a parasztnál. Forró, napsütéses idő volt. Alaposan leégtem. Ebédet, uzsonnát, 3 tojást és 2 kg vajat kaptam a munkámért. Késő délután nyugat felől koromfekete felhők kúsztak a látóhatár széléről felénk. Hatalmas villámlások, mennydörgés, abba kellett hagynunk a szénagyűjtést. Nekünk szokatlan

volt ez a zene, a környező fenyőerdők, dombok, hegyek visszaverték, felerősítették a dörgést.

Május 20-a. Pütkösd vasárnap. A bajor vallásos nép. Akármilyen sürgős dolguk is lenne, ünnepnapon nem dolgoznak. Eszembe jutott a szép dal, melyet oly sokszor énekeltünk el otthon:

*Piros pütkösd napján imádkoztam érted,
Piros pütkösd napján vártam visszatérted,
Tele volt a határ nyíló vadvirággal,
Vártalak a keresztútnál pütkösd rózsával.
Mindhiába várlak, ősz is lett azóta,
Elhervadt már régen a pütkösd rózsza,
Kacagó kis párom, többé sose hívlak,
Mert a fagyos hideg télben jégvirágok nyílnak.*

Ezt dúdolgatom otthon – otthon? – a szénapadláson. De jó lenne tényleg otthon lenni, a mi kis falunkban, úgy, mint valaha, a család, a barátok körében. Vajon mikor jön el az a boldog óra, amikor újból együtt lehetünk szereteteinkkel?

Május 21. Pütkösd hétfő. Délelőtt 11 órakor egy gyönyörű magyar szentmisén vetünk részt. Megtelt a templom magyarokkal, az egész környék menekültjei együtt énekelték a szebbnél szebb énekeket: Jöjj el, Szentlélek Isten, Boldogasszony Anyánk, Ez nagy szentség valóban, Isten hazánkért térdelünk elődbe. Nagyasszonyunk, hazánk reménye. Magyarul hangzott el a szentbeszéd is. Felemelő, megható volt. Alig maradt szem szárazon.

Ebédre pörköltet ettünk. Délután meglátogatt bennünket a Görgényi család és Lukács Jóska. Kártyáztunk néhány óráig. Józsival megbeszéltük, másnap elmegyünk Ganghofenbe, hogy ruhát vételezzünk magunknak.

Egyre erősebbé vált az elhatározás bennem, hogy a tanyát itt hagyom, és elmegyek máshova. Olyan terv is foglalkoztatott, hogy az ökröket lovakra kellene kicserélni, mert azokkal könnyebben haza lehetne menni.

Volt egy kis burgonyám. Este bevittem a háziakhoz, megkértem őket, hogy főzzék meg nekem. Később kimentem az udvarra. Pár perc múlva bement Pircham és kérdezte:

- Ki hozta a burgonyát?
- Ez a taknyos – válaszolt a felesége.

Én nem hallottam, Lukács Józsi mondta el később. Ilyen társaságot kellett eltűrnöm, lenyelnem a sértéseket napról-napra.

Másnap, május 22-én el voltunk Ganghofenbe ruháért Józsival, ahogy megbeszéltük. Szakadt az eső, egész odáig áztunk. Ráadásul hiába mentünk, nem kaptunk ruhát.

Végképpen elhatároztam, hogy elhagyom a tanyát, és elmegyek a „vajashoz”. Így emlegettem a gazdag parasztot, akinél már többször is dolgoztam, akinek a tanyájáról már beszéltem. A nevét még nem tudtam, de vajat mindig kaptunk tőle. Este megbeszéltem vele a dolgot, megegyeztünk, hogy másnap munkába állok. (...)

A hazatérés

November 8-án elérkezett a régóta áhított pillanat. Délután 4 órakor elindult velünk a szerelvény. Valahogy nem is tudtuk felfogni helyzetünk jelentőségét. Fáradtan, elcsigázva telepedtünk csomagjaink mellé. Este 8 óráig szakadatlanul száguldott velünk a vonat, majd Wasserburgon át értünk Rohrheimbe. Itt egy órát vártunk. Villanymozdonyt kapcsoltak elénk, ez vitt bennünket Salzachba. Itt 14 órát várakoztunk.

Hamarosan Salzburgba érkeztünk. Láttuk a környező hegyek hóval borított bérceit, éreztük a hegy hideg leheletét. Innen aztán több megállással mind közelebb kerülünk az édes szülőföldhöz.

November 11-én éjjel Ágfalvánál léptük át az osztrák–magyar határt. Itt a rendőrség leigazolt minket. Elmondtuk, hogy erőszakkal kényszerítették bennünket nyugatra. Utazási igazolványt adtak, és mehettünk tovább hazafelé. Nem kellett gyűjtőtáborba mennünk, mint sok más nyugaton lévő fogolynak.

Sopronon keresztül értünk Lövo-re. Itt ki kellett szállnunk, mivel Nemeskéren nem állt meg a vonat. Innen gyalogosan mentünk haza. Felhívták a figyelmünket arra, hogy ne az országúton menjünk, mert az veszélyes, még sok a garázda, kóborló katoná. Ezért a mezei utakon, árkon-bokron át jutottunk Egyházásfaluba, november 12-én.

Nagy volt otthon az öröm, a meglepetés váratlan betoppanásom láttán. Sorra ugráltak ki az ágyból régen látott szüleim és testvéreim, boldogan ölelték keblükre régóta várt fiúkat.

Az Élet egyik sajátos iskoláját kijártam. Megedződtem, igen sok tapasztalatot szereztem. Megbecsültem és tudtam értékelni az otthon melegét, még akkor is, ha éleztünk nem volt mindig felhőtlen. A nehézségeket is könnyebben, zokszó nélkül vállaltam, soha nem riadtam vissza az elém kerülő problémáktól. Jó lecke volt, és úgy érzem, hogy a vizsgám sikeres volt.

Az Egyesület alapszabályában rögzített célkitűzéseknek megfelelően a gyógyszerész-társadalom kezdeményezését követve részt vettünk Nikolics Károly gyógyszerész-professzor emléktáblájának elkészítésében és felavatásában. A táblát Egyesületünk javaslatára helyezték a Soproni Múzeum kezelésében levő Fő téri Patika-múzeum bejárata mellé a falnyílásba, ezzel a város díszpolgárának emléke méltó helyre került. Részt vettünk a Holocaust-emlékmű helykijelölési eljárásában, majd annak felavatásán. Elnökségünk üdvözölte a város polgármesterének kezdeményezését, mely szerint a Vitztnyédi utca gyalogos-szakaszában, a Vas- és Villamosipari Szakiskola előtt Sopron egyes érdemes és neves tanárainak emlékét szoborcsoport fogja megörökíteni. Javaslattal tettünk az általa adományozott Walter Mihály-szobrot követően Rozsondai Károly, Mihályi Ernő és Németh Sámuel tanárok mellszobrának elkészítésére. A Nikolics-emléktáblát, a Holocaust-emlékművet és a Walter Mihály-mellszobrot egyaránt Kutas László szobrászművész, Egyesületünk dísztagja készítette.

Egyesületünk ez évben a Szélmalom utcában műemléki helyreállítás és korszerű építészeti kiegészítés eredményeként létrejött Zeneiskola építtetőjét, tervezőit, kivitelezőjét és a műemléki restaurátort tüntette ki Winkler Oszkár-emléktáblával. Az elismerést, a hagyományoknak megfelelően, szeptember 29-én Wallner Ákos alelnök és Boros László elnökségi tag adták át. Választásunk helyességét igazolni látszik az a körülmény, hogy a zeneiskola épületét a hazai szaksajtó is elismeréssel illette. Ezúton is kérjük tagtársainkat, hogy 2005. március végéig terjesszék elő a jövő évben kitüntetendő épületre vonatkozó javaslatukat.

Kijavítottuk a Printz pihenő szinte már olvashatatlan feliratát, és újrifestettük a Lőver körúti Heimler-emlékmű szövegét, amely így most jobban olvasható és felhívja egykori elnökünk munkásságára a figyelmet. Az Erdőgazdaság által felújított Muck Endre-emlékpad avatásán dr. Bartha Dénes alelnökünk mondott beszédet.

Anyagilag támogattuk a Lackner Kristóf-emlékkönyv publikálását és Hárs József Soproni olvasókönyv című munkájának kiadását is.

Örömmel jelentem, hogy a Soproni Szemle kiadása folyamatosan és megfelelő színvonalon biztosított. Megjelent az előző közgyűléseken is említett és több tagunk által támogatott CD-ROM-kiadvány, teljes tartalom-mutatóval és az 1937–1964. valamint az 1998–2003. évfolyamok teljes szövegével.

Andrássy Péter elnökségi tagunk szorgalmazására Egyesületünk a város környéki védett területeken, elsősorban a Szárhalmi erdőben eluralkodott természet-pusztítások lehető megfékezését kezdeményezte.

Egyesületünk kiküldöttje részt vett Sopron város Városfejlesztési Bizottságának munkájában.

Egyesületünk elnöksége rendszeresen tartott ülésein beszélte meg a teendőket. Beszámolót kaptunk az általunk alapított Soproni Szemle Alapítvány és az Alpokalja Idegenforgalmi Alapítvány kuratóriumainak elnökeiktől is.

Egyesületünk köszönetet mond minden támogatójának, a tagdíjbefizetéssel, az 1%-os adófelajánlással (223,695.- Ft) és a mecénási kiemelt támogatással munkánkat segítőknek egyaránt. Az adófelajánlás összegének felhasználásáról az előírásoknak megfelelően a Soproni Szemlében nyilatkoztunk.

Az Egyesület 2004. évi munkásságát összegezõ és a folyó feladatokat a tagság elé táró közgyûlést 2005. január 14-én tartottuk meg.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

KÜCSÁN JÓZSEF

Égetõ Melinda (szerk.): Hegytörvények és szõlõtelepítõ levelek Gyõr és Sopron vármegyékbõl (1551–1843)
Budapest, 2004.

A Gyõr és Sopron megye szõlõhegyeinek levéltári forrásait közreadó, 2004 végén megjelent művel immáron harmadik kötetéhez érkezett a „Szõlõhegyek Történetének Forrásai” összefoglaló címet viselő sorozat [a továbbiakban: SZTF], amely nem kisebb célt tűzött maga elé, mint hogy feltárja az ország levéltárainak és közgyűjteményeinek ilyen jellegű, a történelmi borvidékekre vonatkozó iratanyagát. Mielőtt a könyv ismertetésére térnénk, s Tisztelt Olvasóinkat hegytörvények tanulmányozására buzdítanánk, engedjék meg az e forráscsoportban kevésbé járatos érdeklődők kedvéért röviden elmondani, mit is tartalmazhat egy-egy hegybéli artikus: ¹ Előjárójában kiköti, hogy minden, az adott hegyben érintett birtokos tartozik alkalmazkodni a törvényhez, ezért annak kihirdetésén köteles megjelenni. A második rész rögzíti a szõlõhegy kormányzásának rendjét, a hegyemesterek, esküdtek és szõlõpásztorok köte-

¹ A kivonat Tibold Mihály 1812 körül összeállított hegytörvény-tervezetének alapján készült. SZTF III. 213–226. p.

lességeit, jogkörét és javadalmazását. A harmadik rész szól a hegység gyűléseiről és jegyzőkönyveiről, az önkormányzatiság fórumairól, az igazgatási eljárásokról és a díjazásról, a történet események írásos rögzítéséről. A negyedik rész a szőlőparcellák eladása és megvétele esetén követendő eljárásokról, a szőlő elvesztéséről és a hagyatéki ügyekről rendelkezik. Az ötödik részben a felmerülő panaszok intézéséről, az ítéletek foganatosításáról történik említés. A hatodik rész kimondja, hogy mikor szabad és mikor tilos a munka a szőlőhegyen. A hetedik rész igen alaposan intézkedik a gyepűkről, utakról és barázdákról. A nyolcadik rész szabályozza a szőlőhegyi gyümölcsfákkal kapcsolatos kérdéseket. A kilencedik rész rendelkezik a vincellérekéről és más szőlőmunkásokról. Terjedelmes a tizedik rész, ami szól a kártételekről, hatalmaskodásokról és lopásokról, azok megelőzéséről és büntetéséről. A befejező, tizenegyedik rész rögzíti a szüret és a dézsmaadás rendjét, illetve a szőlőhegyen érintett személyek törvényi alávetettségének mikéntjét.

Bár területi határaink szabottak, mégsem tekinthetünk el attól, hogy a megyénket is érintő forráskiadvány ismertetése alkalmából a könyvsorozat több mint két évtizedes előtörténetéről, a két megelőző kötetről, majd az e forrásokat elemző tanulmánygyűjteményről néhány mondatot szóljunk. A történeti-néprajzi forrásokra koncentráló gyűjtőmunka 1982-ben, az MTA Néprajzi Kutatóintézetében, Égető Melinda tudományos főmunkatárs egyszemélyes kutatásaként indult, melynek eredményeként 1985-ben, az ő összeállításában és bevezető tanulmányával megjelent az első önálló kötet: „*Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból*” címmel.² Az ezt követő időkben, 1990–1996 között több közlemény látott napvilágot dunántúli levéltárak munkatársaitól, melyek hasonló, addig ismeretlen szövegeket tartalmaztak. Nyilvánvalóvá vált, hogy a számtalan őrzőhelyen szétszórt forráscsoport jóval gazdagabb, mintsem hogy azt egy kutató belátható időn belül fel tudja tární. Megalakult tehát Égető Melinda vezetésével az a munkaközösség, amelynek tagjai – köztük Sopronból Dominkovits Péter főlevéltáros – a Dunántúl északnyugati vármegyéinek levéltáraiban vállaltak feltáró munkát.

A munkaközösség vezetőjének elhivatottságára mi sem jellemzőbb, mint hogy az új anyag felderítésével párhuzamosan gondoskodott az azonos típusú, a 19. század elejétől elszórta megjelent és ma már nehezen elérhető forrásközlések összegyűjtéséről és faksimélésben való megjelentetéséről.³ A sorozat e második kötetnek köszönhetően, immáron egybegyűjtve, gondosan rendezett és jegyzetelt, megjegyzésekkel ellátott kiadásban minden érdeklődő rendelkezésére állnak a szőlőhegyi törvények eddig ismert forrásszövegei. A köteteket a szerkesztő tollából származó, igen alapos, a források jellegét, értékét és felhasználhatóságát taglaló tanulmányok vezetik be.

² A könyv 22 forrásszöveget tartalmaz, közülük 15 hegyközségi törvény, négy megyei statútum, három pedig földesúri rendtartás. A mű második – javított – kiadása a SZTF sorozat első köteteként jelent meg Budapesten, 2001-ben.

³ Hegytörvények forrásközléseinek gyűjteménye (1470–1846). Összegyűjtötte, jegyzetekkel ellátta és sajtó alá rendezte: *Égető Melinda*. Budapest, 2002. 335. pp. (SZTF II.) A kötet 55 szöveget közöl, köztük három Győr és öt Sopron vármegyei vonatkozású.

A fenti előzmények után látott napvilágot a sorozat harmadik kötete Győr és Sopron vármegye újonnan feltárt anyagával. Komoly előrelépést jelent ez, elsősorban a Sopron megyei szőlőhegyek tanulmányozásának lehetőségeiben, hiszen ennek előtte a területről mindössze négy publikált (közülük egy töredékes) okirat állt a kutatás rendelkezésére. Égető Melindának és Dominkovits Péternek hála, a jelen kiadással az elemzés alá vehető források száma megtöbbszöröződött, hiszen az újonnan feltárt 23, eddig ismeretlen szöveg kitágítja a vizsgálat határait! A korábban megismert kútfőket is beleértve, a SZTF III. kötetének megjelenésével Balf, Csepreg, Fertőboz, Felsőpulya, Gógánfa, Hegykő, Horvátzsidány valamint Peresznye, Káptalanvis, Kövesd, Lövvő, Nagycenk, Nemesvis, Oka és Sopron iratai nyertek széles nyilvánosságot. Annak ellenére, hogy Győr vármegyéből az utóbbi idők kutatásai 22 hegytörvény és szőlőtelepítő levél szövegét tették hozzáférhetővé,⁴ e feltárás még további 8 új forrásra derített fényt. (Tekintettel arra, hogy a kutatás a kötet megjelenését követően is folytatódik, mindkét vármegye vonatkozásában további dokumentumok felbukkanására és közzétételére számíthatunk!)

A kötet legmodernebb elvárásoknak megfelelő szövegekölzéseit megelőzően Égető Melinda egy ívet meghaladó tanulmányában értékeli a két megyéből eddig feltárt iratok jelentőségét, és utal arra, mi mindenre deríthet fényt e forráscsoport elmélyült vizsgálata. Kiemeli, hogy a közölt anyag a falvak és mezővárosok hegyközségeinek számbeli gyarapodása mellett az időbeli határokat is kitágítja, hiszen Oka és Balf iratai 16. századiak! Hasonlóképp fontosak a más vidékekről nem ismert, ám Sopron szabad királyi város iratai között fellelt 16. századi szövegek, hiszen azon túl, hogy a város legfontosabb agrárágzatának ilyen korai időben való szabályozását tárják fel, átkötő kapcsot is jelentenek a legkorábbi 15. századi és a jelentősebb számban előkerült 17. századi artikulusok között. Tovább emeli az iratok jelentőségét, ha ehhez még hozzászámítjuk, hogy a város a jobbágyközségeiben is ezeket a rendtartásokat alkalmazta. Égető Melinda rámutat, hogy a feltárt iratok nem csak az egykori jobbágyfalvak hegyközségeikben élvezett viszonylagos autonómiájának tanulmányozását teszik lehetővé, de a hegybéli artikulusok a törvények megszületésének folyamatára is rávilágító, elsőrendű források. A különféle, összehasonlítható variánsok a kívánalmak, lehetőségek, megegyezések és kényszerítések szintjeit tartalmazzák, feltárva a törvényszöveg helyi, uradalmi és megyei döntéshozói szinteken történt fejlődésének menetét. Kitűnő kútfője lehet az ilyen irányú vizsgálatoknak például a sárvár-felsővidéki uradalom falvaiból Széchényi Ferenc által összegyűjtetett hat artikulus, illetve a hozzájuk kapcsolható, Tibold Mihály-féle tervezet.

A kimondottan e két megyéből feltárt iratokban tanulmányozható témákon túl, a szőlőhegyi rendszabásokban még számos további vizsgálati lehetőség rejlik a történeti és a néprajzi kutatás számára. Kevés recenzius van olyan szerencsés helyzetben, hogy azon forráskiadványok mellett, amelyekre a Tisztelt Olvasó figyelmét szeretné felhívni, kézbe vételre ajánlhat egy tanulmánygyűjteményt is, amely szinte azokkal

⁴ Néma Sándor: A győr-sokoráljai szőlővidék hegyközségi törvényei 1672–1825. Győr, 1995. (Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárának kiadványa.)

egyidejűleg jelent meg, s forrásbázisául (egyrészt) a nevezett kötetekben megjelent anyag szolgál.⁵ A tanulmánykötet bevezető utáni első írása röviden, de minden eddigénél világosabban összefoglalja a SZTF három kötetében már hozzáférhető, s a még megjelenésre váró hegytörvények mint források hasznát és használhatóságát. Szakmai, módszertani alapvetés egyben a munka, hiszen példáját adja annak, hogy ez az azonos típusú, viszonylag nagy számban fellelt forrásanyag milyen mélységű elemzéseket tesz lehetővé, s milyen érvényű megállapításokat enged meg. A vizsgálat alá vont egyedi, megyei és uradalmi artikulások száma mindösszesen 159, ebben már benne foglaltatik a Győr és Sopron vármegyeieken kívül az eddig feltárt, s a megjelenésre váró Veszprém, Vas, Zala és Somogy vármegyei iratanyag is. Ilyen tömegű információ már rávilágíthat, hogy milyen elsődleges szerepe volt, s milyen további funkciói lehettek a hegytörvényeknek a közösség életében. Ezek a mindenkori országos törvényekkel összhangban lévő jog- és vagyónvédelem, a gazdálkodás optimális feltételeinek biztosítása, illetve a hagyományozódott „jogszokások” rögzítése, melyek be- és megtartatása minden birtokos jól felfogott, egyéni érdeke is volt. Külön vizsgálható, hogy a kötelezőnek szánt, határozott telepítési és művelési előírások mehozták-e eredményüket, illetve a szigorú viselkedési és magatartási normák rögzítése jobbított-e a szőlőparcellák tulajdonosainak és művelőinek erkölcsi szintjén? Ilyen, s ehhez hasonló kérdések sorjázhatnak az elemzés lehetőségeit kifejtő bekezdésekben, de ezek mindegyikének taglalása szétfeszítené az ismertetés kereteit.

Példaértékűek azok a tanulmányok, melyek egy-egy kérdéskör részletes elemzése révén születtek. Az elszórt adatok számbavétele után meglepően sok információ gyűlt össze a szőlőművelés (szaporítás és telepítés), valamint a borkészítés eszközei és technológiája köréből, holott az adatok sem időben, sem földrajzi eloszlásban nem egyenletesek. A leszűrt tanulságok után ugyan szomorúan vehetjük tudomásul, hogy pusztán a telepítő levelek és a hegytörvények vizsgálatával nem írható le a teljes munkamenet egyik részterületen sem, de más forrásokból nyert adatok kiegészítéséhez, árnyalásához és pontosításához kitűnő forrásbázisul szolgálhatnak.

A szőlészeti és borászati munkákban szakértőnek számító alkalmazottakról, a vincellérekéről a vizsgált iratanyag majd harmadában történik említés, az ő szőlőművelésben játszott szerepükről és jogállásukról is készült elemző tanulmány. Következtetései szerint a kutatás alá vont terület északi – Sopron és Győr – vármegyeiben volt jelentősebb a szerepük. Történhetett ez egyrészt az extránus birtokosok nagyobb számára tekintettel, másrészt figyelmet érdemel hogy itt a bor elsőrendű kereskedelmi cikknek is számított, fontos volt tehát a lehetőleg egyenletes mennyiségre és a minél jobb minőségre (biztos eltarthatóságra és szállíthatóságra) különös gondot fordítani.

A felhalmozott forrásanyag lehetővé tette, hogy a szőlőhegyi gyümölcsstermesztés kérdéskörének vizsgálata a 19. század első felére, s az azt megelőző időszakra is kiterjedjen. Ennek eredményeként megdőlt az a korábbi vélekedés, hogy a szőlőhegyek sze-

⁵ *Égető Melinda*: Vagyon szép szőlőhegyünk... Történeti-néprajzi elemzések a közép- és nyugat-dunántúli magyar nyelvű hegytörvények körében 1629–1846. Budapest, 2004. 139. pp. (Documentatio Ethnographica 21.)

repe – a fokozott földesúri tiltások miatt – a gyümölcsstermesztésben elhanyagolható. Az aprólékos elemzés kimutatta, hogy a tiltások egyrészt hatástalanok maradtak (ezért tapasztalható az idők előrehaladtával a szigorodásuk), másrészt nem a szőlőhegy teljes területére kiterjedő általános tilalmak voltak! A tanulmány következtetései azt bizonyítják, hogy korszakoktól és piaci viszonyoktól függően változott a szőlőhegyek gyümölcsstermesztésének jelentősége, s fontos volt a nemesítésben és a szaporításban is a parcellák elkülönített gyümölcsöseinek a funkciója.

Több hegytörvényt egymás után olvasva feltűnhet, hogy mindegyiknek szigorú büntetések kilátásba helyezésével nyomatékosított pontjai szólnak a szőlőskertek kártételek elleni biztosításáról, a folyamatosan jobbítandó kerítésekről, kapukról, a távol tartandó háziállatokról – az igavonó barmoktól a házörző ebekig bezárólag. (Napi gyakorlatból tudjuk, hogy a vadállatok – borz, róka, fácán és seregély – elriasztása is a csőszök feladata.) Ezek után több mint meglepő az a negyedik tanulmány által bizonyított tény, hogy a kezesjóság takarmányozásában a szőlőhegyeknek fontos szerepe volt. Mégpedig nem csak a gypükön, gyümölcsösökben kaszált szénát etették fel a jószággal (ami természetes), hanem szigorúan meghatározott módon tartott, vagy (keményen kiszabott időben) őrzött jószágnak a gypükön belül is lehetséges volt a legeltetése, s miként a vizsgálat alá vont iratok bizonyítják akkor is, ha nem volt ínségben, vagy legelő szükében a község.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy e tanulmánykötet írásai, a módszeres forrás-elemzések tanulságai mindennél ékebben bizonyítják a SZTF három kötetének fontosságát, érdemeit és hasznát. Abban reménykedünk, hogy a közeli jövőben, immáron a feltárt német nyelvű forrásokat is bevonva a vizsgálat körébe s azokat a szomszédos osztrák és morva területek anyagával összevetve, Égető Melinda tollából közép-európai összefüggésekre rávilágító tanulmányokat olvashatunk.

DOMINKOVITS PÉTER

Hanzmann Károly: Helyzetrajz és adalékok a soproni Ágostai hitvallású Evangélikus Egyházközség 1900–1950. évi történetéhez I–II. Sopron, 2000. és 2003.

A mai olvasó szemszögéből szimbolikusnak tűnhet a kézirat megszületésének időpontja; a kortárs maga – érezve és felmérve a szorítást – akkor joggal korszakfordulót látott. Ugyanis a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület püspöke 1950. január 7-i, I.

sz. körlevelében az adott gyülekezetek fél évszázados, sorsfordulóiban bővelkedő 1900–1949 közötti időszaka eredeti forrásokon alapuló történetének megírására szólította fel a lelkészeket (51./III./1950. sz. rend.). E célból készült az itt megjelentetett kézirat. Szerzője a város nagy munkabírájáról ismert, nagytekintélyű vezető lelkésze, Hanzmann Károly, aki egyrészt példátlanul alapos levéltári forrásfeltáró és reprodukáló munkával, másrészt kortársként – szemtanúként és aktív cselekvőként – tömör kommentárok, jellemzések sokaságával valójában nem csak nagy múltú helyi evangélikus gyülekezet történetének tárgyidőszakra vonatkozó kézikönyvét készítette el, hanem munkáját a várostörténetbe ágyazva Sopron város politika-, művelődés- és társadalomtörténetéhez is sokban hozzájárul. A fenti kettősség (levéltári források, tömör, szubjektív kommentárok) mellett nem szabad feledni, hogy a narrációt harmadik elemként a keletkezés legkonkrétabb időszakának az eseményei, politikája is önkorlátozó jelleggel befolyásolták.

Ki is a szerző? Hanzmann Károly, Hanzmann Károly János cipészmeister és Gottschling Zsuzsanna gyermekeként 1884. december 7-én, Sopronban született. A fiatalember 1903-ban a nagy hírű helyi Evangélikus Líceumban érettségizett, 1904–1906 során az itteni teológiai akadémia hallgatója volt. Az 1906/1907. tanévben tanulmányait a Halle-wittenbergi egyetemen folytatta. Teológiai, filozófiai, szociológiai stúdiumainak befejezését követően 1907 júliusában Gyurácz Ferenc evangélikus püspök Szombathelyen pappá szentelte. Szolgálatát káplánként a Vas megyei Répcelakon kezdte, majd 1908 szeptemberétől a Tolna megyei Varsádra került. Segéd, majd 1909. május 1-jétől helyettes lelkész lett, és az évben a népes gyülekezet lelkészévé választotta. Menyhárd Frigyes lelkész halálát követően a szülővárosba történő visszatelepítés tervét is megvalósíthatta: 1919. december 20-án német és magyar bemutatkozó istentiszteletet tartott, és márciusban már a soproni gyülekezet lelkészévé választották – minderről egyébként visszafogott tárgyilagossággal, részletesen szól munkájában. Egy hónappal később történt meg beiktatása, április végén családja is Sopronba költözött. Egy évtizedes soproni szolgálatát követően így jellemezte őt a város és a vármegye prominens személyeit bemutató kézikönyv: „itteni hiveinek hűséges és buzgó lelkigondozója, egyházának nagy képzettségű csendes munkása, s a felekezeti békének ápolója.”¹ Ugyanakkor már ez a mű is kiemelte: a lelkipásztori munka mellett Hanzmann aktívan foglalkozott az evangélikus tanügy és az egyház pénzügyeinek kérdéseivel. Mind saját gyülekezete, mind a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület, mind pedig a helyi társadalom életében, működésében jelentős szerepet vállalt (pl. több más tiszte mellett az egyházkerület főszámvevői és az egyházmegyei lelkészgyámolda ügyvivői tisztét töltötte be, tevékenyen részt vett a zsinati munkálatokon, illetve a Diakonissza Egyesület elnöki, gyámintézet és az ifjúsági egyesület elnöki tiszteit is ellátta, az építési bizottság és népiskolai bizottság elnökeként is hosszasan és eredményesen tevékenykedett). 1948-tól, Ziermann Lajos nyugdíjba vonulásától, a soproni gyülekezet igazgató lelkészi teendőit látta el; 1949–1950 során esperesként szolgált. 1951-ben – egészsége megrendülését követően – tisztségéből lemondva a

¹ Soproni és Sopronmegyei fejek. Szerk.: Halász H. Imre. Sopron, 1930. 66. p.

lelkészi szolgálatból visszavonult, 1955. október 18-án, hetvenegy éves korában elhalálozott.

A két, technikai okokból eltérő időben megjelentetett, de tartalmi tekintetben szervesen összetartozó kötet, tárgyalását tekintve sokban emlékeztet a kor város- és intézménytörténeti munkáiban – mellesleg Házi Jenő főlevéltáros „retorikájában” – is megfigyelhető tagolásra, az ún. „külső” és „belső” történetnek megfelelő felosztásra.

Az egyházközség krónikáját kronologikusan bemutató részben Hanzmann (gyakran) visszatekint a 19. század második felére; a gyülekezet közelmúltjának és jelenének a történetét középtávon periodizálta, megállapítva; a korszakhatárok nem a külső (politikai stb.) eseményekhez, hanem egyes meghatározó lelkészek nevéhez, tevékenységéhez fűződnek. Az időrendi fejezetekben (pl. 1900–1913; 1914–1919; 1920–1939; 1940–1945) a gyülekezet életét a teljességre törekedve, sallangmentesen, gazdag adatolással mutatta be (lelkészek személye és tevékenysége, konventülések kronológiája, tárgyai, egyházkerületi felügyelők személye és tevékenysége stb.). A problémákat is adatolva mutatta be a presbiterium összetételét, működését. Fontos társadalom- és mentalitástörténeti információkat is közölve dolgozta fel a meghatározó lelkészválasztásokat, az egyházi-kulturális rendezvényeket és ünnepeket (pl. a reformáció ünnepeit), a nagyon fontos külföldi kapcsolatokat. Minden időrendi egységben kifejtette azok gazdasági vetületét, a gyülekezet vagyonát és pénzügyi helyzetét is. Igen részletesen tárgyalja Kapi Béla püspök 1929. június 8–12-i egyházlátogatását. Ugyanakkor jelzi: szemben az akkor elhangzott beszédekkel, az önállóságára vigyázó soproni gyülekezetben nem ez volt az első *canonica visitatio*, hanem arra már 1861-ben, Haubner Máté superintendens idején sor került. Speciális egyháztörténeti vonulatként, gyülekezete oldaláról adatolja a soproni Református Egyházközség önállósodásának folyamatát, miként más oldalról, a római katolikus egyházzal való együttműködés jó és rossz vonásait is megőrökíti – Papp Kálmán városplébános időszakáról például mint a jó együttműködés koráról szolt. Miként említettem, az egyházközség történetét annak egyházi és világi (külső és belső) kapcsolatrendszerébe ágyazottan mutatja be. Szól többek között a Dunántúli Evangélikus Egyházkerülethez, az Erzsébet Tudományegyetem Evangélikus Hittudományi Karához fűződő személyes és intézményesült kapcsolatokról. Hanzmann munkája a kor politikátörténetének kutatói számára fontos információkat ad. Levéltári forráskutatások és saját emlékei alapján írt több más mellett Horthy kormányzó soproni látogatásairól és az 1921-es népszavazásról. Személyes tapasztalatai nyomán mutatja be a német megszállás időszakát, a károkat és a túlélést, és a város német lakosságának tragikus kitelepítését – ami különösen fájdalmasan érintette a nagy múltú evangélikus gyülekezetet.

A „belső történetet” taglaló II. rész – a bevezető, összegző kisebb egységeket nem tekintve – három nagyobb, a szolgálatokat taglaló fejezetre, és egy terjedelmes személyi részre oszlik. A kötet a legfontosabb egyházi munkaág, az Ige szolgálatának bemutatásával kezdődik. Hanzmann itt részletesen bemutatja az igehirdetés központi jelentőségű helyét, a templomot, a kegszereket, harangok történetét, az istentisztelet rendjét, az igehirdetések legfontosabb tárgyait, a keresztelesek, konfirmációk, es-

ketések, temetések alakulását, miképpen részletesen kitér a hitoktatásra is. Az egyik legösszetettebb „A kultúra szolgálata” című fejezet. Ebben az 1849-es múltig követett „Testvéregyesület” (Bruderschaft), az 1855 körül létrejött Gyülekezeti Nőegylet, a keletkezésének szálaiban 1793-ig visszanyúló Árvaház, az eredetét tekintve az 1850/1860-as évek fordulójáig visszavezetett Gyámintézet, a vele közel egykorú, (1862-es) Gyámintézeti Nőegylet, továbbá az 1895-ben létrehozott Diakonissza Állomás, az 1898-ban Gyurác püspök kezdeményezésére megalakított Olvasó- és Ifjúsági Egyesület, az 1922-ben Ziermann Lajos irányításával megindult Leányegylet, illetve az 1836-ra visszamenő Óvoda és Bölcsőde történetét, munkásságát, gazdasági helyzetét mutatja be, sok helyen a vezető személyek archontológiáit is összeállítva. Ugyancsak e fejezetben ír a Szegényügyi Bizottság működéséről, részletesen ismertette a segélyezés módját, a segélyakciókat, és a segélyezettek körét, illetve itt szól az 1896-ban új alapszabályokat kapott Hivatásos Tisztviselők Segélyegyesületéről is.

Az „anyagiak szolgálata” fejezet az egyházi vagyonáról, annak összetételéről szól, részletesen ismerteti annak nagyságát, és hasonlóan jár el az alapítványokkal. Az egyházközség házait, a gyülekezet szőlőgazdaságát és adóügyeit is bemutatja. Az utolsó nagyobb szerkezeti egység a vizsgált korszak személyeinek (gyülekezeti felügyelők, lelkészek, egyházközségi alkalmazottak, konvent és egyházközségi tagok) tudatosan vállalt jellemzését adja (268–347 pp.). Ez esetben joggal sajnálhatjuk, hogy egy 19–20. századi soproni életrajzi lexikon párhuzamosan nem áll rendelkezésünkre.

A Hanzmann kötetek olvasatának más dimenziói is lehetségesek; pl. Sopron város 20. századi történetét figyelve (1930-as, '40-es évek eleje), a gazdag adatolású munkák evangélikus szemszögből mutatják be az egyházak belmissziós tevékenységét. Ezt a munkát egyértelműen a társadalmi-szociális problémákra történő reagálás jellemezte (ezt tükrözi például a Kurucdomb esete).² Hasonló mondható el az oktatás, különösen egy korprobléma, a leánynevelés fontosságának felismerése kapcsán is. Ugyanakkor a személyek gazdag adatolása a társadalomtörténeti kutatások oldaláról a hálózatelemzés lehetőségeit is felveti.

Bizton állítható, Hanzmann Károly egyháztörténeti „helyzetrajzai” valójában a 20. század első fele soproni társadalom- és politikatörténetének megkerülhetetlen munkái. Miként a két kötet is folyamatosan látott napvilágot, úgy türelemmel várjuk sorozat most készülő harmadik darabját, amely az első kettő mutatóit tartalmazó segédkönyv lesz. Ez utóbbi fontosságát már csak a névanyag szempontjából sem kell külön hangsúlyozni. A harmadik, lezáró kötetre várva sem feledkezhetünk meg arról, hogy felhívjuk a figyelmet: a nagy önfegyelmet és odaadást igénylő szöveggondozást és - közzéadást, továbbá megjelentetést, a gyűjteményvezető *Szála Erzsébet* főigazgató asszonynak és *Varga Imréné* levéltárosnak köszönhetjük. E kiadványozás eredményes folytatását kívánjuk a Soproni Evangélikus Gyülekezet Levéltárának!

² Párhuzamosan, a katolikus oldalról ld.: Bán János: A Soproni Katolikus Konvent története 1625–2000. Szerk., kieg.: Kovács József László, Sopron, 2000. 67–79. p.

Országok, népek, nemzetek történetírása sokat foglalkozik azokkal a küzdelmekkel, harcokkal, természeti csapásokkal, amelyek őket sújtották. Természetes, hogy városunk történetének egyik legvéresebb eseménye, a második világháború utolsó esztendejében a területét ért légi-támadások, bombázások, fél évszázados késedelemmel, de mégis egyre sűrűbben szerepelnek a történetírásunkban. A téma megközelítése kettős: Az egyik a fiatal nemzedék érdeklődése a közelmúlt eseményei iránt és azoknak feldolgozása dokumentumok alapján. A másik a még élő kortársak emlékezései. Lovas Gyula kötete mindkettőt felhasználja, mégis inkább az utóbbi műfajba sorolható.

A kötet címét, úgy hiszem, meg kell magyarázni a mai nemzedéknek: A polgári légoltalom riasztása az országos rádión át történt, hogy mindenki hallhassa. Az ország területének 25 körzetéből Sopron volt a legészaknyugatibb: Ha felhangzott a rendes műsor megszakítását követően: „Légoltalom, vigyázz! Sopron!” Akkor városunkban megszólaltak a szirénák. A bemondás rendszerén 1944-ben módosítottak, és három lépcsős fokozatot vezettek be: zavaró repülés, kisriadó, nagyriadó megjelölésekkel. Az első fokozat többnyire egyes ellenséges felderítő-repülőgépek berepülését jelezte, a lakosságnak nem kellett óvóhelyre mennie, a közlekedés és a gyárakban a termelés még nem állt le. A kisriadó nagyobb kötelék közeledését jelezte, a nagyriadó közvetlen veszélyre intett, ez volt a „Légoltalom, vigyázz!”

Lovas Gyula kötetének címe valóban találó, hiszen a második világháború idején szerveződött polgári légoltalmat ismerteti (nem szabad összetéveszteni a katonai légvédelemmel!). Leírja a kárfigyelő cserkészek és a háziasszonyok kiképzését, a korabeli plakátokat, felhívásokat, rendeleteket, az óvóhelyre vonulás és ott tartózkodás rendjét. Az idézett imák, versek irodalmi háttérrel is festenek a szomorú témához. A kötet különös érdeme a jól válogatott és a téma egészét átfedő illusztrálás. Plakátok, a város légoltalma vezetőinek fényképei, az amerikai légifelderítés fotói támadás előtt és után, a korabeli sajtó és rendeletek másolatai egyaránt szerepelnek. A 123 képnek több mint a fele azonban a légitámadás eredményeit mutatja, a bombázott várost, a romokat, a roncsokat. Ezeket a felvételeket részben Diebold Károly, városunk neves fotóművésze, valamint Németh Alajos, a légiháború áldozatainak és rombolásainak sorsához oly sok adalékot szolgáltatató kortárs lelkész. készítette.

A könyv lapozgatása és áttanulmányozása nyomán felvetődik az olvasóban a kérdés, hogy ilyen pusztulás láttán mégis eredményes volt-e a polgári légoltalom? A válasz a ma már történetinek mondható távlatból feltétlen: igen! Noha volt sok halálos áldozat az óvóhelyeken is, a mindvégig jól működő riasztáskor a várost és a pályaudvarok környékét elhagyó polgárok menekülése, nemkülönben a támadások ellen

mégis bizonyos védelmet nyújtó pincék felkeresése egyértelműen sok-sok emberéletet mentett meg. Azt is nehéz meghatározni, hogy a Sopron városát ért két nagy és több kisebb légitámadásnak hány emberélet esett áldozatul, de még nehezebb lenne megbecsülni, hogy hány emberéletet mentett meg végül is a polgári légoltalom. Bizonyára nagyon sokat. Ezért figyelemreméltó a légiháború Sopront érintő fejezetének első feldolgozása a polgári légoltalom oldaláról: A kötet egyik fontos bizonyossága, hogy a polgári légoltalom vigyázott Sopronra! Meg merem kockáztatni a kijelentést, hogy szinte egyedüliként.

A Sopront ért második világháborús légitámadások irodalma – folyóiratokban és önálló kiadványok formájában – szaporodik. A Lovas Gyula kötetében megjelent interjúk, visszaemlékezések, hírnap-kivonatok és a képanyag igen értékes és az érdeklődő számára jó áttekintést nyújtó újabb adalék. A város legújabbkori történetének újabb hézagpótló írása jelent meg.

HÁRS JÓZSEF

Ifj. Sarkady Sándor: Légicsaták és
légiesemények 1944–1945-ben
Sopron vármegyében
Sopron, 2004.

A szerző a második világháborút már csak fényképekről és írott dokumentumokból, illetve kései visszaemlékezésekből ismerheti. Elismerésre méltó szorgalommal gyűjtötte, és még mindig gyűjti óriási anyagát. (Bár kimaradt belőle a Jugoszlávia elleni napok története.) Talán túlságosan is tiszteletben tartja a megye határait, mialatt az amerikaiak ezzel nem törődve, általában Ausztriához tartozónak jelzik Sopront. Azt helyesen érzékelteti a szerző, hogy nem igaz az a legenda, miszerint a december 5-i bombázással a nyilas országgyűlést akarták szétrobbantani. Ugyanígy az sem igaz, hogy pontosan tudtak volna célozni egy-egy bombával. A címlapon látható légi felvétel is bizonyíték erre, hiszen Horthy Miklós kiugrási kísérlete előtt készült a városról, amikor már számoltak azzal, hogy a front közeledésével célpont lesz Sopron vasúti közlekedése. Sajnálatos, hogy a szovjet anyaghoz nemigen lehet hozzáférni. Így a valószínűságnál is nagyobb hangsúlyt kap az amerikai tevékenység.

A szerző alapelve, hogy nem szabad említetlenül hagyni egyetlenegy forrás mégoly apró megjegyzését sem. Ez a törekvés a könyv terjedelmének szorításában odáig vezet, hogy a 24 lezuhant gép történetének számottevő része csak többszöri átolvasás után világosodik meg az olvasóban. Viszont köszönet illeti Sarkady Sándort azért, hogy Becht Rezső még kiadatlan írásaiból bőven idéz.

A táblázatok helyenként további kiegészítést kívánnak. Különösen vonatkozik ez az 1944. december 6-i bombázás kárainak számbavételére (eddig még nem sikerült megtalálni a hivatalos kárjelentést) – például a GYSEV-palota égésének kára nincs je-

lezve. Általában a feltüntetett összegek nem mondanak sokat, hiszen a számok között nem tudunk összehasonlítást tenni. Egyébként is többnyire bemondás alapján feljegyzett, nem valós adatok.

A könyv nagy értéke a képanyaga. Most láthatunk először felvételt közvetlenül az első bombázás után a városról. Sajnos nem ismerjük az amatőr fotóst, pedig lehet, hogy több hasonló felvételt készített akkor, s ezek talán ma is megvannak valahol. A képek reprodukálása viszont meglehetősen egyenetlen, ez még a Diebold-fotók reпрóira is vonatkozik! A fényes papír pedig nem segíti az olvasást.

Egészen véve mégis jó, hogy a könyv így és most megjelent. Hiszen nem szabad elfeledni azt, ami 60 évvel ezelőtt történt. És hogy egyáltalán milyen szörnyű annyi fiatal, egészséges élet pusztulása. Akár fent a felhők felett, akár lent a földön.

MASTALÍRNÉ ZÁDOR MÁRTA | Sopron bibliográfiája a 2003. évre

A bibliográfiában szereplő rövidítésekre nézve vö. Soproni Szemle 1978. 268. és 1979. 362. Azt anyaggyűjtésben nyújtott segítséget köszönöm.

VIII. Ungarndeutsche Kulturwoche Ödenburg, NZ. 47, 2003. jún. 6.

Agricultural Research at the University of West Hungary. Hungarian Agricultural Research 12, 2003. márc.–jún. 1–2. sz. 38–39.

Akadémiai tagajánlások 2003.Gergely András..., Mátyás Csaba..., Winkler András..., Verő Balázs..., Bencze Pál..." A Magyar Tudomány 2003. decemberi számának melléklete 17–18., 42–43., 48., 73., 110.

Andor Krisztián: Nyugat-Dunántúli Régió, Győr-Sopron megye közúthálózata. Közlekedéstudományi Szemle 53, 2003, 432–436.

Andrássy Péter: Csapody István a Magas-Tátrában és az Alpokban. Kitaibelia 8, 2003. 1. sz. 19–25.

Andrássy Péter: Fraknó vára. ÉT. 58, 2003. ápr. 11. 15. sz. 478.

Andrássy Péter: Kitaibel Pál útinaplója. ÉT. 58, 2003. márc. 14. 11. sz. 330–332.

Antal Kozák de nouveau á Sopron. Kozák Antal újra Sopronban. Nouvelle Gazette de Hongrie 7, 2003. nov. 2. ksz. 17–18.

Askercz Éva: Anton Sigel (1763–1846) akvarelljei. SSz. 57, 2003, 289–294.

B. I.: Kiadvány a Nyugat-magyarországi Egyetem Erdőmérnöki Karáról. Erdőgazdaság és Faipar a Magyar Mezőgazdaság melléklete 2003. okt. 4.

Bach Péter – Polgár Attila: Belső indíttatásból. Sopron, Zeneiskola. Atrium 2003. 6. sz. 20–25.

Bakonyi Gábor: Köszönet a SMAFC ROTO Elzett kosárlabdacsapat játékosai és vezetői nevében. Hírfa 13, 2003. aug. 29. 16–16. sz. 80.

Balázs István: Kiadvány a Nyugat-magyarországi Egyetem Erdőmérnöki Karáról. EL. 138, 2003, 362.

Balázs Tibor: Gévy-Wolff Lajos Sopron vármegyei alispán (1920–1938) élete és munkássága. In: Tóth László (szerk.): Arrabona 41, 2003, 189–222.

Balogh Jánosné Horváth Terézia: Csepreg vőfélyversek, 2. közlemény, 3. közlemény. Vasi Szemle 57, 2003, 311–320., 467–481., 551–567.

Dr. Barabits Elemér: Kertészet és Szőlészet 52, 2003. márc. 27. 13. sz. 7.

Baranyai Lenke: A Munczy család. SSz. 57, 2003, 70–77.

Barcs Endre: A burgenlandi fű sem zöldebb. 168 óra 15, 2003. júl. 3. 27. sz. 42–43.

- Bariska István: A város térben és időben. Sopron kapcsolatrendszerének változásai. Szerk. Turbuly Éva. (Sopron, 2002.) 222 o. SSz. 57, 2003, 295–300.
- Bartha Dénes: Dr. Csapody István (1930–2002) élete és munkássága. *Kitaibelia* 8, 2003, 1. sz. 3–5.
- Bartha Dénes: Dr. Csapody István szakirodalmi bibliográfiája. *Kitaibelia* 8, 2003, 1. sz. 7–15.
- Bartha Dénes: Az év fája: A hegyi juhar. *Természetbúvár* 58, 2003, 2. sz. 18–19.
- Bartha Dénes: Megjelent a Tilia 11. kötete. *EL* 138, 2003, 303.
- Bartha Dénes (szerk.): Tilia XI. Sopron, 2003, NYME-Erdőmérnöki Kar Növényzeti Tanszék 341.
- Bartha Dénes – Nagy Anikó: Növényzeti örökségünk. *ÉT* 58, 2003. jún. 20. 25. sz. 786–790.
- Bartha Dénes – ifj. Sarkady Sándor: Városunk hűséges megörökítője. Beszélgetés a 75 éves Adorján Attilával. *SSz.* 57, 2003, 385–389.
- Bassa László: Figyelemre méltó térképes kiadványok 2002-ből és 2003-ból. *FÉrt.* 52, 2003, 250–252.
- Bayer, Pia: Die Schüsse von Schattendorf 1927 im Spiegelbild der burgenländischen Presse. *BHBl.* 65, 2003, 116–160.
- Bács Márta (szerk.): Hírlevél. Sopron, 2003, Keresztyén Értelmiségiek Szövetsége.
- Bácsatyai László: Jankó Sándor (1866–1923) élete és munkássága. Sopron, 2003, NYME-Erdőmérnöki Kar 43. Erdésznyajaink Arcképcsarnoka 18.
- Becht Rezső: A bűvös henger. Nagyismétlés az életből. Második rész. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek* 2003.13–45.
- Bedő Albert emlékérmét kapott...Dr. Kosztká Miklós erdőmérnök, egyetemi tanár. Kaán Károly emlékérmesek...Dr. Vancsura Rudolf erdőmérnök, egyetemi tanár. *EL* 138, 2003, 218–219.
- Benisné Györffy Ilona (szerk.): Tizenkilencedik Jogász Vándorgyűlés Sopron, 2003. május 15–16. Bp., 2003, Magyar Jogász Egylet 272.
- Békési, Sándor: Das historische Foto-Archivsituation und Forschungsstand im Burgenland. *BHBl.* 65, 2003, 76–90.
- Bidló András: Dr. Bellér Péter okleveles erdőmérnök, egyetemi adjunktus (1938–2003). *EL* 138, 2003, 386.
- Binderberger hasító gépek a soproni vásáron. *Hírfa* 13, 2003. okt. 10. 19. sz. 13.
- Bircher Erzsébet: „...Egyedül a közhaszon kedvéért...” Tanulmányok a 250 éves magyar szénbányászat tiszteletére. A Központi Bányászati Múzeumban 2003. június 13-án megrendezett nemzetközi konferencia előadásai. Sopron, 2003, Központi Bányászati Múzeum Alapítvány 176. A Központi Bányászati Múzeum Közleményei 2.
- Bircher Erzsébet: Központi Bányászati Múzeum. Sopron. Magyar Múzeumok 9, 2003. 1. sz. 35–37., IV. képmelléklet.
- Boronkai Szabolcs: Aus Ödenburgs Schatzkammer 1–13. *NZ.* 47, 2003. júl. 11., júl. 25., aug. 8., aug. 22., szept. 5., szept. 19., okt. 3., okt. 17., okt. 31., nov. 14., nov. 28., dec. 12., dec. 19.
- Boronkai Szabolcs: Az 1921. évi soproni népszavazás a korabeli sajtó tükrében. I–II. *SSz.* 57, 2003, 3–19., 124–142.
- Boronkai Szabolcs: Kalász Márton, Kovács József László, Balogh F. András, Komáromi Sándor: Fejezetek a magyarországi német irodalom történetéből. (=Kisebbségkutatás könyvek) Lucidus Kiadó, Budapest, 2002. 447 o. *SSz.* 57, 2003, 196–198.
- Boros Géza: Trianon köztéri revíziója 1990–2002. *Mozgó Világ* 29, 2003, 2. sz. 3–21.
- Boros Zoltán: Sennyey Ferenc magyar nyelvű leveleinek kutatási tapasztalatai. *Fons* 10, 2003, 2. sz. 249–276.
- Bőhm József: Az arany-, gyémánt- és vasdiplomák ünnepélyes átadása. *BKL-B.* 136, 2003, 441–445.
- Bőhm József: A Műszaki Földtudományi Kar fejlődése, jelene és jövője. *BKL-B.* 136, 2003, 348–360.
- Bősze Balázs: Asszúpataki Hasznos László kiállítására. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek* 2003. 148–149.

- Bősze Balázs: Húsvéti meglepetés. Tranta Julianna mesekönyve és tárlata elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2003. 150–153.
- Bősze Balázs: Kolozsvártól Sopronig – otthontól itthonig. Sarkady Antal tárlata elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2003. 157–160.
- Brauer-Benke József: Nyugat-Dunántúl népi hangszerei a múzeumokban. Savaria 2002. 27. 2003, 219–248.
- Bujdosó Alpár: Mint Ábel Amerikában. Bécsi Napló 24, 2003. szept.–okt. 5. sz. 9.
- Bukta Zsuzsa: Rakovszky Zsuzsa „Régi tárgyak között érzem otthonosan magam”. Szalon 7, 2003. 3. sz. 62–65.
- Büki Attila: A hanyi táj festője. Ányos Imre (1929–1997) kapuvári kiállítása elé. Várhely 9, 2003. 2. sz. 66–69.
- Büki Attila (szerk.): Soproni ének. Négy évtized a szép szó szolgálatában. Sopron, 2003, Soproni Kulturális Egyesületek és Baráti Körök Szövetsége 152.
- Csi: Magyar Bútor Estje. Magyar Asztalos és Faipar 2003. 9. sz. 111.
- Csi: Soproni védők. Magyar Asztalos és Faipar 2003. 6. sz. 38–39.
- Csapody Tamás: „Legyen népszavazás!”. (Dr. Házi Jenővel beszélget Csapody Tamás a soproni népszavazásról). In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2003. 215–222.
- Csáki Tamás: Árkay Bertalan és Peter Behrens bécsi mesteriskolája. MÉ. 52, 2003, 27–63.
- Csáky Károly: Híres selmecbányai tanárok. Dunaszerdahely, 2003. Liliium Aureum 218.
- Csehi István: Közhasznúsági beszámoló a Faipari Egyetemi Kutatásért Alapítvány 2002. évi működéséről. Fa. 51, 2003. 2. sz. 34–35.
- Csekő Ernő: Szakál Gyula: Vállalkozó győri polgárok 1870–1940 között. Sikeres történeti modellváltás. L'Harmattan, Budapest, 2002. 450 o. SSz. 57, 2003, 203–206.
- Cseresnyés Géza (összeáll.) – Vass Jenő (szerk.): Sopron, a leghűségesebb város honvédő hagyományai. Emlékkönyv. Bp.–Sopron, 2003, Rákóczi Alapítvány–Polgármesteri Hivatal Sopron 230.
- Csécs Teréz: Német nyelvű Streibig-kalendáriumok a Pilcz család levéltárában. In: Tóth László (szerk.): Arrabona 41, 2003, 119–144.
- Csiffáry Gabriella (összeáll.): Születtem... Magyar tudósok önéletrajzai. Bp., 2003, Palatinus 645.
- Csiszár Attila: Hövej. Fejezetek a falu történetéből és néprajzából. Hövej 2003, Hövej Község Önkormányzata 231.
- Csiszár Attila: A kapuvári festett bútor. In: Tóth Attila (szerk.): Arrabona 41, 2003, 145–160.
- Csiszár Miklós: Húsz éve hunyt el a pannon táj földrajztudósa, Wallner Ernő. Comitatus 13, 2003. 11–12. sz. 117–119.
- Csulak Ervin: Curriculum meum (20.), (21.), Várhely 9, 2003. 1. sz. 43–53., 2. sz. 42–49.
- Csupor Károly: Egyesületi hírek. Fa. 51, 2003. 1. sz. 30–33.
- Czére Andrea: Az Esterházy-örökség. A Szépművészeti Múzeum 17. századi olasz rajzai. Bp., 2003, Akadémiai 235.
- Czövek Zoltán: A magyar nyomda-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 2002-ben. MKSz. 119, 2003, 508–522.
- Dancsecz Mónika – Tatai Zsuzsanna: „A város térben és időben”. Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltárának II. Levéltári Napja. Levéltári Szemle 53, 1. sz. 81–83.
- Detrtich Miklós: A Nyugat-Magyarországi Egyetem Erdővágyon Gazdálkodási Intézete. EL. 138, 2003, 160.
- Deutsche Kulturwoche in Ödenburg. NZ. 47, 2003. jún. 20.
- Dénes József: Polemikus széljegyzetek egy alpműhöz. Vasi Szemle 57, 2003, 494–498.
- Dér Endre: Az abszolútum hérosza. (Jánosy István 85. éve elé). In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2003. 9–11.

- Diploma 2003. NYME-FMK Alkalmazott Művészeti Intézet. Sopron, 2003, AMI
- Dívós Ferenc: In memoriam Zombori Balázs (1970–2002). Fa. 51, 2003. 1. sz. 33.
- Dominkovits Péter – Horváth József: 17. századi Sopron vármegyei végrendeletek. Pótlás I. SSz. 57, 2003, 267–276.
- Dominkovits Péter: Kozák Lajos tanár úr (Pályakép vázlat). SSz. 57, 2003, 382–384.
- Dominkovits Péter: Zwei Pfarrertestamente aus Hidegség. Ausgaben zur frühneuenzeitlichen Sozialgeschichte des niederen katholischen Klerus der Diözese Raab. In: Tobler, Felix (Red.): Bibliothekar und Forscher. Festschrift für Norbert Frank. Eisenstadt, 2003, 41–56.
- Dominkovits Péter: Egy 18. századi Sopron vármegyei tisztviselő javairól. (Kramarics László jegyző hagyatéka) In: K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc (szerk.): Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére. Bp. 2003, 245–267.
- Domonkos Ottó 75 éves. SSz. 57, 2003, 315–316.
- Dóka Klára: Domonkos Ottó (szerk.): A magyarországi mesterlegények közép-európai kapcsolatai és szokásai a XV–XIX. században. Budapest. 2002. Ipartörténeti Könyvtár 1. SSz. 57, 2003, 394–395.
- Dubriniczky Miklós: Hany Istók földjén. Mérnök Újság 10, 2003. 7. sz. 8–9.
- Egy soproni szakképző iskola minőségfejlesztési tapasztalatai. Minőségfejlesztés 2003. okt. 6.
- Elhunyt Metzl János. SSz. 57, 2003, 115–116.
- ERDÉRT Rt. a soproni vásáron. Hírfa 13, 2003. okt. 10. 19. sz. 12.
- Erdészeti, Faipari, Papíripari és Mezőgazdasági Tagozat. Mérnök Újság 10, 2003. 7. sz. 26.
- Erdésznök VII. Országos Találkozója. Fertő-Hanság Nemzeti Park Igazgatóság Sarród, 2003. szeptember 18–19. EL. 138, 2003, 387–389.
- Erdésznök a művészetben. Profi fa 10, 2003. 10. sz. 10.
- Erdészettudományi és fatudományi fórum az Akadémián. EL. 138, 2003, 245.
- Az Erdő-Fa kutatási program konzorciumának tagjai. Fa. 51, 2003. 3. sz. 17.
- Erdős László – Pillissy Lajos (szerk.): „Mint oldott kéve...” – a balekvizsgától az aranydiplomáig. Bp., 2003, OEE 277.
- Erhardt, Johann: Zur Geschichte des Ödenburger Liszt-Denkmales. BHBl. 65, 2003, 105–115.
- Ezernyi új termékről szól Sopron a Forestnél. Hírfa 13, 2003. aug. 29. 15–16. sz. 26.
- Ébert Tibor: A két Rezső. Új Horizont 31, 2003. 6. sz. 11–18.
- Életmű-díj és Pro Universitate Soproniensi kitüntetés. Fa. 51, 2003. 4. sz. 31.
- Életmű kiállítás: Dr. Winkler Oszkár. Fa. 51, 2003. 4. sz. 33.
- Faipari Kutató és Szolgáltató Központ. Fa. 51, 2003. 1. sz. első belső borító-1.
- Faipari Marketing Konferencia. Magyar Asztalos és Faipar 2003. 8. sz. 23.
- Faragó Sándor: In memoriam Prof. Dr. Kőhalmy Tamás. Ni. 91, 2003. 11. sz. 9.
- Faragó Sándor: A Magyar Vízivád Monitoring eredményei a 2002/2003-as idényben 2. Ni. 91, 2003. 11. sz. 22–25.
- Faragó Sándor: Prof. Dr. Kőhalmy Tamás 1936–2003. Magyar Vadászlap 12, 2003. 10. sz. 26.
- Fatsar Kristóf: A magyarországi kertrégészet története. M. 47, 2003, 174–180.
- Fazekas István: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói. 1623–1918 (1951). Bp., 2003, ELTE Levéltára 555. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 8.
- Fáyné Péter Emese: Esélyek és kihívások a Nyugat-Magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Karán az EU csatlakozás hajnalán. Humánpolitikai Szemle 14, 2003. 9. sz. 15–19.
- Fejlesztés a soproni borvidéken. Magyar Mezőgazdaság 58, 2003. aug. 27. 35. sz. 12.
- Fekete Soma: Rekviem a 250 éves Brennbergbányáért avagy a magyar szénbányászat bölcsőjénél. TV. 134, 2003. 5. sz. LXXVI–LXXX.
- Felsővezeték. Erdőgazdaság és Faipar a Magyar Mezőgazdaság melléklete 2003. júl. 8.
- Feltámadás. A soproni volt jezsuita konviktus épületének bővítése és átalakítása zeneiskola céljára. Octogon 2003. 5–6. sz. 68–70.

- Felújítják Liszt szülőházát. Bécsi Napló 24, 2003. júl.–aug. 4. sz. 2.
- Ferencz Béla: Nem vagyok egyedül – egy erdélyi fafaragó emlékiratai. Csíkszereda, 2003, Hargita Kiadóhivatal 119.
- Fertőd Fruit-producing Research and Development Public Utility Company. Hungarian Agricultural Research 12, 2003. 1–2. sz. márc.–jún. 17.
- Flandorffer-díjas igazgató. Hírfa 13, 2003. febr. 1. 3. sz. 44.
- Flórián Mária: Könyv a céhes legényekről. Magyar Múzeumok 9, 2003. 2. sz. 60.
- FMK Kari Napok. 2003. június 12–13. Fa. 51, 2003. 2. sz. 26–30.
- ifj. Folcz Tóbiás (szerk.): 14. Pannónia Fotószalon Sopron 2003. Sopron, 2003, Soproni Fotóklub 30.
- Formatervezett magyar bútorokra van szükség. Profi fa 2003. 3. sz. 17.
- Francia huszárok Fertődön. Nouvelle Gazette de Hongrie 7, 2003. jún.–júl. 33. sz. 1.
- Friedczky Frigyes: Templomok Magyarországon. Valóság 46, 2003. 9. sz. 102–105.
- Fukári Valéria: Egy régi alma mater. A pozsonyi evangélikus líceum és teológiai akadémia utolsó negyven éve (1882–1923). Pozsony, 2003, Kalligram 139.
- G. K.: II. Faipari Marketing Konferencia. Magyar Asztalos és Faipar 2003. 10. sz. 76.
- Gaál Péter (szerk.): 50 éves a Magyar Sebész Társaság Nyugat-Dunántúli Csoportja 1953–2003. Bp., 2003, (Danár) Tancos Grafika 64.
- Gabrieli Gabriella: Soproni ásatások: Későrómai temető Sopronban. Ókor 2, 2003. 2–3. sz. 69.
- Galambos András: A három Bük egyesülése. Vasi Szemle 57, 2003, 610–616.
- Garancsy Mihály: Kutatók kéznyújtása. Soproni disputa. Teremészetbúvár 58, 2003. 2. sz. 9.
- Gátas Jánosné – Szakály Ernő: A 100 éves soproni Siketnéma Intézet alapítási eseményei 1903–2003. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2003. 191–204.
- Gergác József: Dr. Barabits Elemér. EL. 138, 2003, 350.
- Gergely Ferenc: Vitnyéd. Valóság 46, 2003. 7. sz. 64–75.
- Gottschling Gyula: Zeltner Ferenc már 10 éve hallgat. Emlékezés Brennberg népi lírikusára. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2003. 237–240.
- Göcsei Imre: Egy magyar táj. MH. 26, 2003. 2. sz. 72–73.
- Gömöri János: Soproni múzeumok. Ókor 2, 2003. 2–3. sz. 71–73.
- Göncz József – Bognár Béla: Sopron vármegye képeslapokon 1896–1945. Sopron, 2003, Edutech 203.
- Göncz József – Bognár Béla: Sopron a vármegyeszékhely képeslapokon 1896–1945. Sopron, 2003, Edutech 102.
- Göncz József – Bognár Béla: Vendéglátás és szórakozás Sopron vármegyében képeslapokon 1896–1945. Sopron, 2003, Edutech 160.
- Grabner József: Szurokné Strassner Klára kiállításán. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2003. 154–156.
- Grábics Frigyes – Horváth Sándor – Kucska Ferenc (szerk.): Győri életrajzi lexikon. 2. átdolgozott kiadás. Győr, 2003, Galgóczi Erzsébet Városi Könyvtár 404.
- Grábnerené Bősze Klára: Bujdosó Balázs (1886–1947) paptanár. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2003. 227–233.
- Grenz-Ball in Ödenburg. NZ. 47, 2003. jún. 6.
- Grubits János: Hasznos és fölötte szükséges. ÉT. 58, 2003. szept. 26. 39. sz. 1236–1239.
- Guth, Richard: Was gibt's Neues in Agendorf. Sonntagsblatt 2003. 5. sz. 10.
- Gyakorlati kapcsolatok nélkül nincs fejlődés. Fa. 51, 2003. 4. sz. 32.
- Győr-Moson-Sopron megye idegenforgalmi térkép 2003. Turisztikai információs térkép. Bp., 2003, Térkép-Faragó Bt.
- Hahnenkamp, Hans: Burgenlands gewerbliche Wirtschaft und ihre Interessenvertretung. 80 Jahre Wirtschaftskammer Burgenland. Eine Chronik. Eisenstadt, 2003, Selbstverlag 599.
- Hans Gustav Edöcs (1924–2003). Bécsi Napló 24, 2003. szept.–okt. 5. sz. 12.
- HAP Galéria (Winkler Oszkár emlékkiállítás). Építés Kör-Kép 2003. okt. 29.

- Hargitai Gábor – Tóth Mariann – Zétényi Zoltán (szerk.): Vivat Academia. A Nyugat-Magyarországi Egyetem lapja. 1, 2003. 1–5. sz.
- Haydn in Eszterháza. NZ. 47, 2003. aug. 29.
- Hábel György: Jászberényi Miklós (1920–2002). EL. 138, 2003, 60.
- Hámori Gábor: A Castanea Környezetvédelmi Egyesület krónikája. SSz. 57, 2003, 58–69.
- Hárs József: Mesélő utcák Sopronban. Sopron megyei jogú város. Balf, Brennbergbánya és Görbehalom, Kőhid-telep, Tómalom. Történeti utcanévjegyzék. Sopron, 2003, Juhász Kft. 80.
- Hárs József: Soproni olvasókönyv. Cikkgyűjtemény 1873–1944. a helyi magyar lapokból. Sopron, 2003, QUINT 241 + XVI.
- Hárs Olivér – Szabó Miklós (szerk.): Borostyán. Környezetvédelmi Lap a soproni és Sopron környéki családok részére. Sopron, 2003, Castanea Környezetvédelmi Egyesület.
- Hegedűs Zoltán: Turbuly Éva: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1595–1608. (Kiadja: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Sopron, 2002. 206 o.) In: Tóth László (szerk.): Arrabona 41, 2003, 293–296.
- Henzsel Ágota: Turbuly Éva: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1595–1608. Sopron. 2002. 206 p. Levéltári Szemle 53, 2003. 1. sz. 57–58.
- Horn János: Az 1954-ben, Sopronban végzett geológus-, olaj- és bányaművelő mérnökök évkönyve, elbeszélő jellegű emlékkönyve. BKL-B. 136, 2003, 342–343.
- Horn János: 250 éves a magyar szénbányászat. BKL-B. 136, 2003, 253–254.
- Horn János: Kiállítás a Központi Bányászati Múzeumban. BKL-B. 136, 2003, 52.
- Horn János: Különdíjat nyert a soproni Központi Bányászati Múzeum. BKL-B. 136, 2003, 468.
- Horn János: Szakmai kirándulás Sopronba. BKL-B. 136, 2003, 465.
- Horváth József: Győr-Moson-Sopron megye népművészete. MH. 26, 2003. 3. sz. 67–71.
- Horváth József: Turbuly Éva: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1595–1608. Sopron, 2002. SSz. 57, 2003, 306–309.
- HorváthTamás: Egy faszkeretű híd rehabilitációjához. MÉPi. 53, 2003, 300.
- K.Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc (szerk.): Léptékváltó társadalomtörténet: tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére. Bp., 2003, Osiris–Hermes Kör 708.
- (H/öbör/ T/amás/): Alapítvány az oktatásért. Magyar Asztalos és Faipar 2003. 1. sz. 35.
- Höbör Tamás: Improvizelek. Magyar Asztalos és Faipar 2003. 4. sz. 17.
- (H/öbör/ T/amás/): Miért sikeres a Ligno Novum? Magyar Asztalos és Faipar 2003. 5. sz. 88.
- Huszár László: Részletek egy meg nem írt naplóból. Várhely 9, 2003. 3. sz. 39–43.
- Hübl, Erich – Zukrigl, Kurt: Emlékeink Csapody Istvánról. Kitaibelia 8, 2003. 1. sz. 28.
- A hűség városa. Sopron, 2002/2003/, Pásztor Service KFT. 15.
- Im Komitat Raab werden Minderheitenrechte gut umgesetzt. NZ. 47, 2003. okt. 10.
- INTERFOB 2003. Fa. 51, 2003. 4. sz. 31.
- Internationale Haydn-tage in Eisenstadt. NZ, 2003. febr. 21.
- Ismét Sopronban állítanak ki a gépkereskedők. Profi fa 2003. 3. sz. 6.
- Jankó Ferenc: Sopron történelmi külvárosainak vizsgálata egy morfológiai háztípus, a „részházak” példáján. FÉrt. 52, 2003, 229–249.
- Jánosi István: Varga Domokos. Várhely 9, 2003. 1. sz. 94–97.
- Jánoska Ferenc (szerk.): Pro Scientia Aranyermesek V. Konferenciája Sopron, 2000. november 5–7. Bp. /Sopron/, 2003, Lővér Print 232.
- Jászay Magda: A pápaság és a törökellenes felszabadító háború. TSz. 43, 2001/2003/, 187–208.
- Jenei László: Tények és remények. 10 éves az Alkalmazott Művészeti Intézet (AMI). Octogon 2003. 5–6. sz. 122.
- Józsa Ágota – Józsa Dávid: A soproni volt Jezsua konviktus helyreállítása és bővítése. MÉPi. 53, 2003, 179–180.
- K. B.: ARD-Beitrag über Ödenburg. „Hallo Nachbar!” – Sendung im Juni. NZ. 47, 2003. máj. 23.

- K. B.: „Grenz-Züge“ rollen nach Ödenburg. NZ. 47, 2003. nov. 7.
- kb.: Komitatsverband Raab-Wieselburg-Ödenburg. Neuer Vorsitzender gewählt. NZ. 47, 2003. jan. 3.
- kg-vr: Szakirodalmi figyelő. Flora Pannonica. Növényföldrajzi és taxonómiai folyóirat. Kitaibelia 8, 2003. 1. sz.191.
- Kalcsú Zoltán: Innovációs és Technológiai Központ létrehozása a faiparban. Fa. 51, 2003. 4. sz. 35.
- Kalotás Zsolt (főszerk.): Aquila 2002–2003. A Magyar Madártani Intézet évkönyve. Bp., 2003. Kőrös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság 203.
- Kaló Béla: Kerék Imre: Virágvolgy. Összegyűjtött versek, 1961–2001. Várhely 9, 2003. 1. sz. 101–102.
- Kapitány Katalin: Önarckép. Beszélgetés Nagy Csabával az „Év természetfotósával”. TV. 134, 2003, 470–472.
- Karády Viktor: Peregrinusok. Iskolakultúra 13, 2003. 8. sz. 139–140.
- Kaszás Marianne (összeáll.): A magyarországi levéltárak kiadványainak 2002. évi bibliográfiája. Levéltári Szemle 53, 2003. 4. sz. 87–94.
- Katona Csaba: A Jéhn-család két nemzedéke. SSz. 57, 2003, 234–246.
- Katona Imre: Csapod. Falu a történelem sodrában. Csapod–Bp., 2003, Bíró family Nyomdaipari és Kereskedelmi Kft. 463.
- Katona Kálmán: A magányos ösze. Georg Trakl összes verse és szépprózai írásai Erdélyi Z. János fordításában. Várhely 9, 2003. 1. sz. 99–101.
- Kaus, Karl: Die Römischen Inschriften von Schattendorf. BHBl. 65, 2003, 169–180.
- Kelemen István: Adatok a fertőhomoki horvátság történetéhez. In: Tóth László (szerk.): Arrabona 41, 2003, 65–82.
- Kelemen István: Parlamenti választások Fertőhomokon, Hegykőn és Hidegségen (1920–1947). SSz. 57, 2003, 157–173.
- Keizler Kálmán: Sopron II. világháború utáni újjáépítésének szervezése, pénzügyi háttere és kezdeti lépései. SSz. 57, 2003, 40–57.
- A 2003. évben tiszteletdiplomában részesült bányaművelő-, bányagépész-, földmérő-, geofizikus-, geológus- és olajmérnökök rövid szakmai életrajza. Miskolc – Sopron, 2003, Miskolci Egyetem Műszaki Földtudományi Kar 76.
- A 2003. évben tiszteletdiplomában részesült erdőmérnökök rövid szakmai életrajza. Sopron, 2003, NYME-Erdőmérnöki Kar 38.
- A 2003. évben vas- és gyémánt tiszteletdiplomában részesült kohómérnökök rövid szakmai életrajza. Miskolc, 2003, Miskolci Egyetem Anyag- és Kohómérnöki Kar 8.
- Király Gergely: Kiegészítések a Ranunculus polyanthemos L. s. l. alakkör ismeretéhez. Flora Pannonica 1, 2003, 58–67.
- Kígyósi Attila: Könyvbemutató Győrben. Statisztikai Szemle 81, 2003, 708–709.
- Király Gergely – Vidéki Róbert (szerk.): Flora Pannonica. Növényföldrajzi és taxonómiai folyóirat. Sopron, 2003, NYME Növénytan Tanszék 123.
- G. Kirkovits István: A rejtőzködő Örvidék. Magyar Fórum 15, 2003. aug. 21. 33. sz. 20.
- Kiss Mária: Vajk Ádám (szerk.): A pápoci prépostság iratai. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Segédletek 2. Győr, 2003. 92 p. SSz. 57, 2003, 397–398.
- Kissné Fröhwrth Lujza: Verseim a hűség városának. Debrecen, 2003, saját kiadás 48.
- Kitaibel Pál-verseny. Természetbúvár 58, 2003. 5. sz. 38–39.
- Kohl, Gerald: Gebhard Klötzl, Die Verwaltungsgliederung des späteren Burgenlandes 1848–1921 (= Burgenländische Forschungen, Bd. 83). Amt der Burgenländischen Landesregierung, Eisenstadt 2001. 197 S, 10 Karten, 11 Abb. BHBl. 65, 2003, 53.
- Kollányi László: Sárga gyümölcsű málna. Kertészet és Szőlészet 52, 2003. júl. 17. 2. sz. 16.
- Kollwenz Ödön: „Mint oldott kéve” a balekvizsgától az aranydiplomáig. Szerk. Erdős László em. és Pilissy Lajos bm. EL. 138, 2003, 312–313.

- Komlóssy György: GEO-2002. Magyar földtudományi szakemberek VI. világtalálkozója. Sopron-Várvidék Burgenland-Ausztria 2002. augusztus 21–25. FK. 133, 2003, 303–304.
- Kovács József László: Boronkai Szabolcs két könyve Sopron 19. századi német nyelvű irodalmáról. SSz. 57, 2003, 198–203.
- Kovács József László: Egy jeles soproni történeti regény és néhány előzménye. Várhely 9, 2003. 1. sz. 65–70.
- Kovács József László: Félvilág. Büki Attila verseskötetéről. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2003. 255–258.
- Kovács József László: A soproni parnasszus. Sopron-Ödenburg kétnyelvű irodalma a kezdetektől napjainkig. Bp., 2003, Lucidus 298.
- Kovács Sándor Iván: „Dunán inneni” íróarcok III. Esterházy Pál (1635–1713). Vasi Szemle 57, 2003, 69–80.
- Kozák Antal: Il étaít une fois une Université... Volt egyszer egy egyetem. Nouvelle Gazette de Hongrie 7, 2003. nov. különszám 14–16.
- Körmendi Tamás: A sopronhorpácsi monostor Árpád-kori történetének vitás kérdései. SSz. 57, 2003, 276–288.
- Kövér Tamás: Csehov és Pirandello szabadkai felfogásban. Kosztolányi Dezső: Aranysárkány. Rendező: Forgách András. Várhely 9, 2003. 2. sz. 71–73.
- Kövér Tamás: Jamaikában is ritkaság egy ilyen pompás trombitás. Barillet-Grédy: A kaktusz virága. Rendező: Ács János. Várhely 9, 2003. 4. sz. 79–82.
- Kövér Tamás: Struggle for marketingkarrier. David Mamet: „Sale” (Floridai öröklakás eladó). Rendező: Rusznyák Gábor. Várhely 9, 2003. 1. sz. 81–84.
- Kövér Tamás: Vén Matuska apológiája, Bécs felől. Ödön von Horváth: A végítélet napja. Rendező: Csiszár Imre. Várhely 9, 2003. 3. sz. 77–80.
- Kőbányai Ferenc: Trimmel Rupert (1923–2003). BKL-B. 136, 2003, 142.
- Kőhalmy Tamás: Fagazdasági Híradó SEFAG Rt. 30, 2003. szept. 3. sz. 3.
- Krisch András: Beszámoló az 1809-ben keletkezett burgenlandi források (Kismarton, Ruszt) feltárásáról. Levéltári Szemle 53, 2003. 1. sz. 92–93.
- Krisch András: Kelemen István: Fertőhomok 1274–2001. Croatica Kht., Budapest, 2001. 299 o. SSz. 57, 2003, 194–195.
- Krisch András: A soproni bor. A kékfrankos legendája. Rubicon 2003. 1–2. sz. 37–39.
- Krisch András: Száz éve történt. Katonalázadás Sopronban, 1903-ban. SSz. 57, 2003, 117–123.
- Krisch, Magdalena: Programme im Deutschen Kulturklub Oedenburg (Sopron) und Umgebung. NZ. 47, 2003. okt. 17.
- Kristó Gyula: I. Károly király harcai a tartományurak ellen (1310–1323). Sz. 137, 2003, 297–347.
- Krisztián Béla: A 250 éves magyar szénbányászat. BKL-B. 136, 2003, 342.
- Kubinszky Mihály: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 2002. évi munkájáról. SSz. 57, 2003, 80–81.
- Kubinszky Mihály: Győr-Moson-Sopron megye népművészete. M. 47, 2003, 229–230.
- Kubinszky Mihály: Hap, Hap, Hurrá! Winkler Oszkár emlékkiállítás, 2003. szept. 11–okt. 31. Octogon 2003. 5–6. sz. 135–136.
- Kubinszky Mihály: Sopron építészete a 20. században. Szeged – Tatabánya, 2003, Belvedere 152.
- Kubinszky Mihály: Sopron Park. Újraéledő Kertváros. MÉP. 2003. 2. sz. 38.
- Ladányi Andor: Az egyházak és a felsőoktatás a Horthy-korszakban. TSz. 44, 2002/2003/, 293–329.
- Lagzi István: Magyarországi lengyel emlékek 1939-ből. Valóság 46, 2003. 10. sz. 31–55.
- Lakatos Andor (szerk.): Ki kicsoda az egyházi levéltárakban? Egyházi levéltárosok, egyházi levéltárak 2003-ban. Kalocsa, 2003, MELTE 128.
- Lakatos Gyula: Tanácskozás az elmélet és a gyakorlat közeledéséért (Humánpolitikai Szimpózium, Sopron, 2003. október). Humánpolitikai Szemle 14, 2003. 12. sz. 4–19.

- Legeza László: Burgenland – a Várvidék és az Őrség. Bp., 2003, Mikes Kiadó 128.
- Légrádi Imre: Szép hazánkat járva. Soproni kukkantóablakok. ÉT. 58, 2003. aug. 29. 35. sz. 1110–1111.
- Ligno Novum: kialakult a város jövőképe. Profi fa 10, 2003. 10. sz. 20–21.
- A Ligno Novum és a Wood Tech 2003 kiállítói. Magyar Asztalos és Faipar 2003. 8. sz. 18–19.
- Ligno Novum 13. Magyar Asztalos és Faipar 2003. 7. sz. 18.
- Ligno Novum Wood Tech. Profi fa 10, 2003. 9. sz. 5.
- Ligno Novum-Wood Tech asztalos-, faipari és erdészeti szakkiállítások. Magyar Asztalos és Faipar 2003. 6. sz. 24., 7. sz. 24–27., 8. sz. 20–21.
- Ligno Novum-Wood Tech. Faipari szakkiállítás 2003-Sopron. EL. 138, 2003, 295–296.
- Ligno Novum-Wood Tech faipari szakkiállítások. Magyar Építőforum 2003. 19. sz. okt. 36–37.
- Ligno Novum-Wood Tech 2003. EL. 138, 2003, 273.
- Ligno Novum-Wood Tech 2003. szept. 10–13. Fa. 51, 2003. 2. sz. 1.
- Lobbisoport Sopron ellen. Magyar Asztalos és Faipar 2003. 3. sz. 192–193.
- A Lombosfa Kutatás és Felhasználás Kérdései Európában. Nemzetközi Konferencia. Sopron, 2003. szeptember 25–26. Fa. 51, 2003. 3. sz. 33–34.
- Lovas Gyula: A bakterház. Bp., 2003, MÁV Rt. 302. Vasúthistória könyvek.
- Lovas Gyula: Kubinszky Mihály: Emlékképek a 424-esről. Várhely 9, 2003. 2. sz. 86–88.
- Lovas Gyula: Légtalalom vigyázz! Sopron... Sopron, 2003, Hillebrand Ny. Kft. 260.
- Lőcsei Péter: Radics Éva: Cinfalvától Cinfalváig. Takács Jenő zeneszerző élete és munkássága. Masszi Kiadó. Budapest, 2002, 221 oldal. Vasi Szemle 57, 2003, 381–382.
- Lőcsei Péter: Weöres-mozaikok II. Adalékok Weöres Sándor színpadi játékaikhoz. Vasi Szemle 57, 2003, 753–762.
- Lukács: Präsentation von vier Büchern im HdV. NZ. 47, 2003. máj. 30.
- M. L.: Ligno Novum 2003. Magyar Asztalos és Faipar 2003. 9. sz. 23.
- Magyar Bútor Est Sopronban. Profi fa 10, 2003. 11. sz. 11.
- Magyar Bútor Estje Sopronban. Magyar Asztalos és Faipar 2003. 7. sz. 15.
- Magyar kutatók európai projekteiben. Magyar Asztalos és Faipar 2003. 1. sz. 148., Hírfa 13, 2003. febr. 1. 3. sz. 44.
- Major Ágota: Felsőbüki Nagy Pál birtokainak alakulása a három Bük községben. Vasi Szemle 57, 2003, 591–598.
- Majorossy Judit: A város közepén – a társadalom peremén. A szegények helye a középkori Sopron életében. SSz. 57, 2003, 216–233.
- Martos Gábor: Húsz éve, nyolc éve, tíz éve. Várhely 9, 2003. 2. sz. 91–101.
- Martos Gábor: A legjobb lenne... Várhely 9, 2003. 3. sz. 73–75.
- Mastalírné Zádor Márta: Sopron bibliográfiája a 2001. évre. SSz. 57, 2003, 85–110.
- Mayer László – Tilcsik György (szerk.): Egy emberöltő Kőszeg Szabad Királyi Város Levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szombathely, 2003, 600.
- Márfi Attila: Jezsuita iskolai színjátszás Sopronban 1638–1776. SSz. 57, 2003, 317–332.
- II. Lővér Nemzetközi Túranap. TM. 114, 2003. 9. sz. 19.
- Márkné Ettlínger Zsuzsanna – Táp Ferencné – Földes Tamás (szerk.): Valahol Európában?! ... feladatok és lehetőségek a közoktatásban az uniós csatlakozás idején. IX. Logopédiai és Pedagógiai Napok. Sopron, 2003. március 27–29. Sopron, 2003, Fogjuk a kezéd Egyesület 182.
- Megemlékezés. Barabits rekviem. Kertészet és Szőlészet 52, 2003. jún. 26. 26. sz. 12–13.
- Mendly Lajos: Hiteles történeti ismereteink gazdagodása napjainkban. BKL-B. 136, 2003, 129–131.
- Menyes Gyula (szerk.): Dunántúli Harangszó. A Nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület lapja. 8. 2003. 1–12. Sopron–Győr, 2003, Soproni Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum)–Evangélikus Püspöki Hivatal.

- Merényi Mária (szerk.): Nyugat-Magyarországi Egyetem 2002/2003. tanévének évkönyve. Sopron, 2003, Lóvér Print 271.
- Mérnökjelölteket várnak. Természetbúvár 58, 2003. 1. sz. 16.
- Miért sikeres tizenegy éve a soproni Ligno Novum? Profi fa 10, 2003. 6. sz. 13.
- Mikovits, Martina: Die Volksabstimmung vom 10. April 1938 im Burgenland. BHBl. 65, 2003, 181–216.
- Mizseiné Nyiri Judit: „Ingatlanforgalmazás modellezése” című COST G 9 projekt munkaértekezlete Sopronban. GK. 55, 2003. 12. sz. 39–40.
- Monde Selection: Kaiser, Gösser-arany, Soproni Ászok-ezüst. Pincér 8, 2003. 7. sz. 21.
- Molnár Csilla: Fenyegtettség és ígélet között. Valóság 46, 2003. 2. sz. 79–88.
- Molnár József: A fogadósné, hét úr és egy ágrólszakadt históriája. Várhely 9, 2003. 2. sz. 28–35.
- Molnár Sándor: Az „Erdő-fa kutatási program” bemutatása, célkitűzései. Fa. 51, 2003. 3. sz. 1.
- Molnár V. Attila: Az Epipactis ZINN. nemzetség fajai Magyarországon. Flora Pannonica 1, 2003. 44–57.
- Molnár V. Attila (szerk.): Kitaibelia. Botanikai-Természetvédelmi Folyóirat. Csapody István emlékszáma. Debrecen, 2003, Kosbor Természetvédelmi Egyesület 8, 2003. 1.sz. 192.
- MTESZ-Díj. Fa. 51, 2003. 4. sz. 33.
- Nach Erschliessung, vor Rekonstruktion. NZ. 47, 2003. nov. 14.
- Nagy Alpár: Takács Jenő centenáriuma. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2003. 163–190.
- Nagy Attila: Ács szakmai nap Vitnyéden. Hírfa 13, 2003. ápr. 3. 7. sz. 4.
- S. Nagy László: A Szeniorok „tanulmányútja”. EWL. 138, 2003, 315–316.
- Nagy lépésekkel. Kertészet és Szőlészet 52, 2003. júl. 24. 30. sz. 4–6.
- Nádaratás. Magyar Mezőgazdaság 58, 2003. febr. 26. 9. sz. 2.
- Nemzeti Erdőstratégia és Erdőprogram. Fa. 51, 2003. 3. sz. 28.
- Neusiedler See gehört zum Welterbe. NZ 47, 2003. máj. 23.
- Németh Adél: Burgenland. 3. javított kiadás. Bp., 2003, Panoráma 235.
- Németh Ildikó: Iskolai egyesületek Sopronban a 19. században és a 20. század elején. SSz. 57, 2003. 350–360.
- Németh Ildikó: Válogatott bibliográfia a 19. századi soproni középiskolák történetéhez. SSz. 57, 2003, 391–393.
- Németh László: Szénbányászat kezdetei Magyarországon. Mérnök Újság 10, 2003. 12. sz. 42–44.
- Németh Sándor: Bük településmorfológiai sajátosságai és változásai 1848–1920-ig. Vasi Szemle 57, 2003. 599–609.
- (ny): Ismét fókuszban a faipari szakmai kiállítás. Hírfa 13, 2003. febr. 14. 4. sz. 6.
- (ny): Jövönk a fa! EU csatlakozás és a faipar. Hírfa 13, 2003. ápr. 3. 7. sz. 54.
- (ny): Ligno Novum-Wood Tech. Hírfa 13, 2003. jún. 2. 11. sz. 4. , júl. 18. 14. sz. 5., aug. 29. 15–16. sz. 4–8.
- (ny): XIII. Ligno Novum – XII. Wood Tech Faipari Szakkiállítások. Hírfa 13, 2003. okt. 10. 19. sz. 10–20.
- (ny): Üzenet az ereknek. Hírfa 13, 2003. ápr. 3. 7. sz. 4.
- (ny): Vásári előzetes Sopronból. Hírfa 13, 2003. márc. 1. 5. sz. 12.
- Nyerges Éva: XIII. Ligno Novum – XII. Wood Tech Faipari Szakkiállítások. Fa. 51, 2003. 3. sz. 29–31.
- A Nyugat-Magyarországi Egyetemen dr. Faragó Sándor lett a rektor. Hírfa 13, 2003. máj. 2. 9. sz. 38.
- (nyz): Diplomamunkák kiállítása. Hírfa 13, 2003. júl. 4. 13. sz. 22–24.
- (nyz): Egyetemi nyitány. Hírfa 13, 204. szept. 26. 17–18. sz. 12.
- (nyz): Az erdő szelleme. Hírfa 13, 2003. szept. 26. 17–18. sz. 50.
- (nyz): Fafaragó és természetfotó kiállítás. Hírfa 13, 2003. dec. 12. 23–24. sz. 46.
- (nyz): Faipari Kari Napok. Hírfa 13, 2003. júl. 4. 13. sz. 20.

- (nyz): Fajátékok. Hírfa 13, 2003. jan. 17. 1–2. sz. 30.
- (nyz): Fajátékok világa – válogatás napjaink hazai fajátékaiból. Hírfa 13, 2003. júl. 18. 14. sz. 42.
- (nyz): 20 éves a soproni Erdészeti Múzeum. Hírfa 13, 2003. dec. 12. 23–24. sz. 46.
- (nyz): Vadon élő állatok. Hírfa 13, 2003. márc. 1. 5. sz. 16.
- (nyz): Valétalók Sopronban. Hírfa 13, 2003. máj. 16. 10. sz. 4.
- Oroszi Sándor; Tamás József: A soproni hegyvidéki erdők történelmi fejlődése, tájleírásai a faj, elegyarány és korosztály viszonylatában napjainkig. Közveteszi: Bartha Dénes. Erdészettörténeti Közlemények L. – Országos Erdészeti Egyesület Erdészettörténeti Szakosztály, Sopron, 2001. 134 oldal + mell. ASz. 45, 2003, 588–590.
- Az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület 92. küldöttgyűlése (Pécs, 2003. május 16.) BKL.- B., - K., - Kőolaj és Földgáz. 2003. 4. sz. 1–21.
- Országos vadásznapi. Győr-Moson-Sopron megye. Ni. 91, 2003. 10. sz. 5.
- Oszwald Ferenc Nándor: Új lakóterületek Sopronban. MÉPi. 53, 2003, 209–214.
- Ödenburg 725 Jahre alt. NZ. 47, 2003. jan. 3.
- Pamer Nóra: Szakál Ernő és a kispánai vár vörösmárvány falikútja. M. 47, 2003, 133–136.
- Pamlényi Klára: Negyven év a Rábaközi Múzeum történetéből. In: Tóth László (szerk.): Arrabona 41, 2003, 318–326.
- Pappné Szabó Alexandra: Csermajori középiskola könyvtárának rövid története. Könyvtári Levelező/lap 15, 2003. 10. sz. 25–28.
- Pappné Szabó Alexandra: Az első hazai tejgazdasági szakiskola. Köznevelés 59, 2003. okt. 10. 31. sz. 20.
- Pápai Gábor (szerk.): Gyökerek és lombok. Erdészportrék. Harmadik kötet. Bp., 2003, OEE. 507.
- Pápai Gyula: Beszámoló a Vermes Miklós Fizikus Tehetség gondozó Alapítvány és az Eötvös Loránd Fizikai Társulat Soproni Csoportjának 2002/2003. tanévi tevékenységéről. Sopron, 2003, 72.
- Pápai László: A soproni középfokú erdészeti oktatás előtörténete (1885–1950). SSz. 57, 2003, 361–381.
- Pellinger Attila: A széki lile (*Charadrius alexandrinus*) vonulása és fészkelése Mekszikópusztán. In: Kalotás Zsolt (főszerk.): Aquila 109–110, 2002–2003, 81–85.
- Peremtő. A Berzsényi Lyceumban működő Soproni Nemes Magyar Társaság művészeti folyóirata IV./1. Sopron, 2003/?, Berzsényi Lyceum 24.
- Peter, Heinz: Kaiseradler über dem Burgenland – ein Grossgreif wandert ein. BHBl. 65, 2003, 161–167.
- Péterfalvi József (szerk.): X. Wood Tech Erdészeti Szakmai Konferencia. Sopron, 2002. szeptember 11–12. Sopron, 2003, NYME Erdőmérnöki Kar 282.
- Pfahlhaus am Grenzübergang Neusiedler See. NZ. 47, 2003. máj. 9.
- Philapitsch, Anton – Mulley, Klaus-Dieter – Leopold, Hans (hrsg.): Grenz-Züge. Ebenfurth, 2003, Interreg IIA/NÖ. 360.
- Pinke Gyula – Schmidt Dávid – Schmidmajer Ádám – Király Gergely – Ughy Péter: Adatok a Dunántúli-középhegység és a Nyugat-Magyarországi peremvidék gyomflórájának ismeretéhez I. Kitaibelia 8, 2003. 1. sz. 161–184.
- (Pió): Győr-Moson-Sopron megye – Szany. Magyar Vadászlap 12, 2003. 10. sz. 11.
- Polgár Tamás: „A tudomány igazságai és a hit igazságai egyesüljenek az új épületben”: Horthy Miklós kormányzó látogatása Sopronban 1930. október 19. SSz. 57, 2003, 142–156.
- Polyánszky Éva: A Tudomány Napja Sopronban. Papírpár 47, 2003. 1. sz. 25–26.
- Poór Péter: Kísérleti eszközök az 1800-as évekből. TV. 134, 2003. 10. sz. CXLV–CXLIX.
- Prickler, Leonhard: Die Vorträge im Rahmen der „Landeskundlichen Diskussionsnachmittage“ im Jahr 2002. BHBl. 65, 2003, 91–103.

- Puczkó László – Rátz Tamara (szerk.): Turizmus történelmi városokban. Tervezés és menedzsment. Bp., 2003. Turisztikai Oktató és Kutató Kkt. 111.
- Pup Vilmos: A Büki Gyógyfürdő egészségturisztikai célú komplex fejlesztése. HiK. 83, 2003, 291–293.
- Pup Vilmos: Fejlesztés és felújítás a Büki Gyógyfürdőben. Mérnök Újság 10, 2003. 10. sz. 16–17.
- Pusztai László: Winkler Oszkár (1907–1984) emlékkiállítás HAP Galéria (Budapest II., Margit krt. 24.). M. 47, 2003, 373–374.
- R. M. S.: Magyar kisebbségi tanácskozás Oberpullendorf/Felsőpulyán. Bécsi Napló 24, 2003. szept.–okt. 5. sz. 2.
- Radics Éva: Takács Jenő élete és munkássága. Szentgotthárd, 2003, Virtuart Kreatív Stúdió 203.
- Radics Éva: 101 éves lett Takács Jenő. Bécsi Napló 24, 2003. szept.–okt. 5. sz. 8.
- Rainer Péter: A sopronbátfalvi Mária Magdolna-templom új oltárterve. MűT. 43, 2003. 6. sz. 21–22.
- Rat für Welterbe Neusiedler See gegründet. NZ. 47, 2003. júl. 4.
- Regényi Antal: Sopron vármegye képzőművészete a XVIII–XX. században. Keszthely, 2003, Szerzői Kiadás 108.
- Rendhagyó sajtótájékoztató. Profi fa 2003. 3. sz. 12.
- Renovierung des Esterházy-Schlusses kann noch zehn Jahre dauern. NZ. 47, 2003. aug. 15.
- Rettung Ödenburger Synagoge. NZ. 42, 2003. jan. 24.
- Rikli Ferenc (szerk.): Ki kicsoda a Nyugat-Dunántúlon? 2003. Nagykanizsa, 2003, Ász-Press Kiadói BT.-M.M Bt. 529. Négyévkönyv.
- Ritoók Pál: Magyar Építészet. Klasszicizmus, historizmus. Bp., 2003, Kossuth 183.
- Roth Matthaëa: Szűgradáció kialakulásának feltételei és lefolyása a Soproni-hegységben 1987–2001. EL. 138, 2003, 356–358.
- Rózsa Mária: Az Oesterreichisch-ungarische Revue. Egy Monarchia folyóirat magyar szemmel. MKSz. 119, 2003, 375–379.
- Rubóczky István: A Bányászati Múzeumban. Köznevelés 59, 2003. jan. 31. 4. sz. 21.
- Rudenko-Desznak, Alekszandr: Magyar nyitód avagy riport egy légvárból. Vasi Szemle 57, 2003, 625–651.
- Rumpf János: Egy festmény története. EL 138, 2003, 62–64.
- Salamon Nándor: Az áruulás (történelmi) regénye. Takács Tibor: Kigyó a koronán. Várhely 9, 2003. 1. sz. 102–105.
- Salamon Nándor: Bűnös vagy áldozat? Takács Tibor: Költő a vérpádon – Boszorkánykirály. Várhely 9, 2003. 4. sz. 99–102.
- Salamon Nándor: Emlékdéző grafikák Dohnál Tibortól. Várhely 9, 2003. 1. sz. 109–111.
- ifj. Sarkady Sándor: Dávidházy István köszöntése. SSz. 57, 2003, 211–215.
- ifj. Sarkady Sándor: „Mikulás bácsi, jók vagyunk, ne bánt minket...” Szemtanuk és korabeli dokumentumok a Sopron elleni első légitámadásról. Várhely 9, 2003. 4. sz. 84–91.
- ifj. Sarkady Sándor: A „Soproni Helytörténészek Baráti Köre”. Egy asztaltársaság születése. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2003. 223–226.
- Sarkady Sándor (szerk.): Soproni füzetek 2003. Művészeti antológia. Sopron, 2003, Kulturális Egyesületek és Baráti Körök Szövetsége 261.
- Sarkady Sándor: Tatai Zoltán (szerk.): Wallner Ernő Budapest, 2002. SSz. 57, 2003, 395–396.
- Sasfi Csaba: Sopron város két gimnáziumának diákjai a Ratio Educationis időszakában (1777–1847). SSz. 57, 2003, 333–349.
- Sass László: Általában és konkrétan. Várhely 9, 2003. 3. sz. 5.
- Sass László: Bobb és jal. Várhely 9, 2003. 1. sz. 5.
- Sass László: A gyönyörű szőzlány és az ördög. Várhely 9, 2003. 2. sz. 5.
- Sass László: Sínen vagyunk... Várhely 9, 2003. 4. sz. 5.
- Sági Ferenc: Bevezető gondolatok. Vasi Szemle 57, 2003, 575–576.

- Sági Ferenc: Felsőbüki Nagy Pál emlékezete. SSz. 57, 2003, 78–79.
- Sági Ferenc: Göncz József – Bognár Béla: Sopron vármegye képeslapokon 1896–1945. Sopron, EduTech Kiadó, 2003. 203. old. Vasi Szemle 57, 2003, 387–388.
- Sárközi Gabriella: Gömöri János: Castrum Sopron. Sopron vára és környéke az Árpád-korban. Scarbantia Társaság, Sopron, 2002. M. 47, 2003, 449–450.
- Scherfel Tibor: Metzl János (1919–2003). In: Gaál Péter (szerk.): 50 éves a Magyar Sebész Társaság Nyugat-Dunántúli Csoportja 1953–2003. 15–16.
- Schloss Esterházy: Beginn der Rekonstruktion. NZ. 47, 2003. júl. 25.
- Schloss Esterházy Eisenstadt. Benefizkonzert für behinderte Kinder. NZ. 47, 2003. máj. 9.
- Schloss Esterházy wird renoviert. NZ. 47, 2003. okt. 17.
- Sebauer, Vera – Weisgram, Wolfgang: Fertő-tó Neusiedler See. Európai Utas 2003, 4. (52–53). sz. 42–44.
- Sikeresen rajtolt a Hoventa Regional. Pincér 8, 2003. 3. sz. 21.
- Somfai Attila: Osztrák–magyar fenntartható közlekedésfejlesztés: mobilitási központok a Fertőtérképében. MÉPi. 53, 2003, 215–220.
- Somogyi fák Sopronban. Fagazdasági Híradó SEFAG Rt. 30, 2003. szept. 3. sz. 4.
- Sopron. Idegenforgalmi térkép 2003. 2. kiad., 3. kiad. Bp., 2003, Szarvas A., Kárpátia Térképműhely; 4. jav. kiad. Bp., 2003, Carto Stadt Kft., Magyar Térképház.; Bp., 2003, Cartographia Kft.
- Sopron ismét a faipar fellegvára lesz. Magyar Építő Fórum 2003. jún. 13. sz. 2.
- Sopron Press. Regionális információs hetilap. Sopron-Győr, 2003, Kisalföld Kiadó Kht.
- Soproni Cégregiszter 2003. Sopron, 2003, Gosztom és Varsányi Kft. 80.
- Soproni Est. Kéthetente megjelenő ingyenes kulturális programmagazin. 6, 2003.
- Soproni Evangélikus Gyülekezeti Lap. Gemeindebrief. X, 2003. megjelenik kéthavonta
- Soproni Hírsztár. Információs hetilap Sopronban és környékén. Sopron, 2003, Gosztom és Varsányi Kft.
- Soproni Kisokos 2003/1–2. Sopron, 2003, Kisokos Bt. 208.
- Soproni Program Ajánló. Kulturális, művészeti és közéleti kiadvány. Felelős szerk.: Füzi Edit 7, 2003, SPA Kulturális Menedzser Iroda. Ingyenes havi kiadvány.
- Soproni Tudós Társaság. Fa. 51, 2003. 3. sz. 28.
- Sólyom Miklós: Visszatekintés 2: sorház Sopronban, a Bécsi-dombon. MűT. 43, 2003. 6. sz. 27–28.
- Sudár Lászlóné – Molnár Zsuzsanna: Balladák, románcok, balladás dalok a Répce mellékéről: magyar, horvát, cigány népköltészeti alkotások. Csepreg, 2003, Farkas Sándor Egyesület 218.
- P. Szabó Ernő: Haydn Eszterháznál. Az opera múltjáról és jövőjéről. Szalon 7, 2003. 4. sz. 55–58.
- Szabó, Karl B.: Feldblumen auf Ungarns Fluren. Deutschsprachige Literatur aus Ödenburg. NZ. 47, 2003. márc. 7.
- Szabó, Karl B.: Kapitel aus der Geschichte der deutschsprachigen Literatur in Ungarn. NZ. 47, 2003. jan. 10.
- Szabó Péter: Faipari diplomák az építészeti szolgálatában. MÉPi. 53, 2003, 177–178.
- Szakképzési és Továbbképzési Központ a Nyugat-Magyarországi Egyetem Faipari Mérnöki Karán. Fa. 51, 2003. 3. sz. 35.
- Szakmai konferencia és állásbörze. Sopron, 2003. március 12. Sopron, 2003, NYME-EMK. 31.
- A szakvásár jövőjéről határoztak a szövetségek. Profi fa 10, 2003. 10. sz. 8.
- Szalai Béla: Magyar várak, városok, falvak metszeteken 1515–1800. I. kötet. A mai Magyarország. Kiegészítések 1. Bp., 2003, Publius Bt. 39+92.
- Szalai László: Hozzászólás Mendly Lajos cikkéhez (a történelmi hűség kedvéért és egykori bányász, erdész, földmérő évfolyamtársaim tiszteletére). BKL-B. 136, 2003, 338–339.
- Szála Erzsébet: A Képzőművészeti Társaság adventi kiállítása elé. Várhely 9, 2003. 4. sz. 75–77.
- Szemán Attila: Üvegbe zárt bánya. Türelműveg a soproni Központi Bányászati Múzeum gyűjteményében. Magyar Múzeumok 2003. 3. sz. 47–49. + IV. képmelléklet.

- Szemerey Tamás: Fagerendás mennyezetek felújítása-restaurálása. *Hírfa* 13, 2003. szept. 26. 17–18. sz. 24–26.
- Szende Katalin: Ezüstöv, rókaprém, vászonlepedő. Viselet- és textilkultúra a késő-középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Sz. 137, 2003, 405–458.
- Szende Katalin: Gömöri János: Castrum Supron. Sopron vára az Árpád-korban. Sopron, 2002. 278 p. SSz. 57, 2003, 302–306.
- Széll Andrea: Új analízator a NYME Faipari Karán. *Magyar Asztalos és Faipar* 2003. 2. sz. 78.
- Székely Zoltán: Kincseink. Tárgyak Sopron 725 éves történetéből. Kiállítási katalógus. Sopron, 2002. SSz. 57, 2003, 300–302.
- Szilágyi István: Magyar Műemlékvédelem. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal évkönyve (1991–2001) XI. Szerk. Bardoly István – László Csaba. Budapest, 2002, 625 oldal. Vasi Szemle 57, 2003, 388–389.
- Szilágyi Kálmán: Porpáczy Aladár. *Kertészet és Szőlészet* 52, 2003. nov. 13. 46. sz. 3.
- Szikora Katalin: Megújulás előtt a soproni Gambrinus. *Pincér* 8, 2003. nov. 10. sz. 46–47.
- Szluha Márton: A Felsőbüki Nagy család eredete. *Vasi Szemle* 57, 2003, 577–581.
- Szodfridt István: Csapody István emlékezete. *Kitaibelia* 8, 2003. 1. sz. 17–18.
- Szodfridt István: Emlékmorzsák... EL. 138, 2003, 316.
- Szodfridt István: Winkler András: Üzenet az ereknek (Sopron 2002). EL. 138, 2003, 151.
- Szopori Nagy Lajos: A hetvenéves Giczy János képei elé. *Várhely* 9, 2003. 4. sz. 105–107.
- Szögi László – Kiss József Mihály: Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon. 1849–1867. Bp., 2003, ELTE Levéltára 502. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 7.
- Szöke Katalin – Szoboszlai János (összeáll.): Borostyánút, ágfalvi csata és páneurópai piknik. Ahol a város is múzeum. *Műértő* 6, 2003. ápr. 12.
- Szöke Katalin – Szoboszlai János (összeáll.): Jelenkori művészet és felsőfokú oktatás. AMI a Fesztőteremben látható. *Műértő* 6, 2003. ápr. 12.
- Szöke Katalin – Szoboszlai János (összeáll.): Körmenyi Galéria és Hajnóczy-ház, Pannónia és Várkerület Galéria, Artarea. Egy regionális központ álma. *Műértő* 6, 2003. ápr. 13.
- Szöke Katalin – Szoboszlai János (összeáll.): Múzeumi körkép – műemléki környezetben. A Storno-háztól a Lábasházig. *Műértő* 6, 2003. ápr. 13.
- Szöke Katalin – Szoboszlai János (összeáll.): Régiségkereskedelem. Külföldi vevők apálya. *Műértő* 6, 2003. ápr. 12.
- Szöke Katalin – Szoboszlai János (összeáll.): A Zettl-Langer, a Storno és a Körmenyi Gyűjtemény. Családok, kollektívák. *Műértő* 6, 2003. ápr. 13.
- Szónyi Eszter: Jelentés a Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumi Szervezet 2002. évi munkájáról. In: Tóth László (szerk.): *Arrabona* 41, 2003, 367–391.
- Szutorisz Gyula: Ausztria „különös” ékszere Burgenland. *TM*. 114, 2003. 5. sz. 20–22.
- Szűcs Anita (szerk.): Eredmények és kihívások a szakmai tanárképzésben. Jubileumi Tudományos Emlékezés és Konferencia. Sopron, 2002. november 22–23. Sopron, 2003, 132.
- t. b. s.: Villamosították a Sopron–Szombathely vasútvonalat. *Technika* 46, 2003. 1–2. sz. 4.
- Takáts Péter: A faiparimérnök-képzés és fejlesztési irányai. *Magyar Asztalos és Faipar* 2003. 3. sz. 108–109.
- Tatai Zoltán (vál. és szerk.): Emlékezés Wallner Ernőre. Élete és munkássága. Veszprém, 2003, Magyar Földrajzi Társaság, MTA Veszprémi Területi Bizottsága, Veszprémi Közgazdasági Szakközépiskola 302.
- Tavaszi Szél 2003. 2003. május 19.–22. Sopron. Konferencia kiadvány. Bp., 2003, Doktoranduszok Országos Szövetsége 240.
- Tárnok Péter: Informatika a nemzetiségi óvodapedagógiában. *Magyar Felsőoktatás* 2003. 7. sz. 32–34.

- Tárnok Péter: Jelentés a nemzetiségi óvodapedagógus képzésről 2003. Magyar Felsőoktatás 2003. 9–10. sz. 11–15.
- H. Temesvári Ágota – Szalai József (szerk.): Alkalmazott matematika és mechanika tudományos konferencia. A Magyar Tudomány Napja 2003. Sopron, 2003. NYME-EMK- Matematika Intézet, FMK-Műszaki Mechanika és Tartószerkezetek Intézet, BDF-TTK Természetföldrajzi Tanaszék 42.
- Tenk Antal: Dr. Dr. hc. Iváncsics János 1938–2002. Acta Agronomica Óváriensis 44, 2003. 1. sz. 956–967.
- Tíz éves az alkalmazott művészeti képzés Sopronban. Profi fa 10, 2003. 7–8. sz. 10.
- 10 éves a Faipari Tudományos Alapítvány. Hírfa 13, 2003. jún. 20. 12. sz. 34., Fa. 51, 2003. 2. sz. 32.
- Tobler, Felix: Eva Berger, Historische Gärten Österreichs. Garten- und Parkanlagen von der Renaissance bis um 1930. Band 1: Niederösterreich und Burgenland. BöhlauVerlag Wien–Köln–Weimar 2002. Eur 89.—BHBL. 65, 2003, 54–55.
- Tobler, Felix (red.): Bibliothekar und Forscher Beiträge zur Landeskunde des burgenländisch-westungarischen Raumes. Eisenstadt, 2003, Amt der Burgenländischen Landesregierung 400. Burgenländische Forschungen Sonderband 25.
- Tobler, Felix: Szalai Béla. Magyar várak, városok, falvak metszeteken 1515–1850 (Ungarische Burgen, Städte und Dörfer auf Stichen 1515–1800). I. kötet A mai Magyarország (1. Bd., das heutige Ungarn), Budapest 2001. BHBL. 65, 2003, 55–56.
- Tobler, Felix: A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914 (Atlas und Datenbestand des historischen Ungarns 1914) 2. Aufl., 247 S., Talma kiadó, Pécs 2003. BHBL. 65, 2003, 104.
- Tobler, Felix: Über den Reichsfürstenstand der Familie Esterházy. BHBL. 65, 2003, 57–75.
- Tobler, Felix: Wolfgang Meyer, Weinmuseum Burgenland Schloss Esterházy Eisenstadt. Katalog und Begleitbuch. Rötzer's Kuturführer/sic!, 227 S., Eisenstadt 2003. BHBL. 65, 2003, 217–218.
- Tobler, Felix: Znastveni zbornik 1. edicija (Wissenschaftliches Sammelwerk, 1. Ausgabe), Eisenstadt 2002, 111 Seiten, BHBL. 65, 2003, 168.
- Tóth Éva: A legfontosabb az, hogy elkészüljön a mű. Giczy János festőművésszel Tóth Éva beszélgetett. Várhely 9, 2003. 4. sz. 59–64.
- Tóth Éva: Rengeteg még a tennivalóm. A 75 éves Adorján Attilával Tóth Éva beszélgetett. Várhely 9, 2003. 2. sz. 51–57.
- Tóth Imre: Burgenland és Nyugat-Magyarország az osztrák–magyar kapcsolatokban (1922–1939). Limes 16, 2003. 6. sz. 119–141.
- Tóth Imre: A konszenzus művészete – avagy a diplomácia technikái a nyugat-magyarországi kérdés kezelésében (1922–1929). SSz. 57, 2003, 20–39.
- Tóth, Imre: Das Soproner Deutschtum nach der Volksabstimmung. München-Backnang, 2003, Hefte des Ungarndeutschen Sozial- und Kulturwerks e. V.,
- Tóth Imre: Lökkös János: Trianon számokban. Az 1910. évi népszámlálás anyanyelvi adatainak elemzése a történelmi Magyarországon. Püski, Budapest, 2000. 383 + 4 o. SSz. 57, 2003, 82–84.
- Tóth Imre: A „Szébb jövő szivárványhídján” széplelkek és realisták a Nyugat-magyarországi kérdésről –1932–1936. In: Tóth László (szerk.): Arrabona 41, 2003, 249–268.
- Tóth József: Búcsú Pagony Huberttől. EL 138, 2003, 124.
- Tóth József (főszerk.): Természet és művészet. Győr-Moson-Sopron megyei Vadásznapi, Szany, 2003. augusztus 30. Sopron, 2003, Quint 16.
- Tóth László (szerk.): Arrabona 41. 2003. Győr, 2003, Győr-Moson-Sopron megyei Múzeumok Igazgatósága 391.
- Tönköl József: Üzenet az ereknek. Winkler András harmadik verseskötetéről. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2003. 246–247.
- Treuebrunnen in Odenburg. NZ. 47, 2003. júl. 4.
- Tuba László: Száz magyar falu könyvesháza. In: Tóth László (szerk.): Arrabona 41, 2003, 315–317.

- Tudományos Diákköri Konferencia. Fa. 51, 2003. 4. sz. 32.
- Tüskés Tibor: A Sorsunk soproni száma. Várhely 9, 2003. 1. sz. 87–93.
- Tüskés Tibor: Találkozás egy várossal. Első utazásom Sopronba. Várhely 9, 2003. 3. sz. 83–85.
- Új szak- és továbbképzési központ. Magyar Asztalos és Faipar 2003. 12.sz. 17.
- Útra készen. Ipari formatervezők diplomamunkáiból. Magyar Iparművészet 2003. 3. sz. 53–55.
- Üzenet az ereknek. EL. 138, 2003, 119.
- Valétálás 2003. EL. 138, 2003, hátsó belső borító.
- Valter Ilona: Hokkyné Sallay Marianne 70 éves. M. 47, 2003, 37–40.
- Varga Imréné: Adatok a 20. századi soproni temetkezési vállalkozók történetéhez. SSz. 57, 2003, 247–262.
- Varga F. János (főszerk.): Színes Magyarország a kezdetektől 1956-ig. Bp., 2003, Magyar Hivatalos Közlönykiadó Kft. 246.
- Vargha Zsuzsa (lejegyezte): Egy kosár baba. Kovács Gombos Gábor Gergác Bertáról. Várhely 9, 2003. 2. sz. 75–80.
- Vasas Edit (összeáll.): 14. Országos Érembiennálé Sopron, 2003. június 22–szeptember 8. (A kiállítást rendezte: Askercz Éva). Sopron, 2003, Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata 114.
- Várady Géza: Életpálya-díj. 52 éves kiemelkedő munkásság az olajiparért. MOL Hírlap 25, 2003. 3. sz. 8.
- Várady Géza: A magyar olajbányászat legendás személyisége: Buda Ernő. MOL Hírlap 25, 2003. 1. sz. 9.
- Városi Ágnes: Szent és profán – az emberi élet fordulói. Kiállítás a soproni Lábasházban, 2002. április 28–június 9. SSz. 57, 2003, 263–266.
- Vencel József (szerk.): Mikola Sándor Országos Tehetségkutató Fizikaverseny 1997–2001. Feladatok és megoldások. Sopron, 2003, Veremes Miklós Fizikus Tehetségápoló Alapítvány 344.
- Viga Gyula – Holló Szilvia Andrea – Cs. Schwalm Edit (szerk.): Vándorutak – múzeumi örökség: Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából. Bp., 2003, 609.
- Vigh Kálmán: Felsőbüki Nagy Pál részvétele az inszurrekcióban. Vasi Szemle 57, 2003, 582–590.
- Víg Károly – Ilon Gábor: Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője. 2002. 27. Szombathely, 2003, Linea Ny. 368.
- Viniczai Sándor: Pannonhalmi, soproni bortúra. Magyar Mezőgazdaság 58, 2003. nov. 12, 46. sz. 18–19.
- Visy Zsolt (szerk.): Magyar régészet az ezredfordulón. Bp., 2003, NKÖM–Teleki László Alapítvány 486.
- Vogel András fotóművész kiállítása. Profi fa 10, 2003. 4. sz. 6.
- Voit Pál: A soproni toronyzenésztől Bartók Béláig. Hét nemzedék szilvafák nélkül. Családi krónika. Bp., /2003/, Argumentum 194.
- Wagner István: „Birtokomban van néhány ritkaság...” Az Esterházy-kincstár titkai Fraknó várában. Magyar Iparművészet 2003. 4. sz. 20–21.
- Wallner Ákos: Köszöntjük a 70 éves Verő József akadémikust. SSz. 57, 2003, 389–390.
- Wallner György: Kultúrtörténeti böngésző a Rábaköz és Beled történetéhez. Sopron, 2000. SSz. 57, 2003, 309–310.
- Wehner Tibor: „Amiért festeni egyáltalán érdemes”. Károlyi Ernő festőművész soproni gyűjteményes kiállítása. Várhely 9, 2003. 1. sz. 77–79.
- Wehner Tibor: Körmenyi Galéria – Budapest, Sopron. Körmenyi Annával Wehner Tibor beszélgetett. Várhely 9, 2003. 2. sz. 59–64.
- Weintage in Ödenburg. NZ. 47, 2003. máj. 30.
- Wendelberger, Gustav: Emlékezés Csapody Istvánra. Kitaibelia 8, 2003. 1. sz. 27.
- Werke zu biblischen Themen in Ödenburg. NZ. 47, 2003. júl. 18.

- Wesztergom, V/iktor/ (Ed.): Geophysical Observatory Reports of the Geodetic and Geophysical Research Institute of the Hungarian Academy of Sciences Year 1999–2001. Nagycenk Geophysical Observatory. Sopron, 2003, GGKI 174.
- Who is Who Magyarországon. Életrajzi enciklopédia 1. kiadás 2003. Zug, 2003, Who is Who, Verlag für Personenzyklopädien AG. 1344.
- Winkler András: A Műhl-tanítványok tárlata elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2003. 143–147.
- Winkler András: Szerencsés-e a 13-as szám? Magyar Asztalos és Faipar 2003. 8. sz. 5.
- Winkler Gábor: Öröm és üröm Sopronban. MÉP. 2003. 3. sz. 17–18.
- Winkler Gábor: A soproni Kaszinó építéstörténete. SSz. 57, 2003, 174–193.
- Winkler Gábor: Új házak történeti környezetben. MÉPi. 53, 2003, 154–162.
- Wohnheim für junge Behinderte in Ödenburg. NZ. 47, 2003. jún. 20.
- Závoti József – Bányai László – Papp Gábor (szerk.): Geomatikai Továbbképző Szeminárium Sopron, 2002. október 17–18. Sopron, 2003, MTA FKK Geodéziai és Geofizikai Kut. Int. 349.
- Zentai László: Közreadott emlékezések. Bősze Balázs: Naplórészletek. Várhely 9, 2003. 2. sz. 84–86.
- Zétényi Zoltán: Kell egy lap! Erdőgazdaság és Faipar a Magyar Mezőgazdaság melléklete 2003. júl. 8.
- Zsámboki László: Száz éve született dr. Szádeczky-Kardoss Elemér professzor, az NME első rektora. BKL-B. 136, 2003, 457–458.
- Zsirai László: Bősze Balázs: Naplórészletek. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2003. 250–251.

MUNKATÁRSAINK

- Csekő Ernő** főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.
- Domonkos Ottó** ny. múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
- Dominkovits Péter** főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.
- Hárs József** ny. statikus, 9400 Sopron, Deák tér 21-23.
- Kubinszky Mihály** ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kökényes köz 3.
- Kücsán József** néprajzkutató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
- Mastalirné Zádor Márta** könyvtárigazgató, Soproni Egyetem,
9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky út 4.
- Stánitz Antal** ny. tanító, 9472 Újkér, Fő u.
- Tóth Sándor** helytörténész, 8878 Lovászi

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

NEUBEGINN DER ÖDENBURGER RUNDSCHAU VOR 50 JAHREN

OTTÓ DOMONKOS: 50 Jahre Ödenburger Rundschau. Wiederbeginn von 1955.....	3
--	---

VOR 60 JAHREN GESCHEHEN

ERNŐ CSEKŐ: Angaben und Quellen über die wirtschaftliche Vernichtung des Ödenburger Judentums	27
Drei Schriftstücke – drei Schicksale	
ENDRE CSATKAI: Ich wurde in Kópháza (Kobersdorf) befreit	46
STELLA ANDRÁSSY-KUYLENSTIERNA: Die Pußta brennt (Auswahl). Vorwort: Sándor Tóth Übersetzung: Lilla Turbuly.....	55
ANTAL STÁNITZ: Die Unbilden eines Präparanden	66

KLEINE MITTEILUNGEN

MIHÁLY KUBINSZKY: Bericht über die Tätigkeit des Ödenburger Stadtverschönerungsvereines im Jahre 2004.....	84
---	----

BÜCHERSCHAU

JÓZSEF KÜCSÁN: Melinda Égető (Red.): Weinbergesetze und Weinbaupflanzenbriefe aus den Komitaten Győr und Sopron (1551–1843). Budapest, 2004.	85
PÉTER DOMINKOVITS: Károly Hanzmann: Situationsbericht und Angaben zur Geschichte der Ödenburger evangelischen Gemeinde 1900–1950. I–II. Sopron, 2000 und 2003.	89
MIHÁLY KUBINSZKY: Gyula Lovas: „Luftschutz, Achtung! Sopron...“ Sopron, 2003.	93
JÓZSEF HÁRS: Sándor Sarkady jun.: Luftschlachten, Luftereignisse in 1944–1945 im Komitat Sopron	94
MÁRTA MASTALÍR-ZÁDOR: Die Bibliographie von Ödenburg für das Jahr 2003	96

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok a cikknek megfelelő sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez. Kérjük, hogy a szövegben is szíveskedjenek jelezni az illusztráció helyét.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely (vagy terjedelem -tól -ig)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m..., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, illetve az átutalási betét számát, a kezelő pénzintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!
- Sajnálattal közöljük, hogy 1500 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

A Soproni Szemle 1955 második felében ismét megjelent, sok izgalom és huzavona után. Az a lelkesedés, ami az előkészületeket és a gyors akciókat jellemezte, a város vezetésének és az értelmiség elitjének volt köszönhető. Erről tanúskodnak a Szemle körüli levelek százai. A Soproni Szemle újjáélesztése a város élni akarását jelentette. Az újrainduló folyóirat a háború előtti helytörténeti kutatások folytatását, illetve annak szélesebb körű és országos szintű művelését tűzte ki célul. Sopron a háború után igyekezett ismét országos jelentőségű kulturális központtá válni. (...)

Az első öt év történetét azért mutattuk be ilyen részletesen, hogy lássa az olvasó a küzdelmes évek sokszor zürzavaros menetét és azt az összefogást, amely a város részéről Csatkai Endre, Mollay Károly, Verbényi László, Bognár Dezső, Mollay János és Tárczy-Hornoch Antal között kialakult a Szemle újjáélesztése és talpon maradása érdekében. A győriek akadékoskodása, irigysége, gáncsoskodása azonban csak erősítette a soproni értelmiségben, a szerzői gárdában azt az érzést, hogy a város történelmi múltja, jelen erőfeszítései előbb-utóbb meghozzák eredményeiket. Sopronnak soha nem Győr város vezetésével volt vitája, hanem a megyei párt- és tanácsi vezetéssel.

Domonkos Ottó: A Soproni Szemle 50 éve

Ára: 400,-Ft

Soproni Szemle

2005. második szám

ötvenkilencedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.
Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.

További támogatónk:
Autoliv Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Hiller István, Kücsán József, Németh Ildikó,
Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár, Vass Balázs technikai szerkesztő

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs, Gömöri János
Hárs József, Jankó Ferenc, Kubinszky Mihály,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1800 Ft-ért.
Előfizetési díj 2005-re egy évre 1600 Ft, egyes szám ára 400 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban illetve a Nyugat-Magyarországi Egyetem Növénytan Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magaspöldszint) kaphatók.
A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.).

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.
HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

Soproni Szemle

2005. második szám

ötvenkilencedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

Pályázati felhívás	115
--------------------------	-----

50 ÉVE INDULT ÚJRA A SOPRONI SZEMLE

DOMONKOS OTTÓ: A Soproni Szemle ötven éve II.: Várostörténet, műemlékvédelem, múzeumügy	116
---	-----

TÁRGYI ÖRÖKSÉGÜNK

JEREM ERZSÉBET – VASÁROS ZSOLT: A soproni Bécsi-dombra tervezett turisztikai látogatóközpont és kilátó	125
GÖMÖRI JÁNOS – KARL KAUS: Panem et circenses. A scarbantiai amfiteátrum és közönsége	138
KISS ANDREA – PITI FERENC: A fertői fok	164
KISS MELINDA: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban	185

MŰHELY

DÁVID FERENC: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásai	207
DOMINKOVITS PÉTER: Mankóbüki Horváth Bálint követjelentései	213
ANDRÁSSY PÉTER: A Kitaibel Pál nevét őrző középiskolai tanulmányi verseny jubileuma ..	220

SOPRONI ARCOK

MOLNÁR LÁSZLÓ: Buda Ernő (1921–2005)	223
--	-----

SOPRONI KÖNYVESPOLC

KATONA CSABA: "Kacérkodni fogok veled..." Zadjeli Schlachta Etelka naplója, I-II. kötet (ism. Turbuly Éva)	225
KUBINSZKY MIHÁLY: Megjegyzés az égő pusztához	230

A Soproni Városszépítő Egyesület pályázatot hirdet az 1956. évi forradalom soproni eseményeivel kapcsolatos visszaemlékezések megírására.

A népfelkelés 50. évfordulója alkalmával, 2006-ban a Soproni Szemle meg kíván emlékezni mindarról, ami 1956 őszén, illetve azt megelőzően majd követve, Sopronban történt. Ennek a hazánk jelenkori történetében oly jelentős esztendőnek az eseményei éppen Sopron vonatkozásában szinte feldolgozatlanok. A határ közelsége, a határ megnyitása, az Ausztriából Sopronon át az országba érkező segélyszállítmányok, az Egyetem professzorainak és hallgatóinak szerepe, a november 4-én megkezdődött menekülés valamint más események miatt a városunkban történtek a történetírás számára különös jelentőséget képviselnek. Feltehetően sok minden rejtőzik az eseményeket itt átélt emberek emlékezetében, ami az egész forradalom történetét is kikereshetné. Ma még ezrével élnek polgártársaink, akik az eseményeknek tanúi voltak. Akik akkor diákok voltak, ma 60-70 évesek. Őket szólítjuk, írják le, amit átéltek, amit láttak, amit éreztek, amiről csak kevesen tudnak – de azt is, ami köztudott. Akik ma diákok, kérjék meg szüleiket, hogy pályázzanak.

A dolgozatok terjedelme kötetlen, akár egyetlen oldal is elegendő, de az írás ne haladja meg a 10–15 gépelt oldalt (mintegy 30.000 betűhely). A pályázatot kiegészíthetik fényképek vagy más korabeli dokumentumok is (röpcédula, rajzok, stb.). A képekről a pályázathoz egyelőre elegendő fénymásolatot benyújtani.

Az Egyesület a pályázatokat elbírálja és a legjobbakat összesen 5.000-30.000 Ft könyvtalvány-jutalomban részesíti. Összesen 100.000 Ft áll a díjazás rendelkezésére. Az arra érdemesnek ítélt írásokat a Soproni Szemle a 2006. évi 3. illetve 4. számban leközli (és a pályázati nyereménytől független tiszteletdíjat is fizet). A pályázatokat 2005. november 30-ig kell a Soproni Városszépítő Egyesület címére (Sopron Új utca 4.) beküldeni vagy eljuttatni. A pályázatokat az Egyesület elnökségének, a Szemle Alapítvány kuratóriumának és a Soproni Szemle szerkesztőségének egy-egy tagja, valamint egy felkért történelem tanár bírálják el, javaslatuk alapján a díjak odaítéléséről az Egyesület elnöksége dönt és gondoskodik.

Sopron, 2005. május 20.

Dr. Kubinszky Mihály
a SVSZÉ elnöke

50 ÉVE INDULT ÚJRA A SOPRONI SZEMLE

DOMONKOS OTTÓ

A Soproni Szemle 50 éve II.
Vároštörténet, műemlékvédelem,
múzeumügy*

A műemlékvédelem eredményeinek közzététele

A Soproni Szemle újjáéledésének első évétől kezdve helyet adott azoknak a kérdéseknek és vitáknak, amelyeket az 1953-ban megjelent *Sopron és környéke műemlékei* című hatalmas kötet¹ régészeti, vároštörténeti, műemléki fejezetei nyitva hagytak. Ezek közé tartozott a város neve is. Az újraindítás utáni első számban Mollay Károly: *Scarbantia, Ödenburg, Sopron* című könyvét² ismertette Verbényi László.³ Ugyanitt külön is kifejtette véleményét e kérdésről Major Jenő „Az Ödenburg név keletkezésének háttere” címen.⁴ A vita a következő évfolyamban is folytatódott, míg végül egy közös nyilatkozat a régészeti eredményektől tette függővé a kérdés lezárását. Erre a már Bella Lajos (1896) által ismert és közölt vörös sánc további feltárása a középkori városfalak mentén, majd pedig a Fabricius-ház kertjében folytatott ásás adta meg a feleletet. Nováki Gyula ásásai tisztázta, hogy a legbelső városfal maga a Fabricius-ház északi fala, a középső fallal együtt őrizte meg a vörös sáncot, tehát arra ráépült. Az égetett sánc pedig a római kori városfalra épült. A legelső fal a várakok belső falát képezte.

Sopron város műemlékei már a 19. század végi idegenforgalmi útikalauzokban jelentős helyet kaptak. Csatkai Endre „Pár szó Sopron szépségeiről” című, 1917-ben írott cikke⁵ nem csak a közérdeklődés felkeltését szolgálta, hanem egy életre szóló programot is megfogalmazott a város értékeinek feltárására és megismertetésére. Tette ezt hírlapokban, folyóiratokban, tudományos tanácskozáson, és természetesen könyvei lapjain is.

Különösen nagy feladat elé került a város vezetése a második világháborús bombázások pusztításai után, a romos épületek állagvédelme és helyreállítása során. A háború pusztításait magán viselő foghíjas belváros és Várkerület egyedi beépítési terveit

* Jelen írás a SSz. 2005/1. számában megjelent tanulmány folytatása, immáron nem a Mollay- és Csatkai-hagyatékban található levelezés, hanem a szerző személyes emlékei és válogatása alapján. A visszatekintés jelentőségét az adja, hogy Domonkos Ottó a szerkesztőbizottság egyetlen tagja, aki a Soproni Szemle 1955-ös újraindítása óta folyamatosan részt vesz a folyóirat szerkesztésének munkájában (a Szerkesztőség).

¹ Csatkai Endre – Dercsenyi Dezső (szerk.): *Sopron és környéke műemlékei*. Bp., 1953. (A mű második, javított kiadása 1956-ban jelent meg.)

² Mollay Károly: *Scarbantia, Ödenburg, Sopron. Siedlungsgeschichte und Ortsnamenkunde*. Bp., 1944. (Ostmitteleuropäischer Bibliothek No. 49)

³ SSz. 9 (1955) 158.

⁴ SSz. 9 (1955) 68–74.

⁵ Sopronvármegye 1917. IX. 11.

kívánta Riedlmayer Gyula keretek közé foglalni 1955-ben.⁶ A Lenin krt. (Várkerület) homlokzatrendezési és az Előkapu kis bódéinak bontási terve azonnal kritikát váltott ki. A kis üzletek megtartását fontosnak tartotta Csatkai Endre és Stornó Miksa, azok elbontásával egyetértett Csemegi József, Gerő László és Boronkai Pál. A Műemléki Albizottság ellenezte a bontást és nem is került arra sor.⁷

A város anyagi nehézségei kényszerítették ki azt, hogy az 1964. évi III. törvény alapján Sopron Belvárosát műemléki jelentőségű területté, védetté nyilvánítsák, akárcsak a budai várát és a Balaton körüli védett emlékeket. Az OMF létrehozta a Soproni Építésvezetőséget, régészt és művészettörténészt nevezett ki a hiteles és folyamatos feltárások végzésére, a már itt dolgozó kőszobrászati műhely mellett. A Belváros rekonstrukciós tervét a VÁTI⁸ készítette el 1965-ben, Sedlmayr Jánosné Beck Zsuzsanna vezetésével. A kiemelt program kiemelt költségvetési támogatással járt, ami a helyreállítások utáni lakásszanalások kérdését is megkönnyítette. A foghíj-beépítések tervezésénél hasznosítani lehetett a talajvizsgálatokat, ugyanis a római kor után a romos város részleges elmocsarasodása következtében tözeglencsék képződtek. Ezek feltérképezését Boronkai Pál tette közzé a Soproni Szemle 1963. évi első számában.⁹

A Sopron belvárosában végzett lakóházfelújítások számos nehézségbe ütköztek, a sorra napvilágra kerülő középkori emlékek miatt. Az Országos Műemléki Felügyelőség több egyedi épület felújítását saját központi költségvetéséből támogatta, így pl. a város egyik legrégebbi építményének, a mai Fabricius-ház hátsó traktusának a helyreállításával. Ez a feltárás és helyreállítás országos és nemzetközi hírnévre tett szert. Az épület fontos elemei a gótikus pince, a 17. századi loggia, és a második emelet északi és déli gótikus ablaksorai. A gótikus pincében Alföldi Géza közreműködésével 1962-ben római lapidáriumot rendeztek be. A capitóliumi triász új rekonstrukcióját Szakál Ernő készítette el és helyezte az iménti kőtárba.¹⁰

A levéltári és műemléki kutatások egymást segítő eredményeire kiváló példa a Szent György utca 3. számú ház feltárása és helyreállítása. Ehhez Mollay Károly a ház általa felfedezett, 1534-es részletes leírását adta át az építészmérnöknek, aki a többször átépített épület szerkezetének és műemléki értékeinek a helyreállítását ennek segítségével oldotta meg.¹¹ Ezek az eredmények serkentették Mollay Károlyt arra, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1960. május 6-án Sopronban tartott vándorgyűlésén „Sopron várostörténeti kutatása” címen foglalja össze a további tennivalókat. Számos példát mutatott be arra, hogy a levéltári adatok, ásatások és a falkutatások hogyan segítik Sopron középkorát minél teljesebben feltárni, s ezzel a középkori város mindennapi életét rekonstruálni.¹² A régészeti feltárások segítségével hitelesített belvárosi telekhatárok és az 1379. évi házösszeírás lehetővé tette számára

⁶ Ezt ismerteti: Csemegi József: A soproni Lenin körút és az Előkapu rendezési terve. SSz. 1956. 156–165.

⁷ Hozzászólások a Lenin körút és Előkapu rendezési tervéhez. SSz. 11 (1956) 311–318.

⁸ Városépítési Tudományos és Tervező Intézet, Budapest székhellyel.

⁹ Boronkai Pál: A soproni Belváros talajvizsgálatának eredményei. SSz. 17 (1963) 57–69.

¹⁰ Szakál Ernő: Jupiter, Juno és Minerva szobrai a Fabricius-ház kőtárában. in: Magyar Műemlékvédelem 1973–1974. Bp., 1977. 47–64.

¹¹ Mollay Károly: Háztörténet és várostörténet. A Szent György u. 3. számú ház. SSz. 13 (1959) 121–136, 193–204. Az építészeti munkáról ld. Riedlmayer Gyula: Műemléképilet helyreállítása Sopronban. Műemlékvédelem 1 (1957) 26–34.

¹² Mollay Károly: Sopron várostörténeti kutatása. SSz. 14 (1960) 331–337.

a középkori beépítettség felvázolását, és a telkek kimérési módjának, valamint a polgárság társadalmi rétegződésének megismerését. Mollay Károly levéltári kutatásait kiterjesztette a külvárosokra is, többek között „A Kovácsok utcájának topográfiája” című cikksorozatában.¹³ Gömöri János régész ásatásainak eredményei Mollay Károlyt igazolták.¹⁴

A városrekonstrukciós kutatásokat több külső szakember, így Holl Imre, Nagy Emese, Póczy Klára, Török Gyula, valamint az OMF munkatársai: Tóth Sándor régész, Dávid Ferenc művészettörténész és a múzeum régészei: Tomka Péter és Gömöri János végezték. A feltárt adatok részben a Soproni Szemlében, valamint a megyei múzeumi évkönyvben, az *Arrabonában* jelentek meg, de főként a múzeum állandó helytörténeti és régészeti kiállításában láthattuk eredményeiket. A várostorony körül az 1960-as és '70-es években végzett feltárások bizonyították azt, hogy a középkori kaputorony az egykori római város északi kapujának romjaira épült, amely a városból kivezető út fontos pontja volt. Ennek bemutatására új védőépületben nyílt lehetőség, amely a Borostyánkő utat és a 13. századi erődítmény részleteit *in situ* teszi láthatóvá.¹⁵ (1. kép)

1. kép A helyreállított Tűztorony avatási ünnepsége 1973. július 5.

¹³ Mollay Károly: Sopron XIV. századi városképeinek vizsgálata. A Fabricius-ház története (kb. 50–1530). SSz. 18 (1964) 1–14, 97–117.; Mollay Károly: Háztörténet és várostörténet. A Kovácsok utcájának topográfiája. SSz. 43 (1989) 18–40, 126–148, 205–224.

¹⁴ Gömöri János: Az 1440-ben lebontott Kovács-szeri házak régészeti feltárása. SSz. 47 (1993) 332–338.

¹⁵ Holl Imre: Scarbantia-Sopron városfalai. SSz. 51 (1997) 289–306. (Összefoglalja a korábban az *Archaeologiai Értesítő* ill. az *Acta Archaeologica* hasábjain megjelent részletes kutatási beszámolókat.)

A belváros kutatása mellett rendkívül jelentős feltárás folyt 1971-1978 között a Várhelyen (Burgstall) is. Az illírek földvárának településnyomait és európai híru halomsíros temetkezéseinek emlékeit Patek Erzsébet, az MTA Régészeti Intézetének munkatársa kutatta. Tisztázta a földvár építésének korát, periódusait, az időszámításunk előtti 6–1. század közötti életét, temetkezési szokásait. Egy halomsír bemutatása is elkészült a helyszínen. Kiderült, hogy a soproni völgyben megtelepedett kelták a 4–1. század közötti időben végveszélyben maguk is használták az erős földsáncokkal védett várat.¹⁶ A Jereván lakótelep beépítését megelőző ásatás során a kelták lakótelepét és több száz sírját tárta fel Jerem Erzsébet, szintén az MTA Régészeti Intézetének munkatársa. A Fertő-régió vaskori tájrekonstrukció vizsgálatairól és terveiről 2002-ben számolt be folyóiratunk hasábjain.¹⁷

A város 700 éves jubileumára jelent meg az Országos Műemléki Felügyelőség évkönyvének VIII. kötete, a Magyar Műemlékvédelem 1973–1974. Ebben kiemelt helyet kapott Dercsényi Dezső áttekintő tanulmánya, amely ismertette az addigi kutatások eredményeit.¹⁸ Jelentős programpontra volt az itt folyó kutatásoknak a városfalak feltárása, restaurálása és egy szakaszon sétányként való bemutatása, valamint a várak mentén húzódó falszakasz kiépítése az előkapui Roth-háztól a Várkerület 10. számú házig.¹⁹ A Városház utcában folyó ásatások segítették tisztázni a római város topográfiáját. Mindezt – más szakfolyóiratokban megjelent részletesebb tanulmányok mellett – Póczy Klára egy rövidebb írása a Soproni Szemleiben is ismertette.²⁰ A kutatások nyomán kirajzolódott a római kori város szerkezete, a várost körülvevő temetők hálózata. Az Új utca–Szent György utca sarkának beépítésekor végzett ásatás alkalmával Scarbantia fórumának jelentős részei is napvilágra kerültek, amelyről az ásató cikksorozata révén a Szemle olvasói az elsők között értesülhettek.²¹

A Fő téren álló bencés (korábban ferences) templom mai feltárása előtt is több tanulmány foglalkozott a Szemleiben az épület egyes részleteivel és történeti összefüggéseivel.²² Az Új utca 22–24. alatt helyreállított zsinagóga ásatási eredményei

¹⁶ Patek Erzsébet: Ásatások a soproni Várhelyen (Burgstall) 1973-ban. Előzetes jelentés. SSz. 28 (1974) 55–65; uő: A soproni Várhely (Burgstall) őskori földvára kutatásának 1974. évi eredményei SSz. 29 (1975) 272–282; uő: A sopron-várhelyi ásatások 1975. évi eredményei (előzetes jelentés). SSz. 1977. 150–160.

¹⁷ Jerem Erzsébet – Rudner Edina Zita: Vaskori környezet- és tájrekonstrukció botanikai, pollen- és faszénleletek vizsgálata alapján. SSz. 56 (2002) 17–27, a lelőhely kutatására vonatkozó korábbi irodalommal.

¹⁸ Dercsényi Dezső: A soproni műemlékvédelem három évtizede (1945–1975), in: Magyar Műemlékvédelem 1973–1974 Bp., 1977. 7–30.

¹⁹ Kissné Nagypál Judit: Sopron városfalai. in: Magyar Műemlékvédelem 1973–1974 i. m. 87–124. A védművek kutatásáról ld. még Tóth Sándor: Régészeti adatok az Elő- és Hátsókapu történetéhez. SSz. 42 (1988) 56–77.

²⁰ Sz. Póczy Klára: Scarbantia romjai Sopron mai városképében. SSz. 20 (1966) 341–343.

²¹ Gömöri János: Scarbantia fóruma I–IV. SSz. 39 (1985) 1–24, 97–118, 193–212, 289–301, ill. Sopron Szemle kiadványai, Új sorozat 14. sz.

²² A teljesség igénye nélkül a templommal kapcsolatban a Szemleiben megjelent cikkek: Ifj. Csemege József: Prédikált-e Kapisztrán János a soproni Ferences templom szószékéről? SSz. 6 (1942) 70–75; Mollay Károly: Névtudomány és várostörténet Dágtól Ágalváig. SSz. 15 (1961) 114–130, 193–204. (126–127: a káptalanterem ún. Agendorfer-kápolnájáról); Házi Jenő: A soproni ferences templom jövevénye. SSz. 15 (1961) 308–316; Balogh Jolán: Renaissance oltár Sopronban. SSz. 16 (1962) 144–146; Csemege József: Mikor épült a soproni ferences kolostor káptalanterme? SSz. 17 (1963) 97–115; Marie-Madeleine de Cevins: A plébániai papság és a koldulórendi barátok kapcsolata a magyar városokban a késő-középkorban: Sopron példája. SSz. 52 (1998) 196–208. Az épület

szintén folyóiratunk hasábjain váltak elérhetővé a szakmai körök és a tágabb olvasóközönség számára.²³

A város múzeumi hálózata

Sopron műemléki feltárásának eredményeivel párhuzamosan merült fel a Deák téri múzeum gyűjteményeinek a Belvárosba költöztetési terve. Ennek érdekében a múzeum vezetése és munkatársi gárdája, az OMF helyi szakembereivel egyetértésben, az OMF vezetésével és tervosztályával, tudományos osztályával egyeztetett konzultációk során fogalmazta meg koncepcióját. Ennek lényege az volt, hogy a nem lakás céljára helyreállított történetileg jelentős épületekben a város társadalmi rétegeinek életformáját mutassák be. A belső terek és berendezésük rekonstrukcióját a múzeum tárgyi anyagából, levéltári források elemzésére építve sikerült több helyszínen is a közönség elé tárni. E tervek és a múzeummal kapcsolatos szervezeti kérdések a Soproni Szemlelben is nyilvánosságot kaptak.²⁴

2. kép A Patika Múzeum 10 éves jubileumi ünnepségének résztvevői (Blázy Árpád, Nikolics Károly, Józsa Alajos, Egerváry József, Antall József, Domonkos Ottó)

1990 előtti kutatásának részletes összefoglalója: Bartos György: Megjegyzések a soproni ferences templom és kolostor építéstörténetéhez. In: Művészettörténet – Műemlékvédelem VII. Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Budapest 1994. 177–196.

²³ Gómöri János: A soproni középkori zsinagóga régészeti kutatása. SSz. 33 (1979) 222–243.

²⁴ Ld. pl. Domonkos Ottó: Jelentés a Soproni Múzeum 1975. évi munkájáról. SSz. 30 (1976) 167–175.

A koncepció megvalósításának első állomása a Patikamúzeum létrehozása volt a Fő téren, 1968-ban. A múzeum gyógyszerészeti gyűjteménye adta az alapot az elgondoláshoz, amit kiegészített az Angyal gyógyszertár teljes berendezése és a város gyógyszerészei birtokában lévő történeti emlékműanyag. A Fő tér 2. szám alatti Angyal gyógyszertár felújítása napvilágra hozta egy, a 16. században még szabadon álló lábasház pilléreit és gótikus emeleti ablakait. Itt nyílt lehetőség az első vidéki patikamúzeum berendezésére és megnyitására 1968-ban. Az ügy legfőbb mozgatója Nikolics Károly főgyógyszerész volt.²⁵ (2. kép)

1968 novemberében nyílt meg a Brennbergi Emlékmúzeum, az Óbrennbergi út 14. szám alatt. Az épület kiválasztását Környei Attila történész javasolta levéltári kutatásai és helyszíni gyűjtései alapján, mivel az ország első szénbányájának gépházát lehetett azonosítani a választott épületben. „A brennbergi szénbánya és munkásmozgalom története” című állandó kiállítás hiteles, eredeti dokumentumokra épült, egy munkáslakás berendezésével a bányászok mindennapi életének állított emléket. A Soproni Szemlében megjelent jelentős tanulmány külön kiadvány formájában a kiállítási katalógus szerepét is szolgálta.²⁶

3. kép A Fabricius-ház utcai pincéje.
barokk építési áldozat edénye a római kori terrazzora állítva

²⁵ Domonkos Ottó: A Soproni Múzeum gyógyszerészeti gyűjteménye, Sopron, 1968.; Nikolics Károly: Sopron, Patikamúzeum. Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára (a továbbiakban: TKM) 106. sz.

²⁶ Környei Attila: A brennbergi bánya és a munkásmozgalom története. SSz. 22 (1968) 198–229.

Az életformát bemutató belvárosi múzeumi hálózat megvalósításának legkiválóbb példája a Fabricius-ház (Fő tér 6.) ún. polgárház rekonstrukciója, amelynek feltárását Dávid Ferenc művészettörténész végezte. A belső falkutatások egy hatalmas, mesterge-rendás famennyezetes 17. századi lakószobát tártak fel az első emeleten. A második emeleten előkerült falfestmények pedig egy háromszobás lakás díszítéseit hozták napvilágra. A földszinten a volt présház maradványai a prés helyével és az alatta lévő pincével segítettek bemutatni egy Fő téri polgárház 17–18. századi felépítését. A Soproni Levéltárban őrzött hagyatéki leltárak segítségével rekonstruálni lehetett a gazdag polgárság lakáshasználatának és berendezésének átlagát. A kiállítás forgatókönyvét Askercz Éva, a múzeum művészettörténésze készítette. A lakóterek rekonstrukciós berendezését a múzeum gazdag tárgygyűjteménye tette lehetővé. Ezzel egyben országosan is elsőként léphettünk a szakmai nyilvánosság elé az életforma-kutatás eredményeivel, sőt ez a megközelítés nemzetközi szinten is úttörőnek számított.²⁷ A kiállítás 1975-ben nyílt meg. A műemléki és múzeumi együttműködés hangsúlyozását jelentette az, hogy a Magyar Urbanisztikai Társaság soproni ülését és a Polgárlakások című kiállítás megnyitását azonos npra, 1975. október 17-re tűzték ki. Ugyanekkor adták át Sopron városának az Európai Aranyérmét a kiemelkedő műemléki helyreállítási munkáért.²⁸ (3-4. kép).

4. kép Fabricius-ház I. emelet, I. periódus, gótikus ablak

²⁷ Askercz Éva: Polgári otthonok a XVII–XVIII. századi Sopronban. *Arrabona* 18 (1976) 89–142. A téma folytatása: Uő: Milyenek lehettek a konyhák Sopronban a 17. század elején? (Előtanulmány) *SSz.* 53 (1999) 370–382.

²⁸ Dercsényi Dezső: Sopron műemlékvédelmi Európa-díja. *SSz.* 30 (1976) 39–46.

A műemléki tervezés és felmérés az északnyugati külvárosra is nagy figyelmet fordított, hiszen ezen a területen élt a kézművesek jelentős csoportja, vegyesen a szőlőtermelő gazdákkal. Az iparosok maguk is bírtak néhány darab szőlőt, amelyek termését a saját fogyasztáson túl a szervezett bormérés sorrendjében időszakonként háznál mérték ki az ún. „Buschenschank”-okban. A múzeum figyelme is kiterjedt a múzeumba vitt műhelyeken túl a helyszínen megtartandó és bemutatandó együttesekre. Így került sor a Bécsi utcában a Sever-pékség kiválasztására, amelynek kutatása során kiderült, hogy az 1666-tól folyamatosan pékségként szolgáló ház végső formáját a 17. században nyerte el. A múzeum megvásárolta a teljes pékség berendezését, valamint a mellette álló két szoba-konyha méretű lakás 1880 körüli polgári bútorzatát, viseleti darabjaival együtt. A kettős pincével rendelkező épület újjáéledt, a restaurált és konzervált berendezés a pékműhelybe és cukrászdába, illetve a lakásba került vissza.

5. kép A zsinagóga külső fala feltárás közben (Új utca 22-24.; 1972)

Hasonló eredményt hozott az Új utca 22–24. szám alatti ház kutatása és helyreállítása, ahol a 14. század elején épített zsinagóga épülete, imaháza és rituális fürdője is előkerült. (5. kép) A falkutatás, a tórafülke kerettöredékeinek másodlagos felhasználásból történt kibontása, a fürdő kútjának ásatása mind hozzájárult a zsinagóga rekonstruálásához. A levéltári anyagot és a nemzetközi irodalmat vizsgáló Dávid Ferenc tisztázni tudta az Új utca 11. és az Új utca 22. udvarában álló két épület rejtélyét. Az Új

utca 11. szám alatti magánzsinagógaként működött, majd mindkettő megszűnt – az előbbi még a 15. században, az utóbbi a zsidók 1526-ban történt kiűzetése után. A fürdő kútjából gazdag 14–16. századi kerámiaanyag került elő. A zsinagóga építéstörténetét Dávid Ferenc foglalta össze külön kötetben.²⁹ A helyreállítást Sedlmayr János tervei alapján valósították meg.

A főúri paloták közül elsőként a Templom utca 2. szám alatti Esterházy palotát állították helyre 1973–1979 között, s benne a Központi Bányászati Múzeum kapott helyet.³⁰ Az Esterházy-család Templom utca 4. szám alatt lévő másik palotáját később, 1986–1992 között az Erdészeti és Faipari Múzeum számára állították helyre.³¹ A Fő tér egyik legjelentősebb épülete az ún. Stornó ház (Fő tér 8.), amelybe a helyreállítás után a múzeum helytörténeti gyűjteménye költözött be. A második emeleten a Stornó-család lakása, műgyűjteménye látható, eredeti formájában.³²

A múzeum életformát bemutató néprajzi kiállítása Fertőszéplakon, a Nagy Lajos király út 31-39. számú, műemlékileg helyreállított épületekben nyert elhelyezést.³³

Jóllehet a Soproni Szemlében az életmódkutatások múzeumi programjának ismertetése nem történt meg kellő részletességgel, a múzeum kiállításai mégis együtt hatottak a forráskutatásokkal. Azokra támaszkodva, hiteles miliőben, egykorú tárgyak segítségével tették élővé és gazdagabbá azt a képet, amelyet a város életéről, polgárainak mindennapjairól vázoltak fel a különféle szakmák kutatói. (6. kép)

6. kép Az Újkori Kőtár megnyitása 1980. október 1.
(Kovács György, Dávid Ferenc, Domonkos Ottó, Szakál Ernő)

²⁹ Dávid Ferenc: A soproni Ó-zsinagóga. Bp. 1978.

³⁰ Molnár László: A Központi Bányászati Múzeum épületének története és műemléki helyreállítása. SSz. 38 (1984) 42–57. Külön kiadványként is: a Soproni Szemle füzetei 12. sz.

³¹ Ráczné Schneider Ildikó: Az Erdészeti és Faipari Egyetem múzeuma az Esterházy-palotában. SSz. 48 (1994) 137–158.

³² Sopron, Stornó-gyűjtemény. TKM 276. sz.; Sopron, helytörténeti kiállítás. TKM 284. sz.

³³ Fertőszéplak, falumúzeum. TKM 143. sz.

TÁRGYI ÖRÖKSÉGÜNK

JEREM ERZSÉBET – | A soproni Bécsi-dombra tervezett tu-
VASÁROS ZSOLT | risztikai látogatóközpont és kilátó

1. Előzmények

Már az 1970-es és 80-as években a Sopron-várhelyi és krautackeri ásatások idején felmerült annak gondolata, hogy a múzeumi kiállítástól függetlenül megkíséreljük a feltárt együttesek helyszíni bemutatását. Erre a nemzetközi gyakorlattal összhangban a valamilyen szempontból különleges értékű, vagy ritkaságuk miatt egyedülálló emlékek *in situ* megóvása látszott a legalkalmasabbnak. Patek Erzsébet, aki 1971 és 1978 között vezette a várhelyi ásatást¹, már 1973-ban kezdeményezte a nem sokkal azelőtt feltárt 131. *tumulus* bemutatását, amelyet meg is valósított. Természetesen az akkori eszmei és anyagi lehetőségek behatárolták azokat a szóba jöhető megoldásokat, amelyeknek egyszerre kellett volna a szakmai elvárásokat és a látogatók igényeit kielégíteni, s ráadásul egy „fenntartható”, turisztikai célokat is szolgáló látványosságként funkcionálni. Mivel a sírkamra csak részben megmaradt faszervezetének helyben való megóvására és konzerválására nem volt mód, a sírgödör formáját és kiasásának mélységét tekintették kiindulópontnak a rekonstrukció elkészítésekor. Nem kis gondot jelentett az eredeti, azaz a temetéskor elfoglalt helyükre tett hamvak, edények és fémleletek másolataival ellátott sírkamra lefedése és őrzése sem. Ezt végül egy lánccsörölő segítségével mozgatható, betonból készült síktetővel oldották meg, melyet lakattal lehetett lezárni. Egy fejfát imitáló fatáblára vésték a temetkezésre vonatkozó tudnivalókat, majd egy ugyancsak fából készült kerítéssel vették körül a részben felhordott halom tetején lévő szerkezetet. A konstrukció több szempontból sem bizonyult sikeres megoldásnak, s nehézkes kezelése, többszöri kirablása miatt egy idő után már nem volt érdemes helyreállítani. 2002-ben a *Scarbantia* Régészeti Park Alapítvány és a Soproni Erdészeti kiterítette és újra berendezte a halom belsejét, elkészítette a sír leleteinek a másolatait, és nem felülről, hanem oldalról, üveg ajtón és ablakon keresztül engedett bepillantást a kamra belsejébe.²

Ugyancsak a várhelyi ásatás idején készültek az első olyan képpel és szöveggel ellátott információs táblák a Bella emlékmű, valamint az ásatási szelvények közelében,

¹ Ezen időszak alatt összesen 10 temetkezési halmot tárt fel Patek E. és kutatásokat folytatott az erődített telepen is. Eredményeiről folyamatosan beszámolt hazai és külföldi szakmai fórumokon. Legfontosabb idevonatkozó publikációi: Patek, E.: Neue Untersuchungen auf dem Burgstall bei Sopron. Berichte der Römisch-Germanischen-Kommission 63, 1982, 105 ff. Patek, E. Recent Excavations at the Hallstatt and La Tène hill-fort of Sopron-Várhely (Burgstall) and the predecessors of the Hallstatt culture in Hungary. British Archaeological Reports Int. Series 144. 1–56. cikketek és a nem sokkal halála előtt megjelent könyvét tartjuk, amelyek a korábbi irodalmat is tartalmazzák. Patek, E. Westungarn in der Hallstattzeit. VCH Acta humaniora. Quellen und Forschungen zur prähistorischen und provinzialrömischen Archäologie; Bd.7. Weinheim 1993. 1–177.

² Hasonló helyreállítások készültek azóta a Százhalombattán feltárt 115. Hallstatt kori halomsírról, valamint az Inotán és Balácán feltárt római kori halomsírokról. Mezős, T. Präsentation von prähistorischen und römischen Hügelgräbern. Halomsírok helyreállításának műemléki problémái. In: Balácai Közlemények V, 1997. 189–200.

amelyek célja az ide látogató csoportok és az erdőben sétáló turisták tájékoztatása volt. A színes magyarázó rajzok egyszerű formában ismertették a legfontosabb tudnivalókat a Hallstatt kori halmokról, a temetkezési szokásokról és a telepet körülvevő sáncok szerkezetéről, valamint a telep belsejében kiásott 9. házról.³

1. kép: A Sopron-krautackeri 199. fazekas kemence konzerválása (Jerem E. fotói).

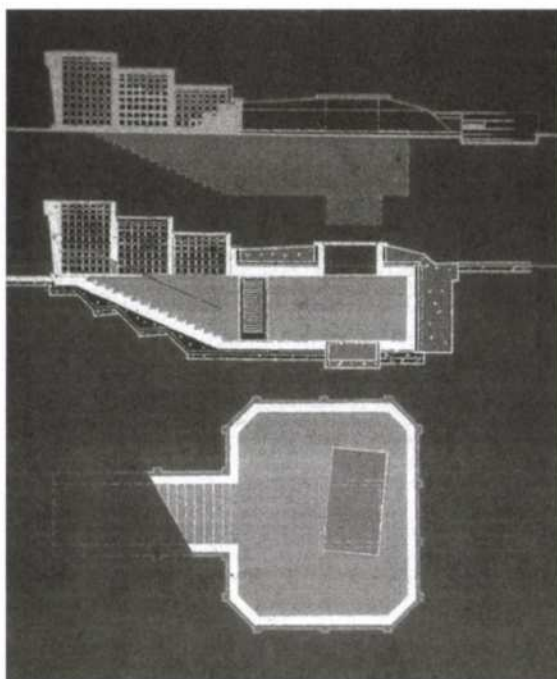
Részből a várhelyi kutatásokkal párhuzamosan zajlott Sopron ÉNy-i városrészében, az akkor épülő Jereván lakótelep egy részének a helyén, a Krautacker nevű dűlőben a bronzkori és vaskori telep és temető feltárása.⁴ Az ásás 1988-ig tartott, s mivel rendkívüli együttesek kerültek elő, természetesen szerettük volna a lelőhely egy részét megőrizni. Az első erre vonatkozó kísérletet az 1981-ben kiásott La Tène kori edényégető kemence (199. számú objektum) ürügyén tettük. Az elég jó állapotban megtalált és feltárt, keltezésre is alkalmas leleteket tartalmazó felsőhuzatú kemence mai napig a kelta fazekasipari tevékenység egyik legidősebb és legszebb emléke a Kárpát-medencében.⁵ Mivel iparrégészeti jelentőségét már akkor is felismertük,

³ A magaslati telepen a későbronzkori Urnamezős kultúra népessége kezdte el a földsáncok építését, amelyet a kora- és késővaskor idején már fa és kőszervekkel megerősítve, többször is átépítettek. Ez utóbbi időszakra keltezhető a telep belsejét osztó belső sáncok és a bejáratot erősítő védvonalak kiépítése.

⁴ Jerem E.–Rudner E. Vaskori környezet- és tájrekonstrukció botanikai, pollen és faszénleletek alapján. *Soproni Szemle* 56/1, 2002, 17–27. Részletes korábbi irodalommal.

⁵ Jerem, E. An early Celtic pottery workshop in North Western Hungary: Some archaeological and technological evidence. *Oxford Journal of Archaeology* 3 (1984) 57–80; Jerem, E. Kelta fazekaskemencék Sopronban. (Keltische Töpferöfen in Sopron). In: Gömöri, J.

szakszerű konzerválására is sor került⁶ (1. kép). A bemutatóhely tervezésekor szeretnénk volna olyan költségkímélő és ugyanakkor az akkori kor követelményeinek megfelelő megoldást keresni, amely lehetővé tette volna nemcsak a konzervált kemence megtekintését, hanem a köré tervezett, magyarázó táblákból és a kelta fazekassággal összefüggő tárgyi emlékekből álló kiállítást is.⁷ (2. kép)

2. kép: A Sopron-krautackeri 199. fazekas kemence bemutatására tervezett épület felülnézeti és metszet rajzai (Vajda Géza tervei nyomán).

A krautackeri ásatást különböző kényszerítő körülmények miatt 1988-ban be kellett fejeznünk, noha tisztában voltunk azzal, hogy a lelőhely, pontosabban a vaskori

(ed.), *Iparrégészet - Industrial Archaeology II*. Veszprém, 1984. 83-105; Jerem, E. – Kardos, J. Entwicklung und Charakter der eisenzeitlichen Graphittonware. *Mitt. der Österr. Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte*. Wien, 35 (1985) 65-75; Kardos J. – Kriston, L. – Morozova, O. – Träger, T. – Zimmer K. – Jerem, E. Scientific investigations of the Sopron-Krautacker Iron Age pottery workshop. *Archaeometry*. Oxford, 27 (1985) 83-93; Jerem, E. – Balla, M. – Balázs, L. Early Celtic stamped pottery in the eastern Alpine Area: workshop activity and trade. In: Költő, L. – Bartosiewicz, L. (eds.): *Archaeometrical research in Hungary II*. Bp. – Kaposvár – Veszprém, 1998. 85–95.

⁶ A konzerválás 1982. nyarán történt. A munkálatokat a MTA Régészeti Intézetéből Glatzfelder Lucia restaurátor, míg a Burgenländisches Landesmuseum részéről dr. Karl Kaus régész irányításával Hannes Eberhart restaurátor végezte. Segítségüket ezúton is köszönöm.

⁷ Az építészeti és statikai tervek, valamint a költségvetés az Északdunántúli Tervező Vállalat (Győriterv) Soproni Irodájában készültek. Vajda Géza építész a védőépület tervezésénél többszöri egyeztetésünk és kéréseink alapján igyekezett a régészeti szempontokat és a bemutatóval kapcsolatos kívánalmakat összeegyeztetni. Lelkes munkájáért köszönetünket fejezzük ki, nem rajta múlt, hogy a projekt végül nem valósulhatott meg. Sem a területen dolgozó Fertődi Építőipari Szövetkezet, sem a város, sem a megyei múzeumi szervezet, sem az illetékes minisztériumi főosztály nem tudta anyagilag támogatni a kivitelezést.

telep egy része egyelőre feltáratlan marad. Egyúttal az is világossá vált, hogy az akkor illetékes minisztériumi, megyei és városi vezetés támogatásának, valamint az anyagi forrásoknak a hiánya nem teszi lehetővé a „vaskori falu”, vagy legalább néhány objektumának, a helyszínen történő rekonstrukcióját a tervezett Soproni Régészeti Park részeként. Emiatt a fent említett fazekas kemence köré tervezett védőépület kivitelezéséről is le kellett mondanunk.⁸

3. kép: A Sopron-krautackeri 270. szövőház makettje a Soproni Múzeum régészeti kiállításán.

2. Régészeti parkok és látogató központok

Amikor az 1990-es évek végén a Soproni Múzeum új, állandó régészeti kiállításának forgatókönyve készült, már érlelődött egy más típusú bemutatás gondolata. Először a telep különböző, a Kr.e. 6–1. századig terjedő időszakából kiásott objektumok rajzi és fotódokumentációja, és a korabeli párhuzamok alapján elkészítettük jó néhány objektum elméleti rekonstrukcióját. Ezeket a kiállításon egy nagyobb tablón mutattuk be. A 270-es számú, szövőszéket is tartalmazó leégett házat pedig először a kiállítás kivitelezésekor méretarányos makett formájában rekonstruáltuk (3. kép), majd később a százhalmibattai Régészeti Parkban fel is építettük.⁹

⁸ Lásd előző jegyzet. A jóval a mai járószint alatt fekvő fazekas kemence jelenleg előkerülésének helyén található, azaz *in situ* került visszatemetésre. A jövőben kell dönteni végleges sorsáról. Továbbra is úgy gondoljuk, hogy mint egyedülálló iparrégészeti emlék megérdemelné a bemutatást.

⁹ Jerem, E. – Müller, K. – Vasáros, Zs. (2001): Reconstruction of Iron Age houses and their environment in the Archaeological Park Százhalombatta. *Præhistoria* 2, 173–192; Jerem E., – Mester, Zs., – Vasáros Zs. (2005) Archaeological presentation sites and visitor centres in Hungary. In: *Archaeological and Cultural Heritage Preservation within the Light of New Technologies*. EPOCH Lecture Notes Series, eds. E. Jerem, Zs. Mester and R. Benczes. In print, Budapest 2005.

Az új régészeti kiállítás felhívta a figyelmet a Sopront körülvevő erődített telepek láncolatára, s az őket összekötő útvonalak fontosságára.¹⁰ A Lajta-hegység lejtői és a Fertő tó közti terület, elsősorban a folyóvölgyek teraszai különösen alkalmasak voltak a megtelepedésre, s ezért a Soproni-hegység lábánál az egymástól néhány kilométer távolságra elhelyezkedő lelőhelyek egymással kapcsolatban álló hálózatot alkottak.¹¹ Eddigi ismereteink szerint egy-egy család kisebb, egymástól valószínűleg élősvénnyel elválasztott, tanya-szerű lakóhelyeken élt. Ez azt jelenti, hogy a lakóházhoz gazdasági épületek, műhelyek és élelem tárolására alkalmas pincék, vermek csatlakoztak. A gyümölcsös és zöldséges kert az épületek körül, vagy azok közti területen lehetett, de a szántók és legelők sem lehettek túlságosan távol a lakott területtől. Az állatok legeltetésére az erdő-közeli mezők igen alkalmasak voltak.¹²

Mivel a Sopron-krautackeri lelőhelyen nem volt lehetőségünk az objektumok *in situ* bemutatására, viszont a Százhalombattai Régészeti Park koncepciójába beleillett egy vaskori településrészlet kialakítása, a park ad otthont a soproni vaskori épületek rekonstrukciónak. A vaskori települési egységek felépítését kiegészíti a környezetrekonstrukció vaskori része, amely szintén a soproni vizsgálati eredményekre támaszkodik¹³ (4. kép) A természetes vegetáció, azaz az őshonos növénytársulások visszatelepítése folyamatban van. A tíz éve folyó gabonakísérletek mellett a fent leírt elveket követve megkezdődött a veteményeskertek kialakítása, és tervbe vettük a vaskortól természetett kender, len és repce kiültetését is. Ami az épületegyütteseket illeti, először 2000-ben a késő-Hallstatt- korai La Tène kor átmeneti időszakára (Kr.e. 5. század) keltezhető két ház, majd 2004-ben a középső La Tène kori (Kr.e. 3–2. század) tűzhellyel és kemencével ellátott nagyobb lakóház és egy műhely, valamint gazdasági épületek készültek el. (5. kép) Százhalombattán is tervbe vettük egy fogadóépület felépítését, amely a helyszíni adottságok és régészeti együttesek miatt a sopronitól eltérő koncepciót képvisel.¹⁴

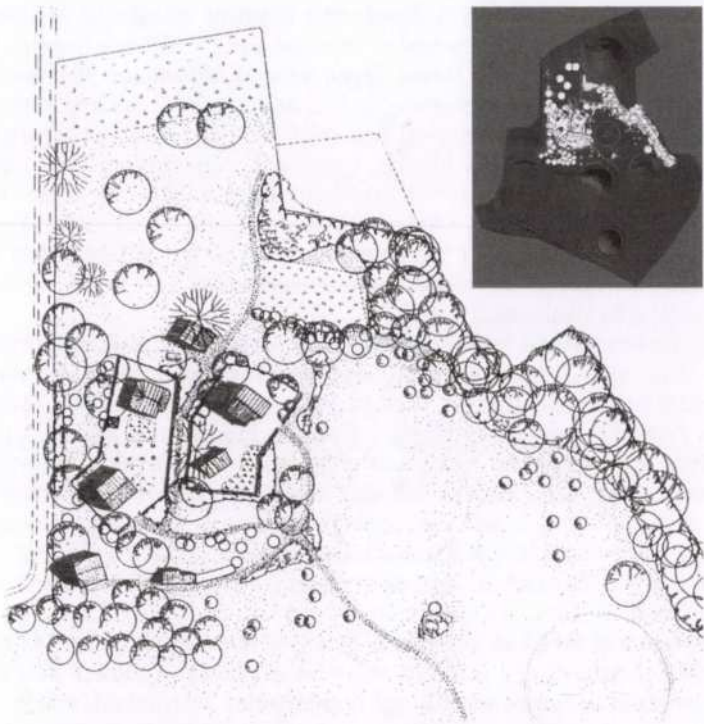
¹⁰ A Soproni Múzeumban 1999-ben „3000 év a Borostyánkő út mentén” címmel megnyílt állandó kiállítás koncepciójára, s az ott elhelyezett térképekre és táblákra utalnék. Ebből a szempontból különösen fontos az Alpok előterében lévő erődített telepek elhelyezkedését mutató térkép és több földvár alaprajzának összehasonlítása. Mivel komolyabb magyarázatra az egyes helyszíneken az útbaigazító táblákat leszámítva nincs mód, az új látogató központban elhelyezésre kerülő magyarázó rajzok és rekonstrukciók segíük majd az egykori védműrendszerek értelmezését.

¹¹ Jerem, E. Bemerkungen zur Siedlungsgeschichte der Späthallstatt- und Frühlatènezeit im Ostalpenraum. Veränderungen in der Siedlungsstruktur: archäologische und paläoökologische Aspekte. In: E. Jerem (Hrsg.) Hallstattkolloquium Veszprém 1984. *Mitt. Arch. Inst. ungar. Akad. Beih.* 3. Budapest (1986) 107-118, 363-365. A tanulmány a Fertő medence vaskori településtörténeti viszonyait elemzi. A Sopronban gyártott kelta pecsételt kerámia elterjedése szintén kirajolja a kereskedelmi útvonalakat és jelzi az egyes települések közötti távolságokat. V.ö. 5. jegyzet és a soproni régészeti kiállítás idevonatkozó új térképe. A téma fontosságát jelzi újonnan indított osztrák-magyar-szlovák kutatási programunk, melynek célja a fazekasipari termékek újabb természettudományos vizsgálatával igazolni a közeli és távolabbi kereskedelmi kapcsolatokat, valamint az állandó útvonalak meglétét.

¹² Jerem, E. – Facsar, G. – Kordos, L. – Krolopp, E. és Vörös, I. A Sopron-Krautackeren feltárt vaskori telep régészeti és környezetrekonstrukciós vizsgálata [Archäologische und umweltbezogene Untersuchung einer eisenzeitlichen Siedlung in Sopron-Krautacker] *Arch. Ért.* 111 (1984) 141-169; és *Arch. Ért.* 112 (1985) 3-24.; Rudner, Z. E. – Jerem, E. Anthropological investigations at Sopron-Krautacker (NW-Hungary). In: Jerem, E. – Bíró, K., (eds.), *Archaeometry'98. Proceedings of the 31st International Symposium on Archaeometry 27. 4. – 1. 5. 1998.* Budapest, Archaeolingua – Central European Series 1. BAR International Series 1043 (I-II) Oxford, (2002) 45–53. Továbbá Jerem – Rudner i.m.; Jerem – Müller – Vasáros i.m.

¹³ Poroszlai, I. Környezetrekonstrukció a Százhalombattai Régészeti Parkban. *Magyar Múzeumok* (2004) 4. 32-33.; Jerem, E. – Mester, Zs. – Vasáros, Zs. Természeti és régészeti örökség. *Magyar Múzeumok* (2004) 4. 26-27. irodalommal.

¹⁴ A három eltérő jellegű látogatóközpontról szóló összehasonlítást lásd a 9. jegyzetben idézett új cikkünkben. Jerem, E. – Mester, Zs. – Vasáros, Zs. (2005). A Szeleta Múzeum terveiről: Jerem, E. – Mester, Zs. – Vasáros, Zs. Szeleta Museum and Archaeological Park. *Præhistoria* 3 (2002) 327-333.

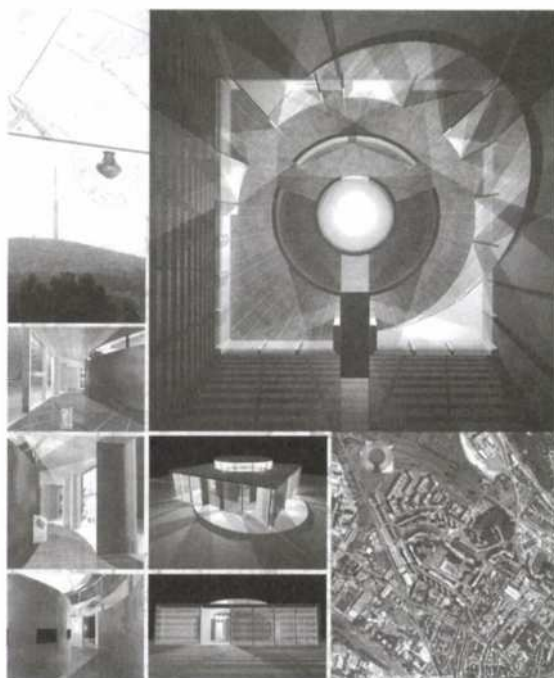
4. kép: Környezetrekonstrukció és vaskori települési egységek a Százhalombattai Régészeti Parkban.

5. kép: A Sopron-krautackeri 270-es és 111. rekonstruált házak a Százhalombattai Régészeti Parkban.

3. A soproni látogatóközpont első tervei

Az első elképzelések szerint a látogatóközpontot a Sopron-krautackeri lelőhelynek a lakótelep építése által nem érintett részén helyeztük volna el¹⁵ Az elgondolás alapja az volt, hogy az épület áll valóságosan „*in situ*”, vagyis a vaskori telep helyén, a régészeti ásatásból megismert házak, műhelyek, gazdasági épületek és az egykori környezet pedig virtuálisan lesz jelen az épületben elhelyezett kiállításon. A látogatóközpont építészeti megoldása viszont lehetővé teszi, hogy onnan a látogatók rálássanak a többi Sopron környéki lelőhelyre, s ezáltal a valóságban is érzékeljék a régió egykori települési struktúráját, a telepek és földvárak térbeli kapcsolatát (6. kép).

6. kép: A soproni látogató központ és virtuális bemutatás első tervei a lelőhely közelében.

2004 tavaszán, az olaszországi Prato-ban rendezett CAA (*Computer Application in Archaeology*) konferencián előadás és poszter formájában mutattuk be a Sopronba tervezendő régészeti-turisztikai látogató központ első terveit.¹⁶ A tervezés néhány lényeges gondolati csomópontra koncentrált, többek között az épített, ma is látható

¹⁵ Az egyébként régészeti védelem alatt álló területen jelenleg engedély nélkül művelt kis kertek vannak. Innen még a közelmúltban végzett terepbejárások során is gyűjtöttünk főként kelta cserepeket.

¹⁶ Az előadásból készült cikk megjelenés alatt van a konferencia *Proceedings* kötetében. Munkánk újabb, még jobban kiérlelt változata, amellyel a 2004. decemberében, Bécsben rendezett *Archäologie and Computer. Workshop 9. konferencia Tourismus – Weltkulturerbe* szekciójában hangzott el ugyancsak publikálásra kerül. Jerem, E. – Vasáros, Zs.: Visitor Centre Sopron – A Project for the Presentation of the Cultural, Natural and Intellectual Heritage of a Region in NW Hungary.

(átélhető) természeti környezetre, a Fertő-Hanság Nemzeti Parkra, amely egyszersmind a Világörökség részét képezi. A látogatóközpont megvalósítása irányába tett első lépések során, a város vezetésének fejlesztési, turisztikai és építészeti koncepcióival való egyeztetések, valamint a helyszíni szemlék rávilágítottak arra, hogy a krautackeri, azaz a mai Jereván lakóteleptől ÉNy-ra fekvő helyszín nem ideális az elképzelt funkcióra. A terület egy részén az ásátások befejezése után felépült a lakótelep, amely bár rendezett képet mutat, valójában nem alkalmas ilyen jellegű turisztikai-kulturális funkciójú kiállítóhely befogadására. A város peremén még szabadon álló, a lelőhelyhez kapcsolódó beépítetlen telkek rendezetlen állapota és az alapvető infrastruktúra hiánya sem támasztotta alá eredeti elképzeléseinket. A környező lelőhelyek valós és virtuális bemutatását-megjelenítését célzó kiállítási koncepciónk a viszonylag mélyen fekvő terület miatt nem volt megvalósítható, így más, alkalmasabb helyszínt kerestünk. Alternatív megoldásként vetődött fel a Bécsi-dombon, a római kori *amfiteátrum* szomszédságában elhelyezkedő szabad térség. A terület bejárása és a beépítési lehetőségek – rendezési tervet is figyelembe vevő – áttekintése, mérlegelése során ez a helyszín több szempontból is igen alkalmasnak tűnt a tervezett funkció befogadására. Topográfiai adottságai kiválóak, különlegesen jó kilátás nyílik a városra és a híres őskori (vaskori erődtett telepek a Soproni hegység vonulatában), római és középkori lelőhelyekre. Különösen fontos a Bécs-Soproni műút és a határátkelő közelsége.

A hely mindig kiemelt szerepet játszott a történelemben, elég legyen a híres kelta temetőre, a római amfiteátrumra, a Koronázó dombra utalni.

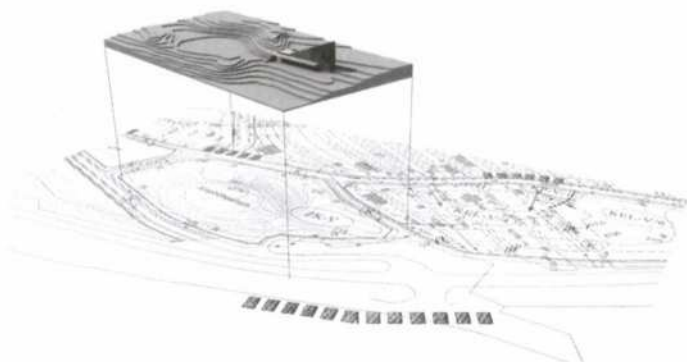
Előzetes koncepcionális tervjavaslatunkat az *amfiteátrum* már régen felvetődött és egyre aktuálisabbá váló bemutatásának figyelembe vételével készítettük, s a kilátó funkcióját is betöltő épületet részben annak struktúrájára szerkesztve integráltuk a fennmaradt római környezetbe¹⁷. Elképzeléseink szerint ez azt jelenti, hogy a közvetlen mellette épülő látogatóközpont szervesen illeszkedik hozzá tömegében és térstruktúrájában, viszont építészeti jellegében élesen különbözik tőle (7. kép).

4. A soproni látogatóközpont új tervei

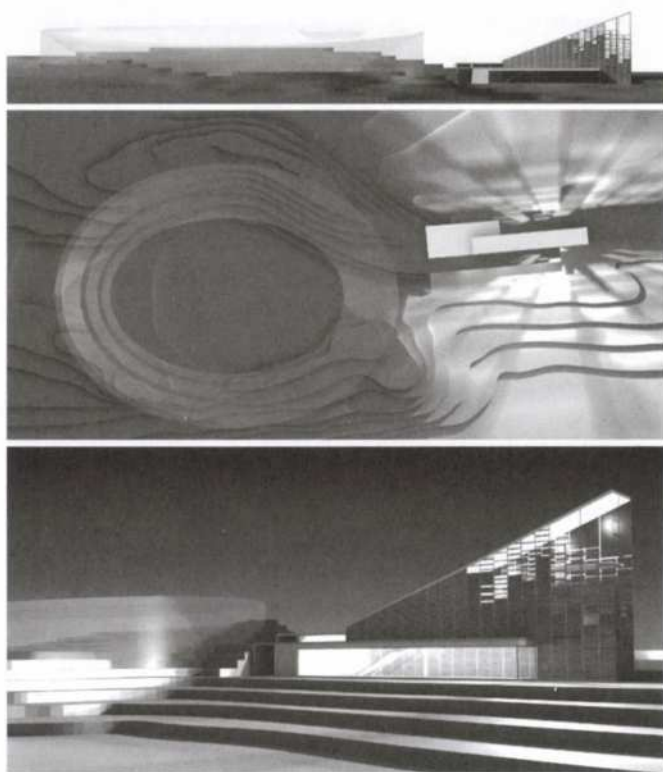
Ha közelebbről vizsgáljuk a látvány-terveket és a bemutatás koncepcióját, akkor azonnal szembe tűnik, hogy az épület helyzete és külső megjelenése miatt is magára vonja a figyelmet, tájékozdási alappontként szolgál. Betölti egy olyan információs központ szerepét, amely bemutatja a szűkebb és tágabb környezet természeti és kulturális örökségét, látnivalóit. Célja az ismeretek legmodernebb eszközökkel, azaz a multimédia segítségével való továbbítása. A nap 24 órájában segíti a tájékozódást, ugyanis a sötétben is meg-, illetve kivilágított épület emblematis, ikonszerű formavilága figyelemfelkeltő és attraktív, ezért alkalmas arra, hogy a város egyik szimbólumává váljon¹⁸ (8. kép).

¹⁷ A római amfiteátrum maga is régészeti lelőhely, ásátása az 1970-es évek végén zajlott, de bemutatása nem valósult meg. Az új projekt lehetőséget nyújt a virtuális bemutatásra és előre vetíti a részleges rekonstrukció lehetőségét. Az lelőhely kutatástörténetéről és ásátásáról lásd Gömöri János cikkét ugyan ebben a kötetben.

¹⁸ Természetesen a téli és nyári nyitva tartás különbözne egymástól, de ettől függetlenül a kivilágított információs táblák elhelyezésével állandó tájékoztatást nyújtanánk.

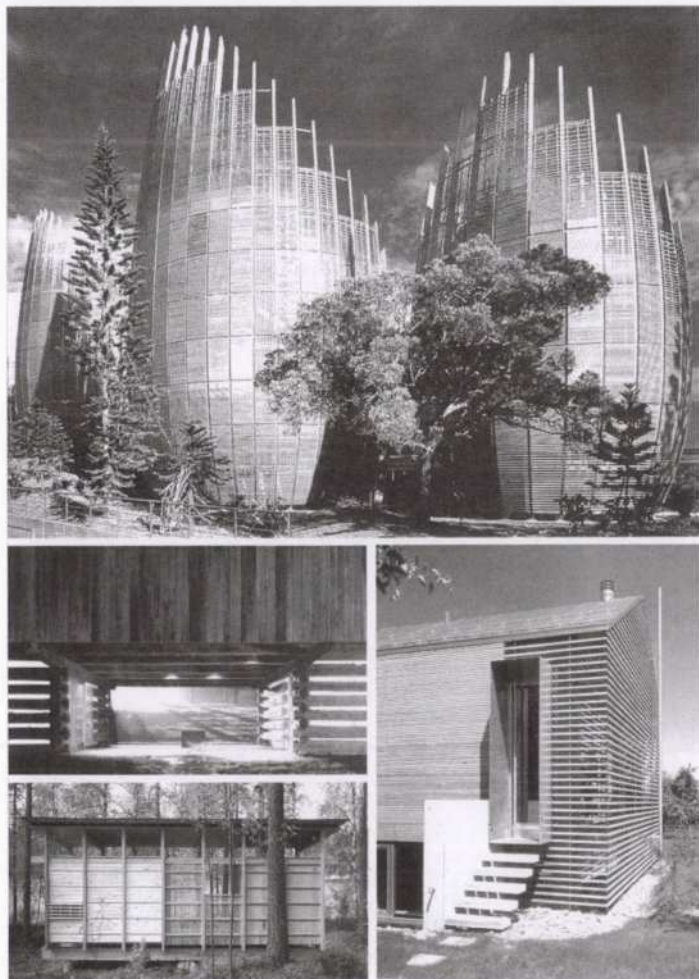

7. kép: A soproni látogató központ új tervei az amfiteátrum közelében (helyszín, tömegterv).

8. kép: A soproni látogató központ látványterve.

Egyedülálló kilátó funkcióval is rendelkezik. A térben és időben előre haladva állandó lehetőség nyílik a valós és virtuális látvány összehasonlítására, a külső körpanoráma és a belső kiállítás, vetített képek, fotó- és rajzdokumentáció által közölt információk egymásnak való megfeleltetésére.

9. kép: Összeállítás a hasonló koncepciójú külföldi bemutatóhelyekről.
(párhuzamok üveg-fa szerkezetes megoldásokra)

A multifunkcionális épület belső elrendezése a fent említett céloknak megfelelő. Az alsó szinten elhelyezett tablók a gyors tájékozódást és információszerzést szolgálják, míg a könyv- és térképüzlettel kombinált kávézó lehetővé teszi a pihenést. A kiállító térbe lépve és a kilátó felé haladva alkalom nyílik egy időutazásra, melynek során

az őskortól napjainkig kalauzoljuk a látogatót, majd egy iránytű segítségével felhívjuk a figyelmet a környék legfontosabb lelőhelyeire, múzeumaira és turisztikai célpontjaira.

A megvalósítandó épület felületképzésére a fa- és üvegepítészet alkalmazását választottuk. Ezt a környezeti adottságok és Sopron faipari hagyományai is indokolják. A homlokzatok és belső terek kialakításánál a meghatározó anyag a fa. Az üveg pedig minden magasságból lehetővé teszi a kilátást, s ugyanakkor felkelti a távoli szemlélő kíváncsiságát¹⁹ (9. kép)

5. A soproni látogatóközpont főbb tervezési elvei, konzekvenciái

- 5.1. A választott helyszín a római amfiteátrum melletti önkormányzati tulajdonú terület. A tervezéshez szükséges a régészeti dokumentáció alapos ismerete, mivel az új épület a római maradványok közvetlen közelében épül.
- 5.2. A helyszín megválasztása lehetőséget nyújt az amfiteátrum hasznosítására, és előrevetíti a részleges rekonstrukció, illetve bemutatás lehetőségének gondolatát. Célszerűnek tartjuk az új épület karakterét a rómainál megkülönböztetni, tömegében és térstruktúrájában azonban annak szerves részévé tenni.
- 5.3. Az épület funkciójából adódóan információs központ, így építészeti kialakításánál emblematis, ikonyszerű formavilágot javasolt választani, amely figyelemfelkeltő és egyúttal attraktív.
- 5.4. A látogatóközpont létesítését a városban, illetve a Bécsi dombon az alábbi szempontok is indokolják:
 - Határátkelőhely közelsége, amely az átmenő és turistaforgalom szempontjából kiemelten fontos
 - Jó adottságokkal rendelkező helyszín: beépítetlen és könnyen megközelíthető, parkolóhely kialakítható
 - A városnak és közvetlen környékének a régészeti-történeti öröksége páratlanul gazdag, az őskortól egészen napjainkig egyedülálló kontinuitás figyelhető meg
 - A vaskor régészeti öröksége számos helyszínen nyomon követhető: sáncok, erődített és falusias jellegű telepek, terepbejárás segítségével azonosított telepek és temetők nagy számban fordulnak elő a folyóvölgyekben és a környező dombvonulatokon. Az egykori környezetre vonatkozó vizsgálati adatok lehetővé teszik a táj rekonstruálását.
 - A megfelelően bemutatható és megóvható turisztikailag is érdekes attrakciók száma véges; a virtuális modellezési eszközök a legújabb kutatási eredményeknek köszönhetően új lehetőségeket adnak a kulturális örökség megismerésére.

¹⁹ Az építészeti formavilág és anyaghasználat tekintetében részben a soproni faépítészeti hagyományokat is szem előtt tartva high-tech faszerkezetek, korszerű üveg-konstrukciók alkalmazását tartjuk iránymutatónak. A témához áttekintő irodalom: Stungo, Naomi, *The New Wood Architecture*, Gingko Press (1998), Slavid, Ruth, *New Wood Architecture*, New Haven (2005), *Building in Europe*. The European Wood Magazine November (2003) Number 1. (Publisher: Söderlind Jan, Nordic Timber Council, Editor-in-chief: Brauer Joachim).

5.5. A tervezett látogatóközpont az alábbi célból létesül:

- Az osztrák-magyar határ közelében, könnyen észrevehető helyen magára vonja a figyelmet, tájékoztatói alappontként szolgál.
- Információs központ, amely bemutatja a szűkebb és tágabb környezet természeti és kulturális örökségét, látnivalóit.
- Kijánlja a látogatható, turisztikailag kiemelt célpontokat.
- A legmodernebb technikai eszközökkel informál a kevésbé látványos, vagy a védett területek kulturális emlékeiről: pl. a régészeti lelőhelyek védelme érdekében virtuálisan megjelenítjük az egykor létezett természeti és kultúrkörnyezetet

5.6. A tervezett épület formavilága, szerkesztése és térstruktúrája a legkorszerűbb követelményeknek kell megfeleljen, valamint magas építészeti minőségével példaértékű beruházást kell reprezentáljon.

6. Összefoglaló megjegyzések és a jövőre vonatkozó tervek

Az *amfiteátrum* szomszédságában építendő információs központ elsődleges célja, hogy megismertesse a látogatót Sopron és környékének kiemelkedően gazdag régészeti és természeti értékeivel.

A város határába érkező utasok figyelmét szeretnénk felkelteni és lehetőséget biztosítani arra, hogy megismerjék a az Alpok-alja/Fertő-medence fejlődéstörténetét az elmúlt évtizedek régészeti kutatásainak fényében. Egyszersmind jeleznénk, hogy a városban számtalan különleges múzeum és műemlék található, melyek megtekintésére ösztönöznénk a hagyományostól eltérő, állandóan fejleszthető információs eszközök segítségével.

A kiválasztott helyszínen, és a megépítendő kilátóból nyíló körpanoráma igen alkalmas lenne a múlt emlékeinek valós és virtuális bemutatására. A mai és egykori római várostól ÉNy-ra húzódó lankás dombok topográfiai helyzetük miatt, már a Kr.e.-i utolsó évszázadokban és a római foglалás után is fontos szerepet játszottak az egykori lakosság életében, ugyanis a Koronázó-domb és Bécsi-domb tetejéről mind a Fertő tó, mind a Liget-patak és Ikva-völgy, valamint a Soproni hegység irányába kiváló kilátás nyílt. Ezt az adottságot használták fel a kelták és rómaiak a megtelepedésre, illetve a feltehetően színház és cirkusz célját felváltva, vagy egymás után szolgáló *amfiteátrum* megépítésére.

A tervezett látogató központnak is többfajta funkciót kell betöltenie. Az első feladat széleskörű tájékoztatást nyújtani az ország legősibb kapujában, mégpedig egyidejűleg hagyományos módon és a modern médiák segítségével. Továbbá biztosítani kell a megpihenés lehetőségét a könyv- és térképüzlettel összekötött kávézóban, ahonnan a kiállító térbe lépve módot adnánk a gyors ismeretszerzésre és annak eldöntésére, hogy mit és mennyi idő alatt lehet megtekinteni, azaz alternatívát nyújtunk az átutazóknak és a városban hosszabb időt eltölteni szándékozóknak egyaránt.

A táj és kulturális emlékeinek bemutatása elengedhetetlen fontosságú, hiszen az átutazó még a völgyet szegélyező hegyvonulat nevét sem ismeri, magyarázat nélkül meg fogalma sem lehet arról, hogy a tagolt dombok az őskori emberek erődített telepéi, évszázadokon át lakó- és temetkezőhelyei voltak.

A Károly-magaslatról és Várhelyről származnak azok a Hallstatt kori (Kr.e. 8–6. sz.) figurális díszítésű urnák, amelyek miatt Sopron neve fogalommá vált az európai régészeti irodalomban, de nem kevésbé híresek a temetkezési halmokból származó többi leletek sem, mint ahogy a Bécsi-dombi és a krautackeri korai kelta sírok anyaga a településmaradványokkal, fazekas és fémmegmunkáló műhelyekkel együtt szintén teljesen egyedülálló emlékcsoportot képez.

A feltárt és nem egyszer már beépült lelőhelyek nem mindig látványosak az átlagos műveltségű látogatók számára, ezek többsége csak megfelelő magyarázattal értelmezhető, helyszíni bemutatásuk többnyire nehézségbe ütközik. Ezért is hasznos az ezekre vonatkozó információkat egy helyen közölni. Teljesen újszerű megoldások alkalmazásával a legfelső, kilátó szintig időutazásra hívnánk a látogatót, az őskortól napjainkig. Az út közben és az egyes pihenő-szinteken interaktív kiállításon mutatnánk be a legjelentősebb lelőhelyeket, a régészeti kutatások legújabb eredményeire alapozva. Végül a torony tetején egy forgatható iránytű jelezné a szűkebb és távolabbi környezetben látható, látogatható emlékeket. Alkalom lenne a vizuális és érzelmi visszatekintésre, annak átgondolására, hogy a K-Ny-i és É-D-i kereskedelmi útvonalak találkozási pontjában kialakult város évezredek múltán is hasonló funkciót tölt be, mint egykor.

Következő teendő lenne az *amfiteátrum* hasznosítása, amely ily módon új perspektívába kerülne²⁰ és a június 21. (napéjegyenlőség, nyár kezdete) és június 29. (Péter-Pál napja, aratás) között megrendezésre kerülő a kelta és római, majd keresztény vallás neves napjaihoz kapcsolódó ünnepek, a jövőben a Soproni Ünnepi Hetek programjának is fontos részét képezhetnék. Ezzel Sopron követhetné az Aquincumban, Tácon (*Gorsium*) és Szombathelyen (*Savaria*) már hagyományossá váló, a római ünnepkör napjain periodikusan megvalósuló rendezvényeket és fesztiválokat.

A látogatóközpont és kilátó tervezését és megépítését komoly kihívásnak tartjuk, mivel megvalósulása az országon belül, de nemzetközi mércével mérve is új perspektívát nyitna a régészeti örökség részét képező lelőhelyek bemutatására.

A szakmai előkészítést végző team feltett szándéka mindazokat az érveket, kívánásokat és megjegyzéseket figyelembe venni, amelyek a városi Önkormányzat vezetőivel és illetékes szakembereivel, a Soproni Múzeum igazgatójával és kollégáinkkal folytatott egyeztetések során elhangzottak. Természetesen alkalmazkodnunk kell a tervezésre és építésre vonatkozó előírások, és a célszerűségi elvek betartásához is. A remélhetőleg közeljövőben megépítésre kerülő turisztikai információs központnak egyidejűleg kell a legjobb értelemben vett turisztikai szempontokat (tájékoztatás, ismeretterjesztés), valamint a régészeti és természeti örökség védelmével kapcsolatos tudományos célokat szolgálni. További munkánkat is ennek szellemében kívánjuk végezni, és ehhez kérjük valamennyi közreműködő személy és szervezet hathatós segítségét²¹.

²⁰ Jelen elképzelésünk szerint a *cavea* legépebb része valós, az egész pedig a *Nemesiummal* együtt virtuális bemutatásra kerülne.

²¹ A soproni kutatásokat az OTRA T037853-as, és a MÖB-DAAD 21. projektje támogatta, amelyért e helyen is köszönetet mondunk.

A római költő és író, Iuvenalis (Kr.u. 60–140) egyik szatírájában¹ idézte a dolgozatunk címéül választott, „panem et circenses” kifejezést, amely az ő korában a Róma városi lakosság érdeklődésének középpontjában állt. „Kenyeret és játékokat” említve tulajdonképpen a havi gabonajuttatásról és a tömegszórakoztatásról írt a szerző, azokról a legfontosabb politikai propagandaeszközökről, amelyeket a nép bizalmának megőrzésére, a császári hatalom megerősítésére használt a birodalmi főváros, Róma vezetése. A „játékok” megjelöléssel gladiátorjátékokat, állatviadalokat, állatszeldítő cirkuszi előadásokat, kocsiversenyeket, vagy színpadias kivégzéseket, ütközeteket és tengeri csatákat rendeztek az amfiteátrumokban a nép legnagyobb megelégedésére.

A provinciák nagyobb városai is versenyeztek egymással az amfiteátrumok építésében, és hogy ezekben a körszínházakban, vagy cirkuszokban minél ritkább egzotikus és szelídített állatokat, valamint vérontás nélküli viadalokat mutathassanak be a város és környéke lakosságának.² Pannonia provincia városai is kivették részüket ebből a versenyből.³ A Duna menti két legnagyobb legiós táborhoz és helytartói székhelyhez Carnuntumban⁴ és Aquincumban⁵ két-két amfiteátrum tartozott. A köztük húzódó limes-szakaszon, Brigetio legiós-tábora mellett is megtalálták egy amfiteátrum építési feliratát.⁶

Az Alpokalja és a Fertő-tó körzetének vidéki lakossága annak idején a közeli pannoniai városokba látogatott, ha az élvezetek ezen fajtájára vágyott, például Carnuntumba (Petronell- Bad Deutsch-Altenburg), Scarbantiába (Sopron), Savariába (Szombathely) vagy a noricum Flavia Solva (Wagna bei Leibniz) és Gleisdorf amfiteátrumát, vagy színházát kereshette fel. Savaria színháza a római városon kívül feküdt, a település nyugati szélén, a mai Kálvária hegyi templomnál. Feltárása még nem történt meg annak ellenére, hogy egy antik írásos dokumentumban, a Passio Quirini-ben is említik⁷.

Scarbantia amfiteátruma a város észak-nyugati szélén, a mai Bécsi-dombon, 366 m tengerszint feletti magasságban található⁸. A lelőhely rövid kutatástörténete az alábbiakban foglalható össze:

¹ Decimus Iunius Iuvenalis: Satura libri X, 81.

² Weeber, K.-W.: Panem et Circenses. Massenunterhaltung als Politik im antiken Rom. Mainz, 1994.; H. Gabelmann: Circusspiele. Antike Welt, Mainz, 1980, 25 skk.

³ Hajnóczy Gyula: Pannóniai amphitheatrumok. Építés-, Építészettudomány (ÉÉt) 1-2. (1974) 127–150.

⁴ Jobst, Werner: Provinzhauptstadt Carnuntum. Wien, 1983. 90, 100.

⁵ Gerő László: Az Óbuda-Királyhegyen feltárt római katonai amfiteátrum helyreállítása. Technika 1941. 8. szám. 316-329.; Szilágyi János: Az aquincumi amfiteátrumok. Műemlékeink. Budapest, 1956.; Hajnóczy Gyula: Az aquincumi katonai amfiteátrum kitzése és szerkesztésmódja. ArchÉrt 98. (1971) 186-189.

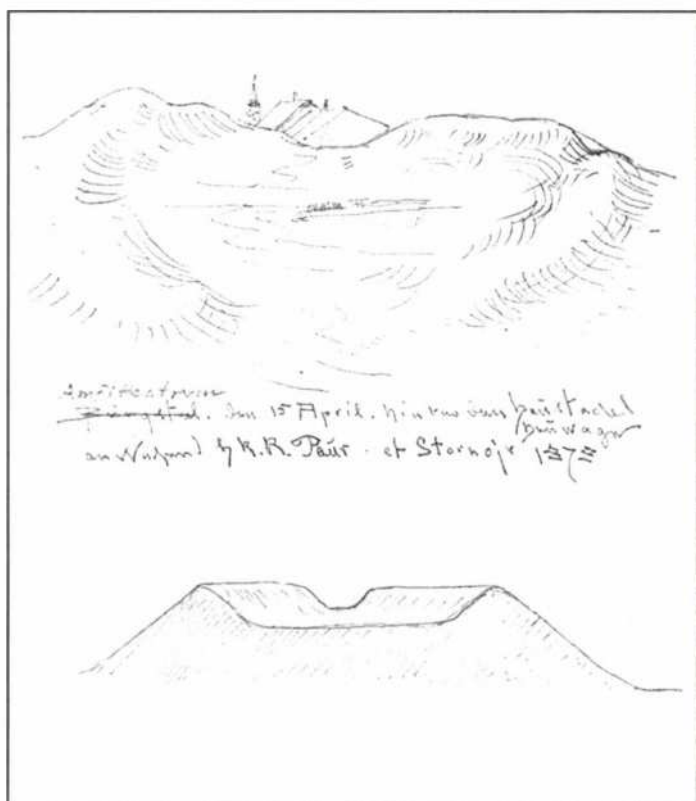
⁶ Borhy László előadása a Magyar Nemzeti Múzeumban, a Régészeti Társulat ülésén, 2005.janár 26-án.

⁷ Póczy Klára: Städte in Pannonien. Budapest, 1976, 19, 88.; Kiss Gábor – Tóth Endre – Zágorhidi Czigány Balázs: Savaria-Szombathely története. Szombathely, 1998, 28.

⁸ Póczy Klára: Städte in Pannonien. Budapest, 1976, 27.

1860-ban egy rézmetszet Sopron látképét a Bécsi dombról úgy mutatja, hogy előtérben az amfiteátrum meredek sáncai látszanak.

1878 áprilisában Storno Ferenc és Paúr Iván Bécsi-dombi kutatásaik során tanulmányozták a város Bécsi kapuján kívül, a városi mázsaház mögött fekvő sáncszerű létesítményt is, amelyet Storno metszetben is ábrázolt⁹ „Burgstal” megjelöléssel (1. kép). Paúr azonban kuruc-kori erődítménynek és nem „ősidőbeli körsáncnak” tartotta e „földművet”.¹⁰

1. kép. Ifj. Storno Ferenc rajza a Bécsi dombi amfiteátrumról

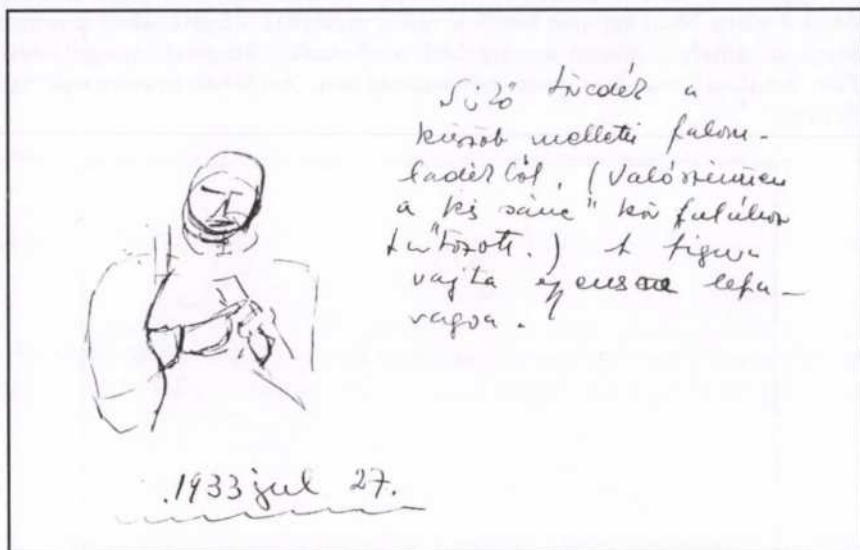
1886 körül Storno Ferenc római sírt tárt fel az amfiteátrum É-i kapuja előtt. A csontváz mellett üvegkorsó és vas *strigilis* (vakaró) volt. Ezért később feltételezték (Stornó Miksa 1941), hogy itt egy elesett gladiátort temethettek el.

1922-ben a Bécsi-dombon játszó gyerekek több római pénzt, „az ikreket szoptató nőstényfarkast ábrázoló üveggemmat” találtak, és jelentették Lauringer Ernőnek, a

⁹ Vázlatkönyvek Nr. 116., 16-17., S. 84.202. l.

¹⁰ Paúr Iván: A soproni Bécsi domb vaskori temetője. ArchÉrt 6. (1886) 97., I. tábla 4. a „sáncok” helyszínrajzával.

múzeum őrének, hogy oltárszerű kövek is vannak a helyszínen.¹¹ Ezután irányult a régészeti kutatás figyelme a római korinak felismert lelőhelyre.

2. kép. Gallus Sándor vázlata az amfiteátrumban talált domborműről

1925. augusztus 31-én a városi tanács engedélyével Stornó Ferenc festőművész és Storno Miksa¹² egy „műkedvelőkből álló lelkes kis csapattal” kezdte el az ásást, megtalálták a Nemeseum oltárköveit, feltárták a szentélyt. Ezután próbaásatást kezdtek az amfiteátrum területén, és a 10,6 méter magas nagysánc belső ívénél rábukkan- tak a pódiumfal nagy kváderkövekkel épített részletére. Itt egy fülkét tételeztek fel, amelyben a vadállatokat tartották, állítólag bikacsontokat is találtak. „Minthogy a to- vábbi ásítás pénzt igényelt”, Lauringer Ernő Sopron városához fordult, mely „próba- ásítás céljaira négy millió K-t előlegezett.” Ebből 6 munkással 8 és fél napon át végez- tek feltárásokat. November 11-én az esős időjárás miatt és mivel a pénz is elfogyott, beszüntették a munkát. Lauringer jelentésében egrészt rosszallja a „régészkedő dilet- tantizmust” és a „műgyűjtés hóbortját”, amely inkább kárára van a régészeti lelőhe- lyeknek, minthogy a tudománynak használna. Szerinte „az amfiteátrum ma egy rom- halmaz...köveit az idők folyamán lakóházak ... sőt a város falainak építésénél is fel- használták”.¹³ Sopron sz. kir. város múzeuma meghívására ezután a Magyar Nemzeti

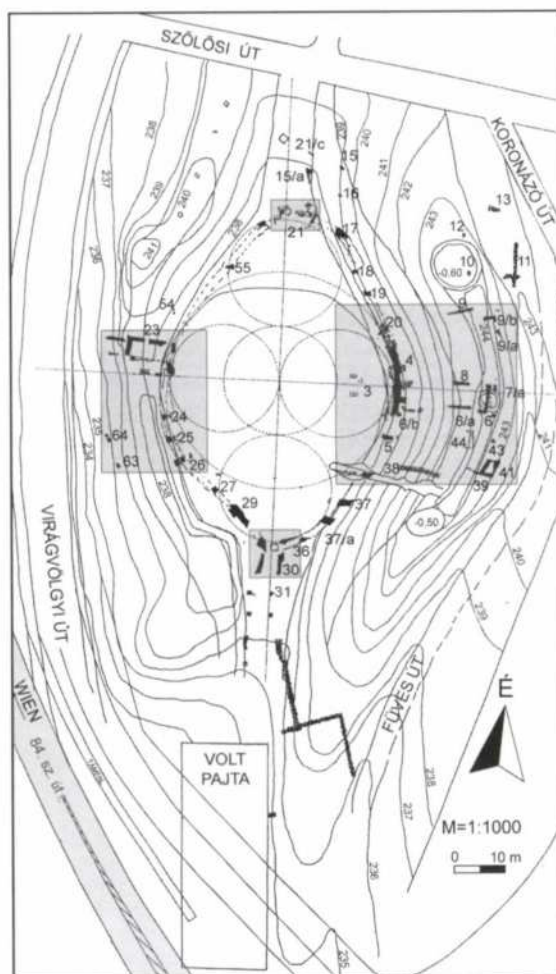
¹¹ Lauringer Ernő: A soproni amfiteátrum. Soproni Hírlap 1925. november 21. és 22. számaiban.

¹² Storno Miksa: A római amfiteátrum és Nemeseum Sopronban – Das römische Amphitheater und Nemeseum zu Sopron (Scarbantia). SSz 5. (1941) 201-216.

¹³ Lauringer jelentésében nem javasolja az amfiteátrum feltárását, legfeljebb a közönség adományaiból. Közpénzeket e célra nem fordítana, mert nem akarja „a várost és az államot a biztos siker reménye nélkül egy kockázatos és sok milliós költséget igénylő vállalatra rábeszélni”. Emellett kiemelte, hogy „az amfiteátrumok ideje a teljes erkölcsi lezüllés kora”, „amikor a petyhüdt idegek felkorbácsolása volt a főcél, amit már csak az ártatlanok vére hullása” tudott előidézni.

Múzeumból Fettich Nándor régész irányította az ásásokat, amelyek Lauringer felügyelete mellett folytak. Megállapításaik szerint az amfiteátrum rombolás és tűzvész áldozata lett, „a hatalmas falak és kövek bedőltek és darabokra törtek és itt-ott a törmelékben világosan kivehetők voltak a megégett fagerendák maradványai”.¹⁴

1926-ban Storno Miksa ismertette a Bécsi dombi próbaásatások eredményeit.¹⁵

3. kép. Az amfiteátrum 1991–1992. évi ásatási felmérése. (vázlatos másolat).

A 10. és 7/a árkoknál 1945. évi tűzsérgi állások. A volt pajta és a Fűves út között a Nemeseum.

¹⁴ Megtalálták a római amfiteátrum romfalait. Soproni Hírlap 20. évf. 161. sz. 1933. júl. 19. A cikk a városi mérnöki hivatal népligetre vonatkozó határozatát említi. Az újabb ásásokra 1933-ban a tervezett faültetések előtt került sor Gallus Sándor vezetésével.

¹⁵ Storno Miksa: Római színház és kápolna a Bécsi dombon. Sopron Vármegye Képes Naptára az 1926. évre. 31-35.

1933-ban ifj. Gallus Sándor a város 1000 pengős támogatásával kívánta folytatni az amfiteátrum kutatását.¹⁶ Az év augusztusában már az eredményekről is beszámolt.¹⁷ A sok apróbb lelet mellett tulajdonképpen a D-i kapu falainak feltárása volt a jelentősebb, ezt azonban megfelelően nem dokumentálta. Így kutatása nem sokkal egészíthette ki a Storno-féle ásatás eredményeit. Mivel a kutatóárkokból kitermelt földet a Lackner Kristóf utcai építkezésekhez hordták, a feltárt romos falak hosszabb időre ki voltak téve az időjárás viszontagságainak. Bár a romokat körbekerítették, a szögesdrótot 1934-ben ellopták, a mozdítható köveket szétdobálták. Majd a kőanyag egy részét a város eladta, így néhány faragott kőtöredéket is a környékbeli villák falába építettek be. Az lehetett a sorsa annak a domborműves sírkőtöredéknek is, melynek vázlatos rajzát Gallus 1933. júl. 27-i naplórészlete őrizte meg. Bejegyzése szerint: „valószínűen a kis sánc kör falához tartozott”. (2. kép)

1941-ben közzétett cikkében Storno Miksa részletesebben ismertette a feltárásaik eredményeit,¹⁸ főleg az aréna bejáratánál megtalált szentélynek, Nemesisnek, a gladiátorok védőistennőjének, és Dianának, az állatok oltalmazójának kultuszhelyét mutatta be.¹⁹

1973-ban soproni építészek újra felvetették az amfiteátrum bemutatásának lehetőségét. A soproni római városfalak OMF – kapacitást lekötő munkáira hivatkozva a Soproni Múzeum nem látta megvalósíthatónak ezt a tervet.

1985-ben a Posta a „Május 1-i” rendezvények hangosító berendezéseihez földkábeleket fektetett le az amfiteátrum területén. Ekkor a K-i nagy sáncon a nézőtér, *cavea* négy haránt-irányú falát, a Ny-i kis sáncon a 4 méter széles kapuépület falait mérhettük fel.²⁰

1991–1992-ben a 84-es elkerülő út építése miatt került előtérbe az amfiteátrum kérdése²¹ és kapott lehetőséget Soproni Múzeum a szondázó ásatások elvégzésére. Az alábbiakban az ásatás legfontosabb eredményeit, az amfiteátrum szerkezetére²² vonatkozó újabb adatokat vázoljuk fel. Illetve megemlítjük a létesítmény részleges rekonstrukciójára vonatkozó terveket. E dolgozat terjedelmi határai miatt előzetes jelentésünkben el kell tekintenünk az ásatás részletes leírásától és a leletanyag ismertetésétől.

Az amfiteátrum ovális arénáját 2 méter széles pódiumfalak határolják. A küzdőtér hossz tengelye 63 m, kistengelye 42 m. 70 római lábat (kb. 21 m) egységnek véve, az aréna 3:2 kitűzési arányt mutat (3. kép).

¹⁶ Sopronvármegye 36. évf. 167. sz. 1933. júl. 26.; Sopronvármegye 36. évf. 169. sz. 1933. júl. 28.

¹⁷ Gallus Sándor: Mit eredményeztek a Bécsi-dombi ásatások? Soproni Hírlap 1933. aug. 6. „Láthatók az amfiteátrum kapujának maradványai. Ebbe a kapuba valószínűen későbbi, de még mindig késő római időben, egy falat építettek be, melynek rendeltetése még homályos...” „a szerdtől csütörtökre virradó éjjel valaki kisebb rombolást végzett a feltárt romokon”. Gallus vázlatos ásatási feljegyzései a MNM Régészeti Adattárában találhatók (7 S I.)

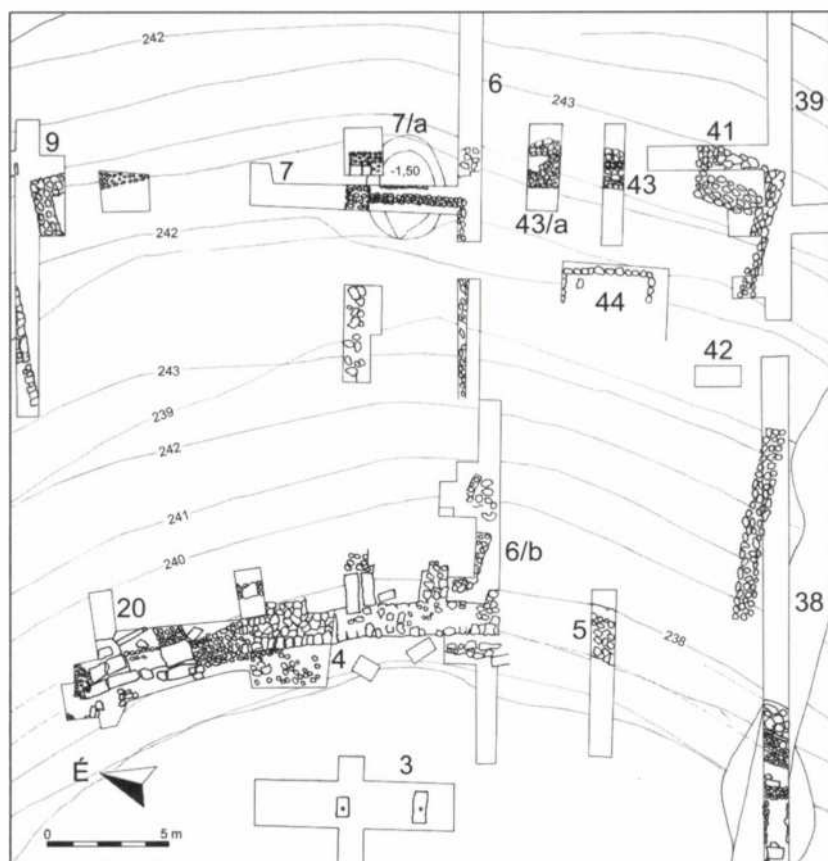
¹⁸ SSz 1941, 222. A feltárt a romok közel egy évtizedig konzerválás nélkül omladoztak.

¹⁹ Ennek köemlékei, fogadalmi oltárok és domborművek a Soproni Múzeum Lapidáriumban láthatók.

²⁰ Gömöri J., RégFüz 39. (1986) 47.

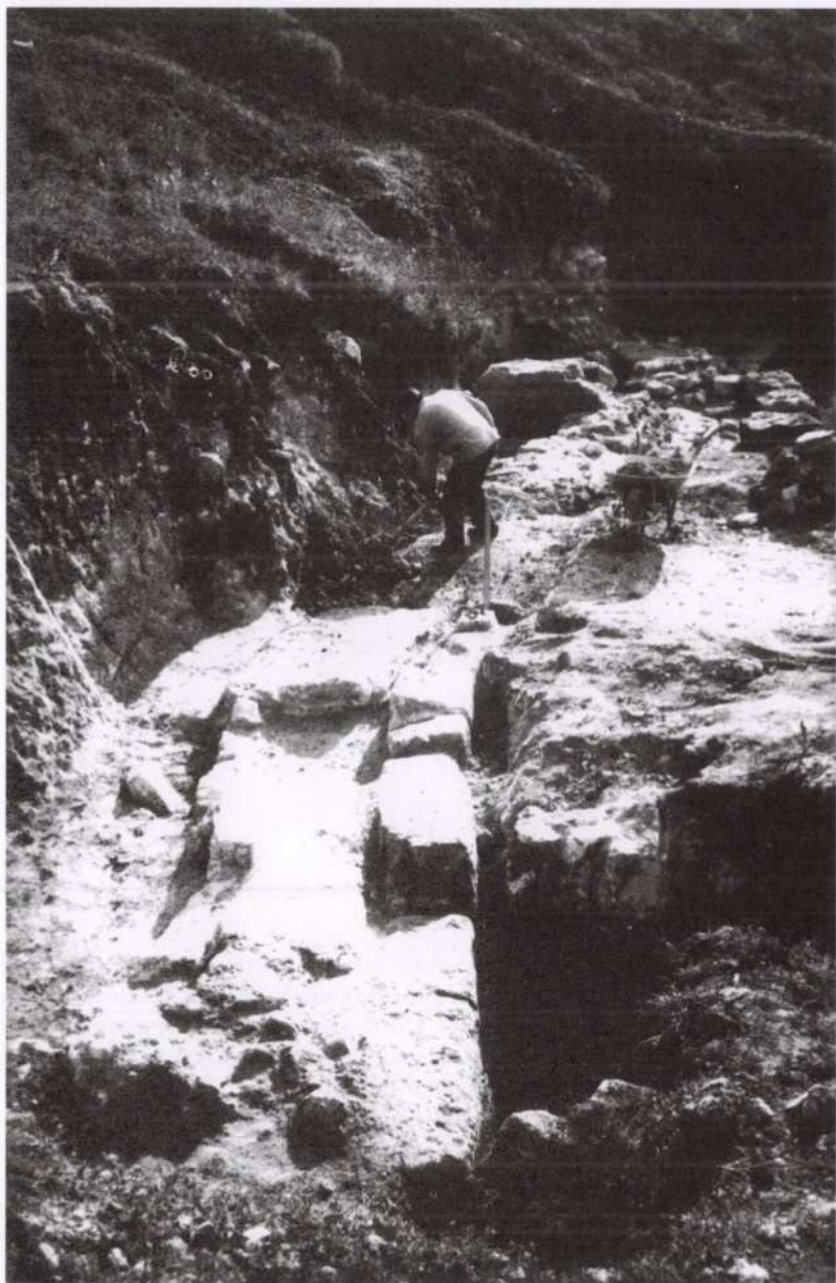
²¹ Az egyik tervváltozat az arénán keresztül vezetett volna egy mellékutat, vagy a nagy sánc tövében K felől aszfaltos úttá építették volna át a Fűves utat. Az UTIBER-rel egyeztetve az elkerülő út költségkeretéből fedezték az amfiteátrum régészeti kutatásának költségeit. A feltáráshoz diáktáborokat is szerveztünk. „Sopronnak még egy színháza lesz! Szondázzák az amfiteátrumot”. Kisalföld 46. évf. 169. sz. 1991. júl. 20

²² Gömöri János: Archäologische Daten zur Topographie Scarbantias. Römische Baudenkmäler im Stadtbild von Sopron. In: Landschaft und Denkmäler entlang der Bernsteinstraße. Sopron 1999, 98-100., 5. kép., U. a.: Scarbantia/Sopron, városrégészeti kutatása. U. o. 115.

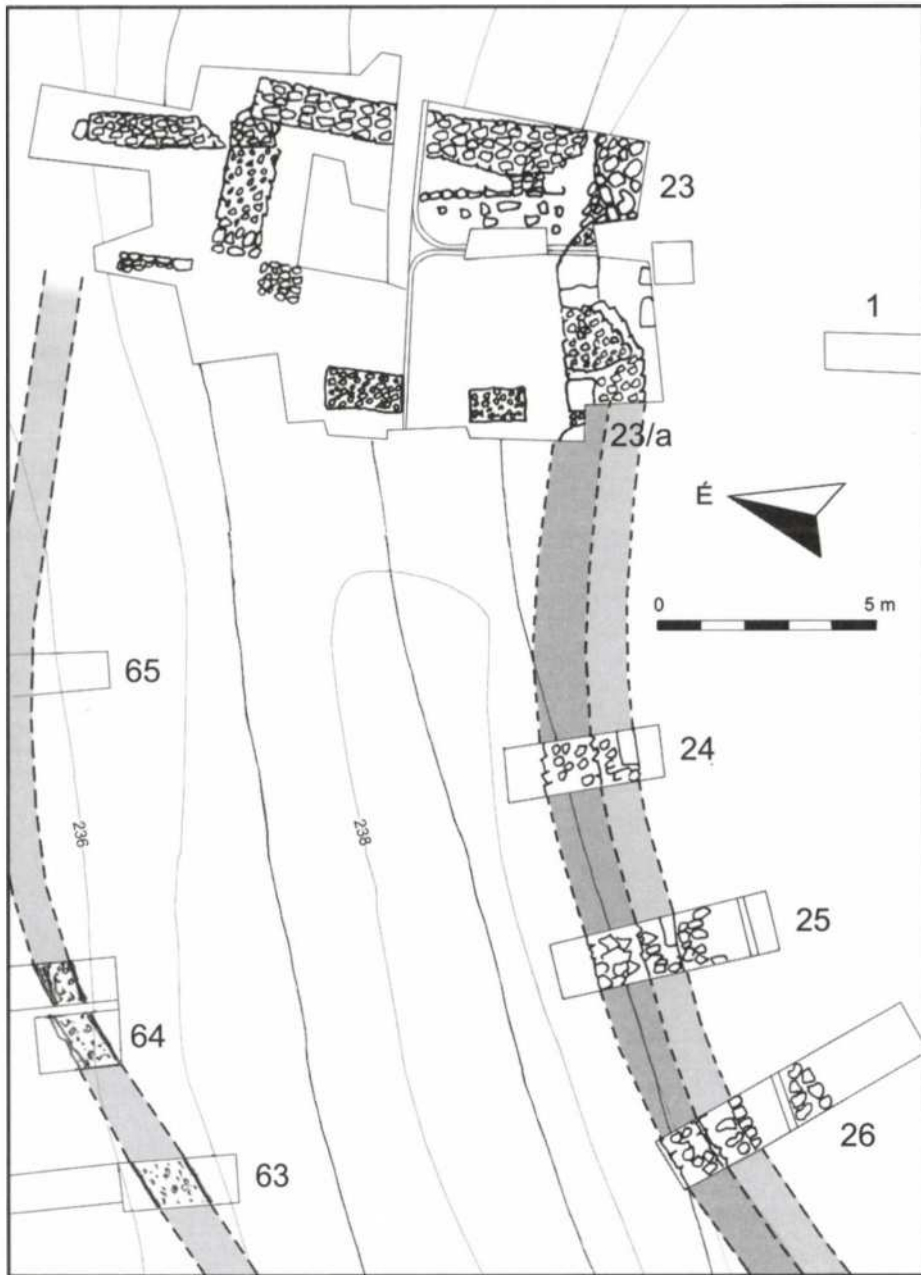

4. kép. A K-i nagy cavea középső sávja a haránt irányú falakkal

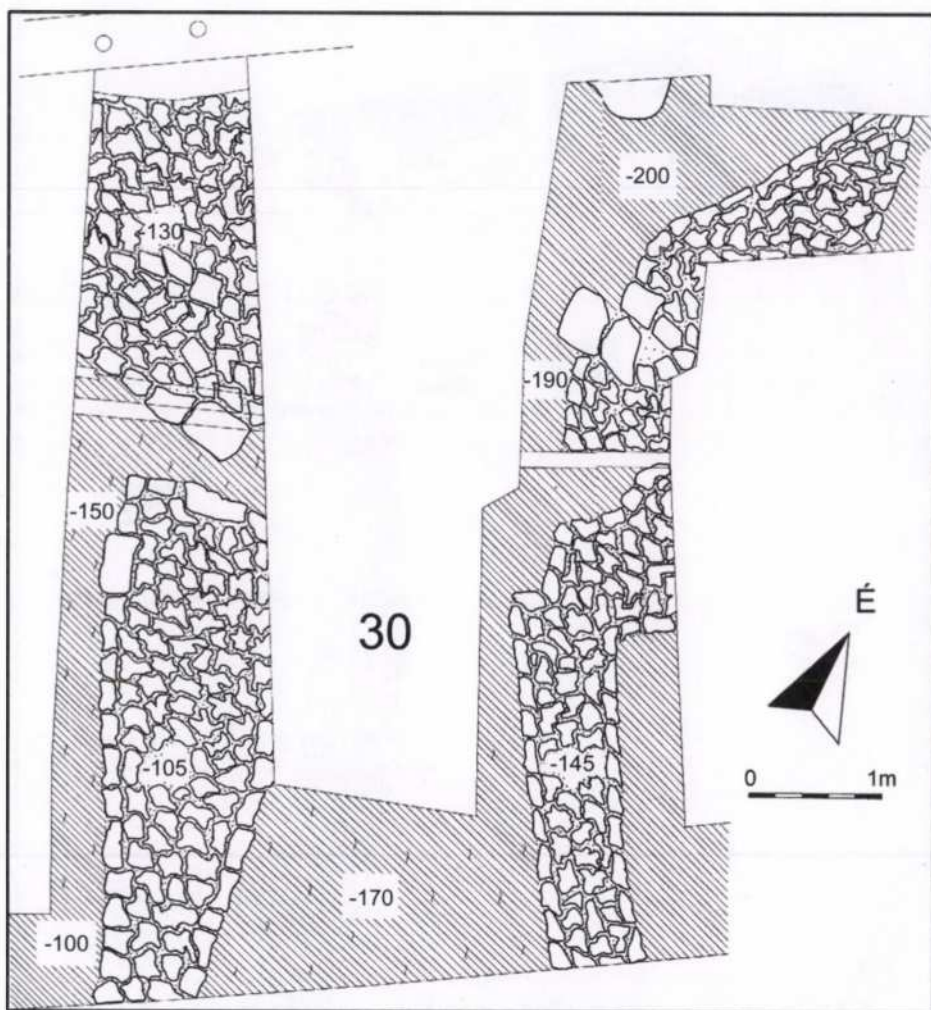
A küzdőtér egykor sóderréteggel borított szintje 1 méterrel volt mélyebben az amfiteatrum jelenlegi szintjénél. Az aréna közepén ásott hosszú kutatóárkokban falazott csatorna, vagy mélyedés nem került elő. Viszont az előkelőségek ülőhelyének feltételezhető ülősorok előtt (3. kép 4)„ a pódiumfaltól 7 méter távolságban, pontosan a középvonalban, két faragott perselykő feküdt (4. kép 3), egymástól 3 méterre. Ezekbe oszlopok lehettek erősítve, és vagy együtt valamiféle ácsolt kapuzatul szolgáltak, vagy külön-külön olyan oszlopokat tartottak, amelyekhez valamit, vagy valakit hozzákötözhettek. A pódiumfalak az aréna felé kváderkövekkel lehettek burkolva, ami jól látszik a 4. és a 20. kutatóárkok esetében (4. kép), ahol a falak legépebben magmaradtak (5. kép). A 4. kép mutatja, hogy a nézőtér lejtőjét haránt irányú kőfalak erősítették és látszik, hogy az ülősorok 21 m szélességet foglaltak el. A 9., 7/a., 43/a., 43., és 41. kutatóárkok falmaradványai mutatják a cavea külső határfalát. A 70 lábnyi széles K-i nézőtér a nagysánc meredek lejtőjén helyezhedett el.

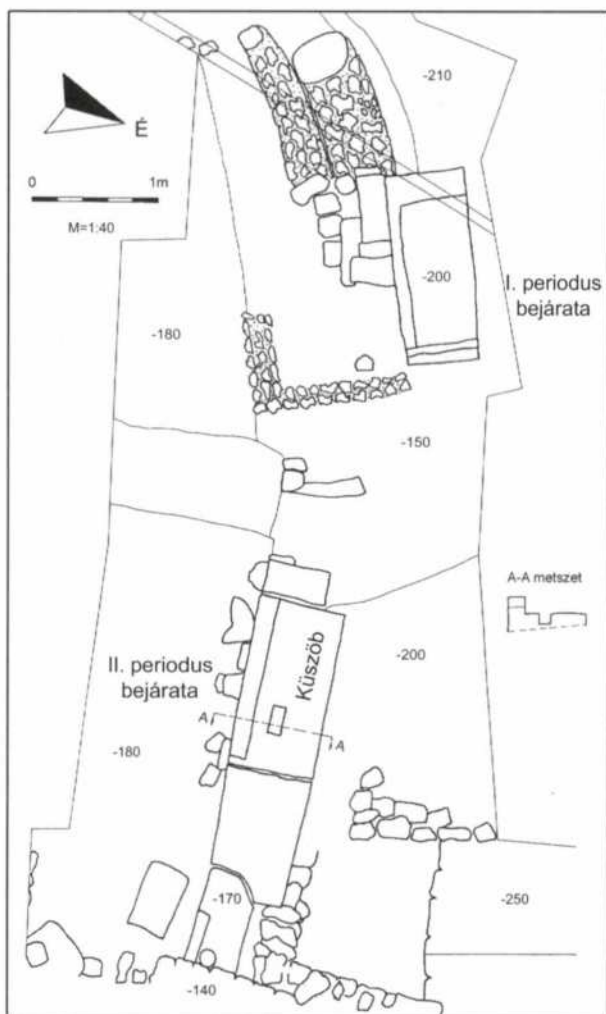
5. kép. Pódiumfal a 4. kutatóárokban

6. kép. A Porta Libitinae (23-23/a) és a Ny-i kis cavea részlete

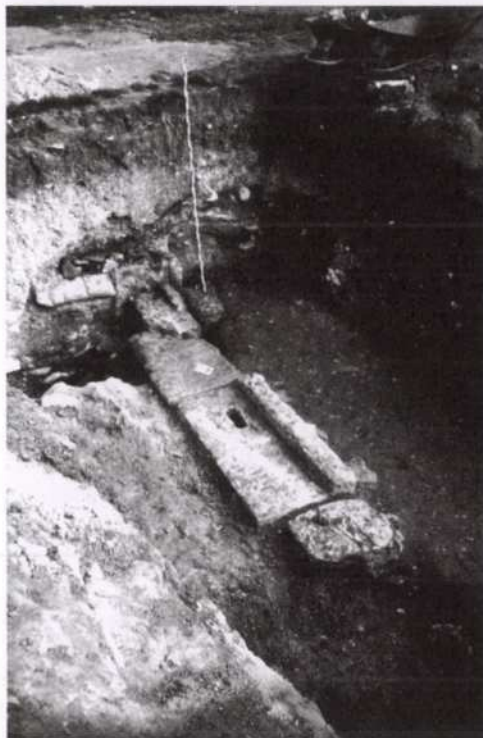

7. kép. A D-i kapu alapfalai

8. kép. Az É-i kapu, a Porta pompeae két feltárt küszöbvel

Vele szemben a ma jóval alacsonyabb D-i sáncszakasz a római korban is keskenyebb lehetett, mert a 23. szelvényben (3. kép 23 és 6. kép 23, 23/a) a D-i kapu, a Porta Libitinae teljes méreterét megismertük. Ez az elesett gladiátorok és lemészárolt állatok kiszállítására szolgáló kapu csak 12,5 m szélességben vágja át a sáncot. A 64. és 63. kutatóárokban feltárt falnyomok is ilyen keskenyebb nézőtérre utalnak ezen az oldalon. Az eredetileg is domboldaba vágott, lejtős terepre épített amfiteátrum a nyugati külső oldalán pusztult el legjobban. Nem csak a természetes erózinak, de az évszázadok alatti kőbányászásnak is következménye ez. A kissánc pódiumfalának belső felületén azonban több helyen megfigyelhettük az eredeti faragott burkolóköveket (6. kép 24. és 25. kutatóárok).

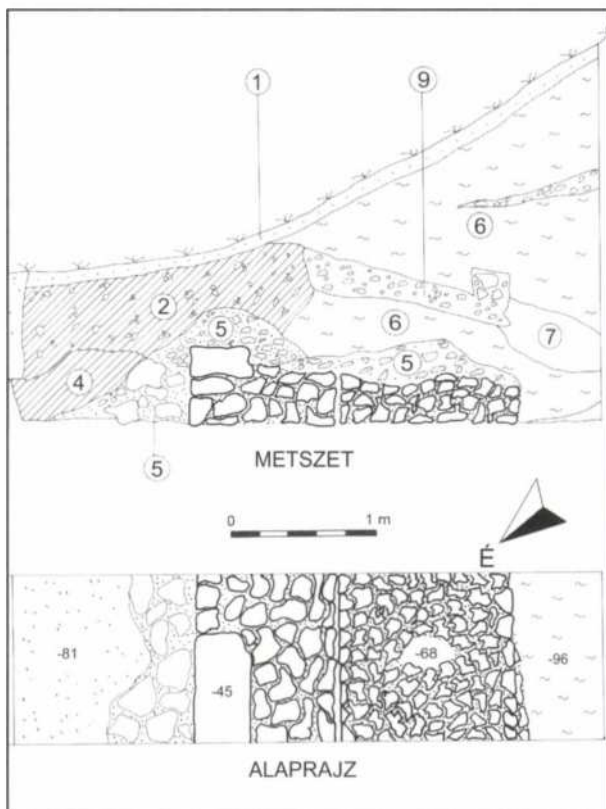

9. kép. A II. periódusú küszöbök a z É-i kapuban Ny felől fotózva

A Porta Libitinae (6. kép) 7,5x5,6 m alapterületű, Ny-i bejárata előtt 3 méter hosszú, 2,5 m széles folyosó vezet a bejárathoz. Ennek a kapunak megtaláltuk a kavicsos járósíntjét és a kőboltozat indítását. A római korban alaposan átalakított kapuépítvány, megmaradt alapfalain újjáépíthető lenne.

A város felé nyíló D-i kapu (3. kép 30, 36 és 7. kép) az 1930-as évek ásátásai után teljesen rommá vált. Csak az alapjait találtuk meg. Alagútszerű, 10-15 méternyi hosz-

szúságú kőépítmény volt, amely az aréna előtt a pódiumfalnál 2 méter szélességű. Kijebb, ahol a Nemeseum fala hozzacsatlakozik, még 3 m széles. A Nemeseum falait²³ részben a Főves út felőli erózió pusztította, részben az első szakszerűtlen „ásatások” az 1920-as években.

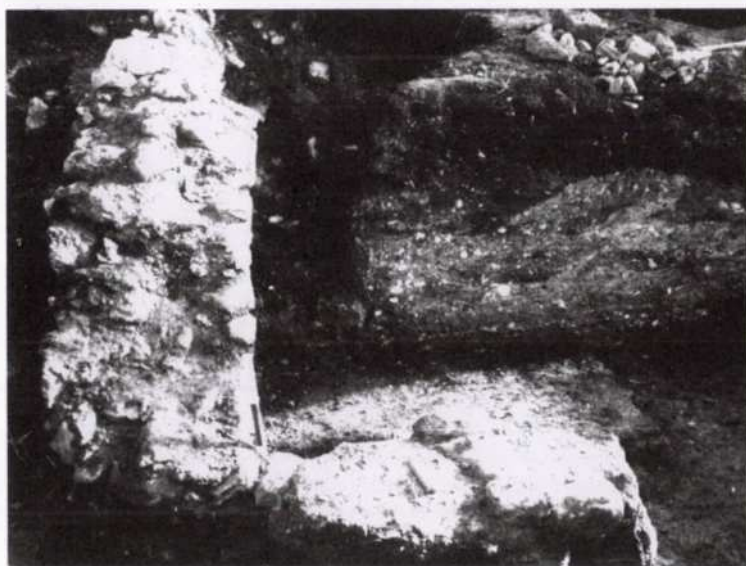
10. kép. A két periódusú pódiumfal alaprajza és metszete a 24. kutatóárokban. 1. humusz, 2. sűrű föld kövekkel, 4. sűrű föld, 5. kőomladék rétegek, 6. agygrétegek, 7. homok, 9. apró kötőrmelések.

Az É-i kapu (3. kép 21) szélesebb volt és két építési periódusának maradványait tártuk fel két méter mélységben (8. kép). Előkerültek a gondosan faragott küszöbkövek (9. kép), amelyek elhelyezkedése mutatja az amfiteatrum bejáratainak és pódiumfalának átépítését (10. kép). Amint a 25. kutatóárok felmérése mutatja a belső, korábbi fehér habarcsos pódiumfal átlag 120 cm széles. A külső fal közvetlenül a korábbi elé van falazva vörös habarcsba és átlag 80 cm széles. Körben az arénán általában hasonló eredményt hozott a pódiumfal vizsgálata. Megállapítható, hogy

²³ A szentély szakszerű értékelése Gabrieli Gabriellától várható, aki a scabantiai szentélyekkel foglalkozik és aki 1991-ben részt vett a Nemeseum megmaradt falazásainak feltárásában.

feltehetően a II. sz. 2. felében a markomann háborúk utáni időszakban kezdett romosodni az amfiteátrum. Teljes újjáépítésére a III. században kerülhetett sor.

Ekkor nem csak az arénát kerítő falat és kapukat renoválták, hanem a nézőtérre való feljárásokat is megváltoztathatták. Míg korábban lehettek feljáratok a haránt irányú falak között a K-i nagy caveára, amit a 6. és 41. kutatóárkok falmaradványai mutatnak ((11. kép), addig a késői periódusban É felől felvezető kavicsos burkolatú rámpa biztosíthatta a feljáratot a nagysánc tetejére (3. kép 11). A sánc felső részén, a feljárat alatti rétegekben, 115–143 cm mélységben a 9/b árokban, fehér kőporos réteg alatt, egy Ny-K irányú, 90 cm széles kőfal tövében feküdt a egy felirattöredék. Feltehetően a korábbi építési periódusból származik, amikor itt szintén feljárat lehetett. További vizsgálat tárgyát képezheti, hogy az ülősorok számozására szolgált-e, esetleg építési felirat alsó sorának részlete-e ez a mészkőfaragvány, amelyen L C betűk láthatók. A 75 cm hosszú, 35 cm magas és 22 cm vastag kőlap-töredék viszonylag ép szélétől 30 cm-re van a 11 cm magas és 5 cm széles L betű, ettől 27 cm-található a felül csorbult C, köztük pontosan középpütt egy fekvő, szív alakú választójel látszik (12. kép).

11. kép. A K-i sánc külső támfala a feljárat oldal falával a 7/a kutatóárkokban

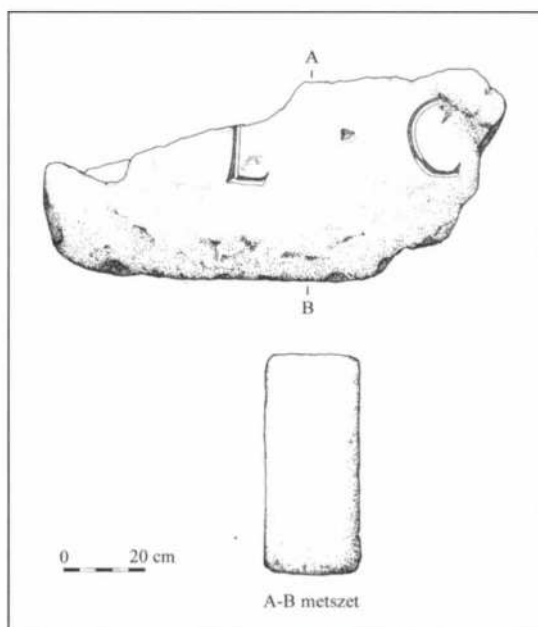
Az amfiteátrumot a II. században, a nagy városi beruházások időszakában építették a hegyoldal lejtőjének kihasználásával²⁴ „Ha hegyoldalba épül könnyű lesz az alapozás dolga”-írta Vitruvius a színházépítésről. A III. században átépített amfiteátrum befogadóképessége Storno számítása szerint 6.000 fő lehetett. Érdekes, hogy a scarbantiai

²⁴ Vitruvius: Tíz könyv az építészetről (De Architectura Libri Decem, V. könyv, 7. fejezet, III 3.) ford.: Gulyás Dénes, Bp. 1988, 152.

fórum méretei²⁵ összhangban vannak a II. század elején kiépített amfiteátrum méreteivel. Ebben az időben, Scarbantia virágkorában épült a városi nagy fürdő is²⁶.

1991-ben, az ásattással egyidőben az Országos Műemléki Felügyelőség Tudományos Osztálya nyilatkozott, hogy a soproni amfiteátrum helyreállításához „az elkövetkező években sem anyagi fedezetet, sem tervezői kapacitást nem tudunk biztosítani”²⁷.

1992-ben az ásattási eredmények alapján az A2 soproni építésziroda már terveket készített²⁸ az amfiteátrum bemutatására. Fekete Szilárd az objektum lefedésének terveit is megrajzolta (13. kép). A Scarbantia Társaság és a Soproni Múzeum az ásattási terület visszarendezésével párhuzamosan szponzorok után nézett²⁹.

12. kép. Felirattöredék a 9/b árokból

²⁵ Gömöri János: Scarbantia fóruma. Soproni Szemle kiadványai. Új sorozat 14. Sopron 1985. 33. A fórum tere 45x46 m, 2070 m². Az amfiteátrum arénája Storno (i. m. 1941, 206) számítása szerint 2025 m².

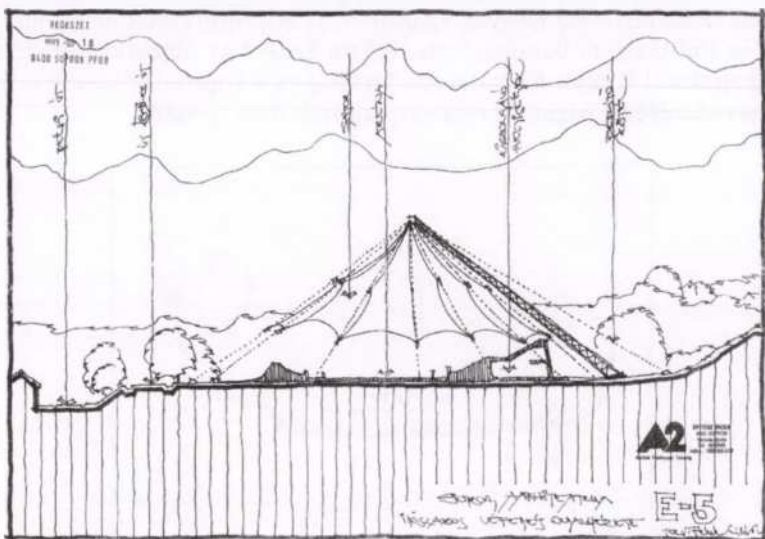
²⁶ Kiss Ákos: A soproni egykori Orsolya-rendi iskolaépület alatti császárkori épületmaradványok. Arrabona 31-33. (1994) 19-48.

²⁷ Kiseb mértékű anyagi támogatás lehetőségét az esetben vizsgálta volna meg az OMF, ha az Önkormányzat, vagy más szponzor vállalná a feltárás és helyreállítás költségeit. Hokkyné Sallay Marianne levele a Soproni Múzeumnak 1991. nov. 8. OMF Ü.i.sz.: 11.583/1991; Az MTA Régészeti Bizottsága, a kérésünkre kiszállt Gabler Dénes jelentése alapján (1992. nov. 22.) az amfiteátrum „feltárásának folytatását és részleges bemutatását” javasolta. A tervezéséhez konzultánsnak a Műgyermek Építészeti Tanszékét ajánlotta.

²⁸ A Város az ásattási felmérések és a fenti bemutatási tervek alapján 1992-ben elkészítette „Sopron amphitheatrum és környékének területfelhasználási és hasznosítási tervét”, a közműterveket, a parkosítási és parkolási terveket, nem maradt ki az eseményrendezési elképzelések felvázolása sem.

²⁹ A Gy.-M.-S. Megyei Településfejlesztési és Vállalkozástámogatási Alapítvány Kuratóriuma azzal utasította el a „Sopron, Bécsi-domb műemléki területrendezése”-re benyújtott pályázatunkat, hogy azt majd a Kisalföld Regionális Vállalkozásfejlesztési Alapítvány Kuratóriumánál támogatni fogják. Tamás István elnök levele 1992. március 31. Ikt. sz. 311-9/1992.

1994. szeptemberében Hajnóczy Gyula és Mezős Tamás a budapesti Műszaki Egyetem Építészettörténeti tanszékén terveket készített az amfiteátrum részleges rekonstrukciójára, miután Hajnóczy professzor Sopronban az ásatásvezető régész és helyi építészek társaságában tanulmányozta az amfiteátrumot (14. kép).

13. kép. Fekete Szilárd építész vázlatterve az amfiteátrum lefedéséhez

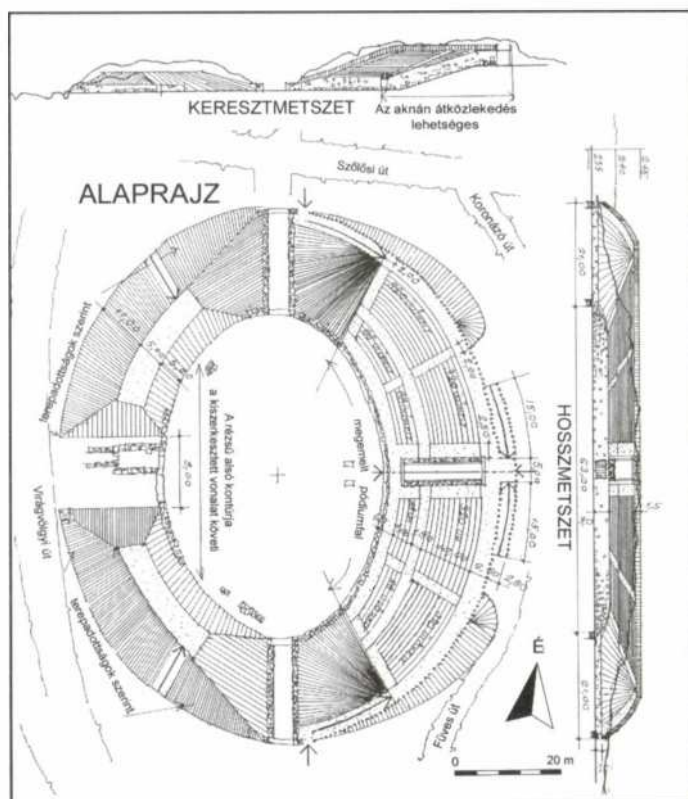
1995-ben „Sopron Bécsi-domb Részletes Rendezési Tervének Építési Szabályozási Előírása” a 8. §-ban kimondta, hogy „Az amfiteátrum területe a Scarbantia Régészeti Park bemutatására szánt régészeti emlékként védendő”. A Sári István főépítész által készített Részletes Rendezési Terv az amfiteátrumot részlegesen helyreállított állapotban tünteti fel (15. kép).

1995. októberében a római kori emlékek turisztikai hasznosításáról nemzetközi konferenciát rendeztünk Sopronban, erre az alkalomra műemléki bemutatóhelyet alakítottunk ki az amfiteátrum D-i kapujánál is. A felállított Nemesis-dombormű másolatot azonban többször egymás után ledöntötték.

A római korban a civil városiakok ünnep-naptárában³⁰ szerepeltek a Duna határvonalát védő legiósok, illetve segédcsapataik díszszemléi, a katonai lovasjátékok, valamint a pompás vallási körmenetek és a nagyszabású politikai ünnepek, felvonulások. Scarbantiaiban, ahol a korai császárkorban katonaság nem állomásozott, feltehetően a fórumról (16. kép 1). indultak az ünnepi felvonulások és a Vindobona felé kivezető úton érték el az amfiteátrumot (16. kép 2).

³⁰ Fugmann, J.: Römischer Theater in der Provinz, Aalen 1988, 5.

Itt kell megjegyezni, hogy a Soproni Múzeum Lapidáriumában őriznek egy sírkövet, amely 1911-ben a Postapalota építésénél került elő.³¹ A kőre egy játékmester, „magister ludorum” (17. kép) nevét vésték fel, aki Scarbantiában feltehetően a cirkuszi játékok lebonyolításáért és a gladiátorok kiképzéséért volt felelős. A 77 éves korában elhunyt férfiút Lucius Cotonius Campanusnak hívták, a XV. legió³² veteránjaként Carnuntumból telepedett át városunkba Scarbantiába, korábbi feladata a katonai felvonulások lebonyolítása, valamint kiképzőként a gladiátorok harcba való felkészítése volt.

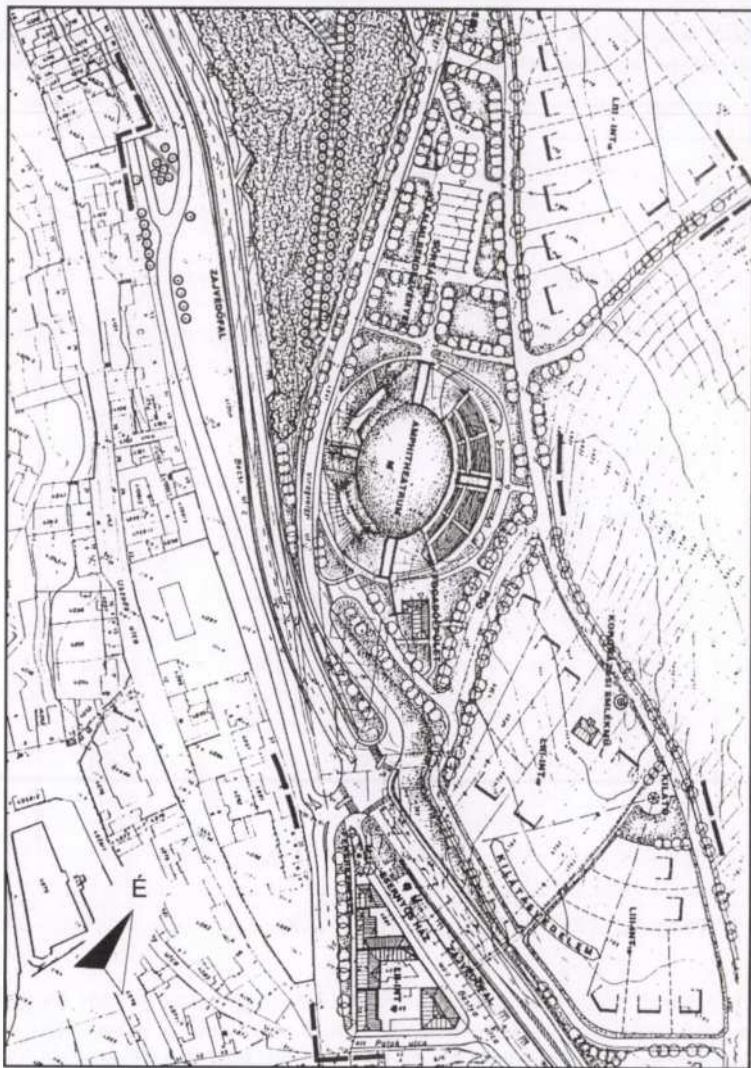
14. kép. Hajnóczy Gyula terve a nagy cavea középrészének ülősorokkal való beépítésére

Az amfiteátrumi játékokkal kapcsolatban viszonylag kevés leletet ismerünk. Ezek azonban nagyon érdekesek, mert mutatják, hogy nem csak a város lakói izgulhatták végig Scarbantia amfiteátrumában a gladiátorviadalokat, a cirkuszi játékokat és az egyéb rendezvényeket, hanem a környékbeli villagazdaságok és falvak népe is idelá-

³¹ Bella Lajos: Római leletekről Sopronban. ArchÉrt 31. (1911) 366. A mészkőbe vésett szövegmező alján egy vers részlete volt olvasható, a szöveg azonban már előkerülések is igen kopott volt.

³² Barkóczy László – Mócsy András: Die römischen Inschriften Ungarns (RIU) 1, Amsterdam 1972, Nr.185.

togathatott az érdekesnek ígérkező rendezvényekre. Akik itt jártak kisebb emléktárgyakat is vásárolhattak. Az alábbiakban néhány ilyen emléktárgyat mutatunk be, amelyeket az amfiteátrumi játékok látogatói talán városunkban vásároltak, majd egykori lakóhelyükön, a mai Burgenland területén³³ veszíthették el.

15. kép. A Bécsei-domb Rendezési Tervének részlete az amfiteátrummal (Sári István)

³³ Kaus, Karl: Panem et circenses. Zirkusbesucher im römischen Burgenland. Burgenländische Heimatblätter 66. (2004) Heft 3. 120-131.

1. Tessera Vulkapordányból (Wulkaprodersdorf)

A Tartományi Múzeum régészeti gyűjteményében, Kismartonban látható egy ezüst tessera (18. kép), amit Vulkapordány község határában találtak, 16 kilométerre északnyugatra az antik Scarbantiától³⁴.

A pénzhez hasonló tárgynak 21 mm az átmérője, elülső lapján koszorúval keretezett jelenetben a balra forduló Bacchus - Liber Pater (Dionüszosz) képét ábrázolták, a bal kezében thyrsos pálcával és a jobb kezében oinochoe-val (korsóval). Lába előtt egy párdúc kuporog. A pontkörrel határolt hátoldalon egy jobbra haladó elefánton ülő személy látható³⁵.

A tesserák érméhez hasonló tárgyként vagy magán pénz-helyettesítőkként funkcionáltak, amikkel árukat lehetett vásárolni („bónusz” érmeként) és belépőjegyként szolgáltak gyűlésekre, színházi előadásokra, cirkuszi multságokra, termálfürdőkbe vagy éppen nyilvánosházakba³⁶. A Vulkapordányból származó darab az elefánton ülő személy ábrázolásával félreérthetetlenül tükrözi a cirkuszi hangulatot.

Talán egy Scarbantiában vendégeskedő vándorcirkusz adhatta ki ezt a „bónusz”-érmét.

De az is lehetséges, hogy akkor keletkezett, amikor egy jómódú városi polgár cirkuszi játékokat rendezett valamilyen ünnepi alkalomra.

Bacchus-nak érmén való ábrázolása sokatmondó. Ez az istenség volt a szüret és az ünnepi lakoma ura. Tiszteletére március 17-én nagy ünnepséget tartanak, ez volt a *liberalia* napja, amikor az ifjak a férfi-tóga felvételével felnőtt polgárokká váltak. Ez alkalomból felvonulásokat is tartottak, vagy más szórakoztató multságokat rendeztek, amelyek nagy mennyiségű borfogyasztással jártak.³⁷

A vulkapordányi tessera keletzése mindenek előtt numizmatikai párhuzamok alapján lehetséges. Septimius Severus császár több olyan denárt is veretett a 193. és 197. évek közötti időben, amelyek Bacchus - Liber Patert, hátlapjukon pedig elefánt-hoz hasonló mintákat ábrázoltak³⁸. Az elefánton ülő emberhez hasonló ábrázolásokat találunk I. Philippus Arabs császár érméin is, amelyek a 244. és a 249. közötti évekből³⁹ valók. Tehát a tessera érme is a 190 és 250 közötti időszakban kerülhetett forgalomba.

A II. század végén és a III. század első felében, a severusi időkben Pannoniában a római kultúra virágkorát élte. A Sulzbach közelében, a Föllik-domb délkeleti lejtőjén fekvő vulkapordányi villa rusticát is ebben az időben építették át és bővítették ki. Az ott termelt mezőgazdasági terményeket nagy valószínűséggel Scarbantia piacán értékesítették. Ebből a szempontból érthető, hogy a „bónusz”-érmék elvesztése abban az időben nagy veszteségnek számított, örömteli azonban, hogy legalább 1800 év után megtalálhattuk...

³⁴ Kaus, Karl: Urgeschichte und Römerzeit. In: Wulkaprodersdorf, eine Gemeinde stellt sich vor. Wulkaprodersdorf 1992, 52., Nr.12.

³⁵ Burgenländisches Landesmuseum, Archäologische Sammlung, Inv. Nr. 30.267.

³⁶ Göbl, R.: Antike Numismatik. München 1978, Bd.1, S.31 f.

³⁷ Religio Romana. Trier 1996, 114.

³⁸ RIC 27a, 82, 100.

³⁹ RIC 58, 167a.

16. kép. A korai római város úthálózata. 1. fórum, 2. amfiteátrum, 3. városi fürdő, 4/a és 4/b temetők

17. kép. Cotonius Campanus, „magister ludorum” sírköve a soproni Postapalotától

2. Pinkaóvárból (Burg) származó gladiátorfibula.

A felsőőri (Oberwart) járás területén fekvő Sámfalva (Hannersdorf) községhez tartozó Pinkaóvár határából a Tartományi Múzeumba⁴⁰ került egy igen ritka lelet. A gladiátorfibulát a mai helységtől északkeletre, az Asten dűlőben, a villa rustica területén találták, a római kori Savariától nyugatra 16 kilométerre.

A fibula 3,1 cm széles, 2,9 cm magas és két féldomborműves férfi-figurából áll, akiket egy gladiátorküzdelem végső fázisában ábrázoltak. Baloldalon áll a győztes, a *secutor* terpeszben, behajlított lábakkal, sisakkal, szögletes pajzzsal és *gladius*-szal (rövid kard). Tőle jobbra ül a legyőzött *retiarius*, aki magát bal karjával védi, bal kezét pedig a *secutor* pajzsának közepéhez emeli. A háromágú szigony csúcsával balra a két figura lábánál hever. A *secutor* bal kezének könyöke hiányzik, valamint a sok használat miatt megrongálódott más részei a fibulának már nem felismerhetők, mint például a legyőzött jobb mutatójaja. Számszerű szerű konstrukció erősíti a fibula hátsó részét, amelyről már letört és hiányzik a ruhakapcsoló tű és a tűrögzítő.

A késői köztársaság-korban, majd különösen a római császárkorban a gladiátorjátékok (a lat. *gladius* = kard szóból) klasszikus művészete vitathatatlanul szórakoztató látványossággá fejlődött a vérszomjas néptömegek számára.⁴¹

A Soproni Múzeum Lapidáriumában őrzik Tiberius Iulius Rufus borbolyai (Walbersdorf) sírkövét, amelyen a temetkezési szertartáshoz kapcsolódó, kultikus gladiátorjátékot ábrázoló dombormű látható. A domborművön két karddal harcoló és kerek pajzzsal védekező alak között áll egy félmeztelen nő, akinek alakjában Eris-t, a viszály, vagy Nemesis-t, a párviadalok istennőjét ábrázolhatták. A tőlük jobbra, fel-emelt kézzel álló férfi a versenybíró lehetett (20. kép).

A győztes gladiátorokat körülrajongták, ők számítottak az antik idők legjobban fizetett embereinek. A „játékok” emlékeként az amfiteátrumokban lévő standoknál és a mozgó kereskedőknél harci jeleneteket és a gladiátorokat ábrázoló ékszereket, olajlámpásokat, szobrokat, sütőformákat és más értékesebb ajándéktárgyakat⁴² is vásárolhattak a látogatók.

A scarbantiái aréna bejáratánál egy legyőzött gladiátor képével díszített agyagmecsés⁴³ darabja, Szombathelyen egy sütőforma került elő, amely gladiátorharcot ábrázol. Mint a fentebb bemutatott fibulán, itt is a földre rogyott *retiarius* felett áll a győztes *secutor*, ez olvasható a feliraton is: VINCAS – győzzél!⁴⁴ A pinkaóvári (burgi)

⁴⁰ Burgenländisches Landesmuseum, Archäologische Sammlung, Inv.Nr.29.965.

⁴¹ Auger, Roland: Kegyetlenség és civilizáció. Bp. 1978., André, Jan-Marie: Griechische Feste, römische Spiele. Stuttgart 1994, 203-232.

⁴² Bella Lajos: Diceus pohara. ArchÉrt 14. (1894) 392-394. Több, mint 110 éve találták a Deák téren a Schmidt féle ház vízvezeték bekötésekor azt a nagyméretű kőládát, amelyben egy férfi csontváza mellett többek között egy üvegpohár is előkerült. A pohár domborművei gladiatori jeleneteket ábrázolnak, amelyeket Bella L. részletesen leírt és rajzokkal illusztrálva értelmezett. A pohár egykori tulajdonosa feltehetően gyakori nézője lehetett scarbantiái amfiteátrum rendezvényeinek. Póczy Klára: „Rabszolgálet Scarbantiában” című dolgozatában újra közölte az üvegpohár rajzait (SSz. 13. (1959) 2-6.) és a Zettl-család bécsi ágától 1957-ben Londonba (a Corning Museum of Glass számára) eladott dísztárgyról megállapította, hogy Diceus üvegműves műhelyének ez a terméke feltehetően az észak-itáliai üzem valamelyik galliai fiók-műhelyében, az I. században készülhetett és onnan került Scarbantiába.

⁴³ Storno i. m. 210. és 7. kép 1.

⁴⁴ Alföldi András: Tonmodell und Reliefmedaillons aus den Donauländern. Laureae Aquincenses - Diss.Pann.II/10, Budapest 1938, S.338, Nr.46, Taf.LXVIII.2.

gladiátorfibula is ebbe a kategóriába tartozik és a Savariahoz közeli amfiteátrumban, vagy Scarbantiában vásárolhatták.

Hasonló fibulákat több helyen is találtak Pannonia területén, Nyergesújfaluban (Pest m.), a Tapolca melletti Hegyesden Veszprém megyében, valamint Budapesten. Ez a három fibula, ugyanúgy mint további kettő – Flavia Solvából, Noricum és Raetia tartományból – csak abban különböznek a pinkaóvári fibulától, hogy ott a legyőzött *retarius* jobb karját nem a pajzsra teszi, hanem a levegőbe emeli⁴⁵. Ezen a párhuzamok alapján a pinkaóvári fibulát a 2. század második felétől a 3. század első feléig tartó időszakra keltezhetjük.

A hasonló kompozíójú domborműábrázolások a korabeli divat szerint a westerndorfi Helenius műhelyében készültek, aki 186. és 233. körül Rosenheimben dolgozott és mindenekelőtt Norciumba és Pannóniába szállított árukat⁴⁶.

Több olyan lelet ismert Scarbantia territóriumáról, amelyek nem a cirkuszi játékokkal vagy a kocsiversenyekkel kapcsolatosak, hanem inkább a vallási ünnepi felvonulásokra emlékeztetnek. Az egyik legszebb ilyen emlék a Sécrről (Schützen am Gebirge) származó ovális alakú gemma, egy sötétzöld színű jaspiskó, amely 1,8 x 1,5 cm méretű és eredetileg egy ezüst gyűrűbe volt foglalva. A gyűrűkövön Sol napisten látható áldásra emelt kézzel, bal oldalt galoppozó quadriga (négyes lófogat) van bevésvé.⁴⁷

Említést érdemelnek a Szárazvámról (Müllendorf) származó, színházi maszkokat ábrázoló agyagmécsesek is. A római kori falu Szárazvámon a Scarbantiából Aquae-ba (Baden bei Wien) és Vindobonába (Bécs) vezető utak elágazásánál feküdt. Scarbantiáig innen 20 km a távolság, Vindobonáig pedig 30 km.

A gyakori használati eszközként funkcionáló, kerámiából készült olajmécsesek nagy mennyiségben gyártották a manufaktúrákban, és változatos formákban jelentek meg a piacon. Felső lapjukon díszítőelemként gyakran gladiátorok képeit, állatokat és színházi maszkokat ábrázoltak. A kismartoni Tartományi Múzeumban őrzött mécsesek egyikének hátoldalán a CASSI cégpecsét, felső lapján egy férfigaszok látható.⁴⁸ A másik, FORTIS cégpecséttel, egy komédiából ismert rabszolgamaszokot ábrázol, nagy szájjal és krumpliorral.⁴⁹ Mindkét lámpatípus hosszú életű. A Cassius-lámpák Felső-Olaszországban már a II. század kezdetén megjelentek és Noricumban és Pannoniában a IV. századig használták őket. Felső-Itáliában és Galliában már az I. századtól működtek Fortis-lámpa készítő műhelyek és a provincia területén is gyakoriak voltak ezek utánzatai. A mécses-másolatok Pannoniában a IV. század közepéig bizonyítottan készültek.⁵⁰

⁴⁵ Prohászka Péter: Römische Fibel mit Gladiatorendarstellung und Inschrift aus Pannonien. *CommArchHung* 2001, 65.

⁴⁶ H.-J. Kellner: Die Sigillatöpfereien von Westerndorf und Pfaffenhofen. Stuttgart 1973, S.21., Hefner, J.: Die römische Töpferei in Westerndorf. München, 1862, Taf. 1, 20.

⁴⁷ Karl, Kaus: i. m. 204, 126., Abb. 5. Ez a gyakori motívum a Sol Invictus kultusz II. századi elterjedésével párhuzamosan tűnik fel. A győzedelmes kocsihajtókkal és quadrigákkal díszített gyűrűgemmak nagyon hasonló formájúak voltak, mint amelyeket ebben az időben Pannóniában kedveltek. Kocsimodelleken is ábrázoltak quadrigákat.

⁴⁸ Miltner, F.: Die antiken Lampen in Eisenstadt. *ÖJH* 24, Wien, 1929, Sp.150,Nr.7, Abb.63,9; Inv.Nr.SW 4093.

⁴⁹ Miltner, F. i. m., Sp.155, Nr.21, Abb.63,12; Inv.Nr. SW 4092.

⁵⁰ Alram-Stern, : Die römischen Lampen aus Carnuntum. *RLÖ* 35, Wien 1989, 68.

18. kép. Ezüst tessara Vulkapordányból (Wulkaprodersdorf, Burgenland)

19. kép. Gladiátorfibula Pinkaóvárról (Burg, Burgenland)

20. kép. Kultikus „gladiátor”-harc egy borbolyai (Walbersdorf) sírkőről

21. kép. A carnuntumi II. amfiteátrum, amely a polgárvároshoz tartozott (W. Jobst nyomán)

A római kori terra sigillata készítő fazekasműhelyek rendkívül gazdag motívumkinccsel rendelkeztek. Ennek a luxuskivitelű asztali edénykészletnek a díszítését előszeretettel igazították a mindenkori vásárlók korízléséhez. A színházi és cirkuszéletből vett ábrázolásokkal díszített edényeket előszeretettel vásárolták. Így például az állatviadalokat, állatokkal való küzdelmeket, gladiátorharcokat, illetve gladiátorokat, ökölvívókat, birkózókat és más atlétákat, állatszélidítőket, egzotikus állatokat, oroszlánokat, párducokat, medvéket, tevéket vagy egyéb vadállatokat ábrázoló edényeket. A korai itáliai sigillátákon gyakran színházi maszkok jelentek meg. Számos ide tartozó lelet ismert Scarbantia territoriumáról, Sopronból és Burgenland területéről is. Hogy csak a kismartoni Landesmuseum gyűjteményéből említsünk néhányat: Egy Sásonyból (Windenburg) származó I. századi csészetöredék színházi maszk⁵¹ mintával, továbbá egy Köpcsényből (Kittsee) származó II. századi darab, amely vadállatot és állatszélidítőt ábrázol ostorral a kezében és védőkötéssel a lábain, a Köpcsényben vagy Nemesvölgyön (Edelstal) talált töredéken pedig egy bal felé ugró oroszlán⁵² látható (II. sz. 1. fele). A cirkuszi és színházi motívumokkal ábrázolt használati tárgyak és ékszerek mellett az antik szórakoztatóipar egyes jelenetei mozaikokon és falfestményeken is megjelentek.

Klasszikus színházépítmény, félkör alakú nézőterrel sem Scarbantiában, sem Vindobonában nem volt. Pannónia magyarországi és ausztriai részén sem ismerünk eddig színházat, csak a savariait említik. Ausztriában, Noricum provinciában ismert Virunum színháza. A többi városban a tragikus és a komikus színdarabokat is az amfiteátrumokban játszották. Így volt ez valószínűleg Scarbantiában is.

Quirinus püspök mártír-pere a szombathelyi (Savaria) színházban.

308-ban Savariában feltűnést keltő büntető per zajlott a nagyközönség előtt. A tárgyalás helyszínének egyértelműen a színházat jelölték meg, mivel csak itt lehetett nagyobb közönség előtt lefolytatni a keresztények hitbuzgósága és széleskörű befolyása elleni eljárást, a Diocletianus-i elvek szerint.

Quirinust, Siscia püspökét menekülése közben tartóztatták le. Elfogása után először az éppen Scarbantiában tartózkodó illetékes helytartó elé vezették. A helytartó, Amantius akkor feltehetően az itteni városfalak építési munkálatait ellenőrizte. A scarbantiai keresztény asszonyok kenyeret és vizet vittek a fáradt rab püspöknek.⁵³ Amantius innen Savariába vitette át a püspököt és néhány napra bebörtönöztette. 308. június 4-én elérkezett a „kirakatper” napja Savariában *in theatro*, a színházban. A kőpadon való vallatás során, melyet Amantius személyesen vezetett, Quirinus kitartó

⁵¹ Gabler Dénes: *Italische Sigillaten in Nordwestpannonien*. WAB 51, Eisenstadt 1973, Abb.3/3.

⁵² Langmann, G.: *Aus einer Sammlerkiste (Terra Sigillata aus dem Ager Carnuntinus)*. WAB 57, Eisenstadt 1975, 5, Taf. 2/1, Taf.3/10.

⁵³ Ezt a jelenetet ábrázolja a soproni Szent György templom egyik oldalkápolnájának mennyezeti freskója.

és erős maradt. Halálra ítélték, majd a közeli Sibaris (ma Perint) folyó hídjáról malomkövel a nyakában a vízbe dobták, és megfulladt.⁵⁴

Eltettetésül nem a gyérebb lakosú Scarbantia municipium akkor talán már romos amfiteátrumában, hanem a népes Savaria colonia színházában végezték a tortúrát. Ahol amfiteátrumban végeztek ki keresztény mártírokat, mint pl. Tarragona körszínházában, ott később gyakran keresztény kultuszhelyek⁵⁵ alakultak ki.

A nagyközönség nem csak a színházi előadások, a gladiátorjátékok, a cirkuszi előadások résztvevője lehetett, hanem a politikai és vallási tömegrendezvényeken és a nagy nyilvános büntető perek tárgyalásakor is megjelenhetett az amfiteátrumban.

A bemutatott antik tárgyak, amelyeket főleg a római kori Scarbantia territóriumának a mai Burgenland területére eső lelőhelyeiről válogattunk, a soproni leletekkel együtt bizonyítják, hogy a város vonzaskörzetének lakossága már akkor is azt a várost tartotta kulturális centrumnak, vagy egyszerűen csak kellemes összejövetelek, szórakoztató időtöltések helyének. A hely szelleme kötelez. Bár ebben a dolgozatban az amfiteátrum és a cirkuszlátogatások kérdését taglaltuk, arra is ráirányítanánk a figyelmet, hogy Sopron kultúrváros, állandó kapcsolatát tágabb környezetével⁵⁶ nem csak ápolni, hanem bővíteni is ajánlatos. És a kulturális kínálat bővítésének egyik lehetősége az amfiteátrum ilyen irányú hasznosítása, vagy távlatokban gondolkodva a hasznosítás alapos tervekkel való előkészítése.

A scarbantiai amfiteátrumot esetleg olyan mértékben lehetne helyreállítani, mint a Scarbantiához legközelebbi carnuntumi II. (polgárvárosi) amfiteátrumot (21. kép), a részleges kiegészítését csak abban az esetben ajánlott elvégezni, hogyha a rekonstrukciós munkát teljes feltárás előzi meg, és ami még ennél is fontosabb, ha a folyamatos használat és karbantartás hosszú időre biztosított⁵⁷.

⁵⁴ Rittsteuer, J.: Kirche im Grenzraum. Eisenstadt (1968), S.33 ff., B. Thomas, Edit: Zur Quirinus- und Martinfrage in Sabaria. BHBl. 43, Eisenstadt 1981,7. (Thomas E. itt tévedett, amikor 303-t vélte Quirinus halála évének.), Jarak, M.: Martyres Pannoniae – the Chronological Position of the Pannonian Martyrs in the Course of Diocletian's Persecution. Situla 34, Ljubljana 1996, 278.

⁵⁵ A tarragonai kő-amfiteátrumot Domitianus (81-96) császár idején építették. A VI. sz. második felében egy kis nyugati gót (vizigót) kőtemplom épült a falai közé (Szt. Fructuos, 257. évi mártírhalálának helyén). Ezt a kápolnát alakították át a XII. században a román-gót stílusú Santa Maria del Miracle templommá, melynek romjai az aréna egy negyedét foglalják el. Tarraco colonia volt, Hispania citerior fővárosa, Kr. e. 27-től. A várost Kr. e. 281-ben alapították. (www.ajtarragona.es/...amfiteatre/intro.html); A dalmatiai Solin (Salona) amfiteátruma, Szt. Asterius mártíromságának helye, a VI. században itt is építettek egy ókeresztény szentélyt, miután I. Justinianus bizánci császár (527-565) megtiltotta az amfiteátrumi gladiátor küzdelmeket.

⁵⁶ Siliotti, Alberto: European Plan of Ancient Places of Performance. Council of Europe – Strasbourg 1995. Az európai antik színházi és amfiteátrumi emlékeket feltüntető térképen Scarbantia még nem szerepel. A feltárt aqincumi és carnuntumi amfiteátrumok már igen. Görög területeken csak színházak láthatók, a legkeletibb római amfiteátrum Sarmisegetruza (Ulpia Traiana) Erdélyben (R), a legszékibb Chester (Deva) (GB) területén látható.

⁵⁷ A dolgozat soproni részét és az ásatási felméréseket Gömöri János, az ásatás vezetője készítette, a burgenlandi részt Karl Kaus írta (németről magyarra Gömöri J. fordította). A fényképfelvételeket Adorján Attila (17.), Gömöri J. (5., 9., 11.), K. Kaus (18., 19., 20, 21.) készítették. A 12. ábrát Balassa Krisztina rajzolta.

Az újkori és középkori fokok kutatásának kapcsolatai

Az utóbbi évtizedekben nagy érdeklődés tapasztalható a szabályozások előtti ártéri gazdálkodás illetve az egykori vízgazdálkodás és a vízrendszerbe való emberi beavatkozás kérdésköre, valamint a „fok” mint vízrajzi fogalom iránt. Mind a hidrológusok, mind pedig általában a környezetkutatók egy hagyományos „vízgazdálkodási modell”, mint lehetséges alternatíva felé fordultak azért, hogy megoldási lehetőségeket találjanak jelenleg aktuális hidrológiai problémákra (például eredményesebb árvízvédelem, halászat) az egykori árvízjárta területeken.¹

Mivel említésük a szakirodalomban szorosan összefonódik az ártéri gazdálkodás fogalomrendszerével, a fokok kutatása e fogalomrendszer vizsgálatának (néha talán már túlzott mértékben is) egyik fontos sarokkövévé vált. Ennek megfelelően a forrásban gazdag 18–19. századi dunai² és tiszai³ fokokkal részletes tanulmányok tucatjában foglalkoztak és foglalkoznak ma is a szakemberek. A fok szó vízrajzi értelmű újkori (nagy részét 18–19. századi) ismert jelentéseinek sokféleségét, és ennek gazdag szakirodalmát az utóbbi időben részletesen Fodor Zoltán foglalta össze.⁴ Az eddigi (döntően az újkori fokokra vonatkozó) elemzéseket összegezve és saját szisztematikus (újkori) tiszai vizsgálatai alapján Fodor arra a megállapításra jutott, hogy a sok különböző nézet közös nevezőjeként még mindig az egyik legrégebbi, a Magyar oklevélszótárban szereplő: „fok=vízlevezető, természetes vagy ásott csatorna” meghatározás köré gyűjthetjük a különböző fok-definíciókat.⁵ Ez azért is érdekes, mivel az Oklevélszótárban (a szó egyéb jelentéseivel együtt) a fok meghatározása döntően éppen középkori oklevelek elemzésein alapul.⁶ A másik, közös „konszenzuson” alapuló, szé-

¹ Lásd például: Karácsonyi Zoltán: A fok-rendszer és rehabilitációs lehetőségeinek vizsgálata a Tisza felső szakaszán; a tímári fok-rendszer. Váradiné Kintzy Ágnes (szerk.): *Halászatfejlesztés* 21 (Szarvas: Haltenyésztési Kutató Intézet, 1998), 96–101. Az egykori ártéri gazdálkodás (így a fok) eddigi ismeretanyagának felhasználására építve gyakorlatilag komplex tervezetet jelent Balogh Péternek a Földrajzi Közleményekben megjelent munkája: Balogh Péter: Hagyomány és jövő. Az ártéri gazdálkodás koncepciója (előleges javaslat). Földrajzi Közlemények 125/3–4. (2003) 249–270.

² A dunai fokokkal kapcsolatban a mai napig Andrásfalvy Bertalan 1973-ban kiadott munkája számít irányadónak. Lásd: Andrásfalvy Bertalan: A Sárköz és a környező Duna menti területek ősi ártéri gazdálkodása és vízhasználat a szabályozás előtt. Borítékcím: A Sárköz ősi ártéri gazdálkodása. VIZDOK soksz. (Vízügyi Történelmi Füzetek 6.) Bp. 1973. (a továbbiakban Andrásfalvy, 1973.); illetve: Andrásfalvy Bertalan: A Duna mente népének ősi ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. Tanulmányok Tolna Megye Történetéből VII. Szekszárd, Tolna Megyei Tanács Levéltára, 1975. (a továbbiakban: Andrásfalvy, 1975.)

³ A tiszai fokokra vonatkozó egyik legnagyobb hatású munka: Károlyi Zsigmond – Nemes Gerzson: Az ősi ártéri gazdálkodás és a vízi munkálatok kezdetei (895–1846). In: Szolnok és a Közép-Tiszavidék vízügyi múltja I. Vízügyi Történelmi Füzetek 8. Bp., VIZDOK, 1975. (a továbbiakban: Károlyi–Nemes, 1975.). A Tiszára vonatkozó korai és friss szakirodalom közelmúltban történt összefoglalására és a tiszai fok-térképek szisztematikus elemzésére lásd: Fodor Zoltán: Az ártéri gazdálkodást tárgyaló elméletek és alkalmazhatóságuk a magyarországi Tisza-szakasz kéziratos térképein szereplő fokok alapján. Agrártörténelmi Szemle 43/1. (2001) 89–149. (a továbbiakban: Fodor, 2001a.) Lásd még: Fodor Zoltán: Az ártéri gazdálkodás fokai a Tisza mentén. Földrajzi Konferencia, Tanulmánykötet FEJÉR-ROM, Szeged, 2001. 1–10. (a továbbiakban: Fodor, 2001b.).

⁴ Fodor, 2001a.

⁵ Fodor, 2001b. 139.

⁶ Szamota István – Zolnai Gyula: Magyar oklevélszótár. Bp., 1902–1906. (a továbbiakban: Szamota–Zolnai, 1902–1906.) 254.

les körben elfogadott definíciót a Földrajzi nevek etimológiai szótára adja,⁷ amennyiben a fok „(magas vízállású) folyóág vagy tó vizét elvezető ér, csatorna”.⁸ Az előző történeti, nagyrészt középkori forrásokon alapuló, és ez utóbbi, sokkal inkább újkori hatásokat tükröző „földrajzi” definíció szerint tehát a fok mind folyó, mind pedig tó vizét elvezetheti. Jóval inkább megoszlanak azonban a vélemények a fok kialakulásának, eredetének kérdésében: míg egyes kutatók, döntően Tisza menti vizsgálatokra építve a fokokat alapvetően természetes eredetűnek tekintik, amelyet a helyi lakosság aztán módosított (vagy nem módosított) saját igényei szerint, addig Duna menti vizsgálatai alapján Andrásfalvy Bertalan az ottani fokokat elsősorban mesterségesen kialakított, antropogén képződményeknek tekinti.⁹

Máig alig készült azonban olyan szaktanulmány, amely elsősorban a középkori (azaz Mohács előtti) fokok kutatását és konkrét jelentésének értelmezését tekintené elsődleges feladatának. Ugyanakkor számos korábbi és újabb említés mellett¹⁰ például egy, a közelmúltban lezajlott vita kapcsán is jó néhány, az újkori fokokkal foglalkozó tanulmány utal vissza – más egyéb vitás pontok érintése mellett – az újkori fokok lehetséges középkori (jelentésbeli) eredetére, kapcsolataira vagy alapjaira.¹¹ A középkori fokok kutatása azonban továbbra sem könnyű feladat, egyrészt a szisztematikus forrásgyűjtés hiánya miatt, másrészt pedig azért, mert alig vagy egyáltalán nem rendelkezünk információval arra vonatkozóan, hogy a fok milyen esetleges terminológiai változásokon esett át addig a pontig (nagyjából a 18. századig), amikortól az újkori fokokra vonatkozóan már részletesebb információk (így például a leírások mellett részletes térképek) állnak rendelkezésünkre a témával kapcsolatban. További gondot jelenthet az újkori fok-kutatásban is felmerülő lehetséges térbeli jelentés-különbségek megléte, amely feltehetően a középkort is jellemezhet.

Ugyanakkor bizonyos térségekkel, vízrendszerekkel kapcsolatosan a fok szó alkalmazására alig, vagy egyáltalán nem rendelkezünk – sem a középkorban, sem pedig az újkorban – értékelhető példákkal. Ilyen területek közé tartozik a Rába-Rábca vízvidéke (és általában Sopron vármegye) is. Ezért a jelen tanulmányban bemutatásra kerülő, 15. században leírt fokot általában a fok-kutatások szempontjából többek között az teszi különlegessé, hogy pontosan egy olyan területen bukkan fel, ahol ez a vízrajzi fogalom eddig kevéssé merült fel a középkori és újkori dokumentumokban.

⁷ Fodor, 2001a. 100.

⁸ Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp., 1983. 223.

⁹ Lásd például: Fodor, 2001b. 1.

¹⁰ Lásd például Andrásfalvy Bertalan korábban említett munkáit (Andrásfalvy, 1973. és 1975.), valamint újabban Fodor, 2001a. 100–102.

¹¹ A vitával kapcsolatos cikkeket lásd például: Takács Károly: Foggazdálkodás vagy valami más? Korall 1. (2000) 149–150.; Deák Antal András: „Fokok és délibábok.” Hidrológiai Közlöny 81/1. (2001) 39.; Faludi Gábor – Kalocsa Béla: A fokok történetisége és funkciója – Adalékok egy vitához. Hidrológiai Közlöny 82/2. (2002) 127–129.; Deák Antal András: A „fok” metamorfózisa. Hidrológiai Közlöny 82/2. (2002) 368–369.; Andrásfalvy Bertalan: A fokok szerepe az ártér haszonvételeiben. Adatok a fokok készítéséről. Hidrológiai Közlöny 82/1. (2002) 55–57.; Deák Antal András: „Adatok a fokok készítéséről” mondatára. Hidrológiai Közlöny 82/1. (2002) 57–59.

A középkori fok meghatározásának problémája

Habár párhuzamként az újkori fok-elemzések eredményei kétségtelenül fontos támogatást nyújtanak, a szisztematikus kutatások eddigi kis mennyisége és részben a források adta szerényebb lehetőségek miatt a középkorra vonatkozóan a fokok újkori részletességű típus szerinti elkülönítésére egyelőre nem vállalkozhatunk: az 1526 előtti időszakkal kapcsolatban elsősorban tehát a fok elnevezés szó szerinti előfordulására támaszkodhatunk. A középkori fokok szisztematikus tanulmányozása ugyanakkor újkori jelentésük mélyebb megértése szempontjából is alapvető fontosságú feladat lenne.

A fok szó értelmezését segítheti elő azon szavak összegyűjtése, amelyek a középkori szövegekben közvetlenül a szó mellett állnak, sokszor annak jelzőjeként. A leggyakoribb ilyen, fok mellett álló szavak például a folyó („fluuius”),¹² vagy más kisebb folyóvizek („rivulus”, „vena” vagy „er”)¹³ illetve vízelvezetés, (folyó-)ág („alveus”, „meatus”, „ramus”),¹⁴ vízkifolyás, kezdet („effluxus aque”, „introitus aque”, „initium aque”),¹⁵ vagy általánosságban víz („aqua”, „parva aqua”)¹⁶ jelentéssel bírnak. Néha azonban halastóként (esetleg halászóhely értelemben is: „piscina”)¹⁷ vagy halászóhelyként („piscatura”),¹⁸ illetve tavakkal kapcsolatban¹⁹ jelenik meg. Ugyanakkor döntően határjárásokban egyszerű hely („locus”)²⁰ megjelöléseként is előfordul. Sokszor a fok településnévként vízrajzi értelmétől kissé távolabb álló jelentésekkel, mint például birtok, földterület, falu („possessio”, „terra”, „villa” Fok)²¹ illetve vám

¹² 1093(hamis)/1416: Győrffy György: *Diplomata Hungariae Antiquissima*. Bp., 1992. (a továbbiakban: Győrffy, 1992.) 283. p.; 1211: Wenzel Gusztáv: *Árpád-kori új okmánytár*. Pest, 1860–1874. (a továbbiakban: ÁÚO.) 1/124. p.; 1238: ÁÚO 2/90. p.; 1460: DL 101750; 1302: Nagy Iván – Tasnádi Nagy Gyula: *Anjoukori okmánytár*. Bp., 1878–1920. (a továbbiakban: AO.) 1/44. p.; 1358(hamis): Fejér György: *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Buda, 1829–1844. (a továbbiakban: Fejér) 9/2/718. p.; 1349: AO. 5/280–281. p.; 1421: DL 87948, illetve Málusz Elemér – Borsa Iván: *Zsigmondkori oklevéltár*. Bp., 1951–2004. (a továbbiakban: ZsO.) 8/123–124. p. A mai Sióra vonatkozó érdekes adalékot jelent a 15. században előforduló néhány Foksár folyó elnevezés: DL 13: 1262/1382/1407 (hiányosan és hibákkal kiadva: Fejér 10/4/630. p.); 1329: AO. 2/450. p.

¹³ „Rivulus”: 1055: Győrffy, 1992. 150. p.; 1337: AO. 3/165. p.; 1489: DL 19516; „Riuulus seu ramus”: Körös: 1458: DL 15261; „Vena”, „er”: 1264: Knauz Ferdinánd – Dedek Lajos: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. Esztergom, 1874–1924. (a továbbiakban: Str.) 1/514. p.

¹⁴ „Alveus” – vízmeder, folyamág értelemben: 1382: DL 30725. „Meatus”: 1384: Nagy Iván et al.: A zichi és vásonkői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Pest–Bp., 1871–1931. (a továbbiakban: Zichy) 4/283. p.; 1464: DL 15949. „Alueus seu meatus”: 1349: AO. 5/280–281. p. „Rivulus seu alveus”: 1480: DL 18406. „Meatus aque”: 1377: DL 6395; 1384: Zichy 4/284. p.; 1453: DL 30828 („meatus aquarum”). „Meatus fossati(!)”: 1300: Nagy Iván et al.: *Hazai okmánytár*. Győr–Bp., 1865–1891. (a továbbiakban: Hazai) 7/288. p. „Meatus seu effluxus aque”: 1435: DF 278003. „Aquarum meatibus”: 1377: DL 6395. „Rivulus seu ramus” (ez utóbbi vízfolyás-ág értelemben): 1458: DL 15261.

¹⁵ „Meatus seu effluxus aque”: Fertő: 1435: DF 278003. Introitus aquae 1322: AO. 2/43. p.; 1346: DL 3872. Initium aque: 1347: DL 3874.

¹⁶ „Aqua” illetve „parva aqua”: 1257: ÁÚO 9/436. p.; 1349: AO. 5/280–281. p.; 1399: DL 8613; 1296/1408 (hamis): DL 1437; 1412: DL 8613; 1511: DL 37884.

¹⁷ „Piscina”: 1342: DL 4297; halászóhely értelemben: 1401: DL 9377 (ZsO. 2/1328.).

¹⁸ „Piscatura”: Duna: 1482: DL 106651; 1500: DL 106704.

¹⁹ Tó foka – fok tava: 1349: AO. 5/280–281. p.; 1352: AO. 5/600. p.

²⁰ „Locus”: 1257: ÁÚO. 9/436. p.; 1370: DL 30702.

²¹ „Possessio”: 1501: PRT. 3/572. p.; 1502: DF 208013. „Villa”: 1093(hamis)/1416: Győrffy, 1992. 283. p. „Terra”: 1251: ÁÚO. 2/280. p.; 1358(hamis): FEJÉR 9/2/724. p. A Fok nevű települések némelyike azonban egyértelműen kapcsolható egy, a közelükben egykor létezett vagy ma is megtalálható, vízrajzi értelemben vett fokhoz; ilyen például Siófok, Vindornya-fok, Diósok vagy Foktó települések neve. A Fok gyakran előfordul például Zala megyei birtokos családnévben.

(„tributum”, „teloneum de Fuk/Fok”)²² szavakkal áll együtt (ez utóbbi többnyire a településhez és a Balatonból kiszakadó Fok folyóhoz kapcsolódó átkelő vámját jelentette). Ez utóbbi esetekben a szó már az eredeti vízrajzi fogalomtól önállósult, tulajdonnévi értelemben. Egyes, Fok folyó menti települések megkülönböztető előneveként is használták, például Fokszabadi esetében.

A fogalom térbeli elterjedtségét tekintve a fok szó hidrológiai értelmű alkalmazása a középkorban is viszonylag széles körűnek számít a Duna egyes szakaszain²³ és a Tiszánál,²⁴ illetve ezek mellékfolyói, mint például a Nyitra,²⁵ Dráva,²⁶ valamint a Maros,²⁷ Hernád²⁸ és a Körösök mentén.²⁹ Mindenezek mellett, a középkori Magyar Királyság határain túl is több folyóhoz, így például Szlavóniában a Száva illetve a Moruzna,³⁰ vagy a Karasó³¹ folyókhoz kapcsolódóan is felbukkan az elnevezés. Nagy tavaink közül híres példa a Balatonhoz kapcsolódó Fok folyó.³² A nagyobb folyók mellett azonban akár viszonylag kisebb – habár legtöbbször szintén „fluvius”-ként említett – vízfolyáshoz, mellékvizekhez is kapcsolódhatott azonban fok, mint ahogy ez például a baranyai Almás-patak³³ vagy az Okur, Melér és Zopurka (Dráva-mente, Baranya m.)³⁴ esetében is előfordult.

A középkori fokok korai vizsgálatára illetve lehetséges jelentésének definiálására néhány példa felhasználásával több kutató is kísérletet tett. Nagyobb számú középkori példát csak Szamota István hoz fel,³⁵ áttételesen azonban Ortvy Tivadar is több példát említ.³⁶ Mind Ortvy Tivadar, mind pedig Szamota István középkori fokokra vonatkozó hivatkozásainak gyűjteménye igen fontos a középkori fokjelentések meghatározása és a névhasználat lokalizálása, területhez kötése szempontjából. Ezért mindkét szerző hivatkozásait igyekeztük felhasználni a

²² Fok „tributum”-aként: 1383: Erdélyi László és Sörös Pongrác: A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. 12 kötet. Bp., 1902–1916. (a továbbiakban: PRT.) 2/571. p.; 1262/1382/1407: Fejér 10/4/631, 633. p. „Teloneum”-aként: 1257: ÁÚO. 2/280. p.; 1522: PRT. 3/738. p.; 1382: Fejér 9/7/470. p. – E két jogi fogalom az egykori Fok, ma Sió folyón, annak is leginkább nagyjából a mai Siófok területén lévő foki átkelő vámját, illetve az abból származó bevételt jelentette.

²³ Utalásokra lásd például: Andrásfaly, 1973. stb.

²⁴ Fodor, 2001a, b.; Károlyi–Nemes, 1975. stb.

²⁵ 1264: Str. 1/514. p.

²⁶ Vajda, Tamás. „Adatok a Dráva menti középkori fokgazdálkodásról.” In: Weisz Boglárka et al.: Tanulmányok a középkorról. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2001. (a továbbiakban: Vajda, 2001.) 125–137.

²⁷ 1401: DL 9377 (ZsO. 2/1328.); 1370: DL 30702.

²⁸ 1300: ÁÚO. 10/395. p.

²⁹ 1458: DL 15261; 1511: DL 37884 stb.

³⁰ 1280: ÁÚO. 9/286. p.

³¹ 1399: DL 8613; 1296/1408: DL 1437. stb.

³² 1093(hamis)/1416: Györfly, 1992. 283. p.; 1460: DL 101750.

³³ 1421: DL 87948 (ZsO. 8/123–124. p.).

³⁴ 1257: ÁÚO. 9/436. p.

³⁵ Szamota Istvántól származik az eddig ismert legtöbb (többé-kevésbé hivatkozott) középkori fok-említés Szamota–Zolnai, 1902–1906. 254. p.

³⁶ Érdekes azonban, hogy Ortvy a Fok szónál csak a ma Siónak nevezett vízfolyás néhány korabeli említését adja meg, de még ebben az esetben sem megy különösebb részletekbe. Az Ortvy-féle gyűjteményben ugyanakkor több más helyen fokként szóösszetételben említésre kerülnek fokok (Ortvy Tivadar: Magyarország történeti földrajza a 13. század végéig. Bp., 1882.). Ezeket az elszórtan szereplő, többnyire Árpád-kori említéseket Fodor Zoltán gyűjtötte ki s foglalta össze egy táblázatba. Lásd: Fodor, 2001a. 101. Ugyanakkor Ortvy utalásainak nagy hátránya, hogy forrásai helymegjelölése többször hiányos vagy teljesen elmarad, így az általa említett adatok egy részének visszaellenőrzése néha komoly nehézségekbe ütközik.

különböző esetek szemléltetése során, egy-egy jellemző példa felhasználásával.³⁷ Ugyanakkor a 19. század végi, 20. század eleji forráshivatkozási szabályok maitól lényegesen eltérő volta, illetve a régi jelzetek egy részének feloldási, illetve feltalálhatósági nehézségei miatt hivatkozásaik jelentős részének visszakövetése, s így az általuk hivatkozott oklevelek egy részének felhasználása egyelőre nehézségekbe ütközik.

A helytörténeti kutatások közül az egyik legfontosabb, viszonylag korai munka az egykor a Fertő halászatát is kutató Lukács Károly nevéhez fűződik, aki a Balatont levezető Fok/Sár/Sió folyónak esetleges környezeti változásokhoz kapcsolható névváltozásait fejtegeti.³⁸ A Dráva menti középkori fok előfordulásokat pedig újabban Vajda Tamás elemezte tanulmányában.³⁹ Mivel azonban táj- illetve környezeti-régészeti szempontból a középkori fokokat még részletesebben kevésbé vizsgálták, az írott források szerepe ma is szinte egyedülállóan fontos a fokok középkori jelentésének és térbeli elterjedtségének meghatározásában. Az újkori fokokkal összevetve a középkoriak vizsgálata a korábban felsoroltakon túlmenően azért is sokkal bonyolultabb, mivel ez esetben már régi térképekre sem támaszkodhatunk, hanem inkább olyan, elsősorban oklevelekben szereplő határjárások említéseire, amelyek objektumainak, tereptárgyainak és földrajzi neveinek mai helyhez kötése általában sem számít könnyű feladatnak.

„Tavi” fokok

Habár a 18–19. századi leírások és térképi források többségénél a fokok elsősorban folyóvizekhez kapcsolódtak, már az újkorban is önálló csoportot alkotnak azok a fokok, amelyek nem vízfolyást kötnek össze állóvízzel, hanem állandó (nagyobb kiterjedésű természetes) állóvíz kapcsolatát biztosítják valamely más vízfelülettel, illetve az állóvíz vizét vezetik el egy ártér, időszakos vízfelület vagy akár folyóvíz felé. Az ismert fok-definíciók jelentős része nem zárja ki a foknak egy tóból való kivezetését, sőt, az némely fok-meghatározásban kifejezetten kiemelésre kerül. A fok-előfordulások közül a tanulmány fő témáját adó fertői fok szempontjából fontos külön is elemezni a fokok e kis csoportját, bemutatva főbb jellemzőiket, térbeli előfordulásukat. Fodor Zoltán részben a mellékág-jellegű fokok csoportjába sorolta (mely más egyéb mellett például ártéri vízállásokat köt össze), mint például a tiszacsegei Kis és Nagy Kerek tavat összekötő vízfolyás. Újkori térképeken több ilyen, főként a Tisza vízvidékéhez tartozó példa is felmerül: e területeken a „tavi” fokok döntően ártéri, állandó vagy időszakos tavakat, állóvizeket kötnek össze egymással.⁴⁰ Ugyanakkor e csoporthoz köthető a legnagyobb tavunk vizét a Duna felé levezető, korábban már említett Fok (ma Sió) elnevezésű vízfolyás (vagy annak egy szakasza) is.

³⁷ Az említett munkákban szereplő középkori hivatkozások az újkori fokok korábbi kapcsolatait, jelentését keresve több munkában is felhasználásra kerültek (lásd pl. Fodor, 2001a; É. Kiss, 1975. stb.). Ugyanakkor e tanulmányokban már általában nem az eredeti források feldolgozásával, hanem a Szamota vagy Ortvay által leírtak hivatkozásával találkozunk.

³⁸ Lukács Károly: Fok–Sár–Sió–Siófok. Magyar Nyelv 48/1–4. (1952) (a továbbiakban: Lukács, 1952.) 255–266.

³⁹ Vajda, 2001. 125–137.

⁴⁰ Lásd például: Fodor, 2001a. 132.

A jelen tanulmányban bemutatásra kerülő foknak nevezett vízfolyást az teszi területi előfordulása mellett külön érdekessé, hogy az eddig ismert, közvetlenül vagy közvetve folyókhoz kapcsolódó fokok többségével szemben e fok bizonyíthatóan egyik természetes eredetű nagy tavunkhoz, a Fertőhöz kapcsolódott. Szemben tehát az ismert fok-előfordulások többségével, itt nem „folyóvízi”, hanem „tavi” fokról van szó. A fertői fok elemzésekor azonban nem csak a fok kifejezés lehetséges jelentésére és jelentőségére kapunk késő-középkori információkat, hanem további, például az emberi beavatkozás mértékével illetve a Fertő (vizének) védelmével kapcsolatos, párhuzamként az ország más területein is hasznosítható adatokat nyerhetünk.

Amint azt korábban láttuk, a fertői tavi fok tehát egy olyan területen bukkan föl a középkor végén, ahol a fok szó vízrajzi értelmű használata kevéssé elterjedt annak ellenére, hogy más síkvidékekhez hasonlóan itt is megjelennek a területre vonatkozó olyan források, amelyek például a természetes vagy mesterséges vízelvezetéshez kapcsolódó emberi tevékenységgel, vagy egy halas(tó)ként használt állóvíznek folyóhoz árkokon keresztül való kapcsolódásával direkt vagy indirekt módon foglalkoznak.⁴¹ A Fertőhöz kapcsolódóan 1435-ben említett fertői fok a mai Burgenland területén, Ausztriában elhelyezkedő, a 16. század elején elpusztult Csitvánd (konkrétan: Felső-Csitvánd) falu területéhez tartozott.

Csitvánd, Felsőcsitvánd és a Csitvándiak

A település nemesi előnévként először egy 1270. évi oklevélben maradt ránk,⁴² míg a fennmaradt írott forrásokban konkrétan birtokként először 1299-ben említik,⁴³ a vonatkozó megye megnevezése nélkül. E két említés alatt azonban még nem teljesen biztosan a Moson megyei Csitvándot, hanem a másik, nagyrészt szintén a csitvándi nemesek kezén lévő Győr megyei Csitvándot⁴⁴ is érthetjük. Az első, biztosan a Moson megyei Csitvándra vonatkozó fennmaradt adatunk 1411-ből való: a birtok területe ekkor már legalább két külön részre oszlik; ugyanakkor az oklevél csak Felsőcsitvándot említi, amelyben még mindig a Csitvándi nevű nemes család birtokol földeket.⁴⁵

Egy bizonyos csitvándi „piscina” (halastó vagy halas)⁴⁶ tulajdonosaként említett Csitvándi Egyed az 1430-as években a nagyhatalmú Hédervári György familiárisa,⁴⁷ de

⁴¹ Ilyen esetre lásd: Takács Károly: Egy elfeledett halgazdálkodási mód a Barbacsi-tavon. SSz. 53. (1999) 390–394. A tanulmányban bemutatásra került, döntően újkori példában több, fokhoz hasonló, de annak nem nevezett vízfolyás biztosította a Barbacsi tó kapcsolatát a folyóvízi ágakkal.

⁴² 1270: Fejér, 7/3/66–67. p. Első birtokként való említése előtt családnévben még két fennmaradt oklevélben szerepel: 1278: Hazai 1/69–70. p.; 1296: Hazai 5/80–81. p. Csitvándi Egyedek több generációja is felmerül további, Anjou-kori oklevelekben. Lásd például: 1325: Hazai 3/81–82. p., 1329: Hazai 4/148. p.

⁴³ 1299: Hazai 7/283–284. p.

⁴⁴ Ma Csikvánd néven Győr-Moson-Sopron megyében található falu.

⁴⁵ 1411: DF 278060.

⁴⁶ A továbbiakban a „piscina” latin szót „halas” értelemben használom, mivel a „piscina” szó alatt nem feltétlenül és nem mindig említenek a középkorban olyan vízfelületet, amit mai fogalom-meghatározásunk egyértelműen tónak értelmezne. Ugyanakkor funkciója szempontjából a szintén már a középkorban előforduló, de az újkorban gyakran használt „halas” kifejezés „visszafogottabb” vízrajzi meghatározottsága miatt alkalmasabb a „piscina” gyakorlati jelentésének lefedésére – ezzel kapcsolatban lásd még a Függelék vonatkozó lábjegyzetét.

⁴⁷ 1434: Nagy Imre: Sopron vármegye. Oklevéltár. Sopron, 1889–1891. (a továbbiakban: Nagy) 2/197–198. p. Lásd még: Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes. I. kötet. Bécs, 1954. (a továbbiakban: ALB.) 1/396. p.

Egyed neve – Hédervári gazdatisztjeként – egy hatalmaskodási ügy kapcsán Veszprém megyében már korábban, 1426-ban is felmerül.⁴⁸ A fertői fokot és az ehhez kapcsolódó felsőcsitvándi, egyelőre időszakos halast említő királyi oklevél szintén elsősorban Egyedhez, mint birtokoshoz fűződik. A királyi oklevelet talán éppen az ő személyes érdemeiért nyerte el a család, hiszen Zsigmond külön személy szerint kiemeli őt hadjáratokban szerzett érdemeiért és egyéb, a királynak tett szolgálataiért. Csitvándi Egyed névvel később az 1440-es és 1450-es években is találkozhatunk.⁴⁹ Felsőcsitvánd még egyszer, Csitvándi Margit (Egyed unokájának) fiúsítása illetve a birtok átvétele kapcsán 1473-ban is felbukkan a forrásokban.⁵⁰ 1479-ben és 1480-ban⁵¹ általánosan Csitvánd is felmerül, ekkor már Csitvándi Margit férje, Kapolcsi Benedek tulajdonaként.⁵² Az 1480-as évek után a Csitvándiak névvel oklevelekben többé nem találkoztunk, ugyanakkor Csitvándot magát 1498-ban⁵³ és azt követően a győri káptalan irataiban már „predium”-ként említik.⁵⁴

A Fertővel a fokon keresztül összeköttetésben álló halas 1435. évi oklevelünk tanúsága szerint Felsőcsitvánd részét képezte. Felsőcsitvánd Csitvándon belüli elhelyezkedésére először a már korábban említett 1411-ben kelt oklevél szolgálta adatokat: bizonyos felsőcsitvándi birtokát Csitvándi István özvegye a győri káptalannak adta, mely ellen a Csitvándi család többi tagja tiltakozott. A győri káptalan legközelebbi birtoka a környéken ekkor – mint később is – Csitvánd északi szomszédja. Védeny volt, így talán kézenfekvőbbnek látszik az a feltételezés, hogy a győri káptalannak ajánlott birtokrész a falunak a győri káptalan birtokaival határos, és nem az átellenben lévő részén feküdt.⁵⁵ A következő, 1473. évi adat ismét Felsőcsitvándra vonatkozik, amennyiben Csitvándi László leányát, Margitot, Kapolcsi Benedek feleségét a király fiúsítja, mely után 1479–1480-ra több birtokát, így Moson megyei csitvándi birtokait is (zálogosítás után) végleg átadja Kapolcsi Benedek pápai várnagynak. Ezen túlmenően több konkrét információval nem rendelkezünk Felsőcsitvánd

⁴⁸ 1426-ban Csitvándi Egyed Héderváry György dabronyi (Veszprém megye) gazdatisztjeként jobbággyokkal Alásonyra (Veszprém megye) tört, s néhány barmot elhajatott. A perben többszöri halasztás után Csitvándi Egyedet mint alperest elmarasztalták és pénzbírság megfizetésére ítélték. A Héderváry-család oklevéltára. II. kötet. Bp., 1909. 357–358. p.

⁴⁹ 1447: Nagy 2/324. p.; 1450: Nagy 2/349. p.

⁵⁰ 1473: Hazai 2/357–359. p.

⁵¹ 1479–1480: Teleki József: A Hunyadiak kora. Pest, 1852–1863. (a továbbiakban: Teleki) 12/137–140. p.

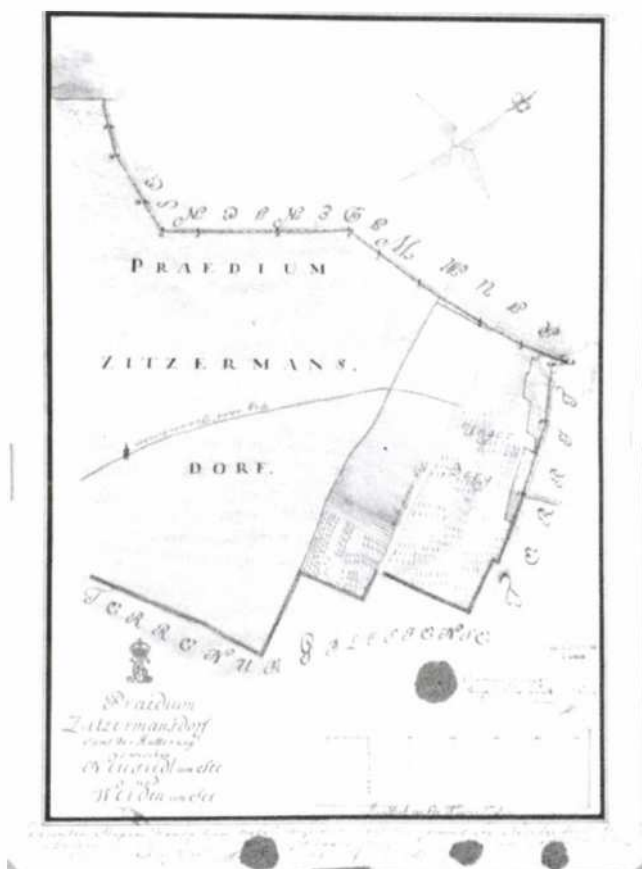
⁵² Csitvándi Ferenc a már korábban apja által Kapolcsi Benedeknek elzálogosított birtokok átadását helyben hagyja (Teleki, 12/137. p.; Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1857–1868. 3/436. p.).

⁵³ 1498: DF 279560: 31–2. lap. Bedy Vince erre alapozza azon nézetét, hogy Csitvánd már a 15. század végén elnéptelenedett: Bedy Vince: A győri székeskáptalan története. Győregyházmege múltjából, 3. Győr, 1938. (a továbbiakban: Bedy, 1938.) 149. p.

⁵⁴ 1499: DF 279560: 44. lap; A Győri régészeti és történeti füzetekben, 2. (1863) (a továbbiakban: GyRTF) Bedy Vince kiadásában 1502: 149. p.; lásd még: 1504: DF 279560: 115. lap. A győri káptalan késő-középkori vegyes (döntően gazdasági) irataiban (DF 279560) Csitvánd neve más esetekben is előfordul: ezek közül 1502-ben (87. lap) és 1505-ben feltehetően az itteni kaszálóról esik említés (136. lap). Ugyanakkor Csitvándról máskor is esik szó, méghozzá „possessio”-ként (birtok) a győri káptalan iratai között: ezek azonban szintén megye megnevezése nélkül szerepelnek, így feltehetően a Győr megyei, mai napig lakott Csikvádra vonatkozhatnak (részben a szövegben szereplő átirás, részben a helymegjelölés is inkább ezt támasztja alá): 1505: DF 279560. 59. lap; 1506 DF 279560: 178. lap; 1513: DF 279560: 347. lap. Egyértelműen azonban nem mindegyik esetben dönthető el, hogy valóban az összes possessio-említés kizárólag a Győr megyei Csikvádra vonatkozik e.

⁵⁵ Ezt a feltételezést tovább erősíti, hogy – amint azt látni fogjuk – 1498-ban „Chithwand p(ro)pe Weijden”-ként, vagyis Védeny mellett fekvőként említik a győri káptalant foglalkoztató csitvándi birtokot vagy birtokrészt.

későbbi birtoklására vonatkozóan, s ezt követően Felsőcsitvánd neve nem szerepel többé önállóan a fennmaradt és ma is hozzáférhető forrásokban.

1. ábra Zitzermansdorf puszta 1780-ban (MOL, S 11. No. 1778/1.)

Csitvánd Bedy Vince szerint – az 1498. évi adatok alapján – a 15. század végén, míg az ALB. szerint a 16. század elején néptelenedhetett el teljesen.⁵⁶ A Védeny⁵⁷ és Pát-falu⁵⁸ között elhelyezkedő egykori település birtokterületei (illetve annak egyes részei) feltehetően megegyeznek a 17–18. századi német és latin nyelvű forrásokban és térképeken (lásd például 1. ábra) megjelenő Zitzmannsdorfer Heide-vel, Neusiedler-

⁵⁶ Az ALB. szerint 1527-ben, török támadás következtében (ALB. 1/396).

⁵⁷ Ma Weiden am See, Ausztria (Burgenland).

⁵⁸ Podersdorf, Ausztria (Burgenland).

wiesen-nel vagy Zitzermansdorf-fal, emellett az 1546-ban a magyaróvári uradalom inventáriumában említett Zythvansdorffal és talán részben a Scheiblinger Äcker-rel is.⁵⁹ Az újkorban az egykori birtokterület nagyrészt Nezsider,⁶⁰ részben pedig Védeny tulajdona lett. Mivel a terület a magyaróvári uradalom részét képezte, Nezsiderhez jutott, de a 17. század közepén ismét viták forrását képezte Védeny és Nezsider között.⁶¹ A középkori faluhelyet a Pátfalú felé vezető út jobb oldalán a Nezsider–Szentandrás⁶² vasútvonalon túl, a Kapellenhügel (St. Florian) mellett találták meg.⁶³ A kérdést némileg bonyolítja, hogy – mivel a falu legalább két részből állt, amelyek közül Felsőcsitvándot említik az oklevelek – mikor Csitvánd (illetve ennek későbbi pusztá területére) említésre kerül, az eddigiek ismeretében nem feltétlenül dönthető el, hogy az egész falu területéről, vagy csak egy részéről (s ha részről, akkor melyikről) szól a forrás.

Ugyanakkor a 15. század eleji (1411) felsőcsitvándi adományozás ténye és a győri káptalan későbbi, a 16. és 17. században, de részben még a 18. században is folyó elszánt harca Csitvánd „predium”-ért,⁶⁴ vagy annak egy részéért (a végén már valójában csak egy kaszáló területért), megengedi azt a feltételezést, hogy Felsőcsitvánd, s így talán maga a halas is, Csitvánd egykori határának Védenyhez közelebb eső felén helyezkedett el, vagy az újkorban már részben vagy egészben Védeny részévé vált. Másrészről azonban nem zárhatjuk ki azt sem, hogy az egykori falu területének nagy részét megszerző magyaróvári uradalom (Nezsider) birtokába jutott. Ugyanakkor információ hiányában az is kétséges, hogy a halas okleveles említése után át lett-e alakítva, mennyi ideig működött még halasként, s mikor hagytak fel immár véglegesen területének ilyen irányú hasznosításával.

A csitvándi halas(tó)

A Csitvándi Egyed birtokát képező Moson megyei felsőcsitvándi halas(tó)val, illetve a hozzá kapcsolódó, hatalmaskodással is fűszerezett jogvitával már egy 1434-ben kiadott oklevélben is találkozunk. Az oklevél azonban meglehetősen szűkszavúan szól a halasról magáról: csak annak tényét rögzíti, hogy Kanizsai László emberei mint Sopron megyei jogi képviselők, Fertő óvói (őrzői) minőségükben Csitvándi Egyed Moson megyei felsőcsitvándi birtokán található halasát lehalászták. Zsigmond király istálló-mestere, Hédervári György – akinek, mint láttuk, Csitvándi Egyed familiárisa volt – levelet küld a hasonlóan nagy hatalmú Kanizsai Lászlónak, amelyben határozott hangon sürgeti, hogy fertői alispánjait „a” csitvándi halas jogtalan használatától és elfoglalásától tiltsa el.⁶⁵ A későbbi események nem ismertek, de 1435-ben egy új, immár a király által kiadott oklevélben Egyed halas(tav) i birtoklása részletes megerősítésre kerül.

⁵⁹ ALB. 1/301, 396. p.

⁶⁰ Neusiedl am See, Ausztria (Burgenland).

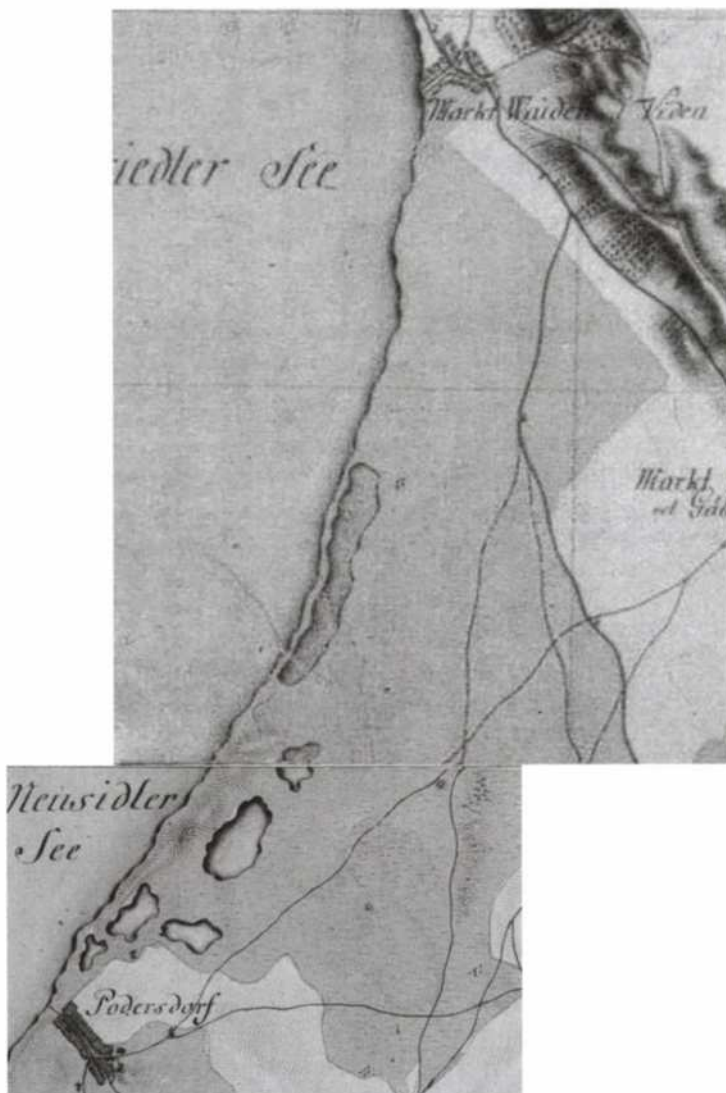
⁶¹ ALB. 1/301. p.

⁶² St. Andrä, Ausztria (Burgenland).

⁶³ ALB. 1/396. p.; Györfly György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. IV. kötet. Bp., 1998. 146. p.; okleveles említésekre lásd még: Bedy, 1938. 149–50. p.

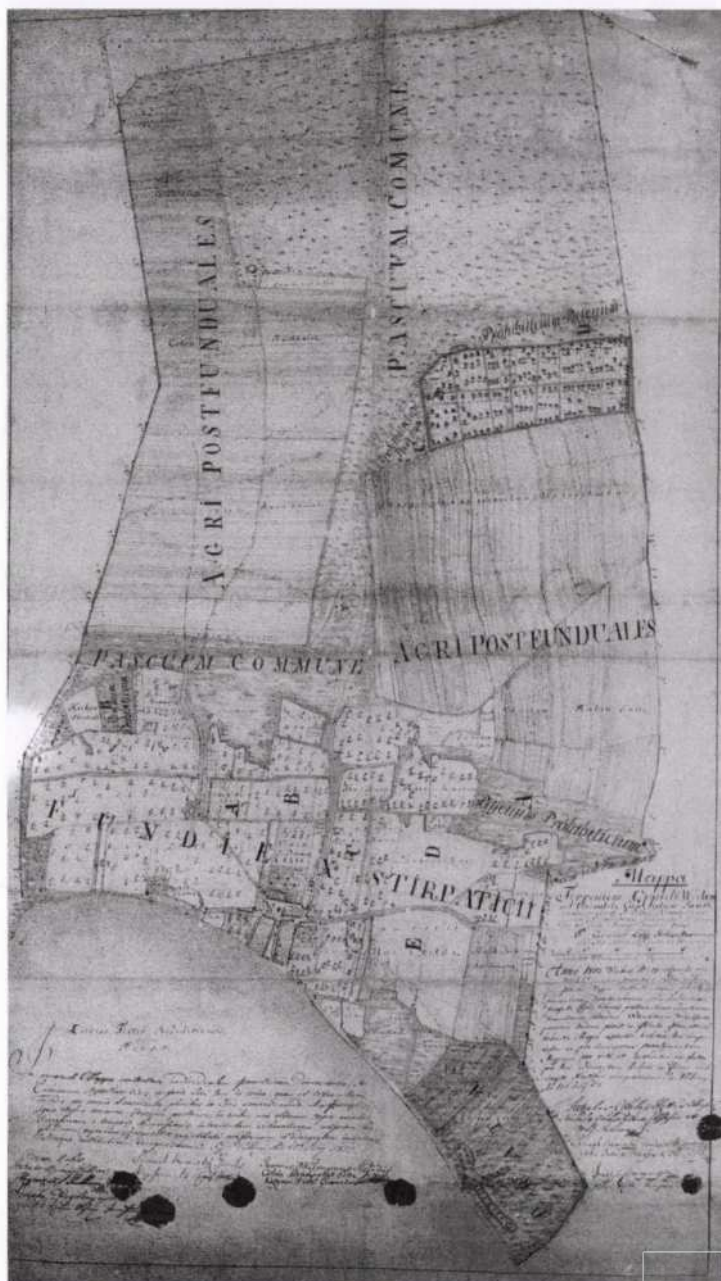
⁶⁴ ALB. 1/301, 396. p.

⁶⁵ Az oklevél keltét Nagy 1434 január és május közepe közé teszi (Nagy, 2/197. p.), míg az ALB. május közepi (11–13.) dátumot ad meg kiállítási dátumként (ALB. 1/396. p.). A Zsigmonddal ekkor Baselben tartózkodó Hédervári György ebben az oklevélben királyi

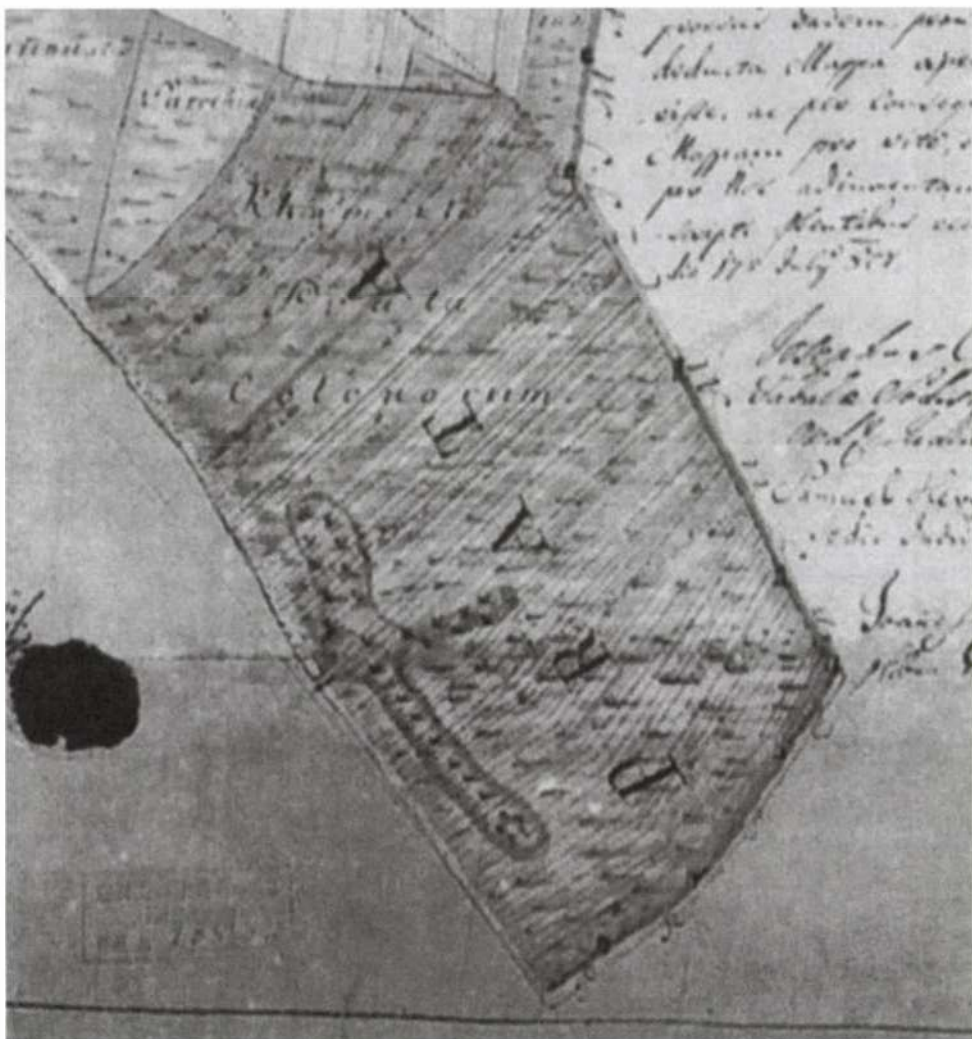

2. ábra Az egykori Csitvánd birtok és környéke az I. katonai felmérés vonatkozó térképlapjainak részletein (1784: Coll. V. Sec. VIII–IX.)

lovászmesternek nevezi magát, jóllehet 1427-től egészen 1437-es nádorrá választásáig ezt a címet Hédervári Lőrinc viselte. Györgyöt ugyanakkor egy 1436-os oklevél (DL 12958) már volt lovászmesterként említi (a lovászmesteri címet azonban korábban már egyszer 1430-ban biztosan viselte). Mivel közben (1434) a király Lőrincet a husziták elleni hadjárat lebonyolításával bízta meg, lehetséges, hogy a királyi udvarban unokatestvére visszatértéig György látta el a lovászmesteri tisztséget (és talán más tisztségeket is).

3/a ábra Védény 1805. évi birtoktérképe (OSzK Tk 382), illetve annak hivatkozott részlete (3/b)

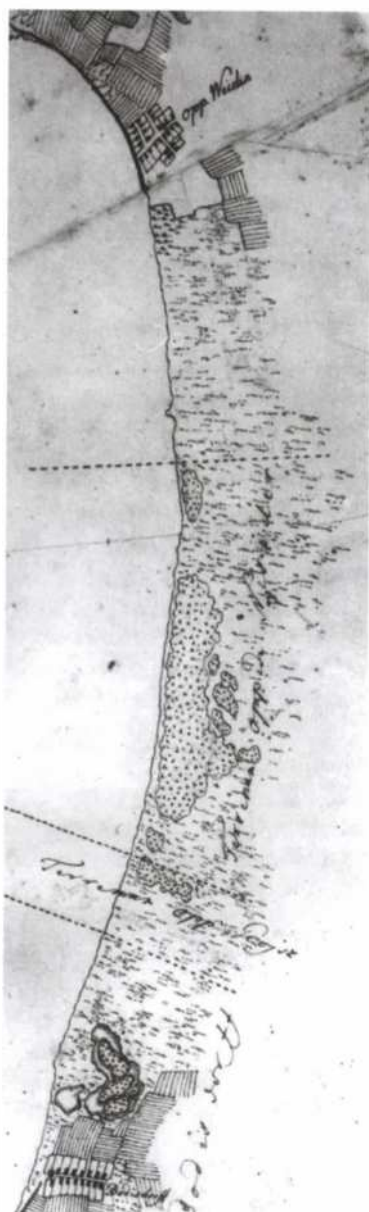
3/b ábra

Már itt fontos, a jogi esemény szempontjából nézve kulcsszerepet töltenek be a fertői alispánok („vicecomites ferthw”). Ők később az 1435. évi oklevélben is felbukkannak a Sopron megye hivatalos képviselőiként bemutatásra kerülő fertői „custos”-okkal (őrzők) egyetemben. Többek között az említett Sopron megyei „hivatalnokok” nevének mindkét helyen történt hangsúlyos említése alapján is valószínűnek látszik, hogy az említett bizonyos felsőcsitvándi halas megegyezik az 1435-ben szintén (vagy még mindig) viták keresztüztében álló csitvándi halással, amelynek használatát, birtoklását, halászatát és bármilyen átalakításának jogát immár Csitvándi Elek kapja meg egyenesen Zsigmond királytól. Míg az 1434-es oklevél esetében tehát a tőről magáról annyi derül ki, hogy Csitvándi Elek felsőcsitvándi birtokához tartozott, és a sopron megyei fertő-óvók – Csitvándi Egyed véleménye szerint jogtalanul – lehalászták, az 1435-ben keletkezett oklevél már jóval többet elárul a halastóval kapcsolatban. S habár az egyik kulcskérdésről, a Fertőhöz a fokon keresztül kapcsolódó halas („piscina”) természetes vagy mesterséges voltáról, illetve esetleges (az oklevél készítésének idejében is fennálló) karbantartásának kérdéséről nem kapunk információt, mégis – mivel a fok maga is karban tartott – sejthető, hogy a halas valamilyen szintű kezelés alatt állt. 1435-ben feltehetően ugyanezen halashoz kapcsolódik az említett fok is, mely azt a feltételezést támasztja alá, hogy tartalma néhol részben összecseng az egy évvel korábbi halással kapcsolatos vita szövegével. Mindezek a körülmények megerősítik azt a feltételezést, hogy az 1434-ben említett halastó azonos lehet az 1435. évi, fokhoz kapcsolódó halással, és az 1434. évben már fennálló probléma (uralkodói) megoldását, s így a vita lezárását jelenthette.

Mivel az 1473. évi oklevél a Csitvándiak birtokait egyértelműen köti Felsőcsitvándhoz, ezért valószínű, hogy Kapolcsi Benedek e területet megkapva/megszerezve a halasnak is birtokába jutott. Sajnos Kapolcsi Benedekről és utódairól azonban – azon túlmenően, hogy 1488-ban még birtokolja a megkapott Csitvándi családi birtokokat⁶⁶ – egyelőre nem sokat tudunk. A halas pontos helyét nem ismerjük, ugyanakkor tudjuk, hogy a Neusiedlerwiesen területén található Scheiblinger Äcker-ben 1546-ban még említenek egy (halas)tavat, a Scheiblingersee-t,⁶⁷ amely viszonylag jelentős évi bevételt jelentett.⁶⁸ Amint az, az I. katonai felmérés vonatkozó térképlapján is látható (2. ábra), a területen lefűződött tó a 18. században is létezett. Különösen érdekes adatokat szolgáltat Védeny 1805. évi birtoktérképe (3/a. ábra), amennyiben ezen a falu birtokainak délre elnyúló, part menti sávján egyértelműen kivehetők egy már elnádásodott, a Fertő felé kifolyással rendelkező, homokturzás által lefűződött állóvíz körvonalai (3/b. ábra), amely egykor akár szintén halasként került hasznosításra. Ugyanakkor hasonló vizenyős területeket jelöl az egykori Csitvánd területén (Nezsider részeként) egy másik, feltehetően a 18–19. század fordulóján készült térkép is (4. ábra).

⁶⁶ DL 28340. Az 1488. évi adóajstrom szerint „Kapwchy” Benedek (Kéttornyú-)Lak és Zserk (ez utóbbi korábban szintén Csitvándi családi birtok) helységeiben földesúr.

⁶⁷ ALB. 1/301. p.

4. ábra A Fertő partvonalának ábrázolása egy datálás nélküli (18–19. század fordulója?) térképen (MOL, S 12 Div. 11. 34/2/2)

⁶⁸ ALB. 1/396. p.

Elegendő információ hiányában azonban a tó helyét illetően csak találgatásokra vagyunk utalva, különösen, mivel – amint azt az oklevél leírásában is láthatjuk – természetes körülmények között a tó a Fertő alacsony vízállása esetén száraz volt, bár nincs információnk a későbbi, az 1435. évi oklevél tartalma szerint tervezett átalakításokra vonatkozóan. Mivel a mai Fertő-vízállások nagyjából az egykoriak alacsonyabb értékeinek felelnek meg, így jelentős az esély arra, hogy az egykori halas helyét ma az egykori faluhoz tartozó száraz térszínek egyikén kell keresnünk. A terület terepi vizsgálata azonban egyrészt országhatárokon túli elhelyezkedése, jelenlegi (mágn) birtokviszonyai, másrészt pedig korábbi és jelenlegi intenzív művelése miatt ma még nehézségekbe ütközik.

A Fertő és a fok

Habár ma a Fertő északkeleti partvidékét járva kevésbé egyértelmű, azonban néhány, a Fertő vízvidékének szabályozása előtti térképeken még jól látható (2–4. ábrák), hogy a tó keleti és délkeleti (tavakban azonban ma is jóval gazdagabb) partvidékéhez hasonlóan néhol itt is tavak kísérték a partvonalat. Tavak, amelyek – délebbre közvetlenül a tópart mentén elhelyezkedő, ma is látható társaikhoz hasonlóan – egykor a tómeder részét alkották, de később turzások keletkezésével többé-kevésbé önálló, a nagy tótól független mederrel rendelkező tavakká illetve állandóan vagy időszakosan vizenyős területekké alakultak. Az eddig egyedüli ismert, 1435-ben említett, Fertőhöz kapcsolódó „piscina” (halas) is ilyen időszakos állóvíz lehetett, amelyet egy foknak nevezett vízfolyás kapcsolt a nagy tóhoz, amiből vizét nyerte. Az 1435-ben íródott, kiadásra eddig nem került királyi oklevélben (DF 278003) több, egy középkori fok jellemzéséhez fontos információt találhatunk.

Az említett „közönségesen fok-nak nevezett (víz)folyás” („meatus vulgariter dicitur fok”) egy vízfolyás („effluxus aque”), ág („meatus aque”), illetve vízkivezetés („exitus aque”) volt, amely mind a Fertő tóval mind pedig egy halassal („piscina”) összeköttetésben állt. A Fertő magas vízállása esetén a fokon keresztül töltötte fel a halast vízzel. Ilyenkor a halas megtelt vízzel. A Fertő vízszintjének csökkenésekor vagy kiszáradásakor (!) a halas is kiszáradt. Ez viszont azt jelenti, hogy akkori állapotában a fok időszakos vízfolyás volt, amely csak magas vízszint esetén szállított vizet. A halas tulajdonosai, a Csitvándi nemesek, azonban a kevésbé értékes időszakos halast állandó halastóvá szerették volna alakítani, amelyhez az uralkodótól kértek és kaptak engedélyt. Ehhez az amúgy Moson megyében található fokon is beavatkozást kell végezni, amely – mint azt a Fertő őrzoinek 1434. évi beavatkozásai alapján láthattuk – bizonyos szinten egyéb (így hivatalos Sopron vármegyei) érdekeket is érintett, a Fertő vizének felhasználásával összefüggésben. Valószínűleg ez a vármegye kereteit felülmúló ok (de legalábbis az egyik fontos ok), ami miatt a jövőbeni beavatkozást szabatosan részletező, illetve a birtok- és jogi viszonyokat tisztázó királyi oklevél kiállítását a Csitvándiak a legmagasabb szinten eszközölték ki.

A részletes leírás a beavatkozások egyik lehetséges (vagy akár szokványos) korabeli módját mutatja be, amennyiben az eddig időszakos állóvíz állandó tóvá alakítását egy-

részt a fok mélyítésével (tehát mesterséges átalakításával: „profundius effodi”, „profundius fodi”), másrészt pedig a vizet szükség esetén visszatartó akadályok („obstaculum”) vagy gátak, töltések („agger”) építésével oldanák meg. Ez a rendszer fő elvében igen hasonlít a mai gyakorlathoz, amennyiben az immár állandó halastó mintegy mesterséges vízszintjének kialakítását és annak tartását tűznék ki célul azzal, hogy a Fertő vízszintjének változásától függően a halastó felé vezetett víz útját (tehát gyakorlatilag a fokot vagy annak részét) elzárják vagy megnyitják.

Az oklevél tartalmát az alábbi, a fokot általánosan is jellemző főbb pontokban összegezhetjük:

- a fok egyértelműen valamilyen vízfolyás illetve vízkivezetés elnevezésére szolgál
- a fok a Fertő vizét egy időszakos, halasként hasznosított állóvízbe vezető vízfolyás
- a vízfolyás a Fertő tó magas vízállásakor a tóból a halastó felé vizet vezet
- magas vízállás esetén a vízfolyás elegendő „friss” vízzel tölti fel a „piscina” medrét
- a fok jelen állapotában időszakos vízfolyás
- a fok vízszállítása és időszakossága a Fertő aktuális vízállásviszonyaitól függ.

A fok nevű vízfolyás egykori formájára vonatkozó, mesterséges vagy természetes eredetéről perdöntő bizonyítékot tehát nem kapunk. Ugyanakkor az engedély szabatos leírása feltehetően egy a korban bevett gyakorlatot tükröz, amennyiben a fok „továbbfejlesztéséről” azaz a „nagyobb termelékenység,” a halas használatának intenzitás-növelése érdekében kétségtelenül mesterséges beavatkozásról, mélyítési munkálatokról illetve töltéssel való elzárásról-nyitásról ír, s ezzel mintegy állandóan karban tartott vízelvezetés kiépítését engedélyezi. A művelettel a korabeli viszonyok között jelentősen növelni lehetett mind a tulajdonos évi bevételét, mind pedig a halastó mint ingatlan értékét.

A fok és a Fertő: megyei „monopólium” kontra magánbirtok?

1434-ben a Kanizsai, 1435-ben pedig az Ostffy családból került ki Sopron vármegye ispánja, ugyanakkor Moson vármegyében a Héderváriak kezében volt ugyanaz a poszt.⁶⁹ Az 1434–1435-ben dokumentált vita így valószínűleg egy egyszerű hatalmaskodási ügynél illetve egy talán azt lezáró királyi adománynál bonyolultabb. Egyrészt a Fertő menti halas és ezzel a Csitvándiak birtoka két oligarchia, keletről a Moson vármegyében birtokos Héderváriak, nyugat felől pedig a Kanizsaiak érdekszférájának határvidékén terül el. Másrészt azonban a soproni „hivatalnokok” 1434. évi „hatalmaskodásának” nemcsak, vagy talán éppen nem a két nagybirtokos család közötti esetleg fellépő feszültség, hanem konkrét jogi alapja is lehetett. Sopron vármegye hivatalviselői között fertői alispán és Fertő őrző is található, így logikusnak tűnne, hogy a 15. században a Fertő vízfelülete halászati szempontból, amint azt az 1435. évi oklevélben is láthatjuk, jogilag még a mosoni partvidék egy részén, de akár egészén is Sopron vármegyéhez tartozzon, még akkor is, ha a tavon több part menti, Moson és Sopron vármegyei birtokosnak is lehetett halászati joga. Ezért fontos, hogy

⁶⁹ Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. kötet. Bp., 1996. 56., 58. p.

az 1435. évi oklevélben külön utasítja a király Sopron megye jelenlegi ispánjait, az alispánokat, továbbá az általuk a Fertő tó halászatának őrzésére kinevezett embereiket és tisztartóikat, hogy Egyedet, fiát illetve rokonait és örökösüket a halas használatában, birtoklásában, továbbá folyamatos működtetésében ne akadályozzák (amint azt egy évvel korábban megtették).

Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy a Kanizsiai későbbi, 15. század végi, majd a Nádasdyak 16. századi magánszámadásai illetve például Sopron város iratai is jelentős, évente (de akár évente többször is) fizetett „halászati bérletet” vagy „háló-bérletet” említenek, amelynek haszonélvezője a Kanizsai majd a Nádasdy család volt,⁷⁰ amely Sopron vármegye ispáni székét (családtagjain vagy familiáriasain keresztül) nagyrészt kézben tartotta. E bevételek pedig részben olyan területekről (így elsősorban Sopronból) származtak, ahol a Kanizsiai a tó mentén nem rendelkeztek ekkor birtokokkal. Márpedig a halas vizét egyértelműen a Fertőből kapta, és mint ilyen, bizonyos mértékig (természetesen nézőponttól függően) a halas medre, de különösen annak vize a tó részeként is értelmezhető. Ezzel kapcsolatban további érdekes – a jelen forrásadottságok mellett azonban nehezen megválaszolható – kérdés, hogy miért éppen ekkor robban ki a vita a halas (vizének) hovatarozása felől.

A csitvándi fokot és a kapcsolódó halastavat tehát nemcsak elnevezése, funkciójának és működésének rövid leírása, hanem a tó használatához kapcsolódó jogvitából nyerhető, a Fertő halászatára és e halászat jogi védettségére vonatkozó információk is különösen fontosá teszik. A csitvándi halastóhoz kapcsolódó 1434–35-ben dokumentált jogvita ugyanis rávilágít arra, hogy a Fertő tó halászatát még a Fertő szóban forgó Moson megyei partján is erre a feladatra kirendelt „custos”-ok, őrzők, vagy „vicecomes”-ek, alispánok vigyázták, akik Sopron vármegye joghatósága alá tartoztak, vagyis a tó itteni vízfelületének halászati joga is Sopron vármegyéhez tartozott. Az először 1434-ben említett halastó a Fertőből kapta vizét, ezért lehetett kétséges a tó hovatarozása, nevezetesen hogy a tóhoz tartozó vízfelületként vagy pedig a csitvándi nemések birtokaként értelmezhető e a halastó jogi helyzete.

A csitvándi fok és a középkori fok értelmezése

A rendelkezésünkre álló adatokból nemcsak konkrét helyi következtetéseket vonhatunk le, hanem a „fok” kifejezés középkori használatára vonatkozóan is kapunk információkat. Amint azt korábban láttuk, a fok jelen esetben egy vízvezetés vagy vízfolyás (vízmeder), amely az újkori példák alapján leggyakrabban ismert természetes folyó helyett természetes tóból vezet el a vizet a halastóként funkcionáló állóvízbe, illetve a Fertő tó és a halas között tartja fenn a kapcsolatot. A halas esetében a megfelelő mennyiségű vízutánpótlást illetve vízmennyiséget csak mesterségesen lehet tartósan fenntartani. A leírásból arra is következtethetünk, hogy 1434-ben, amikor még a tó vízellátása közvetlenül a Fertő tó (magas) vízállásától függött, akkor – az oklevélben szereplő lehalászás tényéből feltételezhetően – a halastóba abban az év-

⁷⁰ Lásd többek között: Lukács, 1952. 256–257.

ben elegendő víz jutott a nagy tóból, vagyis a nagy tó, a Fertő vízállása inkább magas mint alacsony lehetett.

Amint az újkori fok-definíciók tárgyalásánál láthattuk, a meghatározások ugyan nagyrészt folyókból kiszakadó, azokból táplálkozó, de gyakran két irányban is folyó fokokat ismernek, de már az újkorban is találkozhatunk a fokok olyan kisebb csoportjával, amely egy nagyobb természetes tó és egy kisebb, időszakosan vagy állandóan vízzel borított területet köt össze. Esetünkben a csitvándi késő-középkori, foknak nevezett vízfolyás tóból vezet ki: földrajzi környezetét és eredetét tekintve egy természetes nagy tó medréről lefűződött, alacsonyan fekvő vizenyős terület, illetve állóvíz medrét köti össze a tó medrével. Mint ilyen, a balatoni Fok folyóhoz hasonló természeti környezeti viszonyokhoz kötődik. A Fok folyó a Balatont – végeredményét tekintve egy másik, immár folyóvízhez – a Dunához kapcsolódóan biztosítja a tó (Balaton) vízének lefolyását, befolyásolva ezzel annak mindenkori vízszintjét is. Ezzel szemben a fertői fok esetében magának a Fertőnek a lefolyás- és aktuális vízállásvizsgálata e fok léte lényegesen nem változtatható. Ugyanakkor elmondható, hogy – mint más fokok esetében – itt is síkvidéki, kis szintkülönbségekkel rendelkező területtel kell számolnunk, amely sokban hasonlít a folyók s az azokat kísérő folyami árterek viszonyaihoz.

A fertői fokot egyértelműen vizet vezető meder, (természetes vagy mesterséges) árok, vízfolyás értelemben jellemzi oklevelünk. Habár a vízfolyás természetes és/vagy mesterséges eredete a rendelkezésünkre álló források alapján nem állapítható meg, az mindenesetre valószínűsíthető, hogy mesterséges beavatkozással e vízfolyás átalakítását tervezték. A vízfolyás ugyanakkor jellemzően egy irányban, a Fertőből a feltehetően árteret jelentő, halasként funkcionáló vízállásba szállított vizet. A csitvándi fokra jellemző, hogy a vízfolyás iránya egyfelé, mégpedig a tóból kifelé vezet el a vizet – nem jellemző viszont a visszafelé áramlás. E jelenség párhuzamba állítható néhány korai, de később általános meghatározásokba is részben beépített fok-definícióval, miszerint a fok olyan folyóvíz vagy keskeny meder, ami egy nagyobb víznek a kifolyása.⁷¹ A késő középkori jogvita illetve a vizsgált terület természeti viszonyai alapján feltételezhetjük, hogy a csitvándi fok mint vízfolyás nem lehetett hosszú (például több km), vagyis inkább a tiszai néprajzi gyűjtések rövid vízfolyásaihoz lehetett hasonló.⁷²

Összefoglalás

Míg az újkori fokokra vonatkozóan tanulmányok sokasága ismert az utóbbi évszázad folyamán, a középkori fokokról a mai napig viszonylag kevés tanulmány készült, szisztematikus adatgyűjtéssel illetve vizsgálatokkal tehát a középkorra vonatkozóan nem számolhatunk. Ugyanakkor a rendelkezésünkre álló hézagos információk azt látszanak bizonyítani, hogy az újkori általános, átfogó definíciók az általunk ismert kö-

⁷¹ Fodor 2001a. 102.

⁷² Lásd például Fodor 2001a. 122.

zépkori fokok legalább egy részére – esetünkben a csitvándi fokra is – biztosan érvényesek. A jelen munka célja egy olyan, késő-középkori fok bemutatása illetve ehhez a bemutatáshoz szükséges háttér-információk felvázolása volt, amely egy olyan területen található, ahol a „fok” szó vízrajzi értelemben a fennmaradt forrásokban máshol eddig nem került elő.

Ezen túlmenően a csitvándi fok az újkorban is különlegességnek számító, tavak vizét elvezető fokok csoportjához sorolható. A fennmaradt források, de különösen az 1435. évi oklevél azonban nemcsak az 1430-as években még biztosan használt csitvándi fok általános ismérveibe engednek betekintést, hanem a fok és a kapcsolódó halas tervezett átalakítására, a halas használatának intenzívebbé tételére is szolgáltatnak információkat. Ezen túlmenően a Fertő halászatára vonatkozóan további adatokat nyerhetünk, amennyiben e halászati jog a korábban ismerteknél valószínűleg nagyobb mértékben Sopron vármegyéhez tartozott, amit egyrészt a jogvita egyes pontjai, másrészt a kifejezetten Sopron vármegye alkalmazásában álló Fertő-őrzők valamint a fertői alispán intézményének megléte és működése is bizonyít.

Függelék

Az oklevél olvasata

Relacio Stephani de Aran comitis Newgradiensis

Nos Sigismundus dei gracia Romanorum Imperator semper augustus ac Hungarie Bohemie Dalmacie et cetera rex memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit universis, quod nostre maiestatis veniens in presenciam fidelis nostri egregius Egidius filius Petri de Chytwand in sua ac Ladislai filii, item Andree filii Johannis et Thome filii Michaelis de eadem Chytwand fratrum suorum patruelium personis celsitudini nostre exposuit et narravit, quomodo ipsi intra metas possessionis eorum Felsewchytwand vocate in comitatu Mosoniensi habite haberent et possiderent quandam piscinam que tempore inundacionis laci Fertew vocati per quendam meatum seu effluxum aque ex ipso laco decurrentem vulgariter fok appellatum aqua bene et habundanter repleti, tempore autem decresscencie seu ariditatis predicti laci sic in aqua deficere consuevisset, quod ipsa piscina propter huiusmodi defectum aque et eius ariditatem valde modici vel quasi nullius esset eis comodi utilitatis, verum si ipsi huiusmodi meatum seu exitum aque de ipso laco decurrentem quanque profundius effodi quandoque verum secundum accresscenciam et decresscenciam aque laci Fertew prenotati iuxta temporis congruenciam obstaculis seu aggeribus claudi et demum dum opus esset aperiri facere liberam haberent facultatem, tunc aqua huiusmodi in predicta piscina nonmodicum habere et reportare possent utilitatem, supplicans idem Egidius suo et predictorum filii ac fratrum suorum nominibus nostro culmini prece humili et devota ut eis id quod ipsi pretactum meatum seu exitum aque laci prenotati wlgo fok appellatum profundius

fodi ac secundum accrescenciam et decresscenciam aque laci Fertew prenarrati iuxta temporis congruenciam quanque claudi et quanque facere libere possint atque valeant annuere et concedere dignaremur. Unde nos tum ad huiusmodi iuste et iurisconsone prefatorum exponencium supplicacionis instanciam tum eciam pro fidelitatibus et fidelium serciorum laudedignis meritis et sinceris conplacenciis per prefatum Egidium filium Petri in nonnullis nostris et regnorum nostrorum predictorum exercitualibus ac aliis diversis expedicionibus et presertim nuper nobis in Alamanie partibus pro reformacione et unione status sacrosancte Romane ecclesie sede et sacri Romani Imperii laborantibus nobiscum decenter procedendo non parcendo rebus suis et persone maiestati nostre cum summe fidelitatis constancia et sollicitudine indefessa laudabiliter exhibitis et inpensis Egidio ac Ladislao filio necnon Andree filio Johannis et Thome filio Michaelis fratibus patruelibus eiusdem ipsorumque heredibus et posteritatibus universis id ut ipsi a modo in antea et deinceps semper futuris successivis temporibus prescriptum meatum seu exitum aque de pretacto laco Fertew ad piscinam eorum prenotatam tendentem iuxta libitum ipsorum profundius effodi et secundum accresscenciam et decresscenciam aque laci prout temporis congruitas hoc requireret obstaculis et aggeribus claudi et aperiri facere pro comodo et utilitate ipsorum liberam plenam et omnimodam habeant facultatem graciose et de plenitudine nostre regie potestatis annuendi duximus et concedendi ymo annuimus et concedimus harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante salvo iure alieno. Quocirca vobis fidelibus nostris comitibus et vicecomitibus comitatus Soproniensis vel ipsorum hominibus et officialibus per ipsos pro custodia piscature prenotati laci Fertew deputatis nunc constitutis et in futurum contituendis firmissime precipimus et mandamus quatenus antefatos Egidium filiumque et fratres suos prenotatos ac eorum heredes in huiusmodi effosione atque reclusione et apericione prenarrate piscine eorum contra premissam nostre maiestatis eis factam graciam et annuenciam ac concessionem specialem ulloumquam tempore impedire molestare seu quomodolibet perturbare nusquam et nequaquam presumatis nec sitis ausi modo aliquali gracie nostre sub obtentu. Presentes autem quibus nostrum maius novum duplex et autenticum sigillum quo ut rex Hungarie utimur est appensum post earum lecturam reddi edicimus presentanti. Datum Posonii in festo beati Johannis ante portam latinam, anno domini millesimo quadringentesimo tricesimo quinto, regnorum nostrorum anno Hungarie et cetera quadagesimo nono, Romanorum vigesimo quinto, Bohemie quintodecimo, Imperii vero secundo.

Az oklevél tartalmi kivonata

1435. május 6. Pozsony

Aranyi István nógrádi ispán relacioja

Zsigmond római császár, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország stb. királya előtt vitélő csitvándi („Chytwand”) Péter fia Egyed a maga, fia: László, és csitvándi rokonai („fratres patruales”) – János fia András és Mihály fia Tamás – személyében elmondta, hogy a Moson megyei Felsőcsitvánd („felsewchytwand”) nevű birtokokon levő halasuk („piscina”)⁷³ a Fertő („fertew”) tó kiáradása („inundacio”) idején egy, köznyelven „fok”-nak mondott, az ezen tóból jövő meneten („meatus”) vagy vízfolyáson („effluxus aque”) át megtelik bőven vízzel, ezen tó csökkenése vagy kiszáradása idején azonban vízhiányban szenved, és ilyenkor emiatt a halas kevésbé vagy egyáltalán nincs hasznukra; de ha a tóból kijövő ezen árkot akár mélyebbre áshatják, akár a tó csökkenésének és növekedésének megfelelően akadályokkal („obstaculum”) vagy gátakkal (v. töltésekkel: „agger”)⁷⁴ lezárhatják és kinyithatják, a halasban sosem lenne vízhiány; ezért kérte az uralkodótól, hogy minderre adjon engedélyt. Zsigmond tehát Egyed hű érdemeiért, amit az ő és az ország hadi szolgálataiban, hadjárataiban, s minap a királynak teljesített, javait és személyét nem kímélve, amikor Zsigmond Németországban („Alamane partes”) a római egyház és a római birodalom megújításáért és egységéért tevékenykedett, e csitvándi nemeseeknek és örököseiknek engedélyezi jelen oklevelével, hogy a Fertő tóból a halasukhoz tartó ezen árkot tetszésük szerint mélyebbre ássák, és a tó növekedésének és csökkenésének megfelelően akadályokkal és gátakkal zárják és nyissák, más jogainak sérelme nélkül. Ezért utasítja Sopron megye ispánjait, az alispánokat, továbbá az általuk a Fertő tó halászatának őrzésére kinevezett embereiket és tisztartóikat, hogy Egyedet, fiát és nevezett rokonait és örököseiket a mondott halas kiásása (vagy árkolása), zárása és nyitása ügyében az uralkodó ezen különös kegye ellenében soha ne merészeljék zaklatni. Jelen oklevelre nagyobbik és hiteles kettőspecstjét függeszti, amit Magyarország királyaként használ. Kelt Pozsonyban, olajban főtt Szent János ünnepén, az úr 1435. évében, magyarországi és egyéb országbeli királyságának 49., német királyságának 25., cseh királyságának 15., császárságának 2. évében.

Eredetije: Df. 278003 (Győri káptalan magánlevéltára. Cimeliotheca et Thec CTH. 2-25.). Fényképén függőpecsét fonata látszik.

⁷³ Az 1459. évi vagyonbecsési összeírás fedőlapjaként szolgáló soproni latin–magyar szójegyzékben a „piscina” halastó („halas to”) értelemben került magyar fordításra. Lásd: Házi Jenő: A Soproni magyar–latin szójegyzék. Magyar Nyelv (1924): 20/9–10. 154. (Házi Jenő a szójegyzéket 1375–1385. évek közé datálta. Házi, 1924. 163. p.) Ugyanakkor a „piscina” fogalmat a középkorban nem mindig feltétlenül teljes mértékben a mai halastó értelmében használták (lásd például a tanulmány elején szereplő fok-elvezéseket, ahol a fok akár „piscina” is lehetett), de értelmezése mindig kapcsolható egy (feltehetően valamilyen módon elkerített, különválasztott) halászóhelyhez, ami ez esetben azonban tágabb értelemben külön vízfelületként értelmezhető.

Általában meg kell említenünk azt a tényt is, hogy a középkorban használt (szak)kifejezések („meatus”, „agger”, „piscina” stb.) ritkán határolhatók le egy kizárólagos mai jelentéssel, s ennek megfelelően jelentésük mai értelemben vett pontos meghatározása sokszor nehézségekbe ütközik.

⁷⁴ A kulcsfontosságú „agger” szó jelentései a „Lexicon Latinitatis” szerint: földhányás, gát (folyóhoz kapcsolódóan), malomgát (vízelvezetésnél), sánc (katonai értelemben). Lásd: Harmatta János (főszerk.): Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae. Bp., 1987. I. kötet, Fasc. 1–3. (A–B) 112. p.

Bevezetés

Sopron 17–18. századi emlékei közül kiemelkedő jelentőséggel bír az a síremlék-együttes, amely a Szt. Mihály-templom kertjéből és a régi evangélikus temetőből maradt ránk. Több tanulmány, helyszíni szemle bizonyítja, hogy már a 19. század végétől foglalkoztak az emlékcsoporttal. Az elhunyt személyekkel foglalkozó társadalomtörténeti jellegű írások¹ mellett fokozatosan jelentek meg a műemlékvédelmi és művészettörténeti szempontokat hangsúlyozó tanulmányok.

A Szt. Mihály-temető későreneszánsz síremlékeinek művészettörténeti jelentőségére először Varjú Elemér hívja fel a figyelmet,² 1906-ban id. Storno Ferenc fotókkal mellékelt levelet küld a MOB-hoz, amelyben kéri, hogy a különleges művészi formájú sírköveket helyezték műemléki védelem alá.³ A régi evangélikus temető sírköveinek ügyét — még mielőtt a temetőt felszámolták — 1906-ban az Evangélikus egyháztanács indítja el, a MOB-tól kérve szakmai segítséget.⁴ Bünker Raynald, Divald Kornállal együtt ugyanezen évben cikket jelentetett meg a temetőről a Magyar Iparművészetben.⁵ Ők ketten foglalkoznak először behatóbban a síremlékek stíluskérdéseivel. A soproni emlékeket formaviláguk alapján ők hozzák először kapcsolatba a Felvidéken nagyobb számban fennmaradt protestáns fa építáfiumokkal.

Bünker Raynald ugyanekkor Rách Ferenc városplébános segítségével kibetűzte a már nehezen olvasható feliratokat, amelyet később Csipkés Kálmán rajztanár és múzeumőr jegyzett fel. A síremlékek leírását és feliratait is tartalmazó, mindeddig nem publikált kézirat a Soproni Múzeumban az egyetlen forrás, amely az azóta is sok pusztuló sírfeliratokat megőrizte.

A régi evangélikus temetőből megmentett 17–18. századi sírköveket a Deák téri Lenk-villa (a Soproni Múzeum épülete) magas téglakerítése mentén állították fel.⁶ A Szt. Mihály-temetőből előkerült síremlékek rosszabb állapotban voltak. A feliratos lapot magukba foglaló, későreneszánsz díszű kereteik töredékesen, darabokra esve maradtak fenn. A sírkölapok jelenleg a Deák téri épület pincéjében vannak befalazva.

¹ Teofil Gamauf: *Denkwürdigkeiten der Stadt Ödenburg*, I–XXXII. Kirchengeschichte II. (kézirat, Soproni Evangélikus Levéltár) elsősorban a történelem szemével vizsgálta a sírfeliratokat, felfigyelt arra, hogy azok sok esetben a város történetével és a jeles személyek tetteivel kapcsolatosak. Bünker Raynald: *Der alte evangelische Friedhof in Oedenburg*. Sopron, 1907. Payr Sándor: *A régi evangélikus temető Sopronban*. Soproni Napló, 1917. ápr. 1., 3., 15., 22. napi számaiban folytatásokban. Megjelent külön füzetben: Sopron, 1917. Az elhunyt személyek és sírfelirataik vizsgálata egy következő tanulmány részét képezheti.

² Varjú Elemér: *A soproni Szent Mihály temető sírköveiről*. *Archaeologiai Értesítő*. 1898. (továbbiakban: Varjú 1898.) 358–363.

³ *Műemlékek Országos Bizottsága* (továbbiakban: MOB) iratok 136/1906.

⁴ MOB iratok 206/1906.

⁵ Divald Kornél – Bünker Raynald: *Az evangélikusok régi temetője Sopronban*. *Magyar Iparművészet* 9 (1906) (továbbiakban: Divald – Bünker 1906.) 233–236.

⁶ Az elhelyezéssel kapcsolatban a végső döntést a város vezetésével karöltve, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Múzeumi Főosztálya mondta ki. MOB iratok 572/1910. Az elhelyezésről: *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* 1914. 176.

Az 1920-as évektől Csatkai Endre Sopron szobrászatát kutatva újra felhívta a figyelmet a síremlékek művészettörténeti jelentőségére.⁷ Később műemléki topográfiájában is bemutatja a síremlékeket, de nem tér ki formai sajátosságaikra, stíluskapcsolataikra.⁸ Aggházy Mária a barokk szobrászatot feldolgozó korpuszában szintén foglalkozik röviden a sírkövekkel.⁹ Ő is, mint az első publikálók, a felvidéki epítáfiumokkal rokonítja a síremlékeket.

Legutóbb Pusztai László foglalkozott a síremlékekkel a Magyar Műemlékvédelem évkönyvben 1977-ben megjelent tanulmányában.¹⁰ Pusztai felismerte, hogy külön kell vizsgálni a későreneszansz, korabarokk, érett barokk és rokokó stílusú emlékeket. Hangsúlyozza továbbá, hogy itt egyedi fejlődési vonalat követő, voltaképpen elszigetelt anyagról van szó. Cikkében a sírkövek formajegyeinek eredetére vonatkozó kérdéseket azért nem tárgyalja, mert úgy véli, hogy sajátos, belterjes, soproni kőfaragók által létrehozott emlékművel áll szemben. Véleményem szerint Pusztai megállapítása ellenére érdemes a távolabbi régiók temetőművészetében stíluselözményeket, analógiákat keresni.

Pusztai elvégezte az addig nem tisztázott stílári besorolásokat, két hiányosságára azonban érdemes kitérni ezen a helyen: elsőként arra, hogy az emlékmű felületes bemutatása nem adhat megnyugtató válaszokat, például a stílári kérdésekre, másodikként arra, hogy a keretelés és díszítés nélküli falisztéléknek nevezett síremlékek-nél fel sem vetette annak lehetőségét, hogy ezek a részek letöredezhettek, melyeknek nyomai több sírlapnál felfedezhetők.

A síremlékekkel foglalkozó szakirodalomban felbukkanó, eddig nem tisztázott, homályos feltevések, megállapítások sok esetben tehát abból következnek, hogy teljes adattár hiányában pontos leírásuk, felirataik vizsgálata és más diszciplínák érdemi bevonása nem vagy csak felületesen történt meg.¹¹

Tanulmányomban a terjedelmi korlátok miatt a jelentősebb síremlékekre összpontosítva szeretném bemutatni az 1640 és 1710 között keletkezett későreneszansz és korai barokk csoport stílusjegyeit, kapcsolatait, formakincsük jellegzetességeit.

A Szt. Mihály-temető későreneszansz síremlékei

A soproni régi evangélikus temető jól ismert síremlék-együttese mellett kevésbé kutató, csoportot képviselnek azok az evangélikus sírkövek, amelyek valaha a Szt. Mihály-templom udvarának falánál álltak. Henszlmann Imre „Magyarország csúcs-íves stíly műemlékei” című munkájában 27 különböző korú síremléket említ a Szt. Mihály-templom környékéről.¹² Feltehetően az 1870-es években még láthatott ennyit. Varjú Elemér az 1890-es évek végén a Henszlmann által említettek közül 23 sírkövet

⁷ Csatkai Endre: Soproni szobrászat. Magyar Művészet 4. (1928), 519–539.

⁸ Csatkai Endre: Sopron és környéke műemlékei. 2. kiad. Bp., 1956. (továbbiakban: Csatkai 1956.) 419–427.

⁹ Aggházy Mária: A barokk szobrászat Magyarországon. Bp., 1959. (továbbiakban: Aggházy 1959.)

¹⁰ Pusztai László: Evangélikus temetőművészet Sopronban a XVII–XVIII. században. Magyar Műemlékvédelem 1973–1974. Bp., 1977. (továbbiakban: Pusztai 1977.) 175–205.

¹¹ A teljes adattár elkészíttem: Kiss Melinda: Későreneszansz – korabarokk evangélikus síremlékek Sopronban 1640 és 1750 között. Diplomamunka, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Művészettörténeti Intézet. 2004. 75–133.

¹² Henszlmann Imre: Magyarország csúcs-íves stíly műemlékei. II. Bp. 1880. 43.

és töredéket talált meg helyszíni szemléje során. Az Archaeologiai Értesítőben megjelent cikkében többjük siralmas állapotát ecseteli és közli a még kivehető sírfeliratokat.¹³ A sírkövekre két helyen talált rá Varjú. Egy részük a templom déli oldalfalának aljában a földdel és növényekkel betemetve feküdt, másik részük a templomot kerítő falban állott valamivel jobb körülmények között. Továbbá leírja, hogy két sírkövet Storno Ferenc vetetett ki a padlóból, de egy szóval sem említette, hová tetette őket azután.

A Szt. Mihály-temetőt 1674-ig közösen használhatták az evangélikusok a katolikusokkal együtt. Mindösszesen 8 darab 17. századi evangélikus síremléket tudunk azonosítani ebből a temetőből. Legtöbbjük töredékes állapotban maradt fenn. A feliratos lapok a Soproni Múzeum Deák téri épületének pincéjében, míg a díszes keretdarabok a Csatkai utcai kőtarban vannak elhelyezve. Egy kisebb epitáfium máig a Szt. Mihály-temető falán, a templom felé néző oldalon függ! Egyedül a Storno Ferenc 1863-as és 1864-es vázlatkönyvében szereplő néhány rajz és 1906-os fényképei tanúskodnak a sírkövek egykori felépítéséről.

1. kép Id. Storno Ferenc; Jörger Krisztina síremlékének rajza. 1864-es vázlatkönyvéből. Num 43. 67. oldal.

¹³ Varjú 1898,

Jörger Krisztina, Weltz Szidónia és Stemindl von Weltz, Auersperg Jakabné, Roggendorff Györgyné valamint Partzmayr György síremlékének feliratos lapjai a középkorban általánossá vált sírlap-típusra vezethetők vissza. A soproni együttesnél különösen jól megfigyelhető, hogy a középkori címeres-feliratos sírkő hagyományos típusára miként épül fel a későreneszánsz formavilág. Ez utóbbit jellemzi a terjedelmes sírfelirat, valamint a zsúfolt díszítő motívumok (csigavonalas, fülkagylós és tekerceslt dísz) alkalmazása. A Partzmayr-sírkő kivételével a fent említetteknek bizonyíthatóan volt díszes kerete is, amelyekkel együtt a síremlékek magassága elérhette a három métert.

Jörger Krisztina síremlékéből (†1640) csak a feliratos lap maradt fenn. Az 1864-es Storno-vázlatkönyvben azonban többek között szerepel egy olyan oldalkeretes síremlék részlete, amelynek beleírt halálozási évszáma és a feliratos lap fülkagylós dísz megegyezik a Jörger-féle sírkővel (1. kép).¹⁴ A díszítő motívumok és az évszám azonos-sága egyértelműen bizonyítják, hogy Storno Ferenc a Jörger-síremléknek rajzolta le valaha létezett díszes keretét. A későreneszánsz keret hármas tagolású: alul és felül csigavonalas, helyéből kitekeredő, indamotívum fogja közre a stilizált porc-ornamentikát és a drapériára akasztott gyümölcscsokrot. Storno Ferenc rajzát megbízható helyszíni felvételnél tekinthetjük, amely Sopronban a maga nemében egyedülálló későre-neszász emlékről tanúskodik. A fennmaradt sírlap jelentőségét növeli, hogy vörösmárványból készült, szemben a többi homokkő faragvánnyal.

2. kép. Weltz Szidónia és Stemindl von Weltz kettős síremléke. 1659, 1673.
(id. Storno F. 1906.)

¹⁴ Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény: Id. Storno Ferenc 1864-es vázlatkönyve. Num 43. 67. oldal.

A Jörger-féle emlék és a további három keretes sírkő díszítőmotívumai között átmenetet képez Partzmayer György síremléke, amelynek feliratos mezeje felett szintén egyedülálló módon Krisztus feltámadását ábrázoló dombormű látható.

A stilizált, absztrakt jellegű porc-ornamentikát a következő három síremléken felváltja a merevebb fülkagyló és tekercselt indadísz. Az 1661-ben alakult soproni kőfaragó céh 17. századi ismertetőjegyévé váló formavilág az egyre inkább terjedő barokk motívumokkal szemben egyfajta visszafogott reprezentációt is képvisel az evangélikus lakosság, a menedéket kérő osztrák nemesek és a városi polgárság körében.

Weltz Szidónia (+ 1659) és Stemindl von Weltz (+ 1673) kettős síremléke a legreprezentatívabb ebből a csoportból (2. kép). A kökeret alsó részét profilos kőgerendákkal és alátámasztó konzolokkal határolt téglány alakú mező képezi, benne ovális keretben bibliai idézet. E lábazatként funkcionáló rész fejlődése a későbbi korabarokk síremlékeken keresztül a 18. század folyamán is nyomon követhető Sopronban. A két epitáfium egész felületén gazdagon díszített volutákkal és fülkagylókkal.¹⁵ Rajtuk minden talpalatnyi hely betöltése egyfajta *horror vacui*-érzést sugall. A Roggendorff- és Auersperg-síremléken (3. kép) ugyanezt a hatást a bezúfolt nagyméretű kettős címerek és a jelentős mennyiségű szöveg éri el. A Weltz-síremlék lábazati konzolain homokóra és halálfej, az elmúlás szimbólumai láthatók, míg az „egytablás” síremlékeken ellentétes mozgású, erősen hajlított fülkagylók határolják a lábazati írástáblát. Mindhárom emlék oldalainak keretelése hasonló. Felépítésük három részre tagozódik az oszlopfej – törzs – lábazat szisztémája alapján. Alul és felül voluta (tekercselt inda), középen gyöngysoros fülkagyló, porc-ornamens, amelybe különböző motívumok ágyazódnak (a Weltz-síremléken levelek, a Roggendorff- és Auersperg-síremléken az indák között tulipán és liliom).

A kettős síremlék jelentős eltérése az említettektől, hogy rendelkezik keskeny frízzel, amelyet kétoldalt előreugró angyalfejek határolnak; a frízen volutás levéldíszek váltakoznak gyümölcscsoportokkal. Az oromzat mindhárom esetben egyenes lezáró párkányból és háromszögű timpanonból áll. A Weltz-síremlék tört háromszögű timpanonjának mezejében fülkagyló ornamentikával keretelt kör alakú írástábla, tejetén posztamensre ültetett kis puttó látható. Az oromzat szigorú építészeti jellegével archaikusan hat. A timpanon mezejében elhelyezett írástábla a későbbi síremlékeken is tovább él, bár a szigorú építészeti tagolás a barokk szellemében egyre kötetlenebbé válik. E három keretes síremlék különálló csoportot képvisel. „Fafaragásos technikájuk” az evangélikus temető síremlékein már nem mutatkozik meg.¹⁶

A Szt. Mihály-temető sírkövei közül végül külön kell szólni Maltzám Joachim patikus kis epitáfiumáról (+ 1664), amelynél a gyümölcscsokrokkal megrakott fülkagylók nem kötődnek építészeti elemekhez, hanem egyszerűen követik az íves vonalú feliratos táblák keretét. A fent bemutatott reprezentatív síremlékek motívumkészlete ki-

¹⁵ Stemindl von Weltz bal oldali epitáfiumán megfigyelhető faragási és méretbeli különbségek arra engednek következtetni, hogy később helyezték el a síremlékre. Mégis mindkét lap egy kőfaragó munkájának tulajdonítható. Pusztai 1977, 182–183.

¹⁶ Ehhez a csoporthoz kapcsolható továbbá szintén egy síremlék oldalkeretét mutató rajz az 1863-as Storno-vázlatkönyvből. Mivel semmilyen információt nem közöl a rajz, sajnos nem tudjuk azonosítani a hozzá tartozó feliratos lapot – valószínűleg elpusztult vagy újra felhasználták. A keret formai kialakításában a Weltz-síremlékhez áll a legközelebb, egykorúnak tekinthetjük vele. Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény: ld. Storno Ferenc 1863-as vázlatkönyve. Num 41. 156. oldal. Varjú idézett cikkében szintén említést tesz egy sírlap nélküli oldalkeretről mely, a Weltz-síremlékhez hasonló (363.).

sebb méretekben itt is megjelenik. Ugyanez az ornamentika és felépítés figyelhető meg tíz év múltával az Eggenberg-ház udvarán látható szószék esetében is.

A Jörger- és Partzmayer-féle síremlékek koruk és formai sajátosságuk alapján nagy valószínűséggel nem helyi kőfaragó (szobrász) kezétől származnak. A soproni kőfaragó céh megalakulása után készült, fent bemutatott síremlékek, amelyeket exuláns nemesek és családtagjaik állíttattak, gyaníthatóan már a céh mestereinek kezétől származnak. Ezeknél a keretes síremlékeknél kiérlelt, némileg merev rendszert követő formavilággal találkozunk. E típus eredetének meghatározását azonban nehezíti az a tény, hogy hasonló korabeli temetői síremlék-típust sem a szentmargitbányai, sem a bécsújhelyi kőfaragó központok hatósugarán belül nem sikerült felfedezni.¹⁷

3. kép. Auersperg Jakabné (szül.: Scherffenberg Erzsébet) síremléke 1663.
(id. Storno F. 1906.)

Az 1625-től menekültként Sopronba betelepülő evangélikus főrangúak szerepét a korábbi szakirodalom nem emelte ki elég hangsúlyosan, pedig a síremlékekről ismert Jörger, Auersperg, Roggendoff és Weltz családok bizonyíthatóan külföldi (ausztriai,

¹⁷ Pusztai 1977, 42. jegyzet.

cseh) származásúak.¹⁸ Minthogy e sírkövek az említett környékbeli osztrák területeken is egyedülállóak, mesterük – lehetett kőfaragó vagy szobrász – távolabbi mintaképek alapján dolgozhatott. Hasonló típusú síremlékeket ezért inkább protestáns vidékeken érdemes keresni.

Hasonló falhoz állított sírköveket találhatunk például cseh területen, a Szászországgal határos Grottau és Kratzau régi temetőiben.¹⁹ Ott a falhoz állított lapon sok esetben az elhunyt egész alakos képe is megjelenik. Ez az elem viszont a soproni emlékekről hiányzik. A fülkagylódísz ugyanakkor hasonló módon szerepel ott is, mint ahogy Sopronban. Az a tény, hogy Sopronban nem készítettek alakos sírköveket, valószínűleg nem a kőfaragó hozzá nem értését vagy a megrendelő szerény anyagi helyzetét tükrözi. Talán az idemenekült nemesek a városi polgárság hagyományaihoz kívántak igazodni, és így egyfajta ideológiai megfontolásból maradtak a feliratos lapnál.

Az evangélikus polgárok a vizsgált korszak végéig megtartották Sopronban a címeres, hosszú feliratos sírkő típusát, amelyhez az említett keretes díszítési rendszer járult. A szakirodalom általában a felvidéki epitáfiumokban lát formai és stílári szempontról rokon vonásokat. A konkrét tipológiai és formakapcsolatok azonban eddig még feltáratlanok maradtak.

Az epitáfiumok a halotti kultusz sírhelytől elszakadt részét testesítik meg. A kifejezés a 16–17. században egyaránt magába foglalta a halott emlékét őrző emléktáblát és a halottat dicsőítő feliratot. Lehetett ez egyszerű kőtábla felirattal és esetleg címerrel, vagy faragott kő vagy márványtábla, vagy festett fa. E táblákat gyakran keretelték építészeti motívumokkal. Ez utóbbi epitáfiumok architektonikus felépítése és ornamentális díszítései a korabeli oltárépítményeket utánozzák (4. kép).²⁰ Ugyanakkor ez a típus a kereteken alkalmazott ornamentika szempontjából hozható kapcsolatba a soproni síremlékekkel.

Epitáfiumok állítása a protestáns városi polgárság vagy köznemesség körében volt szokásban. Legnagyobb részük a történelmi Magyarország északi területén, a Felvidéken maradt fenn (Lőcse, Csetnek, Bártfa), de az Alföldről és a Dunántúlról előkerült töredékek bizonyítják, hogy e műfaj ezeken a területeken is ismeretes volt. Tudjuk, hogy Sopronban 1674-ig, a katolikus restauráció idejéig, a protestánsok epitáfiumai ott függtek a templomok falán. A felvidéki epitáfiumokon főleg északi, német, sziléziai közvetítéssel, esetleg közvetlenül mesterek útján honosodtak meg az új későreneszánsz, manierista stílusjegyek. A fent említett területekről Sopronba is érkezhettek mesterek vagy mintakönyvek. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy Sopron városa, mint Bécshez közeli evangélikus központ, jelentős politikai, diplomáciai kapcsolatban állt a protestáns országokkal.

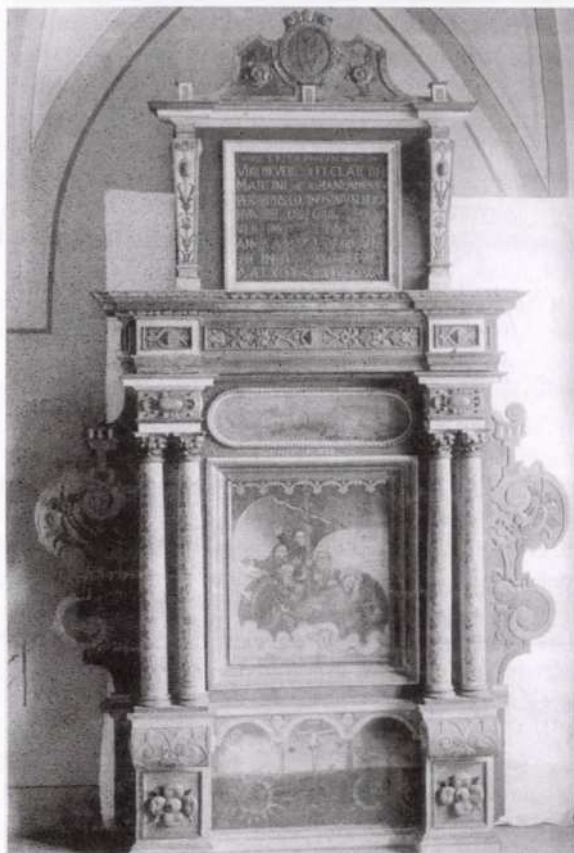
Németországban a 17. századtól terjed el a fülkagyló és porcornamens. A mintakönyvek segítségével ez a dinamikus, absztrakt díszítő stílus gyorsan hódít és a pro-

¹⁸ 1627 után II. Ferdinánd rendelete alapján az osztrák protestáns főnemesek is csak az áttérés vagy a kivándorlás (cedere aut catholice credere) között választhattak. A Sopronba bevándorolt családok listáját az anyakönyvekből Gamauf állította össze. Közli Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközösség története I. Sopron, 1917. 286.

¹⁹ Im Bezirke Reichenberg. Topographie der Historischen und Kunstgeschichtlichen Denkmale in der Tschechoslowakischen Republik. Brünn – Prag – Leipzig – Wien. 1934. (továbbiakban: Reichenberg 1934.) 95–97.

²⁰ Aggházy 1959, 27.

testáns területeken – elsősorban Észak-Németországban – sokáig használatban maradt.²¹ Sopronban a vizsgált időszakból sajnos nem ismerünk egyetlen mintakönyvet sem, de bizonyára itt is használták akár a vándorló vagy céhen belüli mesterek. Az ol-tárok, szószékek, epitáfiumokon, orgonaszekrényeken, illetve a világi használatra szánt bútorokon a fülkagyóló, porc, Rollwerk (hengertekercsdísz) a fafaragó technika által előszeretettel alkalmazott ornamensek. A Szt. Mihály-temetőből származó későreneszánsz evangélikus síremlékek tehát egyértelműen ezt a fafaragó technikát utánozzák.

4. kép. Weigmann Márton evangélikus lelkész epitáfiuma 1625-ből, Bártfa (Bardiov) (Divald K. 1907-1916. között)

²¹ Baranyai Béláné: Mesterek és műhelyek az északkelet-magyarországi barokk szobrászatban. In: Későreneszánsz, korabarrokk. Művészettörténeti tanulmányok. Szerk.: Galavics Géza. Bp., 1975. 356–60., 367–369.; Zülch, W. K.: Entstehung des Ohrmuschelstils. Heidelberg, 1932; Forssmann, Erik: Säule und Ornament. Studien zum Problem des Manierismus in den nordischen Säulenbüchern und Vorlageblättern des 16. und 17. Jahrhunderts. Uppsala, 1956. Terjesztő mesterek a holland Domenico Custos, aki Augsburgban is tevékeny, ugyanott Lukas Kilian; Nürnbergben Christoph Jamintzer; Stassburgban ifj. Wendel Ditterlin és Gottfrid Müller.

Későreneszánsz síremlékek a régi evangélikus temetőből

Az 1674-ben megnyitott temető síremlékei stílusjegyeik alapján több csoportra oszthatók. A Pusztai László által közzétett – első és azóta egyetlen – stíluskritikai vizsgálat későreneszánsz, korabarrokk, barokk és rokokó emlékeket különböztet meg.²² Mi is ezt a besorolást követjük. Az evangélikus temető későreneszánsz síremlékein a Szt. Mihály-temető sírköveiről ismert ornamensek változatosabb megoldásaival találkozhatunk. Az épületplasztikában és a köztéri szobrászat egy sajátos műfajában, az út menti oszlopszobrokon is megmutatkozik és nyomon követhető ez a változatosság.

Érdekes összefüggés mutatható ki az Eggenberg-ház (Szt. György u. 12.) udvari szószéke és a síremlékek plasztikája között. 1674-ben Eggenberg hercegné Resch Erhard Ádám ügyvéd házáat. Mivel a császár engedélyezte számára, hogy saját házában istentiszteletet tartson, élve e lehetőséggel Lang Mátyás evangélikus lelkész kérte fel udvari papjának. Talán már ez évben elkészülhetett az a „szószék-imitáció”, amely az udvar emeleti folyosójának tengelyében, a külső falon helyezkedik el. Középső része alul kagyló-formában kissé kidomborodik, felette összefűzött csavarodó indák között gyümölcsosokor látható, ami az épületeken a szemöldökpárkányok alatti frízek kedvelt motívuma is egyben. A szószék két oldalán csavart, visszakunyorodó indák között fülkagyló helyezkedik el függő gyümölcsosokkal. Tudjuk, hogy az evangélikus gyülekezet 1677-ben Krausz Jakab kőfaragót bízta meg az újonnan épült temploma számára keresztelőkút készítésével. Így joggal merülhet fel az ő és leszármazottainak neve akár a szószék, akár jó néhány síremlék készítésével kapcsolatban is.²³

A szószék formáit egyértelműen utánozza a szintén exuláns Geymann báróné († 1682) síremléke, amely a későreneszánsz csoport egyik legszebb tagja (5. kép). Itt érződik leginkább, hogy a síremlék funkciója nemcsak a nyugvóhely és a megemlékezés színhelyének megjelölése, hanem mélyebb tartalom közvetítése is: tanúsítja tulajdonosa hovatartozását, vallási meggyőződését. A szószék és a síremlék hasonló motívumai Sopronban sajátos művészi kifejezőeszközeivé váltak az ellenreformáció hatalmával szemben kitartó protestáns közösségnek. A síremlék felépítése visszanyúl a Szt. Mihály-temető sírköveihez is, a lábazati konzolokon koponyára helyezett szárnyas homokóra látható. Gyümölcsosokros, fülkagylós indadíszei toszkán fejezetes felpilléreken helyezkednek el. A lezáró egyenes párkány felett az oromzatot erősen kitekeredő porcos fülkagyló díszíti függesztett gyümölcsökkel.

Az egyik legkorábbi fennmaradt síremlék a temetőből Egg János Károly (†1679) falhoz kapcsolódó oszlopos síremléke. 1679-ben iszonyú pestis pusztított Sopronban. A temető számára megvásárolt terület csakhamar szűknek bizonyult. Ez évben nem kevesebb, mint 2516 volt a halottak száma. A szomszédos földek felvásárlásával

²² Pusztai 1977.

²³ Id. Krausz Jakab Rákosról jött kőfaragó, 1637-ben polgár, 1681-ben még élt. Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. I–II. Bp., 1982. (továbbiakban: Házi 1982.) 2882. sz. 1654-ben Samosdorban ablakok, ajtókhöz szükséges faragott kövek szállítására szerződött. 1677-ben a soproni ev. templom keresztelő kútját készítette. Munkásságával kapcsolatban ld. Magyar Országos Levéltár, Acta Jesuitica, Irregistrata, Collegium Soproniensis, Fasc. 3. (Kaposy János gy.). Thieme – Becker: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. Leipzig, 1927. (továbbiakban: Thieme – Becker 1927.) Krausz Jakabról: XXI. kötetben 452.; Csatkai Endre: A nyugatmagyarországi barokk szobrászat problémái. Az MTA II. osztályának közleményei. 1951. II. köt. I. szám. (továbbiakban: Csatkai 1951.) 100. Csatkai 1956, 129., 133., 288.; Aggházy 1959, I. köt. 229. Fia: ifj. Krausz Jakab 1675-ben polgár, megh.: 1687. Házi 1982, 2883. sz.

bővített temetőt kőfállal vették körül, amelynek a 20. század elején történt lebontásáig három oldala még állt; ezek mellett helyezkedtek el a legrégebbi díszes síremlékek. A bővítés költségeit az említett, Bécsben elhunyt Egg báró 3000 forintnyi hagyatékából fedezték. Síremlékének felirata is megemlékezik erről.²⁴

5. kép. Geymann báróné (szül.: Schallenberg grófnő) síremléke, 1682.
(Diebold K. 1932)

A nyitott sírboltban látható Egg falhoz állított sírköve. Az oldalak fülkagylószerűen csavarodó indái fellazulnak a beékelődő levélmotívumok által. A fülkagylódíszítést alul és felül kis párkánnyal elválasztott – lábazatnak és fejezetnek megfelelő – kunkorodó levélmotívumok határolják. A korai sírkövekről visszaköszönő, a hármastagolás mellett előremutató elem a burjánzó levéldísz, amely a korabarokk síremlékeket meghatározó akantusz-ornamentika elődje.

Az Egg-síremlék formai jellemzői alapján az 1680-as évtized első éveire datálható. Nem korábbi, mint Preinberg Éva Mária, Geymann báróné síremléke vagy a Pallo és Seyring-család által kisajátított, de érintetlen felépítésű (1883.) sírkő (6. kép). Ez utóbbinak datálása név és halálozási évszám hiányában némileg problematikus. Által-

²⁴Payr Sándor: A régi evangélikus temető Sopronban. Sopron, 1917. 15–16. „RELICTO PER TABULAS PIETATIS CAUSSA LEGATO, / CUJUS DE PARTE HOC COEMETERIUM, QUOD PROPTER AUCTUM / PER PESTIS TRUCULENTIAM NUMERUM DEFUNCTORUM, ADJECTO / AD HORTUM AGRO, AMPLIFICANDUM ERAT, MURO CINCTUM EST.”

lában 17. század végi síremlékként szerepelt. Formajegyei alapján a temető megnyitása után, az 1670-es évek második felétől az 1680-as évek elejéig bezárólag készülhetett. (Az 1680-as évek végétől gyökeres stílusváltás figyelhető meg, ezért kizárható a század vége.) A síremlék legjellegzetesebb díszei a kétoldalt visszakunkorodó indákra ültetett szárnyas kerubfejek, amelyeket alul és felül csavarodó indák határolnak. A frízen középen szintén szárnyas kerubfej, a gyámköveken rózsza és tulipán látható. A megtört íves parkányú oromzat Rollwerk-szerűen, laposan csavarodik.

6. kép. Átírt síremlék (Palló és Seyring, 1883.), 1680-as évek eleje (Diebold K. 1932)

A soproni síremlékek legismertebb darabja Gálffy Ádám († 1686) nyitott, oszlopos sírboltja (7. kép). Gálffy I. Lipót udvari embere volt, aki szintén a vallási üldözések miatt költözött át Pozsonyból Sopronba. Itt az evangélikus közösség legfőbb pártfogója lett. Síremlékét – mint azt a családtörténetből megtudjuk – még életében építtette.²⁵

A sírbolt padlójának síkjában látható a feliratos lap. Latin szövege egyértelműen elárulja, mi célból is készült az emlék: „Salamonnak példabeszédei III./9. Tiszteld az Urat a te jóvoltodból.— Isten példabeszédei és jámbor keresztyének hasznára állított itt ez a hely nemes és erkölcsös Gálffy Ádám úr császári és kir. kamarásnak, hogy itt nyugodtan taníthassák és hallgassák, hogyan kell meghalnia az embernek Jézus Krisztusban boldogan, amint ő maga is mint saját megváltójában 1686. év júl. 14-én

²⁵ Sikabonyi Gálffy Ernő: A Gálffy család története. 1966. 113.

békésen 64 éves korában 6 hónapra és 5 napra boldogan elaludt és ez alatt a kő alatt a boldog feltámadást várja az örök életre.”

7. kép. Gálffy Ádám csász. és kir. kamarás síremléke, 1686.

Nemcsak sírként, emlékműként funkcionáló építmény ez, hanem kultuszhely, a hitbéli meggyőződés, kitartás és együtterzés monumentuma. Hatása máig érvényesül, hisz az új evangélikus temető közepén térszervező, vonzó erőként magasodik, mint egy tempel vagy glorieta. Gálffy Ádám nemcsak életében akart adományozni, hanem halála után síremlékét is az evangélikus közösségnek szánta. A Gálffy család kihalásával a 18. században a gazdátlan sírbolt a konventre szállott és a lelkészeket temették ide (Predigergruft).

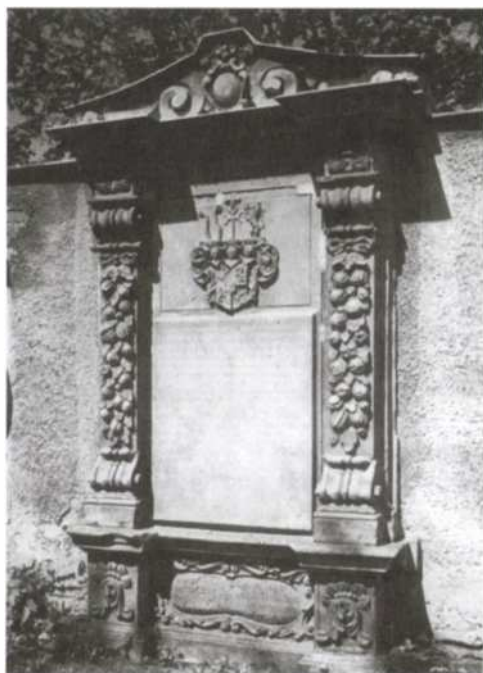
A Gálffy-síremlék az egyetlen, amely nem kötődik a falhoz; a régi temető közepén állt, majd a 20. század elején szállították át az új evangélikus temetőbe. A hatszögű oszlopos nyílt csarnok formai rokonát a korábbi kutatás a zborói Rákóczi-kastély udvarán álló kútházban találta meg.²⁶ Pusztai szerint hasonló megoldást mutat még egy az Árva várában található hatszögletes baluszteres glorieta is.²⁷ A soproni emlékek közül egyértelműen az Egg-síremlékkel, annak oszlopos kialakításával rokon. Tömzsi, szabálytalan korinthoszi fejezetű oszlopain ott találjuk a felfüggesztett gyümölcskosárokat, amelyek az oszlopszékek előlapjain is megismétlődnek.

Érdeemes pár szót szólni a gyümölcsök motívumáról, mert Sopronban és környékén sokáig meghatározó díszítő elem volt. A reneszánsz által meghonosított gyü-

²⁶ Divald – Bünker 1906, 235.

²⁷ Pusztai 1977, 186.

mölcscsokor és gyümölcsfüzér a későreneszánsz formavilág kedvelt díszítő eleme. A Szt. Mihály-temetőből származó sírkövek esetében már említettük, hogy a fülkagylók, indamotívumok jellegzetes kiegészítő dísze, amelyet a német mintákról vettek át. A világi építészetben is kedvelt díszítőmotívum volt. Sopronban különösen szép példája maradt fenn azokon a konzolokon, amelyekre az Új utca 4. számú lakóház ikerablakos zárterkélye támaszkodik. A konzolok előlapjait és tekercsdíszes oldallapjait is felfűzött gyümölcsköteg díszíti.

8. kép. Jöstlsperg nővérek (Juditha Rosina és Barbara Helena) síremléke. 1693, 1708.
(Diebold K. 1932)

Az oszlopok díszítése függesztett gyümölcskötegekkel sem új keletű dolog, például a 17. század második felétől találhatók meg a nyugati határszélen. Az oszlopszobronkon találkozunk drapérián függő gyümölcscsokor motívummal, pl.: az 1663-ban készült nagycenki *Ecce Homo*-n.²⁸ Ez él tovább a '80-as években az Egg- és Gálffy-sírbolt oszlopain is. A középkori ún. Bildstock hagyományára visszavezethető út menti pillérek is megjelenik olykor ez a motívum, többnyire az írásos táblák díszítéseként. A pillér többi oldalát halpikkely borítja (Und, 1670; Sopron pestiskereszt, 1680.). Ez a típus azonos a szomszédos ausztriai területen, a Vulka patak völgyében fennmaradt emlékekkel. A halpikkely motívumot is előszeretettel alkalmazták pilléren, konzolon,

²⁸ Nagycenk, *Ecce Homo*. Kockás talapzaton a közepe felé kidomborodó, vaskos leveles és csigás fejezetű oszlop, törzsén gyümölcscsoporttal. Szobor: Krisztus szegénykőhöz kötve. Talapzatán elmosódva: 1663.

oszlopszéken stb. Megfigyelhetjük, hogy az ellenreformáció nyomására sem tűnt el a reneszánsz gyümölcscsokor motívuma a kőfaragványokról. A szoboremlékeken az oszlopszék vagy a fejezet díszítésére használták, míg a síremlékeken a lábazati konzolok dísze lett.

A későreneszánsz síremlék-csoport legkésőbbi tagja a Jöstlsperg nővérek († 1693, 1708.) sírköve (8. kép). A sírlapot kétoldalt lizénák határolják, amelyeknek alul és felül befelé forduló volutákkal díszített előlapját teljes hosszában szalagdíszekkel induló gyümölcsfüzér ékesíti. Hozzá hasonló megoldás egy lakóház kapuját keretelő pilaszterekről is ismeretes, a Fegyvertár u. 3. szám alatt álló korabarokk lakóházzal, amely 1680 körül épült, és az első soproni postaállomás volt itt 1697-ben. A földszinti ablakok szemöldökpárkány-fríze, a fekvő voluták között elhelyezkedő gyümölcscsokrok hasonló megoldást mutatnak a Gálffy-sírbolt frizéhez, ami szintén erre az időszakra datálja az épületet.

A tűzvész utáni újjáépítéseknél előszeretettel alkalmazták az épületplasztikában a fekvő voluták között megjelenő gyümölcs vagy virágmotívumot. Ez a motívum talán először Vitnyédi István 1650 körül építtetett palotaszerű lakóházán figyelhető meg (Szt. György u. 7.).²⁹ Az épület 1674-ben a jezsuiták kezére került, akik egy emelettel megtoldották. A földszinti homlokzat további jellegzetes elemei: a kváderezett félpillérek és kapu kiképzése a későbbiekben több belvárosi palotán is megfigyelhetők.

A Jöstlsperg-síremlék egyik jellegzetes motívuma, az egyenes lezáró párkány felett, egy lapított háromszögű keretben lévő vastag szétterülő voluták formája. A Hátsó kapu 2. (az ún. Caesar-ház) homlokzata a lizénás tagolást kivéve 1676-os tűzvész és az 1681-es soproni országgyűlés között készült. 1681-ben ugyanis itt ülésezett a főrendiház. Kapujának lezáró párkánya felett láthatók az említett voluták. Az épület sarkán félkörívvel kidomborodó zárterkély alsó részének kagylós megoldása szintén rokon a szószék középső részével.

A korabeli épületszobrászat tehát ugyanabból a motívumkészletből táplálkozik, amely az evangélikus temető későreneszánsz síremlékein is megjelenik. Az 1676-os tűzvész után, a század utolsó évtizedeiben újjáépülő lakóházakon tehát már biztosan ugyanazok a kőfaragók – a soproni céh tagjai – dolgoztak, mint a sírköveken.

Az indamotívumok fejlődése és a stukkóművészet

A síremlék-együttesben találunk több olyan darabot, amelyeknek keretelése nem maradt fenn, vagy talán nem is tartozott hozzájuk keret. Egyetlen ornamentális részük a sírlapon lévő címert övező indadísz. Pusztai „*Egyszerű építáriumok*” címszó alá veszi az összes ilyen sírlapot, függetlenül azok keletkezési idejétől.³⁰ Szerinte ezek stilárisan be nem sorolható faragványok, amelyek hűen őrzik a középkori formákat. Ezzel szemben nyilvánvaló tény, hogy azok a sírlapok, amelyek típusukban megegyeznek a keretes emlékek felírtos lapjaival, szintén saját kerettel rendelkeztek egykor.

²⁹ Vitnyédi István prókátor, a város első magyar jegyzője (1638–1647), Zrínyi Miklós bizalmasa, 1650 táján házat építtetett, amelyhez az építőanyagot ingyen kapta; perbe fogták, mert a városiak ítélete szerint fényűzően építkezett és ezért megtiltották neki az erkély kiépítését. Payr Sándor: Musaji Wittnyédi István. Sopron, 1906. 26–27.

³⁰ Pusztai 1977. 193–195.

Az alapos vizsgálódás gyakran szőrszálhasogatónak tűnhet, ellenben sok dolgot el-
 árul. Laposdomborművű vagy karcolt indák minden egyes sírkövön hasonló
 minőséget képviselnek, mint a korabeli épületek kapuin és ablakkeretelésein feltűnő
 hasonló technikával készített díszek.

9 kép. Dobner János András sírmléke, 1683.
 (Adorján A. 1991.)

Dobner János András († 1683, 9. kép) sírkövének laposdomborművű indáihoz ha-
 sonló példa a Szt. György utca 14. számú ház kapuján látható (homlokzata 1722-ben
 átalakítva). Ilyen levélben végződő indamotívumok több sírmléken megfigyelhetők
 az 1680-as évek közepéről. Az épületplasztikában pedig a Szt. György utca 22. számú
 ház kapujának díszítése és kőkeretes ablakainak fríze hasonló megoldású.

10 kép. Grottau, régi temető, Anna Bfaltzin, Josef Bfaltz kocsmáros feleségének síremléke
(Forrás: Im Bezirke Reichenberg, Topographie der Historischen und Kunstgeschichtlichen
Denkmale in der Tschechoslowakischen Republik. Brünn—Prag—Leipzig—Wien. 1934.

Díszesebb megoldást képvisel az a forma, amelyet kacsos-leveles (arabeszkés) ornamentumoknak is nevezhetünk. Ennek a motívumnak a könnyed vonalvezetése már barokk stílusban fogant, míg ornamentikája a stukkóművészettel mutat rokon vonásokat. Pietro Antonio Conti hatására a 18. század elejétől Sopronban a polgárházak mennyezetén is gyakran megjelenik a stukkódíszítés. A tömött akantuszleveles motívumokkal szemben Conti általában törekeny, könnyed indákat alkalmaz, amelyek az alpból épphogy kiemelkednek. Munkássága a 17. század végén Kismarton és Sopron környékéről indul.³¹ Az ő művének tekinthető a nagyszombati jezsuita templom hajójának stukkódíszítése (1699.), illetve stílusegyezés alapján a soproni Szt. György-

³¹ Conti neve 1697-ben tűnik fel Sopronban, mikor a soproni tanács előtt több kézműves bepanaszolja, hogy a büki kastélyban szidalmazta őket. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron Város Levéltára, Sopron város tanácsülési jegyzőkönyvei, 1775. 340. p.

templom század végi díszítése, a domonkos zárda ebédlöje és több lakóház Sopronban és Ruszton.³²

Adatok vannak arra nézve is, hogy stukkómunkákat szobrászok is végeztek Sopronban. Krausz Jakab unokája, Krausz Mátyás 1723-ban az ev. templomban készített stukkódíszeket. Csatkai az ő illetve a Krausz-család tagjainak tulajdonítja azokat a stukkókat, amelyek szép számban keletkeztek a 18. század első felében a soproni polgári lakóházakban.³³ Az Újteleki utca 24. számú stukkókkal díszített ház (Dahner-ház) például azé a Schiller György Jakab mészárosé volt, kinek fennmaradt barokk síremléke is.

Korai barokk síremlékek

Az 1690-es évektől jelentős formai és stílári átalakulás figyelhető meg a fennmaradt síremlékeknél. Rövid, kb. 15 éves intervallumban viszonylag egységes emlékek keletkeztek. Megjelenésük nem tekinthető a későreneszánsz sírkövek szerves folytatásának. Ugyanakkor a későbbi érett barokk síremlékek sem vezethetők le ezekből.

Általános jellemzőjük, hogy a feliratos lapot kétoldalt csavart féloszlop határolja, amelyet szőlőinda, levél- vagy gyümölcsfüzér fon körül. A későreneszánsz emlékekhez hasonlóan három részre tagolódnak: alul a lábzeti rész, amelyek kiugró konzolain nyugszanak a középső feliratos részt határoló féloszlopok. A síremlékeket az egyenes zárópárkány felett fülezett, tört körszeletíves oromzat zárja le. A lábzeti konzolok előlapján a gyümölcs-csokor motívuma hagyományozódik tovább. A feliratos lap felül vagy címert vagy, bemélyített, fülezett dús profilú kerettel ellátott mezőben, feszületet ábrázol. A reprezentatívabb darabok gazdag akantuszleveles körítést is kaptak. A fent leírtak alapján 10 síremléket sorolhatunk ebbe a korai barokk csoportba.³⁴

A leírt stílári átalakulásban nagy szerepe lehetett az ellenreformáció virágzó kőszobrászatának, amely a század végére megtöri az evangélikusok mértéket és hagyományt megtartó művészetét. Az 1674-ben készült Fehér kereszt, amely a Bécsi kapu előtt áll, még az utógótika szegényes leszármazottja. Azonban ekkor már fokozatosan készülnek Sopron környékén olyan szoboremlékek, amelyek a katolikus restauráció termékeként keletkeztek és stilisztikailag a Vulka völgy szobraihoz köthetők.

A szőlőindával vagy levélfüzérrel körülfutott oszlop típusát a környéken ez a köztéri szobrászat honosította meg. Formai előzménye azonban az oltárokon keresendő. E típus legkorábbi fennmaradt emlékét a Felvidékről ismerjük: a késmárki várkápolna fa-retabulumán, (az evangélikus Thököly István megrendelésére készült oltár, 1657.). Az oltárok e típusa Erdélyben és a nyugati határszélen lett igazán népszerű. A levélindával körülfont oszlop motívuma jelenik meg az 1630-ban felszentelt kismartoni ferences templom főoltárán is. Szőlőindás oszlop a temetőművé-

³² Continak tulajdonítható stukkók lakóházakban: Kolostor u. 1., Hátsókapu u. 2. (Caesar-ház), Szentlélek u. 11., Fövényverem u. 29. Ruszt, Wenzel-ház. Neki tulajdonítható Kőszegen, volt jezsuita templom, Xav. Ferenc-kápolna stukkódísz. Irod.: Csatkai 1953. 110., 167., 191.p. 110–111. kép; Csatkai 1956, 135., 207., 209., 221., 234., 242., 557.p., 157–158., 317. kép.; Csatkai 1944.; Aghházy 1959. I. 51, 180.p.

³³ Ifj. Krausz Jakab fia, 1709-ben polgár, 1733. 1716-ban a Lackner-házon végzett munkájáért 102 forintot kap. 1723-ban az ev. templom és a Schiller-ház stukkómunkái. Házi 1982, 2884 rendszám alatt Thieme—Becker 1927, XXI. 452; Csatkai 1951, 100.; Csatkai 1956, 133., 183.

³⁴ Pusztai 1977, 187–193.

szetben azonban ritkábban fordul elő. Kivételnek tekinthető a már említett Grottau régi temetője, ahol az alakos síremléket szőlőindás féloszlopok keretelik (11. kép).³⁵ A felirat itt az ívesen záródó orommezőbe szorul.

11. kép. Sowitsch Kristóf síremléke, 1692.
(Diebold K. 1932)

A korabarrok emlékek közül legkorábbi halálozási dátummal Sowitsch Kristóf síremléke (+ 1692) szerepel (11. kép). Sowitsch a már említett Eggenberg hercegnő udvari lelkésze volt. Síremlékének csavart féloszlopain egyedüli példaként gyümölcsfüzér fut körbe. A csavart oszlop a jezsuiták közvetítésével terjedt el és hatott Sopronban is a protestáns körre. Talán legkorábbi emléke a városban a jezsuiták Szt. György-templomának keresztelőkápolnájában látható. Magyarországon a csavart osz-

³⁵ Reichenberg 1934, 98–99.pp. kép:99. Anna Bfaltzin, Josef Bfaltz kocsmáros feleségének síremléke (évszám nélkül).

lop a 17. század végén, először a jezsuita templomok berendezésein (Lőcse) kezd elterjedni. Nyugaton, német területeken már jóval korábban megjelenik szintén a jezsuita templomokban (pl. Paderborn, jezsuita templom főoltára).³⁶

Az említett Sowitsch Kristóf lelkészként sok megpróbáltatáson ment keresztül, ezért is érdekes és furcsa, hogy síremlékén a jezsuiták által terjesztett típus egyik változatával találkozunk. Úgy tűnik a jezsuita befolyás erős hatást gyakorolt Sopron evangélikus polgáira, mert további hat síremléken találkozunk a szőlő- vagy levélin-dával körülfont csavart oszlop motívumával. Jaroslaus von Steinbach († 1693) és Magdalena Elisabeth von Pistori († 1697.) síremléke az előbbi, Sowitsch Ábrahám († 1696), a Herberstein grófnők († 1697; 1702), Sobitsch Pál János († 1706) és Pámer György († 1706) síremlékén az utóbbi motívum szerepel.

A csavart oszlop Sopronban a síremlékeken kívül két jelentős emléken is fennmaradt. Az egyik a Szentháromság-szobor a Fő téren, amely a magyarországi barokk szobrászat fontos alkotásának tekinthető éppen abból a szempontból, hogy először itt alkalmaztak csavart oszlopot a köztéri szobrászatban. (A mű megelőzi a hasonló ausztriai alkotásokat, típusát csak későbbi példákon látjuk viszont: Baden, Mödling.) Kollonich Lipót már kész tervrajzot mutat be a városi közgyűlésnek, és 1695. április 11-én tett bejelentésében is oszlopos emlék szerepel (*Saeule der Allerheiligsten Dreyfaltigkeit*).

A másik emlék a Szt. Mihály utca 9. számú, ún. „Két Mór” ház kapuoszlopai. Dávid Ferenc kutatásai derítettek fényt arra, hogy az ismert Szt. Mihály utcai „Két Mór” ház Leitner Szervác szobrász háza volt 1695 és 1714 között.³⁷ De az máig nem tisztázott, hogy Leitner alakította volna ki a készen kapott két ház homlokzatát. Úgy tűnik az eredeti elrendezést – két-két ablak, egy-egy oromfülke és két-két szellőző lyuk – a jelentős épületszobrászati részletek bevonása ellenére megtartották.

Az épületplasztikai díszek inkább arra vallanak, hogy a homlokzaton megjelenő ornamentekeket kőfaragó és nem szobrász készítette azzal a céllal, hogy mesterségbeli tudását bemutassa, reklámozza. A falusias, oromzatos ház homlokzatát összekötő díszes kapu illetve az oromfülkék szobrai sajátos ellentétben állnak ezzel az épülettípussal. A kaput két korinthoszi fejezetű csavart oszlop határolja, a menetekben babérokötegek. Az oszloponon egy-egy mór alakja tartja a párkányzatot, fejük körül kagyló látható. Az egyenes, kissé golyvás párkány és a kosárféves bejárat közötti mezőben súlyos gyümölcsfonatok csüngenek. A párkány felett az akantuszos inda középen üres medaillont fog körül. Az oromfülkéket és a szellőző lyukakat szintén akantuszos inda kereteli. Ezt az oltárépítményeken, képkereteken alkalmazott motí-

³⁶ A teológia a csavart oszlopot Salamon templomából vezeti le. A Liber pontificalis-ba, mint az antik oszlopok, a régi San Pietro bazilikában a confessio előtt álló oszlopok kerültek be. A motívum a középkoron át tovább élt (Rosenbaum, E.: *The Wine Columns of old St. Peter in Carolingian Canontables*. Warburg and Courtauld Institute 18. London, 1955.). Bernini alkalmazta a Cathedra Petrin, majd az északi országok a 17. században elterjesztik az egyházi tárgyakon, bútorokon is.

³⁷ Dávid Ferenc: Soproni építőiparosok házai. Kiny. Az Építés-, Építésztudomány 1974. V. köt. 3–4. sz-ből, 635–637. Leitner Szervác: Atyja Leitner Simon, 1685-ben Kismartonban esküszik, 1686-ban Sopronban fia születik, Apja bevádolta 1699-ben, hogy pénzt hamisít, védekezése szerint önplaketteket gyártott csak. Leitner Szervác neve szóba kerül a Szentháromság oszlopával kapcsolatban is: egy ács bepanaszolta a szobrászt, hogy amikor a kőfejtőből behozták a városba az oszlopot, Leitner a kötelét elutalajdonította. Ebből az adatból azonban az nem derül ki, hogy Leitner faragta volna az oszlopot. Egyetlen hiteles faragása ismert csak, egy feszület 1701-ből (Soproni Múzeum), de a gyenge alkotás és a Szentháromság oszlopa között egyenes vonalat elképzelni szinte lehetetlen. 1712–1714: munkálatok a városházán. † 1714.

vumot Sopronban megtaláljuk néhány belvárosi ház kapujának párkányát koronázó elemként is. A két ház közötti kapun olyan reprezentatív kiképzés látható, amely a főrangúak házain is előfordul a belvárosban. Az üres medaillon a háztulajdonos címerét rejtene ebben az esetben. Akantuszos-medaillon párkány jelenik meg a Storno-ház kapuján is, amely a homlokzattal együtt a 18. század elején készülhetett, miután Festetich Pál megvásárolta. A medaillonban a Festetich-címer látható.

A korai barokk síremlékek oszlopai illetőleg Sowitsch Ábrahám, Herberstein grófnők és Reichenhaller Richárd síremlékén (12. kép) fennmaradt naturalisztikus akantusz-díszű keret mindenképp kapcsolatba hozható a „Két Mór” ház homlokzatszeite készítő mesterrel. Pusztai tanulmányában érthetően Leitner szerzősége mellett érvel.³⁸ Ugyanakkor nem veszi figyelembe, hogy Leitner szobrász volt, akit a kőfaragó céh valószínűleg nem hagyott volna érvényesülni, például a síremlékszobrászatban sem.

A kőfaragó céh és a szobrászok közötti viszony sosem lehetett felhőtlen. A felekezeti különbségnél is talán több vizályt szült, elsősorban a jezsuiták letelepedését követő időszakban, a kőfaragók és szobrászok közötti munkamegosztás. A helybeli szobrászokkal kapcsolatban a 17. század végétől kezdve maradtak fenn konkrét adatok, amelyek elsősorban oltárokhoz, templomi berendezésekhez kapcsolódtak. Ebben az időben a szobrászok még nem alakítottak céhet, adót sem fizettek rendszeresen, polgárjogot pedig ritkán szereztek — Leitner Szervác idejében csak két szobrász dolgozhatott a városban! —; nem is örvendtek akkora megbecsülésnek, mint a kőfaragók, így kevesebb feladatot is kaptak. Szobrász nem lehetett tagja a kőfaragó céhnek sem.

A fent említettek közül Reichenhaller Richárd síremléke († 1694) az egyetlen olyan megoldású emlék, amelyen csak az akantusz-dísz szerepel, és tölti ki az oszlop helyét. Különleges abból a szempontból is, hogy az akantusz-ornamentika a többi emléktől elkülönül kifejezetten gazdag faragásával.

Az akantuszlomb, amelyet az Itáliában járó északi mesterek hoznak magukkal, a 17. század végétől jó fél évszázadig uralkodik az európai ornamentikában. A jelentősebb fafaragó hagyománnyal rendelkező északi országokban (Norvégia) még a 19. század elején is találkozunk népiesebb formáival. Eleinte a naturalisztikus akantuszdísz volt az uralkodó. Ez a forma látható a síremlékeken is. Később stilizált dekorációra változik, szalagos, síkszerű elrendezést kap. Terjedését, különböző változatok kialakulását a porc-stílushoz hasonlóan az ornamentikakönyvek is elősegítették.³⁹ E mintakönyvek szerzői elsősorban asztalosok és fafaragók, de találunk köztük metszőt, festőt és aranyművest is.

³⁸ Pusztai 1977, 190–193.

³⁹ Rothe 1938, Augsburgban működött 1676–1691 között: J. C. Reuttimann jellemzője a naturalisztikus, festői lombok; 1690–96 között J. Unsel, aki mozgalmos, vékony indákat alkalmazott. Nürnbergben működött J. L. Eysler, műve: *Neu-invertiertes Laub und Bandl Werk*. 1725. Bécsben működött J. Indau, művei: *Rabeschi e fogliani romani*. 1685; *Studien in Italia und Germania*. 1686.

12. kép. Reichenhaller Richard síremléke, 1694.
(Diebold K. 1932)

Az oltárdíszítő faragásban az akantusz jelentős és hosszú életű díszítő elem. A Felvidékről sok példát ismerünk, míg a Dunántúlon elszórtan maradtak fenn emlékei. Talán 17. század végi az egervári várból a vasboldogasszonyi plébániatemplomba került oltár, amely még az indadíszes típus gazdag változatát mutatja. Akantusz-ornamentikára jó példák az okai (Oggau) keresztelőkápolna oltára a 17. század végéről, a fertőszentmiklósi mellékoltárok a század első negyedéből. Későbbiek a zsirai mellékoltárok és a főoltárhoz kapcsolódó akantuszdíszek (1730 k.).

Az akantusz különösen gazdag formája az említett Reichenhaller síremlékén az oltárokhoz képest túl korainak tűnik. Sűrűn tagolt, burjánzó tüskés levelei inkább a 18. század első évtizedében készültek, míg a feliratos lap korábban. Sowitsch Ábrahám és a Herberstein grófnők síremlékén a „Két Mór” ház homlokzatán látható megoldással szemben monumentálisabb formában jelentkezik a levéldísz. Alul tekercselt indából nő ki a mélyen bemetszett hosszan tagolt levelek sora. A levéltagok egymás felett mindig ellenkező irányba hajlanak. A Herberstein grófnők szintén osztrák főnemeseek voltak, akik itt találtak nyugvóhelyet.

Annak ellenére, hogy a síremlékeknél egyetemes viszonylatban is ritkán fordul elő az akantusz dísz, a Dunántúlról még egy példát ismerünk. A sorokpolányi római katolikus templomban elhelyezett Báts megyei Ferenc síremléke ugyan formailag kevésbé, de időben rokonpárja a soproni példának. A két részből álló feliratos lapot babérfűzér-szerű keretelés választja el – a „Két Mór” ház homlokzatán hasonló ornamens a sarkok élein fut végig. A széles akantuszlevelek síkban tartva hajlanak vissza, felül a címert is körülveszik, amelynek két oldalán egy-egy puttó ül koponyára támaszkodva. Mestere bizonyára ismerte a soproni példákat.

Úgy tűnik, hogy nemcsak a megrendelő, hanem az alkotó felekezeti hovatartozását sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Sopron szempontjából nem túlzás az evangélikus és a katolikus kőfaragók elkülönüléséről beszélni. A 17. század végéig a katolikus megrendelők hiányában hasonló megoszlás még nem létezik. Az ellenreformáció tevékenysége által és a katolikus szellemi elit megjelenésével felmerülő igények s a hitbuzgalom ilyen megnyilvánulási követelménye sok megrendelést eredményezett, és letelepedésre készítették például a szomszédos ausztriai területek katolikus kőfaragóit is a városban. Tevékenységi területük a 18. század közepére meghaladta az evangélikus kőfaragók körét. A megerősödő katolikus lakosság nem a protestáns, hanem az ellenreformáció szolgáltatta művészi produktumokban látta a követendő példát. Így keletkeztek például a külvárosi házak oromfalának fülkéiben látható szentek alakjai és az említett síremlékek sora. Továbbá a Sopron környéki falvakban is megfigyelhető a katolikus kőfaragók szerteágazó tevékenysége. A síremlékek lábazati részét sok korabeli köztéri szoboremlék (pl.: Nep. Szt. János) talapzatán látjuk viszont.

Összegzés

A soproni síremlék-együttes azon része, amelyet tanulmányomban ismertettem, több mint fél évszázad alatt jött létre. Ezen időszakon belül is több kisebb csoportot különböztettünk meg. A Szent Mihály temető töredékesen fennmaradt síremlékeinek létrejöttében fontos szerepet játszottak az Ausztriából kitiltott evangélikus nemesi családok, akik Sopronban temetkeztek vagy itt is telepedtek le. Ezeken az emlékeken a későreneszánsz stílusnak a délnémet területekről importált jegyeit fedezhetjük fel. A régi evangélikus temető későreneszánsz síremlékei már jellegzetesen soproni fejlődésűek. Ez elsősorban a helyi kőfaragó céhnek köszönhető, amelyet a korabeli épületplasztika is megerősít Sopronban. A korai barokk síremlékek csoportján pedig már az ellenreformáció által támogatott stílusirányzat, formavilág figyelhető meg. Az egyházi és világi katolikus megrendelő réteg erősödése, a barokk stílus térhódítása a 18. század elejére a protestáns síremlék-művészetre is rányomta bélyegét.

DÁVID FERENC

Sedlmayr János soproni vonatkozású
írásainak bibliográfiája

Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16.

2004 decemberében, 72 évesen meghalt a magyar műemlékvédelem egyik legnagyobb építész. Sopronhorpácson és Sopronban nevelkedett, kultúráját kiváló őseitől és soproni iskoláiból merítette. Egyik megalkotója volt a II. világháború utáni magyar műemlékvédelem talán legnagyobb vállalkozásának, a soproni belváros 1963-ban elkezdett rekonstrukciójának. Építészeti életművének fölmérése a magyar műemlékvédelem legalapvetőbb kérdéseinek korszerű megítélését teszi szükségessé. Megemlékezésünk ezért most annyira szorítkozik, hogy köztegyük soproni vonatkozású írásainak bibliográfiáját.¹

1958

A soproni középkori zsinagóga helyreállítása. *Műemlékvédelem*, 2. 1958. 168–172.

Új feltárások soproni műemlékekben. *Műemlékvédelem*, 2. 1958. 4. 239–240.

1959

Egy műemléki lakóház kutatása. (Sopron, Kolostor u. 5.) *Műemlékvédelem*, 3. 1959. 98–100.

1960

Lauscher Nándor. *Műemlékvédelem*, 4. 1960. 246.

Műemléki lakóházak helyreállítása. *Magyar Műemlékvédelem*, 1. 1949/1959. Budapest, 1960. 65–75.

1963

A soproni Fabricius-ház helyreállítása. *Műemlékvédelem*, 7. 1963. 1–8.

A soproni Új u. 8. sz. ház helyreállítása. *Műemlékvédelem*, 7. 1963. 78–80.

1964

– SALLAY MARIANNE: Sopron, Fabricius ház. Budapest, Országos Műemléki Felügyelőség – Múzeumi Ismeretterjesztő Központ, 1964. [10] p. (Helyreállított műemlékeink, 1.)

¹ A bibliográfia összeállítója elemző cikkben tervezi bemutatni Sedlmayr János soproni munkásságát, amelyet következő számaink egyikében közlünk. (A szerk.)

- SALLAY MARIANNE: Sopron, Szt. György templom. Budapest, Országos Műemléki Felügyelőség – Múzeumi Ismeretterjesztő Központ, 1964. [14] p. (Helyreállított műemlékeink, 2.)
- SALLAY MARIANNE: A soproni középkori zsinagóga. *Magyar Műemlékvédelem*, 2. 1959/1960. Budapest, 1964. 191–205.

1966

- Sallay Marianne: A soproni Szent György-templom homlokzatának helyreállítása. *Magyar Műemlékvédelem*, 3. 1961/1962. Budapest. 1966. 177–181.

1976

- Sopron, Pozsonyi út 3. helyreállítása. *Magyar Építőművészet*, 25, 1976, 1. 13–17.

1977

- A hidegségi körtemplom helyreállítása. *Magyar Műemlékvédelem*, 8. 1973/1974. Budapest, 1977. 245–253.
- Középkori zsinagóga helyreállítása, Sopron, Új utca 22–24. *Magyar Építőművészet*, 1977, 4. 48–53.
- Műemléképületek a városközponti funkciók ellátásának szolgálatában. *Savaria Nyári Egyetem 1977*. Budapest, TIT, 1978. 206–226.

1978

- XIV. század eleji zsinagóga helyreállítása Sopronban. *Műemlékvédelem*, 22. 1978. 10–18. ill.
- DÁVID FERENC: A soproni ó-zsinagóga. + A soproni ó-zsinagóga helyreállítása. Budapest, Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1978. 175 p., ill. (A magyarországi zsidó hitközségek monográfiái, 8.)

1979

- Új módszerek és hazai példák elpusztult boltozatok érzékeltetésére. *Műemlékvédelem*, 23. 1979. 158–171.

1980

- Az ún. „Tábornok-ház” helyreállítása Sopronban. *Műemlékvédelem*, 24. 1980. 211–225.

1981

- Nagypál Judit építész helyreállításai. *Műemlékvédelem*, 25. 1981. 262–275.
- Műemlékhelyreállítás, Sopron, Templom u. 12. *Magyar Építőművészet*, 1981, 6. 42–47.

1982

- Sopron, Templom u. 12. sz. műemlék lakóház helyreállítása. *Magyar Építőipar*, 31. 1982. 83–86.

Utalások elpusztult homlokzati elemekre. *Műemlékvédelem*, 26. 1982. 263–275.

1983

Egyházi épületek helyreállítása. *A műemlékvédelem Magyarországon*. Összeáll. Császár László. Budapest, Képzőművészeti Kiadó, 1983. 126–177.

Különböző korú egybeeső műemléki értékek bemutatása. *Építés–Építészettudomány*, 15. 1983. 367–389.

1984

Sopron, Szt. Mihály templom tornya: műemlékhelyreállítás. *Magyar Építőipar*, 33. 1984. 24–26.

A soproni Ó-zsinagóga helyreállítása. *Magyar Műemlékvédelem*, 9. Budapest, 1984. 315–339.

1985

Műemléki lakóházak helyreállítása és korszerűsítése. *Magyar Építőipar*, 34. 1985. 305–310.

1986

Építészeti utalások helyreállított műemlékeinken. *Magyar Építőművészet*, 1986, 5. 25–27.

Lakóház helyreállítása, Sopron, Kolostor u. 13. *Magyar Építőművészet*, 1986, 5. 27–28.

A romok védelmének elvei, módszerei és problémái. *A régészeti műemlékek védelme*. Az Egri Nyári Egyetem előadásai, 1986. július 29. – augusztus 6. Budapest – Eger, Országos Műemléki Felügyelőség – Heves Megyei TIT, 1987. 21–23.

– SCHÖNERNÉ PUSZTAI ILONA: Sopron, Major-köz 3. helyreállítása. *Műemlékvédelem*, 30. 1986. 270–278.

Sopron, Kolostor u. 13. helyreállítása. *Műemlékvédelem*, 30 (1986) 263–269. ill. [ugyanaz rövidítve: *Magyar Építőipar*, 35 (1986) 74–75. ill.]

Sopron koragótikus lakótornyairól. *Soproni Szemle*, 40. 1986. 323–339.

1987

Múzeumi együttes a soproni Fő tér helyreállított műemlékeiben. *Műszaki Tervezés*, 27, 1987, 10. 16–24.

1988

Birkmayer János. *Műemlékvédelem*, 32. 1988. 78.

Új „Kínai ház” a fertői kastély parkjában. *Műemlékvédelem*, 32. 1988. 109–113.

1989

Új „Kínai-ház” a fertői kastélyparkban. *Magyar Építőipar*, 38. (1989. 34–35.

1990

Bemerkungen zu Konzeption und Planung von Fassadenrestaurierungen. *Konservierung und Restaurierung von verputzten Mauerflächen*. Vorträge des Symposiums mit Denkmalpflegern aus der Republik Ungarn und der Bundesrepublik Deutschland in Seon vom 15.–20. November 1987. [Hrsg. von Michael Petzet.] München, Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege, 1990. 39–47.

Elpusztult középkori erkélyek visszaállítás és bemutatása. *Műemlékvédelem*, 34. 1990. 139–153.

Templomtorony helyreállítása, Sopron. *Magyar Építőipar*, 39. 1990. 24.

1992

Elpusztult belső terek bemutatásának lehetőségei. *Műemléki belső terek*. Az Egri Nyári Egyetem előadásai 1991. augusztus 9–17. Budapest – Eger, Országos Műemléki Felügyelőség – Heves Megyei TIT, [1992]. 23–26.

Két különleges mérműves ablak a soproni Szt. Mihály-templomon. *Műemlékvédelem*, 36. 1992. 17–22.

Sopron, Új utca 4. helyreállítása. *Magyar Építőipar*, 42. 1992. 2–3.

1993

Műemlék-helyreállításainkról (magyar gyakorlat az elmúlt évtizedekben). *Horler Miklós hetvenedik születésnapjára*. Tanulmányok. Szerk. Lővei Pál. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1993. 489–500.

Műemlék lakóépületek korszerűsítése és új felhasználása. *A Történeti városok védelme és kartája*. Az Egri Nyári Egyetem előadásai 1992. augusztus 10–15. Budapest – Eger, Egri Nyári Egyetem Intéző Bizottsága, Heves Megyei TIT, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, [1993]. 45–48.

1994

Anekdoták a magyar műemlékvédelem történetéből. *Pavilon*, No 9. 1994. 81–84.

A soproni római fórum bemutatása. *Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára*. Tanulmányok. Szerk. Pámer Nóra. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1994. 83–93.

1995

Hitelesség és műemlékvédelem. *Építés-Építészettudomány*, 25. 1995. 29–31.

A magyar műemlékvédelem gyakorlata az elmúlt évtizedekben. *Tusnad '92-'94*. A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései. Válogatás az első három tusnádi (Románia) nemzetközi tudományos ülészen elhangzott előadásokból. Szerk. Benczédi Sándor. Sepsiszentgyörgy, A-RON Kft., 1995. 8–11.

Műemlék lakóházak helyreállítása és korszerűsítése Sopronban. *Műemlék lakóházak*. Az Egri Nyári Egyetem előadásai, 1994. június 21–28. Budapest, Egri Nyári Egyetem Intéző Bizottsága, Heves Megyei TIT, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, [1995]. 16–21.

A sopronhorpácsi plébániatemplom románkori periódusairól. *Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye*. Szerk. Horler Miklós. 3. Győr-Moson-Sopron megye I. Sopronhorpács, plébániatemplom. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1995. 59–65.

1996

Helyreállítási elveink és gyakorlatunk. Romhelyreállítási munkám tapasztalatai. *Tusnad 1995*. A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései. Szerk. Benczédi Sándor. Sepsiszentgyörgy, T3 Kiadó, 1996. 10–14.

Válasz Dávid Ferenc 1984. november 22-én elhangzott felszólalására. *Magyar Műemlékvédelem*, 10. 1996. 16–17. [DÁVID FERENC: A műemlékhelyreállítások tervezésének kérdései. Uo. 13–15.]

1997

„A gondolat a fontos, ami a követ a helyére tette.” Kerekasztal-beszélgetés a műemlékek helyreállításáról. Kérdező: Sárvári Márta. [Résztevők: Fejérdy Tamás, Dávid Ferenc, Deák Zoltán, Dévényi Sándor, N. Kósa Judit, Körmendy József, Sedlmayr János]. *Műemlékvédelem*, 41. 1997. 6–10.

A hédervári kastély helyreállítása. *Tusnad 1996*. A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései. Szerk. Benczédi Sándor. Sepsiszentgyörgy, T3 Kiadó, 1997. 32–35.

Magyar középkori toronysisakok. *Műemlékvédelem*, 41. 1997. 263–272., ill.

A soproni középkori magánzsínagóga újbóli helyreállítása. *Magyar Építőipar*, 47. 1997. 66–67.

A soproni középkori magánzsínagóga újbóli helyreállítása. *Műemlékvédelmi Szemle*, 7. 1997. 1/2. 95–114.

1998

Hatsüveges boltozatok Magyarországon. *Műemlékvédelem*, 42. 1998. 26–31.

Hidegség. Középkori templom. [Budapest], TKM Egyesület, 1998. 16 p., ill. (Tájak, Korok, Múzeumok kiskönyvtára, 570.)

Két családi otthonról. *Műemlékvédelem*, 42. 1998. 120–127.

Magyarországi kora gótikus mérművek. *Műemlékvédelem*, 42. 1998. 144–148.

Műemlékes emlékeim. *XIX. Országos Műemléki Konferencia*, 1997. június 2–5. Budapest. Szerk. Kovács Erzsébet. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, [1998]. 19–22.

A soproni középkori magánzsínagóga újbóli helyreállítása. *Tusnad 1997*. A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései. Szerk. Benczédi Sándor. Sepsiszentgyörgy, Keöpeczi Sebestyén József Műemlékvédő Társaság, 1998. 159–162.

A sopronhorpácsi késő román templom főhomlokzatáról. Elméleti rekonstrukciós kísérlet. *Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára*. Tanulmányok. Szerk. Bardoly István, László Csaba. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1998. 75–82.

Szakál Ernő, a műemlékvédelem Európa-díjasa. *Soproni Szemle*, 52. 1998. 263–268.

Szakál Ernő, a műemlékvédelem Európa-díjasa 85 éves. *Műemlékvédelem*, 42. 1998. 219–221.

1999

- Elpusztult épületek elvi rekonstrukcióról. *Műemlékvédelmi Szemle*, 9, 1999, 1/2. 57–66.
Hozzászólás Császár László: Gondolkodom, tehát... a didaktika és a kiegészítések problémáiról c. írásához. *Műemléklap*, 3, 1999, 9. 18–19.
A megvalósíthatatlan „visszafordíthatóság”. *Műemlékvédelem*, 43, 1999. 57–63., ill.

2000

- Anjou-kori magyarországi mérművek. *Műemlékvédelem*, 44, 2000. 163–170.
Hajdanvolt Magyarország, Főszerk. Halmos Ferenc. Szerk. és írta: Kriszt György. Rekonstrukciós rajzok: Sedlmayr János. Budapest, Gesta Könyvkiadó, 2000. 104 p., [14] t.

2001

- Magyarországi érett gótikus mérművek (1380–1460). *Műemlékvédelem*, 45, 2001. 38–43.
Magyarországi késő gótikus mérműves ablakok. *Műemlékvédelem*, 45, 2001. 96–102.
Önéletrajz. *Napút*, 3, 2001, 10. 37–38.
Soproni történetek. *Műemléklap*, 5, 2001, 11/12. 30–31.
Szakál Ernő, az egyik példaképem. *Műemlékvédelem*, 45, 2001. 9–13.

2002

- Emléktörödékek az OMF hetvenes éveiből. *Örökségvédelem*, 6, 2002, 9/10. 31.
Emléktörödékek az OMF kezdeti időszakából. *Örökségvédelem*, 6, 2002, 5/6. 31.
Emléktörödékek az OMF kezdeti időszakából. *Örökségvédelem*, 6, 2002, 7/8. 19.
Magyarországi gótikus ablakmérművek. *Détshy Mihály nyolcvanadik születésnapjára*. Tanulmányok. Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 2002. 137–153.
Magyarországi középkori árkádok. *Magyar Múzeumok*, 8, 2002, 2. 14–15.
Soproni történetek. *Örökségvédelem*, 6, 2002, 1/2. 30–31.
Soproni történetek. *Örökségvédelem*, 6, 2002, 3/4. 27.
Szakál Ernő szobrászművész, Sopron Európa-díjas műemlékvédője (1913–2002). *Soproni Szemle* 56. 2002. 393–400.

2004

- Néhány soproni műemlék elméleti rekonstrukciója. *Műemlékvédelem*, 48, 2004, 2. 82–85.
A soproni középkori Várostorony és környékének védelmi rendszere (1270–1676). *Soproni Szemle*, 58, 2004. 62–69.

Sedlmayr Jánosról szóló írások

- Bujdosó Győző: Sedlmayr János Ybl díjas építész „Műemlékek elvi rekonstrukciói” című kiállításáról. *Műemlékvédelmi Szemle*, 9, 1999, 1/2. 133–144.
Császár László: Diósgyőrtől Sopronig. Sedlmayr János Ybl-díjas építész kiállítása az OMVH aulájában. *Magyar Építőművészet*, 83, 1992, 6. 44–46.

- Deák Zoltán: Sedlmayr János, az építész. *Műemlékvédelem*, 42. 1998. 128–134.
- Fekete Judit: Lopott betonbombák a nagyvázsonyi vár falában. *Magyar Nemzet*, 1993. január 28. 7.
- Gerő László: Sedlmayr János építész 60 éves. *Műemlékvédelem*, 36. 1992. 129–144.
- Jámbor András: Műemlékes anekdoták Sedlmayr János tollából. *Műemléklap*, 4. 2000. 11/12. 30.
- Jámbor Andrea: Utószó Sedlmayr János „Műemlékek elvi rekonstrukciói” című kiállításához. Országos Műemlékvédelmi Hivatal Pincegalériája, 1999. július 7. – augusztus 31. *Műemlékvédelem*, 43, 1999, 5. 309.
- Kubinszky Mihály: Sedlmayr János és Sopron. *Várhely*, 5, 1999, 3. 85–87., ill.
- Kubinszky Mihály: Visszatekintés a huszadik század magyar építészetére. II. *Magyar Szemle*, 10, 2001, 3/4. 112–135.
- Lővei Pál: Sedlmayr János. *Régi-Új Magyar Építőművészet*, 2005, 1.
- Nagy Zoltán: Hanzi. *Örökség*, 9, 2005, 1. 2.
- Román András: Az Epsomi Derbyre cilinderben kell kimenni, máskor viszont tornacipőt kell húzni. Interjú Sedlmayr Jánossal. *Műemlékvédelem*, 42. 1998. 113–119.
- Sedlmayr János Ybl-díjas építész. Kiállítási katalógus. Összeáll. Sedlmayr János. Gondozta: Déry Attila, Lővei Pál. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, [1992]. 64 p., ill. tartalma: Horler Miklós: Előszó. 1.; Sedlmayr János: Szakmai önéletrajz. 2–4.; Sedlmayr János építészeti munkái. 5–7.
- Sedlmayr János építészeti munkái. *Műemlékvédelem*, 42, 1998, 3. 135–138.
- Szakál Ernő – Schőner Lászlóné – Jámbor Andrea: Hogyan láttam Sedlmayrt? *Műemlékvédelem*, 42. 1998. 139–143.

(Összeállította: *Dávid Ferenc*, Horler Miklós és Bardoly István munkájának felhasználásával)

DOMINKOVITS PÉTER

Egy „vezető” földesúri familiáris,
Mankóbüki Horváth Bálint tudósításai
Sopron vármegye közállapotairól
(1614–1615)

Az elmúlt évtizedben, a kora újkori magyar történelem kutatásában is egyre nagyobb szerepet kapott (és kap) az egykorú információáramlás, a kommunikáció vizsgálata.¹ Az eddigi feldolgozások, esettanulmányok egyrészt a korabeli nyomtatott és írott sajtó, illetve röplapok alapján, az azok által közzéadott híranyag különböző szempontok szerinti (pl. az 1663–1664. év hadieseményei alapján történő) elemzését ad-

¹ E helyen még egy rövid historiográfia felvázolása sem lehet a cél. A kutatás korábbi eredményeit és legfőbb irányait jól jellemzik az Aetas. Történettudományi folyóirat 1995. 1-2. számában *Erdősi Péter*, *Lukács Zs. Tibor*, *G. Etényi Nóra*, *Csapodé Zoltán* tanulmányai, miként további szakirodalommal a legújabb feldolgozásokból hoz: *Információáramlás a kora újkorban*. Szerk.: Z. Karvalics László – Kis Károly, Bp. 2004. (Elsősorban: *Erdélyi Gabriella*, *G. Etényi Nóra*, *Pálffy Géza*, *Slíz Mariann*, *Tusor Péter* tanulmányai.)

ják, továbbá az információáramlás társadalmi hátterét, kapcsolathálózatát, mindezeknek motiváló erőit tárják fel. Szorosan ehhez az irányhoz csatlakozik az uralkodói, fejedelmi udvarok reprezentációjával összefüggő híradások rendszere. A másik – az előzőektől kategorikusan el nem választható, napjainkra karakteresen kirajzolódó – kutatási irány a hír- és információszerzés kiterjedt témakörébe tartozik. E területen a jelentős múltra visszatekintő postatörténet mellett az utóbbi időben a kémkedés, hírszerzés történetére vonatkozó kutatások látványosan megújultak.² De a kutatási területek gazdagságát kitűnően jelzi a szabad királyi városok egykorú királyi udvarhoz fűződő, és egymás közötti híráramoltatásának, kommunikációjának eddigi elemzése is.³

Az alábbi, kis figyelemfelkeltő forrásközlés csupán illusztráció. A korban kiemelkedően nagy szerepet játszó főnemesi udvarok és az azokhoz kötődő hű, vezető familiáris közötti gazdag levelezés, intenzív kommunikáció egy csekély részlete. Legegyszerűbb olvasatban a két levél információt szolgáltat a 17. század eleji Sopron vármegyéről, annak egy olyan évtizedéből, amikor a törvényhatóság jegyzőkönyve nem maradt fenn.⁴

A levelek címzettje Batthyány (II.) Ferenc, aki 1604. november 12-től 1625 augusztusában bekövetkezett haláláig töltötte be Sopron vármegye főispáni hivatalát. 1608-tól a főlovászmesteri méltóság viselőjeként a főnemesi elit tagja volt, rövid időszakig (1604–1609 között) a dunántúli kerületi főkapitány hivatalát is viselte.⁵ A megyetörténet szempontjából tán cseppet sem lényegtelen kérdés: a korszak nagyrabecsült főnemes, a Sopron vármegyében birtokkal nem rendelkező Batthyány (II.) Ferenc, a korábbi főispán, Nádasdy Ferenc halálát követően miképpen nyerhette el Sopron vármegye főispáni hivatalát?

A közölt leveleket egy Sopron vármegyei kisbirtokos, a Batthyányak intergenerációs familiáris családjainak köréből származó személy, Mankóbüki Horváth Bálint írta. Jelenleg az első urához Batthyány (II.) Ferenchez írott levele 1605-ből ismert, amelyben korábbi szolgálatairól, és elmaradt fizetéséről (3 vég karasia) is megemlékezik.⁶ Nagyszámú levelezése – a magán természetű információk mellett – egyértelműen arra mutat, hogy ő soproni birtokosként folyamatosan informálta a gyakran Vas vármegyei birtokközpontjain (Rohoncon, Körmenen) távol tartózkodó főispánt Sopron vármegye ügyeiről. Mai szóval, némi túlzással: valójában ő a főispán büki központtal egzisztáló rezidenseként tevékenykedett.

² Gazdag szakirodalommal, további kutatási szempontokkal: Pálffy Géza. Hírszerzés és hírközlés a török kori Magyarországon. In: Információáramlás a kora újkorban. Szerk.: Z. Karvalics László – Kis Károly, Bp. 2004. 125–161.

³ H. Németh István. A szabad királyi városok egységes fellépéséről a kora újkorban (16–17. század.) In: SSz, 56. 2002. 3. sz. 210–238., *Uő.*: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon (A felső-magyarországi városszövetség.) I. kötet. Bp. 2004. 193–207.

⁴ A 17. század elejéről Sopron vármegyének 1608-ig maradt fenn folyamatosan közgyűlési jegyzőkönyve. Feldolgozása: *Turbuly Éva*. Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1595–1608. Sopron, 2002. Az ezt követő két évtizedből – jegyzőkönyv hiányában – minden az itt közöltekhez hasonló dokumentum önmagában is nagy fontossággal rendelkezik.

⁵ *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főispánjai 1526–1848. Bp. 1994. 96., *Uő.*: Magyarország főméltóságai Bp. 1988. (a továbbiakban: *Fallenbüchl* 1988.) 82., *Pálffy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. In: *Történelmi Szemle*, 39. 1997. 2. sz., 269., Batthyány (II.) Ferenc életútjára adatokat hoz: *Koltai András*: Adam Batthyány und seine Bibliothek. Eisenstadt, 2002. (Burgenländische Forschungen Sdbd. XXIV.) 9–14.

⁶ Magyar Országos Levéltár (MOL) P 1314 Hg. Batthyány család levéltára (Batthyány cs. lt.), Missiles, Nr. 19.727. Horváth Bálint Batthyány Ferencnek, Szalónak, 1605. júl. 16.

A tárgyidőszakban, az 1601. május 2-i tisztújítástól, Sopron vármegye egy „törzsökös” családjának a tagja, nagyvági Vághy György viselte a törvényhatóság alispáni hivatalát.⁷ Ő egyértelműen Nádasdy Ferenc szervitorai közé tartozott; a kapui uradalom 1587. évi kifizetéseiben (illetve az ahhoz tartozó észrevételek között) többször is találkozhatunk a nevével.⁸ Hosszú vármegyei esküdti szolgálat után – a főispán-dominusz kegyétől segítve, a többi vármegyei hivatal „átugrásával” – 1601-ben rögtön az alispáni székbe emelkedett. János fivére a kapui uradalom udvarbírájaként ugyancsak a Nádasdy család szolgálatában állt.

E szituáció méginkább felerősíti azt a gondolatot, hogy Mankóbüki Horváth Bálint egyértelműen Batthyány (II.) Ferenc főispán Sopron vármegyei bizalmi embere volt. Miként a következő illusztratív példák is mutatják, javaslatokat is adva urának, folyamatosan tudósította őt a vármegye belső életéről. Így 1612-ben figyelmeztette Batthyányt: „idejn irena megh Na[gysá]god Vaghi Giörgnek, hofi mast ezt az egi zeket mulazna el, miuel hofi Na[gysá]godnak illien nagiban iaro dolga wacion, es Ebergeni⁹ sok emberek mellet procural, ne wallana walaki kart miatta, en az notariusnak Zantohazi¹⁰ wrannak megh emlitem, es w is ioualla hofi irion Na[gysá]god Vaghi wrannak felöle...”¹¹ Személyének súlyát és fontosságát hangsúlyozza az a tény, hogy ura utólagos beleegyezésével, a főispáni jogkört érintve, Vághy alispánnál vármegyei közgyűlés összehívására is beleszólt, őt a közgyűlési napirend pontos megadására utasította: „en kedigh megh irtam Vaghi Giörginek hofi az zek napiara generalis giwlistis hirdetesben es az vrannak mindenfele tudasakra adgia az dolghot mirwl lezen az giwles...”¹²

A forrásfeltárás jelen szakaszában 1596 januárjától ismert a két szomszédos törvényhatóság, Sopron és Vas közös közgyűlése. Valószínű, Nádasdy Ferenc e két vármegyét illető egyidejű, közös főispánsága is iniciálta ennek, a többnyire a Vas vármegyei Meszlenben megtartott fórumnak a létrejöttét. Itt a rendek a törvényhatóságokat közösen érintő, nagyobb súlyú ügyekről határoztak, pl. az első esztendőben a vallon zsoldosok elszállásolásáról, a hadseregellátásról.¹³ Zala vármegye 1606-tól regisztrálható csatlakozásával immáron egy nyugat-dunántúli sáv rendjei együtt értekeztek fontosabb királyi, nádori parancsok teljesítéséről, a török elleni védelem, a helyi társadalomszervezés problémáiról.¹⁴ 1613 során Horváth – Ebergényi ügyvédttől származó hírré hivatkozva – a Sopron és Vas vármegyék közös közgyűlésébe küldendő Sopron

⁷ Turbuly 2002, Nr. 228. A család már az Anjou és Zsigmond korban is a vármegye politikai elitjébe tartozott. Ld.: *Belitzky János*: Sopron vármegye története. 1. kötet. Bp. 1938. 894., 897., 902., 909-910., 912., 977., 1012., 1015.

⁸ MOL E-185 Magyar Kamara Archivuma (MKA) Archivum familiae Nádasdy (Nádasdy cs. lt.), Vasváry Ferenc kapui udvarbíró regestomába találtatott difficultasok Anni 1587. fol. 369-r. (MOL Mikrofilm, Nr. 31.991.) A téma feldolgozása: *Horváth László*: A kapuvári uradalom az 1580-as évek végén. In: *SSz*, 58. 2004. 4. sz., 353-385.

⁹ Valószínű, Ebergényi Péterről, és az ő ügyvédi munkájáról van szó.

¹⁰ Szántóházy Ferenc, 1601-től Sopron vármegye jegyzője.

¹¹ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, Nr. 19740., Horváth Bálint Batthyány Ferencnek, Bük, 1612. febr. 18. Batthyány elhúzódo perei miatt az évben többször is későbbi időpontra kellett halasztani a Sopron vármegyei törvényszékeket: uo. Batthyány cs. lt., Missiles, Nr. 19.743., uők, Bük, 1612. szept. 5.

¹² A datálatlan levél: MOL P 1314. Batthyány cs. lt., Missiles, Nr. 19.899., Horváth Bálint Batthyány Ferenchez, Bük.

¹³ *Tóth Péter*: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1595–1600. Szombathely, 1989. Nr. 136-149. (Vas megyei levéltári füzetek 2.)

¹⁴ *Tóth Péter*: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1601–1620., 1631–1641. Szombathely, 1992. Nr. 930-932. (Vas megyei levéltári füzetek 5.)

vármegyei követség személyi összetételébe is bele kívánt szólni: „talán io volna irnia Vaghi Georgnek, es Zantohazi wramnak hogi ne ineralna oda maghat Zepsi Janos¹⁵ az kőuetek köziben, mert aligh Sopronj warmegiebwl kett kőuet, miuel hogi wk ketten leznek Vaghi wram, es Zantohazi wram, es ne irnak be az varmegie credentialis leueliben.”¹⁶

Az alább közlésre kerülő levelekben Horváth Bálint az egykorú vármegye közgyűlési jegyzőkönyvekből megismerhető, gyakori problémákról szól, közöttük kiemelten a Rábaköz speciális gondjairól (folyó- és határvédelem ügye, katonaság problémája). Hasonlóképpen általános gondot jelentett az adóztatás kérdése, és folyamatos szolgálatot a pápai erősséghez járó ingyenmunka megadása.¹⁷ E sorok több esetben is további speciális mikrokutatás szükségességét vetik fel: pl. a vezető főúri familiáris és a vármegyei szolgabírák közötti hatásköri viszonyok konkrét esetekben történő tisztázását (ld. 1. sz. levél). Azt pedig, hogy nem egyedi esetről van a közölt forrásokban szó, kitűnően példázza Horváth egy 1613-ban írt hosszabb levelének Sopron vármegyére vonatkozó részlete.

„Az mi az varmegie giwlesit illeti ott azt wegezink hogi az Raba vagasara, es asasara rea mennienek, 1. Decembris az napia hogi akkorra giwllienek Papoczra,¹⁸ es hettfwn reguel el kezgik, innet az Raban belől minden kaputul, egi embert rendeltwnk asoual es nagi fejzeuel, az kik assanak, az Raba kőz fwstőnkint mennek az vagasara, es az ispan velek legien. Na[gysá]godnakis egi bizonios feő ember zolgaia legien az ispan mellett, azonkiwwl zolga birak, es egieb nemes emberekis legienek raia¹⁹ az kik pallerkogianak. Palatinus vram irt egi paranczolatot az kiben paranczol hogi harmadek ho pinztis kwlgiwk az Batorj Gabor²⁰ segetsigere valo louasoknak, azt mi az Vasuar megiei giwlesre hallaztottok, hogi az, mit ott wigeznek miis ahoz tartiok magunkat, mert nem wolt abbul instructiom Na[gysá]godtul. Az bwiek dolghat en proponalam az varmegienek, hogi nem az bwiek tartiak ott az praedikator,²¹ hanem Na[gysá]god akaria megh tartani nekiek, miuel hogi az kőssigh zereti tanetasat, es meghis hatta Na[gysá]god az bwieknek fenitigh alat hogi el ne kwlgik ha zeretik hanem megh tarczak az orzagh wigezis zerint, en az protutulomban²² [!] beis irattam.”²³

Ezek után cseppet sem tarthatjuk meglepőnek, hogy 1617 februárjában Vághy György alispán betegségéről is ő számolt be Batthyáynak: „az ispan Vaghi wram

¹⁵ A következő három szó lapszéli betoldás. Szepsy pályáivéről: *Dominkovits Péter*: Egy kora újkori ügyvéd pályaképe – Szepsy (Zepsy) János. In: *Aetas. Történettudományi folyóirat*. 2002. 2-3. sz. 5-35.

¹⁶ MOL P 1314. Batthyány cs. lt., Missiles, Nr. 19750. Horváth Bálint Batthyány Ferenchez, Bük, 1613. febr. 7.

¹⁷ Sopron vármegye egykorú feladataira ld.: *Turbuly Éva*: Megyei közigazgatás Sopron vármegyében a státútumok (szabályrendeletek) tükrében (1589–1771). In: *Fejezetek Győr, Moson és Sopron vármegyék közigazgatásának történetéből*. Szerk.: Horváth József, Győr, 2000. 21-37.

¹⁸ Pápóc, Vas vármegye.

¹⁹ Javított szó, eredetileg: raita/raipa betűhibával.

²⁰ Báthory Gábor erdélyi fejedelem.

²¹ Az egyháztörténet jelenlegi ismeretei szerint az egyetlen település a 16–17. századi Sopron vármegyében, amelynek református papja volt. 1613-ban Tolnai István nevű lelkésze ismert. Ld.: *Payr Sándor*: A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története. I. kötet. Sopron, 1924. 146. Minden bizonnyal ugyanarról a bői prédikátorról van szó, akit Cziráky Mózes 1617-ben szentháromság tagadóként említett. Ld. erről, a szentegyház hatósági jelenlét melletti feltöréséről: MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, Nr. 9510. Cziráky Mózes levele Batthyány Ferenchez, Dénesfa, 1617. júl. 31.

²² Recte: protocollumba.

²³ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, Nr. 19753. Horváth Bálint Batthyány Ferencknek, Bük, 1613. november 24.

ighen betegh, Sopronban az doctornal wagion, immar nem tudom addigh ha megh könniebwlj auag' nem...".²⁴ Jelenleg pontosan nem ismert Vághy halála, de az bizonyos, hogy 1618 augusztusában már Mankóbüki Horváth Bálint volt Sopron vármegye alispánja. Esete az egykorú főispán – alispán viszonyát is jól példázza!

A magyar nyelvű forrásokat betűhíven, de nem paleográfiai hűséggel közlöm. (A *ÿ*-okat és az *ü* hangértékű *w*-ket külön nem jelzem.) A kiegészítéseket a mai helyesírás szerint []-be tettem, az eredeti szövegben található elírásokat [!]-lel jelöltem. Minthogy a két levél címzése megegyező, azokat nem a forrásokat követően adom közzé, hanem itt jelzem. „Az Tekintetes es Na[gysá]gos Vrnak, Bottianj Ferencz wramnak w Na[gysá]ganak Sopronj cuarmegie feő ispannianak es Czarar Vrunck w Fölsighe louaz mesterinek, stanaczanak [!], nekem kegielmes wramnak adassik.”

1.

Újkér, 1614. szeptember 4.

Mankóbüki Horváth Bálint levele gr. Batthyány Ferenchez, Sopron vármegye főispánjához.

Zolgalatomath ayanlom Na[gysá]godnak mint Kegielmes Vramnak az Vr Istentull Na[gysá]godnak io egesseget es hoszú eleteth kiuanok. Az mirol Na[gysá]god ennekem irt hogy az Zelestey Adam²⁵ es Sybrik²⁶ hadat megh tudakosznam honn giólekesznek, es miczoda emberek giólnek allaiok, Rabakeószben hallo[m] hogy giólnek valami lovassok inkap hiszem hogy Sibrik Paall szamara valok, en azoknak az rabakeószy szolgabiraktull megh irtam es megis iszentem hagi mindgiarast ki menienek Raba keoszbol, ha penigh ki nem mennek, az falukat az szolgabirak raiok tamaszak es wket ki wszék Sopron uarmegiebol. Ittis hallo[m] hagi Viszén²⁷ vagio[n] mint egy huszo[n] eot lowas, azok azt hisze[m] hogy Zelestey Adamhosz hallgatnak, en azoknakys ma megh izente[m] hagi mindgiarast ki mennejenek az varmegiebol, mert ha ki nem mennek megh izente[m] az faluknak, hagi mindgiarast ki wszek wket, semmi olly boczoletes embert nem hallok keószottek, hanem az fele leszégeok es czauargok sententiassok, es az fele sleyt emberek, az Czyraki Balasko azt gondolo[m]

²⁴ MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, Nr. 19780. Horváth Bálint Batthyány Ferencnek, Bük, 1617. febr. 24.

²⁵ Szelestey Ádám 1593 novembere és 1594 februárja között Nádasdy Ferenc magánhadserégében szolgált, a sárvári hópénzes familiárisai közé tartozott, miként ugyanítt, ugyanezzel a létszámmal tüntette fel egy 1594 márciusi fizetési jegyzék is. Egy 1594-re datált írásban a viszonylag nagy számú, hét lovassal összeírt Szelestey nevét (ismeretlen okból) kihúzták a jegyzékből. MOL E 185. MKA Nádasdy cs. lt., Anni 1594. Az Sarwary ho penzes vra[i]mmal ualo zamuetesek regestuma, a octaua die Nouemb[ris] Anni 1593. vsq[ue] 8 di[e]m February Anni [15]94. per 3 mensis, MOL Mikrofilm (Mif.) Nr. 31.990.; uo. Register No. 96. Anno 1594 16 Marty. Az wramnak aduan fel ho pénzt., uo. Anno 1594. Az Lowas vram zamok. A két utóbbi összeírás: MOL Mif. Nr. 31.998. Neve szintén nem szerepelt az 1614-es familiárisok fizetéséről felvett jegyzéken. Ld.: uo. MOL Mif. Nr. 31.992.

²⁶ Nádasdy Pál szervitorainak 1614. évi jegyzéke szerint az ő szolgálatában csak Sibrik János állt. MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Az 1614. évi familiárisok, szervitorok jegyzéke (MOL Mif. Nr. 31.992.)

²⁷ T.i.: Visen

hogy el nem megyen uelek. Palatinus vramnak az ki lewelet ide kulte Na[gysá]gad[nak], vgian azo[n] dologba ide az varmegjere mas leweleys erkeszet w Na[gysá]ganak az varmegie azt deliberaltak, hofi az dica panszt [!] mind az ket terminusra egiczersmind Sz[ent] Myhaly napiara²⁸ az vtolso terminusra p[rae]stalia, az rowo koszeben, mert elob nem lehet. Jollehet w Na[gysá]ga igen fenegeti az varmegie[t] az veghbeliekell, hofi reaiok szalletya es mind addik rajtok tartia valamedik azt az contributiot nem prestaliak de elob annall nem lehet, az mi Na[gysá]godnak megh irtam, mert az keóssek nagy szegensegben vagio[n], sem borok sem gabonaiok ninczen, az kitol szeret tegiek ualaki maas az hogy az vtolso terminusys Szent Myhaly napia az orszagh uegeszese szerent, es minth hogy egiczer s mind kell mind az ket terminusra valot megh adnunk eleob megh nem adhatiok megh irtok w Na[gysá]ganak maganakys,²⁹ Palatinus wramnak es kertek azo[n] w Na[gysá]gat, hogy w Na[gysá]ga ne nehesztelien reank hogy elob megh nem adhatiok. Asz mi az szombathely giólesben ualo be menetelemetis illeti eóromast be mennek, mert volnanak dolgaim magamnakys, de az labomall igen gonoszuull vagiok, megh Posomban hogj megh wtotem uolt, megh sebeswlt es az melegbhen ualo jarasban orbanzys esset reya, es igen felek teole, hofi valami gonoszuull nw legyen dolgo[m], ahosz keppest ne[m] merek szeliell jarno[m], mind azo[n] altall ha lehet be megiek. Tarcza megh l[ste]n Na[gysá]godat io egessegben. Datum ex Wyker 4 die Sep[tem]bris Anno 1614.

Na[gysá]god szolgaya
Horuat Balint man[ul]ppria.

Gyűrűspecséttel lezárt eredeti, tisztázat.
MOL P 1314. Hg. Batthyány család levéltára, Missiles, Nr. 19763.

2.

Bük, 1615. április 1.

Mankóbüki Horváth Bálint levele gr. Batthyány Ferenchez,
Sopron vármegye főispánjához, császári főlovászmesterhez.

Zolgalatomat aianlo[m] Na[gysá]godnak mint kegielmes wramnak, algia megh az Isten sok iokkal Na[gysá]godat, mind az Na[gysá]godhoz tartozokkal egietemben. Itt Sopronj varmegiebe az zek megh lin, hanem az zek első napiara valami paranczolatokat praesentala Ispan wram az mellieket im oda kwltem Na[gysá]godnak,³⁰ azt talala az varmegie hofi generalis giwltis kel hozza. En altalam

²⁸ Szeptember 29-re.

²⁹ A következő két szó lapszélre írt betoldás.

³⁰ A levélhez ilyen jellegű iratmelléklet nem maradt fenn.

azirt kiretik Na[gysá]godat az nemes varmegie hogi praefigallion egi bizonios napot Na[gysá]god az giwles napianak, az mellien Na[gysá]godis ha raita lehetne ighen akartia az varmegie, ha csak Czepreghre hirdetetnyeis Na[gysá]god közellieb woltaert Na[gysá]godhoz, mert wgian sok dologh wacion az varmegieiben, kiualltkippen az Raba kőz allapattia, hogi telliesiggel el arezti az Raba wize, ha eleitt nem wezik, es mind az molnokra adottnek[?], annal fölöttő az papai gratuitus labor felőlis izent volt Török Istuan³¹ wram az varmegienek, hogi többet praestallianak hogi nem az kit az előtt praestaltak, azis nem kiczin dologh. Ismegh Palatinus³² wram ir egi leuelet, az meliben inti es kiri az varmegieket hogi az corona tarto witezlő rendnek walami[t] adnanak, segittsigekre, hogi ne kellettneiek el hadni az koronat, es az magiar nemzet gond uiseletlensighe miatt, ne idegenednik el tülő. Ezeket mind az generalis giwlisre hallasztottak, miuel hogi nem giwlist hanem zeket zolgaltottak, ezen kiuwlis sok rendbely dolg[ot] iradnak, az melliekirt ighen kiuanna az varmegie az Na[gysá]god jelen litit. Az lanseri teztartois kire enghemet, hogi Na[gysá]godnak tudasara adnam, miuel hogi egi Basty [?] neuw lator toluaj legent fogatot ott megh az tartomanjban, az meljnek ez jóuő pinteken, wgimint 3. Aprillis lezen törüenie, azert ha Na[gysá]god egi bizonios emberit kwlde oda annak az latornak törüeniere. Poganj Kata felőlis emlite a zek hogi Palatinus wramat busitotta wolna mast ottfen litiben, arrul azt mondgia hogi ighen sinistre informalta w Na[gysá]gat, mert semmi hatalmat nem czelekedet Ezterhas uram raita, hanem csak az minemő iozagha wolt inscriptioban Ezterhas³³ wramnak, azt waltotta megh az melirwl fassioia wacion.

Az mi az gerebeni³⁴ inscriptio dolghat illeti, arrul tractaltatni Cziraki,³⁵ Zantohazi,³⁶ es Ebergenj³⁷ wraimekkal, az mit talaltak raita, ha föl megiek Na[gysá]godhoz megh bezilghetem, wk azt mondgiak hogi megh walthattia Na[gysá]god, eginihanj rendbeli oka wacion az miért megh lehatt. Tarcza megh az Isten io egressigben Na[gysá]gadat. Irtem Bwkőn ma zerdan 1 Aprillis. 1615.

Na[gysá]god zolgaia
Horuat Balint.

Gyűrűspeccéttel lezárt eredeti, tisztázat.
MOL P 1314 Hg. Batthyány család levéltára, Missiles, Nr. 19769.

³¹ Enyingi Török István, Pápa földesura.

³² Bethlenfavi Thurzó György 1609–1619 között Magyarország nádora volt. *Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főméltóságai.* Bp. 1988. 70.

³³ Esterházy Miklós.

³⁴ Minden bizonnyal Gereblény értendő alatt. A település a mai Zsira határába olvadt.

³⁵ Cziráky Mózes

³⁶ Szántóházy Ferenc, az 1601-es tisztújítástól Sopron vármegye jegyzője.

³⁷ Valószínűsíthetően a térségben tevékenykedő egyik ismert ügyvédről, Ebergényi Péterről van szó, aki 1614-ben Nádasdy Pál első számú prókátora volt. MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt. Mif. Nr. 31.992.

Mindenekelőtt igyekszünk megnyugtatni az olvasót. Olyan elismert, a határainkon is átívelő pedagógiai tevékenységről szeretnénk rövid tájékoztatást nyújtani, amely sok szállal kapcsolódik városunkhoz! A Sopronban született és itt érettségizett *Kárpáti Zoltán* (1909–1972) egyetemi tanár aki Gombocz Endréhez hasonlóan sokat tett Kitaibel örökségének ápolásáért – az 1960-as évek második felében ötletadója volt, a halála után megvalósult tanulmányi versenynek. Öccsének, a közelmúltban elhunyt soproni tanárnak, *Kárpáti Lászlónak* (1917–2004) ő javasolta, hogy a gimnáziumok első és második osztályosai számára szervezzenek tehetségkutató biológiai tanulmányi versenyt, amely Kitaibel Pál nevét viseli.

A megvalósítás döntő lépése az volt, amikor *Kothaj József* megyei tanulmányi felügyelő és a győri tanár *Bokor Péter* támogató bekapcsolódásával – az 1973/74. tanév végén – a soproni Berzsenyi Dániel és a győri Révai Miklós gimnáziumok biológia tagozatos I. és II. osztályosai számára vetélkedőt szerveztek. A Sopronban megrendezett eseményen: *Csapody István* (1930–2002) erdőmérnök botanikus méltatta megnyitó beszédében, a volt soproni és győri diák, Kitaibel Pál életét, munkásságát. Ő vállalta a zsűri-elnöki feladatot és volt ezen évtől, több mint 25 éven keresztül, betegségének elhatalmasodásáig, a verseny aktív fejlesztője, részese. Az 1975/76. tanév őszén a Győr-Moson-Sopron Megyei Tanács Művelődési Osztálya a szomszédos megyéknek is elküldte a versenyfelhívást. Ennek eredményeként Komárom-Esztergom, Vas és Veszprém megyék gimnáziumaiból is jelentkeztek tanulók. (A szervezők később ezt az évet tekintették „hivatalosan” az elsőnek.) Kilenc évvel később, 1984 őszén már a főváros és az ország valamennyi megyéje csatlakozott, az akkor már a Művelődésügyi Minisztérium hivatalos közlönyében meghirdetett, biológiai-környezetvédelmi tanulmányi versenyhez. 1992-ben a szlovákiai, majd 1994-ben pedig a romániai magyar tannyelvű középiskolások is bekapcsolódtak. Kiemelhetjük még, hogy 1978-tól a gimnáziumok tanulóival együtt a szakközépiskolások is jelentkezhetnek.

Miután a soproni Erdészeti és Faipari Egyetem Növényteni Tanszékének akkori vezetője, illetve az egyetem rektora nem láttak fantáziát a kezdeményezésben, a szervezők másutt kerestek és találtak befogadót. Ennek köszönhetően a Kitaibel-Verseny döntőjének házigazdája – immár 30 éve – a mosonmagyaróvári Agrártudományi Egyetem. A kapcsolat ennél többet jelent, hiszen a nemzetközivé szélesedett mozgalom fejlesztésében, a tanulók teljesítményét értékelő munkában, az egyetem számos vezetője vett, illetve vesz részt. A döntő különböző feltételeinek megteremtésében (technikusok, kollégiumi vezetők, egyetemi hallgatók) az egyetem – korábban a Kos-

suth Lajos nevét viselő Gimnázium és Kollégiuma – segítségével, ugyancsak kiemelkedő jelentőségű!

Ezen idő során, több mint százezer (!) fiatal vállalkozott az „iskolai kötelezőnél” többet követelő feladatra. A három évtized legjobbjai között ma szépszámu természetkutatót, orvost, tanárt, erdő-, agrár és kertészmérnököt találhatunk. Gyakori az, hogy egy-egy tanuló felkészítő-kísérő tanára, korábban diákként vett részt a versenyen. Igaz, hogy a döntőnek Mosonmagyaróvár adott otthont, a verseny szaktanácsadói irányítása azonban, mégis Sopronban maradt. *Kárpáti Lászlót* 1977-től, e sorok írója, a Berzsényi Dániel Gimnázium szaktanácsadó tanára követte, országos és nemzetközi felelősként 20 éven keresztül. Harmadikként pedig *Hoczek László* megyei szaktanácsadó (jelenleg a soproni Roth Gyula Szakközépiskola igazgatóhelyettese) vette át a stafétabotot. Feltétlenül ki kell emelnünk azt is, hogy városunk három középiskolájának – a Berzsényi Dániel és a Széchenyi István Gimnázium, valamint a Roth Gyula Erdészeti Szakközépiskola – tanulói kiemelkedő teljesítménnyel jutottak a legjobb három közé. Ők és felkészítő tanáraik elnyerték a soproni Szabadosné Egyed Emma által készített Kitaibel-bronzplakettet.

Mielőtt a verseny legjellegzetesebb sajátosságait összefoglalnánk, felidézzük *Csapody Istvánnak* a 25. évforduló alkalmából írt „vallomását”: „Lapozgatom a magyar természettudományok géniuszának, Kitaibel Pálnak nevét büszkén viselő verseny egyre igényesebb meghívó- és programfüzeteit, s közben a bibliai példabeszéd jutott eszembe, amelyben a mag jó talajra hullott és fává terebélyesedett. Mert bizony negyedszázaddal ezelőtt, a hivatásszeretettel vezérelt két biológia szakfelügyelő Kárpáti László és Andrássy Péter egyikük sem gondolta, hogy kezdeményezésükből hagyomány lesz, a zsenge vetés mozgalommá terebélyesedik és a fővárossal együtt az egész országra kiterjedő, évről-évre megszervezett ünneppé válik. Szervezők, zsűritagok és felkészítő tanárok várták a tavasz zsongásával Mosonmagyaróvárra érkezőket, s mindent megtettek azért, hogy az ifjú versenyzők szárnypróbálgatásai sikerüljenek. Nem volt olyan résztvevő, aki ha kiemelkedő helyezést nem is ért el, ne gyarapodott volna tudásban, rutinban, fair játékban. Ezt nagymértékben elősegítette a családi környezet. Mindenki egy kicsit hazajött, s tapasztalatokat szerzett arról, hogy *milyen egy pártatlan verseny s milyen szép a minket körülvevő világ, a mi szűkebb hazánk, a szülőföld. S mert igazán csak azt szerethetünk, amit ismerünk, a Kitaibel versenyek évről-évre a hazaszeretet elmélyítését is szolgálták. Így váltak számomra is ünnepnapokká ezek a családi hangulatú szellemi viadalok, ma már emlékek, amelyekre minden tavaszon szívesen emlékszem.*”

Az őszinte, személyes vallomás, elsősorban a legjobbak mosonmagyaróvári szereplésének hangulati körülményeit tükrözi vissza. Az ezt megelőző hétköznapi követelményeiből, az alábbiakat emelhetjük ki:

– Olvasásra készítés. Az egyes szakaszokban (iskolai, megyei-területi, nemzetközi döntő) a számonkérhető ismeretek körét – Kitaibel élete, munkássága, hazánk környezet és természetvédelmi kérdései, védett területek és fajok – elszakadva a tan-

könyvi leckéktől, a Természet Búvár, valamint az Élet és Tudomány megjelölt írásai adják.

– Ismerkedés a tudományos kutatómunka alapjaival. Valamennyi jelentkezőnek önálló vizsgálódási feladatot kell választania természet-, vagy környezetvédelmi témakörben. A nemzetközi döntőbe eljutottak (évenként mintegy 140 tanuló) vizsgálódásukról kiselőadásban számolnak be. Valódi kuriózum az, hogy a legjobb 14–16 éves diákok kiselőadási dolgozatai a két versenykiíró lapban megjelenhetnek.

– A versenykiírás alapján minden megyéből, a fővárosból és a határainkon kívüli területekről szerepelhetnek versenyzők a döntőben. Ez a legszélesebb összevetési, tanulási lehetőséget jelenti, amelyről 1985-ben *Ádám György* akadémikus, így szólt megnyitó beszédében: *„Követendő példa a verseny országos döntőjének nyilvános jellege, az, hogy a tanulók és a szaktanárok megismerhetik a többiek tudását, törekvéseit, miközben bepillantást nyerhetnek a mosonmagyaróvári egyetem munkájába.”* Nem tudunk olyan tanulmányi versenyről, melynek döntőjében 80–90 középiskola tanulói szerepelnének Pozsonytól Budapesten, Szolnokon át Csíkszeredáig; illetve a felvidéki Tornaljától Miskolcon át Szegedig – felkészítő tanáraik jelenlétében.

– Kitaibel munkásságának közkinccsé tételében, amely a verseny meghatározó célkitűzése, az elmúlt harminc év kiemelkedően eredményesnek mondható. A versenyhez kapcsolódóan megjelent két könyv, valamint a kiíró folyóiratokban, több mint húsz, nagyobb terjedelmű közlemény – köztük írásainak első magyar nyelvű fordításai – a százezret meghaladó diák és tanárolvasó, önmagukért beszélnek! Jórészt ugyancsak e tanulmányi mozgalomnak köszönhető a KITAIBELIA elnevezésű botanikai folyóirat 1996-os megszületése, első számában *Csapody István: Kitaibel kora élete és munkássága* című írásával.

Irodalom:

Andrássy Péter – Dr. Csapody István – Hortobágyi T. Cirill: Kitaibel Pál és a Kitaibel Pál Középiskolai Biológiai Tanulmányi Verseny – ECHO PR. Kft., Veszprém – 1994

Andrássy Péter (szerk.): Huszonöt éves a Kitaibel Verseny – Versenybizottság, 2000.

SOPRONI ARCOK

MOLNÁR LÁSZLÓ | Buda Ernő (1921–2005)

Február 8-án, Nagykanizsán elhunyt Buda Ernő, gyémántokleveles bányamérnök, nemzetközi hírű olajipari szakember. Brennbergbányán született 1921. június 23-án. Elemi iskoláit ott végezte, 1931-ben bekerült a soproni reálgimnáziumba, majd az evangélikus líceumba. Ifjú cserkészként bejárta Európát német, angol és francia nyelvtudásának csiszolása céljából, számos, életre szóló barátságot kötve. Nagypapa, Breuer Gusztáv az 1853. évben iratkozott be a selmeci akadémiára. Hat gyereke közül a legfiatalabb – Breuer György – a Krassó-Szörény vármegyei Aninán született 1887-ben és 1909-ben tisztviselőként került Brennbergbányára, amikor az Urikány-Zsilvölgyi vállalat átvette a bányát.

Buda Ernő a soproni bányamérnöki karra iratkozott be. A Selmecről áttelepedett neves professzorok előadásait hallgatta s aktívan közreműködött az egyetemi ifjúság mozgalmában. 1943-ban szerezte meg bányamérnöki diplomáját. Szakmai pályafutását fúrómérnöként kezdte Nagykanizsán, 1944-től a MAORT műszaki titkára volt. A háború utolsó hónapjaiban Bajorországba hurcolt olajipari berendezések, csövek és műszerek hazaszállításában jelentős érdemeket szerzett. 1948-tól Lovásziban irányította az olajfúrás munkálatokat. A Munka Érdemrend arany fokozatát kapta 1952-ben. A nagylengyeli olajmező kútjainak kiképzésén túlmenően részt vett a felszíni létesítmények tervezésében és kivitelezésében, ahogy később leírta: „eltöltött a munka eredményességének örömmámora.” Az alföldi olajbányászat kezdetekor, 1954-ben Mezőkeresztesre helyezték, ahol az olajipari infrastruktúra kiépítésével, a dunántúli módszerek bevezetésével bízták meg.

Az 1956-os forradalom napjaiban munkásszállítási nehézségek és biztonságtechnikai okok miatt leállította a fúróberendezéseket. Elismerés helyett 1957. februárjában letartóztatták, statáriális bíróság elé állították, 6 hétig volt siralomházban. Egy év múlva a vádat ejtették, ennek ellenére Tökölre internálták, ahonnan fél év múlva szabadult, kényszerlakhelyéül Celldömölköt jelölték ki. Az olajos szakmába 1959 végén került vissza. A börtönben angol nyelvű szakirodalomhoz jutva megismerte a modern rétegrepesztési technika eljárásait. 1964-től kezdve a fúrólyukakból kitörő gáz és olaj megelőzési és elzárási feladataival foglalkozott. Jól képzett, bátor munkásokból kitörés-elhárítási mentőcsapatokat szervezett, és korszerű munkamódszereket, eszközöket dolgozott ki. Számos hazai olaj- és gázkitörés elfojtásában működött közre, hatalmas értékeket megmentve. A legemlékezetesebb az 1979. január 23-i nagy zsanai gázkitörés volt. A Zsanán történeteket Mezei András az Élet és Irodalom 1979. februári számában hosszú cikkben, majd a „Megkérdeztük...” című 1982-ben kiadott könyvében örökítette meg. Számos külföldi kitörés elfojtásával is megbízták. Megérdemelt tekintély vívott ki magának és az olajiparnak. Több országban járt előadó-tanulmányúton. Angol, francia és német szakfordításainak száma jelentős.

Munkássága elismeréseként Eötvös Lóránd-díjat kapott. Az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület Péch Antal-, Zsigmondy Vilmos- és Sóltz Vilmos-emlékérmekkel tüntette ki, 1997-ben tiszteleti taggá választotta. Szűkebb pátriája is elismerte: Nagykanizsa megyei jogú város és Zala megye is díszpolgárrá avatta.

Buda Ernő közösségi ember volt. A magyarság sorsa és jövője mindig érdekelte, aggodott érte, de mégis optimista volt. Rendkívül fogékony volt az újdonságok iránt. Páratlan gyorsasággal kezelte öreg írógépét, jelentéseit mindig maga írta, nyugdíjas fejjel megtanult számítógéppel dolgozni, mindig a legújabb megoldásokat használva. Soha nem panaszkodott, nehéz sorsáért sohasem vádolt senkit. Néhány éve tudta, érezte, hogy hamarosan el kell mennie. Összerendezte dolgait az Olajipari Múzeum részére. Élete utolsó éveiben körbeutazta mindazokat a helyszíneket, ahol élt és tevékenykedett. Meglátogatta a soproni egyetemet, a professzorok és barátok sírjait, megpihent az evangélikus templomban, sétált a Várkerületen. Brennbergbányán 2003. júniusában – a 250 éves magyar szénbányászat tiszteletére rendezett konferencián – búcsúzott el még élő iskolatársaitól, hamisítatlan brennbergi tájszólással.

Bölcs nyugalommal, kiegyezve a világgal halt meg nagykanizsai otthonában. 2005. február 16-án Litter Nándor, a város polgármestere búcsúztatta. Végso nyughelyére ősi selmeci szokás szerint kísérték az ország minden részéből érkezett bányásztársai. A temetés után a Művelődési Központ kamaratermében gyász-szakestélyen emlékeztek meg Buda Ernőről.

Buda Ernő

TURBULY ÉVA

Katona Csaba: „Kacérkodni fogok vele” Schlachta Etelka soproni úrileány naplója I.- II. 1838-1840. Mediawave Alapítvány, Győr, 2004-2005. 135. + 4 p.; 156. + 11.p.

Schlachta Etelka naplói nem ismeretlenek az olvasóközönség előtt. A naplókat több mint 60 éve, 1943-ban Csatkai Endre adta közre alapos bevezetővel, jegyzetekkel ellátva a Soproni Szemle külön füzeteként.¹ A közlés azonban nem volt teljes, Csatkai kihagyta a nem Sopronban íródott, valamint az általa túlságosan intimnek, vagy érdektelennek tartott részeket. Ezzel Schlachta Etelka és naplója közkincsévé vált, bevonult a köztudatba. Legalább is a soproniba. 1943 óta több, mint 60 év telt el. A napló újra felfedezése, egy teljes kiadás szorgalmazása Katona Csabának, a Magyar Országos Levéltár fiatal levéltárosának az érdeme. Elsőként az 1841. július 15-25 közötti, Balatonfüreden töltött időszak naplóit jelentette meg 2002-ben a Soproni Szemle 2-3. számának hasábjain², majd a most bemutatandó két kötetet. Szándékai szerint a napló még hiányzó kötetei is rövidesen publikálásra kerülnek.

Az eredeti napló 15 kötetet tesz ki. Az első három a gyermek és kamaszkor főként francia és német nyelvű bejegyzéseit tartalmazza, amelyek eddig még nem kerültek publikálásra. A most ismertetendő I. kötetben a IV.-V.-VI. kötet és részben a VII. tartalma, az 1838. december 27-től 1840. február 29-ig terjedő időszak bejegyzései kaptak nyilvánosságot, míg a II. kötet a VII-X. füzet tartalmát, az 1840. március 1.- december 26. közti feljegyzéseket tartalmazza.

Csatkai Endre 1941 tavaszán bukkant Schlachta Etelka nevére az Országos Széchényi Könyvtárban a korabeli folyóiratokat és napilapokat böngészve. Felkeltette érdeklődését a a Regélőben publikáló, fordító soproni leány. Egy rokon, Conrad Hauer vezérőrnagy révén jutott el Schlachta Etelka Budapesten élő unokájához, Bisell Margithoz, aki lehetővé tette számára a napló tanulmányozását és engedélyezte a közreadást. Csatkai Endre értesítette Házi Jenő főlevéltárost, aki felismerve a kézirat érté-

¹ Zadelji Schlachta Etelka soproni naplója 1838-1842. Sajtó alá rendezte és jegyezte: Csatkai Endre Sopron, 1943. 1-155.p.

² Katona Csaba: „Menj, menj leány, vegyülj a mulatság zajába...” Schlachta Etelka balatonfüredi naplója 1-2. rész Soproni Szemle LVI. (2002) 126-145. és 267-276.

keit más, a családra vonatkozó iratokkal együtt örök letétként megszerezte azt intézménye számára.³

Ki volt a napló írója, zadelji Schlachta Etelka? Petőfi kortársa, aki nagy költőnknel éppen 2 évvel volt idősebb, 1821. január 1.-én született. Tudjuk róla, hogy 1876-ban, 56 évesen halt meg.

Édesapja, zadelji Schlachta Ferenc 1777-ben a Liptó vármegyei Zadeljen született. Édesanyja az 1781-ben született báró Hauer Terézia.

Az apa jogász, kamarai tisztviseelő. Hivatali állomásai Temesvár, Zombor, majd Buda, ahol már kamarai tanácsos. Művelt, jogtörténeti műveket írt, amelyek az 1820-30-as években Bécsben jelentek meg. Budai hivatalát elfoglalva hamarosan ágynak dőlt, majd 1837. május 31.-én.

Anyai részről a báróságot Etelka nagyapja szerezte. Hauer Terézia Bécsben született, magyarul nem beszélt, csak németül és franciául. Lánykorában ő is naplót írt, tehetségesen énekelt. A házasságból két gyermekük született, egy korán elhalt fiú és Etelka, aki így egyetlen gyermekként nőtt fel.

Etelkának volt tehát kitől örökölnie mind írásra való hajlandóságát, éles esztét, mind zenei tehetségét. Körülményei és nyelvérzéke tették lehetővé, hogy már fiatal lányként több nyelvet írt és beszélt. A naplóírást 9 évesen kezdte. Fejlődésére a hozzá érzelmileg is közelebb álló apa van nagyobb hatással. Halála után egy ideig még Pesten maradtak, ahol átérték az 1838-as nagy árvíz szörnyű pusztítását. Ekkor, helytállását és hősiességét látva lett a romantikus ifjú lány Wesselényi feltétlen híve.

A kis család 1938. október 6-án költözött Sopronba, ahol számos anyai rokon élt. A Templom u. 3-ban béreltek lakást. Etelka 1842 márciusáig élt Sopronban. Anyagi viszonyaik meglehetősen szerények voltak. Egy cselédet tartottak, Etelka ruháit maga varrta, vasalta. Emellett zene, ének, olvasás, a helyi társadalmi eseményeken való részvétel töltötte ki idejét. Fordításai, kisebb irodalmi művei a Regélőben jelentek meg Ligeti Irma álnéven, vagy neve kezdőbetűivel. Elmondható, hogy Schlachta Etelka korában kiemelkedő olvasottsággal és műveltséggel bírt, publikációira Széchenyi is felfigyelt.

Erős nemzeti érzelmek fűtötték. Eljárt a megyegyűlésekre, a Magyar Társaság rendezvényeire. Részvényeket vásárolt a Soprony-Vasi Szederegyletben, zeneegyesületi tag volt.

1840-ben az özvegy férje érdemeiért 10 ezres kegydíjban részesült, ami helyzetüket jelentősen javította. A betegeskedő asszony kúrára és lányát férjhez adni 1841 júliusában Balatonfüredre utazott. A kiruccanás azonban tragikusan végződött, Schlachtáné augusztus 20-án váratlanul meghalt. A füredi út mégis eredményes volt, hiszen Etelka itt ismerkedett meg későbbi férjével, Szekrényessy József ügyvéddel, Széchenyi egykori jurátusával. A napló utolsó, még nem publikált kötete szól házasságuk első évéről. Az 1840-es években a mindketten a pesti társadalmi és irodalmi élet ismert alakjai. Kilenc

³ A kézirat Sopronba kerülésének körülményeit, illetve a Schlachta Etelka családjára vonatkozó adatok többségét Csatkai Endre idézett munkájának bevezetőjéből vette át a recenzens.

gyermekük született, köztük a legismertebb Kálmán, a magyar repülősport egyik úttörője, aki elsőként úszta át a Balatont Füred és Siófok között 1880 augusztusában. Anyja irodalmi hajlamát örökölve egy drámát is írt (Erminy). A férj később feladta ügyvédi hivatását és fürdőbérletekkel biztosította a család megélhetését.

Néhány szót a napló jelentőségéről. Kevés a reformkori női napló. Ismertebb közülük Kölcsey unokahúga, Antónia naplója 1838-ból.⁴ Erről írta a közreadó, Gábor Júlia, hogy a hiányzó magyar biedermeier női regény. Ugyanez elmondható Schlachta Etelka naplójáról is, amelyet olvasva felmerülnek az olvasóban a majdnem kortárs Bronte testvérek, de méginkább az 1775-1817 között élt Jane Austen nőalakjai és az őket körülvevő társadalmi miliő, a látszólag idilli, mégis kisebb-nagyobb intrikákkal, belső megosztottsággal és feszültségekkel teli világ. A másik feltétlenül számba veendő párhuzam Wesselényi Polixéna 1842-ben megjelent útinaplója⁵, amelyben 1835-ben tett olaszországi és svájci utazásáról számol be. A három napló egyszerre élvezetes olvasmány, irodalmi mű és korrajz, amelyekből a történészek is számos adatot nyerhetnek kutatásaikhoz. Jól kiegészítik egymást, hiszen a három nemesi származású hölgy a korabeli mikro-társadalom más-más rétegének képviselői. Mind anyagi, mind társaságbéli helyzetüket, lehetőségeiket tekintve különböznek. Ami összeköti őket, az a feltétlen hazaszeretet és a kor hőse, Wesselényi Miklós iránti feltétlen rajongás.

Az utinapló kivételével a szerzők saját maguk számára foglalták írásba legbenső gondolataikat, véleményüket az őket leginkább foglalkoztató kérdésekről. A naplók személyessége kiemelkedő erényük. A három szerző közül a 30-as éveiben járó Wesselényi Polixéna a legérettebb személyiség, aki a nyilvánosság kívánalmainak megfelelően átdolgozta ugyan naplóját, mégis, kiemelkedő műveltsége, erős és színes egyénisége, önálló véleményformálása élvezetes és életteli olvasmánnyá teszi azt a ma embere számára is.

A soproni olvasók számára különös jelentőséggel bír Schlachta Etelka naplója. Számos apró korabeli részlet, esemény azonosítható segítségével, amely más források alapján nem elérhető. A művelt, a társaságban nagy népszerűségnek örvendő, érzésektől gyakran túlfűtött leányzó naplóján keresztül betekinthetünk a korabeli Sopron, érintőlegesen Bécs és Pest mikrovilágába, megismerhetjük a város felsőbb köreinek mindennapos elfoglaltságait, életét. A naplóban kisebb súllyal szerepel a helyi polgárság, a városba települt bárók és grófok, nyugalmazott és még szolgáló, gyakran főrangú tisztek, a vármegyei bene possessionátus nemesség képviselői és családjaik a főszereplők. Akik ugyan Etelka szavaival „mindinkább megtörék a rangi különbség bilincseit s a kis város fensőbb köreihez oly kis kört is olvasztanak, mely habár nem születésre, de nevelés és belső lelki becsre

⁴ Magyar Hírmondó, Kölcsey Antónia naplója, Magvető Kiadó, Budapest, 1982. 301. A szöveget válogatta, gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta Gábor Júlia

⁵ Magyar Hírmondó, Wesselényi Polixéna: Olaszthoni és schweizi utazás, Magvető Kiadó, Budapest 1981. 462. Sajtó alá rendezte Győri János és Jékely Zoltán

nézve méltó vala hozzájuk" mégis tudatában vannak és büszkék társadalmi hovatartozásukra, belső köreikbe csak kivételes esetekben vonnak be kívülállókat.

Életükben mindennapos szerepet játszik a kártya, az énekléssel, zenéléssel tarkított összejövetelek, társasjátékok, bálók és piknikiek. Mindennapos program a korzó, üldögélés a Casinónál, séta a Neuhofnak nevezett mai Erzsébet-kertben, az ottani szabadtéri Arénában tartott koncertek és egyéb szórakoztató programok megtekintése, az esti színház. A társaság tagja gyakran látogatják a közeli falvakban lakó ismerősöket, barátokat, kirándulgatnak például Bánfalvára, Fraknóra, Eszterházára. A mindennapos elfoglaltságok közé tartozott vizit időben a baráti családok végiglátogatása. A betegeskedő, vagy éppen elfoglalt vendéglátóknak jogában állt a látogatókat elutasítani. Leányok számára tilalmas dolog volt nőtlen ifjak látogatását gardedám hiányában fogadni, nekik levelet írni. „De hisz itt levelet sem küldhet az ember postára anélkül, hogy az egész város tudná” – írja Etelka egy alkalommal elkeseredetten. A korabeli Sopron egyúttal a pletykálgatás melegágya, ahol az ifjú hölgyeknek az etikett ezernyi útvesztője között nagy figyelmet kell fordítaniuk makulátlan hírnevük megőrzésére. Ám Etelka nem csak ítéletet, ítélt is, csípős nyelve élvezetesen, olykor keményen ostorozza a neki nem tetsző jelenségeket és személyeket. Különösen, ha úgy érzi, lovagját akarja tőle eltántorítani valamelyik társnője. De kijut a neki nem tetsző férfiaknak is: Chernel Lajosról írja: Milyen iszonyú ember ez! Jó hazám! Ameddig néked sok ily, hibáiban megáltalkodott, jobbulásban makacs, műveletlen, durva, s amellet mégis felfuvalkodott s nevetséges, kevély sok ily fiad lesz, nem fogsz te emelkedhetni.”⁶

Mégis, ahogy erre a közreadó többször is kitér bevezetőjében, sejtelmes, érzéki világ Etelkáié, amelyben megfér a sokszor hangsúlyozott leányi ártatlanság a tetszeni vágyással, a hódítani akarással. Boldoggá teszi a kis családot Pozsony és Pest között szállító gőzhajó – gőzöny – kapitányának előzékenysége, csakúgy mint bármely rangjából férfiú felkeltett figyelme. Etelka sokoldalú, összetett egyéniség. Naplójának egyik fő érdeme éppen ez a sokszínűség, őszinteség, ahogy Csatkai szavaival nem kandi szemek, hanem saját maga számára veti papírra az őt leginkább foglalkoztató gondolatokat, naponta változó érzéseit. A szeretett apát elvesztő és a rideg anyától szenvedő leány szeretetre vágyik, szerelmes magába a szerelembe, amely más és más éppen a közelben lévő férfiban testesül meg számára. Retteg, hogy „elhagyatott, támasz nélküli vén szűz” leend. A reménytelen, plátói szerelem, Augusz Antal, az érett férfi Vojna gróf, a hannoveri ulánus tiszt, Riefkohl Rudolf egyaránt felkeltik érdeklődését. Naplói tekintélyes hányadát tölti ki a leendő férjről való elmélkedés.

Tisztában van szerény anyagi helyzetükkel, a jó party szükségességével. „Belőlem grófné, vagy birtokos földesasszonynak kell válnom hogy tökélyes boldog lehessenek, mélyen érzem – írja, bosszankodva egy alkalommal a „finnyás grófi orrokon”. Mégis taszítja anyja rideg, anyagias szemlélete, szerelmet és boldogságot akar. Büszke arra, hogy a bálók legtöbbet táncoltatott bálkirálynője. Nem csak külsejét, belső értékeit is nagyra

⁶ II.k. 21.p.

tartja, bár gyakran kesereg, hogy lelkét kevesen értik meg. „Kivétel vagyok az itteni lányok közt – írja – ki több energiát bírok, s kinek karaktere szilárdabb, nemesebb.

Annak ellenére, hogy anyja nem beszél magyarul, Etelka igazi honleány, aki a nemzeti szalagot kitűzve vesz részt meggyógyuléseken, látogatója a Magyar Társaság összejövetelének, adományokat gyűjt Mátyás szobrának elkészítésére. Széchenyi és Wesselényi rajongó tisztelője. Széchenyi már akkor sem egyértelmű megítélésére jellemző a hatalom részéről, hogy amikor egyik lovagja, az ulánus Riefkohl meghívást kap a legnagyobb magyar névnapjára, ezredese és egyik társa is azt ajánlják neki, karrierje érdekében ne menjen el. „Tehát ily hírben állasz te, nagy Széchenyink! Ki mindezt, amit tevé, hazánk javára, de soha a trón ellen tevé! Ki az országlás módja ellen felszólaltál, de soha királyunk ellen! Nem tudom bosszankodjam-e, vagy nevessek?”⁷ – írja erről.

A II. kötet két rövidebb bécsi és egy hosszabb pesti tartózkodás eseményeinek leírását is tartalmazza. Ezekből kiderül, hogy a családnak mindkét helyen kiterjedt ismeretsége volt, napjaik a soproniakéhoz meglehetősen hasonlóan teltek. Mindenesetre alkalmat adtak az operáért rajongó Etelkának a gyakoribb opera és színházlátogatásra. Pesten neves közéleti személyiségekkel (Eötvös József, a műgyűjtő Jankovich Miklós, Bajza) való találkozás, énekórák tették változatosabbá és érdekesebbé az itteni napokat. Különösen érdekes a börtönéből szabaduló Wesselényit köszöntő fáklós felvonulás leírása.

Maga az utazás is társasági eseményt jelentett, Bécs felé postakocsin, míg Pestre Pozsonyig kocsin, majd gőzhajón. Utóbbi kitűnő alkalmat nyújtott a már említett hajóskapitánnyal való ártatlan flörtre, valamint egy előkelő angol utazóval való hosszú társalkodásra a magyarokról és a hazaszeretetről. „a kis Melkore oldalam mellett maradt ülve, s nem is távozott többé, míg Pozsonyba nem értünk. Találá, hogy a nemes érzésű, művelt magyar jelleme nagyon hasonlít az angoléhoz. De mondá, hogy igen hátra vagyunk, bűnös tespedésben létez az egész lakóság. Egy angol, mondá, mit nem tehetne mindent egy magyar nemes birtokán! Ily szabadsággal, annyi joggal s ily Isten áldással! De itt nem művelik az észet, nem a földet! Igen keserűn, de fájdalom, igen igazságosan kelt ki eme restség ellen.”⁸

Néhány szót a közreadásról. Köszönettel tartozunk Katona Csabának a szöveg és bájos írója új életre keltéséért. Az elmúlt 3 évben lépésről lépésre publikálta a naplókat. A munka még nem ért véget, reméljük, egy év múlva újabb kötetet köszönhetünk és mutathatunk be. Míg a Soproni Szemlében közölt füredi naplórészek az eredeti helyesírás szerint, addig a tavaly és idén megjelent kötetek már a mai magyar helyesírás és központozás szabályait alkalmazva jelentek meg, ami a könnyebb olvashatóságot szolgálja. Az olvasó számára a szavak régies alakja, a szóhasználat biztosítja a kor hangulatába való beilleszkedést. A szükséges információkat a közreadó a lábjegyzetekben adja meg, a magyarázatra szoruló szó, kifejezés, vagy utalás esetében csak első említéskor.

⁷ II. k. 68.p.

⁸ II. k.131.p.

A naplóban szereplő személyek azonosítása Csatkai Ende információt is felhasználva ugyancsak a lábjegyzetekben történt. Természetesen így is maradtak olyan személyek, akiket a megadott információk alapján nem sikerült azonosítani. A könyv több tájékozódás érdekében célszerű lenne a leggyakrabban előforduló szereplőkről egy betűrendes melléklet összeállítása, amelyet a közreadó a következő kötetre ígért. A szövegben szereplő latin, német, francia, olykor olasz kifejezések többségének magyar fordítása ugyancsak a lábjegyzetekben szerepel.

A könnyebb eligazodást személy és helynévmutató szolgálja. Utóbbiaknál a már nem Magyarországhoz tartozó helységek esetében feltüntetésre került a mai név és a hovatarozás is. A két kötet publikálásának alapelvei mindenben megegyeznek. A közreadó a naplóban felbukkanó zeneművek és operák jegyzékét az utolsó kötet függelékében kívánja megjelentetni. Az első kötet végén a Shlachta család tagjait ábrázoló festmények, valamint a napló egy oldalának reprodukciója, a második kötetben a naplóban említett helyszínek – a korabeli Sopron, Bécs és Pest, valamint Fraknó, Kismarton, Fertőrákos stb. – ábrázolásai láthatók.

A naplók megjelentetése azért is példaértékű, mert azt több intézmény és szervezet együttműködése tette lehetővé. Ezek a Mediawave Alapítvány, Győr Megyei Jogú Város Levéltára, a Győri Tanulmányok Szerkesztősége és a kézirat őrzője, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Külön köszönet illeti Győr Megyei Jogú Város Levéltárának igazgatóját, Bana Józsefet a szervezés és előkészítés fáradságos munkájáért.

KUBINSZKY MIHÁLY

Megjegyzés az égő pusztához

A Soproni Szemle ez évi első száma méltón megemlékezett a hatvan évvel ezelőtt történt szomorú eseményekről, amelyek a második világháború végén Sopron várost is sújtották. A „Három írás-három sors” cím alatt megjelent visszaemlékezések közül az első, Csatkai Endre önéletrajzi írásának részlete, megrázó és történetileg hiteles. Ugyanúgy hitelesnek tűnik Stánitz Antal, egykori osztálytársam visszaemlékezése, mely megannyi, akkor külföldre vetődött nyugat-magyarországi lakos sorsára emlékeztet. A kettő között található íráshoz, mely Andrassy-Kuylenstierna Stella „Ég a pusztá” c. Svédországban még 1948-ban kiadott könyvéből származó kivonat, azonban néhány megjegyzést szeretnék fűzöm. Mert ez az írás a másik kettőtől eltérő műfaj. Megrázóan eleveníti fel a háború borzalmait. Egy olyan ország lakosaihoz szól, akik mindettől akkor távol maradhattak és a háború, a bombázások, a menekülés borzalmait nem élték át. Az írói szabadság természetesen a hatás érdekében a hiteles törté-

neti tényektől eltérő motívumokat is megenged, talán szinte meg is követel. De a „Soproni Szemle” helytörténeti folyóirat, mely az utókor részére forrásként is szolgálhat. Ezért szabad lenne felhívnom a figyelmet, hogy ebben az írásban az olvasó a való történetektől erősen eltérő ténnyel találkozhatott.

Sorrendben: Hepes alezredes valóban a Puma vadász-ezred parancsnoka volt, de nem „a legsikeresebb harci pilóta”. A vadász-repülőezred nem Sopronba menekült, hanem áttelepült az egykor vasmegyei Nagyszentmihályba (Grosspetersdorf), az írónt kísérő pilóták bizonyára más alakulathoz tartoztak. Nagy tévedés, hogy az írás utolsó fejezete a sohasem létezett soproni repülőtéren „játszódik”, melyet az írás szerint akkor – március 28-án- amerikaiak bombáztak volna. Az utolsó amerikai bombázás Sopront 1945 március 4-én érte. A repülőtéren összesereglett embertömeg aligha tudott volna egy közeli „jéghideg hegyi patak”-ban vagy egy „rókalyukban” menedéket találni. Az íróntól „néhány méter távolságra” egy német légvédelmi ágyú is alig nyithatott volna tüzet. Sopront nem március 29-én foglalták el az oroszok, az első páncélos-ék március 31-én ért ide (nyugat felől érkezve). Az Esterházyak cseklészi kastélya nem Sopron közelében van, hanem Pozsonytól is még 17 km-re, északkeletre. Sopronban nem volt svéd konzulátus, s az eddigi történeti ismeretek szerint legalábbis valószínűtlen, hogy Wallenberg a körülrárt Budapestről Sopronig eljutott volna.

Megjegyzem, hogy a cikkből hitelesek Tóth Sándor történésznek az írónt életére vonatkozó érdekes adatok, köszönet érte.

MUNKATÁRSAINK

Andrássy Péter középiskolai tanár, 9400 Sopron, Juharfa u. 18.

Dávid Ferenc művészettörténész, tud. Munkatárs,

MTA Művészettört. Kutató Intézet, 1014 Bp., Úri u. 49.

Dominkovits Péter főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf.82.

Domonkos Ottó ny. múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.

Gömöri János régész, történettud. Kandidátusa, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68

Jerem Erzsébet kandidátus, egyetemi docens,

Miskolci Egyetem Ős- és Ókortörténeti Tanszék, 1250 Bp. Pf. 41.

Kaus Karl régész, Burgenländisches Landesmuseum, A-7000 Eisenstadt

Kiss Andrea Phd.hallgató, CEU Medieval Studies Department, 1051 Bp., Nádor u. 9+.

Kiss Melinda művészettörténész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.

Kubinszky Mihály ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kőkényes köz 3.

Molnár László, ny. múzeumigazgató, Sopron, Fő tér 7.

Piti Ferenc tudományos főmunkatárs,

Szegedi Tudományegyetem, MTA-SZTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoport,
6722 Szeged, Egyetem u. 2.

Turbuly Éva levéltárigazgató, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.

Vásáros Zsolt építész, Narmer Építészeti Stúdió, 1111 Bp., Petőfi u. 15.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

Preisausschreibung	115
--------------------------	-----

NEUBEGINN DER ÖDENBURGER RUNDSCHAU VOR 50 JAHREN

OTTÓ DOMONKOS: 50 Jahre Ödenburger Rundschau II.: Stadtgeschichte, Denkmalschutz, Museumsangelegenheit	116
--	-----

UNSERE SACHLICHE ERBE

ERZSÉBET JEREM – ZSOLT VÁSÁROS: Das geplante touristische Besucherzentrum und Aussichtsturm am Bécsi-domb in Ödenburg	125
JÁNOS GÖMÖRI – KARL KAUS: „Panem et circenses“. Das Amphitheater in Scarbantia und sein Publikum.....	138
ANDREA KISS – FERENC PITI: Das „Fok“ des Neusiedler-See	164
MELINDA KISS: Spätrenaissance und Frühbarock Grabdenkmäler in Ödenburg	185

KLEINE MITTEILUNGEN

FERENC DÁVID: Die Ödenburg betreffenden Schriften von János Sedlmayr	207
PÉTER DOMINKOVITS: Die Berichte des Gesandten Bálint Horváth von Mankóbük	213
PÉTER ANDRÁSSY: Das Jubiläum des „Pál Kitaibel“ Studienwettbewerbs für Mittelschüler	220

ÖDENBURGER GESICHTE

LÁSZLÓ MOLNÁR: Ernő Buda (1921—2005)	223
--	-----

BÜCHERSCHAU

ÉVA TURBULY: Csaba Katona: „Ich werde mit ihm flirten...“ Tagebuch des Fräulein Etelka Zadjeli Schlachta Bd. I-II.	225
MIHÁLY KUBINSZKY: Anmerkung zur in Flammen stehenden Pußta	230

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén)
- a file-ok a cikkek megfelelő sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címet ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámozni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez. Kérjük, hogy a szövegben is szíveskedjenek jelezni az illusztráció helyét.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely (vagy terjedelem -től -ig)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m... l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, illetve az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyi rész pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!
- Sajnálattal közöljük, hogy 1500 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

A Szt. Mihály-temető későreneszánsz síremlékeinek művészettörténeti jelentőségére először Varjú Elemér hívja fel a figyelmet, 1906-ban id. Storno Ferenc fotókkal mellékelt levelet küld a MOB-hoz, amelyben kéri, hogy a különleges művészi formájú sírköveket helyezték műemléki védetség alá. A régi evangélikus temető sírköveinek ügyét – még mielőtt a temetőt felszámolták – 1906-ban az Evangélikus egyháztanács indítja el, a MOB-tól kérve szakmai segítséget. Bünker Raynald Divald Kornállal együtt ugyanezen évben cikket jelentetett meg a temetőről a Magyar Iparművészetben. Ők ketten foglalkoznak először behatóbban a síremlékek stíluskérdéseivel. A soproni emlékeket formaviláguk alapján ők hozzák először kapcsolatba a Felvidéken nagyobb számban fennmaradt protestáns fa epitáfiumokkal.

Bünker Raynald ugyanekkor Rách Ferenc városplébános segítségével kibetűzte a már nehezen olvasható feliratokat, amelyet később Csipkés Kálmán rajztanár és múzeumőr jegyzett fel. A síremlékek leírását és feliratait is tartalmazó, mindeddig nem publikált kézírata a Soproni Múzeumban az egyetlen forrás, amely az azóta is sokat pusztuló sírfeliratokat megőrizte.

Kiss Melinda:

Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban

Ára: 400,-Ft

Soproni Szemle

2005. harmadik szám

ötvenkilencedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.
Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.

További támogatónk:
Autoliv Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Hiller István, Kücsán József, Németh Ildikó,
Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár, Vass Balázs technikai szerkesztő

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs, Gömöri János
Hárs József, Jankó Ferenc, Kubinszky Mihály,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1800 Ft-ért.

Előfizetési díj 2005-re egy évre 1600 Ft, egyes szám ára 400 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban illetve a Nyugat-Magyarországi Egyetem Növénytan Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magassföldszint) kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.).

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

Soproni Szemle

2005. harmadik szám

ötvenkilencedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

50 ÉVE INDULT ÚJRA A SOPRONI SZEMLE

- DOMONKOS OTTÓ: A Soproni Szemle ötven éve III. A természettudományoktól a bibliográfiáig 235

LACKNER KRISTÓF KORA ÉS ÖRÖKSÉGE

- VINKLER BÁLINT: Bethlen Gábor és Sopron kapcsolatáról 242
KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ: „Ti vagytok a Város világossága...” (Adatok a Tudós Társaság második korszakához 1631–1674) 251
KISS MELINDA: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban 2. rész: társadalomtörténeti tanulságok 265

- KELEMEN ISTVÁN: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében 285

MŰHELY

- TUZA CSILLA: A koraújkori magyarországi céhtörténet kutatásának problémái és lehetőségei 306

SOPRONI ARCOK

- MOLNÁR LÁSZLÓ: Lobenwein Tamás emlékezete 314

SOPRONI KÖNYVESPOLC

- MAYER LÁSZLÓ – TILCSIK GYÖRGY (SZERK.): Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szombathely, 2003. (ism. Molnár Antal) 318
KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ: Lackner Kristóf és kora, 2. kiadás. Sopron, 2004. (ism. Ötvös Péter) 323
BEDÉCS GYULA (SZERK.): Gyöngyszemek. Kultúrtörténeti értékek Nyugat-Pannóniában. – Perlen Westpannoniens. Kulturhistorische Werte. Szombathely, 2005. (ism. Hárs József) 326

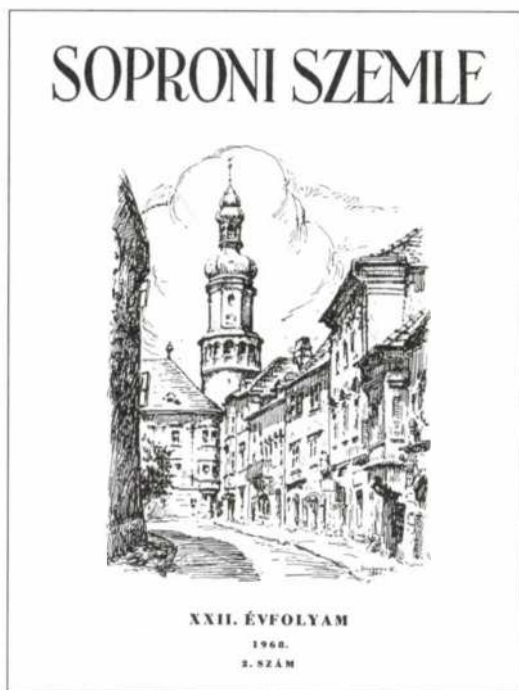
50 ÉVE INDULT ÚJRA A SOPRONI SZEMLE

DOMONKOS OTTÓ

A Soproni Szemle 50 éve III.
A természettudományoktól a bibliográfiáig*

Természettudományos témák a Szemle hasábjain

A Soproni Egyetem tanárai igen jól képviselték a természettudományokat a Soproni Szemlében, úgy a régiben, mint az újban. Az újjáéledt folyóirat első összevont számának megjelenése után mégis bírálat érte a szerkesztőt e terület „elhanyagolása” miatt. Jóllehet ez nem rajta múlt, mindössze arról volt szó, hogy a Peéry Rezsőtől 1955 júniusában átvett cikkek aránytalanságai nem voltak korrigálhatók pár héten belül. Csatkai Endre egyébként érdeklődött a természettudományok iránt, és személyes jó kapcsolatban volt a Bányászati és Erdészeti Egyetem oktató személyzetével is.

* A cikkhez kapcsolódó illusztrációk a Soproni Szemle 1966-os évfolyama egyes számainak rovetfejei, amelyeket Sterbenz Károly készített.

A Szemle 1955. évi 3–4. számában Györfi Jánostól hozta a „Sopron környékének fenyőtoboz- és fenyőmag károsítói és azok parazitái” című terjedelmes, jól illusztrált cikkét. Közvetlen ez után Csapody István „A Sopron környéki flóra elemeinek analízise” című tanulmányát közölte, így összességében a kettős szám közel negyedét, 42 oldalt szentelt a természettudománynak. Ezekkel szemben viszont az volt a kifogás, hogy annyira szűk szakmai érdekeltségű mindkét téma, hogy azokat szaklapokban kellett volna megjelentetni. A következő évfolyamban azután Csapody István, aki a történeti folyamatok kiváló kutatójává vált, szinte programot adott kollegáinak „A soproni természetvédelem múltja, jelene és feladatai” című tanulmányában. Kitért a kutatástörténetre, a Kőhida, Kis- és Nagytómalom közti lápsziget védelmére, a Szárhalmi erdőnek a Lajtai-tájhoz való kapcsolódására, a sztepprétek maradványaira, a Kőfejtő, a Bécsi domb értékeire egyaránt.¹ Főző Géza folytatta a régi Szemlében megkezdett sorozatát a gesztenyésekről és a gyümölcsösökről: „A soproni vidék gyümölcsjeinek származása és nevük eredete” című tanulmányával, majd később „A soproni borvidék” kérdéseit vizsgálta.²

HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

Kárpáti Zoltán, aki a háború előtti Szemlének is munkatársa volt, rendszeresen bírálta a szerkesztést a természettudományi cikkek hiánya, vagy gyér volta miatt: ő maga több publikációval segítette az aránytalanságok megszüntetését. 1957-ben „Kitaibel Pál (1757–1817)” című megemlékezésében a magyar botanikatörténet kimagasló tudósa előtt tisztelgett és soproni kapcsolataira figyelmeztetett. A következő évben pedig a Kitaibel Pál születésének 200. évfordulóján rendezett ünnepségekről számolt be.³ A későbbiekben is támogatta Csatkai Endrét jó barátként a Szemle szerkesztésében.

A Fertő-kutatás alapjait Vendl Miklós, Varga Lajos és Mika Ferenc rakták le a háború előtt.⁴ A MTA Biológiai Osztálya kezdeményezésére indította meg a Vízügyi

¹ SSz. 10. (1956) 230–255.

² SSz. 10. (1956) 17–30.; SSz. 17. (1963) 300–312.

³ SSz. 11. (1957) 141–143; SSz. 12. (1958) 155–161.

⁴ Varga Lajos – Mika Ferenc: A magyar Fertő halászata az utolsó 12 esztendő folyamán. SSz. 1. (1937) 24–44.; Varga Lajos: Hat év előtti osztrák vita a Fertő-tó sorsáról. SSz. 3. (1939) 121–136.

Tudományos Kutatóintézet (VITUKI) kutatógárdájának szervezését 1964-ben.⁵ Pichler János, a Kutatóintézet munkatársa vezette a vállalkozást, soproni segítői Garád Róbert, Csapody István és Gunda Mihály voltak. A munkacsoport vezetője „A Fertő-táj üdülővidékké alakítása és tudományos feltárása” címen be is számolt a kutatás és tervezés állásáról. Ugyancsak 1972-ben készült el a téma bibliográfiája, Lászlóffy Woldemár szerkesztésében. 1973-ban a MTESZ szervezésben megtartott környezetvédelmi konferencia anyagát a Soproni Szemle külön kiadványban jelentette meg.⁶

HELYTÖRTÉNET-ÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

1976-ban a VITUKI kiadásában megjelent „A Fertő-táj Monográfia előkészítő adatgyűjteménye” több kötetben. A néprajzi fejezetet e sorok írója szerkesztette és részben írta is. Hosszú vajúdas után, 1980-ban készült el a kutatás részletes terve, amelyről Pichler János számolt be a Szemlében. A MTESZ soproni munkabizottságának a Fertő magyar szakasza vizsgálataiban játszott szerepéről 1977-ben Garád Róbert adott részletes tájékoztatást. A fertői vízbázis létesítése a határsáv „áttörését” is jelentette az 1950-es években. Az üzemek társadalmi munkájának köszönhetően épült ki a vitorlástelep és a móló. Végül a strand építése is megtörtént, igaz, csak külön határsáv-engedéllyel volt használható a város és környéke állandó lakosai számára is.⁷ A Fertő életét és történetét is befolyásoló Rába-szabályozási tervekről, a Hanság lecsapolásáról egyaránt jelentek meg levéltári feldolgozások.⁸ Nagy László a balfi gyógyfürdő, az ásványvizek, a tóközeli klimatikus viszonyok elemzését végezte el, illetve ezek további kutatását szorgalmazta.⁹

1969-ben újjáalakult a Soproni Városszépítő Egyesület, amelynek szakosztályai a környezetvédelem, a természetvédelem és az erdészet kérdéseivel is foglalkoztak, és meghatározták a tennivalókat. Rác Józsefné Sopron város utcafásításairól készített részletes felmérést és dolgozott ki terveket.¹⁰ Csapody István a soproni hegvidék értékeinek hangsúlyozása érdekében tette közzé „A Löverek növényvilága” című dol-

⁵ SSz. 18. (1964) 382.

⁶ Pichler János: A Fertő-táj üdülővidékké alakítása és tudományos feltárása. SSz. 26. (1972) 99–115.; Lászlóffy Woldemár: A Fertő bibliográfiája. Bp., 1972; A XI. Soproni Műszaki Hetek környezetvédelmi előadásai (1973. október 12 – november 9.) Közzéteszi Gunda Mihály, Sopron, 1974. (A Soproni Szemle kiadványai, Új sorozat 7.)

⁷ Pichler János: A Fertő-táj tudományos kutatási terve. SSz. 35. (1981) 33–42., 129–141.; Garád Róbert: A Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége (MTESZ) munkabizottságainak szerepe a Fertő magyar szakaszának hasznosításában (1957–1975) SSz. 31. (1977) 128–139.; Garád Róbert: A Fertő vitorláséletének múltjából (1957–1975) SSz. 35. (1981) 251–259.

⁸ Dóka Klára: A Rábaszabályozás kérdése 1786-ban. SSz. 30. (1976) 55–60.; Uő: Adalékok a Rábaszabályozó Társulat történetéhez (1873–1948). SSz. 34. (1980) 17–28., 117–128.; Zádor Alfréd: A Hanság lecsapolásának története SSz. 36. (1982) 338–348.

⁹ Nagy László: A Fertő-táj hatása az emberi szervezetre. SSz. 41. (1987) 20–28.

¹⁰ Rác Józsefné: Sopron város utcafásításairól SSz. 35. (1981) 67–71.

gozatát.¹¹ A soproni erdők, emlékfák, emlékparkok történetéről, az erdészeti oktatás kérdéseiről és múltjáról Firbás Oszkár, Jereb Ottó, Metzl János és még mások is megosztották ismereteiket a Szemle olvasóközönségével. Jerem Erzsébet a vaskori táj rekonstrukciójáról írott tanulmányában új szemléletű vizsgálatok szempontjait, módszereit vázolta fel a régészeti kutatásban.¹²

Intézmények, egyesületek, üzemek

A Soproni Szemle újjáélesztésének programjában külön hangsúlyt kapott az üzemek életének bemutatása, jelenkori története.¹³ Itt most a teljesség igénye nélkül csak néhányat említünk meg azokból a cikkekből, jelentésekből, amelyek rendszeresen beszámoltak erről a területről. Ez egyben arra is rávilágíthat, hogy milyen vonzása volt a Szemlének, milyen széles kapcsolattal rendelkeztek a szerkesztők. Másrészt bizonyosság arra, hogy a Szemle ezekben a témákban pótolni igyekezett a soproni napilapok hiányát. De fontos az a tény is, hogy adatokat közöltek, írták a helytörténet számára fontos intézmény- és egyesület-történeteket.¹⁴ Hírt adtak néhány régi üzemről¹⁵ és az új gyárakról is. A legrendszeresebb éves jelentéseket a Soproni Múzeum,¹⁶ az idegenforgalom,¹⁷ a Levéltár,¹⁸ a Központi Bányászati Múzeum és a TIT¹⁹ szervezetei adták. Ezekből ismerhetjük meg a város művelődési szerkezetének változásait.

¹¹ SSz. 41. (1987) 2–19.

¹² Jerem Erzsébet – Rudner Edina Zita: Vaskori környezet- és tájrekonstrukció botanikai, pollen-, és faszénleletek vizsgálata alapján. SSz. 56. (2002) 17–27.

¹³ Dávidházy István: 50 éves a Soproni Posztó- és Szőnyeggyár SSz. 13 (1959) 270–273.; Winkler Oszkár: A Soproni Épületasztalosárugyár 25 éve. SSz. 31. (1977) 200–212, 289–297.

¹⁴ Szabó Jenő: A Soproni Városszépítő Egyesület története (1864–1983). SSz. 37 (1983), 1–16., 97–132., 289–304., SSz. 38 (1984), 1–28.

¹⁵ Baumann József: A soproni gázmű története (1865–1978). SSz. 35 (1981), 1–32., 97–128., 193–217.

¹⁶ Csatkai Endre: A Soproni Múzeum tíz éve, 1945–1955. SSz. 9 (1955), 134–148.; Domonkos Ottó: „Múzeumi Hónap” Sopronban (1963–1972). SSz. 27 (1973), 74–83.

¹⁷ Gereben Béla: Sopron város idegenforgalma a felszabadulás 10 esztendejében. SSz. 9 (1955), 149–151.; Friedrich Károly: Soproni Krónika 1957–1958. SSz. 12 (1958) 269–276, 13 (1959) 281–287, 364–369.; Friedrich Károly: Művelődési események, 1959–1966. (éves jelentések) SSz. 1962–1968.

¹⁸ Horváth Zoltán: A Soproni Levéltár harminc éve (1961–1991). SSz. 46 (1992), 106–125.

¹⁹ Hiller István: A Soproni Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1973. évi beszámolója SSz. 27 (1973), 86.

Bibliográfiai közlemények a Soproni Szemlében

Heimler Károly a Soproni Szemle feladatai közé sorolta a helytörténeti kutatás szempontjából fontos bibliográfiai adatok gyűjtését és közlését, a könyvismertetések, a *soproniensia* gyarapítását. Az újjáéledt Szemle igyekezett pótolni az 1943–1954 közötti kiesést, és mindjárt a két összevont 1955. évi számban közölte a Sopronnal kapcsolatos, fontosnak tartott, időközben megjelent műveket. A figyelőszolgálatot Csatkai Endre és segítőtársai, Mollay Károly és Verbényi László folyamatosan végezték és „anonymus” név alatt közölték az 1955., 1956. és 1957. évi adatokat. A kutatókat szolgálta az az összefoglalás, amely „A Soproni Szemle első tíz évfolyamának 1937–1944, 1955–1956 cikkei és szerzői” címen jelent meg és huszonnégy tárgycsoportba sorolta az anyagot.²⁰ A következő számokban is találkozhatunk bibliográfiai közlésekkel. 1966-ban Hiller István adott számot az egyetem oktatóinak publikációiról.²¹ 1970-ben, amikor Mollay Károly vette át a Szemle szerkesztését, Hiller István lett a titkárság és az olvasószerkesztő. Ekkor kezdte meg azt a sorozatot, amely a soproni vonatkozású éves bibliográfiát közölte. 1972-től az egyetem könyvtárossal együtt (Hiller István – Mastalírné Zádor Márta) 1991-ig végezték ezt a munkát. Hiller István elhunya óta Mastalírné Zádor Márta összeállításában jelenik meg az éves bibliográfia.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Egy-egy kiváló munkatárs, szerkesztő elhunya után a Szemle közli publikációik listáját. Így „Heimler Károly irodalmi működése” címen Thier László adta közre az összegyűjtött adatokat.²² Csatkai Endre hatalmas tudományos és hírlapírói-helytörténeti munkásságát Környei Attila állította össze két nagy közleményben.²³ Mollay Károly pontos nyilvántartást vezetett irodalmi munkásságáról, így azt 80. születésnapja alkalmából hiánytalanul lehetett közölni.²⁴ Csapody István elhunya után Bartha Dénes tett ennek a szomorú kötelességnek eleget, Környei Attila váratlan halála után pedig a múzeum könyvtárosa, F. Bárczy Éva gyűjtötte össze az 1964–1999 között megjelent könyvei és tanulmányai jegyzékét.²⁵

²⁰ SSz. 11 (1957) 335–352.

²¹ Hiller István: Húsz esztendő faipari szakirodalma. SSz. 20 (1966) 178–181.

²² Thier László: Heimler Károly irodalmi működése. SSz. 9 (1955) 160–161.

²³ Környei Attila: Csatkai Endre irodalmi munkássága. SSz. 25 (1971) 66–75, 145–165.

²⁴ Mollay Károly irodalmi munkássága. SSz. 47 (1993) 403–422, kiegészítés az 1993–1997. évekről: SSz. 51 (1997) 192.

²⁵ Bartha Dénes: Csapody István műveinek bibliográfiája. SSz. 56 (2002) 5–16; F. Bárczy Éva: Környei Attila irodalmi munkássága (1964–1999) SSz. 54 (2000) 217–223.

A Soproni Szemle rovatrendje

A Soproni Szemle az 1937-es induláskor kialakított egy rovatrendet, amelyet az 1944-ben bekövetkezett megszűnéséig megtartott: tanulmányok, kisebb közlemények, várak, kastélyok és nemesi kúriák, nagyjaink (életrajzok), a Soproni Múzeum közleményei, könyvismertetés, könyvészet, képek jegyzéke. Az volt a szokás, hogy az egyes cikkek és természetesen jelentősebb tanulmányok terjedelmesebb anyagai különnyomatként is megjelentek „A Soproni Szemle kiadványai” címen. Az 1944-es utolsó számban 164 különnyomat címét ismertették.²⁶ Az igazi különkiadványok az időnként egy-egy számhoz kapcsolt krónikák lettek volna, de ezek nem szerepeltek ebben a közleményben.

Az 1955-ös újraindulás lényegében megtartotta a korábbi rovatrendet, de például a „tanulmányok” címszó elmaradt a tartalommutatóból. A helytörténeti adattárat később a „Helytörténetírásunk időszerű kérdései”, illetve a „Kisebb közlemények” váltották fel. Természetesen 1955-ben hiányt pótolta a folyóirat életéből kimaradt évek eseményeinek krónikája. A Könyvespolc a soproni vonatkozású könyveket, esetleg folyóiratokban megjelent cikkeket ismertette, de a recenziók szerzői sokszor ki is egészítették a bemutatott műveket a témára vonatkozó fontos adatokkal. A Sopron kulturális élete című rovat 1959-ben indult. Mindezek Mollay Károly főszerkesztősége alatt is megmaradtak. Jelentősen gyarapodott azonban a kisebb közlemények száma.

Mollay Károly főszerkesztő betegsége, majd 1997 áprilisában bekövetkezett halála után generációváltás történt a Szemle szerkesztésében. Átmeneti időre, a korábban begyűlt cikkek közlését folytatva Turbuly Éva levéltárigazgató vállalta a szerkesztést. 1998-ban egy, a nagy létszámú szerkesztőbizottságból szerveződött szűkebb szerkesztőség alakult Szende Katalin vezetésével, aki felelős szerkesztőként végzi napjainkban is a folyóirat szerkesztését.

MEGEMLEKEZÉSEK

A Soproni Szemle külső arculata is megváltozott, a modern könyvészet szellemében alakult a címlap és a tördelés. Tartalmát tekintve a tanulmányok, Műhely, Sopron kulturális élete, Soproni arcok, Soproni könyvespolc, Közlemények rovatrendben kaptak helyet. Szende Katalin 1998-as beköszöntőjében azt írja: „Szerkesztési alapelveink, a jövőre vonatkozó elképzelések közül azt szeretnénk kiemelni, hogy lehetőségeink szerint minden számot egy-egy témakör köré csoportosítunk, még ha nem is szorosan vett tematikus számokról lesz mindig szó. Az idei első szám mottója «Sopron és a külvilág» lehetne: a város és környezete kapcsolatáról szól szinte minden írás. Ugyanakkor azt szeretnénk, ha ez a mottó a Szemle minden számára jellemző lenne, szóljanak az írások akár természettudományos kutatásokról, művészetekről, vagy a '48-as forradalomról –

²⁶ SSz. 1944. Függelék.

hogy csak ez évi terveinket említsük. Szeretnénk Heimler Károly, Csatkai Endre és Mollay Károly nyomdokain haladva olyan magas színvonalú tudományos lapot szerkeszteni, amely a város határain belül és kívül egyaránt érdeklődésre tarthat számot. Ehhez kérjük olvasóink és leendő szerzőink megértő támogatását.”²⁷

A fenti elvek szerint már nyolcadik éve jelenik meg a Szemle, a következő tematikus blokkokkal: 1998: Sopron és a külvilág; Tudomány és oktatásügy; Egyházak a nagyvilágban. 1999: A város és határa; Gazdaság és közigazgatás, 1848–1849; Végrendeletek és hagyatéki leltárak. 2000: Fénykor és politika (16–17. század); Környei Attila emlékezete; Ezredforduló I.; 2001: Ezredforduló II.; Táj, település, társadalom; Települések és társadalom a középkorban. 2002: Természeti környezetünk; Háború, szellem és szerelem (A 19. század arcai); Politika és társadalom a kora újkorban (16–17. század); Táj és társadalom. 2003: Kortörténet és várostörténet I. ; Kortörténet és társadalom II. (20. század); Iskolatörténet és várostörténet. 2004: Beszélő akták; Német–magyar együttélés I. (nyelvészet, ipar, kereskedelem, szőlőművelés); Német–magyar együttélés II. (kitelepítések). 2005: Hatvan éve történt; Tárgyi örökségünk. Az utolsó évek arról győzték meg a szakembereket és az érdeklődő olvasót, hogy az úgynevezett tematikus számok felhívják a figyelmet a város történetének fontos időszakaira, és új kutatási irányokat próbálnak megmutatni.

A „Soproni Szemle Alapítvány” 1998-ban jött létre, hogy lehetővé tegye a Városi Önkormányzat, a Városszépítő Egyesület és más támogatók anyagi erejének összefogását és a Szemle zavartalan megjelentetését.

Ha visszatekintünk a Soproni Szemle több mint hatvan éves történetére, azt állapíthatjuk meg, hogy a lap helyzete sohasem volt könnyű. Hol anyagi nehézségek, hol politikai erőszak, gáncsoskodás nehezítette a munkát. Gyakorta a szerkesztők és néhány szerkesztőbizottsági tag szívósságán múlott a folyóirat talpon maradása. Az eredmények azt bizonyítják, hogy nem volt hiábavaló ez a fáradságos munka, mert generációkat nevelt a város szeretetére, erősítette a lokálpatriotizmust.

²⁷ SSz. 1998. 3.

LACKNER KRISTÓF KORA ÉS ÖRÖKSÉGE

VINKLER BÁLINT

Bethlen Gábor és Sopron
kapcsolatáról*

Lackner Kristóf életének és korának tanulmányozása kapcsán felmerül az a kérdés is, vajon hogyan viszonyult Sopron városa Bethlen Gábor első magyarországi hadjáratához és soproni uralmához 1619. november 30. és 1621. május 22. között. A háborús frontzónába kerülő Sopron sorsát elsősorban a két uralkodó, II. Ferdinánd német császár és magyar király, valamint Bethlen Gábor erdélyi fejedelem katonai-hatalmi erőviszonya határozta meg, de a város – mint önálló hatóság és erőd – megkönnyíthette, illetve meg is nehezíthette a harcoló felek dolgát. Sopron város tanácsát még a harcok előtt mindkét fél felkereste levélben; fenyegetésekkel igyekezvén elrettenteni a városatyákat attól, hogy az ellenséges felet támogassák. Mint ismeretes, Sopron városa Bethlen Gábor és a felkelő magyar rendek oldalára állt. Kockázatos lépés volt ez, hiszen a város Bécstől mindössze 80 kilométerre feküdt, míg Gyulafehérvártól, Bethlen fejedelmi székhelyétől ezer kilométer választotta el. (A nehéz terepviszonyokról nem is beszélve, amelyek az erdélyiek előrenyomulását akadályozták.) Jelen munkámban azokra az okokra szeretnék rávilágítani, amelyek Sopron városát arra indították (indíthatták), hogy a Habsburg-párt fenyegetéseit figyelmen kívül hagyva megtegye ezt a lépést. Ahhoz, hogy megismerjük az evangélikus városi tanács és benne Lackner polgármester döntéseinek hátterét, érdemes felvázolni az eseményeket meghatározó történelmi erővonalakat.

A 17. század első harmadában a tekintélyében megtépzott katolikus egyház sikeresen használta ki a reformáció szellemi megtorpanását, és egyre nagyobb területeket hódított ismét vissza. Ezt a „hátszelet” a Habsburg család uralmának megszilárdítására használta fel a Duna-medencében. Immár a Habsburgokkal szemben álló nemesség és a protestáns vidékek kerültek veszélybe. Mindez összefogásra ösztönözte a protestánsokat és a rendeket Magyarországon. Mint ismeretes, először Bocskai István, majd Bethlen Gábor állt a rendi mozgalom élére. Az ellentét – katolikusok és nem katolikusok: Habsburg-pártiak és nem Habsburg-pártiak között – háborúhoz vezetett, amely a híres prágai felkeléssel kezdődött 1618 májusában és a vesztfáliai békerendezéssel zárult három évtizeddel később. A Királyi Magyarország protestáns nemessége, követve a cseh nemesség példáját, szakított Habsburg II. Ferdinánddal, és Bethlen Gábor erdélyi fejedelmet hívta meg a magyar trónra.¹ Minden hatóság, vármegye, szabad királyi város és végvár válaszút elé került: kövesse-e a fellázadt nemesség példáját. Megtartá-

* A cikk korábbi változata előadásként elhangzott a soproni Széchenyi István Városi Könyvtárban a Soproni Tudós Társaság megalakulásának 400. évfordulóján, 2004 novemberében rendezett konferencián. A szerkesztőség köszönetét fejezi ki Horváth Csabának, a könyvtár igazgatójának, hogy az írást figyelmünkbe ajánlotta. (A szerk.)

¹ Pach Zsigmond Pál, R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Magyarország története 1526–1686. I. Budapest, 1985, 812–840.

sukért a szembenálló felek (a Habsburg-párt és a szövetségesei) valóságos hadjáratot indítottak. Sopron mindkét fél számára különösen fontos volt mint az osztrák örökös tartományok védelmét biztosító Bécs–Kanizsa vonal egyik kiemelkedő erődtényezője.²

Sopronnak mérlegre kellett tennie a szembenálló felek ígéreteit és fenyegetéseit: vajon kinek az oldalán vészelteti át jobb reménységgel a háborút, illetve kitől várhat nagyobb segítséget érdekeinek érvényesítéséhez. A legfontosabb érdek a szabad vallásgyakorláshoz fűződött.³ II. Ferdinánd minden hatalmát a katolikus restauráció szolgálatába állította, komoly veszélybe sodorva ezzel a lutheránus városok vallásszabadságát. (Sopronban ekkortájt 20 családot leszámítva már mindenki az „új”, azaz evangélikus hiten volt.)⁴ A veszélyt tetézte, hogy Ferdinándnak sikerült maga mellé állítania Sopron vármegye nagyhatalmú birtokosát, Esterházy Miklóst, a későbbi nádort. Az evangélikus városatyák 1619-ben el is határozták, hogy a nehezen megszerzett vallásszabadságukra vonatkozó minden emlékeztetőt lejegyeznek, és egy könyvben összegyűjtve hagyják az utókorra, hogy majdan alkalomadtán újraéledhessen az evangélikus szellem.⁵ Az ötlet Payr Sándor egyháztörténész szerint csakis a történeti és jogi érzékkel megáldott Lackner Kristóf belső tanácsostól származhatott.⁶

Ami a vallási fenyegetettséget illeti, a soproniak Bethlentől is óvakodhattak, hiszen annak vallásában, a kálvinizmusban bomlasztó belső veszélyt láttak, így őt feltehetően még veszélyesebbnek ítélték, mint Ferdinánd császárt, hiszen a katolicizmus számukra vallási téren külső veszélyt jelentett. A kálvini és a lutheri protestánsok viszonyáról Bethlen Gábor így ír: *„Egymást nem hogy szeretnék, de ha lehetne, egyik religio az másikat momentumban vesztené el, úgy gyűlölik egymást...és egymást addig űzik, ölik, kergetik, vágják, hogy az megerősödött és religiójukkal összefonott papista státusok dolgokban eljárak.”*⁷ A Dunántúlon is szembefordultak a lutheri és a kálvini reformáció hívei, s a híres csepregi hitvitában ki is mondták a két felekezet különválását. Sopronban például két alkalommal is előfordult, hogy a kálvinizmus gyanújának felmerülése miatt a város lelkeszt bocsátott el; 1570-től pedig a latin iskolába csak azzal a kitételrel alkalmaztak tanítót, hogy az nem lehet kálvinista.⁸

Ha tehát nem a protestáns szolidaritás, akkor mi lehetett az, ami a soproniak számára vallási téren vonzóbbá tette Bethlen uralmát Ferdinándénál? A válasz a fejedelem humanista toleranciájában keresendő. Abban a humanista toleranciában, amely Lackner Kristóf eszmevilágát is átszötte.⁹ Bethlenről tudjuk, hogy semmilyen intézke-

² Nagy László: Adalékok Bethlen Gábor seregének dunántúli hadműveleteihez. Hadtörténelmi Közlemények 73 (1960), 72.

³ Szende Katalin: Sopron városának sérelmei az 1619–20-as országgyűlésen. SSz. 45 (1991), 242–248.

⁴ Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 141.

⁵ A város a Szent György napi közgyűlés első pontjában hozott erről határozatot. Póda Endre: Sopron sz. kir. város monographiája. I. Sopron, 1890, 420–421.

⁶ Payr Sándor szerint Sopron többek között ennek az intézkedésnek köszönheti mai rendezett levéltári gyűjteményét. Vö.: Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközség története. I. köt. Sopron, 1917, 257.

⁷ Barcza József: Bethlen Gábor a református fejedelem. Budapest, 1987, 14.

⁸ Kovács József László: Irodalmi élet, polgári és főúri kultúra, udvari élet a XVI–XVII. században. In: Házi Jenő emlékkönyv. Szerk. Dominkovits Péter, Turbulay Éva. Sopron, 1993; Újabb kiadása: A szülőföld nem enged. Kovács József László válogatott irodalomtörténeti – helytörténeti írásai. Sopron, 2002, 70–81, itt: 72–73.

⁹ Bethlen vallási toleranciájáról lásd Barcza i. m. 157–209; Lackner eszmevilágáról lásd Kovács József László: Lackner Kristóf és kora, 2. kiadás. Sopron, 2004, 137–167.

dést nem hozott az evangélikusok beolvasztására, sőt az uralma alá tartozó evangélikus szász kultúra figyelemre méltó virágzásnak indult. Ezt nyilván tudták a soproniak is, ha máshonnan nem, a németországi egyetemekre peregrináló erdélyi szász lutheránusoktól. Szenczi Molnár Albert, a fejedelem humanista tudósa Lackner polgármester barátja is volt,¹⁰ aki 1618-ban a következőket írja Bethlennek erdélyi szász körútja kapcsán: „...csodálatos módon örvendeznek az uralmad alá tartozó hét szász szék lakosai, akik örvendezésüket nyilván kifejezték előttem, midőn városaikon és területeiken átutaztam.”¹¹ Arról is tudnia kellett a város tanácsának, amikor Bethlen meghódolásra szólító leveleit, majd ultimátumát (lásd alább) kézhez kapta, hogy a fejedelem még csak nem is részrehajló saját kálvinistái irányában. Hadjárata első állomásán, Kassán, a Szent Erzsébet dómot a fennálló számarány értelmében a lutheránusoknak ítélte.¹²

A városnak lehettek elvárásai az oktatásügyet illetően is. Míg II. Ferdinánd, saját bevallása szerint, szívesebben látta volna birodalmát elpusztítva, minthogy egy eretnek lutheránus is éljen benne,¹³ Bethlen bőkezűen pártolta az iskolákat Erdélyben, és nem csak a kálvinistákat. Különösen biztató lehetett a soproniak számára a segesvári szász lutheránus kollégium esete, amely éppen az általunk tárgyalt háborús időszakban bővült teológiai és filozófiai fakultással.¹⁴ A tanácsban akkoriban napirenden volt a városi latin iskola evangélikus gimnáziummá való fokozatos átalakításának ügye, ahová a városi polgárok és a környékbeli nemesek gyermekeiket járathatták volna. Ilyen iskola ugyanis akkor a közgyűlési jegyzőkönyvek tanúsága szerint nem volt Sopronban.¹⁵ Lackner Kristófot is, aki felnőttként azután a soproni evangélikus oktatásügy elkötelezett híve lett, kénytelenek voltak szülei Csepregre küldeni.¹⁶ Az első komolyabb lépést a városvezetés e téren éppen 1619-ben, a Bethlen-féle szabadságharc előestéjén tette. A tanács hivatalba helyezett egy harmadik városi prédikátort Huber Márk személyében, akinek beiktatási beszédét Lackner Kristóf írta.¹⁷ Huber a városi iskolában teológiát volt hivatva tanítani. Ez a lépés azért jelentős az iskolaügy szempontjából, mert csak olyan iskola nyerhette el az „illustre gymnasium” rangot, ahol teológiát is oktattak. Az iskola színvonalá azonban a teológia oktatása mellett sem növekedett.¹⁸ Ennek oka a pénzhiány volt. Pénzt a város csak urától, tehát magától a királytól remélhetett.

A vallásszabadság megvédése gazdasági előnyökkel is járt volna a város számára. Hatalmi hátszelet remélhettek például a katolikus egyházi adók és birtokok kisajátításához. A város egyházjogilag a győri püspökséghez tartozott, annak adót fizetett, és

¹⁰ Szenczi feltehetőleg jó viszonyt ápolt Lacknerral. 1614. október 26-iki naplóbejegyzésében ezt jegyzi fel: „Sopronba. Ebelletem Christof Lochnernél, Doctornal, Bodersdorfa mentünc.” Vö. Szabó András: Szenczi Molnár Albert naplója. Budapest, 2003. 92.

¹¹ Idézi Barcza, i. m., 189.

¹² A kassai reformátusok még a 20. században is neheztelve gondoltak vissza Bethlen döntésére. Vö. Szabó Lajos: Kálvinista krónika 1644–1944. Kassa, 1944. 12.

¹³ Supka Géza: Habsburg krónika (válogatás). [Budapest, 1986.], 180.

¹⁴ Vö. Barcza, i. m. 189.

¹⁵ Lásd az 1620. évi közgyűlés 5. pontját (Póda, i. m., 426).

¹⁶ Kovács, Lackner Kristóf... i. m. 12.

¹⁷ A művelődéstörténeti szempontból is érdekes beiktatási beszédet közreadja Szende Katalin – Grüll Tibor: Lackner Kristóf beszéde Huber Márk iskolafelügyelő beiktatására (1620). SSz. 45 (1991), 238.

¹⁸ Lásd a közgyűlési jegyzőkönyvek 1620-ra vonatkozó hatodik pontját, ahol még mindig panasz éri az iskolát (Póda, i. m., 421).

javadalmi alapítványainak bevételei a katolikus eklézsia kasszájába folytak, még akkor is, amikor már alig voltak a városban katolikusok. Érthető volt tehát az a törekvésük, hogy ezeket az összegeket inkább a pénzhiánnyal küszködő evangélikus templomok, az evangélikus iskolaügy és a városi kórház javára fordítsák.¹⁹ (Ferdinánd elkötelezettsége a katolikus vallás iránt eleve kizárta a lehetőségét annak, hogy egy katolikusokat érintő kérdésben a lutheránus többségnek kedvezzen.)

Támogatást várhatott Bethlentől a város Fertőrákos megszerzéséhez is.²⁰ A Sopron tőzsomszedságában fekvő bortermelő falu a győri püspök legjövödelmezőbb birtoka volt. Ha a város megszerzi Fertőrákost, nemcsak egy bortermelő „versenyársat” kebeleztetett volna be, hanem a gazdag falu kegyúri adója is a város vagyonát gyarapította volna. Bethlen Gáborról tudhatták a városatyák, hogy Erdélyben az uralma alá tartozó katolikus püspököknek nem lehetett birtokuk; jövedelmüket az államtól kapták, hajdani birtokaik fejedelmi, vagy magántulajdont képeztek.²¹ Joggal várhatták hát el a fejedelemtől, hogy Fertőrákost is a leginkább „igényjogosult” szomszéd városnak adja majd el. Ez a remény csak erősödhetett, amikor Bethlen Sopron felé közeledve hadaival Magyarországon is lefoglaltatta a papi birtokokat, és hűbérként hagyta azt hívei között felosztani. Pozsonyból 1619. október 30-án hívéhez, a fiatal Rákóczi Györgyhöz így panaszkodik a fejedelem: *„Az pénzt az pártos urak és papok majorságiból, jószágokból szerezhetnek, azokból fizethetnének [katonákat], de azt idején elosztották, és felsáfárlották amint hallom...”*²²

Meg kell említenünk még egy, szintén a város gazdasági alapját képező, borral kapcsolatos lehetőséget. Ha ugyanis a fejedelem politikai céljai megvalósulnak, azaz sikerül megdönteni a Habsburg-dinasztia hatalmát a Duna-medencében²³ és létrejön egy közép-európai rendi konföderáció,²⁴ akkor Sopron város gazdasági és geopolitikai szerepe felértékelődött volna. Megszűnt volna többek között Bécsnek mint császárvárosnak, Alsó-Ausztriának mint örökös Habsburg tartománynak a kiváltságos piaci helyzete. Nemcsak Bécs árumegállító joga, de az alsó-ausztriai borvidék, főleg Hainburg, Bruck an der Leitha és Wiener Neustadt védelmében hozott Habsburg protekcionista döntések is érvényüket veszítették volna, amelyek ellehetetlenítették Sopron nyugatra irányuló borkereskedelmét.²⁵ A soproni bort emiatt főleg Sziléziában értékesítették; eme piac elérése azonban nem volt egyszerű, mert az osztrák borkereskedő városokhoz hasonlóan a konkurens magyar városok is akadályozni igyekeztek a soproni borok szállítását.²⁶ Bethlen felszámolhatta volna az osztrák

¹⁹ A javadalmi alapítványok körüli vitáról lásd Szende, Sopron városának sérelmei... i. m., 243–244.

²⁰ A falu megszerzésének ötlete többek között 1606-ban is fölmerült (Bán, i. m., 145).

²¹ Barcza, i. m., 197.

²² Idézi: Makkai László: Bethlen Gábor emlékezete. Budapest, 1980, 98.

²³ A Habsburg ház bukásával 1619–20-ban komolyan számoltak (Gonda Imre – Niederhauser Emil: A Habsburgok. Budapest, 1978², 78.).

²⁴ Jó példa erre az akkori lengyel–litván nemesi köztársaság.

²⁵ Az Ausztria felé irányuló szállítás nehézségeit kitűnően vizsgálja Harald Prickler: Zur Geschichte des burgenländisch-westungarischen Weinhandels in die Oberländer Böhmen, Mähren, Schlesien und Polen. Zeitschrift für Ostforschung 14 (1965), 495–529.

²⁶ Különösen Pozsony jelentett problémát a fuvarozóknak, melyről részletesen ír Szende Katalin: Sopron és Pozsony kapcsolatai a késő középkorban. Sz. 46 (1992), 173–174.; Prickler, i. m.

privilegiumokat, és megnyílhattak volna az örökös tartományok és Dél-Németország piacai is a méltán híres soproni bor számára, szekéren és hajón egyaránt.²⁷

Az eddigiek alapján azt látjuk, hogy a katonai erő mellett sok más egyéb motiváló tényező is közrejátszhatott abban, hogy Bethlen Gábor sikeresen hódoltatta meg Magyarország szabad királyi városait. Hadjáratának megindításakor arra hivatkozott, hogy őt tulajdonképpen a magyar rendek hívták Ferdinánd ellen.²⁸ Az imént felvázolt érdekek és elvárások ismeretében azonban feltételezhetjük, hogy az erdélyi fejedelmet Sopron is hívta volna uralkodójának, ha a város képviselőjének lett volna ereje felvállalni egy ilyen horderejű diplomáciai lépést Bécs árnyékában. A város nem tehetett mást, kivárt és fenntartotta a semlegesség látszatát egészen Bethlen hadainak megérkezéséig.²⁹

Mielőtt rátérnénk a háború eseményeinek tárgyalására, érdemes még megnéznünk a másik oldalt is, nevezetesen hogy mit várt el Soprontól Bethlen Gábor a védelemért és a város terveinek támogatásáért cserébe. A fejedelem terveiben Sopron elsősorban hadászati, stratégiai jelentőségű erősségként szerepelt. Bár a Habsburg-ellenes harcokban (a Bocskai, Bethlen, I. Rákóczi György és Thököly Imre vezette felkelések illetve szabadságharcok alatt) a főhadiszíntér az Alsó- és Felső Magyarországnak nevezett (a mai Szlovákia területén fekvő) területeken volt, Bécshez való közelsége miatt a felkelő fejedelmek a Dunántúlnak (és Sopron városának) is fontos szerepet szántak. Az örökös tartományokkal határos Dunántúl és a császárvárossal szomszédos Sopron a hozzájuk való áttállással akadályozni voltak hivatottak a Habsburgokat azáltal, hogy a főhadiszíntértől távol eső területeken kötötték le azok katonai erejét. A függetlenségi harcok vezetői tudták, hogy a Habsburgok mindenáron meg akarják tartani ezt az örökös tartományokat biztosító országrészt, s ha itt a legkisebb zavarok is mutatkoznak, érdemesnek látják majd nagyobb egységeket visszatartani a főhadiszíntérről.³⁰

Mint a Bécs – Kanizsa vonal kiemelkedő erődített pontjai Sopron és Kőszeg a Dunántúlon belül is különösen fontos városok voltak, és birtoklásuk döntő fontossággal bírt Bethlen számára is. A fejedelem 1619. szeptember 12-én érkezett seregével a Magyar Királyságot és Erdélyt elválasztó határra. Első körlevelét a debreceni táborából írta az összes magyar hatóságának, így Sopron tanácsának is; ebben értesíti a címzetteket felkelésének okairól. Egy hónap múlva a Dunántúlt kivéve egész Magyarország Bethlen kezére került, Pozsonnyal és a magyar koronával egyetemben. Október 20-án újabb körlevelet küldött, amelyben királyválasztó országgyűlésre hívja a magyar rendeket és karokat. Harmadik, november 5-én Pozsonyból írt levelében kérte először nyíltan a fejedelem Sopront is, hogy a császári katonákat ne engedje be a falai közé, s ígéri, hamarosan személyesen is megjelenik a Duna másik oldalán, s minden addigi sérelmet orvosol. Tudatja továbbá, hogy hadvezére, Rhédey Ferenc, számos katonával már a Dunántúlon van.

Bethlen 1619. november 30-án csakugyan megjelent Sopron falainál, és a tanács az erdélyi sereg és az ultimátum hatására örök hűséget fogadott a fejedelemnek, aki a

²⁷ Pickler, i. m.

²⁸ A Debrecenben, 1619. szept. 12-én írott kiáltványból Sopron is őriz egy példányt: SVL. Lad. VI et F fasc. 6 num. 281.

²⁹ Bethlen szemére vetette a városnak, hogy nem vették fel vele a diplomáciai kapcsolatot többszöri felszólítás ellenére sem. A tanács azt hozta fel védelmére, hogy a közelben tartózkodó császári katonaság miatt nem mert közeledni a fejedelemhez – derül ki a fejedelem november 28-án kelt városhoz írt leveléből.

³⁰ Nagy László, i. m., 71–73.

jövetelét beharangozó ultimátumhoz a következő utóiratot fűzte: „*Jól meglássátok jámborok, magatok és várostok ellen ilyen hadakat, kikkel római császár hadai meg nem merének harcolni, ti is meg ne bolonduljatok, és ne ingereljetek haragra böcsületes polgárokat válogassatok előnkbe és bevéjéjatok magunk személyében, azzal engedelmességteket megbizonyítván, ha azt cselekeditek, in verbo nostro principali assecuráljuk fejenként, várostokkal együtt minden hadak ellen megoltalmazunk beneteket, semmi elszenvedhetetlen kárt nem fogtok látni, sőt, hadainkat reátok nem szállatjuk, egy éjszakai hálásra magunk udvara népével bemegyünk és másnap ismét visszatérünk. De ha különben engedetlenségteket kezditek mutatni, bizonyosok legyetek abban, hogy rajtatok élünk, halunk.*”³¹

A város eleget tett tehát a fejedelem követelésének és megnyitotta előtte kapuit. A kérdés immár az, hogy vajon Bethlen Gábor megfelelt-e az irányában támasztott elvárásoknak. A bortermelő, evangélikus, vallási és kulturális központ szerepét betölteni szándékozó város számára eljött a történelmi pillanat, hogy ambícióit megvalósítsa. Bethlen katonáit a városban tudó tanács nem is palástolta örömét az események ilyen való alakulásán.³²

Bár a fejedelem egyelőre minden jogában megtartotta a katolikus egyházat, s Lackner Kristóf polgármester magatartása is óvatosságról tanúskodik, a tanács Bethlen távozása után az ott hagyott helyőrséggel törvénytelenül le akarta foglaltatni a katolikusok egyetlen templomát, a Szentlélek templomot.³³ Köntös János katolikus plébános panaszleveléből tudjuk, hogy annak ellenére, hogy a fejedelem személyesen garantálta számára a katolikus vallásgyakorlat szabadságát, a harangozás után járó stólát mégis elvették tőle.³⁴ Bán János „Sopron újkori egyháztörténete” című munkájából további részleteket tudhatunk meg a plébános sorsáról; többek között azt, hogy még az ország nádorának, Forgách Zsigmondnak sem sikerült ügyében közbenjárnia, sőt, később el is bocsátották szolgálatából.³⁵ A Bethlen által összehívott pozsonyi, majd beszercebányai országgyűlésen a soproni küldöttek szorgalmazták a plébánia és az összes beneficium javainak evangélikus templomok, iskolák és az ispotályok részére való lefoglalását is,³⁶ de a kérdést elnapolták. Bethlen Gábor tehát biztosította Sopron számára a szellemi vallásszabadságot, a katolikus felekezettel való anyagi jellegű vitában azonban nem foglalt állást. A Szentlélek-templom a katolikusok tulajdonában maradt és a fontos bevételi forrást jelentő alapítványok hovatartozásának jogi tisztázása is függőben maradt. (Feltételezhető azonban, hogy a „sáfárságot” az alapítványok fölött a városi tanács vette át.³⁷)

³¹ Bethlen Gábor 1619. november 28-án Sopron város tanácsának írt levelének utóirata. Ld. Nagy Imre: Sopron múltja. Századok 17 (1883), 729–749.

³² A semlegesség látszatának fenntartása komoly erőfeszítéseket követelt Bethlen uralmának kezdetén, ennek fontosságát egyedül Lackner ismerte fel. Az ő érdeme, hogy a város nem veszítette el II. Ferdinánd bizalmát és nem esett megtorló akciók áldozatául Bethlen távozása után sem (Kovács, Lackner Kristóf ... i. m., 137–167).

³³ Köntös János katolikus plébános levele. Közl. Póda Endre: A soproni kath. „parochia” története. Sopron, 1873, 35–37.

³⁴ U.o.

³⁵ Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939, p. 149.

³⁶ Az 1619–20-as Bethlen által összehívott pozsonyi országgyűlésen előadott soproni panaszlevél erre vonatkozó részét lásd: Szende, 1991: 246.

³⁷ Erről látszik tanúskodni az a kelet nélküli utasítás a városnak, hogy a beneficiumok után adjon adót Bethlennek, különben más gondjára bízva azokat (Horváth Mihály: Magyar Regesták. In: Magyar Történelmi Tár 9. 1862. p. 174.)

Ami az iskolaügyet illeti, a tanácsurak igyekeztek megnyerni a fejedelmet, hogy járuljon hozzá egy felállítandó gimnázium költségeihez is. Mindkét Bethlen által összehívott országgyűlésen, mai kifejezéssel élve, lobbiztak is az ügy érdekében. 1620. május 27-én levelet írtak a fejedelem leghűségesebb hívének számító Thurzó Imréhez, aki Árva vármegye ispánja és Bethlen titkos tanácsosa is volt egyben. Íme egy részlet az eredetileg latin nyelvű levélből: „... a legkevésbé sem kételkedünk, sőt biztosra vesszük, hogy kiváló nagyságod a jelen országgyűlésen sem pártol el tőlünk, sőt, olyan kegyesen fog irányunkban viseltetni, hogy itt tanúsított érdemeinkért mint Egyedülálló Pártfogónknak adhatunk majd hálát, különösen a gimnázium felállítása ügyében, amelyből nemcsak a helynek, hanem a szomszédos megyéknek, sőt az egész királyság ifjúságának is emlékezetes nyeresége fog származni, s így az egész utókort kiváló nagyságod lekötelezi magának. Ezért alázatosan kérjük, méltóztassék ezt az ügyet kegyesen pártfogásába venni és atyaián előmozdítani.”³⁸ Valószínűsíthető, hogy Bethlen Gábor a Thurzó Imre által is támogatott tervet fontolóra vette. Közvetlenül az országgyűlést követően azonban kiújultak a harcok, Bethlen kiszorult a Dunántúlról; s a soproni iskolaügy tárgyalanná vált.

Nézzük meg még, mit ért el Sopron Fertőrákos falu ügyében. Mint minden „papi jószág” ez a falu is a hadvezér-fejedelem tulajdonába került. 1619. december 21-én azonban Dampierre császári generális éjszaka rátámadt a Sopronra, a városvezetés nem adta meg magát, ezért kegyet gyakorolt rajtuk, és teljesítette kívánságukat: Rákost 12.000 aranyért megkapták. „Kegyelmetek pedig, hogy egyszer az nemes Magyarországnak egységére adván magát, ilyen próbának idején az ellenség ellen – sokak példájára – megmaradt a hűségben, itt a nemes országnak mostani generális gyűlésében csodálatos, hogy milyen nagy kedvességére, nagy jó hírére, nevére (mely örök emlékezetben megmarad) következett. Mi is, pedig csak minap kezdett jó ismeretségünk lenni kegyelmetekkel, látván édes hazájához, a szükség idején ilyen tökéletességgel vevén, Isten életünket hosszabbítván háládatossággal kegyelmességünket jóakaratumkat ígérheti magának mostani hűségének megmutatásáért.”³⁹ Fertőrákos megszerzése nagy diplomáciai siker volt, amelyről a korabeli soproni krónikás Payr György is beszámol: „...ist auch in disem Jahr [1619] Khroispach [Fertőrákos] durch den Vetlehem zur stat ghumen, ist im geben worden 12 tausend gulden...”⁴⁰

Ami a város gazdasági létalapját képező borkereskedelmet illeti, itt is jó kilátás ígérkezett: Bethlen Gábor, aki immáron Sopron ura is volt, 1620. áprilisában örök szövetségre lépett a cseh, morva, sziléziai és osztrák rendekkel. Ha csak rövid időre is, de egy Sopron szempontjából előnyös Mátyási Közép-Európa-terv körvonalai sejlettek fel.⁴¹ A rendi szövetségi rendszer, az ún. rendi konföderáció ugyanis nemcsak a katonapolitikát tervezte harmonizálni a Habsburgok ellen, hanem a gazdaságot is. Közös vámterületet kívántak létrehozni, közös valutával,⁴² mintegy előrevetítve ezzel az Osztrák-Magyar Monarchia megalakulását. Ha mindez megvalósult volna, Sopron az

³⁸ Vö. Kovács József László: „...in negotio erigendi Gymnasij...”. SSz. 48 (1994), 32–43, valamint In: A szülőföld nem enged. Sopron, 2002. 16–25. (A szöveg Grüll Tibor fordítása.)

³⁹ Saját szövegű átirás, vö. SVL, Lad. VI. et F fasc. VI. num. 284.

⁴⁰ Payr György és Payr Mihály krónikája 1584–1700. In: SSz. 6. (1942), 15.

⁴¹ Pach Zsigmond, R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Magyarország története 1526–1686. I. Budapest, 1985, 814.

⁴² 1620. április 25. Benda Kálmán (szerk.). Magyarország történeti kronológiája. II. Budapest, 1982. 449.

impérium egyik legjelentősebb tranzitállomása lett volna és akadály nélkül szállíthatta volna borát és marháit a szabad piacon.⁴³ Bethlen e terv megvalósulásáig sem fedkezett meg a soproni borkereskedőkről, és megvédte őket a kereskedelmet akadályozó pozsonyiakkal szemben. A Pozsonyhoz írt levél másolatát is elküldte Bethlen Sopronnak, melyben ez áll: „*Ne akadályozzátok tehát tovább a soproni borok szállítását, sem akkor, ha idegen vidékekre viszik, sem akkor, ha a vásárlókat szállítják, mivel az a kereskedés nem más, mint ami az élet fenntartását, a hazai dolgok segítését és az ország közszükségleteinek ellátását szolgálja, ezért ne merészeljétek őket zaklatni, háborgatni, vagy bármilyen módon kárt okozni nekik...*”⁴⁴

Láthattuk, hogy Sopron elvárásai a vallásszabadság területén teljesültek, a gimnázium felállítása terén is jóindulatra találtak, annak ellenére, hogy ez a kezdeményezés a hadi események kedvezőtlen alakulása és a kivitelezés időigényes volta miatt nem valósulhatott meg, mint ahogyan a közös osztrák–magyar–cseh vámterület sem jöhetett létre. Bethlen uralmának állandósulása Fertőrákos és a beneficiumok tulajdonjoga is az evangélikus várost illette volna. Ennyi kegyúri figyelmességre Ferdinánd alatt soha nem számíthatott volna Sopron. Az a tény, hogy Sopron város tanácsa nem volt elégedetlen a fejedelemmel, abból a szépirodalmi stílusú levélből is kiderül, amelyet Esterházy Miklós írt a város tanácsához 1620-ban.⁴⁵ A város szomszédja megpróbálja eltávolítani a várost Bethlentől, de amint a következő két mondatból látszik, nem fűz nagy reményeket a dologhoz: „*heaban verem az eghet, kegyelmeteknek taland maas az szaya izi...*” – valamivel lejjebb: „*...tudom, hogy souany az en beszedem kegyelmeteknel.*” A közgyűlések 1620-ra vonatkozó feljegyzései alapján azt is tudhatjuk, hogy a tanács a nehéz körülmények ellenére is a „magyarok” melletti kitartásra szólítja fel az aggodalmaskodó vargákat: „*Mivel Magyarország összes királyi városa a magyarokkal tart, mi sem tehetünk másképpen. A vargák is kötelesek alkalmazkodni a helyzethez.*”⁴⁶ Sopron Bethlenbe vetett bizalmáról egy háború utáni gúnyirat is megemlékezik:

„Sopron városa is már régen irtózik,
Hitetlenségínek füstit űk is érzik,
Kinek jutalmát revid nap elveszik,
Pinkesdi királyok túlünk elenyészik.

Pirúlhat orczátok, ha meggonduljátok,
Hogy az császár ellen latrok támadtatok,
Semmiért prédával meggazdagítottok,
Több sok lator hajdút magatok tartátok,
Meg volt oltalmatok bikkfa kapitányok.⁴⁷

⁴³ Az alsó-ausztriai rivális borkereskedő városokkal Sopron volt már vámunióban a történelem során, amikor élvezhette a nyugatra szállítás korlátlan szabadságából származó előnyöket (Prickler, 1965).

⁴⁴ Tóth Krisztina (ELTE) fordítása latinból v.ö. SVL, Lad. VI. et F. fasc. VI. num. 269.

⁴⁵ Kovács József László: Esterházy Miklós intő levele Sopron városához 1620-ból. SSz. 23 (1969), 373–375.

⁴⁶ Saját fordítás, vö. Póda, i.m. 428. (1620/27)

Bethlen Sopronhoz írt leveleiben többször elégedetten szól Sopronnak háborús időkben tanúsított magatartásáról. A város csak az adófizetés tekintetében volt elmarasztható; a fejedelem többször rója meg személyesen is Sopront, hogy a rá kirótt méltányosra szabott adót fizesse be. 1620. április 4-én Kassáról a következőket panaszolja: *„A kevésbé őszinte törekvések saját megmaradásotokra, amely úgy tűnik, a régi tűzből és lelkesedésből nem keveset veszített, igen nagy csodálkozást okozott nekünk, annál is inkább, annál is inkább, mivel újra azokat az eszközöket használják, amelyekkel kezdetben éltetek, és igen nehezen tesztek eleget az adóhátralékok beszédésének és a bortized behajtásának. Mivel az ország helyzete még nincs mindenhol a kívánt állapotban, a császári csapatok pedig fegyverben vannak, és nem megvetendő felszerelésű táborokat állítottak fel, ez a dolog az elsődleges oka a védelem lanygulásának és gyengülésének.*“⁴⁸

1621-től a frontzóna Alsó-Magyarországra tolódott vissza; a Dunántúlt és Sopront május 20. körül véglegesen elhagyták az erdélyi csapatok, és a terület visszakerült II. Ferdinánd uralma alá. Az 1622-ben megkötött nikolsburgi békében a császár ugyan garantálta a Dunántúl Bethlen pártján kompromittálódott rendjei és városai bántatlanságát, a fejedelem távozása után mégis számos települést dúltak fel a császári zsoldosok.⁴⁹ Nem lehetett nyugodt sorsa felől Sopron sem.⁵⁰ A tényleges meghódolás 1621. május 22-én történt meg, amikor a zsoldos haddal a város feldúlására rendelt Colalto császári generális előtt Lackner Kristóf kért és kapott kegyelmet városa számára.⁵¹

A bethleni idők legfontosabb hozadéka Sopron számára végső soron az volt, hogy amíg Bethlen élt, Ferdinánd nem mert akadályt gördíteni a szabad vallásgyakorlat és az evangélikus gimnázium megalakulása elé, hiszen Bethlen még kétszer támadt ki a Királyi Magyarországra, s az alattvalók hangulata ismét fontos tényezőnek bizonyult.⁵² A bethleni idők hangulata azonban nem múlt el nyomtalanul: 1622-ben, egy évvel Bethlen elvonulása után, amikor császári szálláskészítők érkeztek Sopronba a koronázó országgyűlés előkészületeinek lebonyolítására, Artnér Farkas belső tanácsos vitába került Rudinay János ferences atyával: *„Mi is Császár Urunk őfelségének olyan hívei vagyunk, mint kegyelmeitek” – erre az atya éles meglátással csak ennyit válaszolt: „Azok uattok szouall, de nem szjel. Mast is Bethlenitak uattok.*“⁵³

⁴⁷ Szilágyi Sándor: Gúnyirat Bethlen Gábor idejéből. Századok 1875. 393.

⁴⁸ Tóth Krisztina (ELTE) fordítása latinból, vö. SVL Lad VI et F fasc. VI. num. 269.

⁴⁹ Sopron szomszédságában Peresztég és Keresztúr. 1621. jan. 6-án pusztult el Csepreg. A császári zsoldosok bosszúhadjáratainak mintegy 1200 ártatlan civil esett áldozatul, köztük Zvonarics Imre, a híres tudós és evangélikus esperes. Vö. Sági Ferenc: Csepreg feldúlása 1621-ben. In: Tanulmányok Csepreg történetéből. szerk. Dénes József. Csepreg, 1996. 149–181.

⁵⁰ A békés meghódolásról a császárhű, ámde evangélikus Kunigsberg Lajos báró, valamint Esterházy Miklós közvetített Sopron városa és II. Ferdinánd között. A városnak mégis több ezres zsoldosereget árnyékában kellett letennie a hódolati esküt (Payr, i. m., 270).

⁵¹ A legenda szerint Lackner személyes bátorsága mentette meg a várost a pusztulástól. Életét kockára téve egyedül, golyózáporban lovagolt Colalto generális táborába, a hadvezért pénzzel és borral fizette le, mire az megtiltotta katonáinak a dúlást (Payr, i. m., 271–272).

⁵² Míg az osztrák örökös tartományokból 1627-re minden lutheri tanító és pap kiüzetett, addig a közeli Sopronban zavartalanul jöhetett létre egy evangélikus gimnázium (Kovács, Irodalmi élet... i. m., 21–22).

⁵³ Soproni Evangélikus Levéltár, Gamauf: Dokumente III. 102

A második korszak főbb forrásai és ezek szerzői

1670. április 24-én Johann Conrad Barth, a soproni evangélikus gyülekezet *pastor primarius*a a Szent György-napi tanácsválasztás előtt beszédet mondott a jövőd képviselő-testület tagjai előtt, az akkor evangélikus Szent György-templomban. Elhangzott beszédében a város világosságának nevezte a soproni Belső Tanácsot. Ezt a gondolatát nagyon fontosnak érezte, ezért latinul is megismételte a német szónoklatban: „Vos estis lux civitatis – Ihr/ Ihr seid Liecht dieser Stadt” – mondta a Tiszteletre Méltó Tanács jövőd tagjainak.¹ Egész beszéde gondolatmenetét Lackner Kristófnak a városháza falára festett embléma-rendszerére építette. A beszédet, amelybe egy Diego Saavedra-emblémát is beleépített annak „Idea de un principe...” című emblémagyűjteményéből, később a népes gyülekezet, az evangélikus lakosok nagyobb közössége előtt is megismételte. Mindez a Pozsonyban kétszer is megjelent füzet címlapján olvasható.² Úgy látszik, a soproni hívek egy része ezt is érthette, közülük választották az Ehrsamer Rat, a Belső Tanács tagjait, ők tartottak embléma-gyűjteményeket könyvtáraikban!

A Soproni Tudós Társaság második korszakáról viszonylag keveset tudunk. Annyi bizonyos, hogy tagsága a Belső Tanács megválasztott tagjaiból, a város szellemi életét irányító helybeli és szomszéd falvakban működő evangélikus papságból, és az 1627 után Sopronba menekült evangélikus nemesség és polgárság válogatott tagjaiból alakult ki. Ez volt a helyzet már Lackner halála után is, tehát 1631-től. Mindezt II. Ferdinánd az evangélikusokat Ausztriából kitiltó rendelkezése is magyarázza. A nyomtatott császári rendelet címlapja így foglalja össze a rendelkezés lényegét: „General Mandat Wegen Auß: vnd Abschaffung der Vncatholischen vnn Sectischen Praedicanten vn(d) Schuel-maister/ auß Ihrer Röm: Kay: May: Erb/Ertzhertzogthumb Oesterreich... 1627.” Ez a cím magyarra így fordítható: „Általános rendelet a nem-katolikus és szektás prédikátorok és tanítók eltávolításáról és elűzéséről a Római Császári Felső Örkös Főhercegségéből, Ausztriából (...) 1627.”³

Amíg 1640-ig Lackner beszédgyűjteménye és a Társaságnak az OSzK Kézirattárában őrzött számadáskönyve alapján minden eseményről pontosan értesülünk, addig az 1640 utáni időszakról csak vázlatos képünk lehet. A Társaság élete így is követhető, mert néhány kiemelkedő tagja beszédében, alkalmi nyomtatványában 1640 után is találhatunk értékelhető nyomokat. További társasági iratok Gamauf Gottlieb soproni lelkész nagy értékű, de szinte áttekinthetetlen kötet- és oldalszámú „Denkwürdige

¹ Conrad Barth, Oedenburgisches Rath-Haus. Ld. Szabó Károly – Hellebrant Árpád: Régi magyar könyvtár I–III. Bp., 1879–1898, (a továbbiakban RMK) III.4262/a, D ív

² RMK II.1247 és RMK III.4262/a

³ A rendelet egy példánya megtalálható: Vas Megyei Levéltár Közégyi Fiókleveletára, Acta Miscellanea. A kiültö rendelet eredetileg 1625 tavaszán kelt.

Begebenheiten" című másolat-gyűjteményében (23 testes kötet van az OSzK kéziratárában!) lappangnak. Egyik kötetéből például kiderül, hogy a társasági ülések továbbra is pünkösdhétfőnként folytak. 1652-ből ismerünk másolatban egy meghívót is.⁴ Az 1668 és 1672 közötti időszakról rendelkezésünkre áll az Evangélikus Országos Levéltárban egy rossz állapotban, töredékes, penészfoltos, részben elpusztult papíron fennmaradt társasági névsor, amely az említett négy esztendő tagsági jegyzékét őrzi (ld. a *Függelék*). Hosszú ideig nem tudtunk több következtetést levonni a névsorból, mint azt, hogy ekkor már nem folyhatott rendszeres társasági tevékenység. Házi Jenő Soproni polgárcsaládok című könyvének 1982-es megjelenése óta azonban az ott szereplő személyek egy része azonosítható.⁵ A társasági tagok ekkor is, (az utolsó években is) a belső tanács tagjai, evangélikus lelkészek, kisebb számban ide menekült evangélikus nemesek és polgárok.

Tizenkét évvel később, 1994-ben megjelent a soproni hagyatéki könyvjegyzékek testes kötete, a *Lesestoffe*.⁶ Ezen jegyzékek alapján a 17. századi olvasmányvilág soproni módosulásának alakulása is bizonyos mértékig követhető. Lorenz Helmb könyvkötő 1637-es hagyatéki árukészletében például a hagyományos evangélikus könyvanyag mellett feltűnnek Martin Opitz művei, emellett a korban divatos pásztorjátékok, és nagy számban színdarabok, sajnos csak *Fastnachtspiele* megjelöléssel. („Defensions schrift Opitij in octau, 2 Exemplarj Schäferej, 90 Comedj, vnd faßnachtspill zu 1 groschen") és Johann Arndt Wahres Christentum embléma-gyűjteményének több példánya. A Faut család könyvtárába az akkor népszerű regény, a *Philander von Sittenwald* néhány évvel megjelenése után bekerült.⁷

Megállapítható, hogy a nyugat-magyarországi és a felvidéki evangélikus városok között az értelmiségiek egyfajta cserefolyamata alakult ki, amely kihatott a Tudós Társaság tagságára is. Ez a folyamat a megjelenő korabeli irodalmi antológiákból is kiolvasható. Amikor például Christian Seelmann, a soproni gimnázium igazgatója, Körnöcbányán lett pap, egy kötettel búcsúztak el tőle a Nyugat-Magyarországon élő evangélikus értelmiségiek, tollforgatók.⁸ Emellett a fontos új fejleménynek számít, hogy a Tudós Társaság életére most már a német városok nyelvművelő társaságai voltak feltétlen befolyással, így a *Fruchtbringende Gesellschaft*, az *Aufrichtiger Palmenorden* és hasonlók költészete. Ezek barokk hangja nyilvánult meg a század második felében megjelenő különböző alkalmi kiadványokban is. 1604-től 1631-ig, a társaság alapításának és működésének első időszakában ugyanis az az olaszországi társasági, kulturális egyesületi forma lehetett meghatározó, amelyet Lackner tanulmányai közben és azután Padovában, Bolognában megfigyelhetett, és otthon meghonosított, például az *Academia della Crusca* világa. A második korszakban ezzel szemben inkább a németországi nyelvművelő, költői társaságok, az ott követett barokk formák adták a Sopronban is mértékadó mintát.

⁴ OSzK. Kézirattára Quart. Germ. 285./ 17. kötet 180–181.

⁵ Házi Jenő: *Soproni polgárcsaládok I–II*. Budapest, 1982.

⁶ *Lesestoffe in Westungarn I. Sopron (Ödenburg) 1535–1721*. Hrsg. von Tibor Grill, Katalin Keveházi, József László Kovács, István Monok, Péter Ötvös, Katalin G. Szende. Red. von István Monok, Péter Ötvös, Harald Prickler. Szeged, 1994. /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 18/1.– Burgenländische Forschungen. Sonderband XIV. (a továbbiakban: *Lesestoffe*)

⁷ *Lesestoffe I.* 84–87. és 293.

⁸ *Hodoeporica. Exevnti urbe et agro Sempronienium...* Christiano Seelmann, Lőcse, 1661. RMK II. 969.

Az alkalmi szerelmes versekben, amelyeket esküvőkre írtak, megjelennek a barokk *Liebesschäferer* szabályai szerint írt költemények. Az emblematika hatása pedig egyes versszerzőknél, alkalmi beszédek íróinál kimutatható – még egyházi vitairatokban is. 1674-ben megszűnt a Tudós Társaság egyleti formája. Most már az evangélikus egyházuk, a vallásuk fennmaradásáért vívott küzdelemre kellett az erő. De nem szűnt meg az emblematika, egyes kialakult irodalmi formák tovább éltek – ha már nem is a Tudós Társaság keretében.

A Felső-Magyarországról külföldre menekült Klesch Dániel, aki 1650-től 1659-ig volt a soproni gimnázium tanára, előbb Kőszegen, majd a Pozsony megyei Szentgyörgyön lett lelkész. 1674 után újra a Felvidéken lelkészkedett, de Kassán Spankau tábornok fogságába esett, majd el kellett hagynia működése színterét. Exulánsként elmondott különböző beszédeiben, azok visszaemlékező bevezetőiből értesülünk arról, hogy az 1650-es években rendszeres színjátszás volt Sopronban. Kezdetben Klesch világi színműveket adott elő, később Lang Mátyás evangélikus lelkész tanácsára bibliai tartalmú színdarabokat láthattak a nézők, a lakodalmak résztvevői és a Tudós Társaság tagjai.

Klesch egyik alkalmi vendég-prédikációját is a Tudós Társaság szokásainak megfelelően mondta el száműzetésében 1676-ban a szászországi Halléban.⁹ Ráadásul a soproni pümkösdhétfői társasági összejövetelekre emlékezett beszéde témaválasztásakor is! Egy brandenburgi hercegi esküvőn elmondott beszédében pedig nemcsak Klesch hiteles, mindeddig ismeretlen arcképét találtuk meg rézmetszet formájában, hanem saját maga emblematikusan értelmezhető címerét is. Arcképe mellett kis embléma látható körben: Az író szívét maga az Úr koronázza meg a metszeten. Szövege: So krön ich Dich/ Halt Du nur Strich (Így koronázzlak meg, csak légy hűséges!) Egy hagyományos lakodalmi asztal képe is megjelenik a hercegi lakodalom metszetén. Ha nem is lehetett ilyen bőséges a soproni esküvői lakoma, de hasonlók lehettek, ha kisebb méretben azok, amelyeken Klesch tanítványaival színműveit adatta elő.¹⁰

Más beszédek is fennmaradtak nyomtatásban a Tudós Társaság második nemzedékének tagjaitól. Lang Mátyás lelkész a soproni jezsuiták elleni hitvitázó beszédében helytörténeti adatokat is megörökített. Így pl. leírja Wärgl Jónás soproni jezsuita atya látogatását az akkor evangélikus Szent Mihály templomban, pontosan jelezve, hogy mit mutatott meg az őt később megtámadó jezsuita atyának. A „Geistliche Wasserquelle” címen rövidíthető halotti beszédében pedig további helytörténeti forrás rejtezik: a Paurnfeindné sírjánál mondott gyászbeszédében az 1676-os soproni tűzvész rombolásáról is hiteles képet hagy ránk, amelyet alább részletesen idézünk.¹¹

A Tudós Társaság egyleti nyelve természetesen csak a latin és a német nyelv lehetett. De találunk egy vékony magyar érzelmi szálát is. A Tübingenben tanuló, Sopronból odaérkezett evangélikus német egyetemi polgárok között is akadt olyan későbbi

⁹ Daniel Klesch: Die Heilige Liebes-Zunft, Herrliche Pfingst-Bruderschaft, und Geistlich-Fruchtbringende Gesellschaft... Halle, 1676. RMK III. 2748.

¹⁰ Daniel Klesch: Mysterium pietatis (...) in einem Geistlichen Hochzeits-Räthsel Vorgetragen und aufgelöset, Eisenach, 1681. RMK III. 3101.

¹¹ Matthias Lang: Geistliche Wasser-Quelle, Gesucht und gefunden von der Weiland Edlen ... Frauen Anna Paurnfeindin, Geböhner Krugschanckin ... Nach Anleitung der ersten Wort des 42. Psalms In dem Fürstl. Eggenbergischen Haus zu Oedenburg. Mit wenigen Worten angezeigt, und auf inständiges Begehren in Druck gegeben ... Regensburg, 1677. RMK III/2. 2835.

társasági tag, aki a Zrínyi Miklós tragikus halála után Tübingenben kiadott *Honor Posthumus* című gyászfüzetébe írt.¹² Wittnyédy István alumnusa, a kötetet összeállító Dömötöri György kérésére írt gyászoló szonettet. Georg Preisegger, a Tübingenben tanuló soproni diák szintén írt egy verset a vadászat során elpusztult Zrínyi Miklós bánról. Georg Preisegger disszertációját is magyar államelméletből írta. Magyarországhoz kötődő rokonszenve kétségtelen. Johann Lochner soproni, Tübingenben tanuló diák pedig mitológiai hangvételű latin nyelvű verset írt az istenek sorába emelkedő bánról. A gyász-szonett írója, Georg Preisegger, később a Tudós Társaság tagja is lett.

Az 1670-es években végnapjait élő Tudós Társaságnak még tagja lehetett az akkor fiatal evangélikus conrector, Friedl (Fridelius) János, aki később, idős soproni tanár korában megszervezte az ugyancsak soproni származású, Regensburgban lelkészkedő Christian Serpilius (Johann Serpilius fia) segítségével egy Lackner-émlékkötet kiadását. A gyűjteményt Lackner 1614-es polgármesterré választása 100. évfordulójára jelentették meg. Ez a beszédgyűjtemény már a Tudós Társaság 1676 utáni utóéletének emléke. Még egy ritka eredményről szólhatunk: szerencsésen előkerült Sopronban, a Városi Levéltárban Dobner Ferdinánd „Emblematischer Trauben schiessen” című emblémás füzeté.¹³ Házi Jenő főlevéltáros az 1930-as években szerencsére megvásárolta a példányt. (A füzetéről sokáig úgy tudtuk, hogy egyetlen példánya Nyizsnij Novgorodba került, a Budapestről hadizsákmányként elhurcolt sárospataki könyvgyűjteménnyel együtt.) Az 1698-as soproni lövészünnepség emblematiszta emléknymtatványát elemezve azt látjuk: a Tudós Társaság második korszaka után még volt némi utókora is a magyarországi német értelmiségieket és menekült német evangélikus nemeseket tömörítő Soproni Tudós Társaságnak. Tanulmányunk ezeket az összegyűjtött adatokat próbálja vázlatosan összegezni.

Az irodalmi művek tanúbizonyságai

„Számkivetésben járt ez földön Christus urunk is
Járjuk el ez járást hát mi is ő tagjai”

Az epigrammát Szenci Molnár Albert írta a „Postilla Scultetica” beszédgyűjtemény élére Oppenheimben 1617-ben.¹⁴ 1604-ben megjelent Latin–magyar szótárában a vándorlásra, a lakóhely változtatásra a következő meghatározásokat találjuk: Exilium: számkivetés; Exulabundus: számkivetésben bujdosó; Migratio: elköltözés, szállásváltás, peregrinatio: idegen nép között járás, szarándokság, Barandokjárás(!). A evangélikus értelmiség Sopronba költözése kapcsán, vagy újabb lakóhelyre történő eltávozásában e fogalmak szinte minden változatával találkozhatunk.

Kik a Sopronba „bujdosók, Barándokok”? Érkeznek továbbtanuló diákok Sopronba Felső-Magyarországról, az 1628 után a soproni főgimnáziumi rangra emelt Latin Iskolába az ottani kisebb algimnáziumokból, pl. Csetnekről. A peregrináció formája az

¹² Dömötöri György: *Honor Posthumus in Illustrissimi Quondam Comitum Domini, Domini Nicolai Serini*. Tübingen, 1665. RMK I. 1007/b. RMK I. 1017/a, RMK III. 2219.

¹³ [Ferdinand] Dobner. *Der Koeniglichen Frey-Stadt Oedenburg in Nieder-Ungarn Frey- Und Trauben-Schiessen*, RMK.III. 4101. A szöveget és fordítását a VÁRHely 1998. évfolyamában adtam ki.

¹⁴ Újra közli: RMKT 6. 364.

emelkedő diák életpályák tanulmányi útvonala. A diákok útja gyakran Sopronból németországi egyetemekre vezetett tovább.

A peregrináció utáni életszakaszra vonatkozóan is találkozunk a felemelkedő pályafutások útját köszöntő füzetekkel. Köszöntő füzetek születhettek, ha valakit a gimnáziumból magasabb fokra, pl. lelkészi tisztre hívtak meg egy másik, német lakosságú polgárvárosba. Meghívhattak valakit lelkésznek a Felvidékre, pl. mint Seelmannt Körmöcbányára. Christian Seelmann életének emelkedő pálya rajzolódik meg így. Sopronból való távozásakor két szerencsét kívánó versgyűjtemény is született. Ezek egyike a „Hodoeporica exeunti Urbe et agro Sempronensium”. A magasabb állomásra lépő, távozó Seelmann a tudós társasági tagok, a Sopron melletti kisebb falvakban szolgáló megyesi, lépesfalvi paptársak köszöntötték latin és német versekkel.¹⁵ Tegyük hozzá, a versgyűjtemény köszöntőt íróinak jó része maga is a soproni Tudós Társaság tagja volt.

„O Ihr Bergstetter Ihr/die Ihr um jenes Thal
Das mit dem Schneegebirg und Alpen steht umbgeben
In stiller Einsamkeit verbirget euer Leben
Wollt ihr daß man hinfort mit solchem Mann euch zahl
Der nimmer sterblich ist: so nemmt das edle Pfand”

„Ó, Ti bányavárosok... fogadjátok drága ajándékunkat!” Így búcsúzik Johan Storch a maga és a minden soproni polgár: „gesambte zu Oedenburg” nevében. A tájleíró vers is barokk műfaj, amelybe beleépíti a havas hegyekkel – az ő szavaival – „Alpesekkel körbevett” Körmöcbánya képét, és kiemeli a város pénzverő szerepét. Versbeli szójátéka szerint Seelmann pap személyében minden vert pénznél értékesebb emberrel gyarapodik településük. Olyan férfival, akinek értéke sohasem romlandó, szemben a Körmöcbányán vert pénznemekkel! A barokk vers szójátéka szerint Sopron ilyen aranyat érő értékes emberrel fizet Körmöcbányának!

De rábírhat valakit lakóhely-változtatásra az 1660-as években a háború, a pestis és az általános drágulás is. Sopron biztonságosabbnak látszott Felső-Magyarországnál ekkor! Johann Serpilius, Sopron város új jogtudósa ezt írta fel 1666-ban kalendárium a jegyzetei élére: „Óh, Istenem! Miután Te két éven át engedted megtapasztalnunk, hogy mi a háború, a pestis és a drágulás, és most békét küldtél nekünk, és gyümölcstermő évet, légy a továbbiakban is kegyes hozzánk, és óvj meg minket a fájdalomtól.” Majd így folytatja sorait: „Január 8. Mindketten, Abraham Sowitsch úrral Pozsonyba utaztunk, és audienciát kértünk a Királyi kamara uraitól” Mindketten: Sowitsch a lelkész és Serpilius, a város jogásza is tagjai voltak a Tudós Társaságnak!¹⁶

A Hodoeporica, az úton járásnak megírása után idézzük fel ismét a *Honor posthumus* emlékfüzetet, a Zrínyi Miklós halálát gyászoló versgyűjteményt,¹⁷ amelyben a már említett Georg Preisegger, a Tudós Társaság későbbi tagja a német

¹⁵ Ld. fentebb a 8. jegyzetet.

¹⁶ Johannes Serpilius kalendáriumi jegyzeteit a fáradhatatlan Gamauf másolta le. Ez a kötet további tizenhárom kötet másolatgyűjteménnyel az Evangélikus Országos Levéltárba került. Mária Dorottya főhercegnő vásárolta meg a Literáti Nemes Samu által Sopronból elhurcolt maradék kézirat anyagból IV.e 13/11, 338.l.

¹⁷ Ld. fentebb, a 12. jegyzetet.

nyelvművelő társaságok akkoriban divatossá vált műfajával, gyászoló szonett formájában búcsúzott Zrínyi Miklóstól:

SZONETT

Zrínyi Miklós gróf úr szomorú és váratlan haláláról

Mi ez a szörnyü hír? A jaj-orkán mi végre
Tépi a fellegek fekete zászlaját?
Váratlan érte gyásza jó magyar hazát –
Keresztény daliák siráma száll az égre.

Zrínyi Miklós halott! Hitünk hullt sírba véle,
Reményünk csillaga, aki ha harcba szállt,
Vitézül verte szét a vad pogány hadát –
S most egy vadászaton veszett el drága élte!

Egy vadkan ölte meg, midőn már azt hívé,
A béke édeni öröme lesz övé –
Oh, vaksors, mit mivelsz? Emelsz, s leversz kezeddél!

Amig csak szólhatunk, szóljon panaszszavunk,
Mert véle nem csupán leghívebb bajnokunk,
De az emberi nem hú támasza veszett el."

(Sarkady Sándor fordítása)

Sopront tizenkét évvel később, 1676-ban, rettenetes tűzvész pusztította el. A középkori alapokra épült város romokban hevert. Kiégett az egész belváros, elpusztult minden belvárosi templom, még az ősi várostorony is. Ekkoriban kérte meg egy bécsi kereskedő, Paurneind, Lang Mátyást, az 1650 óta Sopronban működő helyi származású evangélikus lelkészt, mondjon gyászbeszédet felesége temetésekor. Ez is tudós társasági teljesítmény is egyben: Daniel Tieftrunck, Johannes Kalinkius és Johannes Vigebius gyászversekkel egészítették ki a gyászbeszédet. Lang, aki ugyancsak a Tudós Társaság tagja volt, meglepő hatású gyászbeszédet írt. Témája egyszerre a gyász és a helytörténet! Regensburgban megjelent írása adott alkalmat a szónoknak, hogy az 1676 novemberében elpusztult Sopron városát is a tűzkár minden keservével együtt elsirassa. Már a beszéd címe is meglepő. Lang Mátyás vigasztaló lelki forrást keres a gyászoló férjnek¹⁸ – a gondolat a német nyelvű művelő társaságok szellemének felel meg. A szónok Cicero *Epistolae familiares*-ének egyik gondolatával megtiltja a tartalmatlan, ezért nyomorúságos vigasztalást. A római szónok levele kezdetén a vigasztaló formáját nyomorúságos vigasztalásnak nevezi. „Ha mi ennek a példának mintájára a mélyen gyászba borult férjet ily módon próbálnánk vigasztalni, talán együttér-

¹⁸ Ld. fentebb a 11. jegyzetet.

zést, de igazi vigaszt nem önthetnék szívébe, ha így szólának hozzá: Jöjjön el ebbe a jó Sopron városába, melyet az elmúlt év november 22-én elpusztított a dühöngő tűz, és igazi Puszta Várrá változott.¹⁹ Nézné meg a város mindkét szép tornyát, amelyek időjelző óráikkal együtt elpusztultak, hasonlóképpen a kiválóan felépített ferences kolostort, a Szent György templomot tornyával és harangjaival, a Városházát, a fegyvertárat, néhány száz más megégett épületet, az egész belvárost, hogy mit pusztított el a tűzvész. Azt mondhatnánk, hogy a fejeket vágják le, ez történt oly sok házzal és épülettel, különösen az elől álló várostoronnyal, mely már néhány száz éve itt áll (melyet még állítólag a pogány rómaiak építettek). Azt válaszolhatná: miért törődjek én ezzel, amikor szívemet szétszakítja a számomra legkedvesebb feleség elvesztése, aki (Isten) gyenge teremtménye volt, és emellett halandó ember! Mi pedig emellett nyomorúságos vigasztalók fájdalmat okozó vigasztalók lennénk, olyanok, akiknek Jób az Őt oly szívesen vigasztalókat nevezi... (Jób könyve, 16.)" Így kapcsolódott össze Lang gyászbeszéde Paurneindné halála felett az elpusztított várost gyászoló, városát sirató pap panaszával!²⁰

A korszak másik figyelemre méltó képviselője Klesch Dániel, akinek hányatott sorsáról, érdekes, de keserves pályafutásáról fentebb már szóltunk. 1676-ban Halléban mondta el „Donorum Dei bonorum (...) das ist Die Siebenfältigen guten und vollkommenen Gaben Gottes” címen rövidíthető beszédét. A terjedelmes barokk címből kiderül, hogy a szónok a Fruchtbringende Gesellschaft tagja (itt írói neve der Kräftigste – a Legerősebb) de tagja a Deutschgesinnte Gesellschaftnak, és a hallei Lilien-Zunft (azaz Liliomcéh) írói csoportnak is.

Számunkra a Jakab-levélre felépített elmélkedésnél fontosabb mindaz, amit soproni színjátszói múltjáról, az itt előadott darabokról önvallomásos előszavában elárul. „Mert be kell vallanom, hogy a világi költeményeknek és színdaraboknak különös hasznuk van a mindennapi életben. Ilyesmit nagy számban vittem színre tíz éves soproni iskolai foglalatosságom során egykor Nyugat-Magyarországon. Ezt azonban végül abbahagytam, és csak bibliai történeteket állítottam színpadra, és mindezt akkori inspektortunk, nagytiszteletű Lang Mátyás szívből fakadó keresztényi tanácsára, midőn az Ő és C.S. úr (Christian Seelmann?) és M.C. S. úr esküvői ünnepségére mindenféle bibliai cselekményeket adtam elő a kedves Iskolai Diáksággal, megnevezve Izsákról és Rebekáról, az ifjú Tóbiásról, a hős Juditról, a szemérmes Józsefről, Keresztelő János lefejezéséről, Krisztus dicsőséges feltámadásáról, Lázár feltámasztásáról. Item a gazdag emberről és Lázárról, stb. Találunk a Bibliában verseket és történeteket az elveszett fiúról (Luk. 15.), az igazságtalan gazdáról (Luk. 16.), a könyörtelen bíróról és a gondterhelt könyörgő özvegyről (Luk. 18.). Ezekből a darabokból némelyik ma is a kezemben van, valamennyit német rímekbe foglaltam, ezek egyikét sem tagadnám meg vagy vonnám el egyetlen nyomdásztól sem.”²¹ Nem tudunk róla, hogy Klesch német nyelvű rímes bibliai színművei nyomdászra találtak volna. Így is hirdetéssel szolgálnak a soproni esküvői szertartások, a pünkösdhétfői Tudós Társasági rendezvények színi játékaikról.

¹⁹ Utalás Sopron német nevére, Ödenburga.

²⁰ RMK III. 2835, b2

²¹ Daniel Klesch: Donorum Dei Bonorum sacer septenarius. Halle, 1676. RMK III. 2746 B iv

Az 1670-ben megjelent „Oedenburgisches Rath-Haus” emblémasorozata még egy eddig meg nem világitott tanulságot is rejt. Ahogy Andrea Alciati „Emblematum liber” gyűjteményét is egy Held nevű szerző németre fordította, ugyanúgy fordítja le Johann Conrad Barth Lackner városközi tanácssteremben falra festett emblémait németre. Így maga is bekapcsolódik az emblematikus szerzők sorába. Az „Oedenburgisches Rath-Haus” emblémait elpusztítja az 1676-os rettenetes tűzvész, de Barth alapos elmélkedő jellegű leírása megőrzi a tervezett embléma-rendszer valamennyi képét és feliratait. Az embléma-rendszer már a tanácssterembe lépés előtt egy összegző hat soros vers – egyfajta lemma – foglalta össze:

„Különösen ha rögtön kezdetben fenn a lépcsőknél ezeket a látszat szerint első pillantásra együgyűnek látszó, de értelmük szerint valójában fontos rímeket látjuk felfestve:”

„Unrechte Lehr/ und schädlicher Neid /
Der eigen-nutz und falscher Eyd/
Kindischer Rath/ auch Übermuth/
Die schaffen dort und da kein gut /
Drum/ o du theurer Herr und Gott /
Die Stadt gnädig dafür behüt” (B ív)

Akár ez a hat soros verses összegzés is lehetne Barth lemmája. De számos helyen a leírások során együtt jelenik meg a latin és a német képaláírás. Az A PARI VIRTUS ET LIVOR szöveget Barth így fordítja: „Zugleich Tugend und Neid”. Erény és Írigység együtt jelentkezik!

A füst és a fény együtt jár. Lackner megszövegezésében: “Sicut ignis fumum, ita gloria excitare solet”. Barth német kétsorosában ez így hangzik:

„Da ist gewiß ein Feuer / wo irgend Rauch aufgehen
Da ist auch Ehr und Ruhm, wo Haß und Neid entstehet”

Amikor a jövőző Belső Tanács és a Tudós Társaság tagjainak figyelmét arra hívja fel, hogy „Ti vagytok a Város fénye” úgy arra is figyelmeztet, hogy a fény el ne homályosítsa a látásra teremtett szemet: „Aki a fényt el akarná elöttetek homályosítani, az menjen fel a Tanácsstermetekbe, és álljon szembe a fénnel. Akkor a fényesség a szemébe világít, mivel rögtön az ablak fölé a Bölcs Férfiú festetett egy gyertyatartón álló gyertyát ezzel az aláírással:

SUM UT PROSIM
„Darum bin ich/ daß ich nützlich sei”
Tanuljatok a fénytől! – mondja Barth.
Aliis inserviendo. ipse consumer
„Es andern diene/ immer abnimmt/
biß es gar verzehret werde”

Aki így él, annak az önmaga erénye a jutalma! „Ipsa sibi Virtus pretium” sei – fejezi be Barth emblemikus tanítását az erény fényéről!²² A „Sum ut prosum” vagy az „Aliis inserviendo, ipse consumor” fényhez kapcsolódó emblémáihoz hasonló található a „Coronae Hungariae Emblematica Descriptio”-ban. Az emblemikus koronaleírásban pl. „Ubi lumen, transeant tenebrae” inscriptio után két égő gyertya is világít a kör alakú lemezben. Azt hirdeti a subscriptio szövegével együtt, ahol világosság ég, ott eltűnik a sötétség!²³

Egy kései hajtás

Es leben wohl / die wahren Schützen - Freunde!
„Vivát, barátaink, szilaj lövész legények!”
(Sarkady Sándor fordítása)

Dobner Ferdinánd már nem lehetett a Tudós Társaság tagja, Házi Jenő kutatásai szerint 1659-ben született és 1730-ban halt meg, mint a Habsburg-ház rendíthetetlen híve. 1671-ben, a Tudós Társaság végnapjai idején 14-15 éves lehetett, 1698-ban soproni városbíró.

Ha ő maga nem is lehetett már confoederatus, azaz társasági tag, annak szellemét jól ismerhette. Az apja, Dobner Dániel 1668-ban *Magister Foederis*, majd elhagyhatta a Társaságot. A *Magister Foederis* megjelölés mellé későbbi kéz odaírta: *fuit* – azaz csak volt... (ld. a *Függelekben* közölt névsort). A Társaságnak fennállása során a 70 esztendő alatt öt Dobner is a tagja volt. Ezért a Társaság szellemét és az emblematika szokásvilágát Dobner Ferdinánd is jól ismerhette! A Sopronban őrzött könyvészeti ritkaság, a *Frey und Traubenschiessen*, szabadon fordítva: a „Lövészünnep és szőlőlövészet” füzetben a nürnbergi E. Nunzer három mívesen megformált emblémáját találjuk.²⁴

A nagy központi embléma a szőlővel körbefont város címer. Ennek inscriptiója: „Aquilae secura sub alis” a sas szárnyának biztos védelmében. A szőlővel koszorúzott város címer magyarázata magyarul:

„Bármilyen ellen törne rád / Ez a szárny oltalmat ad!”

A két kisebb embléma közül az egyik a terhe alatt lehajló szőlőágat ábrázolja; de ez a *pictura* egy összetett képet rajzol meg: a lehajló szőlőág alatt kisebb szőlőkoszorúban egy kristálypohár látható, ugyancsak szőlőkoszorúban.

„Minél több édes fűrtöt tartok,
Annál inkább földre hajlok”

²² Ld. fent, 1. jegyzet. Rózsa György: Lackner Kristóf, a rézmetsző. SSz. 25 (1971), 194–208, 312–321. kritikai jegyzéke 56 emblémametszetet és rajtot sorol fel. Alapos jegyzékét minden bizonnyal ki kell egészíteni majd Barth: Oedenburgisches Rath-Haus emblematischer Abbildungen leírásával.

²³ Lackner Kristóf: *Coronae Hungariae emblematica descriptio*, Lauingen, 1615, 86.

²⁴ 1998-ban a VÁRhely IV. évfolyamában adtam ki Dobner Ferdinánd Lövészünnepé szövegét. Mint akkor is, most is megköszönöm Sarkady Sándor írónak, hogy segített Dobner hatalmas német barokk mondatait a szöveg fordításában a magyar gondolkodáshoz közelebb hozni. Neki köszönöm az emblémák kis verseinek találó lefordítását is. Szende Katalinnak köszönöm, hogy a német és latin szövegek fordításának pontosságát ellenőrizte.

A képbe rejtett kisebb embléma is jellemző feliratot kapott:

„So krönt der Fleiß / Ein trauben Reiß”
„Izzadva túrt, / Szebb lett a fürt!”

A legjellemzőbb – leginkább soproni embléma a harmadik. Inscriptiója szerint: „Pro vite vitam”. Az emblematika világában ismeretlen képet alighanem Dobner Ferdinánd sugallta a nürnbergi Nunzernek. Egy fegyveres szőlőcsész lelövi a picturán a szőlősorokat dézsmáló tolvajt. Német felirata:

„Meinen Weinstock alle Stund / Schütz ich wieder diesen Hund”
„Édes szőlőm gyarapodj / Tolvaj kutya, takarodj!”
(Sarkady Sándor fordításai)

Az emblematikus füzetet „A célba lövés különböző kedvelőinek, és idegen uraknak kérésére” nyomtatásban maga az itteni Lövészegylet lőmestere adta ki. Nem hiszem, hogy tévednénk, ehhez szívesen hozzájárult a címlap szerint „Wohl meritirter Herr Stadt-Richter” azaz az érdemdús városbíró is. Az 1698-ban, szeptember havában megrendezett soproni lövészünnep emblematikus emlékfüzete visszacsillantott valamit a Tudós Társaság 1631 után barokk nyelvművelő társaságok szelleméhez hozzáigazodó világából is.

Dobner Ferdinánd egy életen át Sopron katonája volt, császárához, I. Lipóthoz, és főleg városához hűséges lutheránus soproni polgár. Ahogy az akkori (hamis) névalakkal a tudósabb soproni leírta akkoriban a nevét, *Civis Sempronensis* – a soproni „városi köztársaság” polgára.

A Tudós Társaság Sopron 17. századi művelődés- és helytörténetének fontos közössége. Ennek pontosabb megismeréséhez kívántam a második időszak néhány jellegzetességének összefoglalásával hozzájárulni. A téma további alapos kutatásra érdemes.²⁵

Függelék: A Tudós Társaság névsora, 1668–1672²⁶

(Evangélikus Országos Levéltár I. a7: 108.)

Anno 1668. Confoederatio Lackneriana²⁷

Feria secunda Pentecostes, juxta antiquam foundationem foederis Societatis Nobilium per Generosum Consulem Dominum Christophorum Lackner J.U.D. factam congregatio habita apud Generosum Dominum Danielem Dobner Magistrum

²⁵ Talán egyszer lehetőség nyílik arra, hogy Barth: Oedenburgisches Rath–Haus és Dobner Ferdinánd: Emblematischer Trauben schiessen hasonló szövegét kétnyelvű kiadásban közzétegyük. Ez is azt igazolná, hogy a magyarországi emblematika nem csupán egy vékony ág az európai emblematika három évszázados nagy folyamában.

²⁶ A szöveg elrendezése, illetve a kis- és nagybetűk használata az eredeti kézirat külalakját követi.

²⁷ Gottlieb Gamauf megjegyzése.

Foederis, ubi primum perlectis Dominorum Confoederatorum nominibus reperti sunt in vivis existere sequentes et exceptis tribus vel quatuor personis legitime impeditis praesentes fuerunt:

Generosi utpote Plurimum Reverendi, Nobilissimi et Doctissimi Domini

Georgius Grad , Senior
Matthias Langius Ecclesiastes Senior
Christophorus Sobitschius Ecclesiastes
Gregorius Nátl , Senator
D.Johannes Baptista Föggler
Georgius Klein
Daniel Töröck
M.Daniel Tieftrunck Gymnasij Rector
Erhardus Adamus Resch
Tobias Schmidt
M.Michael Unger, Scholae Hung.[aricae] Rector. (1.p)
Sebaldus Artner
X Ladislaus Töröck
Zacharias Maus
Nicolaus Háckelberger
Johannes Andreas Reinthaller
Georgius Stockinger
Nicolaus Reichenhaller
Wolf Adam Föggler
Georgius Nátl
Johannes Ernreich Föggler
Johannes Christophorus Reinthaller
Jacobus Dobner +
X Johannes Christophorus Koller
Wolfgangus Fridericus Strelau
Johannes Kalinkius ,Cantor
Daniel Dobner Magister Foederis (fuit)
Abraham Steiner 1. Col.[lega] (2.p.)
Johannes Andreas Schubert Collegae
Johannes Serpilius *Secretarius fuit*
Jacobus Erhardus Preining *Secretarius*

Recognitionalis pecunia juxta Confoederationis Artic(ulus)per singulos deposita, constituit flor. Hung. 2 t. 3 β .6 d. singulus per 80 den. Computando.

Post hac rationes a Domino Magistri Foederis ejus collegis exactae, et cum nullus in iis repertus sit defectus, per Dominos Seniores et Reliqvos Confoederatos confirmant.

Domini seniores in officio suo confirmati.

Electione instituta Dominus Abraham Steiner in Magistrum Foederis unanimi suffragio electus, qui more antiquibus observari solita Dominum Johannem Andream

Schubertum sibi adsciuit, cui per Dominos Confoederatos adjunctus est Dominus Johannes Christophorus Reinhaller.

Nomen foederi dederunt, deposito argumento foederis Domini

M. Johannes Conradus Barthius .
Johannes Vibejus
Georgius Launer
Aegidius Ludovicus Prisomannus .
Dominus Jacobus Steiner
Johannes Fridelius Conrector.

Convivium ob tenue[s] aerarij vires intermissus est (3.p.)

ANNO 1670.

Feria Secunda Pentecostes juxta antiquam foundationem a Generoso Domino Christophoro Lacknero J. U. D. Judex Congregatio facta est in aedibus Domini Abrahami Steineri pro tunc Magistri Foederis. Ubi perlectis Nominibus Dominorum Confoederatorum absentes fuere.

Domini
Ladislaus Torok
Georgius Stockinger
Johannes Christophorus Koller .

Nomina foederi, persoluto argumento foederis, dederunt Domini

Leopoldus Nätel Consul
Reichhardus Reichenhallerus
dd. David Urhanitz
Johannes Andreas Preining
dd. Paulus Preining
Johannes Ehrerich Mezger
Johannes Caroli
Georgius Pammer
Sic (?) Johannes Emericus Rainer
Abraham Sobitus
Johannes Kramapfel
/Georg/ Melchior Reisinger
Georg Kappel (*kihúzva?*)
Fridericus(?) Preisegger dedit

Seniores electi sunt Communi Foederis voto

Domini
Leopoldus Natel
M. Johannes Conradus Barthius

Matthias Langius

Georgius Grad

Recognitionalis pecunia facit 2 th. 6 β. 15 den.

Argumentum foederis quod deposuit Dominus Ursanitz(?) facit 3.F sol 3 . 6.- (4.p.)

In Magistrum Foederis electus est Dominus Johannes Andreas Schubertus, cui sibi in Collegam adscivit Dominum Zachariam Mausium, cui per Dominorum Confoederatos adjunctus est dominus Johannes Christophorus Reinhaller.

[...] ²⁸

Anno 1672

Feria secunda Pentecostis juxta antiquam fundationem a Generoso condam Domino Christophoro Lackner J. U. D. congregatio facta est Dominorum Confoederatorum in actibus nobilissimj Domini Joannis Andreae Schuberth p.t. Magistri Foederis ubi perlectis nominibus eorundem absentes fuere

Dn. Georgius Klein

Sebaldus Artner

Georgius Stockinger

Georgius Kramapfel

Johannes Honorius Metzger

Nomina Foe(deris) persoluto argumento Foederis dederunt:

Dominus Johannes Lölhöfel de Löwenprunn

Dominus Matthias Adami

Seniores communi Confoederatorum voto confirmatus a priores

Dominus Leopoldus Natl

M. Johannes Conrad Barthius

Matthias Langius

Georgius Grad

Recognitionalis pecunia fuit 3 Th 4 β. 15 D.

Argumentum Foederis deposuit Dominus Joannes Kramapfel Uti ex Domini Matthias Adamj Simul etiam Joannes Christoph Barth 3. Lölhöfel de Löwenprunn (6.p.)

In Magistrum Foederis de novo confirmatus Dominus Andreas Schubertus adscivit Dominum

Ihr Wohlerw. Hr. Barthius 5 th dd.

Ihr Wohlerw.Hr. Lang 5 "

Ihr Wohlerw. Hr. Sowitsch 5. "

I. Hr. Stadtrichter 5."

Hr. Gradt 5."

Hr.Dan. Türckh 5."

²⁸ Tördékes német nyelvű feljegyzés a Confoederatio borairól.

Hr. Gregor Nattl	5."
Hr. Jacob Stainer	5."
Hr. Nicl. Reinhalter	5."
Hr. Georg Nättl	5."
Hr. Pämer	5."
Hr. Schrainz	5."
Hr. Aeg. Prisomann	5."
Hr. Foman	5."
Hr. Sebald Artner	5."
Hr. P. Er. Fögler	5."
Hr. Strelau	5."
Hr. Laßlo Türckh	5."
Hr. Mauß	5."
Hr. I. Ehr. Reinthaler	5."
Hr. W. And. Foggler	5."
Hr. Dr. Fögler	5."
Hr. Abr. Stainer	5."
H J() El (?)	5." (7.p.)
Herr M. Tiefftrunck	5.th.
H. Calinkius Cantor	5."
H. Rainer	5."
H. Krämapfel	
H. Reichard Reichenhaller	
H. Daniel Dobner	
Aelterer Herr Reintaller	
H. Mezger	
H. Koller von Rust	
H. Hakelberger	5.
H. Caroli	
H. M. Unger	5.
H. Fridel	5.
H. Vigebius	
+ H. Georg Launer	5.
H. Schmid	
Georg Stockinger	
H. Kämpel /áthúzva/	
Leutnant Klein	
H. Kämpel /áthúzva/	

Anno 1672 den 21 7bris hat /Tit/ Herr Magister Foederis bevorstehenden Empfang biß auß D(en) Dreyzehen portiones welche Herr khünpftig in seinen Empfang nehmen wirdt völlig vermithet . (8.p)

A sírfeliratok formai jellemzői

Tanulmányom első részében a síremlékeket kizárólag művészettörténeti szempontok alapján vizsgáltam.¹ Feldolgozásuk azonban nemcsak a művészettörténet számára fontos, hanem forrásértéke van más diszciplínák szempontjából is. A sírkő, sírfelirat és életrajzi adatok szorosan összefüggnek egymással, ezért a vizsgálatkor olyan más tudományokat is figyelembe kell venni, mint például a genealógia, heraldika, nyelvtörténet, társadalom-, egyház- illetve várostörténet.

Az előző cikkemhez igazodva a vizsgálódás tárgya továbbra is a későreneszánsz és korabarokk stílusjegyeket képviselő emlékcsoport marad, amelyek a rajtuk szereplő halálozási dátum alapján 1640 és 1710 között keletkeztek. Nem az a célom, hogy adattár-szerűen mutassam be az egyes síremlékeket felirataik pontos közlésével. Jelen esetben fontosabbnak tartom azoknak a társadalom- és vallástörténeti összefüggéseknek az ismertetését, amelyekre utalásokat a sírfeliratokon is találunk. A különböző előkelő nemesi személyeken túl a vezető városi tisztviselőkn, a szellemi arisztokrácián keresztül az iparos mesterséget folytatókig minden réteg képviselteti magát. A sírfeliratokból és egyéb forrásokból tehát minden személyről összegyűjtöttem a fontosabb és számunkra érdekesebb adatokat.

Mielőtt azonban rátérnénk az elhunyt személyek ismertetésére, érdemes megvizsgálni néhány általános formai jellemzőt a sírfeliratokkal kapcsolatban. A síremlékeken a feliratos lap felső egyharmadát általában a címer (vagy kereszt) foglalja el. Alatta kap helyet a szöveg, amely sok esetben olyan terjedelmes, hogy a maradék nagyobbik felületet teljesen kitölti. A felirat terjedelme nem függött az egyén státusától: sokszor a magas műveltségű polgárok síremlékein szerepel a legkevesebb szöveg. A legkorábbi fennmaradt emlékektől kezdve megfigyelhető, hogy a szöveg elejét és végét „kacsaringós” bekarcolt vonalakkal díszítették. Az épségben fennmaradt síremlékeken, amelyek nem egyszerű epitáfiumok, az orom- és/vagy a lábazati mezőben legalább egy, de általában két bibliai idézet szerepel. Előfordul, hogy a frízen is találunk idézetes mondatszalagot.

A síremlékek nagy részén német gót betűs (Kanzleischrift) írást látunk. Latin betűs felirat csak latin nyelven írt szövegek esetében fordul elő. Ezt azért is érdemes megjegyezni, mert míg a burgenlandi sírkövek feliratai nagyrészt latin betűs, de német nyelvű szöveget tartalmaznak, addig a soproniakhoz hasonló gót betűs felirat távolabbi (cseh, sziléziai, német) területeken volt elterjedt, ami azt is jelentheti, hogy ez az írásmód erősebben kapcsolódott a protestáns kultúrkörhöz. Latin nyelvű felirat éppen a latin műveltségű szellemi arisztokrácia képviselőinek síremlékét jellemzi. Ide sorolható Grad György és Reichenhaller Richárd polgármesterek, Gállfy Ádám kamarás, Dobner János András ügyvéd, Egg János Károly báró, és Natl Lipót polgármester

¹ Kiss Melinda: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban. SSz. 59 (2005) 185–206. (a továbbiakban: Kiss, Későreneszánsz)

feleségének, Anna Krisztinának a síremléke. A barokk, egyszerű epitáfiumok közül pedig Hajnóci Dániel lelkész és Gensel Ádám orvos sírköve latin felirattal.

Latin felirat látható Lackner Kristóf polgármester sírkő-töredékén is 1631-ből. A síremlékből egy csonka vörösmárvány lap maradt fenn. Jelenleg egy homokkőből faragott címer látható felette, amely valószínűleg a régi Lackner-majorból (lovaskaszárnya) származik. Síremlékét a Szent György-templom sírboltjában helyezték el. A felirat felsorolja Lackner Kristóf érdemeit, megemlíti, hogy „apjának aranyműves műhelyéből került ki a tudományokat tanulni, s két házassága is gyermektelen lévén a szegények seregét tette meg örökösének.” (Függelék I).²

A latin felirat reprezentatívabb célokat szolgál, és sok mindenben nem követi a gótbetűs német szövegek tematikáját. Ez utóbbi sokszor világiasabb, póriasabb tartalommal telítődik. Az egyszerűbb polgárok vagy a német evangélikus kultúrához erősebben kötődő menekült nemesek a gót írást tartották meg sírköveiken. Olyan evangélikus értelmiségi személyek, mint Sowitsch Kristóf lelkész vagy Dobner Ferdinánd polgármester, a pietizmus³ híve, szintén kitartottak a gótbetűs írásmód mellett. A polgármester sírkövén egyedüli példaként nevének kiemelésére szerepel a nagybetűs írásmód is.

A feliratok az elhunyt titulusainak felsorolásán túl kitérnek életrajzára, származására és családjára is. A pontos születési, majd halálozási dátum és a származási hely sokat elárul a személy kilétéről. A nemesek esetében ez különösen gazdag forrásanyagot jelent. Az elhunyt rangjának, birtokainak megnevezése (ha az elhunyt nő, férjének státusa ugyanúgy közlésre kerül) olyan adalék, amiből kiderül, mely vidékekről érkeztek Sopronba lakni és temetkezni főurak.

Előkelő menekült személyek síremlékei

Több nemesi származású személy síremléke maradt fenn. Nagyarányú betelepülésük elsősorban annak köszönhető, hogy II. Ferdinánd 1625-ös rendeletében kitiltja Ausztriából az evangélikus főnemeseket. Pázmány Péter 1625. április 7-én kelt levelében üdvözli Ferdinándot a protestánsok Bécsből való kiűzéséért. Ugyanakkor fél attól, hogy ez Magyarországnak nagy kárt fog okozni, hisz Pozsony, Sopron, Szentgyörgy, Bazin, és Modor nagy számban fogadják be az exulánsokat.⁴

Sok főúr nemcsak temetkezni jött Sopronba, hanem itt is telepedett le. Ilyen családok pl.: Althan, Amon, Auersperg, Ehrenau, Eibelswald, Eitzing, Gaisruck, Globitz, Gloiach, Grassauer, Greissen, Herberstein, Heritsch, Jörger, Königsberg, Leyser, Mandorf, Mossheim, Polheim, Prank, Preinberg, Preuner, Putz, Raumschüssel, Samnitz, Schellenberg, Speidel, Trautmannsdorf, Windischgrätz, Welz (Weltz), Zetschker. A század közepétől újabb nevek is feltűnnek az előkelő menekültek között Sopronban, például: Abensperg, Auerstorg, Breiner, Burgstall, Egg, Grössintz, Hardegg,

² Payr Sándor: A régi evangélikus temető Sopronban, Sopron, 1917. A továbbiakban: Payr, 1917.

³ A 17–18. században elterjedt evangélikus mozgalom, a pietizmus. Önmegtartóztató életvitelen alapuló vallásos filozófiai eszme, amely a merev hittételekhez való ragaszkodás helyett mély érzelmi alapokon nyugvó vallásosságot és felebaráti szeretet gyakorlását hirdeti. Payr Sándor: Magyar pietisták a XVIII. században.. In: Egyháztörténeti monográfiák. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványa. Bp., 1898.

⁴ Hanuy F.: Pázmány Péter levelei I. 438. Pázmány rendeletet kért Pozsony és Sopron ellen, hogy ezeket a lázító protestánsokat be ne fogadják és zárják ki polgáraik sorából. Közli: Payr Sándor: A Soproni Evangélikus Egyházközség története. Sopron, 1917. 285. (a továbbiakban: Payr, Egyháztört.)

Jöbstelberg, Kornfeil, Laszberg, Neidegg, Prösing, Regal, Rindsmaul, Rottal, Thonrädl, Wurmbrand, Zinzendorf.⁵ A felsorolt családok közül a következőknek ismerjük sírkövét is: Auersperg, Herberstein, Jörger, Preinberg, Weltz, Egg, Jöbstelberg, Roggendorff.

A Szent Mihály temetőbe 1674 márciusáig temetkezettek közösen az evangélikusok a katolikusokkal vallási és társadalmi különbségek nélkül. Payr Sándor így ír erről: „*békében pihentek együtt a régi patriciusok, katolikusok és protestánsok, prédikátorok és áldozó papok, németek és magyarok, nemesek és polgárok, rebellis kurucok és aulikus főemberek.*” A közös temetőből fennmaradt síremlékek, néhány kivételtől eltekintve, menekült nemesek sírkövei.

Stemindl von Weltz (1600–1673) síremlékének feliratában olvasható, hogy *Eberstein, Spiegelfeld* szabad ura és istállóester (*Stahelmeister*) volt Karintiában. 1673 május 6-án, 73 éves korában hunyt el. 12-én temették ide, az ő kívánságára és kérésére feleségének nyughelyére és sírboltjába. A hátrahagyott három fiú és két leány, akik szeretett apjuk előtt tisztelettel adóznak, vigasztalódnak az ő emlékezetével. Isten ajándékozta meg őt és az itt nyugvó anyát, mint tisztelt és szeretett szülőket, dicsőséges feláldozással az örök életre. (*Függelék 2*).⁶ A Weltz (Welz, Wels) tekintélyes osztrák protestáns nemesi nemzetség volt.⁷ Varjú azzal a Welz Zsigmond báróval azonosítja, aki 1638-ban Pozsonyban kelt diplomával nyerte el a magyar honosságot.⁸ Feleségének, *Weltz Szidóniának* sírlapján például találunk adatot arra vonatkozóan is, hogy mióta élt száműzetésben: temetése keresztény rend szerint zajlott, 59 éves korában hunyt el 1659-ben, 34 évnyi házasság után, számkivetésének (exily) 30. évében.⁹

Jörger Krisztina, született Scherffenberg, (1579–1640) sírfeliratában olvashatjuk, hogy férje, Hildebrandt Jörger, udvarmester (*Erbamthoffmeister*) volt Felső-Ausztriában, (Oberösterreich, Erzherzogtum Österreich ob der Enns). Sírlapján a Scherffenberg- és Hildebrandt-címer látható.

Auersperg Jakabné, született Scherffenberg Erzsébet (1587–1663), síremlékének feliratából megtudjuk, hogy a felső-ausztriai Ennsben született, férje Georg Jacob Auersperg kamarás volt (*Erb Kammerer*) Krajnában (Herzogtum Krain). Az Auersperg- és a Scherffenberg-címer látható a sírlapon.¹⁰

Roggendorff Györgyné, született Johanna Dornoffka von Dornowitz síremlékének feliratban olvasható, hogy e nagy múltú nemesi nemzetség utolsó sarjaként született Kanitz kastélyában, Morvaországban, a Rajetzi uradalom örököséként. Néhai férje, Georg Ehrnreich „*Freyherr von Rogendorff, Herr auf Mollenburg*”, Alsó-Ausztria (Niederösterreich, Erzherzogtum Österreich unter der Enns) udvarmestere (*Erblandhoffmeister*) volt. A sírfelirat felett a Roggendorff- és Dornoffka-címer látható.

⁵ Gamauf az anyakönyvekből összeállította ezen családok listáját. Payr, Egyháztört. 286, 387.

⁶ Varjú Elemér: A soproni Szent Mihály temető sírköveiről. *Archaeologiai Értesítő* 1898. 362. Házi Jenő: A soproni belváros házai és háztulajdonosai 1687-ben. *SSz.* 19 (1965) 137. (a továbbiakban: Házi, 1965). Házi Jenő az 1686/7 évi adóreformra támaszkodó háztulajdonosi listájában a mai Templom u. 6. sz. „Graff von Welsisches haus”-ként szerepel, valószínűleg azonos a két név (Welz).

⁷ A család egyik jeles tagja, Justinian Ernst Baron von Welz a protestáns misszió úttörője volt, 1668-ban az akkori holland gyarmaton, Suriname-ban halt meg.

⁸ A sírkő képét ld. Kiss, *Későreneszánsz* 188., 2. kép.

⁹ „... *Ihr Ruchbettlein v: graff Christlicher / ordnung nach beigesetzt worden Ihres alters in 59: Ihres Ehestadt im 34. v: ihres exily im XXV. Jahrs...*”

¹⁰ A sírkő képét ld. Kiss, *Későreneszánsz* 190., 3. kép.

A felsorolt nemesi családok különböző vidékekről érkeztek Sopronba. A sírfeliratokon az osztrák örökös tartományokból például Alsó- és Felső-Ausztria; az osztrák birodalmi tanácsban képviselt királyságokból és országokból Karintia, Krajna (hercegségek) illetve Morvaország (őrgrófság) szerepel mint származási hely.

Az exuláns előkelő evangélikus családok szerepe Sopron egyháztörténete szempontjából válik igazán jelentőssé. 1674-ben a templomok, kápolnák, beneficiumok, iskolák, parochiális házak és más létesítmények elvétele szinte megbénította az evangélikus gyülekezetet. Ugyanakkor Kollonich Lipót kir. kamaraelnök, bécsújhelyi püspök egyedülálló kedvezményt ajánlott fel a soproni követeknek.¹¹ Választhattak két prédikátort, akik I. Lipót öfelsége által kijelölt helyen¹² istentiszteletet tarthatnak „a királyok, fejedelmek és birodalmi rendek követeinek, tanácsosainak és ügyvivőinek (ablegati consiliari, residentes et agentes), nemkülönbön más ágostai hitvallásúaknak vallásgyakorlata céljából.”¹³ Eggenberg hercegné, aki ez időben Sopronban lakott, a rendelet szerint szintén fogadhatott egy udvari lelkészt Lang Mátyás személyében, és a házában tartott istentiszteletre a város lakóit is meghívhatta. Mindez tulajdonképpen szabad vallásgyakorlatot jelentett a soproniak számára, ami azért is egyedülálló, mert Pozsonynak ekkor már evangélikus lelkésze sem lehetett, nemhogy nyilvános istentisztelete.

A rendelet szövegéből kitűnik, hogy a korlátozott, de szabadnak mondható vallásgyakorlatot elsősorban diplomáciai okokból engedélyezték Sopron számára. I. Lipót ugyanis Bécsben nem engedte meg a külföldi követeknek az evangélikus istentiszteletet, ellenben Sopronba átjárhattak hitüket gyakorolni. Sopronra azért is eshetett Lipót választása, mert a brandenburgi fejedelmekkel rokon Eggenberg hercegnére illetve az ide menekült sok osztrák főnemesi családra is tekintettel kellett lennie.¹⁴ A kismegszegedett evangélikus gyülekezet fennmaradásához szabadságukon kívül valamelyes pénzforrást is biztosítani kellett. Ezért önkéntes adományokat gyűjtöttek, amelynek mintegy 4/5 része a Bécsben és Sopronban lakó előkelő családoktól folyt be. Az exulánsok hitbuzgósága és anyagi támogatása tehát a gyülekezet életében nem kis jelentőséggel bírt.

1674-ben, a Szt. Mihály-templom elvétele után, az evangélikusoknak új temetőhelyet is kellett keresniük. Erre a volt magyar gimnázium mögött (Berzsenyi Dániel Ev. Gimnázium) elhelyezkedő kertet találták alkalmasnak. Az 1679. évi pestis után azonban bővíteni kellett a temetőt. Megvették a szomszédos szántóföldeket, amelyek a külváros falán is kívül estek és az egészet kőfállal kerítették be. Ezt a nem kis kiadást *Egg János Károly* báró 3000 forintnyi hagyatékából fedezték, ami a családi sírkő feliratán is olvasható: *Egg báró, Egg és Hungerspach szabad bárója; szülei, Georg Hannibal és Susanna Dorothea Eibelswald; gyermekei, Dorothea Catharina és Regina Elisabeta a pestis áldozataivá váltak (Függelék 3). (1. kép) Az 1676-os nagy tűzvészben megsemmisült Templom utcai imaház helyén új fatemplomot építettek, szintén önkéntes*

¹¹A követek: Serpillus János, Preining és Metzener tanácsosok, Sowitsch Ábrahám, Katter János és Fohmann János Jakab közgyámok, a külső tanácsból Mausz Zakariás voltak. Payr, Egyháztört. 438.

¹²A Templom utcai Schubert-ház udvarán deszkából összetakolt imaházban tarthatott Sowitsch Kristóf és Barth Konrád istentiszteletet.

¹³Payr, Egyháztört., 438., aki Ribini, Memorabilia II. 455. és Gamauf, Geschichte der evangelischen Kirche in Oedenburg. Kézirat, II. 361. adatait veszi át.

¹⁴Payr szerint Sopron kiválasztásánál szerepet játszott az is, hogy az ellenreformációt vezető főpapok: Szelepcsényi, Széchényi, Pálffy és Kollonich majdnem mind maguk vagy pártfogottaik révén élveztek a soproni protestánsok jóvoltából beneficiumokat. Payr, Egyháztört. 441.

adakozásból. Itt újra csak a menekült osztrák nemesek és a külföldi követek jártak elől. Többek között az új oltár és oltárkép is Egg báró ajándéka volt.

1. kép. Egg és Hungerspach bárói síremlék, 1679. (fotó: Diebold K. 1932)

Hasonló jótévője volt a gyülekezetnek *Gálffy Ádám*, aki a szabad vallásgyakorlat hírére költözött Sopronba. Magyar származású bécsi kereskedő gyermekeként született 1622-ben. 1629-ben a család Sopronba költözött menekülteként. Gálffy egy pozsonyi kereskedő lányát vette feleségül. Részt vett a török ellen indított téli hadjáratban és talán az ott szerzett érdemeiért kapta meg a császári és királyi kamarási címet.¹⁵ 1674-től 1686-ig, haláláig Sopronban lakott. 1676-ban az ev. gyülekezetnek több műkincset ajándékozott: aranyozott ezüst keresztelő kancsót és tálát, zománcos-ékköves kelyhet, oltári feszületet és egy tizenhatkarú sárgaréz csillárt. Tanulmányom előző részében már szó volt síremlékének jelentőségéről,¹⁶ amelyet Gálffy az evangélikus egyháznak szánt, olyan helyül, ahonnan a mindenkori lelkész temetések alkalmával prédikálhat (Predigergruft) (*Függelék 4*).¹⁷

A régi evangélikus temetőből további menekültek sírkövei is ránk maradtak: *Geymann báróné* (1612–1682), született Maria Elisabetha Schallenberg grófnő sírfel-

¹⁵ Sikabonyi Gálffy Ernő: A Gálffy család története. 1966. 113–114.

¹⁶ Kiss: Későrenezánsz, 196., 7. kép.

¹⁷ A felirat fordítása tanulmányom első részében olvasható: Kiss: Későrenezánsz, 195.

irata szerint 1612-ben született és 1682-ben Alsó-Ausztriában, Wolfpassingban halt meg és Sopronban temették el. Férje a néhai Johann Ehrenreich Geymann. A sírlapon két címer: a Schallenberg- és az Ehrenreich-címer látható.¹⁸

Eva Maria Preinberg (1656–1681) síremléke az előzőhöz hasonlóan nagyszabású keretes sírkő. Felirata alapján a 25 éves hajadon leány Georg Carl von Preinbergnek, Welschenegg és Huenstein urának és Maria Brugmairnak leánya, aki Gererstorf-ban (Gerersdorf, Ausztria) látta meg a napvilágot és 1681-ben Sopronban hunyt el. A sírlapján a Preinberg-címer látható.

Magdalena Elisabeth von Pistori (1650–1697), született Zitzschwitz, síremlékének felirata alapján Szászországban, Felső-Lausitz örgrófságában látta meg a napvilágot. Férje Wolff Heinrich von Pistori magas érdemeket szerzett ezredes volt, egy gyalogezred vezetője a szász fejedelmi udvarnál: *...königl. Pohlnisch / Und Chur-Sächsischen Wohlmeritirten Obrist. Lieut. : / über ein Regt. Zu Fuß...* A síremléken a Pistori- és a Zitzschwitz-címer látható.

A *Jöstlsperg* nővérek két nemesi származású úrnő: Juditha Rosina (1626–1693) és Barbara Helena (1627–1708). Sírfeliratuk alapján Felső-Stájerországban (Steiermark) születtek, és több mint 60 év üldöztetés után Sopronban hunytak el. A síremléken a háromsisakos Jöstlsperg-címer látható.¹⁹

Az oltárokhoz hasonlítható korabarokk síremléke maradt fenn a *Herberstein grófnőknek* is. Sírfeliratuk alapján Juliana Polixena Herberstein, Kurland grófnéja (1624–1697) és Octavia Ester Herberstein, Öttingen grófnéja (1633–1702). Mindketten az ausztriai Leitzendorffban látták meg a napvilágot, és Sopronban hunytak el.

Végül *Jaroslav (Jaroslaw) von Steinbach* (1618–1693) sírfelirata érdemel figyelmet. Szövege alapján 1693 augusztus 10-én, 75 évesen hunyt el Sopronban: származásával kapcsolatban két helyiségnév szerepel: Ebeneck és Fronau.²⁰ Jaroslav von Steinbach főhadnagy és parancsnok volt a császári hadsereghez tartozó, Marchese di Pio által vezetett gyalogezredben. Nemzetségének ő volt az egyedüli leszármazottja, vele kihalt a családnak ez az ága. Címerét ezért megfordítva helyezték a sírkőre. Sírfeliratának utolsó két sorában is olvashatunk erről az érdekes rítusról: *„Es itt fekszik az ág nélkül maradt Jaroslaw, pajza és címere megfordítva és körülfalazva függ itt” (Függelék 5.)*

A sírfeliratok vizsgálatából kiderül, hogy nemcsak az ausztriai örökös tartományok területéről, hanem a birodalmi tanácsban képviselt királyságokból és országokból, illetve Szászországból is érkeztek Sopronba betelepülő, menekült evangélikus nemesek. Az előkelő, sokszor magas rangú tisztségviselők a városi társadalomba vallásukon keresztül épültek be. Elsősorban az ő jelenlétüknek és tevékenységüknek köszönhető, hogy Sopron megőrizhette korlátozott vallásszabadságát.

¹⁸ A sírkő képét ld. Kiss: Későrenezánsz, 194., 5. kép.

¹⁹ Kiss: Későrenezánsz, 197, 8. kép.

²⁰ Ebeneck helyiségnévet nem tudtam beazonosítani (ausztriai hegycsúcs neve), Fronau Bajorországban, Oberfalz körzetében található település.

Városi polgárok síremlékei

A polgárokkal kapcsolatban a Soproni Városi Levéltár jelentős forrásanyagot őriz: polgárkönyveket, tanácsjegyzőkönyveket, egyéb hivatalos okmányokat és anyakönyveket. Házi Jenő kutatásaiban is megtaláljuk azoknak a polgároknak – több esetben női családtagoknak – az adatait, akiknek síremléke jelen tanulmányom tárgya.²¹

A főrangúak és a polgárok fali síremlékei felépítésükben nem különböznek egymástól; hasonlóan a címéres-feliratos típusból indulnak ki. Érdekes megvizsgálni a polgári sírköveken megjelenő címereket, – címerszerű jegyeket is. Címere nemcsak a nemesi származású polgároknak lehetett, hanem az iparosoknak is. A polgári címereken, mivel gazdáik nagyobb részt iparosok voltak, gyakran találkozunk az egyes mesterségek szerszámaival, jelvényeivel. A tulajdonjegy, mesterjegy vagy jelvény voltaképpen ugyanazt a célt szolgálja, mint a címer. Ha a tulajdonjegyet címerpajzsba foglalják, akkor az gyakorlatilag címernek számít.²²

2. kép. Cziráki András kádár síremlékének részlete, 1682. (fotó: Diebold K. 1932)

A tárgyalt síremlék-anyagban egyetlen ilyen mesterjegyes sírkőt találunk: *M. Andre Cirak*, azaz Cziráki András mester (1613–1682) 1645-ben tette le a polgáresküt, foglalkozása kádár volt. Négyszer nősült, második neje után tulajdonosa lett a Vörös

²¹ Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok, I–II. Bp. 1982. (A továbbiakban Házi + a polgárra vonatkozó irányítószám.)

²² Erről bővebben: Csorba Csaba: Tulajdonjegyek, mesterjegyek, polgári címerek a középkorban. In: A Herman Ottó Múzeum évkönyve XIII–XIV, Miskolc, 1975. 143–186.

Ökör nevű vendéglőnek (ma Várkerület 73.).²³ Sírfeliratában olvasható mindkét foglalkozása, és az a tény, hogy elhunyt 1682-ben, életének 69. évében és 8. hónapjában. Ezt a síremléket özvegye, Anna asszony és hat gyermeke: Veronica, Regina, Susanna, Maria, Barbara és Johann állíttatta „annak tisztos módja szerint”.

Sírkövén mélyített ovális mezőben címerszerű dombormű látható a kádárjelvényekkel: pajzsban hordó, körző, kétoldalt egy-egy rózsamotívummal. A pajzs felett, a címerektől eltérően, a halál szimbólumai jelennek meg: ráncokba fogott lepellel borított koponya lábszárcsonttal; felette szárnyas homokórával. Ez a találó megoldás a címerek tartozékait helyettesíti, ugyanis a koponyában a sisakot, a szárnyas homokórában pedig annak díszítését ismerhetjük fel (2. kép).

A halál szimbóluma feltűnik egy másik síremléken is, ott a címer helyét teljesen elfoglalja. *Susanna Dunst* (1636–1685) sírkövén a szöveg felett virágfüzérés, babérkoszorús, ovális mezőben egy csontváz jelenik meg, jobb kezében homokóra, baljában kasza látható (3. kép). *Susanna Dunst*, született *Prenner*; sírfeliratából kiderül, hogy *Pinckafeld* (Pinkafő) községben látta meg a napvilágot 1636-ban. Először *Tobias Jacob Hoffmann* kereskedő felesége volt, aki 1673-ban meghalt. Egy év és két hónap özvegyi állapot után férjhez ment *Georg Dunst*hoz, aki átvette előző férje üzletét.²⁴

3. kép. *Susanna Dunst* síremlékének részlete, 1685. (fotó: Diebold K. 1932)

A *Judith Alter* síremlékén látható címer vagy címerszerű megoldás férje lelkeszi hivatására utal. *Judith Alter* 1679-ben hunyt el. Férje, *Stephan Alter* pomogyi és vallai

²³ Ld. Házi, 3265.

²⁴ Ld. Házi, 4094. (*Dunst György*).

lelkész volt, őt a pomogyi ev. templomban temették el, ahogy sírfelirata is megemlékezik erről. Továbbá a feliratból kiderül, hogy Judith Alter lánya, Sabina Regina, Kramer (Kalmár) György kereskedőhöz ment feleségül, négy fiuk és egy lányuk neve is szerepel a síremléken. Címere vágott pajzs, felső mezejében az osztóvonalból kinövő, szembenéző, szakállas, reverendás fél-emberalak látható. Alsó mezejében három liliom jelenik meg egyvonalban. A sisakdíszre egy koronából kinövő embert ábrázol, amely a pajzs alakjával azonos (4. kép).

4. kép. Judith Alter síremléke, 1679. (fotó: Diebold K. 1932)

Joachim Maltzan (Mahlzamb) síremlékének feliratában olvasható, hogy az „Arany Oroszlán” patikusa volt, felesége Anna Rosina. A férfi 1664-ben hunyt el, a házastársak fájdalommal váltak el egymástól. Tudjuk róla, hogy apja révén a pomerániai Belgarthból származott. 1658-ban a tanács engedélyezte számára, hogy patikáját a külvárosban, a Schubert-féle házban nyissa meg.²⁵

Sobitsch Pál János (1657–1706) szintén patikus volt, sírfeliratából is kiderül, hogy a „Fehér Angyal” patika megalapítója. Felesége Anna Elisabeth Stockinger, aki bőven részesedett az áldásból, férje egy fiút és hét leányt nemzett neki. Később férjhez ment

²⁵Házi, 7649. Tjk. 254.

Jenisch János Gottlieb patikushoz,²⁶ de a felirat szerint 1720-ban ide, előző férje nyughelyére temették. A feliratos táblán felül keretezett mezőben feszület látható.

Reythr Kristófné (1632–1692) sírfelirata alapján Reythr Kristóf polgár és sütőmester felesége volt, elhunyt 1692-ben, 60 éves korában.

Hauser Anna (1608–1699) bábaasszony síremlékének 236 szóból álló sírfelirata kitölti az egész sírlapot. A szöveg részletesen leírja élettörténetét, több helyen rímbe szedett sorokkal, versikékkel is találkozunk. Hauser Anna a csehországi Lutschkában született 1608-ban, szülei a néhai Hans Treiber lakatos és bíró illetve Veronika gazdaasszony. 1650-ben férjhez ment Simon Pfannel soproni lakoshoz, akitől két fia és 3 lánya született. E férje halála után özvegyi állapotában 1665-ben férjhez ment a nemes és tiszteletre méltó Ruprecht Supanitschhoz, aki 1672-ben hunyt el. Majd Hans Hauser polgárral tartott kézfogót. Bábaasszony volt, életében 5000 gyermek világrajövetelénél segédkezett a városban és környékén (*Függelék 7.*²⁷ (5. kép).

Pämer (Pamer) *György* (1638–1706) Nemes, Kőszegen született, apja kőszegi városbíró. 1666-ban tette le a polgáresküt. Háza szomszédos volt a várostoronnyal.²⁸ Sírfelirata alapján a nemzeti és tiszteletreméltó Pämer György városi polgár, Kőszegen született 1638-ban. Első feleségétől, Schwartz Anna Zsuzsannától 8 évnyi házassága alatt 5 gyermeke, második feleségétől, Lochner Anna Rozinától pedig 8 gyermeke született, végül házasságának 33. évében hunyt el.

A soproni polgárok síremlékein kívül olyan feleségek, női családtagok adataival is foglalkoztunk ebben a csoportban, akik nem helyi születésűek, Pomogyról, Pinkafőről és a cseh Lutschkáról származnak. Valószínűleg szintén evangélikus hitük miatt hagyták el szülőhelyüket, bár erre utalást nem találunk a feliratokon.

A nemesi, főúri síremlékek feliratain és a polgárok, iparosok, illetve feleségeik sírkövén is megjelennek a legfontosabb személyes és a családra vonatkozó adatok (születés, halálozás helye és ideje, foglalkozás, férj, feleség és gyermekek nevei, stb.). A különbség talán annyi, hogy a menekültek sírfelirataiban nagyobb hangsúlyt kap a származás, a szülőföld és az ott betöltött státus, cím megnevezése.

Az evangélikus értelmiség

A soproni evangélikus értelmiség síremlékei igen jelentős arányt képviselnek az együttesben. Ahogy a nemeseknek, úgy a tiszteletben álló polgároknak is sok esetben fali síremléket állíttattak. A temető felszámolása után már csak ilyen jellegű sírkövek maradtak ránk.

Az evangélikus értelmiségi réteg létrejöttét, megerősödését az 1557-ben alapított középiskola és a gazdag polgárok által létrehozott alapítványok segítették elő. Az alapítványok támogatták azokat a diákokat, akik külföldi egyetemeken (pl. Jéna, Halle,

²⁶Házi, 10281.

²⁷Hans Hauser városi csösz: Házi, 6264. Payr, 1917. 23.

²⁸Házi, 354. Házi, 1965. 128. Pamer Györgynek az 1681-es országgyűlés idején született fia, mégpedig éppen akkor, amikor a menet az ablaka alatt elhaladt. Fiát I. Lipót után nevezte el, aki a keresztapaságot is elfogadta. A keresztelőn a király Serpilius Jánost kérte fel helyettesítésre. Címerén a pajzs talpán kettős halom, mindegyikén egy-egy pálmafa. A sisakdíszén halmon álló pálmafa, segédsisakdíszén nyitott kettősszárny látható.

Wittenberg) tanultak tovább.²⁹ A tanulmányutakról sokan hazatértek és orvosok, lelkészek lettek, vagy a közigazgatásban vállaltak szerepet. Bár a jezsuiták 1636-ban az evangélikus iskolával szembeni ellenlépésként megnyitották ingyenes külvárosi gimnáziumukat, mégis a 17. század végéig túlnyomó többségben a protestáns szellemi elit töltötte be a fontos pozíciókat a városban.

5. kép. Hauser Anna síremléke, 1699. (fotó: Diebold K. 1932)

Sopron belső egyházi ügyeivel is a protestáns tagokból álló városi tanács foglalkozott a lelkészek és tanárok bevonásával. A városi tanács felsőbb katolikus nyomásra 1667-ben mondott le a protestáns ügyek intézéséről, és megalakította az önálló evangélikus egyházközösséget. Grad György és Natl Lipót idején fogtak hozzá a consistorium szervezéséhez. Mindez tehát azt jelentette, hogy a városi tanács evangélikus jellegét tovább nem tarthatták fenn – egyrészt a katolikus felekezet erősödése miatt, másrészt mert törvény írta elő, hogy városi tisztviselőt különbség nélkül kell választani mindkét felekezetből. Kollonich Lipót bécsújhelyi püspök felelősségre is vonta Sopront, és jelentős pénzüsszegre büntette a törvénytisztelettel szembe forduló várost. A soproniak azzal védekeztek, hogy a törvény megtartására senki sem figyelmeztette őket, és náluk nem

²⁹ Bővebben erről: Németh Sámuel: A soproni liceum tanulójának külföldi tanulmányai 1680–1782-ig. SSz. 9 (1955) 99–117.; Szála Erzsébet: Sopron tudomány- és technikatörténetéből. Sopron, 1997.

is lehetett volna azt végrehajtani, hisz tanácsosi állásra alkalmas római katolikusok nem voltak a városban. Mentségüket azonban nem fogadták el.³⁰ 1673-tól a külső tanács után a belső tanácsba is befogadták a katolikusokat. Ennek következtében több evangélikus városi tanácsos, előljáró kénytelen volt lemondani, hogy helyüket átadják a katolikusoknak. Közéjük tartozott Dobner Dániel, Dobner János András és Sowitsch Ábrahám is.

Dobner Dániel (1624–1706) síremlékéből a címeres, feliratos kölap maradt fenn, melyről a felirat sajnos lekopott. Dobner Dániel nagyapja, Dobner Sebestyén, városi jegyzőként került Sopronba, apja, aki szintén Sebestyén volt, Frankfurtban tanult. Dobner Dániel 1624-ben született, 1645-ben nősült, 1667-ben választották meg belső tanácsosnak, majd a katolikus polgárok előtérbe nyomulásával kiszorult a tanácsból. Fiai: János András és Ferdinánd, a későbbi híres polgármester, akinek szintén fennmaradt egyszerű barokk epitáfiuma. Házát a várost ostromló kurucok ágyúgolyója 1705-ben felgyújtotta (Ritter krónika 79.).³¹

Dobner János András (1648–1683) Dobner Dániel fia, városi ösztöndíjon tanult Jénában. Latin nyelvű sírfeliratában a következőket olvashatjuk: a nemes Dobner János András szülőhelyén felesküdt városi jegyző és szenátor volt. Ősei közül Benedek jogtanácsos volt Frankföldön (Franconia), Sebestyén pedig soproni syndicus (képviselő, szónok). János András 35 éves korában halt meg, 1683. szeptember 23-án. Felesége, Natl Éva és árvái, János Teofil és Zsuzsanna Erzsébet gyászolják őt. A szöveg felett a Dobner-címer látható.³² Dobner János András 1676-tól 1680-ig volt városi főjegyző. Ezután evangélikus hite miatt Kollonich Lipót bécsújhelyi püspök hivatalából elmozdította, de belső tanácsossá választották. Felesége Natl Éva, Natl Gergely belső tanácsos leánya volt. Házuk, a Dobner-ház a mai Szt. György u. 17. szám alatt található.³³

Natl Anna Krisztina (?–1685) Durnberger (Thürnberger) András bécsi kereskedő lánya. Férje a ruszti származású Natl Lipót, aki 1662-től belső tanácsos, majd több éven keresztül felváltva városbíróvá és polgármesterré választották. Erős küzdelmet vívott a katolikus restaurációt képviselő Kollonich Lipóttal szemben. 1685-ben I. Lipót felmentette a polgármesteri tisztség alól, bárói rangra emelte, és a régi nemesi címerét egyesítette néhai feleségének nemesi címerével.³⁴ 1689-ben aransarkantyús lovag lett, majd 1692-ben Bécsben áttért a katolikus vallásra, ami nagy meglepetést váltott ki a soproniakban. Gyermekai nem maradtak. Háza a régi soproni városháza mellett állt.

Sowitsch Ábrahám (1627–1696) Szükszavú sírfeliratában a családtagok megnevezése nem szerepel, személyével kapcsolatban csak annyit tudunk meg, hogy előkelő városi polgár, belső tanácsos és evangélikus egyházi gondnok volt. 1696. november

³⁰ Payr, Egyháztört., 427–428.

³¹ Házi, 3689.; Házi, 1965. 134. Az 1944/5-ös bombázások folytán a ház összeomlott, akkori jelzése Orsolya tér 1. volt. A Dobner-címer három síremléken látható: négyelt pajzs; az 1. és 4. mezőben sziklán ágaskodó, befelé forduló kutya, jobb mellső lábával holdsarlót tart; a 2. és 3. mezőben halmon befelé forduló, egy lábán álló, a másikat meg felemelő gölya, fejénél kétoldalt egy-egy csillag. Sisakdísz: egyenes kardra tűzött, nyolcsugarú naparc. Segédsisakdísz: kétoldalt kinövő, kétlevelű szár három tőzikeszerű virággal.

³² A sírkő képét ld. Kiss: Későrenezansz, 199., 9. kép.

³³ Házi, 3691. Házi, 1965. 133.

³⁴ Házi, 8236. Címere: négyelt pajzs; az 1. és 4. mezőben sziklacsúcs; a 2. és 3. mezőben egy-egy balharánt pólya 3-3 liliummal. Sisakdísz: kinövő sziklacsúcs. Segédsisakdísz: nyitott kettősszárny, a jobb szárnyon balharánt, a bal szárnyon jobbharánt pólya 3-3 liliummal.

16-án halt meg, hetven éves korában (*Függelék 8.*) (6. kép). Egyéb forrásokból tudjuk, hogy apja, Simon, Neunkirchenből Sopronba telepedett kereskedő, anyja Kondritz Teodóra volt. Ábrahám szintén kereskedő lett, bejárta Itáliát és Svájcot. 1654-ban polgáreskütt tett. 1664-ben választották belső tanácsossá. A katolikus restauráció során Kollonich Lipót leváltotta hivatalából és helyette „tribunus plebis”-nek nevezték ki. 1662-ben a város ügyében járt Wesselényi nádornál. A kereskedést abbahagyta, és 1675-től már csak közügyekkel foglalkozott. 1676-ban újra belső tanácsosnak választották, de ő nem vállalta a megbízatást. Házát, amely a Szent György-templom mellett állt, királyi parancsolatra sem engedte át a jezsuitáknak; ezt csak örökösei tették meg 1692-ben. Külön érdemes megemlíteni, hogy az 1681-es országgyűlés idején a protestáns követek Sowitsch Ábrahám Kis utcai pajtájában tartottak összejöveteleket, ahol istentiszteletet hallgattak és tanácskoztak.³⁵

6. kép. Sowitsch Ábrahám síremléke. 1696. (fotó: Diebold K. 1932)

³⁵ Házi, 10280. Payr, Egyháztört., 496, 498.

Sowitsch Ábrahámné (1626–1685), született Preining Zsófia síremlékén a családtagokról is bővebben olvashatunk. Sowitsch Ábrahámné 1626-ban született, életének 60. évében hunyt el; gyászolja férje – 32 éves házasságuk után – és két gyermeke, a 16 éves Ábrahám és négygyermekes lánya, Prisomann Anna Zsuzsanna. Sírlapján a Preining-címer látható.

Sowitsch Kristóf (1622–1692) evangélikus lelkész, Sowitsch Ábrahám testvére. Sírfeliratában olvashatjuk, hogy a tiszteletreméltó és magasan képzett Sowitsch Kristóf itt szülőföldjén minden igyekezetével, szorgalmával és szeretetével negyven évig prédikált, és 1692. február 18-án, hetven évesen hunyt el (*Függelék 8*).³⁶ Sowitsch Kristóf Königsbergben jogot majd teológiát tanult. 1651-ben választották meg soproni lelkésznek. 1657-ben Föggler János bécsi kereskedő lányát, Mária Borbálát vette feleségül. 1674–75-ben Barth János Konrád lelkéssel együtt Kismartonba száműzték. Sajtókönyvtárral rendelkezett. Több emlékfűzet jelent meg róla, pl. Dobner Ferdinánd: *Priesterliches Grabmahl, Regensburg, 1692*.³⁷

Sowitsch Kristóf és Ábrahám tehát testvérek voltak. Sobitsch Pál János, a már említett patikus pedig az ő féltestvérüknek (apjuk első házasságából származó gyermeknek), Jakabnak a fia. A rokoni kapcsolatok is megerősítik, hogy a három síremlék felépítése nem véletlenül mutat sok hasonlóságot. A címer helyén minden esetben a fészület látható. A legkorábbi Sowitsch Kristóf sírköve (1692). Feszületének tengelyvonalában a botra csavarodó érc kígyó szimbóluma is megjelenik. Felette a mondatszalagon ugyan az a bibliai idézet szerepel, amellyel Sowitsch Ábrahám sírfelirata is kezdődik: Ján. 3,14.: *És ahogyan Mózes felemelte a kígyót a pusztában, úgy kell az emberfiának is felemeltetnie (hogy aki hisz, annak örök élete legyen őbenne)*. Azonban nemcsak a családi kapcsolatok fűzik össze a síremlékeket. A sírkövek vallásos részletei inkább azt valószínűsítik, hogy Sowitsch Kristóf lelkészi tevékenysége iránti tiszteletből készült a másik két síremlék is hasonló jellegűre.

Grad György (1613–1685) polgármester ifjú korában a Lackner-alapítvány segítségével külföldön tanult, 1643-ban belső tanácsossá választották, majd 1654-től 1657-ig illetve 1662-től 1663-ig városbíró, 1664 és 1667 között pedig polgármester volt, titulusait sírfelirata is felsorolja, nevét szójátékkal örökítették meg. Egyéb forrásból tudjuk, hogy háromszor nősült, de gyermeke nem született. 1652-ben Wittnyédy Istvánnal kezdeményezték az új magyar gimnázium alapítását. Elsősorban az ő érdeme az evangélikus konvent megalakulása is. Kaleschiak r. kat. káplán szerint egy kőkeresztet is állíttatott a pozsonyi országút mellett, mert a régi, ami a kőhídnál állott, összedőlt.³⁸ Sírboltjának fennmaradt fedőlapja címertelen, a szöveg alatt egy kidomborodó koponya, mint a halál szimbóluma látható.

Reichenhaller Richárd apja nemes és külső tanácsos volt. Reichenhaller Richárd 1685-ben lett belső tanácsos, 1690–91 között városbíró volt, majd 1692–93 között a polgármesteri hivatalt töltötte be. A jogtudománynak szentelte egész életét, és jogi ismereteivel az ország rendjeinek és a főuraknak a kegyét és tiszteletét is megnyerte. Első felesége, Kramer Mária Magdolna pestisben hunyt el 1679-ben. Utóbb házasságot

³⁶ A sírkő képét ld. Kiss: *Későreneszánsz*, 202., 11. kép.

³⁷ Payr, 1917. 20–21.; Payr, *Egyháztört.* 360.

³⁸ Házi, 5640.; Payr, 1917. 17–18.

kötött Artner Judittal. Reichenhaller Richárd 1694. május 11-én hunyt el. Feleségét 1704-ben Dobner Nándor vette el. Háza a Fegyvertár u. 1. sz. alatt volt, amely eredetileg két telek volt, a másik felében Liebzeit Pál kereskedő lakott.³⁹ Síremlékének felirata különösen meghitt, bensőséges tartalmú, hisz életpályája mellett családjáról is szól. Első nejétől született fia György Richárd, később városi tanácsos. Síremlékét második felesége, Artner Judit állíttatta, aki őt Lipót Vilmos, Krisztina Rozina és Mária Katalin nevű árváival utolsó leheletükig gyászolja (*Függelék 10*).⁴⁰

A szellemi elit sírfelirataiban általában nem olyan személyes hangvételűek, mint az itt utolsónak említett Reichenhaller Richárd esetében olvasható. A város vezető értelmiségi rétegét képviselő személyek sírköveinek szövege hivatalosabb, közérdekűbb stílust képvisel. A megszerzett hivatalok, érdemek felsorolása kerül az első helyre, amelyet dicsérő formulák vesznek körül: pl. hűséggel, szorgalommal és fáradhatatlanul töltötte be tisztségét. Előfordul, hogy a tiszteletben álló ősokeket is megemlíti a felirat, például Dobner János András esetében.

Összefoglalás

A 17. század második felében a város lakossága még túlnyomórészt evangélikus volt. E közösség különböző társadalmi réteghez tartozó tagjai azonos vallási és szellemi meggyőződésük által kerültek szoros kapcsolatba egymással. Művészi ízlésük is azonos eszmei alapokra építkezik. A síremlék-művészet kifejezetten alkalmas arra, hogy mélyebb eszmei tartalmakat tárjon fel. Így például a vallási összetartozás éppúgy megnyilvánulhat az emlékek formai, stílusbeli hasonlóságában, mint a feliratok típusában és tartalmában.

A 18. századi barokk, rokokó síremlékek, amelyek egy következő tanulmány tárgyát képezhetik, már fokozatosan vesztik el azokat a hagyományos elemeket, amelyek az előző évszázadban az evangélikus közösség művészetét jellemezték. Helyére az ellenreformáció művészete lépett. A barokk és az azt követő stílusirányzatok térhódítása 18. század második felében végül azt eredményezte, hogy a katolikus és evangélikus síremlékek közötti formai és tartalmi különbségek teljesen eltűntek.

³⁹ Házi 8690.; Payr, 1917. 21–22.

⁴⁰ A sírkő képét ld. Kiss: Későreneszánsz, 205., 12. kép.

Függelék*

1. Lackner Kristóf síremléke, 1631.

Csonka vörösmárvány lap: 133×105 cm., homokkő címer: 82×82 cm. Lackner-címer: vágott pajzs alsó mezeje vizet ábrázol; felső mezeje hasított, a hasítás vonalán vízből kinövő nádszál, az 1. mezőben skorpió, a 2. mezőben hattyú. Sisakdísz: a címerkép. A címert Bünker R. helyezte a sírkő fölé.

A felirat szöveghű közlése: ISS. VIRI / DN. CHRISTOPH : LACKNER / V.I.D. SAC. CAES. REG. MAT IS / AVL. FAMIL. COM. PALAT. / COM. SOPR. IVR. ASSESS. / RT. PEDT CAPITAN. / / / / SIC / SVA IN AVP. OR . . . / STVDIOS & CAPTI SOP / FVIT MVNIFICVS A címeres kisközlapon a címer felett :FIAT VOLVNTAS TVA (Lackner jelmondata), alatta: MDCXV.

2. Stemindl von Weltz síremléke, 1673.

Homokkő, feliratos lap: 183 x 88cm.

Címer: négyelt pajzs szív-pajzssal. A szív-pajzsban heraldikailag jobbra forduló, ülő, koronás eb. Az 1. és a 4. mezőben kezét fogó két páncélos kar; a 2. és a 3. mezőben a bal felső sarokból kiinduló ferde ék. A pajzsban három, a pajzs mellett egy-egy sisak Sisakdíszek heraldikailag jobbról balra: nyitott kettős szárny kezét fogó karokkal; ülő, jobbra forduló koronás eb és végül sisakkoronába tűzött strucc-toll-bokréta. A jobboldali alsó sisakon elefántormány között pajzs. A baloldali alsó sisakon kinövő kutya vagy farkas.

Sírfelirat: *Alhier Ruhet in Gott der Hoch- und Wohlgeboh-/rne Herr Herr Stemindl vom Weltz Freyherr / zu Eberstein v: Spiegelfeld Erblandt Stahelmei-/ster in Cärntn ec. Welcher den 6. May 1673 / alhier in Oedenburg in Gott sanfft u: Seelig/ einschlaffen u: den 12. Darauff in sein Ruhbett-/lein und Gruft zu seiner liebsten Gemahlin / Seel: und also seinem einzigten wünsch und verlan-/gen nach Christlicher Ordnung gemäß ist versetzt / worden seines alters im 73. Jahr. Hinder sich verlas-/sendt 3 Söhne v: 2 Töchter welche Ihrem liebste ge-/wesen Herrn Vattern Seel. Zu Höchst schuldigsten Eh-/ren Dieses wenige gedenck zeichen haben aufrich-/ten lassen Gott verleihe Ihme wie auch der in Gott / ruhenden Frauen Mutter Seel: als Ihren Höchst-/geehrtesten liebste gewesten Eltern eine fröhliche / Aufferstehung zu dem Ewigen Leben / Im Ubrigen winschende Daß*

3. Egg és Hungerspach bárói síremlék felirata, 1679.

Homokkő, 336 x 208 cm, feliratos lap: 220 x 112 cm.

A sírlapon az Egg és Hungerspach- illetve az Eibelswald-címer látható.

Bibliai idézet a frízen:

PSALM: CXXVI . V. QVI SEMINANT IN /...IMIS IN EXVLATIONE METENT

Sírfelirat:

* A síremlékek feliratait Csipkés Kálmánnak a Soproni Múzeumban őrzött kézirata alapján közöljük. A feliratokat eredetileg Bünker Raynald és Rách Ferenc betűzte ki. Olvasatuk forrásértékét növeli, hogy több helyen mára már nem olvashatók ki olyan részletek, amelyek a 20. század elején még láthatók voltak. Az átírás betűhíven követi az eredeti feliratokat, a rövidítések feloldása nélkül.

CHRISTO SACRUM / ET MEMORALAE / ILLUSTRISSIMI DOMINI DOMINI / JOHANNIS CAROLI / LIB. BARONIS IN EGG. ET HVNGER: / SPACH. HEREDITARII BACILLIFERI IN / CARNIOLA ET VINIDORVM MARCHIA / QUI PIE IN DOMINO MORTVVS VIENNAE / A. M.D.C.L.XXIX. VI. NOVEMBRIS EODEMQVE SEPVLTVS: / RELICTO PER TABULAS PIETATIS CAVSSA LEGATO / CVIVS DE PARTE HOC COEMETERIVM QVOD PROPTER AVCTVM / PER PESTIS TRVCVLENTIAM NVMERVM DEFVNCTORVM ADIECTO / AD HORTVM ACRO AMPLIFICANDVM ERAT MVRO CINCTUM EST / AMPLIFICATA PVTES HIC HORREA MORTIS ; AT ERRAS / MORS PALEAM DOMINI DEXTERA GRANA LEGIT / HAEC SEGES HOC AGRO EST : LACRVMIS QVICVNQVE RICABUNT / PRO LACRVMIS IPSEO JVDICE LAETA METENT / TVM CVLMOS QVOT AGER NIVEOS TOT SVMMOS LAPILLOS / VRNA : PVTES TESTV TOT AMORIS HABES / PRAE ILLVSTRI EGGIADVM BARO DE SANQVINE CVIVS / MVNERE SVB MVRO TVTA TOT OSSA CVBANT./ COGNATI AD MVRVM NEC VOS DVBITATE SORORES / CONDERE SVLCATO MEMBRA TENELLA SOLO : / PLANTAS DONE...
... PARADISO HIC INFERET HORTVS / HORREAQVE HIC COELI FRVGE REPLEBIT AGER / ILLVSTRISSIMORVM PARENTUM / DNI. GEORG HANNIBAL . L.B. IN EGG. ET / HVNGERSPACH / DN. SVSANNAE . DOROTHEAE L.B. AB ELBESWALD / FILIAE DVAE / DOROTHEA CATHARINA. NAT. NEAPOL. AVSTR. / A. M.DC. LXXIX. XXVII. AUG. / REGINA ELISABETA . NAT. VIENN. AVSTR./ A M.DC. LXXX. XX. OKTOB./ DE NATAE AMBAE SEMPRON. PANN. ILLA A. M.DC.LXXXI. XVIII. FEBR. / HAEC A. M.DC.LXXX. XXXI. DECEMB. HIC CONDITAE SVB SPE BEATAE/ RESVRRECTIONIS CVRATA PER ILLVSTRISS. PARENTES CRYPTA

4. Gálffy Ádám síremléke, 1686.

Hatszögletes oszlopos fedett sírcsarnok, feliratos lap mérete: 204 x 104 cm.

A Gálffy-sírbolt fedőlapján olvasható felirat:

Sprüche Salomon C. III. v. 9. Ehre den Herrn von deinem Gut. / Gott zu Ehren und frommen Christen zu / nutz hat diese Stelle also lassen zurichten der mal / Edle und Gestrenge Herr Adam Gallfy. / Röm. Kais. May. AULAE FAMILIARIS, damit / hier bequemlich gelehrt und gehört werde, wie der / Mensch in dem Herrn Christo Jesu selig sterbe; in / welchem als seinem einigen Heiland Er selbst Ao: / 1686. Den 14. Jul. Getrost einschlafen ist / seines Alters 64. Jahr, 6. Monat, 5. Tage und unter diesem Stein / der fröhlichen Auferstehung / erwartet zum ewigen Leben.

5. Jaroslaus von Steinbach síremléke, 1693.

Homokkő, 370 x 212 cm, feliratos lap: 186 x 102 cm.

A címeren egyszer vágott pajzsban halmon ülő kutya látható felkunkorodó farokkal, derekán övvel; sisákdísz 4 strucc toll.

Síremlékének felirata: *Hier Ruehet sanfft und seelig. der sein Erlöser Jesu / Christo eingeschlaffen ist den 10. Augusty A . 1693. / in der Königl. Frey. Stadt Oedenburg in Nider-Hun-/garn der Hoch Wohl Edl geborne Herr Herr / IAROSLAVS von STEIBACH auff Ebeneckh und / Frona u. Wüttwer, auch letztere dises Namens, dero / Röm : Kayserl : Majest : under dem Löbl. Fürstl./ PIOISCHEN REGEMENTS zu Fuß Lang Treu gewe-/sten Obri LEVTENANT COMMENDANTENS / Seines Alters 75. Jahr 4 Wochen 2 Tag. Gott verleihe / Ihm Eine Sanffte Ruch und*

*am Jüngsten / Tag Eine Fröliche Aufferstehung / Zum Ewigen Freuden / Leben.
Amen. / Und weyl Herr IAROSLAVS Ohn Zweig ligt im Sand Hangt schilt und
Wappen Hier verkehrt und umgewandt.*

6. Cziráki András síremléke, 1682.

Homokkő, 178 x 85 cm.

Sírfelirata: *Auff dis Blut und Todt unsers Herrn / Jesu ist Seelig eingeschlaffen der
Weland / Ehrn-vöste und Wolgeachte Herr M : / Andre Cirak, gewester Bürger /
Binderr und Gastgeb. zum Rothen Och/sen, nunmehr Seel. Welcher gestorben /
den 27. Septemb. Ao. 1682. Seines Al/ters 69. Jahr 8 Monath. Haben ihme / dises
Denckmal zu schuldigsten Ehre/ seine hinderlassene Frau Wittib Anna /und 6
Kinder Veronica, Regina, Susan/na, Maria, Barbara und Johan Hie/her setzen
lassen. Gott verleihe ihm/ eine fröliche Aufferstehung zum/ Ewigen Leben Amen.*

7. Hauser Anna síremléke, 1699.

Homokkő, 330 x 196 cm, feliratos lap: 175 x 100 cm.

Sírfelirata: *Bibliai idézet az oromzaton: Leich Text JOHANNI 3. V. 16. / Also hat
Gott die Welt geliebet, daß er seinen Ein-/gebornen Sohn gab, Auff daß alle, die
ihn glauben, nicht verloren / Werden, sondern daß ewige Leben haben.*

*Rímes versike a mondatszalogon: Dein Ende bild dir täglich für / Gedenck der Todt
ist für der Thür*

Sírfelirat: *Wir wallen getreu Grus und Qual / Durchs Todes Thal Ins Himels Spal /
In diesen Abgrund der Wunders süßen Liebe Gottes, hat / auch Ihres glaubens
Ende Reychlich der Seelen Seeligkeit erlan-/get die weyl. Ehr und Tugendsame
Frau Anna Hauserin / Welche zu Lutschka in Böhmen Anno 1608. Von Christ-
/lieben Eltern als Weyl. den Ehrbahren Hans Treibern gewest-/en Bürgerlichen
Schlossern und Richter daselbst mit Veronica / Seiner Ehe Wirthin an diese Welt
gebohren und Wohlerzogen / Worden auch sich nachgehends beÿ ereichter
Rechtbarkeit in den / Stand d H: Ehe begeben, und zwar Anno 1650 mit den /
Ehrbaren Simon Pfannel gewesten inwohnern allhier, mit / Welchen sie 2 Söhne
und 3 Töchter erzeiget Nach dessen Seel . ab/ sterben ist sie im Wittwen Stand
Verharret diß sie sich Anno / 1665 mit dem Edlen und Vösten Herrn Ruprecht
Supanitsch / verehliget als auch dieser in Gott verschieden endlich Anno 1672. Mit
den Ehrsamem Hanß Hausern Bürgern Allhier / sich in ein Ehelich Verlöbnüß
eingelassen, und allerseits eine/ sitzame und Fridsame Ehe besessen und im
übrigen als eine / Hebamme sowohl im Felde als auch allhier in dieser Statt, / und
umligenden Örteren sich Treufleißig Verhalten und / Mittels Göttlichen beystands
in diesen Ihren Gott Wohlge-/fälligen beruff 5000 Kinder Empfangen biß sie
Lebens satt im / 91. Jahr Ihres Alters Anno 1699. Zu Ihren Heÿland Fröhlich / und
seelig verschiden, und wie sie soviel Menschen Kinder / durch Gottes sonder und
Wunderbahre gnade und / Beystand zum Leben befördert, so hat sie Gott her /
widerum mit Ewigen Leben gesättiget, und Ihr der Seelen nach Sel : / Ewiges Heyl
gezeiget.*

Felirat a talapzat pajzsán: *Merkt Wanderer waß der Weise Spricht / Wie Fält der Baum so Wird er ligen / Wie du in Deinen Letzten Zügen / Beglaubt so Wirstu auch Bericht.*

8. Sowitsch Ábrahám síremléke, 1696.

homokkő, 360 x 250 cm, feliratos lap: 190 x 110 cm.

A feliratos táblán felül keretezett mezőben fészület látható.

Sírfelirata:

Bibliai idézet a mondatszalagon: *Dein Kreutz Herr Jesu Christ / im Kreutz mein Hoffnung ist. / Psalm : 13. v. 23. 24.*

Felirat: *Und wie Moses in der Wüsten eine Schlange erhöhet hat, alßo muß / des Menschen Sohn erhöhet Werden, auff dass alle, die an Ihn glau-ben nicht verlohren werden, Sondern das ewige Leben haben. / An diese herrliche Macht Sprüche der Heÿl. Gött-/lichen Schrifft, hat Sich in Seinen Leben gehalten/ der Weÿl. Wohl Ehrenveste Vorachtbare und Wohl-/weise Herr Abraham Sowitsch, gewester Vorneh-/mer Stadt-Burger und des Innern-Raths wie auch / Evangel. Kierch-Vatter Allhier, und ist auch dar-/auff, nachdem Er in dieser Welt, Gott und Seinem / Nächsten treulich gedienet in Jesu Liebes-Armen / Frölich und seelich gestorben, den 18. NOVEMBER Ao / 1696. im Sibenzigsten Jahr seines Alters.*

9. Sowitsch Kristóf síremléke, 1692.

A feliratos táblán felül keretezett mezőben fészület található.

Sírfelirata:

Bibliai idézet az orom pajzsán: *DANIELIS IX. v. 3.*

Die begraben werden Leuchten wie des Himmels / Glantz, und die so viel zur Gerechtigkeit weisen / wie die Sternen, immer und Ewiglich.

Bibliai idézet a mondatszalagon: *IOHANNIS 3. v. 14.*

Und wie Moses in der Wüsten eine Schlange erhöhet hat, / Also muß des Menschen Sohn erhöhet Werden.

Felirat: *Hier hat zur Ruhe beÿgelegt die gebeine, der / Wohl Ehrwürdig Großachtbar und Hoch-/gelährte Herr Christoff Sowitsch als Er / in Christo Jesu den Er hier in seinen Vatter-/Land mit allen Fleiß Treue und Lieblichkeit / Vierzig Jahr andern Geprediget, auch selbst see-/lig Verschied A: 1692. 18. FEBRUARI in / sibenzigsten Jahr seines Alters, und der Seele / nach eingieng zur ewigen Belohnung, dahin / der Leib folgen wird in der Aufferstehung der / Gerechten.*

A talapzat lezáró párkányára vésvé: *Leich Text.*

Bibliai idézet a talapzat pajzsán: *MATTH 25. V. 23.*

Eÿ du frommer und getreuer Knecht, du bist über wen/igen getrew gewest, ich will dich über Viel setzen, Gehe ein / Zu deines Herren Frewde.

10. Reichenhaller Richárd síremléke, 1694.

Homokkő, 345 x 226 cm, feliratos lap: 198 x 106 cm.

Címer: négyelt pajzs, az 1. és 4. mezőben befelé forduló lovas alak, jobbáiban karddal; a 2. és 3. mezőben befelé forduló, kettősfarkú, ágaskodó oroszlán, jobb mellső lábával nyilat tart. Sisakdísz: szemben ülő oroszlán, mindkét mellső lábával egy-egy lobogó zászlót tart.

DEO IMMORTALI SACRVM / ET PERENNI HONORI/ VIRI/ GENEROSI
NOBILISSIMI ET AMPILISSIMI / DNI RICHARDI REICHENHALLERI / QVI
HONESTE NATVS ET A PVERO RECTE INSTITVTVS/ TOTVM SE AD IVRIS PATRII
STVDIVM CONTVLIT / VBI VIRORVM IVRIS CONSVLTISSORVM DVCTV ASSIDVE
IN IVDICIIS VERSATVS / PRVDENTISSIMVS EORVM, QVI DE IVRE RESPONDENT
EVASIT / SOLIDAQVE LEGVM SCIENTIA ET PERITIA / MVLTVM SIBI GRATIAE ET
DIGNITATIS APVD REGNI PROCERES ET ORDINES CONCILLAVIT / AMPLISSIMIS
FVNCTVR, HONORIBVS DESTINANTIB. VOLENTIA FACTVRVS FVISSET / ILLE
VERO EXIMIAS ANIMI DOTES PATRIAE SE CVM PRIMIS DEBERE RATVS /
LAVTIORI APVD ALIOS CONDITIONI MEDIOCREM DOMI FORTVNAM PRAETVLIT
/ ARCTIORIQVE IN SVPER NEXV FIDEM CIVIBVS OBLIGATVRVS / E PRIMARIA
PATRICIORVM FAMILIA CONIVGEM DVXIT / NOBILISSIMAM LECTISSIMAMQVE
VIRGINEM / MARIAM MAGDALENAM KRAMERAM QVA- CVM ANNOS X.
CONCORDISSIME CVM CONVIXISSET/ OB PESTIS CONTAGIVM SECVM
PROFVGAM EADEM LVE CUM DVOB. LIBERIS AMISIT / TOTIDEM ETIAM
SVPERSTITIBVS / GEORGIO RICHARDO PATRIS AEMVLO ANNA MARIA VIRGINE /
IN DIVINA VOLVNTATE PIA MENTE ACQVIESCENS / POST QVINQVENNEM
SOLITVDINEM AVSPICATO CONIVGIUM ITERAVIT / SEMPERQVE POST HAC
SIMILIS ITA SE PVBLICE GESSIT / VT ILLIVS BENE MERENDI DE PATRIA STVDIVM
VBIQVE ENITESCERET / EO NOMINE CIVIBVS CHARVS A. CDDCLXXX. IN SENATVM
LECT. EST / IN QVO ORDINE TOTO QVINQVENNIO PVLCHERRIME OMNIUM
STETIT / CVM ENIM SVMMAM EIVS IN CAPIENDIS CONSILII PRVDENTIAM / TVM
VERO FIDEM AC RELIGIONEM IN DANDIS CORDATI PERSPEXERVNT, / EAQVE RE
COMMVNIBVS SVFFRAGIIS PRAETOREM CREARVNT, / QVOD ILLE MVNVS
POSTQVAM SINGVLARI INTEGRITATE ET ABSTINENTIA EXPLEVIT / DELATVM SIBI
OMNIUM SENTENTIA CONSVLATVM INVITE SVSCEPIT / TANTVM ENIM ONERIS
HONOS ISTE VIRO IMPOSVIT / VT CONSERVATA DIFFICILLIMIS TEMPORIBVS
RESPVBLICA / INGENTIBVS ILLI CVRIS ET SOLICITVDINIBVS CONSTITERIT / CVM
IAM STATIS EI HONORVM, STATIS SVPERQVE MOLESTIARVM ESSET, / DEPOSITIS,
QVOS BIENNVM GESSERAT FASCIBVS CONSVLARIBVS, PAVCIS DIEBVS POST NON
SINE INGENTI BONORUM MOERORE / SPE AC FIDVCIA IN CHRISTVM
SERVATOREM PLENVS DECESSIT. / A. PX. MDCIXCIV D. XI. MAI POSTQVAM VIXIT
A. LV. M.VI. / FRVERE MARITE MI DVLCISSIME MELIORIS VITAE GAVDIIS / DVM
SOLVTA CORPORIS HVIVS COMPAGE / ET MISTIS AMBORVM CINERIBVS MENTES
NOSTRAE SOCIENTVR / TOTAQVE OLIM ANGELICO CONSORTIO TIBI IVNGAR /
TVA IVDITHA ARTNERA / CONIVGII NOSTRE HEV NIMIVM BREVIS / CVIVS IIX.
ANNI ET XI. MENSES PER QVOS INDVLGENTISSIME ME COMPLEXES / VIX.
TOTIDEM MOMENTA FVISSE MIHI IAM VIDENTUR / AD SVPREMVM HABITVM IN
GRAVISSIMO LVCTV VICTVRA MEMOR / QVAE TIBI CVM RELICTIS AMORIS
CONIVGALIS PIGNORIBVS / LEOPOLDO GVILIELMO CHRISTINA ROSINA ET
MARIA CATHARINA / DEBITAE HOC PIETATIS MONVMENTVM MOESTISSIMA
POSVI.

A korszak tanügyi viszonyait a Győri Egyházmegyei Levéltár Iskolai Levéltárának ún. Régi iskolai anyaga¹ alapján vázoljuk fel. A felhasznált iratanyag első csoportjába a széplaki kerület helységeinek 1846-ban kötött szerződésai tartoznak, melyek a tanítók javadalmazásáról és az általuk ellátandó feladatokról rendelkeztek.² A következő forráscsoportot az iskolai jelentések anyaga alkotja: a helyi iskolaigazgatók (a plébánosok) minden tanévben – latin, majd az 1840-es évek elejétől magyar nyelvű – jelentéseket küldtek a püspöki székhelyre a tanítókról, képzettségükről, nyelvtudásukról, a tankötelesek és a ténylegesen iskolába járó gyermekek számáról, társadalmi hovatartozásukról, tanulmányi eredményeikről, valamint a tananyagról és a heti óraszámáról. A jelentéseket az iskolaigazgató vagy a tanító megjegyzései zárták, például az iskolaépület állapotáról, a hiányzások okairól vagy éppen az oktatás eredményességéről.³ A harmadik csoportba tartozó, a világi és az egyházi hatóságok által egyaránt hitelesített jövedelem-összeírási formanyomtatványok 1848 nyarán készültek, és a helyi tanítókról, valamint jövedelmeikről, továbbá a falvak lakosságszámáról, vallási összetételéről, az iskolák állapotáról szolgáltattak a kutató számára fontos kortörténeti adatokat.⁴ A tanügyi viszonyokat országos szinten a Helytartótanács 1845. július 16-án kiadott 25.224. számú rendelete szabályozta, Magyarország elemi tanodáinak szabályai címmel (a továbbiakban: Rendelet).⁵

A széplaki esperesi kerületet ebben az időben a következő települések alkották: Boz, Csapod, Endréd, Fertőszentmiklós, Hidegség, Kövesd, Lozs, Nagycenk, Pereszteg, Röjtök, Süttör, Széplak és Szergény mint plébániai székhelyek, valamint Agyagos, Eszterháza, Hegykő, Homok, Kiscenk, Muzsaj, Petőháza, Pinnye, Pusztacsalád, Sarród, Szécseny és Szerdahely mint filiák.

¹ Iskolai Levéltár – Schularchiv. Szerkesztette – Herausgegeben: Horváth Richárd. Győr, 2003.

² Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. Iskolai Levéltár, I. sorozat (Régi iskolai anyag), 13. tétel. Szerződések. LXIX. doboz. Ebergőc, Endréd, Fertőszentmiklós és Szerdahely és Petőháza, Hegykő, Hidegség, Homok, Kövesd, Lozs, Nagycenk és Kiscenk, Pereszteg, Pinnye, Röjtök és Muzsaj, Sarród, Süttör, Szécseny, Széplak, Szergény és Agyagos.

³ Uo. 8. tétel. Iskolai jelentések. XLI. doboz. Boz. XLIII. doboz. Ebergőc, Endréd, Eszterháza. XLIV. doboz. Fertőszentmiklós. XLV. doboz. Hegykő, Hidegség, Homok. XLVIII. doboz. Kövesd. L. doboz. Lozs, Nagycenk. LI. doboz. Pereszteg. LII. doboz. Pinnye. LIII. doboz. Röjtök. LIV. doboz. Sarród. LV. doboz. Süttör. LVII. doboz. Széplak, Szergény. LVIII. doboz. Szécseny. 26. tétel. Rendezéskor fellelt iratok II. – Tanítói, tanulói és egyéb iskolai összeírások, jelentések. CXI. doboz. Boz, Csapod, Ebergőc, Endréd, Eszterháza, Fertőszentmiklós, Hegykő, Hidegség, Homok. CXII. doboz. Kövesd, Lozs, Nagycenk, Pereszteg. CXIII. doboz. Pinnye, Röjtök, Sarród, Süttör, Szécseny, Széplak, Szergény.

⁴ Uo. 16. tétel. Tanítói jövedelmek összeírása 1848. LXX. doboz. Boz. LXXI. Ebergőc, Endréd, Fertőszentmiklós és Szerdahely, Hegykő, Hidegség, Homok, Kövesd, Lozs. LXXII. doboz. Nagycenk és Kiscenk, Pereszteg, Pinnye, Sarród, Süttör, Szécseny, Széplak, Szergény és Agyagos.

⁵ Országos Széchényi Könyvtár, Magyarország elemi tanodáinak szabályai.

erre egyébként is kötelezettek, a kegy- és földesurak, másrésről pedig a pártfogók és a magánalapítványok segíthettek.⁸

A széplaki kerületben a vizsgált időszakban összesen 22 alsó elemi tanoda működött, mind a 25 helység rendelkezett iskolával „hét, csekély számú lelkekkel bíró, pusztán kivől”. A tanodák és a helységek számának különbsége abból adódott, hogy Szerdahely, Agyagos és Muzsaj községek közel feküdven Fertőszentmiklóshoz, Szergényhez, illetőleg Rőjtökhöz, utóbbi helységekben tartották fenn iskolájukat, és ide járatták „oskoláztatás végett” gyermekeiket. Az 1848-as összeírás szerint Fertőszentmiklóson két tanoda⁹ működött, míg a kiscenkiek – nem lévén iskolájuk – Nagycenkre jártak tanulni. Az iskolaházakat mindenütt a községek (illetve a mezővárosok) építették, tartották fenn, és látták el felszerelésekkel. A pinnyi iskola a lozsi plébánia tulajdonában állt, de Pinnye község tataroztatta, tartotta fenn, és a tulajdonjog elismeréséül évente 2 ezüstforintot fizetett a tulajdonosnak.

Az éves iskolai jelentésekből és az 1848-as javadalom-összeírásokból megismerhetjük a korszak oktatási intézményeinek állapotát. Sarródon 1847-ben az iskolaépület alkalmatlan voltáról panaszkodtak, de 1848-ban már jó állapotú tanodába járhattak a helyi gyerekek. 1847-ben a pinnyi iskola sötétnek és szűknek bizonyult, de már eltervezték az új építését; a munkálatok azonban még 1848-ban sem fejeződtek be (vagy éppenséggel el sem kezdődtek), mert a jövedelem-összeírás továbbra is az épület szűk, alacsony és roskadt állapotáról számolt be. 1847-ben a hasonlóan sötét és szűk ebergőci tanoda még a legszükségesebb felszereléseket is nélkülözte, és 1848-ban sem történt e téren változás. 1846/47-ben a kövesdi iskoláról jelentették azt, hogy alkalmatlan, szűk és más anyagi hiányosságokkal rendelkezik, de itt sem tudtak változtatni 1848-ig. A fertőszentmiklósiak 1846-ban még alkalmatlan és szűk tanodába járatták gyerekeiket, de 1847-ben azt jelentették, hogy még az év folyamán felépül az új iskola. Ez 1848-ra meg is történt, hiszen az összeírás új, de még fel nem szerelt iskoláról tett említést. A homoki épületről 1845-ben megjegyzték, hogy „nagyon elhagyatott, sötét és nagyon szoros”, de még 1848-ban is „nagyon rossz” állapotú volt. Az endrédiak 1847-ben jelezték, hogy tanodájuk szűk volta miatt alkalmatlanná vált, 1848-ban pedig az iskola állapotáról szóló rubrikába az került, hogy az épület jó karban van, ha nem szűk. Az összeírók 1848-ban jó állapotúnak találták a hegykői,¹⁰ a lozsi, a peresztegi, a süttöri,¹¹ a szergényi¹² és a széplaki¹³ iskolákat. A bozi épületről ugyanakkor azt jegyezték fel, hogy düledező és szűk, a csapodi rozzant és szűk, a hidegségi rossz karban van, a nagycenki szűk, alacsony és nedves, a szécsenyi pedig rossz és szűk.

⁸ Uo. 72-74. §§.

⁹ A Rendelet 15. § szerint: „Ha valamely helységben a fi és leány tanulók száma összesen százat fölülhalad, kivált ha azon fölül a helyzeti körülmények ugyan azon egy tanodábai járást nehezítik, alkalmas helyen, tehetség és szükséghez képest, még egy vagy több tanoda állíthatatik [...]”.

¹⁰ Épült 1830-ban. Magyar Országos Levéltár, Széchényi család, P 623. II. kötet 9. sz. 123. II. Ecclesiastica Hegyköi-entis

¹¹ Épült 1842-ben. A rőjtöki 1841-ben. Évi jelentés a sopronmegyei iskolatanács 1873-ik évi működéséről s a tankerületbeli népoktatásügy állapotáról. Sopron, 1874. 14. p.

¹² A tanítói lak ugyanakkor „szűk és düledekeny, s minél előbbi építést igényel”.

Az iskolalátogatás

A Rendelet az alsó tagozat elvégzését minden 6-12 éves gyerek számára előírta, az iskolalátogatási kötelezettség elmulasztásában felelős családok számára pedig a községi pénztárba befizetendő pénzbüntetést helyezett kilátásba.¹⁴ A szorgalmi időszak októbertől augusztusig tartott, de a falusi tanodákban a kerületi felügyelő a helybeli igazgatókkal egyetértésben, a főigazgató tudósítása mellett a mezei munkákhoz igazodva minden évben több ízben megszüntethette a tanodába járást, úgy, hogy ezek a szünetek a tavaszi szántás, kaszálás, aratás és szüret idején összesen a hat hetet nem haladhatták meg.¹⁵

Általános korjelenségnek számított a tankötelesek és a ténylegesen iskolába járók száma közötti számottevő differencia. A nyári mezei munkák idején a szülők nem szívesen engedték gyermekeiket az iskola falai közé, így inkább csak a téli hónapokban teltek meg az iskolapadok. Az 1844/45. tanévről szóló jelentésben Nyilasy Ferenc szergényi plébános amiatt panaszkodott, hogy „[...] a leány gyermekek töbnire üdönek előtte, kevesé oktatva, a szülőktül honfogatnak és könnyebféle házi munkakra alkalmaztatnak”. Ugyanennek a tanévnek a végén Magyarász József peresztegi plébános megjegyzése szerint a pinnyi és a peresztegi gyerekeket „a szorgalmas eljárásra [...] szorítani felette szükséges volna”. Röjtökön a szülők szintén ebben a tanévben „[...] a gyermekek oskoláztatásában restek és semmi eszközzel nem kényszeríthetnek [...]”. Ugyanitt az 1846/47. tanévről Mészáros István iskolaigazgató plébános azt jelentette, hogy télen a szülők „gyermekeiket szorgalmatosan küldötték iskolába, nyáron azonban, részént a mezei munka, részént pedig röstségük miat sokkal kevesebb számmal járnak a tanodába” a diákok. Tolnay Antal nagycenki plébános arról számolt be 1841-ben, hogy nyaranta „a tanulás egészen elhanyagoltatik az urasági kertész kertben megérdemlendő 15-18 xr. [=krajcár] napi bérért és liba pásztorkodásért minden intéseken daczolva nagyobb részint kimaradnak, – volt üdö, hogy hetenkint fiak és leányok közül összesen kilencznél több nem nem járt”. Lozson is hasonló nehézség adódott: az iskolalátogatást egészen elhanyagolták a gyerekek „a liba és más barom pásztorkodásért”.

A széplaki egyházkerület alsó elemi római katolikus tanodáiról szóló, az 1845/46-os¹⁶ tanévre vonatkozó ún. általános felügyelői értesítés szerint a kerület 25 helységében és 7 pusztáján összesen 2.465 tanköteles élt, közülük 2.024-en (82,11%) jártak iskolába. Az 1846/47-es¹⁷ tanévben a 2.519 tanköteles (1.400 fiú, 1.119 lány) közül 2.194-en (87,10%; 1.219 fiú, 975 lány) tettek eleget iskolalátogatási kötelezettségüknek. Így az előző tanévhez képest 162-vel nőtt az iskolába járók száma. Az 1845/46.

¹⁴ Épült 1827-ben. Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. Egyházmegyei Hatóság iratai. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek [Canonicae Visitationes], 38. kötet. 1832.

¹⁵ Rendelet, 76-78. §§.

¹⁶ Uo. 36. §.

¹⁶ Átallános Fölügyelői Értesítvény a Széplaki egyházkerületi alsó elemi romai katolikus Tanodák 1845/6-dik évi állapotáról. Készült: 1847. február 11-én. Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. Iskolai Levéltár, I. sorozat (Régi iskolai anyag), 26. tétel. Rendezéskor fellelt iratok II. – Tanítói, tanulói és egyéb iskolai összeírások, jelentések. CXIII. doboz. Széplak

¹⁷ Átallános Fölügyelői Értesítvény a Széplaki egyházkerületi rom. kat. alsó elemi tanodák 1846/7-dik évi állapotáról. Készült: 1847. július 31-én. Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. Iskolai Levéltár, I. sorozat (Régi iskolai anyag), 8. tétel. Iskolai jelentések. LVII. doboz. Széplak.

tanévről szóló kerületi jelentés szerint mivel a tanítás díját a községi pénztárból kellett befizetni, ezért a gyermekek ebben a kerületben szorgalmasan látogatták az iskolát.

Az alábbi táblázat települési szinten mutatja be az iskolalátogatottsági adatokat:

	1845/6. tanév					1846/7. tanév				
	tanköteles (fő)		iskolába jár (fő)		%	tanköteles (fő)		iskolába jár (fő)		%
	fiú	lány	fiú	lány		fiú	lány	fiú	lány	
Boz	36	30	30	20	75.76	37	33	35	30	95.59
Csapod	57	61	51	55	89.83	65	56	57	52	90.08
Ebergőc	36	39	35	26	81.33	41	35	35	29	84.21
Endréd	79	65	62	41	71.53	81	69	79	68	98.00
Eszterháza	15	10	8	6	56.00	20	10	7	6	43.33
Fszt.miklós	150	104	125	90	84.65	154	119	145	106	91.94
Hegykő	59	56	65	42	93.04	63	47	63	47	100.00
Hidegség	30	28	25	20	77.59	26	30	21	28	87.50
Homok	31	29	23	19	68.33	34	27	31	20	83.61
Kövesd	70	50	60	50	91.67	70	50	50	30	66.67
Lozs	104	70	93	65	90.80	107	70	92	52	81.36
Nagycenk	100	80	90	67	87.22	102	81	86	63	81.42
Peresztég	73	69	69	66	95.10	79	65	76	63	96.53
Petőháza	30	25	28	24	94.55	32	26	24	20	75.86
Pinnye	38	32	38	31	98.57	40	38	32	28	85.71
Pusztacsalád	49	30	45	27	91.14	41	32	35	27	84.93
Röjtök	69	61	67	49	89.23	78	61	72	56	92.08
Sarród	57	41	41	35	77.55	45	57	40	48	86.27
Süttör	85	55	65	45	78.57	90	55	65	45	75.86
Szécseny	38	30	30	25	80.88	38	25	30	20	79.37
Széplak	70	66	58	40	72.06	71	67	69	67	98.55
Szergény	65	52	58	52	94.01	68	57	68	57	100.00

A következő táblázat az 1848. évi javadalom-összeírás alapján hasonlítja össze a kerületbeli helységek iskolába járó gyermekeinek számát a nyári és téli időszakban:

	lélekszám (fő)	iskolába járók száma 1848-ban (fő)			
		téli		Nyáron	
		fiú	lány	fiú	lány
Boz	355	39	33	12	9
Csapod	865	52	54	10	6
Ebergóc	576	53	27	16	12
Endréd	827	67	42	12	8
Fertőszentmiklós + Szerdahely	2.366	164	122	52	33
Hegykő	731	60	45	12	10
Hidegség	435	29	37	5	8
Homok	445	36	27	8	5
Kövesd	1.029	12	57	28	18
Lozs	1.342	98	56	34	16
Nagyecenk + Kiscenk	1.270	93	59	31	15
Peresztég	893	74	67	13	3
Pinnye	582	38	34	15	5
Sarród	695	45	35	2	8
Süttör	714	70	57	30	6
Szécseny	398	36	20	7	1
Széplak	913	74	68	14	20
Szergény + Agyagos	1.244	70	64	16	10
Összesen	15.680	1.110	847	289	175

Amennyiben a téli értékeket összegezzük (1.110 fiú, 847 lány), és azokat 100%-nak tekintjük, kiderül, hogy a nyári hónapokban a fiúknak csak 26,04%-a, a lányoknak pedig csak 20,66%-a vett részt a tanórákon.

A tanítás nyelve, a tantárgyak és az oktatás eredményessége

Az oktatás a községekben anyanyelvükön történt, csak a nem magyar nemzetiségű városok iskoláiban kellett az írást és olvasást magyarul is tanítani.¹⁸ Bozon németül, Ho-

¹⁸ Rendelet, 21. § d) és 22. § d).

mokon és Hidegségen horvátul és magyarul vegyesen, a kerület többi tanodájában pedig kizárólag magyar nyelven tanultak a gyerekek. Megjegyzendő, hogy a tanévi jelentések szerint az 1839/40. tanévtől kezdve Hidegségen és Homokon már csak a magyart tüntették fel a tanítás nyelveként, és ez szerepelt az 1848-as összeírásban is.¹⁹ Sopron vármegye 1847. július 12-én tartott közgyűlésén napirenden szerepelt a német és horvát helységekben a magyar nyelv terjesztése céljából a magyar nyelvben jártas tanítók és segédek alkalmazásának kérdése. A szolgabíróknak előírták a magyarul nem tudó és segédek tartására nem képes tanítók és a nyilvános próbatételek eredményének települések szerinti bejelentését.²⁰

A Rendelet a tananyagot országosan egységesítette. A kerületi alsó elemi tanodák első és második osztályában az alábbi tantárgyakat oktatták: heti 6 órában keresztény hitvallás az Evangélium magyarázatával, 3 órában „Sz.írás Ó- és Új Szövetség alkalmas kivonatban, s erkölcsstan rövid példákban”.²¹ A többi órában „betű esmértetés, egybefoglalás, szóejtés, írás[:] betűképzés, szóbefoglalás, olvasás nyomtatványokból, s kéziratokból, számtan első elemei, első négy számvetés nemei, a forgásban lévő pénzneveinek s mértékeknek felbontása, átváltása, emlékezetből gyakorlás, jövedelem, kiadások jegyzékének módja, tört számok, arany szabály, ájtatos éneket gyakorlata, mind két nemet illető házi, kerti mezei gazdálkodás, földleírás, történezet, s természet tan rövid kivonatban”.²² Az iskolát elvégző gyerekek túlnyomó többsége a földművelésre szánta magát, csak nagyon kevesen választottak maguknak mesterséget, vagy tanultak tovább.

Széplakról, Hegykőről és Sarródról a részletes heti órabeosztást is ismerjük, ami utóbbiakban az 1846/47. tanévben a következőképpen alakult: keresztény hitvallás az Evangélium magyarázatával, valamint a szentírás és erkölcsi elbeszélések oktatása a vallástanító által heti 4 órában, betűismertetés 4 órában, olvasás 6 órában, helyesírás és „földírás” 2 órában, számtan 3 órában, természettan és -leírás 1 órában, szépírás, „mondolva írás” a hon jelesebb történeteivel és írásbeli feltételekkel egybekapcsolva 3 órában, egyházi énekek 2, ministratio 1, végül imádkozás és egyéb intézkedések 2 órában. A heti óraszám összesen 28 órát tett ki. Széplakon a némileg eltérő órabeosztásnak köszönhetően a heti óraszám 29 volt.

Az 1845/46. tanévről szóló kerületi jelentés arról számolt be, hogy a tanítás „sikerteljes előmenettel megy a magyar nyelvű elemi tanodákban, sőt még az egy Boozi német nyelvűben is. Középszerűen a Homoki horvát ajkúban. Kivéven Loos, Hidegség, Kövesd, Ebörgöczi tanodákat”. A következő tanévben a magyarnyelvű tano-

¹⁹ A reformkori elmagyarosító törekvések e két település vonatkozásában egyébként már korábban is jelentkeztek. Juranics Antal győri püspök (1825–37) – akít a szlávok egyszerűen csak „horvátfaló”-nak neveztek – az 1832. évi Canonica Visitationában elrendelte Prikoszovich Mátyás hidegségi plébánosnak, hogy ne csak horvátul, hanem mind Hidegségen, mind a homoki filiában minden vasár- és ünnepnapon felváltva, horvátul és magyarul történjen az istentisztelet, beleértve az ének és az ima nyelvét is.¹⁹ Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. Egyházmegyei Hatóság iratai. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek [Canonicae Visitationes], 38. kötet. 1832.

²⁰ Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. Iskolai Levéltár. I. sorozat (Régi iskolai anyag), 5. tétel. Felügyelői iratok. XX. Doboz. Széplak. Kivonat a vármegyei közgyűlés jegyzőkönyvéből.

²¹ Ezt a három tantárgyat az egyházi tanító (a plébános vagy segédje) tanította.

²² Idézet a kövesdi 1846/47. tanévi jelentés alapján. A Rendelet 38. § a napi óraszámot a következőképp szabályozta: minden hétköznap reggel 3, délután 2 óra „az Isteni szolgálaton” kívül.

dákban már „sikerteljes a tanítás, hasonlókép a Boozi német ajkuban is, középszerű a Homoki horvát ajkuban, kivéven az egy Hidegségít”.

Ugyanakkor szembe kellett nézni a tankönyvek és taneszközök hiányával: „[...] segédkönyvekre multhatatlanul szükség vagyon, úgy az író szerekre is, mert a tanulók jobbadán szegények lévén a kegyes adományozást e részben a nemes keblű kerületbéli papság jótékonyaságából lehet csak reményleni. Valamint Rohonczy, Ürményi [József], s Horvát[h] Uraságokéiból is”.²³ „Nagyobb sikert eredményezend a tanítás, ha némelly tanulmányi tárgyakra u. m. házi, kerti gazdasági, történettanításra vonatkozó könyvek, mellyeknek jelenleg hiányában vagyunk, a népnyelvén kiadva, s [...] minek sikerét is csak úgy érhetjük el, ha azon kézikönyvek népünk egyszerű, s meszterkéletlen magyarságához idomítva kiadnak”.²⁴ 1848-ban Csapodon, Süttörön, Szergényben, Széplakon, Sarródon, Hegykőn, Lozson és Pinyén minden gyermek el volt látva tankönyvvel, Fertőszentmiklóson 7/8-uknak, Endréden háromnegyedüknek, Ebergőcön, Homokon, Hidegségen és Nagycenken felüknek, Kövesden negyedüknek, Bozon 36 (kb. 50%), Peresztegen 85 (kb. 60%), Szécsenyben pedig 38 (kb. 60%) gyereknek jutott tankönyv.

Az 1846/47. tanévben Fábián István széplaki plébános a hegykői, a sarródi és a széplaki tanodáról szóló éves jelentését a Rendelet végrehajtási nehézségeire vonatkozó megjegyzésével zárta: a „helytartó tanácsi Intézkvény többféle akadály, főleg az illető Hatóságok közönyössége miatt nem fogatosítván, az ohajtott süker minden törekvés mellett is legnagyobb részt elmaradt”.²⁵

Az egyházkerület tanítói

A vizsgált települések tanítóinak 1770-től 1848-ig tartó időszakra vonatkozó archontológiáját a *Függelék* mutatja be. A tanítót a helység vagy a kegyúr jelölése alapján a kerületi tanfelügyelő (azaz az esperes) javaslatára a királyi főigazgató nevezte ki, míg a segédtanító alkalmazása a kerületi felügyelő – a község, a kegyúr és a plébános egyetértésében – hatáskörébe tartozott.²⁶ A Rendelet kimondta, hogy nem taníthat az, aki „[...] képzettségéről eleve az illető Előljárárságtól oklevelet s próbatétről bizonyítványt nem nyert; és Fölsőbb helyről fölhatalmazva nincs [...]”²⁷. Az 1848-as javadalom-összeírásból kitűnik, hogy csak a csapodi Agh György és a pinnyei Balits István nem tanult „képezdében”. A többiek közül a hidegségi Tamasits Mátyás és a homoki Szalay István Győrött, a bozi Mittermayer János pedig Bécsben végezte tanulmányait. A tanító a kántorság mellett más iskolán kívüli feladatot (például jegyzőséget) nem vállalhatott,²⁸ száznál több gyerek esetén pedig segédtanítót

²³ Átallános Fölügyelői Értesítvény a Széplaki egyházkerületi alsó elemi romai katolikus Tanodák 1845/6-dik évi állapotáról. Készült: 1847. február 11-én. Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. Iskolai Levéltár, I. sorozat (Régi iskolai anyag), 26. tétel. Rendezéskor fellett iratok II. – Tanítói, tanulói és egyéb iskolai összeírások, jelentések. CXIII. doboz. Széplak

²⁴ Átallános Fölügyelői Értesítvény a Széplaki egyházkerületi rom. kat. alsó elemi tanodák 1846/7-dik évi állapotáról. Készült: 1847. július 31-én. Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. Iskolai Levéltár, I. sorozat (Régi iskolai anyag), 8. tétel. Iskolai jelentések. LVII. doboz. Széplak.

²⁵ Az idézet a hegykői jelentésből, 1846/47.

²⁶ Uo. 61. §.

²⁷ Rendelet, 18. §.

²⁸ Uo. 64. §.

(praceptor) kellett fogadni.²⁹ Ennek megfelelően az iskolamesterek munkáját Endréden, Fertőszentmiklóson, Kövesden, Lozson, Nagycenken, Peresztegen, Süttörön és Szergényben segédtanítók segítették. Évi fizetésüket a tanítótól kapták: 1848-ban Fertőszentmiklóson és Süttörön 20, Endréden és Szergényben 10, Kövesden, Peresztegen és Lozson 12, Nagycenken 8 forintot. A tanodák igazgatója a mindenkori plébános volt, aki (vagy segédje) a hitoktatást is végezte.³⁰

Az 1846-ban szerződést kötő tanítókat nyelvtudásuk szerint négy csoportba osztjuk. A magyar nyelv mellett a hidegségi, a homoki és az ebergőci (Máriel László) iskolamester németül és horvátul, a fertőszentmiklósi Lénársics István, az endrédi Derdák János, a hegykői Horváth László, a kövesdi Döbrösy János, a röjtöki Ósze János, a sarródi Szabó István, a süttöri Bösze István, a szergényi Nagy József és a széplaki Barabás György németül és latinul beszélt. A magyar mellett csak németül tudott a bozi és a csapodi tanító, a nagycenki Perthl József, a pinnyei Balits István, a pusztacsaládi Boros Mihály, a szécsenyi Karlovits Mihály és a lozsi Beödi Ferenc. Nem beszélt idegen nyelven a peresztegi Varga Ferenc.³¹

A tanítók és segítőik erkölcséről, tanítási módszerükről és munkájuk értékeléséről az 1845/46. és az 1846/47. tanévre vonatkozó általános felügyelői értesítés alapján szerezhetünk ismereteket. Az 1845/46. tanévben a kerület 17 vallástanítója közül 5 kitűnő buzgalommal (a csapodi, a cenki, a széplaki, a fertőszentmiklósi és a szergényi), 8 buzgalommal, 4 pedig közepszerűen végezte feladatát. A 21 tanító közül hetet értékelték példásnak, hatot kitűnő buzgalumnak (példás és kitűnő buzgalmú: a fertőszentmiklósi, a cenki, a süttöri, a hegykői, a széplaki, a szergényi és a röjtöki), négyet buzgónak, négyet pedig közepszerűnek, illetve gyengének. A 9 segédtanító közül 2 bizonyult igen jelesnek (a fertőszentmiklósi és a cenki), 4 jelesnek, 3 pedig közepszerűnek, illetve gyengének. Az 1846/47. tanévben a 18 vallástanító közül 6 kitűnő buzgalmú (a csapodi, a cenki, a széplaki, a fertőszentmiklósi, a lozsi és a szergényi), 8 buzgó, 4 pedig közepszerű. A 21 tanító közül 7 kapott példás (a fertőszentmiklósi, a szergényi, a széplaki, a cenki, a hegykői, a süttöri és a röjtöki), 6 kitűnő buzgalmú, 4 buzgó, 4 pedig közepszerű, illetve gyenge minősítést. A 9 segédtanító közül 3 lett igen jeles, 3 jeles, 3 pedig gyenge, illetve közepszerű.

Az 1845/46. tanévról szóló értesítés beszámolt arról, hogy a kerületbeli tanítók „[...] kitűnő érdemök mellett [...]” sem kaptak jutalmat, kivéve a szécsenyit, akinek jutalmazására Rohonczy Ignác főispán-helyettes 10, Horváth János kamarás pedig 20 forintot ajánlott fel évente. A jutalmazást az 1846-os szerződésbe is belefoglalták: Rohonczy Ignác vállalta, hogy a „mesternek ezen fizetését a nevelés tekintetéből évenkénti 10 p[en]gő forinttal olly feltétel alatt jobbítom meg részemről, hogy a 10 p[en]gő forint csak akkor lészen husvét napján kifizetendő, ha vagy magam vagy tisztem a felől hogy a mester kötelességének eleget tett, a próbatételen meggyőződünk, vagy ha én, vagy tisztem akadályozva volna, tisztelendő Plébánus Urnak Bizonyosság levelével hitelesíti érdemét”. Az 1846/47. tanévben már a pinnyei tanító is részesülhetett a két mecénás támogatásában. Az 1845/46. tanévben „[...] részint tanításbani ha-

²⁹ Uo. 52. §.

³⁰ Uo. 53. §.

³¹ Az Iskolai jelentések alapján. A nyelvtudásra vonatkozó adatok nem mindig egyértelműek.

nyagságuk, részint mértékletlen, s példátlan életök miatt [...]” megrovásban kellett részesíteni a lozsi, a kövesdi, az ebergőci és a hidegségi tanítót.

A tanítók javadalmazása

A tanítók jövedelme több forrásból származott. Alapvetően magától a hívek közösségétől, amely kiegészült az egyházi (templomi) pénztárból és több településen (Fertőszentmiklós, Nagycenk, Süttör és Széplak) a helyi alapítványból, valamint az uraság által juttatott forrásokkal (Széplak, Süttör, Lozs, Ebergőc). A Rendelet szerint „Az első tanodai tanítók fizetése a község népességéhez, erejéhez, a jótévők, pártfogók, kegy- s földes úrak adakozásához, vagy magányos alapítványokhoz, s egyéb körülményekhez képest különféle, s ünnepélyes, és Fölsőbb helyen helybenhagyandó szerződés által biztosítandó”.³² Erre a széplaki esperesi kerületben 1846 áprilisa és novembere között került sor, amikor a helységek szabályozták tanítójuk feladatait és javadalmazását. A szerződések részben a kerületben Juranics Antal győri püspök által 1832-ben végzett „Egyházi s tanodai hivatalos Szemle” (azaz a Canonica Visitatio) 3. §-ának³³ (filiák esetében a 6. §) alapulvételével, részben az ebben nem szabályozott helyi szokások alapján rendezték a tanítók tanítói, éneklői³⁴ és jegyzői fizetését. A szerződésben a tanító kötelezettséget vállalt arra, hogy addig, ameddig a Rendelet 63. § nem lép hatályba (azaz, ameddig a jegyzői hivatalt nem választják el a tanítóitól) „[...] mind három rendbéli hivatalának pontosan s lélekismeretesen megfelelni teljes erővel ügykezni fog: hogy vele mind a t. c. Egyházi s Világi illető Elöljáróság, mind helységünk megelégedhessék”. A szerződéseket Szalay Pál fertőszentmiklói lelkész és egyben kerületi alesperes mint tanodai felügyelő, a helyi plébános mint a tanoda igazgatója, a tanító, a helység részéről a bíró és az esküdtek, a vármegye részéről pedig Kiss Lajos szolgabíró és Németh József esküdt látta el kézjegyével.

A) Kézpénzben

a) tanításért járó fizetség

A községi (mezővárosi) pénztárból a tanító minden évben a szerződésben kikötött pénzösszegre volt jogosult. Ebergőcön 25, Endréden és Széplakon 100, Fertőszentmiklóson 160, Hegykőn 80, Hidegségen és Homokon 6, Kövesden 85, Nagycenken 50, Kiscenken 25, Peresztegen 70, Pinnyén 38, Röjtökön és Muzsajon összesen 33, Sarródon 75, Süttörön és Csapodon 120, Szécsenyben és Lozson 40, Szegényben és Agyagosban pedig 25-25 váltóforintot fizettek neki évente a tanításáért. Nagycenken és Kiscenken azok, akiknek „a községek Pénztárain igényök” nem volt, azaz a haszonbérlok, a lakók és az udvartelkesek gyerekeik tanításáért „szabad alku szerént” tartoztak fizetni, kivéve az urasági cselédeket, akiket ez a kötelezettség nem terhelte. Röjtökön a nemesek iskolába járó gyerekei évente 2 forintot, a lányok 1 forintot fizettek.

³² Rendelet, 64. §.

³³ Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. Egyházmegyei Hatóság iratai. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek [Canonicae Visitationes], 38. kötet. 1832.

³⁴ Kivéve az éneklőit: Szergény és Agyagos, Csapod, Endréd, Fertőszentmiklós, Kövesd, Peresztég, Süttör, Szécseny.

b) házpénz, lélekpénz

A szerződéses Lozson (22 forint lélekpénz), Petőháza (20 forint), Röjtökön és Muzsajon (12 forint lélekpénz) csak az évi teljes összeget határozták meg, míg a többi település esetében fejenkénti és differenciáltabb szabályozással találkozunk a személyi állapot (özvegy vagy házas) és/vagy a társadalmi hovatartozás alapján. Nagycenken és Kiscenken a házaspárok évente 12, az özvegyek 6, Ebergőcön az előbbieket 9, az utóbbiak 4 krajcárral tartoztak. Kövesden azt vették alapul, hogy kinek van vonós marhája: a vonós marhával bíró gazdák és zsellérek 5 krajcárral, a vonós marhával nem rendelkező zsellérek 12 krajcárral járultak hozzá tanítójuk eltartásához. Homokon és Hidegségen minden háztól 3 krajcár járt a tanítónak, Szécsenyben pedig csak a házas zsellérektől kapott 15 krajcárt. Szergény és Agyagos (6/8 telkesek 9, 3/8 telkesek 6, házas zsellérek 3 krajcár), valamint Süttör (telkesek 6 krajcár házpénz, a zsellérek 15 krajcár), másrészt pedig Endréd (3/8 telkesek 2, lakók 12, özvegyek 4, a házas zsellérek 12 krajcár), Csapod (telkesek 6, a 18 napos robottal tartozó (azaz házas) zsellérek 9, lakók 8, özvegyek 7 krajcár) és Sarród (telkesek 6 krajcár házpénz, a házas zsellérek 1 forint, a házatlan zsellérek és özvegyek 30 krajcár) esetén hasonló megoldást találtunk. Pinyén a telkesektől 6 krajcár házpénzt, a zsellérektől 15 krajcárt, az özvegyektől 2 krajcárt, Hegykőn a telkesektől 6, a házas zsellérektől 15 krajcárt, Széplakon a gazdáktól a közpénztárból összesen 6 forintot, a zsellérektől 15, az özvegyektől 5 krajcárt, Peresztegen pedig a telkes jobbágyoktól és a házas zsellérektől 10, a házatlan zsellérektől 12 krajcárt kapott a tanító.

c) egyéb feladatok

Az oskolamester fizetség ellenében végzett feladatai közé tartozott az ostyasütés (amit az egyházi kasszából fizettek), a toronyóra felhúzása (Nagycenken, Fertőszentmiklóson, Röjtökön és Süttörön) és több helységben (pl. Lozson, Fertőszentmiklóson) a lélekharang húzása. A legtöbb helyen stóladíj illetve meg házassági hirdetőcédulák írásáért, Kövesden, Szécsenyben és Agyagoson a halottak feletti búcsúbeszédért, misén való éneklésért, valamint egyházkelőkor, keresztelekor és esküvőkor történő közreműködésért. Süttörön külön is szabályozták járandóságát az Esterházyak temetése, esküvője és egyházkelője esetén. Nagycenken a temetési stóla helyett a 200 ezüstforintos alapítványi tőke kamatát kapta meg. Díjazást járt neki például Homokon az „örök nyugalom helyére kísérésért”, Nagycenken húsvét hetében a temetőkápolnai orgonálásért, Lozson az újhold napi könyörgésekért, Hidegségen Nepomuki Szent János³⁵ hetében tartott litániáért, Fertőszentmiklóson a Szent Donát-napi³⁶ istentisztelet alatti éneklésért és minden vasárnap délután általa vagy segédje által tartott litániáért. A szerdahelyi Kovács József által 1796-ban rendelt alapítványtól a szerdahelyi feszület³⁷ előtt minden szombaton tartott litániáért szintén díjazásban részesült.

³⁵ Május 16.

³⁶ Augusztus 7.

³⁷ Az alapítványról: Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. Egyházmegyei Hatóság iratai. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek [Canonicae Visitationes], 39. cím. 1873. Széplaki kerület, Fertőszentmiklós.

B) Természetben³⁸

a) gabona (rozs és búza)

A gabonaszolgáltatás esetében szinte minden településen eltérő szabályozással találkozunk. Ebergőcön, Fertőszentmiklóson, Szerdahelyen és Petőházán erre a házaspárokat kötelezték, Ebergőcön negyed, utóbbi három helyen pedig 1/8 pozsonyi mérő rozst kellett évente adniuk tanítójuknak. Hegykőn (negyed mérő rozs) és Süttörön (1/8 mérő búza és negyed mérő rozs)³⁹ csak az egésztelkeseknek, Pinyén (3/8 mérő búza és negyed mérő rozs) és Csapodon (fél mérő rozs) pedig csak a telkeseknek – igaz, teleknagyságtól függetlenül – kellett gabonát szolgáltatniuk. Ugyanakkor Szécsenyben a szerződés csak a féltelkesek kötelezettségeként szabályozta a gabonaszolgáltatást (fél mérő rozs és 1/8 mérő búza). Endréden minden 3/8 telkes jobbágytól negyed mérő rozs járt. Hidegségen házanként kapott a tanító negyed mérő rozst és 1/8 mérőt búzát. Homokon pedig szintén házanként negyed mérő rozst, ezenfelül a helység földjeiről harangozásért 1 mérő rozst és minden telkes gazdától negyed mérő búzát. Kövesden a vonós marhával bíró telkeseket és zselléreket kötelezték 1 fertály gabona szolgáltatására, míg azon zsellérek akiknek, nem volt vonós marhájuk, 1/8 mérő rozssal tartoztak. Peresztegen teleknagyságtól függetlenül (a zsellérek is) negyed mérő rozst, a felső és az alsó molnár pedig 1/4-1/4 mérő búzát adtak. Lozson minden telkestől 1/8 mérő búza, a házas zsellérektől pedig negyed mérő rozs járt a tanítónak. Szergényben és Agyagosban jobban differenciálódtak a szolgáltatások az egyes kategóriák között (6/8 telkes: 3/4 mérő rozs, 3/8 telkes: fél mérő rozs, zsellér: negyed mérő rozs). Sarródon⁴⁰ és Széplakon⁴¹ az egésztelkes fél mérő rozssal, a féltelkes pedig fele annyival járult hozzá a tanító ellátásához. Röjtökön és Muzsajon nemcsak a jobbágyok, hanem a nemesek is 1/8 mérő búza és negyed mérő rozs, a zsellérek és lakók pedig negyed mérő rozs szolgáltatására vállaltak kötelezettséget. A nagyeceni tanító a féltelkesektől 1/8 mérő búzát és negyed mérő rozst, az egésztelkesektől kétszer annyit, a zsellérektől pedig 1/8 mérő rozst kapott. Ez utóbbi helyen szabályozták a szolgáltatás módját is: „ezen gabona járandóságot minden gazda és zsellér köteles annak idejében jó minőségű gabonából kiadni, s az Iskolamester lakához állítani”.

Fertőszentmiklóson a Bezerédy-alapítvány minden szombati litániáért 2 mérő búzát és rozst fizetett. Az uradalom Ebergőcön 1 mérő búzával, Széplakon 4 és fél mérő búzával és 8 mérő rozssal, Lozson pedig 5-5 mérő búzával és rozssal tartozott. Gabonával fizettek az egyházi pénztárból az ostyasütésért Fertőszentmiklóson (2 mérő búza), Csapodon (2 mérő rozs) és Széplakon (1 mérő búza vagy annak piaci ára).

³⁸ Tájékoztató az 1848. és az 1846. évi árákról: 1 mérő rozs: 1 forint 20 krajcár (1846-ban 1 ft.), 1 mérő búza: 1 ft. 40 kr. (1846-ban: 1 ft. 30 kr.), 1 akó bor: 2 ft. – 2 ft. 48 kr. (Lozson 4 ft., 1846-ban 2 ft.), 1 szekér széna: 4-5 ft., 1 kenyér: 12 ft., 1 öl fa: 4 ft., 1 font só és 1 font hús: 4 kr., 1 font gyertya: 16 kr. 100 kéve nád Széplakon: 1 ft. 24 kr. (1846-ban 2 ft.), Bozon 20 kéve: 24 kr. 1 pozsonyi mérő = 66,5 liter; fertály = negyed; 1 pint = 2 icce; 1 öl = 1, 89 méter (mint hossz mérték), 2,8-3,4 m³ (mint a fa térfogat mértéke); 1 bécsi font = 0,56 kg.

³⁹ A süttőri tanító hivatalához az eszterházi elemi tanoda is hozzátartozott, és várkápornai szolgálatot is ellátott. A tanoda után évi 30 forintot, fűtésre 4 öl fát, a kápolnai szolgálatokért 4 mérő búzát, 8 mérő rozst és 4 öl fát kapott. A tanodába járó gyerekek havonta 30 krajcárt fizettek neki.

⁴⁰ Egésztelkesnek számított itt a 4/8-os, és 3/8-os telkes, féltelkesnek a 2/8-os és a 3/16-os telkes.

⁴¹ Egésztelkesnek számított itt a 6/8-os és a 7/8-os telkes, féltelkesnek a 3/8-os a 3,5/8-os és a 4/8-os telkes.

b) „harangozó kenyér”

Homokon és Hidegségen minden háztól, Ebergöcön minden házaspártól, Süttörön, Szécsenyben, Pinnyén, Sarródon és Széplakon minden telkes jobbágytól, Hegykőn pedig minden egésztelkestől évente egy darab ún. harangozó kenyeret kapott a tanító. Széplakon a féltelkesektől évente fél, Endréden a 6/8 telkesektől és a 18 napos robotra kötelezett zsellérektől egy, a 3/8 telkesektől fél, Szergényben és Agyagosban mind a telkesektől, mind a zsellérektől egy kenyér járt. Kövesden a harangozó kenyeret gabonával váltották meg, melynek a répcei malomban történő kétszeri megőrlése során a község volt köteles a szekerekről gondoskodni. Csapodon a telkes jobbágyok 1/8 mérő rozsot adtak a harangozásért. A többi helység esetében a szerződések nem rendelkeztek erről a szolgáltatásról.

c) bor

Az általános szabályozás szerint mindenki, aki a helyi szőlőhegyen szőlővel bírt, tekintet nélkül arra, hogy helybeli vagy vidéki volt, minden darab szőleje után 1 icce borral (musttal) tartozott a tanítónak. Lozson a helyieknek 2, a vidékieknek 1 icce mustot kellett adniuk. Széplakon a tanító karácsonykor és húsvétkor 1-1 pint óbort kapott a községtől. Fertőszentmiklóson az iskolatanító Szent Miklós püspök napján 24 órás borkimérési joggal bírt. Hegykőn, Homokon, Rőjtökön, Muzsajon, Sarródon, Süttörön, Szécsenyben, Szergényben és Agyagoson a szerződések nem rendelkeztek erről a szolgáltatásról.

d) hús, só, gyertya

Széplakon a tanítónak az uraság 50 font marhahúst (vagy készpénzt) és 25 font konyhasót adott, adventre pedig az egyháztól 1 font öntött faggyúgyertyát vagy helyette készpénzt kapott.

e) tűzifa, tüzelő

Ebergöcön a tanító maga vásárolta és hordta haza a tűzifát. A fajarulék helyett Hegykőn 2, Hidegségen 1, Homokon 1 és negyed hold földet birtokolt, utóbbi helyen pedig a község két kis erdejében „[...] a midőn vágás történik annyi jussal bir[t] mind egy egész telkes”. Nagycenken a községi erdőből évente 1 egész teleknyi osztályrész illette meg, és ezen arányban volt jogosult ezen erdőből eredő minden egyéb haszonvételeire. Ennek a faosztálynak a felét az iskola fűtésére rendelték. Peresztegen és Pinnyén 6 szekér, Csapodon 8 szekér, Fertőszentmiklóson 6 öl⁴² tűzifát, Kövesden a község erdeiből 12 szekér fát, a község rétjeiről 1 szekér sarjút, Sarródon 2 öl üzifát vagy 6 jó szekér szálas fát, Széplakon 2 öl fát és 200 kéve nádat, Bozon⁴³ 20 kéve nádat, Szergényben és Agyagosban 2-2 szekér fát, Szécsenyben pedig fél öl tűzifát vagy 50 rőzsét kapott a tanító. Süttör az urasági erdőből 3 szekér tűzifát tartozott az iskolához szállítani. A lozsiak korábban 100 rőzsét adtak, a szerződésben pedig helyette 30 váltóforint fizetésére vállaltak kötelezettséget, amelyért a tanító maga vásárolta a tüzelőfát, amit azután a helység a helyszínre szállított.

⁴² 5 öl tűzifát az iskola fűtésére, 1 ölet pedig otyyasütés fejében kapott 1848-ban.

⁴³ 1848-as adat.

Endréden mindenszentektől Szent György napjáig,⁴⁴ Süttörön Szent Mihály napjától⁴⁵ Szent György napjáig minden iskolába járó gyerek délelőtt és délután 1 darab fát vitt az iskolaház fűtésére; ha Endréden a tanító maga vette a fát, akkor a lakosok vitték haza neki. Szergényben és Agyagosban iskolafűtésre minden gyerek 1 darab fát vitt reggel, a délutáni fát pedig mindegyikük 1-1 kenyérrrel váltotta meg. Homokon és Hidegségen a gyerekek naponta 2 kötrönce szalmát vittek magukkal az iskolakályha fűtésére, a szegényebbek pedig ezt egész télre 18 krajcárral váltották meg. Hasonlóképpen Szécsenyben is a tanoda fűtésére a diákok délelőtt és délután 1-1 hasáb fát vittek, és Pinnyén is az iskolás gyerekek által vitt fával fűtöttek. A röjtökiek fapénzt fizettek tanítójuknak.

f) széna („szülesség”)

A homoki tanító a községtől 1 szekér agg szénát, a széplaki pedig a helység rétjéről 3 szekér szénát és 1 szekér sarjút kapott. Utóbbit megillette a sírkerti fű használata is. A hidegségi és a hegykői szerződés ezt a szolgáltatást a rétjárandóság között szabályozta, de a következetesség kedvéért itt szólunk róla. Hegykőn a tanító a „Fertei nádlásban” mintegy 2 szekérre termő szénára volt jogosult, emellett a toronyóra felhúzásáért évente egy szekér sarjút adott neki a község. A hidegségi oskolamesternek a helységtől 1 szekér széna járt.

g) rét⁴⁶

A tanító Ebergőcön egy szekér szénát és sarjút termő rétet⁴⁷, Szergényben (az agyagosi határban), Süttörön⁴⁸ és Endréden 4, Hidegségen 6/16, Nagycenken másfél, Peresztegen fél kaszás rétet, Fertőszentmiklóson 1⁴⁹, Lozson fél telekállományit⁵⁰, Röjtökön pedig 700 négyszögöl rétet birtokolt. A sarródinak 3 hold réteje volt, továbbá „[...] a nádságon két Vizhelye, mindegyik 10 [...] öl széles, s mintegy 170 öl hosszú, mellyen minden haszonvétel az övé, úgy szinte minden munka őt illeti; – ezen kívül van gyékénykákó és nád arathatási joga a község közt annyi, mint egy féltelkes gazdának”. A rétet Endréden a lakosok kaszálták, Röjtökön a röjtökiek és a muzsajiak az agg füvet lekaszálták, összegyűjtötték, majd a tanítóhoz vitték. A szergényi tanító a rétet saját költségén művelte. A csapodi tanítónak 2 darab réteje volt, a nagyobbikon a szénát a község kaszálta le, de a sarjút a tanítónak kellett kaszáltatnia és a szénával együtt összegyűjtetnie, és a kisebbik réten is minden munka őt illette, ugyanakkor mindkét rétről a község hordatta haza a szénát és a sarjút.

h) szántó föld

A mester Ebergőcön 4 hold, Csapodon 5 hold, Endréden 3 és negyed pozsonyi mérős, Bozon⁵¹ 10 hold, Homokon 6 hold, Kövesden 5 és negyed hold (3 darabban), Nagycen-

⁴⁴ Április 24.

⁴⁵ Szeptember 29.

⁴⁶ 1848-ban 1 kaszás rétet 1 holdnak (800 négyszögöles) számítottak.

⁴⁷ Az 1848-as összeírás szerint ez 1/2 hold.

⁴⁸ 1848-ban már csak 3 hold.

⁴⁹ Az 1848-as összeírás szerint ez 3/4 hold.

⁵⁰ Az 1848-as összeírás szerint ez 3 hold.

⁵¹ Az 1848-as összeírás alapján.

ken 11 1/8 hold, Peresztegen 12 hold (fél telekállománynyi). Röjtökön és Muzsajon összesen 14 mérős, Sarródon 2 és negyed mérős⁵² (3 darabban), Süttörön 5 mérős⁵³ szántóföldet birtokolt. A pinnyei tanítónak 1 és egyharmad hold nagyságú saját művelésű szántója volt, a legelő-elkülönözéskor 3 7/8 hold nagyságú földet kapott, de mivel legelőit inkább használta, ezért ez a föld a községnél maradt; a szerződéskötés után azonban kiadták neki. Lozson a tanító fél telekállománynyi földjét⁵⁴ cselédje által maga művelte. Hidegségen a fél telekállománynyi szántó⁵⁵ mellett a tanító egy 200 darab káposztapalántából álló kertet is használt. Széplakon kétszer 2 és fél mérő alá való szántó mellett egy kert tartozott az iskolához. A fertőszentmiklósi mester 1 telekállománynyi szántóját az Aggtelek dűlőben 3/4 hold nagyságú pusztá egészítette ki.⁵⁶ A hegykői tanító a földesúrtól 4 darabban két mezőn összesen 10 és fél hold szántót bírt.

	Az iskolához tartozó földek 1848-ban				
	belső	szántó	rét	kert	szőlő
	hold				
Boz	1/8	10	-	-	-
Csapod	1/4	5	1	-	-
Ebergőc	72 n.öl	4	1/2	154 n.öl	-
Endréd	138 n.öl	1 2/4	4	130 n.öl	-
Fsztmiklós + Szerdahely	4/16	16	3/4	1/16	3/4
Hegykő	112 n	10 1/2	-	-	-
Hidegség	1/8	8	3/8	1/8	-
Homok	1/8	6	-	1/8	-
Kövesd	211 n.öl	5 3/8	-	212 n.öl	-
Lozs	175 n	9	3	-	-
Nagycenk + Kiscenk	1/8	11 1/8	1 4/8	4/8	-
Pereszteg	4/8	12	4/8	2/8	-
Pinnye	90/1000	5 2/8	-	270/1000	-
Sarród	1/3	1 1/8	3	2/3	-
Süttör	¼	2 1/4	3	25 n.öl	-
Szécseny	1/8	-	-	2/8	-
Széplak	280 n	2 1/2	-	60 n.öl	-
Szergény + Agyagos	1/8	-	4	1/4	-

⁵² 1 1/8 hold.

⁵³ 2 1/4 hold.

⁵⁴ Az 1848-as összeírás szerint ez 9 hold

⁵⁵ Az 1848-as összeírás szerint ez 8 hold.

⁵⁶ Az 1848-as összeírás szerint összesen 16 szántóföld és 3/4 hold szőlő tartozott az iskolához.

i) munkák

Az általános szabály az volt, hogy a tanító földjeit a község tartozott háromszor⁵⁷ megszántani, a tanító magjával bevetni, elboronálni és a termést betakarítani. Sarródon és Hegykőn a mester maga végezte az aratást, a terménybehordást és a trágyázást. A bozi iskolamester saját költségén munkálta az iskolaházhoz tartozó földet. A kövesdi tanítónak a Szent Antal nyolcadja alatt tartani szokott litániáért saját trágyáját a község tartozott a szántóföldekre kihordani. Hidegségen minden évben változtatva csak 1, Homokon 3, Röjtökön és Muzsajon pedig 1-1 holdat vontak művelés alá. Peresztegen a 12 hold szántóból évente nyolcat műveltek meg; 4 hold került őszi, 4 pedig tavaszi vetés alá. Fertőszentmiklóson 3 holdat a fertőszentmiklósiak tartoztak megszántani és bevetni, de a boronálás már a petőháziak feladata volt; a szerdahelyiek 2 holdat maguk műveltek. Széplakon a két szántót felváltva művelték, a trágyázást a tanítónak kellett elvégeznie. Csapodon 4 holdat a hívek, 1 holdat a tanító maga művelt.

A szerződéses Röjtök és Muzsaj, valamint Süttör esetében külön is szabályozták a rétművelést: a községek feladatává tették a kaszálást, az összegyűjtést és a széna hazahordását. Nagycenken külön is belefoglalták a szerződésbe, hogy a lakosság köteles a tanítót megillető fát le- és apróra összevágni és hazaszállítani, „[...] valamint az egész Iskolai épületet kívül belől évenként egyszer egészen kitisztogattatni, s mindenképp jó karban tartani köteles a két helység”. Hegykőn azt a 2 hold szántót, amelyet a tanító a fajárandóság helyett bírt a földesúrtól, a helység szántotta, vetette be és boronálta, de a burgonyát és kukoricát a mester rakta el és a többi munkát is maga végezte.

j) legeltetés

A tanítókat a helységek határában szabad legeltetési jog illette meg mindaddig, amíg az 1836. évi VI. törvénycikk 3. § alapján járó legelői illetményüket meg nem kapták. „Hogy a legelő kihatása alkalmával az öszvehasználtásra nézve támadható kétségek elmellőztessenek, [...] az Oskolamesteré pedig, és helység Jegyzőé külön külön fél telki illetőséghez fognak hasonlítottatni, s ezen mennyiséggel valószínűsítve kiadattatni; – kivéve, ha ezeknek valamelyike éllelme fejében nagyobb, azaz egy egész telket felülhaladó mennyiséget bírna, akkor a legelőt is ehhez kell mérsékelni [...]”.⁵⁸ Hidegségen és Homokon ez már 1846-ra megtörtént, így az itteni tanítóknak legelői illetményük volt. Mint említettük, a pinnyei tanító nem rendelkezett e joggal, mert helyette 3/8 hold nagyságú földet hasítottak ki neki.

Jegyzői feladatok és díjazásuk

A Rendelet elválasztotta egymástól a tanítói és a jegyzői hivatalt: „Ezen tanítói hivatal, hol a körülmények úgy hozzák magokkal, a kántori kötelességgel ugyan megférhet; de a jegyzői hivataltól minden módon elkülönöztessék”.⁵⁹ A tanítók végezték átmeneti jelleggel ugyan továbbra is a jegyzői teendőket, de a két feladatkör határozottan elkülönült egymástól.

⁵⁷ Peresztegen, Kövesden és Nagycenken azt írták elő, hogy az őszi vetés alá eső földeket háromszor, a tavaszi alá valókat pedig egyszer kell megszántani.

⁵⁸ 1836. évi VI. tc. 3. §. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5151>.

⁵⁹ Rendelet, 63. §.

A jegyzői fizetést – számadások készítéséért és leírásáért – a községi (illetve mezővárosi) pénztárból biztosították. Minden helység esetében tételesen szabályozták az egyes jegyzői feladatok pénzbeli ellenértékét. A jegyző feladata volt a különböző kérelmek, kérvények, folyamodványok, hirdető cédulák, kötelezvények, adósság- és záloglevelek, végrendeletek és házassági szerződések elkészítése, leírása. A közösség érdekében végzett munkálataiért és fáradozásaiért napidíj járt neki.

**A tanítói és jegyzői éves jövedelem (készpénzben,
ezüstben) az 1846/47. tanévben**

	forint	krajcár
<u>CSAPOD</u>	122	30
Ebergőc	83	18
Endréd	120	47 1/2
Fszt.miklós + Szerdahely	245	36
Hegykő	116	33
Hidegség	95	17
Homok	81	42 1/2
Kövesd	157	48
Lozs	181	2/8
Nagycenk	202	46
Peresztteg	148	26
Pinnye	101	19
Röjtök + Muzsaj	102	48
Sarród	114	52
Süttör + Eszterháza	143 + 67	28
Szécseny	100	28
Széplak	174	15
Szergény + Agyagos	165	6

Összegzés

A Rendeletben megfogalmazott jogalkotói követelmények teljes mértékben nem érvényesültek, hiszen – mint láttuk – komoly nehézségek adódtak az iskolalátogatással, valamint egyes helységekből a tanodák állapotával és felszereltségével. Mindezek ellenére az oktatott tananyag, továbbá a következő évtizedek iskolaépítései és -felújításai egyrészt tovább csökkentették a parasztság analfabetizmusát, másrészt pedig megfelelő alappal szolgáltak az 1868. évi ötvösi reformoknak. A reformkor utolsó évtizedének jogi szabályozása pedig a jegyzői és tanítói feladatok különválasztásával hozzájárult a magyar közigazgatási rendszer differenciálódásához és az egyes ágazatok szakszerűségének elmélyítéséhez.

Függelék

A széplaki esperesi kerület tanítóinak archontológiája (1770–1848)⁶⁰

Boz

Grál Jakab	-1770-75-
Neubauer (Neupaur) György János	1791 körül-1829
Lakits János	1830/31-1832
Mittermayer Mátyás	1832/33-1833/34
Neubauer (Neupaur) György János	1833/34-1835
Mittermayer Mátyás	1835-

Csapod

Farkas Ferenc	-1770-1772
Hersics Miklós	1772
Könyves László	1773
Könyves Zsigmond	1774-
Horváth István	-1796-
Mravintsits Ferenc	-1798-
Kónyi János	-1807
Császár Pál	1808-
Vörös Ignác	-1812
Dobos János	1813-1822/23
Lénársics István	1823/24-1826/27
Agh György	1827/28-

Ebergőc

Medey József	-1770-75-
Berta László	-1794-
Simon Antal	-1805/6, 1807-
Maksay István	-1812
Bősze Dávid	1813-21(?)
Horváth Ferenc	1821
Fülöp Ferenc	1823-1835/6
Máriel László	1837-1846
Balogh József	1846-

Endréd

Kránicz Pál	-1770-75-
Deák József	-1780-

Borossai József	-1805/6-1807-
Szöllősy József	-1809-1816/17
Keresztény József	1817/18-1820/21
Stagl József	1820/21-25/26
Biczó József	1826/27
Bősze Ferenc	1827/28-1828/29
Lénársics István	1830-1833
Bendy József	1833/34-1840
Derdák János	1841-
<i>Segédtanítók:</i>	
Varga Ferenc	1817/18
Pein József	1845/46-1846/47

Eszterháza

Grecht Antal	1808-1824
Koller Miklós	1824-1838
Bősze István	1839/40-

Fertőszentmiklós

Vörös László	-1770-1807
Vörös Ignác	1807/08-
Ns. Döbrösy István	1811/12?-1818
Bokár János	1819-1826/7
Lénársics István	1827/8-1828/29
Stantsits János	1830-1835
Ns. Nemes József	1835/36-1840/41
Lénársics István	1842-

<i>Segédtanítók:</i>	
Vörös Ignác	1797/98-1807
Németh József	1807/08
Tamasits János	1811/12
Bősze Dávid	1812/13
Bölszföldi József	1816
Horváth Imre	1817
Döbrösy István	1818-1819
Borsody Pál	1820
Bokár Antal	1821
Babits Ferenc	1822

⁶⁰ A dőlttel szedett évszám azt jelenti, hogy azon évből van írásos említés a tanító működéséről. Ez nem zárja ki, hogy esetleg a megelőző illetve következő év(ek)ben is betöltötte ezt az állást.

Fülöp Ferenc	1823
Horváth László	1823/24
Bokár Antal	1824/25-1826/27
Babos György	1827/28
Horváth György	1828/29
Stantsits Ferenc	1830-1831
Németh Sándor	1832
Sallér József	1833
Kiss Pál	1834
Saul József	1835
Horváth István	1835/36
Szely István	1837/38
Kiss Mihály	1838/39
Lennen János	1839/40
Vesszely János	1840/41
Keresztényi Pál	1844/45-1846/47

Hegykő

Fülöp Mihály	-1770-1780-
Gludovácz József	-1795/6-
Bors István	-1797/8-
Hérits Péter	-1805/6-1807
Horváth János	1807/8-1834
Horváth László	1834-

Hidegség

Gussics Gregorius	-1770-71
Ludovácz József	1772-1780-
Pivsic Péter	1792körül-1800 körül
Tamasits János	1800
Tamasits Pál	1800 körül-1821
Czvitkó György	1821/22-1829
Bekossich Ferenc	1829/30
Kovács András	1829/30-1843
Tamasits Mátyás	1843-

Homok

Gludovácz József	-1770-71
Gussics Gregorius	1772-1775
Tomasits Mihály	1776-1808
Sterkovits György	1808-1820
Pintsich János	1820/21-1822
Szalay István	1822-1866

Kövesd

Farkas Ferenc	-1770-73
Mersics János	1774-80-
Horváth János	?1787-1807
Gangel József	1807/08-

Ns. Kéry Ferenc	-1812-1844
Lakits János	1845-
<i>Segédtanítók:</i>	
Kovács József	1812-1813
Dobos Mihály	1813/14
Potza István	1814/15
Varga Ferenc	1815/16
B(e)ödy Ferenc	1816/17-1817/18
Varga Ferenc	1818/19
Egyházi Mihály	1819/20
Magyar András	1821
Fülöpp Ferenc	1822
Babits Ferenc	1823-1825
Kiss József	1826-1827/28
Horváth Mihály	1829
Benke Zsigmond	1830-1831
Balits István	1832-1833
Kiss Ferenc	1834-1835
Nagy József	1836
Biritz János	1838
Ns. Kéry Sámuel	1839
Ns. Pötz Zsigmond	1840-1841
Kiss János	1843
Nikel János	1845/46
Vincze Dániel	1846/47

Lozs

Rogács József	-1770-75-
Szöke Ferenc	1798?-1819/20
Németh János	1821/22-1825
Hegedús Sándor	1827-1835/36
B(e)ödi Ferenc	1837-
<i>Segédtanítók:</i>	
Németh György	1821/22-1823/24
Kuglits János	1825
Horváth József	1825/26
Németh István	1826/27
Viszky János	1827-1828/29
Bááldy András	1829/30
Tamasits Mátyás	1830/31
Kunn József	1831/32
Perepatits István	1832/33
Garabb György	1833/34-1834/35
Wenezs József	1835/36
Németh Ferenc	1837/38-1838/39
Ns. Balogh József	1839/40-1843
Thobler Ferenc	1845
Nagy József	1845/46
Gosztonyi József	1846/47

Nagyceknk

Mrávincsics Ferenc	-1770-1780-
Hérits György	1795-
Rozmán János	-1805/06-1830
Peternits Mihály	1830-1833/34
Perthl József	1834-
<i>Segédtanítók:</i>	
Rozmán György	1821/22-1827/28
Vörös Ferenc	1828/29-1829/30
Peternits Mihály	1829/30
Kuhn József	1830/31
Vörös Ferenc	1832/33
Bösze József	1832
Derdák János	1833/34
Pék János	1835/36
Zech József	1837/38-1838/39
Guzmits János	1839/40
Vallner Mihály	1840/41-1842/43
Dezse József	1844/45-1845/46
Krancz Leopold	1847

Perezsteg

Horváth Ferenc	-1770-75-
Farkas Mihály	-1798-1807/08
Raisl János	1808-
Pangl József	1811/12-1813/14
Cseleznák János	1813/14-1818/19
Kun József	1818/19-1822/23
Varga Ferenc	1824-
<i>Segédtanítók:</i>	
Ifj. Cseleznák János	1813/14-1817
Magyar András	1818/19-1819/20
Csontos Pál	1820/21-1822/23
Bioschisch János	1823/24
Göndöts István	1824/25
Hajtzinger János	1826/27
Németh Sándor	1827/28
Lakits János	1828/29
Babos György	1829/30
Kótzán Mihály	1830/31
Németh József	1831/32
Nagy József	1832/33
Golik György	1833/34
Nagy József	1834/35
Keresztényi József	1835/36
Böheim József	1837/38-1838/39
Horváth Mihály	1839/40
Batsi Sándor	1840/41

Flom Antal	1842/43
Reichner Ferenc	1844/45
Varga János	1845/46-1846/47

Petőháza

Lajdó Pál	1845/46
Máriel László	1846/47

Pusztacsalád

Pongrácz László	-1770-1773, 1774
Spisics István	1773, 1775-
Varga János	-1807-
Döbrössy István	-1821/22-1823/24
Csontos Pál	1824/25-1826/27
Farkas András	1827/28-1829/30
Pap Eduárd	1830/31-1836/37
Biczó János	1837/38-1841(?2)
Boros Mihály	1841(?2)-

Pinnye

Horváth Mátyás	-1770-75-
Megyeri Mihály	-1794-1826/27
Haiczinger János	1827/28-1829/30
Kuna József	1830/31-1832/33
Balits István	1833/34-

Röjtök

Komáromi Mihály	-1770-71
Farkas Ferenc	1772-75-
Dobronyi Pál	-1780-
Deák József	1780 után-1827
Stántsits János	1827/28-1829
Horváth György	1829-1831/32
Horváth István	1832/33-1837/38
Ősze János	1838/39-

Sarród

Horváth János	-1770-1780-
Galambos István	-1797/8-
Stántsits János	-1805/6-1807
Dardary Ferenc	1807/8-
Lukács János	1808 után-1815
Horváth Ferenc	1815-1821
Prájtzer István	1822-1823
Németh Ferenc	1824-1826
Czvitkovics Ferenc	1826-1829
Dudari Ferenc	1832/33
Szabó István	1834/35-

Süttör

Foli József	-1770-80-
Bősze József	1780 után –1830/31
Bősze István	1830/31-

Segédtanítók:

Horváth István	1808
Németh Ferenc	1811/12-1813/14
Dobos Mihály	1814/15-1817
Bősze István	1818-1830
Rozner József	1845/46
Módl(i) Mihály	1845/46-1846/47

Szécseny

Horváth István	-1770-73
Balis János	1774-75-
Raisl (Reisch) János	1794 körül-1816
Cseleznák Gábor	1816-1817/18
Cseleznák Gáspár	1818/19
Kunn Gábor	1820/21
Kunn Imre	1821/22-1835/36
Szalay József	1837/38-1840/41
Ns. Kálovics Mihály	1842-

Széplak

Farkas Imre	-1770-73
Bősze József	1774-75-
Bors János	-1780-
Nagy Mihály	1786-1846
Barabás György	1846-

Szergény

Bális Péter	-1770-75-
Szeli János	-1796-1807
Bichler András	1807/8
Filáczy János	1808-1811/12
Kiss Mihály	1812-1820/21
Horváth Ferenc	1821/22-1828
Gróf(f) László	1829-1830/31
Scheibl József	1831/32-1836
Szalay József	1837/38
Lakits János	1838/39-1839/40
Nagy József	1840-

Segédtanítók:

Szalay Ferenc	1823/24
Tarródi József	1826/27-1828
Balics István	1829-1831
Tomasics Mátyás	1831/32
Stupácher Lajos	1845/46-1846/47

Az igen gazdag magyar céhtörténeti irodalom hosszú múltra tekinthet vissza, bár ennek a céhtörténeti irodalomnak összefoglalása tanulmányunknak nem feladata, erre itt helyhiány miatt nem is vállalkozhatunk.¹ E gazdagság ellenére, ha áttekintjük a rendelkezésünkre álló művek sorozatát, bőségesen találhatunk még további kutatásra váró fehér foltokat. Hadd idézzem itt Szűcs Jenő megállapítását: „Az árutermelés fejlődésének összefolyamata, s a város belső gazdasági, társadalmi szerkezetének vizsgálata nélkül a céhek története valóban nem több kuriózumok, különleges kijegecsedő szokások, hagyományos társadalmi rítusok sorozatánál.”² A céhek történetének kutatásánál mindenképpen szükséges lenne tehát azokat szélesebb körben is, a gazdaság egészében elfoglalt helyük és szerepük szerint megvizsgálni.

A legtöbb céhtörténeti munka mindezekig csupán a céhek néprajzi, művészettörténeti, kézművesipar-történeti vonatkozásaival foglalkozott – legtöbbje nem is az országra vagy nagyobb tájegységeire, hanem egyes városokra kiterjedő helytörténeti igénnyel –, s a gazdaságban betöltött szerepüket csak felszínesen, vagy egyáltalán nem érintette. Ezekkel a munkálatokkal kapcsolatban feltétlenül megemlítendő az elmúlt években rendszeresen működő Veszprémi Akadémiai Bizottság Kézművesipartörténeti Munkabizottságának, majd jogutódjának, a Kézművesipartörténeti Egyesületnek a tevékenysége.

Habár a céhek néprajzi vonatkozásairól, technikátörténeti aspektusairól, művészet-történeti szempontú vizsgálatairól (pl. céhládák, szerszámok leírása, mesterremek el-készítése) széles körű ismeretekkel és irodalommal rendelkezünk, igen csekély, szinte elenyésző azon történészeknek a száma, akik a céhekben nem egy különleges, hagyományörző egyesületet látnak, hanem az iparfejlődés egyik állomását, s történetük ábrázolásánál a gazdasági szerepükre – akár pozitív, akár negatív szerepükre – koncent-rálnak.³ Sajnos a lábbjegyzetben felsorolt három munka kivételével szinte senki nem pró-

¹ Elég, ha a régebbi művek közül Szádeczky Lajos nevét említjük, aki nem is a céhekről vallott, ma már elavultnak tekinthető nézetei miatt fontos még ma is, hanem elsősorban páratlan forráskiadási munkája miatt (Szádeczky-Kardoss Lajos: A céhek történetéről Magyarországon. Bp., 1889., és Uő.: Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon. Bp., 1913., I–II. Okmánytárral), az újabb munkálatokra nézve pedig a teljesség igénye nélkül feltétlenül megemlítendő Bácskai Vera, Dóka Klára, Domonkos Ottó, Eperjessy Géza, Nagybáky Péter neve. Az igen bőséges céhtörténeti irodalomra nézve ld.: Domonkos Ottó – Nagybáky Péter: Magyarország kézművesipartörténetének válogatott bibliográfiája, Bp., 1992., az elérhető forrásokra pedig Éri István – Nagy Lajos – Nagybáky Péter szerk.: A magyarországi céhes kézművesipar forrásanyagának katasztere I–II. Bp., 1975–1976.

² Szűcs Jenő: Kézművesség a XV. századi Magyarországon, Bp., 1955., 15.

³ Szűcs Jenő fentiekben említett példaértékű, s máig irányadó munkája mellett gazdaságtörténeti szempontokat figyelembe vevő céhekkel foglalkozó munkaként említhetjük még Bácskai Vera: Magyar mezővárosok a XV. században, Bp., 1965. és Eperjessy Géza: Mezővárosi és falusi céhek a Dunántúlon és az Alföldön 1686–1848., Bp., 1967. c. monográfiáját. A 16–17. századból fennmaradt céhlevelek válogatott forráskiadására ld. Tuza Csilla – Vissi Zsuzsanna: Az Mester Emberek jó rendtartása, Bp., 2000., Vissi Zsuzsanna: Az mester Emberek jó rendtartása, Bp., 2004., valamint céhtörténetre H. Németh István: Várospolitikai és gazdaságpolitikai a 16–17. századi Magyarországon (A felső-magyarországi városösszevetség), Bp., 2004. céhekről szóló fejezetét. Szakály Ferenc, Rűzsás Lajos és Hegyi Klára a hódoltságbeli céhek életének mozzanatait tárta fel tanulmányaiban: Hegyi Klára: Török

bálta meg céheinket az iparfejlődésben, a gazdaságban betöltött szerepkörében elhelyezni, a 16–17. századi céhek működéséről pedig alig valamit tudunk.

A 18. században már mind III. Károly, mind Mária Terézia kísérletet tett a céhes kerek kibővítésére, de kísérletük – több ok miatt is – nem sikerült. Végül 1851-ben törvényileg szabályozták az ipartestületek létrehozását, de ugyanakkor nem szűntek meg a korábban keletkezett céhek sem. Ez a törvény ekkor még csupán a céhen kívül működő kontároknek nyújtott lehetőséget a legális iparos munkára, de a céhekhez ténylegesen nem nyúlt, s a törvény végrehajtásával sem sokat foglalkoztak egyéb politikai tényezők miatt. Az 1872-ben, majd 1874-ben hozott törvények végképp felszámolták a középkori céheket, irataikat, tárgyi emlékeiket (céhláda, zászlók, stb.) jobb esetben be kellett szolgáltatniuk a településük levéltárába, múzeumába, de pl. a kancellária levéltárába ekkor beszolgáltatott több ezer céhlevélből alapos selejtezés után, „mutatóba” csupán néhány tucatot hagytak, egyszerűen nem tartották lényegesnek megőrzésüket. Szerencsére a városi levéltárak, múzeumok nem bántak a céhes emlékekkel ilyen mostohán.⁴

A magyarországi céhkutatás kezdeményezője a 19. század végén Szádeczky-Kardoss Lajos volt, aki a modern ipartestületek létrehozása következtében államilag feloszlatott céhek emlékeinek és iratainak védelmében felhívást tett közzé a még el nem pusztult céhes tárgyi és iratanyag összegyűjtésére és feldolgozására, s ebben a munkában ő maga járt elől több céhlevél forráskiadásával és két kötetes ipartörténeti monográfiájának megírásával. Szádeczky fent már említett műve (ld. 1. lábjegyzet) volt az első, amelyik összefoglalta a magyarországi céhek céhlevelek alapján rekonstruált történetét, először foglalkozott a 18. században hozott céhtörvényekkel és rendeletekkel. Munkáján látszik, hogy igen gazdag forrásanyagra alapozta. Szintén ebben a könyvben foglalta össze szisztematikusan a céhek belső életéről szóló információkat, nyomon követve azt az inasfogadástól a mesterré válásig, sőt, a halálozásig, temetésig, és a hátramaradt özvegyek sorsáig. Mindezek az adatok ma is jól használhatóak, manapság mégis elavultnak tekinthetjük Szádeczky művét; ennek oka elsősorban a hangvételében rejlik. A céhekre nosztalgiával tekint, a modern iparnak a céhes iparosok szorgalma és minden részletre kiterjedő szakértelme nélkül összeomlást jósol, szinte piederasztálra emeli a jó erkölcsökkel és a vallásos étellel törődő szorgalmas mesterembert. A céhek szerepét túldimenzionáló szemlélete érthető volt saját korában, amikor a gomba módra szaporodó modern gyárak és nagyüzemek többé már nem adták meg futószalagszerű termelési módszerükkel a lassan, de jól elvégzett munka mindennapi örömét. A termelésben automatává váló ember képe ijedelmet keltett, s így érthető nosztalgiával vágyódott mindenki a múlt átlátható kisüzemei után. A probléma Szádeczky művével ma is csupán az, hogy szemléletmódja gyakran még a jelenkori szakirodalomban is fellelhető.⁵

iparosok a hódoltságban. In: V. Kézművesipartörténeti Szimpózium Veszprém, 1984. november 20–21., Veszprém, 1985. 32–44. és Szakály Ferenc: Magyar kézművesség a 16. századi hódoltsági mezővárosokban, uo. 7–31., valamint Rúzsás Lajos: Die Entwicklung der Marktflecken Transdanubiens unter der Türkenherrschaft im 17. Jahrhundert. In: Othmar Pickl, Hrsg.: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege, Graz, 1971., 221–234.

⁴ A Kancellária levéltárában megmaradt néhány tucat eredeti céhlevelet ma a Magyar Országos Levéltárban őrzik az A 72 Privilegia coehalia abolita et preces pro articulis coehalibus jelzetű fondban, a többi levéltár közül külön kiemelendő a Soproni Levéltár gazdag céhtörténeti anyaga.

⁵ Szádeczky művének hatását egyetlen, sokatmondó példával jelezném: hivatkozik Mária Terézia 1761-es céhrendeletére, s ezt a hivatkozást minden későbbi szakmunka átveszi. Ugyanakkor nyilvánvalóvá vált számomra a szakirodalom olvasásakor, hogy senki

A két világháború közötti céhtörténeti irodalom jellemzője a helytörténeti kutatásokat kiegészítő, a dolgos múltat nosztalgiaival visszaidéző, elsősorban hagyományőrző és néprajzi szempontokat figyelembe vevő megközelítés volt, alaphangja pedig a műhelyében szorgalmasan görnyedő, napi 14-16 órát, heti 6 napot dolgozó mester példaképül állítása. Ebben az időszakban tömegével jelennek meg a megyei és városi évkönyvekben az egyes települések (pl. Vác, Kalocsa, Késmárk, Esztergom, Debrecen, Nagykovács, stb.) céhtörténetéről szóló tanulmányok, helyhiány miatt ezeket sem soroljuk fel. E korszakban figyelemreméltó Lederer Emma tanulmánya, amelyben a magyar céhek eredetét vizsgálja, s 15 évvel Szádeczky alapmunkájának megjelenése után leszámol azzal a téves elképzeléssel, hogy teljes egészében német céheket ültettünk volna át német iparosokkal egyetemben magyar földre.⁶

Lassanként a köztudatban megtörtént – Bácskai Vera szavaival élve – a „céhmítosz” kialakulása.⁷ Míg a külföldi gazdaságtörténeti szakirodalomban egymást érik a céheket az iparfejlődésben elhelyező, átfogó képet adó monográfiák, céhdokumentumok – s nemcsak privilégiumlevelek! – forráskiadásainak megjelentetése, Magyarországon Szűcs Jenő, Bácskai Vera, Eperjessy Géza monográfiáin kívül csupán egy-két gazdasági szempontból közelítő tanulmány jelenik meg, ugyanakkor céheink tárgyi emlékeinek művészettörténeti, néprajzi feldolgozása, szokásaiknak, hagyományaiknak szintén néprajzi szempontú megközelítése – mint már említettük – igen gazdag irodalmat teremtett.⁸

A jövő céhtörténeti kutatásának legfontosabb feladata tehát a céhek ipartörténeti szerepének feltárása, annak bemutatása, elhelyezése Magyarország gazdaságtörténeti fejlődésében, sőt, a Habsburg-birodalom gazdaságtörténetében, hiszen gyakran megfeledkezünk arról, hogy Magyarország nem önálló területi egységként, hanem egy nagy birodalom részeként létezett korszakunkban.⁹

Míg a 15. századi szabad királyi és mezővárosi céhek működését Szűcs Jenő és Bácskai Vera említett monográfiái igen részletesen feldolgozták, addig a 16–17. századi céhtörténetről igen keveset tudunk, ezirányú átfogó jellegű kutatásokat senki sem végzett. Tovább bonyolítja a dolgot az ország területi megosztottsága. Szakály Ferenc és Rúzsás Lajos tanulmányaiból tudjuk, hogy a hódoltsági területen lévő mezővárosokban,

nem kereste a levéltárban az eredeti céhrendeletet és nem vizsgálta meg annak szövegét. A rendelet másolata megtalálható Magyar Országos Levéltár – Helytartótanácsi levéltár (MOL) – Acta mechanica (C 25) Idealia No. 3.

⁶ Lederer Emma: A legrégibb magyar iparososztály kialakulása – Századok, 1928. 412–528., 633–645.

⁷ Bácskai Vera: A „céhmítosz” a városörténetben – Kézművesipartörténeti Szimpózium 1972. IX. 28–30., Veszprém, 1972. 15–19. Előadásában Bácskai Vera rámutat arra, hogy a céheket addig csupán belső szervezetüket tekintve vizsgálták, a gazdaságban betöltött szerepükkel senki nem foglalkozott behatóan.

⁸ Az említett monográfiákat ld. fentebb. A céhek tárgyi emlékeinek, néprajzi, ipartörténeti kézművesipartörténeti, művészettörténeti vonatkozásainak, vallási és egyéb szimbólumainak, stb. feldolgozásában mindenképpen meg kell említeni a jelenleg is fennálló Kézművesipartörténeti Egyesület működését, a teljesség igénye nélkül főleg Domonkos Ottó, Dóka Klára, Bácskai Vera, Nagybakay Péter munkáit. Az egyesület kezdeményezésére indították útjára az Ipartörténeti Könyvtár c. sorozatot a múlt század elején kiadásra kerülő Iparosok Olvasótára mintájára, s ennek első köteteként Domonkos Ottó: A magyarországi mesterlegények közép-európai kapcsolatai és szokásai a XV–XIX. században, Bp. 2002. c. munkáját jelentették meg.

⁹ Ennek legjobb példája Eckhart Ferenc: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon Mária Terézia korában – Bp. 1922. c. munkája, melyben Eckhart önmagának ellentmondva elismeri ugyan, hogy a bécsi gazdaságpolitika irányítóit mindvégig az összbirodalmi szemlélet vezérelte, ugyanakkor művén mégis végigvonul alap gondolatként a Habsburg-birodalom által iparilag szándékosan elnyomott, kizsákmányolt, szegény ország képe. Sajnos ez a szemléletmód a mai napig alig néhány történész felfogásában változott, s mindmáig meghatározó maradt. Heckenast Gusztáv az elsők között hívta fel erre a figyelmet egy műhelyvitában: Heckenast Gusztáv: A Habsburgok gazdaságpolitikája a 17–18. században, Bp. 1991. Előadások a Történettudományi Intézetben 17.

településeken továbbélő céhes ipar nem újonnan betelepült iparosok kezdeményezése útján jött létre, hanem a hódoltság előtti gazdasági élet szerves folytatása, annak továbbélése.¹⁰ De hogy a királyi Magyarországgal összefüggésben ez a gazdasági kontinuitás létezett-e a céhek viszonylatában a területi megosztottság ellenére is, s ha igen, mi módon, egyelőre még feltáratlan, s ennek a kérdésnek a megválaszolása a jövő kutatási témái közé tartozik. Mindenesetre érdemes ehelyütt megjegyezni, hogy a 16–17. század folyamán a Habsburg-király számos céhprivilegiumot megerősített hódoltsági területen belül, vagy annak határán működő céhek részére is.¹¹

A 16–17. században államilag szabályozott céhpolitika, ipartörvény, vagy bármiféle iparúzésre vonatkozó uralkodói rendelet még nem létezett. Céhek alapítását a város vagy a földesúr engedélyezte, s csak kivételes esetben erősítették meg a céhek privilegiumleveleiket az uralkodóval is, annál is inkább, mivel ez ugyancsak költséges eljárás volt. A 16–17. századi privilegiumlevelek vizsgálatakor sok esetben találunk hivatkozást arra, hogy a középkori kiváltságlevél elvesztése vagy megrongálódása miatt kéri a céhek privilegiumaik megerősítését, s még az újonnan kiadott céhlevelek esetében sem találunk lényeges eltéréseket a középkori formulás részekben, sok helyütt még a mesterremek leírásában sem, ami a technikai-technológiai módszerek stagnálására utal.¹² Mindez arra enged következtetni, hogy a középkorban kialakult szervezeti felépítésnek, szokásoknak, ipari technikájukon a céhek nem, vagy csak kevésbé változtattak. A rendelkezésünkre álló, főleg múzeumokban, kisebb részt vidéki levéltárakban őrzött egyéb céhíratokból azonban meg lehetne vizsgálni, vajon változott-e a céhtagok életvitele, életminősége.

Az a kérdéskör is feltárára vár, hogyan viszonyult egymáshoz a megye és a területen élő céhek. Hiszen ebben a korszakban a felső szintű állami céhszabályozást pótlandó a megye próbálta felügyelni a céheket.¹³ Vajon meddig terjedt ki ez a felügyelet? Számos limitációt ismerünk, ezeknek nagy részét az Akadémia Néprajzi Intézetének kutatócsoportja az elmúlt években megjelentette.¹⁴ De mennyire tartották ezt be a cé-

¹⁰ Szakály Ferenc: Zur Kontinuitätsfrage der Wirtschaftsstruktur in den ungarischen Marktflecken unter der Türkenherrschaft – Pickl, Ottmar Hrsg.: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege, Graz, 1971., 235–272., valamint Rúzsás: *i. m.*

¹¹ MOL – Kancelláriai Levéltár – Királyi könyvek (A 57) 9. kötet 834. – A jászberényi céhek II. Ferdinándtól kapott kiváltságait erősíti meg III. Ferdinánd 1646-ban.

MOL A 57 10. kötet – Confirmatio articulorum Contubernij Smigmatorum oppidj Nagy Kallo 1650

MOL A 57 17. kötet 105–108. – Concessio Articulorum pro Sutoribus Districtus Jauriensis Turcis Tributarys 1681

Érdemes pl. megemlíteni a szatmári szabó céh (MOL A 57 – 9. kötet 319–326.) 1640-ben III. Ferdinánd király által megerősített céhlevelét is, ahol a török területekre való kapcsolatra utal az is, hogy az országban általánosan elterjedt (igaz különböző hosszúságú) sing mértékegység mellett használták a türet (rőf) mértéket is, mely bizonyosan török hossz mérték volt, pontos mérete máig ismeretlen, s a szakirodalom a magyar térfélen történő használatát sem tartotta eddig valószínűnek (erre nézve ld.: Bogdán István: Magyarország hossz- és földmértékei 1601–1874, Bp., 1990.)

¹² Céhlevelek forráskiadására ld. Bruckner Győző: A késmárki céhek jog- és művelődéstörténeti jelentősége, Miskolc, 1949. (okmánytárral, Szádeczky: Iparfejlődés... (2. kötete okmánytár), Tuza-Vissi: *i. m.*, Vissi: *i. m.* Bruckner és Szádeczky munkája középkori céhleveleket is közöl, míg a harmadik munka 16–17. századi céhleveleket (ezeknél is történik hivatkozás korábbi, a középkorban nyert, de elvesztett kiváltságlevélre). A 18. század forrásgazdag időszakára vonatkozóan csak a Magyar Országos Levéltár Helytartótanácsi Levéltára több ezer céhlevél másolatot őriz.

¹³ Így pl. az 1659. évi 71. törvény cikk a vármegyék hatáskörébe utalja a céhes árucikkek árának meghatározását.

¹⁴ Flórián Mária (szerk.): Csapók, gubások és szűrszabók, süvegesek és kalaposok árszabásai (1597–1821) Bp., 1995.; Csukás Györgyi, H. (szerk.): Építőiparosok, famunkák, építőanyagok, asztalosok és esztergályosok árszabásai (1626–1820) Bp., 1996.; Flórián Mária (szerk.): Szűcsök és kesztyűsök árszabásai (1597–1821) Bp., 1997.; Flórián Mária (szerk.): Váltó és vásárműves magyar szabók, német szabók és zubbonyosok árszabásai (1626–1820) Bp., 1998.; Flórián Mária (szerk.): Timárok, kordovánosok

hek? Milyen retorzióval élt vagy élhetett a megye a limitációt be nem tartókkal szemben? Ezek a kérdések ma még mind megválaszolatlanok, s tovább vezetnek minket egy újabb kérdéskörhöz: az igazságszolgáltatáshoz.

A céhprivilegiumok mindegyike tartalmazza a céhmesternek azt a jogát, miszerint a céhek belügyeit érintő ügyekben, valamint bizonyos pénzösszegig, általában 1 Ft-ig terjedő egyéb ügyekben ő ítélkezhet a céhtagok felett, ezen az összegzen felül, illetve főbenjáró bűnesetekben a várost illeti a bíráskodás joga. Feldolgozásra vár a céhek belső bíráskodásának mechanizmusa, illetve a városnak, mezővárosnak, adott esetben a mezőváros földesurának bírósági fórumain megjelenő esetek.¹⁵ A céhek belső bíráskodási jogát befolyásolta az is, ha fiókcéhről volt szó, s az anyacéh saját bírósági fóruma elé utalta. Ilyen esetekről a legnagyobb filiálé hálózattal rendelkező Kassa viszonylatában a 16–17. századra Németh István kutatásaiból nyerhetünk pontos képet, de más anyacéhek esetében is meg kellene vizsgálni ezt a kérdéskört.¹⁶ A 18. században ezideig a kassai anyacéh működését sem dolgozták még fel, s pl. Pozsony, Zágráb, Pécs, Debrecen vonzáskörzetét feldolgozó munkák sem születtek még. Nyugat-Magyarország esetében Bécs vonzáskörzetével is számolni kell. Domonkos Ottó pl. Sopron vizsgálatakor adatokat talált arra, hogy a bécsi festő céh egész Sopron megyében meghatározó vonzáskörzettel rendelkezett.¹⁷

S ha már anyacéhekről beszélünk, eljutunk egy újabb lehetséges kutatási témához: egyes nagyobb települések vonzáskörzetének vizsgálatához, az anyacéhek és a filiálék gazdasági, igazságszolgáltatási, és egyéb kapcsolatának feltárásához. Ilyen jellegű vizsgálatokat Kassán kívül Sopron városánál találunk Domonkos Ottó tanulmányaiban, de más városokat is feltétlenül meg kell vizsgálnunk, például a déli területeken legnagyobb vonzáskörzettel rendelkező Zágrábot vagy Varasdót. Ilyen jellegű kutatásokra kiváló források a céhkönyvek, tagnyilvántartások.

Mindezidáig főképpen a 16–17. századi céhtörténet lehetséges kutatási témáiról esett szó, habár néhány általam említett kérdéskör túlmegy ezen az időhatáron. Meg kell jegyeznünk, hogy a 18. század, főként III. Károly és Mária Terézia uralkodása, és a céhkérdésekben igen széles hatáskörrel rendelkező Helytartótanács felállítása jelentős változásokat hozott a céhek életében. Mint már arról korábban volt szó, a 16–17. század folyamán felülről jövő, állami irányítású céhpolitika, iparpolitika nem volt. Törvényeinkben is csak a megyéknek adott limitációs utasításokat találhatunk. Alapvetően változott a helyzet a török kiűzésével, az ország egyesítésével. Magyarország többé nem hadszíntérnek, ütköző zónának tekintett terület, hanem egy egészséges alapterületű, hatalmas ország, melynek gazdasági fejlődését és fejlesztését alapvetően meghatározza az összbirodalmi nézőpont, az egész birodalom gazdaságába való betagozódás gondolata.

és irhások, bocskorosok, magyar és német vargák, eszmadiák és kacsakötők árszabásai (1597–1821) Bp., 1999.; Csukás Györgyi, H. (szerk.): Vasárosok, kovácsok, kerékvártók, kaskötők árszabásai (1626–1821), Bp. 2004.

¹⁵ Kassa városra vonatkozóan a céhek igazságszolgáltatásával is foglalkozik Németh István említett munkája, példája követendő lenne.

¹⁶ H. Németh István: i. m., valamint a Kassa környékbeli mezővárosoknak az anyacéh függésbe vonásáról Uő.: A szabad királyi városok mezővárosi politikája a 17. században. A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára Bp., 2000. 229–243.

¹⁷ Domonkos Ottó: A főcéhek vonzáskörzetei – V. Kézművespartörténeti Szimpózium Veszprém, 1984. nov. 20–21., Veszprém, 1985., 191–216.

Már az Einrichtungswerk is foglalkozott Magyarország ipari fejlesztésével, s első helyen a céhprivilegiumok megnyirbálását, az iparúzés megkönnyítését említette.¹⁸ Kb. ez az az időszak, amikor Ausztriában és Csehországban is megkezdtek a céhek visszaszorítását, monopolhelyzetük megszüntetését, s ekkor jelentek meg ott is az első manufaktúrák.¹⁹ A Rákóczi-szabadságharc elodázta ugyan az állami beavatkozást, de fel nem tartóztathatta. Ehelyütt érdemes szólni arról is, hogy a Rákóczi-szabadságharc iparpolitikájának történetét, Rákóczi iparfejlesztési terveit, elképzeléseit mostanáig csak nagy vonalakban ismerjük, s ez a téma is alaposabb feldolgozást és kutatást igényelne.²⁰

A szatmári békét követő nyugalmasabb években lehetőség nyílt arra, hogy az ország kipihenve a hosszú háborúk okozta sebeket, végre fejlődésnek indulhasson. Mind III. Károly, mind Mária Terézia iparpolitikáját az összbirodalmi gondolkodás, a tartományait és országait egységként látó uralkodó átfogó rendezési elve jellemzi.²¹ III. Károly 1730-as években hozott céhes privilegiumokat korlátozó rendelkezései közel egy időben jelentek meg Magyarországon, Ausztriában és Csehországban is: a céhek törvénykezési jogát apróbb, jelentéktelenebb ügyekre korlátozta, különböző rendeletekkel enyhített a legények helyzetén, s gyáralapítási engedélyeket adott ki.²² A 30-as években rendeleti úton próbálta megszüntetni a céhek tarkaságát, s egységes céhleveleket akart a céhekre kényszeríteni. A legtöbb céh azonban nem fogadta el az új céhlevelet, s a régivel élt tovább, a Helytartótanács levéltárában még az 50-es években is számos panaszt találunk arról, hogy a céhek nem hajtják végre az ezirányú utasításokat.²³ Ennek az 1732-es céh-egységesítési rendeletnek a végre nem hajtása vezetett az 1761-es rendelethez: Mária Terézia beszédette az összes céhlevelet, s újakat adott ki, a továbbiakban csak az a céh működhetett, amelyiknek az uralkodó által kiadott vagy megerősített céhlevele volt. Erre a lépésre Csehországban és Ausztriában már 1739-ben sor került, 1757-ben pedig rendeleti úton fel is oszlatták a céheket.²⁴

¹⁸ Az Einrichtungswerk-nek általam használt szöveget függelékben közli: Theodor Mayer: Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit. Wien – Leipzig, 1911. Az Einrichtungswerk német iparos betelepülőkkel, az ipari monopóliumok felszámolásával, a kontárok kizárásának megszüntetésével, a kiadások csökkentésével próbálja többek között az iparfejlesztést elősegíteni.

¹⁹ I. Lipótnak a bécsi céhek letörésére irányuló kísérleteire: Heinz Zatschek: Handwerk, Stadt und Landesfürst – Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien 10. (1952/53) 138–200., összehasonlításban a magyar és cseh céhesedéssel e korszakban: Spiesz, Anton: Das Zunfswesen des Königreichs Ungarn und sein Platz im gesamteuropäischen Zunfswesen – Internationales Handwerkliches Symposium Veszprém, 20–24.11.1978., Veszprém, 1979, 293–307., legújabban a 17. század végi, 18. század eleji osztrák céhpolitikára és az 1731-es birodalmi céhreformra: Kristina Winzen: Handwerk – Städte – Reich, Stuttgart, 2002. Az osztrák tartományok iparosodásának és a manufaktúrák kiépítésének kezdeteire, majd fejlődésére ld. Gustav Otruba: Österreichische Fabriksprivilegien vom 16. bis ins 18. Jahrhundert, Wien–Köln–Graz, 1981. (okmánytárral).

²⁰ Ezzel csak Heckenast Gusztáv foglalkozott eddig: Heckenast Gusztáv: A merkantilizmus és Rákóczi gazdaságpolitikája. Európa és a Rákóczi-szabadságharc, Bp. 1980. 189–193.

²¹ A korszak legnagyobb hatású gazdasági gondolkodója a 17. sz. végén élt Philipp Wilhelm von Hörnigk, fő művében kidolgozta az osztrák birodalom merkantilista gazdaságpolitikán alapuló fejlesztési tervét. Ezt a munkát az egész 18. századon át alapműnek tekintették. (Gustav Otruba: Philipp Wilhelm von Hörnigk: Österreich über alles wann es nur will, Wien, 1964.)

²² A 30-as évek céhszabályozására Csehország és Ausztria vonatkozásában: Karl Pflibram: Geschichte der österreichischen Gewerbepolitik von 1740 bis 1860. Leipzig, 1907, valamint Kristina Winzen.: i. m.; magyar vonatkozásban foglalkozik vele: Nagy István: A kézművesipar fejlődése és a céhrendszer reformja Pesten a XVIII. században 1690–1780., Tanulmányok Budapest Múltjából, 1966. és Dóka Klára: Die späten Zunftorganisationen des mitteleuropäischen Gewerbes und die Übergangsperiode in die Manufaktur bzw. in das kapitalistische Unternehmen – Internationales Handwerkgeschichtliches Symposium Veszprém 20–24.11.1978, Veszprém, 1979. 146–157.

²³ MOL – Helytartótanácsi Levéltár – Acta oeconomica (C 35) – Idealia és MOL – Helytartótanácsi Levéltár Miscellanea (C 42) – Idealia miscellanea No. 1–101.

²⁴ Ld. Pflibram: i. m.; Mária Terézia céhrendeletének előkészítése: MOL – Kancelláriai levéltár – Conceptus expeditionum (A 35) 1761. február No. 74.

Magyarország viszonylatában természetesen igen jelentős súllyal esett latba az alacsony népsűrűség. Hiába volt nagy területű az ország, hiába vannak gazdag nyersanyagforrásai, ha kevés a lakosság létszáma, akkor nincsen nagy felvevő piac az ipari termékek számára, s nincs elegendő munkáskéz a nyersanyagok feldolgozásához sem.²⁵ A céhes termelés keretei a század első felében tehát elegendőek voltak az iparcikkek iránti kereslet kielégítésére, legalábbis bizonyos területeken és bizonyos iparcikkek esetében. Legalábbis ezt mutatta a Helytartótanács által 1726-ban, majd 1736-ban készített felmérés eredménye.²⁶ Ez az indok azonban az egész századon át már nem elégséges magyarázat a céhes viszonyok megmerevedésére, az iparfejlődés megkezdésére.

A céhek ellenállása az állami szabályozással szemben érthető magatartásforma, ha figyelembe vesszük már a 15. század óta folytatott bezárkózó politikájukat, a kontárok és más konkurens céhek ellen vívott harcukat. De vajon miért volt ez az ellenállás Magyarországon ilyen sikeres, ellentétben például Csehországgal? Vizsgálatra vár az a kérdés is, mi történt a céhen kívül rekedt legényekkel? Habár III. Károly és Mária Terézia rendeletei arra irányulnak, hogy a legények céhbe jutását megkönnyítsék, illetve hogy hozzásegítsék őket a céhen kívüli iparúzéshez, nem tudjuk, mennyire könnyítettek ezek az intézkedések ténylegesen a legények helyzetén, s valóban volt-e módjuk, hogy kontáriparosként megélhetést találhassanak. Jelenleg azt sem tudjuk, az egyes céhek mennyi legényt foglalkoztattak, mely iparágakban, hány legény rekedt kívül a céhen, s ezek letelepülve miből éltek?²⁷ Kutatásaim során talákoztam olyan esetekkel is, amikor a város céhen kívüli iparosok foglalkoztatásával próbálja mintegy sakkban tartva visszaszorítani a céheket, a legényektől beszedett adókkal gyarapította saját kasszáját, míg az elszegényedő céhek hiába tiltakoztak a kontárok munkájának engedélyezése ellen.²⁸ De olyan esettel is talákoztam, amikor az uralkodó utasította a céhet, hogy a kontár iparosokat vegyék fel, mert már régen úzik mesterségüket.²⁹ Az egyes településeken bizonyos meghatározott időpontokban elvégzett, a kontárok helyzetére vonatkozó vizsgálatok érdekes válaszokat adhatnak ezekre a kérdésekre.

Mária Terézia iparpolitikájával kapcsolatban figyelemreméltó problémaként vetődik fel, vajon mi okozhatta azt a törést, amelyet a királynő 1765 előtti és utáni rendeleteiben vehetünk észre? Míg Borié báró iparfejlesztésről szóló 1761-es tervezetében Magyarország kiemelkedő szerepet kap, addig 1765 után már nem látunk szinte semmi törekvést arra, hogy a magyar ipart szervesen bekapcsolják a monarchia gazdasági vérkeringésébe. Eckhart Ferenc egyébként kiváló munkájában ugyan a kizsákmányolt, elnyomott, egyoldalú gazdasági fejlődésre kényszerített ország képe jelenik

²⁵ A 18. század demográfiai viszonyainak, a betelepítéseknek és a mezőgazdasági termelés egyoldalúvá válásának okairól kiváló összefoglalást ad Wellmann Imre a 10 kötetes Magyarország történetben (Magyarország története 1686–1790. IV/1. Szerk.: Pach Zsigmond Pál, Budapest, 1989. 25–80.)

²⁶ A felmérés kiterjed az iparosodottság mértékére, a céhes állapotokra, s arra, hogy hol, milyen iparágak fejlesztésére van igény és lehetőség. (MOL – Helytartótanácsi levéltár – Fasciculi: Mensium litterae (C 20) 1726. és 1736. évek. Az 1726-os megyei jelentéseket röviden feldolgozza: Heckenast Gusztáv: Magyarország ipara 1726-ban. Történelmi Szemle, 1971. 320–329.)

²⁷ A Kancellária levéltára őriz egy országos iparosösszeírást az 1774 körüli évekből, ennek adatai egyáltalán nincsenek még feldolgozva.

²⁸ A legkiválóbb példa erre Szekrényessy Pál pesti kalapos esete, aki soha nem volt céhtag, s nem is akart az lenni. Többször kéri a városi tanácsot, hogy önálló kalaposüzletet nyithasson, számításai szerint vevőköre nem ártana a céheknek, de az elszegényedő céhek saját szűkös piacukra és alacsony megélhetésükre hivatkozva kérvényekkel bombázzák a tanácsot, hogy utasítsa el Szekrényessy kérését. (Szekrényessy Attila: A Szekrényessy család története. Kézirat.)

²⁹ MOL – Helytartótanácsi levéltár – Benigna mandata (C 13) 1730. május 19.

meg, de egy dolgot Eckhart sem tagad: Mária Terézia gazdaságpolitikáját, s így az iparpolitikát is alapvetően az egységes birodalmi szemlélet határozta meg. Magyarországon adottak voltak a körülmények bizonyos iparágak fejlesztésére, melyek az osztrák és cseh tartományokban gyengébbek voltak, és fordítva. Ezek a textilipar, élelmiszeriparral kapcsolatos tevékenységek, ezzel összefüggésben pl. a bőripar fejlesztése. 1765-ben azonban a korábbi energikus céhszabályozást egy kisebb módosításokkal megelégedő, jelentéktelen változtatásokat bevezető türelmesebb politika váltotta fel, az okok részletekbe menő és pontos felvázolása még alaposabb kutatást igényel.³⁰

Végül további kutatási feladatként lehetne felsorolni még a mezővárosi és falusi céhek esetében az iparosok mezőgazdasági tevékenységének vizsgálatát, a kézműiparhoz társuló egyéb, céhbe tömörült, de nem iparos tevékenységek (mint pl. mészárszék, kocsmá üzemeltetésének, bérletének) vizsgálatát, a kézművesek vándorlásának felvázolását, s itt most nem a külföldön végzett kötelező vándorlásra gondolok, hanem pl. a kontár iparosok, céhből kiszorult legények belső migrációjára.

A 18. századi ipartörténeti kutatásokban külön fejezetet érdemelne a Temesköz területén végzett kísérleti mintagazdaság történetének feldolgozása. A Temesközt felszabadítása után kamarai birtokként igazgatták, állami telepítésekkel, magas kedvezményekkel, új ipari és mezőgazdasági termelési módokkal kísérleteztek. A területen kb. 1818-ig céhprivilegiumokat nem is adtak ki – habár ilyen irányú kérést többször is felterjesztettek az itt élő kézművesek –, s az ide települő iparosok igen jelentős kedvezményeket kapnak. A Temesköz kamarai igazgatásának, ipari növénytermelésének, az itt érvényesülő gazdaságpolitikának feldolgozása is még kutatókra vár.³¹

Ugyancsak feldolgozatlan az igen gazdag, szlovák nyelvű céhtörténeti irodalom, itt elsősorban a nyelv okozhat problémákat. S ha már a nem latin vagy magyar nyelvű céhiratokról esett szó, feltétlenül megvizsgálandó, vajon a német nyelvű céhek esetében mennyiben beszélhetünk német szokású vagy német tagságú céhekről? Ennek a kérdésnek a megválaszolásában főként olyan céhek vizsgálata segíthet, amelyek közel egyidőben, egy településen alakultak, s maguk a céhek nevezik saját magukat német vagy magyar céhnek, ilyet a 18. század 50-es éveiben számosan találunk pl. Pozsonyban és Sopronban.

A céhtörténet kutatásában külön fejezetet érdemel Erdély céheinek kutatása. Habár magam ezzel a területtel nem foglalkoztam részletesen, de a szakirodalom és a kutatás ezen a téren is számos fehér foltot hagyott. A korábbi szakirodalom főként az európai hírvő ötvös céhekkel foglalkozott, holott az erdélyi céhek belső életének, szokásainak, igazságszolgáltatásának vizsgálata is sok érdekességet és újdonságot tartogathat, mivel még a magyarországi céheknél is jobban és tovább őrzik középkori kézműipari jellegüket.³²

A fentiekben felvázolt kérdések és problémák megválaszolása tehát bőven ad munkát a jövőben is a kora újkori céhtörténettel, ipartörténettel foglalkozó kutatóknak.

³⁰ Ehelyütt jegyezném meg azt is, habár Eckhart többször említett munkájával teljes egészében nem lehet egyetérteni, de a munka eredményei közé kell sorolni mindenképpen a lábjegyzetekben fellelhető forrásközléseket. Olyan dokumentumokat is közül a Staatsrat és a Hoffinanz anyagából, melyeknek eredetije azóta már sajnos elpusztult.

³¹ Az eddigi legteljesebb feldolgozás: Sonja Jordan: Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert, München, 1967.

³² A kolozsvári céhekre ld.: Jeney-Tóth Annamária, Míves emberek a kincses Kolozsvárott. Iparostársadalom a 17. századi Kolozsváron. Kolozsvár, 2004, Erdélyi Tudományos Füzetek 247.

SOPRONI ARCOK

MOLNÁR LÁSZLÓ | Lobenwein Tamás emlékezete

Lobenwein Tamás fotóművész-fotóriporter 2005. július 9-én, 62 éves korában, méltósággal viselt, súlyos betegségben elhunyt.

Lobenwein Tamás (1943–2005)

A görög dinasztia szó évszázadokig az uralkodóházakat jelentette, ma már alkalmazzák a közéletben fontos szerepet betöltő családokra is. A Lobenwein család negyedíziglen fényképész dinasztia. Vince Klagenfurtban még a fotográfia hőskorának művelője volt. A hetedik gyermeke, id. Harald (1875–1968) európai vándorutat követően 1898-ban

telepedett le Sopronban. Önálló fényképész-műtermét az Újteleki utcából 1904-ben helyezte át a Kossuth utca 13. számú egyemeletes épületbe. A varázslatos kezű mester iparkiallításokon aranyérmeket nyert. Az első világháborúban hadifényképész; képei kortörténeti dokumentumok. Lelket érintő portrék a Bánya- és Erdőmérnöki Főiskola, a középiskolák, a cserkészcsapatok és az ipartestületek tablóképei. Esküvői képei díszes foglalatban életük végéig díszítették az egybekeltek vitrinjeit.

Ifj. Harald (1900–1945) 1935-ben vette át és fejlesztette tovább a műtermet; vállalkozása az akkori Sopron vármegye legnagyobb fotóciikk-kereskedésévé fejlődött. Harald a háború utolsó hónapjaiban eltűnt a harctéren. Özvegye képzett mesterként, nehéz körülmények között, négy kiskorú gyermeket nevelve vezette tovább az üzletet. Az államosítások során, 1951-ben a cég teljes fotófelszerelése szövetkezeti tulajdonba került. A korábbi felvételek negatívjainak nagy része a család birtokában maradt.

Tamás 1943. május 2-án született Sopronban. Középiskoláit a Széchenyi István Gimnáziumban kezdte, de az 1960-as évektől kezdve megérintette a fotózás szelleme, és Budapesten a Magyar Távirati Irodánál szakmunkás képesítést szerzett. A fotózást egy fővárosi vállalatnál laboránsként kezdte 1962-ben, majd hazatérve 1966 és 1974 között a Soproni Szolgáltató Szövetkezetnél dolgozott. 1975-től 2002-ig – négy év megszakítással – a Központi Bányászati Múzeum fotólaboratóriumát vezette. Az időpontokból kitűnik, hogy a 93 évet megélt id. Harald örömmel láthatta, hogy Tamás unokájában méltó utódja támadt.

A fotózás a külső szemlélő részére egysíkú mesterségnek tűnik. Tamással hús évig együtt dolgozva kiderült, hogy a fényképész szakma nagyon is sokrétű tevékenység. A megemlékező cikkben Tamás munkásságát – a közös beszélgetésekre alapozva – három csoportra osztva tekintjük át.

A maradandó objektumok közül a városképek voltak számára a legfontosabbak. Sopron ódon hangulatú utcái, magasra törő tornyai, középületei, lakótelepei rabul ejtették. Járt a utcákat, síkatorokat, várfalakat, szüntelenül keresve a szokatlan helyzeteket, amelyek még a várost jól ismerők számára is új meglepetéssel szolgálnak. A műemlék épületekről a legapróbb díszítő elemig és annak részletéig készített felvételeket: a gyönyörű kapualjakról, a fülkékben meghúzódó szobrokról, a mives kapukilincsekről, a szépséges ablakpárkányokról.

A városképeivel kifejezett valami megfoghatatlant: megbízhatóságot, műveltséget, szerteágazó tájékozottságot, és mindezt átölelte az ő Sopron iránt érzett lokálpatriotizmusa. A témákra felkészülőben a városi könyvtár rendszeres látogatója volt, és a levéltárban is kutatott. Számára tehát a fotózás és az irodalom különös kapcsolatot jelentett. Kétezer kötetet meghaladó könyvtárában – a fotós szakirodalmon túlmenően – megtalálhatók lexikonok, útikönyvek, történeti írások, amelyeket áttanulmányozva ismerősként közeledett a látványhoz.

Városképeinek újszerűségéhez tartozik, hogy a '90-es években elsőként valósította meg – nagyrészt saját költségén – a helikopterről való fotózást. Hosszú megfigyelés után esett választása a 11 órára, amikor is kevés az árnyék. A gyorsan suhanó gép minimális sebessége 80 km/óra, ez gyors elhatározást, éber lélekjelenlétet kívánt az exponálótól. Így tárult fel 120 méter magasból a középkori belváros ellipszis alakja tereivel, házaival. A városképeket és a korábbi korszakokban készült festményeket tar-

talmazó naptárak fotóit – a nagyalakú kalendáriumok lejárta után – sokan kivágják és őrzik mint a város legszebb kópiáit. Mesteri képe az 1999. augusztus 11-én 12 óra 47 perckor készült teljes napfogyatkozás a várostoronnyal.

Felvételeinek második nagy csoportját a múltó pillanatok: a hivatalos események, rendezvények, kiállítások alkalmával készült fotók alkotják. A számunkra fontos, érdekes személyek, helyek, tárgyak idővel már csak a róluk készült helyszíni tudósításokban élnek tovább. Az eseményekről készített felvételek nem csupán képek voltak, hanem hitelt érdemlően arra a kérdésre válaszoltak: mi történt?

Tamást sokan Kisch prágai író nyomán „szárguldó riporternek” nevezték. Valóban csupa szem és csupa fül volt. Odafigyelt a hírekre, a városi programokról mindig előre tudott, érzéke volt ahhoz, hogy jó időben jó helyen legyen. A múltó pillanatokról készült fotóit hazánk és sok esetben Európa hírügynökségei is igényelték.

Legemlékezetesebb riport-fotóit 1989. augusztus 19-én, a Páneurópai Piknikről készítette. Képein a keletnémet turisták százainak határáttörési pillanatait örökítette meg – a határ osztrák oldaláról – ahová reggel kiatózott valami csodálatos előérzet sugallatára. Az izgalmas és látványos sorozat másnap számos európai lapban megjelent, drámaian ábrázolva a fontos politikai fordulatot. A felvételek később könyv alakban több nyelven is napvilágot láttak.

Az események fotóiról el kell mondani: Tamás tudatosan ügyelt arra, hogy olyan pillantott kapjon el, amikor az előadó nem olvassa a beszédet, hanem feltekintve szabadon mondja. Ez a megoldás valami lelki finomságra, tapintatra utalt.

A napi sajtó képviselői, de a könyvek, kiadványok készítői is tudták, hogy nem csak az elmúlt napok, de a korábbi évtizedek eseményeinek fotóit is Tamástól lehet megkapni. Rendszeresen fordultak hozzá, sokszor anyagi térítést sem kínálva. Ő azonban mindig jó szívvvel segített, a képeken csak a „Lobenwein archívum” aláírás-hoz ragaszkodott.

A villámgyors fotókészítésre utal a Széchenyiekről készített sorozata. A Széchenyi család 1990 augusztusában, Nagycenken kétnapos találkozót tartott az öt világrészből összegyűlt közel 200 tagja részére. Meghívták Tamást, aki sok kis csoportképet készített. A találkozó fő attrakciójának szánták egy nagyméretű, színes fotó készítését, rajta az összes résztvevővel. A felvétel az utolsó nap délutánján készült, s a képeket postán kézbesítették volna ki. Tamás előkészített egy bécsi fotóműhelyt, másodmagával Bécsbe autózott, egész éjjel többen dolgoztak a felvétel-tömegén, és reggel Nagycenken az utazáshoz csomagolókat kézhez kapták a nagyalakú képet, valamint a sok kisebb kópiát. Nem akarták elhinni, hogy ilyen gyors megoldás is lehetséges.

Tamás 1975-ben a Bányászati Múzeumnál helyezkedett el, ahonnan 1992-ben vonult nyugdíjba. A múzeumban húsz éven át a korábbiaktól eltérő feladatokat látott el. Műtárgyakat: szobrokat, kisplasztikákat, festményeket, műszaki rajzokat, szerszámokat, bányászlámpákat, érmekeket, régi pénzeket kellett fotóznia leltározás és kiadványok céljaira. Véleménye szerint a fotóknak arra kell koncentrálni, hogy mit akart kifejezni az alkotó. Azt akarta visszaadni, semmi többet. A műtárgyban minden benne van, csak hogy a fotón úgy kell életre kelteni, hogy a szemlélője is élvezhesse a látványt. Szerinte a szobrok, kisplasztikák, bányászlámpák és hasonló tárgyak fotóinál különösen fontos a megvilágítás. Más fényt kíván a csiszolt felület és mást a durva megmunkálás.

Tamás 1980 márciusában Budapesten fényképész mestervizsgát tett, amely önálló iparendélyre jogosította fel. A múzeumi vezetés hozzájárult, hogy főfoglalkozása mellett mellékfoglalkozásban, majd másodállásban is dolgozhasson. Alkalmi elfoglaltságai sok esetben egybeestek a múzeumi munkájával. A múzeum – ha nem ment a benti munka rovására – engedélyezte a munkaidőben való eltávoztatást. Ugyanakkor a múzeum rendezvényei miatt sok esetben szombaton, ünnepnapokon, délután és este is sürgősen kellett felvételt készíteni. Tamás váratlan esetekben is, egy telefonhívásra megjelent.

A bányászathoz családi kapcsolatok is kötötték: anyai nagyapja, Kubik András Tatabányán volt aknász; nagybátyja, Lobenwein György üzemmérnökként dolgozott. A háborúban eltűnt édesapjáról is Tatabányáról érkezett az utolsó hír.

Fotótechnikájáról elmondhatjuk, hogy a Minolta és Canon gépeket kedvelte legjobban: azok összes tartozékát beszerezte. A fotóanyagát 24 hatalmas kötetben lera-kott, számozott negatívok őrzik. Katalógust vezetett, az anyagot témák, korok, nevek szerint csoportosította. Megkezdte a nyilvántartását számítógépre vinni, de a munkának csak az elejéig jutott. Laboratóriumnak a lakás pincéjét rendezte be. A fekete-fehér felvételeket mindig maga hívta elő. Sokáig színes kópiákat is készített, de az utolsó évtizedben a színes előhívás technikája nagyfokú, drága gépesítést ért el, amit már nem szerzett be, hanem külső cégekkel dolgoztatott. Az otthoni munkákat este, sokszor késő éjszaka végezte.

Külföldön is szívesen fotózott. Ausztria legszebb részeit jól ismerte, de sokat járt Németországban, Svájcban és Hollandiában is, ahol német nyelven megértette magát.

Számos kiállítást rendezhetett volna, de sohasem erőltette. A hazai bányavárosokban több kiállítása volt. A Soproni Tavaszi Fesztiválon és máshol is mindig kiváló művészettörténészek értékelték bemutatkozásait. Legnevezetesebb a Selmezbányán 1995 szeptemberében, a Nemzetközi Kultúra és Világörökség napján rendezett, Sopron város műemlékeit bemutató kiállítás volt, rangos nemzetközi társaság előtt. Az eseményt a magyar és szlovák televízió is közvetítette.

Városunk lakóinak többsége, ha személyesen nem is, de látásból ismerte Tamást, aki szinte minden rendezvényen megjelent masinájával. Családi élete példás volt. Klára asszony, a rohanó életmódhoz alkalmazkodva segítette Tamás munkáját. Fiaik különleges modern hivatást választottak: Róbert Internet-szerkesztő, Norbert programszervező; saját szakmájukban mindketten országos elismertséget szereztek.

Tamás személyében olyan embertől fosztott meg bennünket a sors, akitől idegen volt a karriervágy. Tevékenysége elismeréseként az 1999. évben a Magyar Köztársasági Érdemkeresztet, 2000-ben szülővárosától a Millenniumi Emlékérmeket kapta.

Lobenwein Tamás a soproni fotósok egyedülálló, jellegzetes alakja volt. Munkásságát nehéz lenne túlbecsülni. Az általa többszöröseére növelt „Lobenwein archívum” Sopron városának és Magyarországnak is örök érték marad. Búcsúzásként leírom: míg a szobrászok és festők alkotásai múzeumokban bármikor felkereshetők, a fotóművészek képei nem élveznek hasonló, állandó bemutatást, kiváltságot. Az önkormányzat megrendelésére 2004. év decembere óta Lobenwein Tamás három darab 2x1 méter nagyságú, színes városfotója fogadja a polgármesteri váró előterében a rácsodálkozó ügyfeleket, bel- és külföldi vendégeket. Aki Tamásra emlékezve, művészi szellemével és tehetségével találkozni óhajt, a soproni városházán megteheti.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

MOLNÁR ANTAL

Mayer László – Tilcsik György
(szerk.): Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára.
Szombathely, 2003.

A történetírás műfajai, fórumai folyamatosan változnak. Egy-egy jelentősebb tudós vagy kultúrpolitikus (például Klebelsberg Kunó, Károlyi Árpád, Berzeviczy Albert vagy Békefi Remig) tiszteletére ugyan már a század első felében is kiadtak tisztelegő köteteiket, de a német nyelvterületen olyannyira elterjedt *Festschrift* igazából csak az elmúlt 30 évben vált a magyar történetírás egyik igen gyakori, már-már rendszeresen megjelenő fórumává. Napjainkra eljutottunk oda, hogy történész legyen a talpán, aki az egyetemek, főiskolák, közgyűjtemények, vagy éppen egyházi intézmények által kiadott emlékkönyv-dzsungelben kiismeri magát, és az éppen aktuális kutatási témájára vonatkozó (olykor valóban alapvető fontosságú) tanulmányokat megtalálja.

Az eligazodást több tényező is hátráltatja: a kis példányszám és a korlátozott terjesztés miatt ezek a tanulmány-gyűjtemények sokszor a közkönyvtárakban is elérhetetlenek, létezésükről nem ritkán csak a közreműködők önhivatkozásaiból értesülhet a szakma. A szerzők kiválasztása leginkább a személyes kapcsolatok mentén történik, szinte kizárólag pályatársak, barátok, tanítványok alkotják a szerzőgárdát. Ennek a körülménynek a szép emberi gesztus mellett persze megvan az a hátránya, hogy a kötetek pedig: kronológiai síkon (kis túlzással) az őskortól napjainkig terjednek, tematikailag pedig még vegyesebb képet mutatnak, olykor szubjektív visszaemlékezésekkel és szépirodalmi betétekkel színesítve az amúgy is tarka képet. A franciául találón *Mélange*-nak nevezett műfaj termékei így többször az ünnepelt köszöntése mellett a kollégák írásainak temetőivé is váltak. Ezen a helyzeten kíván segíteni az Eötvös Collegium Történész Műhelyének vállalkozása: a jövő évre elkészítik és közzéteszik a történeti vonatkozású emlékkönyvek repertóriumát.

A Bariska István kőszegi levéltárigazgatót köszöntő kötet több szempontból is kiemelkedik az elmúlt évek átlagos emlékkönyveinek sorából. Mindenekelőtt impozáns terjedelmű és külső megjelenésre is szemet gyönyörködtető alkotás: 600 oldal merített papíron, kemény kötésben, a gondosan kiválasztott és szépen lefotózott címlap-illusztrációval (Kőszeg városa egy 18. századi fogadalmi képen) önmagában is a könyvespolc díszévé teszi a művet. De tartalmi szempontból is jól átgondolt munkáról beszélhetünk: a 35 szerző ugyanis nem az emlékkönyvi átlagnak megfelelő egyveleget rakott össze, hanem legnagyobb részük az ünnepelt kutatási területének, Kőszegnek és régiójának történetével kapcsolatos kutatási eredményeit tette közzé; a gyűjteménynek különösen is erős a város- és uradalomtörténeti oldala. Így a kötet valójában átmenet egy regionális történeti tanulmánykötet és az emlékkönyv között. Ez a

műfaji keveredés igen jót tett a műnek, hiszen a szerkesztők és a szerzők a régió történetének kutatói számára megkerülhetetlen alapművet tettek le az asztalra, amely ily módon – sorstársaitól eltérően – már csak emiatt sem maradhat ki a történeti kutatás vérkeringéséből. Bariska István pályafutásának és munkásságának, illetve Kőszeg és környezete regionális kapcsolatainak köszönhetően a szerzők között több osztrák, szlovén és horvát tudóssal is találkozunk: ez a tény is beszédesen igazolja az államhatárok által szét nem választható régiók közös kutatásának fontosságát.

A nagyjából homogén tematika miatt a szerkesztők a tanulmányokat kronológiai sorba rendezték el. A három köszöntő (Markó Péter Vas megyei közgyűlési elnök, Kuntner Ferenc kőszegi polgármester és Söptei Imre kőszegi levéltáros kolléga) után következik a négy középkori, tizenhat kora újkori, tizenkét 19–20. századi dolgozat; a kötetet három, a témája miatt a kronológiai rendbe nem illeszthető tanulmány, végül az ünnepelt bibliográfiája zárja.

A nyitó tanulmányban Herényi István nyugalmazott törvényszéki bírósági tanácsos, Vas megye ismert helytörténésze Kristó Gyulának a honfoglalással kapcsolatban vallott nézetei felett kirobbant vitához szól hozzá, kutatási területének megfelelően nyugat-magyarországi példák segítségével (21–26). Solymosi László egyetemi tanár a középkori társadalom-felfogás alapvető dichotómiáját: a szabadság és a szolgaság kérdését vizsgálja a Szent István kori Magyarországon. Elsősorban a kettősség jogi és funkcionális felfogását állítva értelmezése középpontjába, megerősítve Bolla Ilonának a szabadság középkori értelmezésével kapcsolatos kutatási eredményeit (27–35). Walter Brunner nyugalmazott levéltár-igazgató a magyar és osztrák történetírás eredményeit összefoglalva, és mindenekelőtt Jakob Unrest krónikájára és a stájerországi levéltárak anyagára támaszkodva mutatja be a magyarok stájerországi, Mura menti katonai akcióit és azok hatását Mátyás uralkodásának utolsó évtizedében (37–53). Kubinyi András akadémikus a magyarországi királyi szabad városok országrendiségének kérdését vizsgálja a középkor végén. A korábbi szakirodalom megállapításaiból és saját, négy évtizedes kutatási tapasztalataiból kiindulva megállapítja, hogy a városok 15. századi előzmények után igazából csak 1526 után számítottak országrendnek, korábban rendi jogaik érvényesítését ők maguk sem látták fontosnak (55–70).

A kora újkori tanulmányok blokkját a zágrábi egyetem dékánjának, Neven Budaknak az írása nyitja. Budak a városi kultúra jelenlétét, pontosabban inkább annak hiányát vizsgálja a 16. századi Északnyugat-Horvátországban. A szerző a török által el nem foglalt Horvátországban mindössze két települést tekint városi jellegűnek: Zágrábot és Varasdöt. Ugyanakkor különböző megfontolások miatt a két említett város kultúráját sem tartja városi jellegűnek. Zágráb szabad királyi városi ranggal rendelkező polgárvárosa, Gradec a 16. században általános gazdasági és társadalmi válságon ment keresztül, amely súlyosan éreztette hatását a kulturális feltételek romlásában is. Ezzel szemben a török határtól távolabbra került Varasd demográfiai és gazdasági szempontból is megelőzte Gradecet, ennek művelődéstörténeti vetülete a varasdi irodalmi kör létrejötté. Ugyanakkor Budak rámutat: ez az írói csoport sem hozott létre valódi városi irodalmat, és a képzőművészetben is alig talált polgári vonásokat mutató alkotásokat (71–80).

Harald Prickler nyugalmazott levéltáros egy 16. századi úrbéri konfliktust ismertett a kőszegi uradalomban. Kőszeg a 1445-től közvetlen Habsburg fennhatóság alatt állott, ugyanakkor a 16. században zálogbirtokosai magyar főurak voltak. A század második

felében a Jurisics család kezén volt az uradalom, amelynek jobbágyai a túlzottnak ítélt terhek miatt a császárhoz és az alsó-ausztriai kormánysszervekhez fordultak. A hosszú éveken át húzóódó, engedetlenségi mozgalmakkal nyomatékosított úrbéri pert a szerző a térség mezőgazdasági változásai által kiváltott paraszt-mozgalmakkal rokonítja, amelyek elsősorban a majorsági gazdálkodás kiterjesztése miatti robotteher-növekedés miatt robbantak ki (81–99). Pálffy Géza, a MTA Történettudományi Intézetének munkatársa a híres német hadvezér, Lazarus Freiherr von Schwendi magyarországi kapcsolatait mutatja be. Schwendi két évtizedes nyugat-európai szolgálat után került a magyarországi hadszíntérre, ahol 1565 és 1568 között felső-magyarországi főkapitányként hadjáratai során és szervezőmunkájával megszilárdította a keleti országrész védelmi rendszerét. A gyakorlati hadvezetés mellett jelentős hadtudományi munkásságot is végzett, bázeli és strassburgi tanulmányainak köszönhetően magas szintű humanista műveltséggel rendelkezett, kapcsolatban állt a korabeli magyarországi szellemi elit több képviselőjével is, és a Magyarországon szolgáló német főtisztekhez hasonlóan támogatta a reformáció lutheri irányzatát (101–120).

Varga J. János, a MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa a dunántúli végvidék 16–17. századi vallási változásait vizsgálja, elsősorban Thury Etele és Payr Sándor monográfiái, illetve Iványi Bélának a Batthyány-levéltár dokumentumaiból összeállított forráskiadványa alapján (121–135). Hasonló témakört érint, de elsősorban a német kutatás eredményeit és terminológiáját a nyugat-magyarországi viszonyokra alkalmazva Gustav Reingrabner, a bécsi egyetem evangélikus teológiai fakultásának tanára. A német történetírásnak a felekezeti képződéssel (*Konfessionsbildung*) és a felekezeti tényező mindenre kiterjedő hatásával (*Konfessionalisierung*) kapcsolatos elgondolásainak kritikai recepcióját a magyar történetírás mindeddig nem végezte el, sőt igazából még megfelelő mélységű historiográfiai áttekintés sem készült. Pedig az eltérő adottságok ellenére ennek a paradigmának az átgondolt alkalmazása a magyarországi reformáció, katolikus reform és ellenreformáció történetének vizsgálatát újabb, nemzetközileg is értelmezhető távlatokba helyezhetné. A recepció kezdeti nehézségeit egyébként Reingrabner tanulmánya is jelzi: a magyar terminológia hiányából adódó fordítási nehézségek (pl. a definiálatlan és teljesen magyartalan „konfesszionális” kifejezés), illetve a sokszor nehézkes elméleti megfontolások túlsúlya a megközelítésmód doktrinésége mellett a hazai kutatás elmaradásaira is felhívja a figyelmet (137–154).

A következő tanulmányok konkrétan Kőszeg és közvetlen környékének múltjához kapcsolódnak. B. Benkhard Lilla régész Kőszeg déli védműveit mutatja be, a régészeti emlékmű mellett képi és írott források alapján, számos illusztrációval (155–176). Johann Seedoch nyugalmazott levéltár-igazgató a kőszegi uradalom újkori történetének egyik kulcsfontosságú eseményét, az Esterházy Pál herceg általi megvásárlásának történetét beszéli el (177–181). Dominkovits Péter soproni levéltáros a nyugat-dunántúli köznemesség társadalomtörténetével kapcsolatos kutatásainak újabb eredményeit mutatja be tanulmányában. Vas vármegye kora újkori archontológiájának összeállítása során végzett anyaggyűjtésének egyik fontos hozadékát: Káldy Péter alispán családját, személyét, hivatali működését, társadalmi kapcsolatrendszerét ismerteti, több általános érvényű tanulságot is megfogalmazva a vármegyei tisztviselés és a familiárisi viszonyrendszer összefüggéseiről, illetve a vármegyei köznemesség tipológiájának lehetséges irányairól (183–206). Gerhard Pferschy nyugalmazott levéltár-igazgató az 1664. évi

szentgotthárdi csatának a térségre való hatásaival foglalkozik. Fürstentfeld környéke súlyos károkat szenvedett a császári csapatok beszállásolása miatt, a feszültségek olykor nyílt konfliktussá fajultak. Ezek közül az egyik esetről ír a szerző: Rehgrub községben a parasztok beszállásolt katonákat mérsároltak le. A bűnügy tárgyalása során hozott enyhe ítéletek arra engednek következtetni, hogy az amúgy is feszült helyzetet a városi tanács és a földesurak sem akarták tovább fokozni (207–213).

A következő két tanulmány az 1672 és 1681 közötti évtized ellenreformációs és abszolutisztikus intézkedéseknek a városi tisztújításokra kifejtett hatásával foglalkozik. Tóth Attilának, Bariska István tragikus hirtelenséggel elhunyt tanítványának 1988-ban írott és máig kiadatlan szakdolgozatából (Ellenreformáció, abszolutizmus és a városok, Kőszeg 1672–1684) a szerkesztők a városi jegyzőkönyvek elemzésén alapuló, a kőszegi tisztújításokat bemutató fejezetet tették közzé. A Magyar Kamara 1672-től a királyi parancs értelmében küldöttei közreműködésével törekedett a városi tisztikar és a tanács katolikus jellegének biztosítására, részben a nemesek hivatalba emelésével, részben a városi polgárság tagjainak áttérítésével (215–228). H. Németh István, a Magyar Országos Levéltár levéltárosa szélesebb összefüggésben tárgyalja az abszolutista állam várospolitikáját a felső-magyarországi városok 1681. évi tisztújításának példáján. A szerző a rekatolizációs törekvéseket az abszolutizmus modernizációs programjának kereteiben helyezi el, amely az egy állam – egy vallás alapelveinek érvényesítésén túl a városok adóztatásának hatékonyabbá tételét is sikeresen előmozdította. A függelékben az egyetlen ismert, a kamarai biztosok jelenlétében lefolytatott felső-magyarországi szabad királyi városi tisztújításról felvett jegyzőkönyv szövegét olvashatjuk (229–254).

Mentényi Klára művészettörténész egy 17. századi kőszegi ház történetének feltárható elemeit nyomozta ki: a falkutatás eredményeinek ismertetésén túl kiaknázza a városi levéltár dokumentumait, sőt foglalkozik az épület kutatásának tanulságos históriájával is (255–276). Gerald Schlag nyugalmazott múzeum-igazgató az Erdődy Lajos gróf által Monyorókeréken 1775-ben alapított szabadkőműves páholy történetét tárgyalja. Elsősorban Abafi Lajos monográfiája alapján ismerteti a páholy históriáját az 1786. évi, II. József által elrendelt feloszlításig, és egy 1785-ben összeállított nyomtatott jegyzék alapján felsorolja a tagjait is (277–294). Wolfgang Gürtler kismartoni néprajzkutató a Kőszeg városa és a mai Burgenland területén fekvő falvak kézművesei közötti kapcsolatokról ír: részben a falusi kézművesek városba költözésére, részben pedig a vidéki mestereknek a városi céhekbe való felvételére és a földesúri céhekkel való kapcsolatokra hoz példákat (295–300). Tirnitz József nyugalmazott soproni levéltáros egy sajátos soproni társadalmi kategória történetét követi nyomon. A „gazdapolgár” (Wirtschaftsbürger) fogalmát a soproni szőlőművesek alkották meg saját maguk „polgári” megnevezésére, és az 1780-as évektől találkozunk vele a polgárkönyvekben (301–305). Rudolf Kropf linzi egyetemi tanár a szalónaki uradalom kézművesiparát vizsgálja, és elsősorban a nagybirtok hatását igyekszik kimutatni a céhes ipar fejlődésében (307–319). Norbert Frank nyugalmazott könyvtár-igazgató a kőszegi uradalom állapotát ismerteti 1802-ben, az Esterházy család hercegi ágának levéltárában található részletes leírás alapján, bemutattva az uradalom igazgatásának személyzetét, a falvak úrbéri szolgáltatásait, a hozzájuk tartozó legelőket és erdőket, a majorsági földeket és egyéb földesúri haszonvételeket, valamint a templomokat és iskolákat (321–343).

Bácskai Vera nyugalmazott egyetemi tanár általánosabb érvénnyel vizsgálja a tágabb régió, Észak-Dunántúl piackörzeteit és központjait a 19. század első felében. A szerző húsz évvel ezelőtt Nagy Lajossal közösen írott monográfiájában az 1828. évi összeírás alapján országos viszonylatban vizsgálta a kérdést, jelen tanulmányában pedig regionális szinten mélyíti el a kötet tanulságait. A különböző szinteken álló piac-központok és körzeteik sajátosságainak bemutatása után a szerző megállapítja: a Dunántúl északi felének ipara és kereskedelme fejlettebb volt a régió déli részénél, ezért a piacközpontok száma és tagoltsága is nagyobb volt (345–365). Hasonló gazdaság- és társadalomtörténeti kérdést vizsgál Tilcsik György szombathelyi levéltár-igazgató: a szombathelyi zsidók számának alakulását és a kereskedelemben való részvételüket tárgyalja a 19. század első felében, elsősorban a megyei zsidó-összeírások és a városi jegyzőkönyvek alapján. A város zsidó lakossága 1840 és 1848 között a többszörösére emelkedett, a tanulmány ebben a robbanásszerű növekedésben látja az 1848 áprilisában lezajlott szombathelyi zsidóellenes megmozdulások egyik kiváltó okát (367–383). Molnár Ambrus zalaegerszegi levéltár-igazgató a Zala vármegyei rendi ellenállás történetét mutatja be az 1820-as években, fő forrását Séllyey Elek főszolgabíró feljegyzései jelentették (385–400). Felix Tobler kismartoni levéltáros az Esterházy család hercegi ága uradalmainak 1840. évi lélekösszeírásaiból teszi közzé a Nyugat-Magyarországra vonatkozó részeket. A forrás sajátossága, hogy a lakók plébániai és vallási hovatartozását feltüntető jegyzék nem az egyházi hatóság, hanem Esterházy Antal herceg utasítására készült (401–412).

Halász Imre zalaegerszegi főiskolai tanár Zala megye hivatalnoki karát mutatja be a Bach korszakban, elsősorban társadalomtörténeti szempontból (413–420). Németh Ildikó soproni levéltáros a 19. századi Sopron oktatásügyének modernizációját, azon belül is a reálistól és az ipari és kereskedelmi szakoktatás megindulását veszi górcső alá (421–436). Bán Péter egeri levéltár-igazgató a köpcsényi uradalom tulajdonosváltásáról ír: a birtokot 1867-ben a súlyos anyagi gondokkal küszködő herceg Esterházy családtól a Batthyány familia vásárolta meg, amely az új tulajdonos birtokkomplexumában a század második felében centrális helyre került (437–444). Peter Krajasich nyugalmazott muzeológus hét 19. századi nyugat-magyarországi önkéntes tűzoltó-parancsnok életrajzát és arcképét közli (445–453). Melega Miklós szombathelyi levéltáros Szombathely egyik legfontosabb sugárútjának, a vasútállomást a belvárossal összekötő Széll Kálmán utcának a történetét tárgyalja, igen alapos levéltári kutatások alapján. Az utca a dualizmus-kori városépítési lendület impozáns eredménye, amely eklektikus stílusú bérpalotáival ma is a város egyik legmeghatározóbb városképi jelentőségű része. A szerző az utca építéstörténetének, telektulajdonosainak és lakóinak bemutatása után egyenként ismerteti a házakat, építetőiket és építészeiket (455–483). Söptei Imre kőszegi levéltáros a nyugat-dunántúli sörfőzés 19. század végi és 20. század eleji történetével ismerteti meg az olvasót, és elsősorban a nagykanizsai, soproni és kőszegi gyárak alapítását és működését vázolja. Mint azt a szerző kimutatja, az egyre rosszabb gazdasági helyzetbe kerülő üzemek számára a banki tőke bevonása és a koncentráció sem hozott átütő javulást (485–507).

Kiss Mária nyugalmazott szombathelyi levéltár-igazgató az egyik legjelentősebb 20. századi alapítású magyar női szerzetesrend, a Szociális Testvérek Társasága Vas megyei történetét tárgyalja. A nővérek a megyében 1950-ig Rábahídvégen és Szombathelyen működtek, és jelenleg is két szociális testvér dolgozik a vasi megyeszékhelyen

(509–520). Peter Pavel Klasinc maribori levéltáros írásában a szlovén és magyar levéltárosok együttműködésének múltját és távlatait vázolja (521–528). Kiss Gábor szombathelyi régész írása szorosán kötődik Bariska István egyik tervéhez: Vas megye történeti atlaszának munkálataihoz. Bár az elképzelés anyagiak hányában nem valósult meg, 2002-ben egy másik Vas megyei kutatási program keretében készültek a megye történetét szemléletes formában bemutató, mellékletként alapvető lexikai és bibliográfiai ismereteket is közlő térképvázlatok. Ezek közül mutat be néhány középkori vonatkozású példát a tanulmány, követendő mintát nyújtva hasonló vállalkozások számára (529–555). A tanulmányok sorát Roland Widdler kismartoni könyvtárigazgató és politológus esszéje zárja nemzetállami határok idejétmúlt jellegéről (557–565).

Az ünnepelt bibliográfiáját Kőbölkuti Katalin könyvtáros állította össze: 1971 és 2002 között összesen 268 bibliográfiai tétel. A szaktanulmányok mellett számos ismeretterjesztő és közéleti írás mutatja az ünnepelt sokoldalú érdeklődését és elkötelezettségét. Ugyanennek bizonyítéka az a 31 írás, amelyek Bariska Istvánról jelentek meg, elsősorban a helyi sajtó hasábjain (567–594).

ÖTVÖS PÉTER | Kovács József László: Lackner Kristóf és kora, 2. kiadás.
Sopron, 2004.

A 16. század hetvenes éveit politikai, hadászati, egyházi és kultúrtörténeti szempontból is fontos változások hozták: a nemrég felállított udvari haditanács II. Rudolf parancsára átfogó hadügyi reformot dolgozott ki, a harcászat és a katonai szféra minőségileg megváltozott. A felekezetek ezidőre megalkották már saját – megkülönböztető – szimbolikus irataikat, a politikai, államelméleti tájékozódás pedig az egyre nyugtalanítóbb intellektuális bizonytalanság következtében vált élénkebbé. Ebben az évtizedben születtek csaknem kivétel nélkül azok a nagyformátumú magyarországi személyiségek is, akik a századforduló komoly intézményi és individuális válságából új, maradandónak vélt értékrend felállításával kerestek bizonyosságot. Ez a hetvenes években született generáció rendkívül jól példázza a különböző lehetőségek és eszmények követhetőségét vagy éppen változtatását. Pázmány Péter (1570), tudjuk, nagy erudícióval szolgálta katolikus egyházát s az iskolaügyet, Alvinci Péter (1570), Bocskai Istvánnak és Bethlen Gábornak egyaránt bizalmas embere, a protestáns felekezetek összebékítésén dolgozott. Szenci Molnár Albert (1574) minden magyar nyelvű munkája a *reformata religio* érdekében született. Rimay János (1570 körül) sztoikus bölcselkedés mögé rejtőzött. Nyéki Vörös Mátyás (1575) győri kanonokot pedig az első magyar barokk költőként emlegetjük. Ennek az új támpontokat kereső generációnak emlékezetes tagja Sopron tudós polgármestere, Lackner Kristóf is. Kovács József László könyvében elő is kerülnek a jeles kortársak, Pázmány Pétertől Rimay Jánosig.

Kovács József László szinte pályakezdése óta foglalkozik Sopron korájának kultúrájával, műveltségével és irodalmával. E mintegy fél évszázad során végzett aktív levéltári és könyvtári gyűjtőmunkája fölényes forrásismeretet eredményezett, rendkívül magabiztosan mozog Sopron 16–17. századi történelmében, az eseményekről s azok szereplőiről ritka átéléssel tud értekezni. Lackner-monográfiáját már fiatalon

megformálta, a város közelgő hétszáz esztendő s jubileumát, valamint tudós humanista polgármesterének négyszázadik évfordulóját köszöntötte a kiadvánnyal akkor.¹ A témáról, Lackner Kristóf munkásságáról ez volt az egyetlen nagyobb ívű jól használható elemzés, de mielőtt bekerült volna például a felsőoktatásba is, gyakorlatilag hozzáférhetetlenné vált. A szerző szakfolyóiratokban megjelent tanulmányaiból lehetett inkább tájékozódni, az általa írt életrajzi összefoglalókból, illetve Lackner két érdekes munkájának, egy emblémaszótárnak s egy hieroglifikus címermagyarázatnak faksimile kiadásából, amelyek mintegy negyven oldalas (tehát jól orientáló) kísérő tanulmányát természetesen Kovács József László írta.² De a szűkebb szakma és a szélesebb érdeklődő közönség szerencséjére a Soproni Nemes Tudósok Társasága alapításának 2004-ben volt négyszáz esztendő évfordulója, s Lackner Kristóf e merész és nagyszabású tervére Kovács József László monográfiájának második (természetesen kiegészített) kiadásával emlékeztek a soproniak. Vonzó lehetne mármint a két kiadást párhuzamosan olvasni és a kiegészítéseket alaposabban értékelni, ám ez ehelyütt túl aprólékos fejtegetéssel járna. Az összevetés fontosabb tanulságait röviden még érinteni fogom, most leginkább azonban mégis e második kiadással foglalkozom.

Kovács József László is kiemeli, hogy Lackner Kristóf munkássága rendkívül sokrétű és igen terjedelmes, tőle tudom, hogy a kinyomtatott oldalak száma mintegy 2000 lap. Ehhez járulnak még beszédei, és ott van még hagyatékának egyéb kéziratok anyaga. Több latin nyelvű műfajban is mozgott, írt jogi munkákat, emblematikus műveket, koronaértelmezést, királytükört, florilegium-gyűjteményt, három iskola-dramát, szabályzatokat és verseket. Ezt a nagy életművet kellett úgy bemutatni, hogy arányos fejezetekben behatóbb elemzéseket s végül egy összképet kapjunk. A szerző hét csomópontot jelöl meg, s ezek szerint osztja könyvét hét fejezetre. Első fejezete (*Lackner Kristóf életútja*) a legterjedelmesebb. Itt öt alfejezetben jó minőségű illusztrációkkal szemléltetve mutatja be a család történetét és Lackner Kristóf pályaképét. Forrásokkal jól dokumentálja iskolázását és a városért tett szolgálatait. Fontos és sürgető programot is jelez ugyanitt: nincs összeállítva még a Lackner alapítvány tanulmányi ösztöndíjasainak listája, pedig, amiként írja, „az evangélikus értelmiség kialakulásának főbb soproni vonásait meg lehetne ennek nyomán rajzolni” (39. o.). A második fejezet (*Sopron szellemi élete a XVI. század második felében és a XVII. század első felében*) főleg az iskolázás és a könyvkultúra adataival rajzol jól orientáló művelődéstörténeti tablót. Kovács József László itt újabb, részint általa gyűjtött hasznos adatokkal egészítheti ki e második kiadást: 1994-ben megjelent ugyanis a Sopron város korai koraújkori könyvkultúráját levéltári források alapján bemutató vaskos kötet.³

A harmadik fejezet: *A Soproni Nemes Tudósok Társasága (Foedus Studiosorum Nobilium Sempronense) történetéhez 1604–1674* viszonylag aprólékos képet ad – kell-e mondanom, hogy óriási forrásanyagot mozgatva – a tudós társaság alapításáról, szabályzatáról és tagjainak összetételéről. A részletekbe menő, de mégis átfogó igényű bemutatást aztán a társaság két nevezetes tagjának portréja követi: Graff Mihály pré-

¹ Kovács József László: *Lackner Kristóf és kora (1571–1631)*, Sopron, 1972. (A Soproni Szemle kiadványai, Új sorozat 6. szám).

² Lackner Kristóf: *Florilegus Aegyptiacus in agro Sempronienis; Maiestatis Hungariae Aquila*, Bp., (Bibliotheca Hungarica Antiqua XIX–XX).

³ *Lesestoffe in Westungarn I. Sopron (Ödenburg) 1535–1721*. Hrsg. von Tibor Grill, Katalin Keveházi, József László Kovács, István Monok, Péter Ötvös, Katalin G. Szende. Red. von István Monok, Péter Ötvös, Harald Prickler. Szeged, 1994. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 18/1. / Burgenländische Forschungen, Sonderband XIV).

dikátort és Faut Márk krónikaszerző belső tanácsost ismerhetjük meg közelebbről. (Faut Márk krónikáját Klein Menyhért kiegészítéseivel kétnyelvű kiadásban ugyancsak Kovács József László tette közzé 1995-ben.⁴) A negyedik fejezet: *Lackner Kristóf és az európai emblematika* tudománytörténeti kitekintéssel valószínűleg a kötet legtöbb információt hordozó fejezete. Az emblemagyűjtemények történetének bemutatása és az embléma struktúrájának elemzése után Lackner minden bizonnyal legjelentősebb művéről, az 1613-ban Bécsben kinyomtatott *Coronae Hungariae emblematica descriptio*ról olvasunk részletes ismertetést. Ez a *jelképes értelmű leírás* egyben a kor aktuális államelméleti eszméit leginkább Lipsius nyomán tartalmazó királytükör is. Lackner Kristóf – miként az említett faksimile kiadás is mutatja – különösen vonzódott a hieroglifikus-emblematikus ábrázolások megfejtéséhez.

Az ötödik fejezet (*Lackner Kristóf iskoladrámái*) a drámaszerző Lackner politikai, pedagógiai és retorikai műveltségéről szól: nem az általa be nem tartott drámapoétika érdekes itt, hanem az, miképpen tanítja az ifjúságot udvari ékesszólásra és politikai-erkölcsi elvekre. A részletes és pontos tartalmi ismertetés igen tanulságos itt, de úgy érzem, a kortárs európai fejleményeket (pl. az iskoladrámák témáinak és poétikájának változásait) talán bővebben lehetett volna bemutatni. A hatodik fejezet (*Lackner Kristóf eszmevilága*) voltaképpen összegzés. Ismét alfejezetek segítik itt a tájékozódást. Nem könnyű feladat egy *eszmevilágot* rekonstruálni a 17. század elejének értékviszásgos időszakában. Kovács József László kiemeli Lackner *politikai* (140. o.), majd *gyakorlati machiavellizmusát* (142. o.), amely segítette őt az oly sok „veszélyes időszak átvészelésében” (142. o.). Ebben a fejezetben olvashatjuk Lackner aforizma-gyűjteményének (Tübingen, 1625) részletes leírását is. A gyűjtemény tovább példázza Antonio Guevara híres könyvének magyarországi ismeretét, a *fejedelem órájának második könyve* ugyanis már 1610 óta olvasható volt magyarul! Újabb alfejezet szól verseskötetéről, amely Kovács József László szerint „gondolatvilágának, egyéniségének talán legkifejezőbb összegzése” (154. o.). Igaz, a humanista és részben középkori toposzokból felépülő szövegek témái és műfajai viszonylag pontos mércéi az irodalmi és kulturális ízlésnek. Szó van még itt továbbá egy harminc pontos szabályzat-tervezetről a borívás ellen (*A Mértékletességi Egyesület terve*), illetve Lackner Kristóf lappangó műveiről. A hetedik fejezet (*Egy magyarországi humanista írói portréjának kialakulása*) három évszázadon keresztül kíséri végig a korok Lackner-ismeretét. Tény, hogy folyamatosan jelen volt műveivel és alapítványaival, ám ez a jelenlét nem nevezhető igazán markánsnak. A kutatás a 20. század közepén élénkült meg, és az 1970-es években éppen Kovács József László eredményei tették lehetővé, hogy megjelenhessen a Lackner-monográfia. (Az évtized végén a tényekből jól felkészült ifjúsági regényt is írt életéről Horváth Marietta.⁵)

Most ez itt tehát a monográfia második kiadása. Mindenképpen jobban kezelhető azért, mert a jegyzetek a lapok alján olvashatók, a szerző tett az újabb kutatási eredményekre utaló kiegészítéseket, jobb a nyomdai munka és a jó ritmusban közölt képek minősége. Míg azonban az első kiadásban nem találtam ún. géphibát vagy elírást, itt feltűnt jó néhány. Ezek között a legmulatságosabb egy jegyzetben van: „*Szenci*

⁴ Kovács József László: Die Chronik des Marx Faut und Melchior Klein. Faut Márk és Klein Menyhért krónikája 1526–1616. Sopron – Eisenstadt, 1995. (Sopron Város Történeti Forrásai C/ sorozat 1. kötet / Burgenländische Forschungen, Sonderband XVII).

⁵ Horváth Marietta: Kezeden a mécs, Budapest, 1980.

Molnár Béla fordításáról *Naplója, 428. jegyz.* (101. o. 60. jegyzet). Az elírás mégsem megfajthatatlan, nem kell hozzá az első kiadás segítségével: itt Molnár Albert *Béza (Béze)* fordításáról van szó.

Kovács József László könyve elsősorban a szűkebb szakmának nagy nyeresége. Reméljük, több kézbe vehető példány lesz belőle a könyvtárakban és így a felsőoktatásban végre ki lehet adni kötelező olvasmánynak is.

HÁRS JÓZSEF

Bedécs Gyula (szerk.): Gyöngyszemek. Kultúrtörténeti értékek Nyugat-Pannóniában. – Perlen Westpannoniens. Kulturhistorische Werte. Szombathely, 2005.

Az igényes kiállítású kötet párhuzamos magyar és német szövege az ajánlason és a bevezetésként közölt összefoglalón kívül négy szerző tanulmányát fogja egybe. Az utóbbiak közül az első három az 1999 óta létező Nyugat-Pannon Régió évezredeken át ívelő előzményeit tárgyalja, a művészetekre, azokon belül is elsősorban az építéstörténetre helyezvén a hangsúlyt. A negyedik a zenéről szól.

Vas megye és Burgenland vezetői (Markó Péter és Hans Niessl) a most már akadálytalan kapcsolatok és az identitástudat fontosságát emelik ki. „A táj, ahol élünk” fejezet szerzője, Ambrus Lajos, jól fogja össze mindazt, ami múltunkból fontos, határokon innen és túl – mert határvidék voltunk, hol erről, hol az ellenkező oldalról várva az ellent.

A régész Gömöri János „Amiről a kövek mesélnek – Római kori emlékhelyek a nyugat-pannóniai Borostyánkő út mentén” címen számol be egyik fő munkaterületéről. A római történet és mindennapi élet érzékletes leírásán túl nem mulasztja el annak közlését sem, hogy az építészeti és feliratos emlékek ma hol és hogyan láthatók; régészeti park kialakításával vagy múzeumban.

„A bélietes kapun túl. A romanika és a gótika világa” cím mögött tulajdonképpen a kereszténnyé lett magyarság első századainak templomépítészetét kell értenünk. Valter Ilona régész sorra veszi az egészükben vagy részleteikben fennmaradt egyházi épületeket, és pontos történeti és építészeti leírást ad róluk (a tőlünk nyugatabbra lévőkről sem feledkezve el). Néhány soros kitérőben megemlékezik a soproni középkori zsinagógákról is (81–82. o.).

„Várak a végeken” címmel folytatódik a történeti bemutatás. A magyar királyság nyugati határvidékéről Marossy Endre ír. Magyaróvár, Győr és Kőszeg, s természetesen Kismarton, Fraknó és Németújvár szerepel a 17 település között, még Keszthely erődített kolostoráról is olvashatunk, de Sopron város erődítéséről sajnos nem.

Zsámbéky Mónika művészettörténész a „Barokk templomok és kastélyok” alcímű tanulmányában, amelynek élére a „Gyöngyszemek a határon” cím került, a katolikus és protestáns templomokon kívül kitér a köztéri szobrokra és egyéb kisebb emlékekre is, majd a hatalmas barokk kastélyokat (Kismarton, Eszterháza stb.) tárgyalja. A szerzők az egyes épületek sorsának kibontása folyamán eljutnak ugyan a máig, de a

barokk utáni stílusok előzmény nélküli új épületei nem kapnak helyet. Ennek okát egy rövid zárszóban meg lehetett volna világítani.

Az utolsó tanulmány Nagy Alpár tollából a „Zenei csillagok”. A téma szakembere Tinóditól a ma élő Takács Jenőig mutatja be régióink számos zenészét. A névsort könnyűszerrel bővíthette volna olyanokkal, akik a német és magyar zenét egyaránt művelték (szervezték), például a Zupančič család, vagy az Altdörfer családból apa és fia.

Hiányzik viszont a kultúrtörténetből a kétnyelvű irodalom. S akkor nem említetem a soproni német és magyar színházat, mint épületet és mint szerveződést egyaránt. Néhány további megjegyzés, annak leszögezésével, hogy dicsérendően kevés a sajtóhiba. Az oppidium nyilván oppidum (32. o.). Azért azt javítani kellett volna, hogy a „magyarfalvai” ma már szerencsére megint harkai (71. o.), Nádorfehérvár bizony Nádorfehérvár (101. o.), Hillebrandt nem jó, mert mindkét építész helyesen Hildebrandt (181. o.). A tartalomjegyzék német feléről lemaradt az „Ajánlás” németre fordítása (214. o.). Mollay Károly szerint a Szentlélek templomot (80. o.) nem a johanniták, hanem a súlyos büntetését ezzel megváltó városvezető, Turnhofer Tamás adományából építették 1421-ben. Sopron az 1440-es években kezdte használni – más hat királyi várossal együtt – a szabad jelzöt, nem 1647-ben (124. o.). Végül egyértelmű lett volna Thököly Katalin elé odaírni (173. o.), hogy Löwenburg a harmadik férje volt.

Mivel a két nyelv különbsége miatt az egyes részek nem egyforma hosszúak, nehéz azokat egymással összevetni, s a képek sem találják meg mindig a helyüket. S bár jó lenne, ugyanezért bajos lett volna név- és tárgymutatót készíteni.

Ezzel együtt a kiadvány igen tanulságos, hasznos és szükséges. Köszönet a szerkesztőnek, a szerzőknek és mindazoknak, akik körülötte bábáskodtak. De ne hagyjuk ki azt sem, hogy szinte mind a 137 fotó magas művészi fokú alkotás. És természetesen valamennyi színesen egészíti ki a szöveg megállapításait.

MUNKATÁRSAINK

- Domonkos Ottó** ny. múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
Hárs József ny. statikus, 9400 Sopron, Deák tér 21–23.
Kelemen István történész-muzeológus, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
Kiss Melinda művészettörténész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
Kovács József László ny. egyetemi tanár, 2040 Budaörs, Szivárvány u. 8.
Molnár Antal történész ELTE Közép- és Kora- Újkori Magyar Történeti Tanszék, 1364 Budapest, Pf. 107.
Molnár László ny. múzeumigazgató, 9400 Sopron, Fő tér 7.
Ötvös Péter egyetemi docens SZTE BTK Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 6722 Szeged, Egyetem u. 2–6.
Tuza Csilla levéltáros Magyar Országos Levéltár, 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
Vinkler Bálint tanár, 1046 Budapest, Nádasdy u. 25.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

NEUBEGINN DER ÖDENBURGER RUNDSCHAU VOR 50 JAHREN

- OTTÓ DOMONKOS: 50 Jahre Ödenburger Rundschau III: Von den Naturwissenschaften zur Bibliographie 235

DAS ZEITALTER VON KRISTÓF LACKNER UND SEINE ERBE

- BÁLINT VINKLER: Das Verhältnis zwischen Gábor Bethlen und Ödenburg..... 242
JÓZSEF LÁSZLÓ KOVÁCS: „Ihr seid das Licht der Stadt...“ (Angaben zur Geschichte des „Foedus Studiosorum“ zwischen 1631 und 1674) 251
MELINDA KISS: Grabdenkmäler der Spätrenaissance und des Frühbarock in Ödenburg, 2. Teil: Grabinschriften und Sozialgeschichte 265
ISTVÁN KELEMEN: Die Schulverhältnisse der Ortschaften des Széplaker Dekanats in der zweiten Hälfte der 1840-er Jahre 285

KLEINE MITTEILUNGEN

- CSILLA TUZA: Probleme und Möglichkeiten der Erforschung der frühneuzeitlichen ungarischen Zunftgeschichte 306

ÖDENBURGER GESICHTE

- LÁSZLÓ MOLNÁR: Gedenken an Tamás Lobenwein 314

BÜCHERSCHAU

- ANTAL MOLNÁR: László Mayer – György Tilcsik (Red.): Ein Leben im Archiv der königlichen Freistadt Kőszeg. Studien zum 60. Geburtstag von István Bariska. Szombathely, 2003. 318
PÉTER ÖTVÖS: József László Kovács: Kristóf Lackner und sein Zeitalter, 2. Auflage. Sopron, 2004. 323
JÓZSEF HÁRS: Gyula Bedécs (Red.): Perlen Westpannoniens. Kulturhistorische Werte. Szombathely, 2005. 326

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok a cikkeknek megfelelő sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez. Kérjük, hogy a szövegben is szíveskedjenek jelezni az illusztráció helyét.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely (vagy terjedelem -től -ig)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, illetve az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyi intézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!
- Sajnálattal közöljük, hogy 1500 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Láthattuk, hogy Sopron elvárásai a vallásszabadság területén teljesültek, a gimnázium felállítása terén is jóindulatra találtak, annak ellenére, hogy ez a kezdeményezés a hadi események kedvezőtlen alakulása és a kivitelezés időigényes volta miatt nem valósulhatott meg, mint ahogyan a közös osztrák–magyar–cseh vámterület sem jöhetett létre. Bethlen uralmának állandósulása esetén Fertőrákos és a beneficiumok tulajdonjoga is az evangélikus várost illette volna. Ennyi kegyúri figyelmességre Ferdinánd alatt soha nem számíthatott volna Sopron. Az a tény, hogy Sopron város tanácsa nem volt elégedetlen a fejedelemmel, abból a szépirodalmi stílusú levélből is kiderül, amelyet Esterházy Miklós írt a város tanácsához 1620-ban. A város szomszédja megpróbálja eltávolítani a várost Bethlentől, de amint a következő két mondatból látszik, nem fűz nagy reményeket a dologhoz: „*heban verem az eghet, kegyelmeteknek taland maas az szaya izi...*” – valamivel lejjebb: „*...tudom, hogy souany az en beszede kegyelmeteknel.*” A közgyűlések 1620-ra vonatkozó feljegyzései alapján azt is tudhatjuk, hogy a tanács a nehéz körülmények ellenére is a „magyarok” melletti kitartásra szólítja fel az aggodalmaskodókat: „*Mivel Magyarország összes királyi városa a magyarokkal tart, mi sem tehetünk másképpen.*”

Vinkler Bálint: Bethlen Gábor és Sopron kapcsolatáról

Ára: 400,-Ft

Soproni Szemle

2005. Negyedik szám

ötvenkilencedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.
Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.

További támogatónk:
Autoliv Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Hiller István, Kücsán József, Németh Ildikó,
Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár, Vass Balázs technikai szerkesztő

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs, Gömöri János
Hárs József, Jankó Ferenc, Kubinszky Mihály,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1800 Ft-ért.

Előfizetési díj 2005-re egy évre 1600 Ft, egyes szám ára 400 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban illetve a Nyugat-Magyarországi Egyetem Növénytan Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasföldszint) kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.).

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

Soproni Szemle

| 2005. negyedik szám

| ötvenkilencedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

A SZERKESZTŐSÉG: Beköszöntő	331
KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ: Sarkady Sándor 70 éves	332
KUBINSZKY MIHÁLY: Hárs József köszöntése	334

EMLÉKÜLÉS A SOPRONI SZEMLE ÚJRAINDÍTÁSÁNAK 50. ÉVFORDULÓJÁRA (1955–2005)

WALTER DEZSŐ: A Soproni Szemle jubileumára	336
HORVÁTH JÓZSEF: A Soproni Szemle és más helytörténeti folyóiratok jelentősége az országos történetírás számára	337
VARGA IMRÉNÉ: Heimler Károly szerepe a Soproni Szemle életre hívásában	345
DOMONKOS OTTÓ: Csatkai Endre és a Soproni Szemle	349
TURBULY ÉVA: Mollay Károly és a Soproni Szemle	352
GÖMÖRI JÁNOS: Régészeti témájú tanulmányok a Soproni Szemlében	359
SZENDE KATALIN: Középkor-tudományi írások a Soproni Szemlében	366
DOMINKOVITS PÉTER: Sopron vármegye történeti kutatása Szemlében	374
TÓTH IMRE: Modernkor-történet a Soproni Szemlében	380
KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ: A Soproni Szemle jelentősége az irodalomtörténet számára	386
NÉMETH ILDIKÓ: Oktatástörténeti cikkek a Soproni Szemlében	393
KÜCSÁN JÓZSEF: Néprajz a Soproni Szemlében	399
ASKERCZ ÉVA: Művészet- és kultúrtörténeti írások a Soproni Szemlében	404
KUBINSZKY MIHÁLY: Építés és építészet a Soproni Szemlében	408
JANKÓ FERENC: A Soproni Szemle tudománymetriai vizsgálata	411
KUBINSZKY MIHÁLY: Az emlékülés zárszava	430

Kedves Olvasóink!

Rendhagyó számot tartanak kezükben – olyat, ami ötven évenként egyszer jelenhet meg. Jelen számunk ugyanis nem a szokásos rovatokkal jelentkezik, hanem – két örömteli köszöntés mellett – teljes egészében a Soproni Szemle újraindítása fél évszázados jubileumának tiszteletére rendezett emlékülés előadásait teszi közzé. Bizonyára Önök közül is sokan jelen voltak, amikor 2005. szeptember 21-én ünneplők sokasága töltötte meg a soproni Vármegyeháza dísztermét, hogy visszatekintsünk folyóiratunk eddigi útjára. Walter Dezső, Sopron Megyei Jogú Város polgármesterének bevezető szavai után az előadók tisztelegtek a korábbi főszerkesztők – Heimler Károly, Csatkai Endre és Mollay Károly – emléke előtt, majd bemutatták, hogy mivel járultak hozzá a Szemle írásai az egyes tudományzakok műveléséhez. Zárásként a lap eddig megjelent összes évfolyamának tudománymetriai elemzése fogta össze a nagyívű áttekintést. Ezt a számvetést tárjuk tehát Olvasóink elé, abban a reményben, hogy segítségével ki-ki újra rácsodálkozhat korábbi izgalmas írásokra, és buzdítást kaphat Sopron város és Sopron vármegye múltjának alaposabb megismerésére. Ezt segíti az az öröndetes tény is, hogy az emlékülésre elkészült és immár mindannyiunk rendelkezésére áll a Soproni Szemle 2004-ig megjelent valamennyi számának teljes szövegét tartalmazó CD-ROM, amelyet a Soproni Levéltárban vásárolhatnak meg az érdeklődők. A CD megjelentetését a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Sopron városa és a Soproni Szemle Alapítvány támogatása tette lehetővé.

Rendhagyó számunknak rendhagyóak az illusztrációi is: az egyes írások után Anton Sigel (1763–1846) soproni témájú akvarelljeiből láthatnak válogatást. Ezzel – egy szám erejéig – megidézzük a Szemle korábbi szerkesztői, elsősorban Heimler Károly és Csatkai Endre idején követett gyakorlatot, amely sokszor a cikkek témájához szorosan nem kapcsolódó, de történeti érdekessége és esztétikai értéke alapján közlésre érdemes képekkel lepte meg az olvasókat. A művészt és újra felfedezett látképeit 2003. évi 3. számunkban Askercz Éva mutatta be. Megköszönjük a képeket őrző Soproni Múzeumnak, hogy lehetővé tette azok megjelentetését. Köszönetet mondunk továbbá mindazoknak, akik munkájukkal, támogatásukkal hozzájárultak az emlékülés sikeres megvalósításához: Sopron Megyei Jogú Városnak, a Soproni Városszépítő Egyesületnek, és végül, de nem utolsósorban a Soproni Levéltár munkatársainak, akik a szervezés és a gyakorlati lebonyolítás fáradságos munkáját végezték.

A Szerkesztőség

Sarkady Sándor író, műfordító, a Soproni Szemle szerkesztőbizottsági tagja 2005. március 7-én 70 éves lett. Életművének van egy kevésbé ismert területe, ez pedig a szerkesztői munka, az irodalomszervezés. A tudományszervezés ma már teljes embert kívánó diszciplína, Sarkady Sándor ezt a feladatot is beleépítette életművébe. Önvalomása szerint minden élet szolgálat! Ezért írta idősebb Verő József professzorról:

„Szárnyaló szabad elme voltál,
A szellem csak szabadon szolgál.”

Dobszóló című versében is e sorokat olvassuk: „Lobogni kell halálig.” Sarkady Sándor saját elvei szerint él. 1973-ban az *Érlelő* (a Győr-Sopron megyei fiatal költők antológiája) nőtt ki a keze alól, 1976-ban a Soproni Írók Antológiájában szólaltatta meg a Frankenburg Irodalmi Körhöz kötődő idősebb alkotókat: Becht Rezsőt, Berecz Dezsőt és „ellenzéküket”, a Nyugat 1927-es novellapályázatán győztes Molnár Józsefet. E kötet fontos párdarabja a magyar írók vallomásai Sopronról, *Vallomások egy városról* címmel (1978). (Ekkor még nem kaphatott helyet a kötetben az emigrációt választó Márai Sándor és Cs. Szabó László. A kötet teljesen elfogyott, bővített kiadása ma is időszerű lenne!)

Az irodalomszervező Sarkady legnagyobb léptékű vállalkozása egy antológia-sorozat, az 1978 óta megjelenő Soproni Füzetek eddigi 19 kötete. Ez a sorozat Sopron (és Magyarország) negyedszázadának irodalmi tükre. Sarkadynak mindig volt ereje a szabadon szolgáló szellem teljesítményeinek összegzésére. A kis példányszámban megjelent *Sopron és környéke* (1991) című antológia a régió történeti, gazdaságtörténeti, művészettörténeti teljesítményeinek hét évtizedét összegzi. Elkerülhetetlen feladat lesz a jövőben Sopron művelődéstörténeti lexikonjának összeállítása. Sarkady Sándor az *Aranykönyv* két kötetének (2000 és 2002) tanár- és tudós-portréiban ennek alapvető szócikkeit már elkészítette.

Évtizedek óta különböző folyóiratok szerkesztőségi tagja: 1964 és 1974 között az *Életünk*, 1975-től 1981-ig a *Műhely* rovatvezetője, 1990-től a Soproni Szemle szerkesztőbizottságában is helyet kapott. 1997-től a *VÁRhely* szerkesztőségének fontos személyisége. A folyóirat évenkénti négy számának „tisztaságát” az ő gondos szövegszerkesztése szavatolja. A kéziratok sorsát a beérkezéstől a lap megjelenéséig végig figyelemmel kíséri. Az irodalomszervező Sarkady Sándor a rá jellemző gondossággal oldja meg a helytörténeti feladatokat is. Ilyen könyve például az *Emléklap a soproni Széchenyi-szobor felújítására* című album 1997-ből. Megszövegezésében és nyomdászati megjelenésében is igényes kiadvány!

Ez a „szemlésző” felsorolás is igazolja: Sarkady Sándor „nemesen tékozló” egyéniség! Ha mérlegre tesszük szerkesztett köteteit és saját alkotásait, az egyik serpenyőben a felsorolt munkásság; a másikba saját gyermekvers-kötetét, a *Télkergetőt* (1989), az *Igazság pajzsával* (1991) és a *Gyöngyhimnusz* (1996) című vers- és műfordításköteteit tehetjük. Kétségtelen: a feladatvállalás (antológiák, szerkesztői munka) húzzák le az első serpenyőt!

A Soproni Szemlében megjelent írásaiban is a kortárs irodalom és képzőművészet szolgálata a domináns. Soruk „Az Ady-viták soproni visszhangja” (1969) tanulmánnyal kezdődik; Becht Rezsőt 1976-ban búcsúztatja, a *Soproni Füzetek*ben is ő adja közre Becht Rezső önéletrajzi dokumentum-regényét. „A mai Sopron irodalmi élete” (1978) összegző, mértékadó tanulmány. Említést érdemel emellett óvodapedagógus-szakírói munkássága is: számos tanulmánya jelent meg az Óvóképző Főiskola évkönyveiben. Fontos összegzés volt az 1993-ban megjelent *A Benedek Elek Óvóképző Főiskola* című tudományos emlékkönyv. (Társszerkesztője: M. Horváth Adrienn.)

Igazat kell adnunk Jánosz István költőnek, aki *Arcok, lelkek, álmok, versek* című tanulmánykötetében Sarkady Sándor költői alkotásainak gyakoribb megjelenését szorgalmazza! Szakítson ki magának „Egy kis független nyugalmat / Melyben a dal megfoghat”... Valljuk be azonban, hogy a tudományszervező, szerkesztő, szöveg-gondozó Sarkady Sándor munkásságára is nagy szükség van. Az *Aranykönyv* tanár- és tudósportréitól a *Laudatio Scarbantiae* (Sopron dicsérete) szövegének megírásáig vezet ez a fontos tevékenysége.

Sarkady Sándorral együtt mi is valljuk: „Minden élet szolgálat!” Kedves Barátunk! Adjon az Isten ehhez is elég erőt Neked! De ne feledd, a szolgálat mellett saját írói életműved további kiteljesedését is várjuk Tőled! Isten éltesse sokáig!

A Soproni Szemle régi munkatársa, sok érdekes helytörténeti írás szerzője és a lapnak évtizeden át fáradságos munkát végző olvasószervezője ez év október 17-én jó egészségben betöltötte 80. életévét.

Édesapja, Hárs György, a budapesti műegyetemen végzett építész volt, a két világháború között a modern építészet egyik úttörője Sopronban, akinek több jeles alkotása, többek között az Erzsébet utca és Kiss János utca sarkán álló többszekciós társasház, máig ékesíti a várost. Három fia közül ketten is apjuk nyomdokába léptek.

Hárs József – alapvetően humán beállítottsága ellenére is – a szakma műszaki oldalán találta meg helyét, s élete aktív munkavállalói szakaszában mindvégig egyetlen álláshelyen és munkakörben dolgozott, a Soproni Tervező Iroda statikai osztályán. Ez az állhatatos helytállás önmagában is kiemelkedő jellemvonás, elénk vetíti a megbízhatóságot, amelyre éppenséggel a helytörténeti írások alapját képező kutatásoknál és az utókor nemzedékeinek átadott ismereteknél nagy szükség van.

Hárs József figyelme már korán a klasszikus zene felé fordult, fiatal korában keresetének nagy hányadát hanglemezekre költötte, amikor a lemezjátszó volt még a zenei élet jeles alkotásainak egyetlen közvetítője a zenekedvelő otthonokban. Emlékszem azokra az estekre, amelyeken gyűjteménye ritka darabjainak élvezetét megszította egy szűkebb közönséggel. A hangversenyekről pedig kritikusan tudósított, ezzel indult meg kulturális irodalmi munkássága. Járt a levéltárba és a múzeumba, kutatott, gondolkodott, következtetett és megírta véleményét.

Autonóm módon választotta meg témáit; az elsők egyike a Sopron polgári társadalmát 1901-ben megrázó Baubank bukása volt. S az egyik témát követte a másik, mígnem sok-sok évtized kutatói munkájának sajátos műfajban közreadott kvintesszenciája, a Soproni olvasókönyv tavaly megjelenhetett. A válogatás találó, a közölt újság-kivonatokat városunk legújabbkori történetének hű keresztmetszetét adják. Ide mégsem ennek a kötetnek a dicsérete illik, sokkal inkább az a megállapítás, hogy ehhez a válogatáshoz a kötetben közölt adatanyag sokszorosának ismeretére volt szükség. Az életmű helytörténeti írásai egyébként is a legkülönfélébb témaköröket tárták fel: a soproni fényképészetet, az Ünnepi Heteket, a filmszínházak műsörtörténetét, és még olyan területekre is elvezették az író, mint egy szakácskönyvnek az annotált ismertetése. A soproni utcák elnevezéséről írott munkái, köztük a 2003-ban megjelent *Mesélő utcák Sopronban* című kötet pedig egyúttal történelemkönyv és nélkülözhetetlen helytörténeti segédlet. 1997-ban bizonyítékokkal szállt síkra a helytelen *Löver* kifejezésnek a visszaváltoztatására *Löver-ré*, erről írt munkája pályadíjat nyert.

A helytörténet-írói munkásságát szegélyezi, sőt koronázza a szépírói munka, amely ugyancsak széles skálán mozog: az útleírásoktól a színműig. *Túlélés* című drámáját 1999-ben a Temesvári Színház adta elő Sopronban. A Várhelyben megjelent a szabadságharcot követően Kufsteinben játszódó *Életre ítélve* című drámája, amelyet most készül az érsekújvári színház előadni.

Hárs József a Soproni Városszépítő Egyesület elnökségének tagja, ismereteit itt nemcsak az új utcanevekre tett mindig helytálló javaslataival kamatoztatja, hanem egyúttal a város kultúráját immár évszázados hagyománnyal támogató közösségnek aktív tagja.

Hárs József szülővárosához mindvégig hű maradt, nemcsak itt élt, de szinte minden munkája a városunkról szól, vagy a városhoz kötődik. Ezért is nyerte el 1994-ben a „Sopron Kultúrájáért”, majd 2002-ben a „Pro urbe” kitüntetését. Nyolcvanadik születésnapján Walter Dezső polgármester is köszöntötte. Ehhez csatlakozik most a Városszépítő Egyesület és a Soproni Szemle szerkesztősége.

EMLÉKÜLÉS A SOPRONI SZEMLE ÚJRAINDÍTÁSÁNAK 50. ÉVFORDULÓJÁRA (1955–2005)

WALTER DEZSŐ | A Soproni Szemle jubileumára

Tisztelt ünneplő Soproni Szemle!
Tisztelt Szerkesztőbizottság!
Tisztelt Hallgatóság!

Fél évszázad nemcsak egy ember életében nagy idő, hanem egy városéban is. 2005 szeptemberében azért gyűltünk össze a soproni Vármegyeháza dísztermében, hogy egy fél évszázaddal ezelőtti, immár történetinek számító eseményre emlékezzünk: a Soproni Szemle, Sopron város és Sopron vármegye helytörténeti folyóiratának újraindítására. Ez az évforduló egy folyóirat életében is sokatmondó. Elsősorban sokat mond a városról, annak kulturális igényéről, azokról a helytörténészekről, akik szívröviden viselik Sopron sorsát, fontosnak tartják a múlt történéseinek hű bemutatását, városépítő elődeink emlékének ápolását.

A város mindenkorai vezetése az elmúlt ötven évben hűséges maradt a Soproni Szemléhez. Politikai hovatartozásától függetlenül, a múlt őszinte feltárása, a helybeli lakosok lokálpatriotizmusának erősítése és a város országosan is egyedülálló gazdagságú történetének megismertetése érdekében mindig is támogatta a fennmaradását, a folyamatos megjelentetését. Így van ez a mostani időszakban, az én polgármesterségem idején is, és kezeskedem azért, hogy amíg befolyásom lesz a városi ügyek vitelére, ez így is fog maradni. Anyagilag támogattuk a Szemle eddigi évfolyamainak CD-n való megjelentetését is, hogy a folyóirat valódi értéke minél szélesebb körhöz eljuthasson.

Kívánom, hogy a folyóiratot kiadó Soproni Városszépítő Egyesület, a Soproni Szemle Alapítvány kuratóriuma, valamint a folyóirat szerkesztősége és szerkesztőbizottsága továbbra is sikeresen végezze munkáját, valamennyi olvasó meglelégedésére, és Sopron hírnevének gyarapítására.

Walter Dezső
Sopron Megyei Jogú Város
polgármestere

Amikor a konferencia szervezőinek számomra megtisztelő felkérése eljutott hozzám, és rövid töprengés után arra igent mondtam, elgondolkodtam azon: vajon tudok-e én a Soproni Szemléről újat mondani? A tervezett programot megismerve azután megnyugodtam: az utánam elhangzott 13 előadásból a jelenlévők alapos képet kaphatnak a folyóirat tartalmáról. Nekem tehát nem a Soproni Szemle bemutatása az elsődleges feladatom; sokkal inkább az, hogy e folyóiratot megpróbáljam elhelyezni megyénk sajtótörténetében, illetve az ország hasonló jellegű folyóiratainak sorában, továbbá az, hogy kísérletet tegyek jelentőségének érzékeltetésére.

Megyénk időszaki sajtójának számbavétele – több évtizedes csapatmunka után, amelyben a Sopron megyei anyag feltárásának nem könnyű feladatát Varga Imréné végezte el – néhány évvel ezelőtt fejeződött be; a „Győr-Moson-Sopron megye időszaki sajtójának bibliográfiája (1779–1995)” című munka¹ nem kevesebb, mint 1242 olyan újság, folyóirat és egyéb időszaki kiadvány adatait tartalmazza, amely a történeti Győr, Moson és Sopron vármegye, illetve a mai megye területén jelent meg a fentebb jelzett időhatárok között. Hol helyezkedik el ezek között a Soproni Szemle? Úgy vélem, két szemponttól mindenképpen szólnom kell: az egyik a folyóirat életkora, a másik az általa közvetített tartalom.

Mivel az emlékülés egy 59. évfolyamában járó folyóirat újraindulásának fél évszázados jubileumát köszöntötte, felmerülhet bennünk a kérdés: mit jelent egy időszaki kiadvány életében 59 év? Hány olyan újság vagy folyóirat volt eddig megyénk időszaki sajtójának történetében, amely ennél hosszabb ideig jelent meg? A fentebb említett sajtóbibliográfia munkálatai során szerzett tapasztalataimat felidézve úgy gondoltam: nem lehet túlságosan sok ilyen időszaki kiadvány, talán néhány tucatnyi. Azután a kötet alaposabb tanulmányozásához kezdtem, amelynek végén magam is meglepődtem: mindössze öt olyan kiadványt találtam a megyei sajtóbibliográfiában, mely 59 évfolyamnál hosszabb ideig tudott fennmaradni! Vagyis e tekintetben a Soproni Szemle már most az első hat között van megyénk időszaki sajtótermékeinek sorában! Ez már önmagában dicséretre méltó teljesítmény.

Érdeemes megnéznünk azt is, mely kiadványok előzik meg még jelenleg ebben a sorban! *A Magyarországi Papi Imaegyesület Értesítője* 1887-ben indult útjára és két rövid – de történelmi okokból érthető, 1919-1920-ban, illetve 1945-1946-ban történt – megszakítás után 1950-ben szűnt meg végleg;² azaz 60 évfolyamot ért meg, bár ezt a tény az utolsó évfolyamain már nem hangsúlyozta. Ez a kiadvány – amint azt címe is mutatja – nem a szélesebb közönség használatára készült; hasonlóan a *Reménysugár* című, *A Győri Kisebbségi Pápa-velde szorgalmi közlönye* alcímmel 1860-ban indított fo-

¹ Győr-Moson-Sopron megye időszaki sajtójának bibliográfiája (1779–1995). Szerk., bev.: Horváth József. Győr, Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, 2000 [2001]. 912 o., ill. (A továbbiakban: Sajtóbibliográfia.).

² Sajtóbibliográfia, 718. tétel (476-477. o.); a pontosság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy a folyóirat címe két ízben is változott: 1895-től *A Magyarországi Papi Imaegyesület és Eucharistia-Társulat Értesítője*, majd 1912-től megszűnéséig *Eucharisztikus Értesítő* címmel jelent meg.

lyóirathoz, amelynek utolsó számát 1923-ból sikerült fellelnünk, „63. évfolyam 4. szám” jelzéssel.³ A *Reménysugár* már csak azért sem juthatott el az olvasók nagyobb csoportjához, mert fennállásának teljes időtartama alatt megmaradt kéziratot lapnak!

Egyetlen mai megyei napilapunk, a *Kisalföld*⁴ „LX. évfolyam” jelzéssel jelenik meg ebben az évben, azaz éppenhogy megelőzi a Soproni Szemlét; a pontosság kedvéért meg kell azonban említenem, hogy induló száma 1956. november 8-án látott napvilágot, „1. évfolyam 1. szám” jelöléssel; 1959 végéig ezt a sorszámozást folytatta, 1960 januárjától viszont 16. évfolyamként kezdte számozni magát, ezzel előzményének ismerve el az 1945 szeptemberében indult szociáldemokrata *Győri Munkás*-t, illetve annak utódait: a *Győrmegyei Hírlapot* és a *Győr-Sopronmegyei Hírlapot*.⁵ Részben hasonlít ehhez megyénk jelenleg leghosszabb életű újságjának, a *Győri Hírlap*-nak az esete: az 1939-ben megszűnt lap utolsó évfolyamának számain „83. évfolyam” jelzés olvasható, pedig a *Győri Hírlap* 1886-ban indult csak útjára Szávay Gyula szerkesztésében!⁶ Az eltérés oka két, lapfúzió miatti évfolyamszámozás-változás: 1889 őszén az 1880-ban alapított *Hazánk*⁷ beolvadásával negyedikből 10. évfolyamába lép egyből a lap, mely 1896-ban az 1857 óta megjelenő *Győri Közlöny*⁸ is bekebelezi, így a 17. évfolyamból azonnal 40. évfolyamában lévőnek mondhatja magát – így jut el 1939-re a 83. évfolyamhoz. Míg az ötödik hosszabb életű lap az 1944 decemberében 77. évfolyamában megszűnő *Oedenburger Zeitung*, amely *Oedenburger Nachrichten* címmel indult 1868-ban, és 1879-ben változtatta meg nevét.⁹

Vagyis összegezve megállapíthatjuk: a Soproni Szemle jelenlegi koránál még idősebb öt megyénkbeli időszak kiadvány közül kettő szűkebb kör használatára készült, kettő az évfolyamjelölés-változtatásoknak köszönheti magasabb életkorát, egy pedig megváltozott névvel érte meg a magasabb évfolyamszámot – vagyis az indítása óta változatlan névvel és folyamatos évfolyamszámozással megjelenő Soproni Szemle e tekintetben megyénk leghosszabb ideje megjelenő időszak kiadványának mondható!

A másik lényeges kérdés: tartalmára nézve mely megyebeli folyóiratokkal áll „rokonságban” a Soproni Szemle? A megyei sajtóbibliográfia alapos áttanulmányozása után meg kell állapítanunk: nem sok ilyen jellegű időszak kiadvány látott napvilágot eddig megyénkben. Több tekintetben rokonaként említhetjük az 1861-ben Ráth Károly és Rómer Flóris által útjára indított *Győri Történelmi és Régészeti Füzetek* című kiadványt, amelynek 1869-ben – Ráth Károly hirtelen halála, illetve Rómer Flóris Pestre költözése miatt – történt megszűnéséig 16 füzete jelent meg.¹⁰ A két „tudós régiségbúvár” által szerkesztett folyóirat – melyet R. Várkonyi Ágnes az első hazai történettudományi szak-

³ Sajtóbibliográfia, 951. tétel (627-628. o.).

⁴ Sajtóbibliográfia, 610. tétel (413-415. o.).

⁵ Sajtóbibliográfia, 361. tétel (264-265. o.). Az 1945. szeptember 8-án megindult szociáldemokrata *Győri Munkás* és az 1946. december 1-jén indított kommunista *Győri Újság* egyesítéséből jött létre 1948. május elsejétől a *Győrmegyei Hírlap*, mely Győr, Moson és Sopron megyék egyesítése után, 1950. március 15-től *Győr-Sopronmegyei Hírlap* címmel élt tovább.

⁶ Sajtóbibliográfia, 338. tétel (246-249. o.).

⁷ Sajtóbibliográfia, 463. tétel (327-328. o.).

⁸ Sajtóbibliográfia, 349. tétel (254-256. o.).

⁹ Sajtóbibliográfia, 874. tétel (572-576. o.).

¹⁰ Sajtóbibliográfia, 391. tétel (282-283. o.). A kiadványról részletesebben ld.: Kanozsy Margit: A Győri Történelmi és Régészeti Füzetek (1861–1865). In: Arrabona 1. köt. Szerk.: Uzsoki András. Bp., 1959. 38-44.; Tóth László: A Győri Történelmi és Régészeti Füzetekről (1861–1868). In: Arrabona 26–30. köt. Szerk.: Dávid Lajos. Győr, 1991. 210-215. o.

folyóiratnak nevezett¹¹ – főként a forrásközlés terén alkotott maradandót; de a benne megjelent tanulmányok is fontos források a mai történeti kutatás számára. A meglehetősen széles tematikájú folyóirat nem akart helytörténeti kiadvány lenni; a forrásközlések és a tanulmányok egyaránt az ország szinte minden vidékével foglalkoztak.

Sokkal közelebb áll a most jubiláló folyóirathoz az 1930-ban elindított *Győri Szemle*, amely 1944-ben, a német megszállást követően szűnt meg, 15. évfolyamánál tartva.¹² A „Győri Szemle Társaság” folyóirataként induló, később „Negyedévi tudományos folyóirat” alcímmel és nem ritkán összevont számokkal megjelenő kiadvány – amint arról 1999-ben megjelent, Jászberényi Ferencné által összeállított repertóriumát¹³ lapozgatva is meggyőződhetünk – többszáz értékes dolgozatot közölt Győr, ill. Győr megye községeknek múltjával kapcsolatosan; emellett rendszeresen beszámolt a korabeli kulturális élet eseményeiről, és közölt szépirodalmat is. Nem szorítkozott azonban „helyi” tárgyú dolgozatok közlésére: helyet kaptak oldalain más jellegű munkák is.

A *Győri Szemle* tehát azon – akkor még „más megyebeli” – időszaki kiadványok sorában említhető, amelyek részben mintául szolgálhattak a Soproni Szemle elindító számára. Érdemes tehát egy pillantást vetnünk arra is: más megyékben milyen hasonló jellegű kiadványok láttak napvilágot akkortájt? E tekintetben érdemes utalnom a Soproni Szemle 2004. évi számaiban olvasható „Szemlék szemléje” sorozatra, melyben négy – címében a „Szemle” megjelölést viselő –, jelenleg is élő folyóirat mutatkozott be. Gunst Péter rövid írásából megtudhattuk, hogy a jelenlegi, 1993-ban indult *Debreceni Szemle* „tulajdonképpen folytatása az 1927–1944 között e néven megjelent folyóiratnak, amelyet akkor a debreceni egyetem adott ki”.¹⁴ A *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* elődjének a *Szabolcsi Szemle* című folyóiratot tekintik szerkesztői, „amelyet 1934-től a nyíregyházi Bessenyei Kör adott ki 10 éven keresztül azzal a céllal, hogy a szépirodalmi, kritikai, társadalmi és művészeti folyóirat révén bemutassa a szabolcsi kultúrát”.¹⁵ Az 1998-ban elindított *Pécsi Szemle* című várostörténeti folyóirat szerkesztői ugyan csak öt évi munkájukról számolhattak be, de rangos elődökre – így az 1908 és 1930 között a Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület által kiadott *Értesítőre*, valamint az 1935-től 1943-ig megjelent *Pannonia* című, számos értékes várostörténeti tanulmányt is közlő évnegyedes folyóiratra – azért ők is hivatkozhattak.¹⁶ A négy bemutatkozó folyóirat közül a Gyurácz Ferenc főszerkesztő által bemutatott¹⁷ *Vasi Szemle* áll a legközelebb – és nem csupán földrajzi tekintetben – a Soproni Szemléhez, hiszen az 1933-ban útjára indított *Folia Sabariensia* a következő évtől már *Vasi Szemle* címmel jelent meg; 1944-ben történt felfüggesztése után 1958-ban folytatta megjelenését, amely folyamatos azóta is.¹⁸

¹¹ R. Várkonyi Ágnes: A pozitívista történetiszemlélet a magyar történetírásban. Bp., Akadémiai Kiadó, 1973. II. köt. 272. o.; idézi: Tóth László i. m. 211. o.

¹² Sajtóbibliográfia, 382. tétel (277-278. o.).

¹³ Jászberényi Ferencné: A Győri Szemle (1930-1944) repertórium. Győr, 1999.

¹⁴ Gunst Péter: Szemlék szemléje II. Bemutatkozik a Debreceni Szemle, SSz. 58. (2004) 193.

¹⁵ Galambos Sándor: Szemlék szemléje IV. Bemutatkozik a Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, SSz. 58. (2004) 406-408.

¹⁶ Márfi Attila: Szemlék szemléje I. Bemutatkozik a Pécsi Szemle. A várostörténeti folyóirat első öt évről (1998–2003). SSz. 58. (2004) 85-88.

¹⁷ Gyurácz Ferenc: Szemlék szemléje III. A Vasi Szemle. SSz. 58. (2004) 298-300.

¹⁸ A *Vasi Szemle* történetével kapcsolatos szakirodalom meglehetősen bőséges; ld. pl.: Kuntár Lajos: Vasi Szemle kontra frottó Kő (Adalék a vasi irodalom századeleji történetéhez). *Életünk*, 1997. 8. sz. 884-904.; Nagy Éva: A Vasi Szemle első tizenegy éve. *Vasi Szemle*, 1993. 1. sz. 4-6.; Kiss Gyula: A Vasi Szemle újraindulása (1956–1959). *Vasi Szemle*, 1978. 3. sz. 321-329.

„A Vasi Szemle annak a kulturális pezsgésnek a szülőtte, amely a két világháború közötti időt a magyar szellemi élet nagy korszakává tette...” – kezdi a Soproni Szemle-beli bemutatkozását Gyurácz Ferenc főszerkesztő.¹⁹ Megállapításával egyet kell értenünk, hiszen azt a többi bemutatkozó is alátámasztotta: az 1930-as években rangos helytörténeti folyóiratok jelentek meg Debrecenben, Pécsen, Nyíregyházán, de Győrött, és még több más településen is. E sorban említhető pl. az 1931-ben Marosi Arnold múzeumigazgató szerkesztésében napvilágot látott *Székesfehérvári Szemle* is, amely havonta megjelenve „elsősorban régészeti feltárások eredményeiről tudósított, de találhatunk benne községtörténeti adatokat, kultúrára, irodalomra és művészetre vonatkozó írásokat, múzeumi értesítőt, kisebb közleményeket, hivatalos tudósításokat tartalmazó rovatokat is”;²⁰ 1934-től *Dolgozatok Székesfehérvár és Fejér megye életéből* alcímmel negyedévenként, majd még ritkábban jelent meg a szerkesztő 1939-ben bekövetkezett haláláig, a Fejérmegyei és Székesfehérvári Múzeumegyesület kiadványaként. Nem maradhat ki a felsorolásból a *Pannonhalmi Szemle* sem, mely 1926-tól negyedévenként, majd 1936-tól évenként ötször jelent meg. 1944 októberében történt megszűntéig;²¹ bár kifejezetten helytörténeti folyóiratnak aligha nevezhető, számos e szempontból hasznosítható tanulmány látott benne napvilágot, kiváló bencés kutatók tollából. Soproni hatása pedig – a bencések ottani működése révén – joggal feltételezhető. És ha már előzményekről, mintákról, hatásokról szólunk, érdemes megemlítenünk a Sopron földrajzi közelségében, de a határ túlsó oldalán megjelenő *Burgenländische Heimatblätter* is, hiszen a 2005. évben megjelenő számain a „67. Jahrgang” évfolyamjelölés olvasható...

Az említett példák közül egyértelműen kitűnik: az 1930-as évek második felében számos jó példa állhatott a Soproni Szemlét elindító soproni lokálpatrióták előtt; bizonyosan ösztönzően hatott Heimler Károlyra és lelkes társaira, hogy a szomszédos megyeszékhelyek lapjai közül a *Győri Szemle* a nyolcadik, a *Vasi Szemle* a negyedik évfolyamába lépett már azidőtájt. Ahogy Mollay Károly később megfogalmazta, „a legtagabb értelemben vett helytörténeti folyóirat lebegett szemük előtt”;²² ez egyértelműen kitűnik az induló számhoz írt szerkesztőségi beköszöntőből is: „Sopron és Sopron vármegye multjának minden gazdagságát, jelenének problémáit, jövőjének lehetőségeit, a város és a megye történetét, művészetét, kultúráját, szociográfiáját, nyelvi és néprajzi sajátosságait akarjuk ezeken a lapokon összegyűjteni”.²³ Hogy mit tettek ezért a folyóirat szerkesztői, hogyan tudták megvalósítani az induláskor megfogalmazott célkitűzéseket, azt a jelen folyóiratszám további írásai részletesen bemutatják; magam tanulmányom hátralévő részében a Soproni Szemle jelentőségéről szeretnék néhány – esetleg szubjektív – gondolatot megfogalmazni, amelyek bennem könyvtárosként és kutatóként munkám során kialakultak.

Hogy a győri Kisfaludy Károly Megyei Könyvtárban hányan használják a Soproni Szemlét, arról konkrét adatokkal nem szolgálhatok: a friss számok levehetőek a szabadpolcra, de a bekötött évfolyamokat sem kell raktárból felkérni. Azt viszont el-

¹⁹ Gyurácz Ferenc i. m. 298.

²⁰ Csurgai Horváth József: Székesfehérvár történeti irodalmának áttekintése, 59. In: Uő: „... dicsőség helyén emelkedő emlék”. Székesfehérvár, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára, 2002. 51-75.

²¹ Sajtóbibliográfia, 904. tétel (600-601. o.).

²² Mollay Károly: A régi és az új „Soproni Szemle”, SSz. 9. (1955) 5-12. (itt: 5.).

²³ Beköszöntő, SSz. 1. (1937) 1-2.

mondhatom, hogy magam gyakran veszem kézbe – konkrét kutatási céllal – köteteit; és ha odamegyek érte a polchoz, ott gyakran hiányos a sorozat – annak jeleként, hogy a hiányzó köteteket valaki éppen használja. És bevallhatom azt is: számos tanulmányt használtam már fel kutatásaim során a Soproni Szemlében megjelentek közül: legyen itt elegendő – mivel történelemről, néprajzról mások még szólnak – az értékes sajtótörténeti dolgozatokra utalnom, amelyek közül többet hasznosíthattam a megyei sajtóbibliográfia elé írott történeti vázlat²⁴ elkészítésekor. De lelkesen használom a folyóiratban napvilágot látott könyv-, könyvtár- és nyomdászattörténeti tanulmányokat is, amelyekből ugyancsak jónéhány található az 59 évfolyamban.

Felmerülhet a kérdés: kihasználják-e az olvasók, kutatók a Soproni Szemle gazdag tartalmában rejlő lehetőségeket? Hozzájutnak-e a számukra fontos tanulmányok bibliográfiai adataihoz? Felhívják-e figyelmüket a folyóiratban „rejtőzködő” írásokra? Ezen kérdéseket vizsgálva két szempontot szeretnék kiemelni. Az egyik: hogyan kereshető vissza az egyes számok tartalma? A Soproni Szemle indulásától kezdődően készített éves tartalomjegyzékeket, amelyek nagyban megkönnyítették az egy-egy évfolyamon belüli keresést; az idő múltával azonban az egyre gyarapodó évfolyamokon belül már egyre inkább szükségessé vált nagyobb időszakot átfogó segédlet készítése. Az első tíz évfolyam repertórium 1957-ben elkészült és megjelent;²⁵ a folytatás azonban a közelmúltig váratott magára. Most a CD-ROM elkészültével megoldódott ez a fontos probléma: az 1937 és 2004 közötti évek teljes anyaga immár hozzáférhető – ez felbecsülhetetlen segítséget jelent könyvtárosnak és kutatónak egyaránt, és bizonyosan hozzájárul majd a Soproni Szemle intenzívebb használatához. (Persze annak is volt előnye, hogy – repertórium nem lévén – keresélnem kellett a kötetekben; így gyakran bukkantam rá olyan jól hasznosítható írásokra is, melyeket egyébként aligha kerestem volna.)

A használó szempontjából lényeges kérdés az is: mennyire kerülnek be a folyóiratban megjelent cikkek az adott földrajzi egység vagy szakterület bibliográfiába? Magam az előbbi irányában vizsgálódva két bibliográfiát vettem kézbe és számoltam össze: hány tétel került be a Soproni Szemle írásai közül? A *Győr-Sopron megyei helyismereti irodalom (1867–1980)* című, Jászberényi Ferencné által összeállított, 1981-ben megjelent válogatott bibliográfia²⁶ összesen 873 tételt tartalmaz; közülük 93 dolgozat a Soproni Szemlében jelent meg, amit meglehetősen magas számnak kell tartanunk. (Megjegyzem: az *Arrabona* című múzeumi évkönyvben megjelent tanulmányok közül ugyanennyit számoltam össze.) A másik a *Rábaköz* című, Gáll Mária által összeállított, 1986-ban Csornán megjelentetett válogatott bibliográfia²⁷ volt: az ebben felsorolt 410 tételből 58 a Soproni Szemle közlése volt, ami – tekintettel arra, hogy a tételek között az önállóan megjelent munkák voltak többségben – nagyon magas arány; egyben jó bizonyítéka annak is, hogy a folyóirat a megye egészének bemutatását vállalja fel, nem korlátozódik Sopronra és környékére.

Izzgatott továbbá az a kérdés is: mennyire hasznosították a Soproni Szemlében megjelent írásokat a helytörténeti kutatók? Az 1990 és 2002 közötti bő évtizedben

²⁴ Vö.: Sajtóbibliográfia, 792-796.; pl.: Varga Imréné: Adalékok a Sopronban és Sopron megyében megjelent magyar nyelvű újságok történetéhez. SSz. 22. (1968) 155-160.; Bertalan Judit: A soproni német nyelvű sajtó történetéből. SSz. 50. (1996) 39-50.

²⁵ A Soproni Szemle tartalomjegyzéke (1937–1944, 1955–1956). SSz. 11. (1957) 335-352.

²⁶ Győr-Sopron megyei helyismereti irodalom (1867–1980). Összeáll.: Jászberényi Ferencné. Bp., 1981. 93.

²⁷ Rábaköz. Helyismereti-helytörténeti bibliográfia. Válogatás (1985). Szerk.: Gáll Mária. Csorna, 1986.

Győr-Moson-Sopron megyében 61 „falumonográfia” jelent meg: közülük 29 egykori Sopron megyei települések múltját mutatta be.²⁸ Levettem néhányat a polcra és megnéztem, irodalomjegyzékében található-e Soproni Szemlében megjelent írások. Kelemen István 2001-ben megjelent Fertőhomok-monográfiájának²⁹ irodalomjegyzékében a 118 tételből 16, Varjú Sándor *Nagycekn gazdasági néprajza* című 1998-ban megjelent munkájában³⁰ a 82 tételből 8 a Soproni Szemléből származott. Mikó Sándor 1998-ban kiadott nagylózi kötetének³¹ 378 jegyzetéből 15 hivatkozik Soproni Szemle-tanulmányra; Czinger András 2001-ben napvilágot látott Zsira-monográfiájának³² 152 tételes felhasznált irodalom-jegyzékéből 21 származik a Soproni Szemléből; Baranyai Lenke *Kultúrtörténeti böngésző a Rábaköz és Beled történetéhez* című 2000-ben kiadott kötetének³³ 188 tételes irodalomjegyzékében 11 tétel képviseli a folyóiratot; Katona Imre csapodi kötetének³⁴ 10 oldalas jegyzékében 31 Soproni Szemle-beli dolgozatot számoltam össze. Hárs József fertőrákosi kötetében³⁵ 37 ilyen tételt találtam, a Briber József és Pájer Imre által jegyzett sopronhorpácsi kiadványban³⁶ 13-at. De be kell valljam, voltak kevésbé sikeres „fogásaim” is: Lajber Imre fertőszéplaki,³⁷ Rozsonits Géza fertőszentmiklósi³⁸ és Szalay Béla dőri³⁹ kötetében egyetlen ilyen tételt sem találtam. Pájer Imre bodonhelyi dolgozatában⁴⁰ egyet, a Szabó István és Csiszár Attila által jegyzett babóti kiadványban⁴¹ hármat, Böhm András ágfalvi kötetében⁴² ötöt, Csiszár Attila hőveji munkájában⁴³ hatot, Rozsonits Géza *Petőháza krónikája* című posztumusz kötetében⁴⁴ hetet... Összességében tehát azt mondhatom: a falutörténetek készítőinek jelentősebb része forgatta a Soproni Szemle évfolyamait, és talált is bennük számára hasznosítható tanulmányokat – bizonyítva ezzel azt, hogy a folyóirat kikerülhetetlen forrás és egyben óriási segítség a megye településeinek történetével foglalkozó kutatók számára!

Hogy mit „hozhat ki” a Soproni Szemle gazdag kincsesbányájából egy „profi kutató”, azt véleményem szerint jól példázza Szende Katalin *Otthon a városban* című, „Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen” alcímű, 2004-ben megjelent munkája:⁴⁵ ennek irodalomjegyzékében 410 tételt számol-

²⁸ Vö.: Horváth József: „Falumonográfia” Győr-Moson-Sopron megyében 1989–2002. In: Acta Papensia, 3. évf. 2003. 1-2. sz. 33-68.

²⁹ Kelemen István: Fertőhomok 1274–2001. Bp., Croatica Kht, 2001. 267-274.

³⁰ Varjú Sándor: Nagycekn gazdasági néprajza. Sopron, 1998. 167-171.

³¹ Mikó Sándor: Nagylózs – egy Sopron környéki falu története. Nagylózs, 1998. 254-264.

³² Czinger András: Egy Répce menti település, Zsira község története. Zsira, Zsira Község Önkormányzata, 2001. 247-252.

³³ Baranyai Lenke: Kultúrtörténeti böngésző a Rábaköz és Beled történetéhez. Sopron, Szerzői kiadás, 2000. 290-293.

³⁴ Katona Imre: Csapod. Falu a történelem sodrában. Csapod, 2003. 447-459.

³⁵ Hárs József: Fertőrákos. Bp., Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., 2000. 182-188.

³⁶ Briber József – Pájer Imre: Sopronhorpács. Bp., Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., 2000. 176-183.

³⁷ Vö.: Lajber Imre: Fertőszéplak község története. (A kezdetektől a II. világháborúig.) Fertőszéplak, (Polgármesteri Hivatal), 1993. [38]-[43].

³⁸ Vö.: Rozsonits Géza: Fertőszentmiklós rövid története és látnivalói. [Fertőszentmiklós, 1992]. 76. o.

³⁹ Vö.: Szalay Béla: Otthonunk, Dör. Szemlények Dör község múltjából, történetéből, a közelmúlt eseményeiből. Győr, Hazánk Kiadó, 1994. 127. o.

⁴⁰ Pájer Imre: Bodonhely. Falutörténeti vázlatok. Bodonhely, 2000. 63.

⁴¹ Szabó István – Csiszár Attila: Babót. Fejezetek egy rábaközi falu történetéből és néprajzából. Babót, 2002. 95-97.

⁴² Böhm András: Ágfalvi mozaik – Agendorfer Mosaik. [Sopron, Patriot Kiadó, 1996.] 172.

⁴³ Csiszár Attila: Hővej. Fejezetek a falu történetéből és néprajzából. Hővej, Hővej Község Önkormányzata, 2004. 231 o.

⁴⁴ Rozsonits Géza: Petőháza krónikája. Sopron, Edutech Kiadó, [1997]. 102-103.

⁴⁵ Szende Katalin: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Bp., MTA Történettudományi Intézet, 2004. 245-271.

hatunk össze; közülük 39 a Soproni Szemlében jelent meg. Ezt az arányt már csupán a témának az alcímből is kitűnő szerteágazó voltára tekintve is kiemelkedőnek kellene mondanunk; de méginkább az, ha figyelembe vesszük, hogy a tételek csaknem fele külföldi szakirodalom – azaz a magyar nyelvű, hazai megjelenésű tanulmányok csaknem egyötödét a folyóiratból idézhette a szerző!

Hogy ezt egy PhD-disszertáció szerzője megtehesse, az mindenképpen a folyóirat dicséretét jelenti; és egyben azt is, hogy a tartósan magas színvonalú vidéki helyörténeti folyóiratokban megjelent írások is beépülhetnek az „országos történetírás” eredményeibe. Ezen a kérdésen töprengve levettem a polcra néhány „vaskosabb”, összefoglaló jellegű munkát: találkozik-e bennük a Soproni Szemlére történő hivatkozásokkal? Felütöttem pl. a tíz kötetes *Magyarország története 1526–1686* közötti kötetét:⁴⁶ a „Források és feldolgozások” című fejezethez csatolt rövidítések jegyzékében örömmel fedeztem fel a Soproni Szemle rövidítését is, nyilván annak jeleként, hogy a közel 130 oldalas annotált irodalomjegyzékben – amelynek tüzetesebb átböngészésére idő hiányában nem vállalkozhattam – többször is hivatkoznak e folyóiratban megjelent tanulmányokra. Hasonló tapasztalatokat szereztem például a nyolc kötetes *Magyar néprajz* köteteinek irodalomjegyzékeit⁴⁷ böngészve is; bevallom: a Domonkos Ottó által szerkesztett *Kézművesség*-kötet mellett még másik kettőbe is belenéztem biztonság kedvéért. A példák sora még nyilván folytatható lenne, de talán az elmondottak is meggyőzően bizonyítják: a Soproni Szemlében megjelent írások legjobbjai figyelembe veszik összefoglaló munkák elkészítésénél is.

Hogy ez így van, ahhoz persze az is kellett, hogy évtizedeken keresztül kiváló szerzők sora írjon rendszeresen a folyóiratba – belenéztem hát néhány személyi bibliográfiába is. Csatkai Endre bibliográfiáját – amelyet Környei Attila állított össze⁴⁸ – a Soproni Szemle közölte két részletben, példás gyorsasággal, egy évvel a szerkesztő-múzeumigazgató halála után. A terjedelmes összeállítás többször volt már nagy segítségemre: legutóbb nemrégiben egy kutatónak sikerült vele örömet okoznom, aki jegyzetei között megtalálta egy Csatkai-cikk fénymásolatát, amelyre egykoron elfelejtette felírni, honnan másoltatta... Mollay Károly publikációinak – amelyeknek egy jelentős hányada szintén itt jelent meg – jegyzékét⁴⁹ ugyancsak a folyóirat közölte; de itt jelent meg Környei Attila bibliográfiája is.⁵⁰ Házi Jenő munkáinak jegyzéke⁵¹ viszont a születésének centenáriuma szerkesztett emlékkönyvben látott napvilágot; a 114 tételből harmincat a Soproni Szemle tett közzé. Bár ez az arány sem lenne elhanyagolható, érdemes figyelniük arra: a publikációk közül 36 még a Soproni Szemle indulása előtt jelent meg, továbbá arra, hogy 1973 után Házi Jenő már nem publikált a folyóiratban; így az 1937 és 1973 között megjelent 68 dolgozatához érdemes viszonyítanunk az itt megjelent harmincat!

⁴⁶ Vö.: Magyarország története 1526–1686. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál; szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1985. 1748. o.

⁴⁷ Magyar néprajz nyolc kötetben. Anyagi kultúra 2. Kézművesség. Főszerk.: Domonkos Ottó. Szerk.: Nagybáky Péter. Bp., 1991. 780. o.

⁴⁸ Környei Attila: Csatkai Endre irodalmi munkássága. I-II. In: Soproni Szemle, 25. évf. 1971. 1. sz. 66-75. o.; 2. sz. 145-165. o.

⁴⁹ Mollay Károly irodalmi munkássága. In: Soproni Szemle, 47. évf. 1993. 403-422. o.; kiegészítést ld.: Soproni Szemle, 51. évf. 1997. 198. o.

⁵⁰ F. Bárczi Éva: Környei Attila irodalmi munkássága (1964-1999). In: Soproni Szemle, 54. évf. 2000. 3. sz. 217-223. o.

⁵¹ Horváth Zoltán: Házi Jenő élete és munkássága. In: Házi Jenő Emlékkönyv. Szerk.: Dominkovits Péter, Turbulay Éva. Sopron, 1993. 9-26. o.

A bibliográfiák kapcsán még egy – számomra könyvtárosként és kutatóként egyaránt fontos – sorozatra kell utalnom: ez pedig a „Sopron bibliográfiája a ... évre” sorozata. A hosszú ideig Hiller István által egyedül,⁵² majd Mastalírné Zádor Mártával közösen, később az utóbbi által egyedül jegyzett bibliográfia igen hasznos segédeszköz a kutatás számára, hiszen évenként 20-25 sűrűn teleírt oldalán soproni vonatkozású bibliográfiai tételek ezreit találhatjuk.⁵³

Összefoglalva mit mondhatok tehát a Soproni Szemle jelentőségéről? A folyóirat eddig megjelent 59 évfolyama fantasztikus forrás a Sopronnal és Sopron megyével foglalkozó kutatók számára! Tapasztalataim szerint – amint az talán az elmondottakból is kiderül – sokan forgatták haszonnal már eddig is. Biztos vagyok abban, hogy a CD-ROM elkészülte – amely 1937–2004. évi számok teljes anyagát tartalmazza – újabb lendületet ad használatának. Kívánok a főszerkesztőnek és a szerkesztőbizottság tagjainak sok erőt az eddigiekhez hasonlóan eredményes folytatáshoz!

* * *

Anton Sigel: Pestis oszlop a Mihály kapu előtt, 1831. Akvarell, toll.
A Szépművészeti Múzeum letétje. Ltsz.: K.2001.7

⁵² Hiller István 1970-től 1976-ig egyedül jegyezte e bibliográfiát, 1977-től Mastalírné Zádor Mártával együtt készítették Hiller István haláláig.

⁵³ Ld. pl.: Mastalírné Zádor Márta: Sopron bibliográfiája a 2001. évre. In: Soproni Szemle, 57. évf. 2003. 1. sz. 85-110. o.; Uő.: Sopron bibliográfiája a 2002. évre. In: Soproni Szemle, 58. évf. 2004. 2. sz. 197-215. o.

Heimler Károly 1877. október 18-án született Sopronban, régi polgári családból. Apja gabonakereskedő volt. Az elemi elvégzése után az evangélikus líceumba járt, és ott érettségizett 1896-ban. Érettségi után a 11. közös vadászrezdében mint önkéntes szolgált egy évet. A katonaság után jogi tanulmányait Budapesten, Pozsonyban és Kolozsvárott végezte, ahol jogi diplomát szerzett. 1905. július 8-án lépett be a városi rendőrséghez mint alkapitány.¹ 1908-tól 1921-ig, a rendőrség államosításáig rendőrfőkapitány, majd a városon kívül másfelé minőségben dolgozott. 1925-től 1937-ig, nyugdíjazásáig Sopron város főjegyzője és az árvaszék elnöke volt.² Nyugdíjazásakor Sopron város közgyűlése szolgálati idejéhez az 1921. évi soproni népszavazás körül kifejtett tevékenységéért két teljes évet számított hozzá.³

Már 1906-ban bekapcsolódott a Soproni Városszépítő Egyesület munkájába, ahol 1914-től az elnöki tisztet töltötte be. Neki köszönhető, hogy az első világháború alatt és az azt követő nehéz években az egyesület hiánytalanul folytathatta működését.⁴ Elnöksége idején minden olyan ügyel foglalkozott, ami Sopront előbbre vitte. Szülővárosa szolgálatába állította minden tudását, műveltségét, emberszeretét. 1903-tól 1919-ig szabadkőműves, a soproni Széchenyi Páholy tagja.⁵ Az evangélikus egyházközösségnél mint presbiter is mozdító és tervező egyéniség volt.⁶ Az 1920-as és '30-as években az Evangélikus Ifjúsági Egyesület választmányi tagja,⁷ majd 1937-ben megválasztják a Soproni Protestáns Egyesület elnökének⁸ 1943-ban agyvérzést kapott, félig lebénult, de betegsége szellemét nem akadályozta meg abban, hogy tovább tervezgessen. Tervei nem válhattak valóra, mert 12 évi betegsége után 1954. szeptember 7-én elhunyt. Vagyonának nagy részét közérdekű célra hagyta. Három évtizeden át szolgált városát és fejtett ki sokoldalú tevékenységet. Az utókor maradandó emléket állított neki azzal, hogy utcát neveztek el róla.

Heimler Károly 1937-ben egy folyóirat megvalósítását indítja el. Célja a múlt ápolása, Sopron régi értékeinek bemutatása. Mint a Soproni Városszépítő Egyesület elnöke az 1937. március 5-i választmányi ülésen vetette fel először a Soproni Szemle indításának gondolatát. A választmány elé terjesztette, hogy Sopron kulturális életében hiányt jelent az, hogy még nincsen olyan folyóirata, amely kizárólag csak soproni és sopron megyei vonatkozású dolgozatokat közölne. Azzal, hogy nincsen szemléje, lemaradt az olyan városok mögött, ahol már régen életre hívták folyóiratukat: Szom-

¹ Szabó Jenő: A Soproni Városszépítő Egyesület Története 1869–1984. Klny. Sopron, 1983–84.

² Soproni Levéltár (a továbbiakban: SL) XXI/504. Polgármesteri Személyzeti iratok. Törzslap; Soproni és Sopronmegyei fejek. Sopron, 1930. 75.

³ SL. Közgyűlési jegyzőkönyv (a továbbiakban: Kgy. jkv.) 14713/196. kgy. 1936. okt. 3.

⁴ SL. X/226. Soproni Városszépítő Egyesület (a továbbiakban: SVE) iratai. 1928. évi évi jelentés.

⁵ Leitner József: Heimler Károly és a Soproni Városszépítő Egyesület. SSz. 9 (1955) 13.

⁶ Hanzmann Károly: A Soproni ág. hitv. Evangélikus egyházközösség története 1900–1950. II. kötet. Sopron, 2003. 326.

⁷ Soproni Evangélikus Levéltár (a továbbiakban: SEL) Soproni Protestáns Egyesület jkv. 1937. május 14.

⁸ SEL. Egyesületi iratanyag.

bathely (Vasi Szemle, 1934), Győr, Pécs, Miskolc. Heimler Károly úgy gondolta, hogy ezt a mulasztást pótolni kell, „mert nincs még egy ilyen vidéki város, amelynek oly kulturális múltja és jelene volna, mint Sopronnak, és egy sem, ahol oly tudós kör állana e célra rendelkezésre. Ebben a nemes versenyben nem szabad lemaradni.”⁹

A kezdeményező elhatározás lebonyolítása az egyesületre hárult. Elgondolása szerint *Soproni Szemle* cím alatt egy tudományos jellegű folyóiratot akart megjelentetni, amely a legszélesebb körben általános irányvonalat képviselné. Felölelné az összes tudományokat és minden szakmára kiterjedne, kizárólag soproni és sopronmegyei dolgozatokat közölné. Az önálló tanulmányokon kívül külön rovatban tervezte lehozni a Sopront és a megyét tárgyaló könyvismertetéseket, eseményeket, megemlékezéseket csak elhaltakról, statisztikai adatokat, bibliográfiát. Ezekkel akarta elérni azt, hogy a lap változatos legyen és olvasmányos azok számára is, akik a komoly tanulmányokért nem lelkesednek. A cikkeket pedig régi illusztrációkkal egészítik ki. Úgy gondolta, hogy külön súlyt kell fordítani a tetszetős, ízléses megjelenésre, amihez a fejlett soproni nyomdaipar készen állt.

Az elnökség a lap felelős szerkesztőjévé az egyesület elnökét, Heimler Károlyt választotta, a szerkesztőbizottságba pedig a következőket kérték fel:

Becht Rezső író;

Dr. Csatkai Endre művészettörténészt;

Dr. Freiburger József újságíró;

Dr. Gombocz Endrét, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóját, az MTA levelező tagját, egyetemi tanárt és nyelvészt;

Dr. Házi Jenő főlevéltárost, a Katolikus Konvent elnökét;

Lauringer Ernő főrealiskolai és múzeumi igazgatót, tanügyi főtanácsost;

Leitner József ev. líceumi tanárt;

Dr. Mihályi Ernő bencés tanárt, művészettörténészt;

Németh Sámuel ev. líceumi tanárt és igazgatót;

Dr. Payr Sándor ev. teológiai tanárt, történészt;

Dr. Ruhmann Jenő ev. líceumi tanárt és igazgatót;

Dr. Romwalter Alfréd egyetemi tanárt, az MTA levelező tagját;

Storno Miksa építési vállalkozót;

Sümeghy Dezső megyei főlevéltárost, történészt;

Dr. Szenci Vilibáldot, Sopron város főjegyzőjét;

Dr. Thirring Gusztávot, a KSH igazgatóját, egyetemi tanárt, az MTA tagját, a hazai turizmus úttörőjét, a Magyar Turista Egyesület megalapítóját, akit 1932-ben Sopron díszpolgárává választották;

Dr. Varga Lajost, a biológiai tudományok doktorát, MTA levelező tagját, a Soproni MTA Talajbiológiai Kutató Laboratórium igazgatóját;

Dr. Vendl Miklós egyetemi tanárt, az MTA és a Szent István Akadémia tagját.

⁹ SL. X/226. SVE. 1937. március 5-i jkv.

A választmány az elnök javaslatát elfogadta és a folyóirat megindítását elrendelte.¹⁰ Az egyesület titkára is beszámolt a történekekről. Közli, hogy a választmány is elismerte egy tudományos folyóirat hiányát, ami miatt sok soproni szerző kénytelen volt más városok folyóiratában közölni cikkét.¹¹ A Soproni Szemle létrehozására a szerkesztőség megkezdte a működését s ígéretük szerint a lap hamarosan az olvasókhoz kerül. A titkár felhívta a tagok figyelmét arra, hogy támogassák a lapot szellemi és anyagi tekintetben, hogy a város méltó legyen régi hírnevéhez.

A Soproni Hírlap 1937. március 9-i cikkében olvashatjuk, hogy a Soproni Városszépítő Egyesület 73 éves fennállása során számtalan esetben tapasztalhattuk a vezetőség kezdeményezését. Ez történt most is, amikor a Szemle megindítását elhatározták. A cikk írója szerint itt az ideje, hogy Sopron, a kimeríthetetlen anyaggal bíró város végre rendelkezzen egy olyan folyóirattal, amely kultúrrangjához méltóan gyűjti és tükrözi értékeit. Megpendítette azt is, hogy netán a Szemle nem lesz nyereséges, amennyiben kevés lesz az előfizető. Ugyanezen a napon a Sopronvármegye című újság hasonlóan vélekedett a megindítandó folyóiratról és hozzátette, hogy ez év tavaszán indul a lap, negyedévenkénti megjelenéssel, méltó külsővel.

Heimler Károly nagy szívóssággal és szervezőkészséggel, gondosan megtervezve kezdte meg a munkát. Olyan helytörténeti folyóiratra gondolt, amely Sopron és Sopronvármegye múltjának minden gazdagságát, jelenét, problémáit, jövőjét, történetét, művészetét, kultúráját, szociográfiáját, nyelvi és néprajzi sajátosságait gyűjti egybe. Storno Miksa javaslatára 1937. május 15-én jelentette meg a Soproni Szemle első évfolyamának első füzetét a felkért szerkesztőbizottság több-kevesebb támogatásával. Különösen Csatkai Endre, Mollay Károly és Storno Miksa segítette őt. A folyóirat köré gyűjtötte azokat, akik közönségnevelésre vállalkoztak, és az ifjabb nemzedéket is, akiknek tudományos pályakezdésükhöz adott publikálási lehetőséget.¹²

Az 1937. május 15-én megjelent első füzet (első és második szám együtt) így köszönti az olvasót: „bízó szívvel, de egyben a soproni ember hagyományos megfontoltságával indítjuk el ezt a lapot, abban a meggyőződésben, hogy arra szükség van.”¹³ Gyűjtőlencse akart lenni, amely egyesíti a Sopronnal és Sopron megyével foglalkozók gondolatait, munkájuk eredményét. A lapban a 18 szerkesztőbizottsági tag közül tizenkettőnek a tanulmányát olvashatjuk. A könyvismertetés és bibliográfia mellett képeket találunk Sopron múltjából.

A Sopronvármegye című lap 1937. május 27-i számában azt írta: „Örömmel vesszük kezünkbe az első füzetet, amelynek ízléses formája is megnyerő.” Dicséri Becht Rezső „az én városom” pompás cikkét. „Lélekkel s szerető szívvel mártott tollal” írt a költő a városról. Thiring Gusztáv, Sopron régi szerelmese, a múlt fáradhatatlan kutatója az első népszámlálásról, Varga Lajos és Mike Ferenc a Fertő halászatát dolgozta fel, Csatkai Endre hűen önmagához tengernyi adatot szolgáltatott, Lauringer Ernő a Sopronban talált capitoliumi triász ismerteti, s a lelet tudományos jelentőségét világítja meg. Storno

¹⁰ SL. X/226. SVE. 1937. március 9. jkv.

¹¹ U.o. titkári jelentés 1937. május 1.

¹² Mollay Károly: A régi és új Soproni Szemle. SSz. 9 (1955), 6.

¹³ Soproni Szemle 1937. Beköszöntő.

Pál szép tollrajzai díszítik a füzetet. A komoly kezdet nagyon biztató volt és remélték, hogy a Szemle Sopron kulturális életének meghatározó tényezőjévé válik.

Az újság csupán hat szerkesztőbizottsági tag munkájáról irt. A további hat „belső” szerző sorában Gombocz Endre Kitaibel Pálról; Házi Jenő a Schlippergasseról; Németh Sámuel „Csavaros érem a líceumban” címmel; Payr Sándor a Zinzendorf és Sinzendorf grófokról; Romwalter Alfréd a római kori sajtolt üvegről és téglákról; Vendl Miklós egy római kemenceboltozat tégláiról. A füzetben még az alábbiak tanulmányát olvashatjuk: Breuer Györgyét a Sopron megyei madárvártákról; Csipkés Kálmánét a soproni órakiállításról; Kapi-Králik Jenőét a Stark-féle virginálkönyvről; Kárpáti Sándorét a népdalgyűjtésről; Maár Károlyét Rov váráról; Soós Imrét a Sopron megyei középbirtokosokról a 16. században; Szádeczky-Kardoss Elemérét Zsira környékének geológiájáról.¹⁴

Fertsák Jenő törvényhatósági bizottsági tag az 1937. október 12-i városi közgyűlésen Dr. Heimler Károly ny. főjegyző érdemeinek elismerését terjesztette elő. Egyik érdeméül a Soproni Szemlét hozta fel, amely messze földön hivatva a város szépségeit hirdetni a művelt közönség körében. Az elnöklő főispán örömmel mondta ki határozatát, amely szerint a közgyűlés Heimler Károlynak a Soproni Szemle, Sopron város topográfiája és Sopron város szabályrendelet-gyűjteményének összeállításában kifejtett munkájáért hálás köszönetét fejezte ki.¹⁵

Az évente négyszer megjelenő folyóiratnak már az első év után nagy volt az erkölcsi sikere, és a tudományos körök is elismeréssel fogadták. Pedig kezdetben sokan kétkedtek abban, hogy ingyen cikkekkel meg lehet-e tölteni a Szemlét – ugyanis a szerzőknek nem tudtak fizetni munkájukért. Ennek ellenére sikerült mindig elegendő írást összegyűjteni. Ha szükséges volt, a nyomdaköltséget Heimler Károly maga fedezte.¹⁶ Később a város, a vármegye, és több esetben adakozók is hozzájárultak a költségekhez. Szükség is volt a támogatásra, mert az egyesület 1939-ig már 1000 P-t ráfizetett a folyóirat kiadására. Az elnök szerint „ezt az összeget nem szabad sajnálni a Szemlétől, mert fontos kultúrmunkát töltött és tölt be, amit a sok elismerés is bizonyít.”¹⁷ A soproni múlt feltárását és megőrzését szolgálta az is, hogy régi városi krónikákat, naplókat közölt le a lap.

A Soproni Szemle tudományos folyóirat igényével indult, és a soproniak és Sopron megyeiek szülőföldszeretetére épült. Mint ilyen hirdette és hirdeti ma is, hogy ezt a lapot „minden áldozattal és az erők összefogásával fenn kell tartani.”¹⁸

¹⁴ Soproni Szemle 1937. 1-2. sz.

¹⁵ SL. Közgyűlési jkv. 1937. október 12.

¹⁶ Mollay K.: i.m. 5.

¹⁷ SL. X/226. SVE. 1939. május 11. jkv.

¹⁸ SL. X/226. SVE. 1938. május 14. jkv.

A Soproni Szemle első korszakában (1937–1944) kezdettől a szerkesztőbizottság tagja volt Csatkai Endre. Ekkor már húsz éves eredményes kutatói múlt állt mögötte. Az 1917-ben írott, „Pár szó Sopron szépségeiről” című cikke¹ olyan életprogramot fogalmazott meg, amelyben a helytörténetírás elsőrangú helyet kapott. A bécsi és a budapesti egyetemen végzett művészettörténeti tanulmányai, majd 1926-ban megvédett „Kazinczy és a művészetek” c. doktori disszertációja új szemléletét, széleskörű érdeklődését és felkészültségét bizonyította.² Kiváló lehetőséget kapott Kismartonban, ahol a vagyonos műgyűjtő Wolf Sándor tudományos könyvtárát rendezhette, gyarapíthatta. A gyűjtemény tárgyaiból kiállításokat rendezett 1926 és 1937 között. Jelentős terepmunkát végzett a műemlékekben gazdag Kismartonban, Ruszton és környékén, a bécsi Dagobert Frey kezdeményezésére. Közös munkájuk eredményeként jelent meg 1932-ben az első burgenlandi műemléki topográfia.³ A *Sopronvármegye* című napilapban százával tett közzé kisebb-nagyobb cikkeket, amelyek mindig hiteles levéltári vagy irodalmi adatokra támaszkodtak. Életmű-bibliográfiáját halála után Környei Attila állította össze, részben Csatkai Endre saját feljegyzései alapján.⁴

1937-ben tehát olyan tudományos múlttal és vértetéssel került a szerkesztő-bizottsághoz, amelyhez hasonlóval Sopronban csak Házi Jenő főlevéltáros rendelkezett. Heimler Károly teljes bizalmát élvezte, hiszen a folyóirat munkatársai közül a legtöbb cikke neki jelent meg az első nyolc évfolyamban. Ezek száma hetvenhét, benne Sopron megye kastélyairól írott sorozatával, amely már jelentős anyaggyűjtés is volt a majdani topográfiahoz. Az osztrák Anschluss után már Sopronban lakott egészen 1944-g, amikor is munkaszolgálatra hívták be. Az 1937–1944 közötti évek az anyaggyűjtés, a levéltári kutatás, ismeretterjesztő kurzusok évei voltak. Tudományos könyvtárát és jegyzeteit, Házi Jenő főlevéltáros javaslatára – a városi vezetés hozzájárulásával –, a Soproni Levéltár fogadta be és mentette meg.⁵

A II. világháború után Csatkai Endre került a múzeum élére. Az 1949. évi 13. tvr. alapján megindultak a múzeumi és műemlékvédelmi kutatások. Korábbi tudományos eredményei alapján kapott megbízást munkatársaival a *Sopron és környéke műemlékei* című topográfia megírására. Az eredmény országra szóló volt, követendő példaként szolgált. Dercsenyi Dezső és Csatkai Endre munkájukért megosztott Kosuth-díjban részesültek.⁶

A Soproni Szemle újjáélesztésében múlhatatlan érdemei voltak. Látva a folyóirat anyagi nehézségeit, már előre bejelentette, hogy egy évig lemond szerzői tiszteletdíjáról, s szerkesztői honoráriumát sem vette fel az első két évben.

¹ Pár szó Sopron szépségeiről. *Sopronvármegye* 1917. IX. 11.

² Csatkai Endre: *Kazinczy és a művészetek*. Bp., 1983.

³ André Csatkai – Dagobert Frey: *Österreichische Kunsttopographie*, Band XXIV. Wien, 1932.

⁴ Környei Attila: Csatkai Endre irodalmi munkássága. *SSz.* 25. (1971) 66-75, 145-165.

⁵ Soproni Levéltár. XXVIII/13.1 (Soproni Szemle levelezése)

⁶ Csatkai Endre – Dercsenyi Dezső (szerk.): *Sopron és környéke műemlékei*. Budapest, 1953.

A Szemle szerkesztése nagy kihívás volt számára, hiszen itt teljesíthette ki az 1917-ben felvázolt életprogramját, hogy a tudományok széles körét művelő kutató és egyben tudományszervező legyen. A soproni és a magyar múzeumok munkatársi gárdájának három generációjával építette kapcsolatait és nevelte a negyedik generációt is. Segítette az ifjak első szárnypróbálgatásait, mindenkit buzdított kisebb-nagyobb témák kutatására és megírására. Bennük látta a Soproni Szemle jövődő munkatársi gárdáját. Mindig is büszke volt tanítványaira. Egy 1963-ban írott feljegyzésében olvashatjuk, hogy az újjáéledt Soproni Szemle 1955–1963 közötti nyolc évfolyamának 150 munkatársából csak 26 azon személyek száma, akik a Heimler-korszak folyóiratának is szerzői voltak, a többi az ő kapcsolatainak, nevelő munkájának eredményeként lett a lap munkatársa.

A Soproni Szemle újjáéledésének küzdelmeit az 50. évforduló alkalmára írott cikkünkben már bemutattuk.⁷ Mégis meg kell ismételni itt is, hogy legfőbb támaszai voltak: Bognár Dezső, Mollay Károly, Mollay János, Tárczy-Hornoch Antal, Takács Endre, Gyulay Zoltán, Verbényi László, akik szerzőként is, és a napi nehézségek megoldásában is segítségére voltak. A politikai jellegű viták mellett a tudományos kérdésekben is rendkívüli diplomáciai érzékkel járt el, békéltető, türelemre intő közbenjárását bizonyítja a Soproni Szemlével kapcsolatos levelezés több ezer tételes gyűjteménye, amelyet a Soproni Levéltár őriz.⁸ De magánlevelezésének több tízezer darabja is tudományos értékkel bír, tudományszervező munkájáról, de a Soproni Szemlével kapcsolatos véleménycseréről is.⁹ Neki köszönhető, hogy a visszavonultságban élő Házi Jenő 1956-ban ismét bekapcsolódott a Soproni Szemle munkájába. Az 1956–1973 közötti időben 33 cikke jelent meg a Szemlében. (Kevesen tudják, hogy Csatkai Endrének házasságkötése alkalmával Házi Jenő volt a násznagya.)

Csatkai Endre a Soproni Szemle 1955–1970 közötti számaiban összesen 222 tanulmányt, cikket, nekrológot, könyvismertetést jelentetett meg. Többször támadták is ezért az első években, mondván, hogy „teleírja” a folyóiratot. Természetesen sokan nem is sejtették, hogy ha az egyes rovatokban szükség volt kisebb közleményekre, azokat milyen gyorsan elkészítette. A támadások miatt időnként „L. E.” (László Ernő) néven írt, s eme álnévvel, illetve monogrammal harminchat közleménye jelent meg.¹⁰

A legtöbb gondja a nyomdákkal volt. Győrben és Sopronban egy-egy szám szedése, tördelése, korrigálása két-három napig tartott. De az időszakosan jelentkező papírhiány, a gyenge minőség, a klisék készítése, majd a nyomás hibái mind-mind megkeserítették az életét. Ezekhez járult még a Lapkiadó Vállalat bekapcsolódása a Soproni Szemle megjelentetésébe, és a Hírlapterjesztő Vállalat erősen bírálható munkája. Mindezek többször okozták az előfizetők számának visszaesését, és nehéz volt újabbak szerzése.

Gondja volt a Szemle illusztrációira, képanyagára is. A címlapot még Ágoston Ernő festőművész tervezte, de a végleges formát már Sterbenz Károly készítette el. Az egyes rovatok fejléceit és záró grafikáit ugyancsak Sterbenz Károly rajzolta meg a szerkesztő

⁷ Domonkos Ottó: A Soproni Szemle 50 éve I. SSz. 59 (2005) 3-26.

⁸ Soproni Levéltár XXVIII/13, 1-3.

⁹ Soproni Múzeum, Helytörténeti Gyűjtemény.

¹⁰ I. m. 49-50.

kívánsága szerint. A fotók egy részét Diebold Károlytól rendelte a Szemle. Az új felvételek, reprodukciók százait Adorján Attila készítette a múzeum laboratóriumában. A Heimler-korszak megmentett kliséi is többször megjelentek a lapban.

Csatkai Endre 1963 nyarán vonult nyugdíjba. Akkor csak egy másodállás volt vállalható a nyugdíj mellett. Választás elé került, hogy a múzeum tudományos tanácsadója legyen, vagy pedig a Soproni Szemle szerkesztője. Ez utóbbit választotta. Az 1960-as évek második felében a burgenlandi rádióval megélénkültek Csatkai Endre kapcsolatai. Egyik találkozásuk 1970. március 11-re volt megjelölve, három órára. Már napokkal előtte beszélt róla, izgalomba hozta a nagyobb riportnak szánt találkozó. Ez a feszült várakozás látszott rajta utolsó közös ebédünk alkalmával, a Városi Tanács étkezdéjében. A délutáni találkozás közben felállt, hogy egy könyvet hozzon a riport témájához, de összecsuklott. Özvegye elbeszéléséből tudjuk, hogy utolsó szavai: „Es ist meine Ende” voltak. Másnap, március 12-én hunyt el a Soproni Kórházban.

Sopron Város Tanácsa saját halottjának tekintette. 1975-ben választotta a Tanácsülés „Sopron Város Díszpolgára”-i közé. Egy rövid mondatba összefoglalva azt mondhatjuk, hogy élete és halála volt a Soproni Szemle.

Anton Sigel: Bánfalvi részlet a Mária oszloppal, évsz. n. Akvarell, toll.
A Szépművészeti Múzeum letétje. Ltsz.: K.2001.9

Az 1990-es évek elején találkoztam személyesen a névről és munkáiból már korábban ismert tudóssal, akiről egyetemi éveim alatt a német tanszék kiemelkedő tudású és szigorú professzoraként hallottam. A Soproni Szemle szerkesztése és a levéltárban akkoriban útjára indított forráskiadvány-sorozat révén közeli munkakapcsolatba kerültünk. A személyes találkozások, a közös munka során hamar megtanultam becsülni fáradhatatlan munkabírását, fiatalos szellemét, erkölcsi és szakmai következetességét.

Az évtizedek során Mollay Károly tanárként, nyelvészként, történészként és szerkesztőként rendkívül sokszínű életművet épített fel, amelyből ez alkalommal a Soproni Szemléhez fűződő sok évtizedes kapcsolatát szeretném kiemelni. Az anyaggyűjtés során többek között felhasználtam Jankó Ferenc néhány adatát,¹ valamint Domonkos Ottónak a Szemle 2005. évi 1. számában megjelent, a folyóirat 1955. évi újraindulásával foglalkozó tanulmányát.² Mollay Károly főszerkesztői levelezése sajnos csak töredékesen, az 1990–93 közötti évekre vonatkozóan került be a levéltárba. Mivel a vaskos dosszié kérésére 2014-ig kutatási korlátozás alá esik, adatait nem tudtam felhasználni. Ha a teljes levelezés hozzáférhetővé válik, bizonyos, hogy számos új információval szolgál majd a cikk tárgyára vonatkozóan. Nagyon informatív volt a Soproni Szemle már levéltárban őrzött iratai között Csatkai Endre és Mollay Károly levelezése az 1950-es évek közepétől az 1960-as évek végéig.³

A fontosabb életrajzi adatok ismertetése mellett arra kívánok kitérni, mit jelentett a Soproni Szemle számára Mollay Károly az 1937 és 1997 között eltelt 60 évben. Milyen szerepet játszott történeti és módszertani munkák szerzőjeként, az újraindítás kezdeményezőjeként és egyik motorjaként? Hogyan segítette Csatkai Endrét annak főszerkesztősége alatt, végül, de nem utolsósorban pedig hogyan határozta meg személyisége a Szemle arculatát, tartalmát az évtizedek során? Természetes, hogy e hatás főszerkesztősége éveiben volt a legmarkánsabb.

Néhány életrajzi adat Mollay Károlyról: 1913. november 14-én született, soproni iparos-paraszti családból. Anyanyelve német volt, magyarul az óvodában tanult meg. A kétnyelvűség, a nyelvjárások ismerete a későbbiekben a nyelvész számára felbecsülhetetlen értékű adomány volt. Hat évtizeden keresztül „szolgált vissza” sokszorosan e támogatást útra bocsátó közösségének – folyamatos figyelme, helytörténeti, nyelvtörténeti munkái, tanítványai, s nem utolsó sorban a Soproni Szemle 25 éves szerkesztése révén. Hogy utóbbi mekkora folyamatos készenlétet, időt és energiát igénylő vállalkozás volt, kívülálló számára nehezen felmérhető.

Édesapja, a vasárugyár géplakatosja nem élte túl a háború első évét, édesanyja örkölt földjein és szőlőiben gazdálkodva nevelte fel árván maradt fiait, Jánost és Károlyt. Az elemi iskolát a soproni Széchenyi István Reálgimnázium követte. Mollay Károly tehetsége több, egymástól távol eső területen is megmutatkozott. Kitűnő matematikus és fizikus, Horváth József rajziskolájának tehetséges növendéke volt. Végül

¹ Lásd Jankó Ferenc cikkét jelen számunkban: A Soproni Szemle tudománymetriai vizsgálata (1937–2004).

² Domonkos Ottó: A Soproni Szemle 50 éve. A folyóirat újraindítása 1955-ben. SSz.59. (2005) 3-26.

³ SL XXVII/13. 1-3d.

a kitüntetéses érettségit követően 1932-ben az Eötvös Collegiumba jelentkezett német–francia szakra.

1937-ben szerzett diplomát, majd egy évvel később bölcsészdoktori oklevelet. Disszertációját a soproni családnevekről írta. 1940-ig gyakornok, majd tanársegéd az egyetemen, később gimnáziumi tanár Salgótarjánban, Pestszentlőrincen, Budapesten. 1941-től a Teleki Intézet munkatársa, 1942-től egykori intézetében, az Eötvös Collegiumban tanít. 1944-ben egyetemi magántanári képesítést szerzett német nyelvtudományból a budapesti egyetemen, a miniszteri megerősítés azonban a háborús események miatt elmaradt.

1944 májusában a galíciái frontra került. 1945-ben Ausztriában szovjet fogságba esett, ahonnan 1948 karácsonyán érkezett haza. Kisebb kitérők után 1954-től nyugdíjazásáig az ELTE német tanszékén docens, majd 1977-től egyetemi tanár. Régi német irodalmat, német leíró nyelvtant és nyelvtörténetet adott elő. 1960-ban kandidátusi, 1975-ben akadémiai doktori fokozatot szerzett, 1971 és 76 között tanszékvezető volt. Nyelvtörténeti munkásságának csúcsa akadémiai doktori értekezése, az 1982-ben nyomtatásban is megjelent *Német-magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig* című munkája volt.

1984-ben, 71 évesen vonult nyugdíjba, az egyetemen és az Eötvös Collegiumban azonban a 90-es évek derekáig megtartotta történészek és levéltárosok számára német paleográfiai óráit. A soproni városi kancellária középkori német nyelvű anyagának vizsgálata során vált a korai újfelnémet paleográfia nemzetközi híru szakértőjévé. 1962-től vezette a *Magyarországi korai újfelnémet szótár* munkálatait – nem rajta múlt, hogy a vállalkozás a mai napig nem látott napvilágot. Publikációinak száma meghaladja a 300-at.⁴

Helytörténeti irányú kutatásait elmondása szerint a soproni családnevekről írott disszertációja indította el. Ismernie kellett hozzá ugyanis az egyes családok történetét, amelyekhez várostörténeti kérdéseket kellett megoldani. A nyelvtudóst szülővárosa iránti szeretete Sopron története és a Soproni Szemle felé fordította, tudományos munkásságának és alkotói energiáinak jelentős részét áldozta e tárgyra. A soproni helytörténetírás legidősebb feladatának egyrészt a forráskiadást, másrészt az egyes források feldolgozását tartotta. Sopron az egyetlen hely Magyarországon – mondta –, ahol a szinte teljességében fennmaradt iratanyagnak köszönhetően a középkortól kezdve feltárható egy város történetének legapróbb részletei. E feltárásban országnrészt vállalt.

A helytörténész Mollay Károlyt Környei Attila méltatta a Soproni Szemle hasábjain.⁵ Az ő helytörténeti életműve – írta Környei – nem egyszerűen rövidebb, vagy hosszabb tudományos súlyú dolgozatok közzétételét jelentette, hanem életcél és annak megvalósítását. Azon kevés szaktudós közé tartozott, aki pályafutása legelején tudott magának részletes életprogramot, tudományágának fejlődési irányvonalat

⁴ Turbuly Éva: Mollay Károlyra emlékezve SSz. 51. (1997) 193–198. Az életrajzi adatok forrásai: Mollay Károly életrajza 1969. november, kézirat; Mollay Károly: Anyanyelvi önéletrajzom: Anyanyelvünk vonzásában Nyelvtudósok, nyelvészek és nyelv művelők Győr-Moson-Sopron megyében Győr, 1997., 134-136; Hiller István: Mollay Károly 70 éves SSz. 37. (1983) 325-327; Mollay Károly: Ajánlás: Sopron és környéke 1922–1990 Korrajz és családi lexikon Főszerkesztő: Sarkady Sándor, Mécs László Lap- és Könyvkiadó Bp, 1992, 7–13; Mollay Károly: Amikor a Kaukázusban orvos voltam: Soproni Füzetek 1993 (Szerk.: Sarkady Sándor) 231-266.

⁵ Környei Attila: Gondolatok a helytörténész Mollay Károlyról SSz. 51.(1997) 199-203.

adni. Nagyon korán, 1938/39 során jelentette meg Maár Károllyal közösen a Soproni Szemle hasábjain két részben ma is alapvető munkáját, „A soproni és Sopron megyei helytörténetírás módszere s feladatai”-t, majd 1943-ban a folytatást „Újabb szempontok a helytörténetírás műveléséhez” címmel.⁶ 1939-ben fiatal tudósként Belitzky János megyetörténeti munkáját bírálva bátran kiállt elvei mellett, leszögezve, hogy a helytörténet nem az országos történet lecsapódása, célja nem annak példákvaló illesztésével, sem a kisebb-nagyobb helyi események, források kicsempégetése. Megvannak a maga sajátos, külön feladatai, amelyeket a forrásanyag lehető legteljesebb feltárásával kell a lehető legmagasabb tudományos színvonalon megoldani, hogy aztán eredményeivel beépülhessen a nemzeti történelembe, formálva, pontosítva azt. Vallotta, hogy a helyismeret, helytörténet művelése nem egyes emberek, hanem munkaközösségek feladata kell, hogy legyen. Egy ilyen munkaközösség lehetőségét látta az előző évben megindult Soproni Szemle körül, hova Heimler Károly hívta meg munkatársnak. A kérdés élete végéig foglalkoztatta, ezt mutatja késői közleménye, a Helytörténetírás Kinek? Minek?, amely a levéltári délutánok 1993-ban tartott nyitól előadásának nyomtatásban megjelent változata volt.

Helytörténeti munkásságának meghatározó részét a Soproni Szemle hasábjain publikálta. Nem lehet azonban említésen kívül hagyni a Csatkai–Dercsényi féle topográfiába⁷ írt város- és megyetörténeti összefoglalóját, ami ma is megkerülhetetlen alapmű a kutatók számára, Kottanner Jánosné emlékiratait⁸ és élete utolsó éveiben a *Sopron város történeti forrásai* sorozat három kötetét, az *Első telekkönyvet* (1480–1553), *Moritz Pál kalmár üzleti könyvét* (1520–1529), valamint *Hans Seyfridt házipatikáját és ecetes könyvecskéjét* (1609–1633).⁹

A folyóirat munkatársi gárdájának, majd szerkesztőbizottságának a kezdetektől meghatározó személyisége volt. Első közleménye 1938-ban jelent meg Adalékok Sopron régi helyrajzához címmel, utolsó nagylélegzetű tanulmánya, az Egy évtized soproni külkereskedelmének társadalomtörténeti háttere (1483–1489) 1995-ben. Utoljára az 50. évfolyam beköszöntő szavait olvashattuk tőle 1997-ben. A 60 éves aktív jelenlét, a 25 éves főszerkesztőség, az összességében 1070 oldalt, 254 közleményt felölelő írásos publikáció tette Mollay Károlyt szerzőként és szerkesztőként egyaránt – Jankó Ferenc szavaival – a Soproni Szemle történetének valószínűleg örökre legmeghatározóbb alakjává. A fiatal tanár aktivitását, egyben megbecsültségét jelezte, hogy Verbényi Lászlóval együtt neve hamarosan állandó munkatársként jelent meg, majd 1943-tól mindketten a szerkesztőbizottság tagjai lettek. Számos kisebb-nagyobb cikk, recenzió jelent meg tollából. Szerzőként elsősorban Sopron és a vármegye középkori, kora-újkorai társadalom- és településtörténete foglalkoztatta, emellett módszertani ke-

⁶ SSz. 2. (1938) 273–288., 3. (1939) 17–23. és 7. (1943) 161–170.

⁷ Mollay Károly: A vármegye történeti vázlata 1848-ig (Különös tekintettel Sopron és a megye műemlékeire) 37–95. In: Magyarország műemléki topográfiája II. kötet, Győr-Sopron megye műemlékei I. rész Sopron és környéke műemlékei szerk. Dercsényi Dezső, írták: Csatkai Endre et al. Bp., 1953., 1956⁷

⁸ A korona elrablása: Kottanner Jánosné emlékirata 1439–1440. Bp. 1978. 106.

⁹ Első telekkönyv/Erstes Grundbuch 1480–1553. Sopron város történeti forrásai A/sorozat 1. kötet Sopron, 1993. (1994) 235., Das Geschäftsbuch des Krämers Paul Moritz/Moritz Pál üzleti könyve 1520–1529. Sopron város történeti forrásai B/sorozat 1. kötet Sopron, 1994. 99., Hausarznei-und Essigbüchlein von Hans Seyfridt/Hans Seyfridt házipatikája és ecetes könyvecskéje 1609–1633. Sopron város történeti forrásai B/sorozat 2. kötet Sopron, 1995. 139.

retet kívánt nyújtani a helyörténetírás számára. Több vitát indított el a lap hasábjain, szinte minden jelentősebb tudományos vita a személyéhez kötődik. Ilyen volt a már említett Belitzky-féle, a vármegye középkori története kapcsán, amely komoly sértődést váltott ki a megye vezető köreiből, az Ódenburg-vita 1955-56-ban, a helyrajzi neveink védelméről szóló a 60-as évek második felében. Végül a 90-es évek fordulóján a címervitában is véleményt nyilvánított.

Főszerkesztőként sokáig „csak” könyvismertetéseket publikált. Ennek két oka lehetett. Egyrészt nem tartotta etikusnak, hogy szerkesztőként saját munkáival töltse meg a Szemlét, másrészt erre az időszakra esett egyetemi tanszékvezetősége, akadémiai doktori disszertációjának elkészítése. E munka részeként publikálta a 60-as évek végén „Többnyelvűség a középkori Sopronban” című többrészes tanulmányát. A nagy számú könyvismertetés, bírálat is szorosán hozzátartozott a már említett életprogram megvalósításához, melynek egyik fontos célkitűzése volt a helyi, honi és külföldi szakirodalom naprakész nyilvántartása. Nagyon komolyan vette ezt a feladatot. Bírálatai soha nem maradtak formálisak, gyakran önálló kis tanulmánnyá váltak.¹⁰ Csaknem valamennyi tartalmazott tárgyi-módszertani kiegészítéseket.

Főszerkesztőként 1977-ben jelentkezett először hosszabb tanulmánnyal a három középkori városházáról. Érdeklődésének sokszínűségét jelzik cikkei az olasz művelődési kapcsolatokról, zenetörténeti témáról, Kőszeg 1532. évi ostromáról. Nyugdíjba vonulását követően a tanulmányok száma megszorodott. Ennek oka, hogy több ideje szabadult fel soproni témái számára, másrészt szerepet játszhatott benne az a 80. születésnapja alkalmából készült interjúban említett gondolat, mely szerint: „Koromnál fogva azonban nagy tervek már nem szöhetnek. Mivel az idő véges, az apróbb eredményeket máris publikálom, azért, hogy valami legalább meglegyen. Egy csomó dolog van készülöben...”¹¹ Az „apróbb” eredmények ebben az esetben olyan tanulmányokat jelentettek a Szemle hasábjain, mint a Kovácsok utcája topográfiaja három vaskos fejezete, és a már említett „Egy évtized külkereskedelmének társadalomtörténeti háttere”.

Visszatérve a Szemle sorsához, Mollay Károly nevéhez fűződik újraindításának felvetése is 1953-ban, a SÜH keretében szervezett nyári egyetem várostörténeti előadásán. Csatkai Endre emlékezik meg arról, hogy „Mollay Károly egy előadásában oly meggyőző erővel szállt síkra mellette, hogy a hallgatóság percekig tüntetett az eszme megvalósításáért; meg is volt az eredménye, a városi tanács végrehajtó bizottsága vette kezébe az ügyet és 1954 közepén a Szemle újjászervezését megkezdte.” Amikor 1955 elején valóssá vált a veszély, hogy egy Győr-Sopron megyei kulturális folyóirat elindításával akarják megtorpedózni a már sínen levő Szemlét, az ő utánajárásával sikerült a végleges engedély-okiratot kijárni.¹²

Neve leendő főszerkesztőként is felmerült. Az illetékesek választása azonban előbb Peéry Rezsőre, végül Csatkai Endrére esett. A Szemle körüli csatározások, intrikák, amelyek testvérét, a szervezésben aktív szerepet játszó Jánost is érintették, nem akadályoz-

¹⁰ Környei A.: i. m. 201.

¹¹ G. Szende Katalin: „Én most is minden nap Sopronban vagyok...” Születésnap beszélgetés Mollay Károssal: SSz. 47. (1993) 296-305.

¹² Domonkos O.: i. m. 4., 14-16.

ták meg Mollay Károlyt abban, hogy segítse, támogassa az új főszerkesztő munkáját, akihez azonos szakmai és erkölcsi alapelveken nyugvó szeretetteljes barátság kötötte. A zavartalan együttműködés meggyőző bizonyítéka, hogy már az első számban olvasható volt „A régi és az új Soproni Szemle” címmel elemző, a szerkesztők és a leendő szerzők számára egyaránt irányt és programot mutató cikke arról, milyennek képzelet el az újrainduló folyóiratot. Csatkai Endrével folyamatos, heti levelezésben álltak. Leveleikből kiderül, hogy gyakorlatilag minden cikket, a szerkesztés, nyomtatás és terjesztés során felmerült összes problémát megbeszéltek. Mollay tárgyilagos, kimerítő elemzést, kritikát adott a megjelent számokról, valódi és egyenrangú társa volt a főszerkesztőnek a másfél évtizedes közös munka során. A megszólítás általában Kedves Bandi bátyám, olykor Tisztelendő Nagyúr, Nekem bizodalmas jó uram. Az aláírás legtöbbször Karcsi és családja, de olvashatjuk a Carolus m.p. egyetemi tanító kitételét is. Visszafelé Kedves Karcsim, Domine bevolens, Mollay Káro úrnak a megszólítás. „Bion mondom nagy örömet okozott manu propriád...” írta egy másik alkalommal Csatkai. A szeretetteljes hang nem zárta ki a tárgyilagos bírálatot: „Én legutóbbi levelemben nem azt írtam, hogy elkorcsosult a Szemle, hanem néhány cikkről megírtam, hogy nem jók. Írtam én már dicsérő szavakat is. Kritikámban, amely köztünk maradt, mindig a Szemle javításának szándéka, semmi más nem vezetett. Én a hibásra, rosszra nem mondom azt, hogy jó.”¹³ Másikor: „Részemről nem áldozat, ha lemegyek Sopronba szerkesztőbizottsági ülésre, hanem szükséglet, hogy előbbre vihessem a magam módján is a Szemle ügyét; meg lehetőség, hogy hazakerülhessek, megint megnézhessek valami részletet a városban, a városi levéltárban, frissítsem az emlékeimet, ami nélkülözhetetlen egy olyan kutatónak, aki kerületi rendőrkapitányok előadóinak kegyéből évente egyszer, ha jól megy kétszer utazhat a saját szülővárosába.”¹⁴

Csatkai Endre halálát követően megbízott, majd teljes jogú főszerkesztő volt 25 éven keresztül. Ahogy már említettem, a korszak levelezése sajnos még nem hozzáférhető. A megjelent számok, évfolyamok tartalma, egyéb források alapján lehet képet rajzolni erről az időszakról, a nehézségekről. Hogy ilyenek voltak, tanúsítja egy jegyzőkönyv, mely szerint 1980-ban a Szemle költségvetését 30%-kal csökkentették; a különbözetet a Városszépítő Egyesület próbálta kipótolni. Felmerült, hogy gyengébb minőségben, rosszabb papíron jelenjék meg a lap. Ezt elvetve Mollay Károly és Hiller István felajánlották, hogy a minőség és a Szemle megjelenése érdekében lemondanak szerkesztői tiszteletdíjukról. Ugyanezen a rendkívüli elnökségi ülésen fogalmazta meg Mollay Károly, hogy hasonló típusú folyóirat (akkor, 1980-ban), nincs több Magyarországon. 34 évfolyamával külföldön is tekintélyt vívott ki magának. Igen széles értelemben, az élet minden területét figyelembe véve művelte a helytörténetet. A szerkesztőség alapelve Heimler óta, hogy nem fogadnak el minden cikket. Ezzel elérték, hogy minden magyar történeti munkában, bibliográfiában számon tartják a Szemlét, szakmunkák bőségesen idézik cikkeit. Ugyanakkor gondot jelent, hogy sok fontos témára nehéz megfelelő színvonalú szerzőt találni.¹⁵ Egy 1981. április 17-i szerkesztőbizottsági ülésen készült feljegyzésből az derül ki, hogy főszerkesztőként

¹³ SL XXVII/13. Mollay Károly levele, Budapest, 1965. május 22.

¹⁴ Uo. Mollay Károly levele, Budapest, 1961. február 20.

¹⁵ SL XXVII/13. 2.d. Jegyzőkönyv a Soproni Városszépítő Egyesület 1980. július 22-iki rendkívüli elnökségi üléséről.

határozott elképzelései voltak arról, milyen segítséget vár a szerkesztőség egyes tagjaitól. Elsősorban megadott tárgyú cikkek megírását kérte, illetve mások munkáinak lektorálását. Már Csatkaival folytatott levelezéséből is kiderült, hogy az írást tartotta a szerkesztőség legfontosabb feladatának, nem volt jó véleménnyel a szerkesztőségi tagság dicsfényében fürdőző, ámde az asztalra keveset, vagy színvonalatlan munkát lerakó munkatársokról. Arról, hogy a főszerkesztő személye milyen módon hatott a megjelent cikkek tematikájára, Jankó Ferenc ír. Annyi azonban elmondható, hogy a Szemle a Csatkai-érához képest szerkesztősége idején szikárabb, „tudományosabb” lett. Részben egyéniségéből, részben abból eredően, hogy nem a városban élt, kevesebb lett a tudományos igényű „kis színes” közlemény, amelynek Csatkai utánoszhatatlan mestere volt.

A rendszerváltás idején Mollay Károly a napi politikát távol tartva, a Szemle és Sopron érdekében végzett munkát megbecsülve segítette át a lapot a felmerülő nehézségeken. Ezekben az években számos, a szerkesztés napi feladatain túlmenő kérdést kellett megoldani. Ilyen volt a kiadás anyagi alapjainak biztosítása, amely végül továbbra is a város támogatásával, de új jogi formában, a Soproni Városszépítő Egyesület által kezdeményezett Soproni Szemle Alapítványon keresztül valósult meg. Nyomdaváltás történt, jelentős energiákat kötött le az előfizetők számának megtartása, sőt növelése.

Ami szerkesztési elveit illeti, ezek nem változtak az évtizedek során. Minőségpárti volt, a jót elfogadta, tűzön-vízen át támogatta, a rosszat, nem tökéleteset barátainak sem nézte el. Egy lektori vélemény kapcsán írta még Csatkai Endrének: „Amicus est Plato, sed magis amica est veritas.”¹⁶ Még Házi Jenő is megorrolt rá, annak ellenére, hogy munkásságát nagyra becsülte és a háború után mindent elkövetett azért, hogy politikai „megbízhatatlansága” ellenére megjelenhessen a folyóirat hasábjain. Csatkainak írt leveleiben többször kitért arra, hogy a 70 éves tudóst méltó módon kell köszönteni a Szemlében. A középkori városi könyvek egyike, a Bírósági könyv (Gerichtsbuch) Házi által tervezett kiadásának lektori véleményében azonban Házi közreadásának erényei mellett a hibákat, változtatni valókat is felsorolta, amit a nagy tudású levéltáros annyira a szívére vett, hogy többet nem publikált a Szemlében.

A szerkesztőségi ülésekre betegségét megelőzően még 80 évesen is leutazott. A napi kapcsolattartás továbbra is a helyi munkatársakkal, elsősorban Hárs Józseffel folytatott levelezés révén bonyolódott. Meghatározta a lap arculatát, fáradhatatlanul végezte a szerkesztés, javítás rabszolgamunkáját, tartotta a kapcsolatot az olykor nehezen kezelhető, késlekedő szerzőkkel. Ugyanakkor a tőle megszokott szilárdsággal, állhatatossággal védte a Szemle színvonalát, távol tartva a mindennapok változó értékítéletétől, a múltó, ám divatos témáktól és szerzőiktől. Történeti és emberi ítélőképessége nagy szerepet játszott abban, hogy a Szemle országosan ismert és elismert folyóirat lett és maradhatott annyi éven át.

1995 novemberében, már súlyos betegen írta: „Most készülök levelet írni Ádám Antalnak, amelyben véglegesen lemondok szerkesztői tisztemről. Tegnap, 82. születésnapomon jutottam erre az elhatározásra: 25 évig nagy lelkesedéssel, örömmel szerkesztettem a Szemlét, mostanra belefáradtam... Viszont nem tartanám becsületes

¹⁶ Uo. Mollay Károly levele, Siófok, 1961. július. 20.

dolgoznak, hogy az 1996/1. számtól kezdve is én szerepeljek szerkesztőként, mikor a munkát már teljes egészében Magának kell vállalnia. Ami erőmből maradt, azt csak saját munkáim tető alá hozására kívánom fordítani.”¹⁷

1991-ben Révai Miklós-díjjal, 80. születésnapján a Köztársasági Érdemrend középkeresztjével, 1995-ben Pais Dezső-díjjal ismerték el több mint fél évszázadot felölelő munkásságát. Sopron legmagasabb elismerését, a díszpolgárságot 1996 decemberében kapta meg. A cél, a hajtóerő azonban soha nem a díj, az elismertség, hanem maga a feladat volt – mondta a már idézett interjúban. „Nálam a munka, vagy amit publikálok, az önmegvalósítás eszköze és független attól, hogy azt most elismerik, vagy sem. Boldog vagyok, hogy végső soron egész életemben azzal foglalkoztam, ami a hobbim volt.”

Anton Sigel: Vászongfahéjítás a bánfalvi völgyben. évsz. n. Akvarell, toll.
A Szépművészeti Múzeum letétje. Ltsz.: K.2001.10

¹⁷ Mollay Károly levele a szerzőnek, Budapest, 1995. november 15.

Az alábbiakban régészeti korszakokként és azon belül témakörönként tekintjük át, hogy mennyiben tükrözte és tükrözi Sopron város helytörténeti folyóirata városunk és az 1920-ban megcsonkított Sopron megye régészeti kutatásainak eredményeit.

A „KÖH országos lelőhely-nyilvántartó adatbázis” soproni része 2005-ben készült el.¹ A hatalmas adatmennyiség dossziéi a régészeti munkaszobában egy egész polcot foglalnak el, és jelenleg a Soproni Múzeum gyűjtőterületének mintegy 1100 régészeti lelőhelyéről nyújtanak információkat. A lelőhely-nyilvántartó lapokon több százszor hivatkoznak a Soproni Szemlében megjelent publikációkra. A SSz. eddigi 58 évfolyamában mintegy 100 régészeti közlemény jelent meg, tehát a Szemlét végiglapozva elvileg az eddig ismert lelőhelyek mintegy 10%-áról találhatunk adatokat. Természetesen ez az arány nagyon hozzávetőleges, hiszen a múzeumi és az ásatási jelentések,² vagy az egyes régészeti korszakokat³ áttekintő írások mellett a kiállítás-ismertető,⁴ a konferencia-beszámoló,⁵ a szakkönyv-recenziók⁶ és a nekrológok⁷ is fontosak a soproni régészeti kutatástörténetének felvázolásához, nem beszélve a más szakfolyóiratokban megjelent soproni vonatkozású közleményekről.⁸ Emellett számos várostörténeti és műemléki té-

¹ Csatkai Endre, Nováki Gyula és a sorok írójának korábbi lelőhelymutatóit és a Soproni Múzeum Régészeti Gyűjteményének leltárát, Adattárát és a publikációkat felhasználva és rendszerezve, a lelőhelyeket 1:10.000-es térképen rögzítette Németh Patricia, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal adatrögzítője.

² A régészeti beszámolók vagy vázlatosan, a múzeumi jelentések részeként jelentek meg, vagy jobb esetben az ásató régésznek a lelőhelyet és a leleteket kissé részletesebben bemutató írásként. A SSz. azonban nem múzeumi évkönyv, így nem tették közzé minden évben a jelentéseket. Csatkai Endre igazgatósága idején a „múzeum vezetősége”, Domonkos Ottó múzeumvezetésekor az igazgató foglalta össze vázlatosan a múzeumi munka s ezen belül az ásatások eredményeit, a további múzeumigazgatók nem jelentettek meg a Szemlében évi jelentéseket. A fontosabb ásatásokról sem olvashattunk rendszeresen a SSz-ben, mert azokat jobbára országos kiadványokban ismertették a régészek, a rövid ásatási jelentések a Magyar Nemzeti Múzeum Adattára által évente kiadott Régészeti Füzetekben találhatók.

³ Pl. Bóna István a késő avar korról és a frank térítés kezdeteiről: SSz. 18. (1964), 218-233., 127-141., 319-328.; 19. (1965), 32-41.

⁴ A múzeum állandó régészeti kiállításairól és alkalmanként az időszakos kiállításokról: SSz. 17 (1963), 182-184; SSz. 33 (1979), 77-94.; SSz. 36 (1982), 348-357.; SSz. 54 (2000), 343-373.

⁵ A SSz. 1976. évfolyamában jelentek meg „A fiatal régészek és történészek soproni konferenciáján 1973. szept. 8-án elhangzott (soproni vonatkozású) előadások”, pl. Tóth Sándor írása, amelyben a falkutatással a Tábornok-ház (Fő tér 7) kapujában feltárt görögus ülőfülkét a 13. századra keltezi (329-344.), vagy Gömöri János cikke a Sopron környéki kohófeltárásokról (239-255.); Kifejezetten régészeti konferencia volt az 1986. november 10-11. közötti soproni nemzetközi „Vörös-sánc tanácskozás”, amelynek majd minden előadásszövege megjelent a SSz. 1987. és 1988. évi számaiban, köztük külföldi szerzők magyarra fordított cikkei is: Karl Kaus: Darufalva (Drassburg), Locsmánd (Lutzmannsburg) és Pinkaóvár (Burg). SSz. 41. (1987), 330-339.; Tatjana Stefanovičova: A szlovákiai égett sáncok kérdéséhez. SSz. 41. (1987), 340-347. A Scarbantai Társaság 2000. évi szabadegyetemén elhangzott régészeti előadások közül Szőke Béla Miklós (2000, 310-342) és Gömöri János (2000, 343-373) jelentek meg. Hiányolhatjuk, hogy a soproni nemzetközi „Osthallstattkultur” konferenciákról nem olvashatunk beszámolókat a Szemle hasábjain.

⁶ A más hazai és külföldi régészeti szakfolyóiratokban megjelent soproni vonatkozású dolgozatok jegyzéke sajnos nem lehet teljes a SSz. évente közölt „Sopron-bibliográfiá”-jában, mert ezek a kiadványok sokszor elérhetetlenek a helyi könyvtárak számára. Hasznos lenne, ha a kutatók kiadványaik különlenyomatait, vagy legalább a cikkek xerox-másolatait megküldenék a Városi Könyvtárnak, a soproni Egyetemi Könyvtárnak, esetleg a Múzeum könyvtárának. Hiszen (csak a hazai kiadványokat említve) az Archaeologiai Értesítő, az Acta Archaeologica, a Communicationes Archaeologicae, a múzeumi évkönyvek, emlékkönyvek, konferencia-kötetek számos soproni régészeti lelőhelyről vagy leletről tudósítanak.

⁷ Lauringer Ernő: Bella Lajos (1850-1937) SSz. 1 (1937), 81-86.; Gömöri János: Bóna István (1930-2001) és Sopron környéki kutatásai. SSz. 56 (2002), 162-164.

⁸ Arrabona – a győri Xántus János Múzeum Évkönyve, Archaeologiai Értesítő, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Communicationes Archaeologicae Hungaricae, illetve különböző konferencia-kiadványok, pl. az Iparrégészet, vagy az önálló kötetek.

májú cikk tartalmaz régészeti vonatkozásokat. Gondoljunk csak az Árpád-kori ispáni vár azonosítása körül forgó Ödenburg-vitára,⁹ vagy az ásatásokkal is kutatott bánfalvi Árpád-kori Mária Magdolna-templomra.¹⁰

SSz. 1955. évi újraindításakor Mollay Károly foglalta össze az 1937–1944 közötti nyolc évfolyam cikkeinek tanúságait.¹¹ A Soproni Szemle első, 1937. évi évfolyamában hat régészeti vonatkozású dolgozat jelent meg. Közülük három cikket az egyetem Bányászati-Kohászati Karának professzorai, Romwalter Alfréd és Vendl Miklós írtak. A „Római kori sajtolt üveg Sopronból”;¹² „Egy Sopronban lelt római kemenceboltozat téglájának közettani vizsgálata” és a „Sopronban lelt ókori salakok és téglák” című cikkek iparrégészeti, archeometriai dolgozatok voltak. Gallus Sándor szép fényképfelvételekkel illusztrált cikkében a korábbi várhelyi és Károly-magaslati (főleg Bella Lajos által irányított) vaskor-kutatások eredményei foglalta össze.¹³ A dolgozatok leginkább a római kor emlékanyagával foglakoztak. Lauringer Ernő, a Reáliskola igazgatója és a Városi Múzeum vezetője a „capitoliumi trias szobrok” első rekonstrukcióját mutatta be,¹⁴ illetve egy másik cikkben két akkoriban talált római kori sírkő feliratait ismertette.¹⁵ A rövid német nyelvű összefoglalókat is tartalmazó dolgozatokban a római kori város topográfiája szempontjából ma is jól használható lelőhely-adatok szerepelnek. Azt is megemlíti a szerző, hogy a bécsi egyetem régész kutatói, Kubitschek, Schober, Camillo Praschniker „majdnem minden évben megtekintették tanítványaikkal a Sopron városi múzeum régészeti gyűjteményét”. Jóleső érzéssel állapíthatjuk meg, hogy Scarbantia iránt töretlen az érdeklődés az osztrák tudományos szakkörökben és német, szlovák és cseh egyetemi csoportokhoz hasonlóan mostanában is „majdnem minden évben” felkeresik múzeumunkat a régészeti tanszéki kirándulások résztvevői. Mint arra később visszatérünk, Scarbantia mellett fontos vonzerőt jelentenek Sopron vaskori leletei is.

A régészeti kutatás akkor válhatott tervszerűvé, amikor régész szakember került a soproni Liszt Ferenc Múzeum állományába. Nováki Gyula „A Sopron környéki kutatások tíz éve (1945–1955)” c. dolgozatában 1955-ben foglalta össze az eredményeket, 1956-ban pedig „A Sopron környéki régészeti kutatások feladatai”-t is helyesen határozta meg.¹⁶ Ha csak az általa felvázolt fő témaköröket érintenénk, akkor is nagyjából valós képet rajzolhatnánk a város és környéke régészeti kutatásának helyzetéről. Legfontosabb megállapításai, hogy az őskor kőkori, rézkori és bronzkori időszakainak lelőhelytérképére felrajzolhatunk bár pontokat, lelőhelyeket, e korszakok települési és temetkezési jellegzetességeinek részletesebb megismerése és publikálása azonban még várat magára.

Mindeddig sajnos nem folytatódott a budapesti egyetem régészprofesszorának, Banner Jánosnak a „Néhány sopronkönyéki őskori leletről” írott dolgozata hasonló közlemények megjelentetésével. Pedig, mint Banner a nagyecenki, petőházi, babóti és rábapordányi későrézkori (Kr. e. 3600–3000) bádénai kultúrába tartozó leletek kapcsán

⁹ A kérdést a soproni városfal-feltárások régészeti eredményei választották meg, amint azt először Nováki Gyula: Sopron topográfiai fejlődésének vázlata az újabb ásatások alapján. SSz. 16. (1962), 135–138. c. dolgozatában vázlatosan ismertette.

¹⁰ Bottyán Árpád – Nemeskéri János: A sopronbánfalvi ásatás (1942. okt. 22. és nov. 4. között). SSz. 6. (1942), 304–306.

¹¹ SSz. 9. (1955), 5.

¹² SSz. 1. (1937), 120–123.

¹³ SSz. 1. (1937), 140–146.

¹⁴ SSz. 1. (1937), 45–49.

¹⁵ U. o., 199–204.

¹⁶ SSz. 9. (1955), 143–146.; 10. (1956), 256–260.

írja, „a soproni múzeum régiségára a közismert burgstalli leleteken kívül néhány olyan ókori leletet is őriz, amelyek nagyobb figyelmet érdemelnek”.¹⁷

A Szemle eddigi évfolyamaiban 14 olyan dolgozat található, amelyek a több évezre- det átölelő őskori kultúrák emlékegyeit ismertetik, ezek közül 12 cikk a Kr. e. a 7–1. századok közötti vaskorral, főleg a korai vaskori Várhely (Burgstall) halomsírjaival és sáncával, valamint a késő vaskori kelta leletekkel foglalkozik. Nováki Gy. áttekintő munkájában is kiemelte e téma kutatásának fontosságát, maga már 1955-ben felvázolta „A soproni Várhely ásatásának történetét”.¹⁸ Rövidesen nagy szervezőmunkával emlékművet is állíttatott a két jeles soproni vaskor-kutatónak, Bella Lajosnak a Várhelyen és Paúr Ivánnak a Bécsi-domb kelta temetője feltárójának.

Kétségtelen, hogy a vaskori kutatások meghatározó fontosságúak Sopron esetében. A várhelyi ásatásokat 1973–1977 között az MTA Régészeti Intézetének munkatársa, Patek Erzsébet folytatta.¹⁹ Az ásatás időszakában Szádeczky-Kardoss Gyula (Erdészeti és Faipari Egyetem, Erdészeti Felmérési Tanszék, Sopron) hallgatóval szakszerűen felmérte a várhelyi sáncokat és halomsírokat, amely a további kutatásokhoz biztos alapokat szolgáltat. Másrészt az egyetemisták bekapcsolása a munkába számos, a korai vaskori lelőhelyről írott egyetemi és középiskolai diákkori dolgozatot eredményezett. A 131. halomsír rekonstrukciója is elkészült az ásatások után,²⁰ ezt azonban 2002-ben más konstrukcióval újjá kellett építeni. A Várhelyen 2005-ben megkezdődtek a „Kelta napok” rendezvényei, amelyek tovább növelik a lelőhely ismertségét.

A másik jelentős vaskori település a Sopron Jereván városrésze alatt található ún. Krautäcker lelőhely. A Jerem Erzsébet vezetésével itt feltárt Hallstatt-kori valamint kelta település és temető Közép-Európa egyik legjobban kutatott lelőhelye.²¹ Leletmentő ásatásokon²² vagy terepbejárásokon²³ számos más vaskori falu nyomára is rábukkantak a kutatók; illetve újraértelmezték korábbi ásatások leleteit, pl. a Bécsi-dombi kelta temető²⁴ jelképes temetkezését. A vaskori Sopron fontosságát mutatja, hogy már két, a keleti Hallstatt-kultúrával foglalkozó nemzetközi „Osthallstattkultur” konferenciát rendezett városunkban az MTA Régészeti Intézete a Bécsi egyetemmel a Soproni Múzeum Régészeti Gyűjteményével együttműködve 1994-ben és 2002-ben.

Nováki 1956. évi kutatási tervében a vaskori kérdések mellett a római kor problematikáját emelte ki. Scarbantia topográfiájának kutatását az egyik fő feladatként határozta meg. Maga is kihasználta minden lehetőséget, hogy „A soproni talajvizsgálatok és a településtörténet”²⁵ összefüggéseit vizsgálja, illetve hogy értelmezze az adatokat a „soproni belváros rétegeinek kronológiájához”.²⁶ Megállapította, hogy a római kori város és a kö-

¹⁷ SSz. 7. (1943), 248-254.

¹⁸ SSz. 9. (1955), 131-135.

¹⁹ Patek Erzsébet: Ásatások a soproni Várhelyen (Burgstall) 1973-ban. SSz. 28. (1974), 55-65.; A soproni Várhely (Burgstall) őskori földvára 1974. évi kutatásának eredményei. SSz. 29. (1975), 272-282.; A Sopron-várhelyi ásatások 1975. évi eredményei. SSz. 31. (1977), 150-160.

²⁰ Gömöri János: Két új régészeti kiállítás Sopronban és a helyreállított Várostorony. SSz. 28 (1974), 372-379.

²¹ Jerem Erzsébet – Rudner Edina Zita: Vaskori környezet- és tájrekonstrukció botanikai-, pollen- és faszételek alapján. SSz. 55. (2001), 17–27.

²² Nováki Gyula: Későkelta-kori lakóházak Ivánban. SSz. 15. (1961), 247-251.

²³ Mihály Péter: Régészeti kutatások a Hanságban. SSz. 25. (1971), 17-28, 109-117.

²⁴ Sági Károly: Jelképes temetkezés a Sopron-bécsidombi késővaskori temetőben. SSz. 11. (1957), 95-96.

²⁵ SSz. 12. (1958), 335-341.

²⁶ SSz. 18. (1964), 236-243.

zépkeri bel- és külváros-részek kiterjedése nagyjából megegyezett. Máig érvényes megfigyelése, hogy a későrómai kor (ma úgy gondoljuk, hogy a longobárd-kor vége, 568) és a 10. század között nem mutatható ki települési réteg Sopron belvárosában. Nováki Gyula figyelme kiterjedt a környék római kor emlékeire is, a tóalmi, római kori halastavakról²⁷ és a „Scarbantiába vezető római út”-ról.²⁸ Az ásátásokkal kutatott római villák²⁹ közül az egyik fertőrákosiról olvashattunk a Szemle hasábjain. A fertőrákosi Mithraeum³⁰ részletes leírását Tóth István közölte. A nagylózsi római villában talált fém öntvény rövid ismertetését e sorok írójától olvashattuk.³¹

A római kori köemlékek közlését Alföldy Géza folytatta. Ismertette a scarbantiai római kori fórum déli részén talált Liber pater oltárt, amelyet egy itálikus telepes állított.³² Nagy nyeresége a Scarbantia-kutatásnak, hogy több témát dolgoztak fel széles látókörű budapesti, vagy más illetőségű ókor-kutatók. Így a Fabricius-házi római kori kőtárát rendező Alföldy Géza,³³ vagy Mócsy Adrás.³⁴ A szórványos de értékes leletközléseket³⁵ az 1960-as évektől válhatták fel az addigi eredményeket összefoglaló dolgozatok. Külön ki kell emelni a Scarbantia-kutatás meghatározó egyéniségét, Sz. Póczy Klárát, aki nem csak a soproni Fabricius-ház pincéjében kiásott épületmaradványok, illetve a scarbantiai városfalak és a capitoliumi templom feltárásában végzett fontos munkát, de emellett számos érdekes lelet³⁶ is publikált. A „Rabszolgaélet Scarbantiában” c. dolgozatában Diceus-pohár kapcsán foglalkozott az amphitheatrumi játékok főszereplőivel, a gladiátorokkal is.³⁷ Az amphitheatrum feltárásáról korábban Stornó Miksa,³⁸ legutóbb Gömöri János és Karl Kaus³⁹ értekezett. A scarbantiai capitoliumi templom bejáratának feltárását egy dolgozatában a capitoliumi triász rekonstruáló Szakál Ernő⁴⁰ szorgalmazta. A fórum helyének pontos meghatározásáról⁴¹ Gömöri János írásai jelentek meg. Ugyanő közölte a fórum-insula egyik helyiségében talált „ludus duodecim tabularum”⁴² játékasztal leírását és rajzát. A scarbantiai temetők újabb és újabb részleteinek feltárásáról eddig kevés közlemény⁴³ jelent meg.

A népvándorlás-kor kutatási területéről, a hegyközi germán temetőről először Nováki Gyula számolt be,⁴⁴ majd ásátásra meghívta a téma legjobb ismerőjét, Bóna Istvánt,⁴⁵ aki

²⁷ SSz. 12. (1958), 63-66.

²⁸ Nováki Gyula: A Scarbantiából Savariába vezető római út. SSz. 10. (1956), 157-159.; Varga Lajos: Adatok a Scarbantiába vezető római út topográfiájához. SSz. 10. (1956), 387-388. A római út vonalában talált temetőmaradványokról.

²⁹ Gömöri János: Római út és téglabetű kemence Fertőrákoson. SSz. 35. (1981), 59-67.

³⁰ SSz. 25. (1971), 214-226, 322-334.

³¹ SSz. 51. (1997), 247-251.

³² SSz. 13. (1959), 158-162.

³³ Kiadatlan római feliratos kövekről a soproni Liszt Ferenc Múzeumban. SSz. 15. (1961), 352-357.; Római feliratos kő Újkérről. SSz. 19. (1965), 247-250.

³⁴ Két Silvanus oltár Sopronkőhidáról. SSz. 10. (1956), 344-346.

³⁵ Stornó Miksa: Római-kori leletek Sopron Belvárosából. SSz. 2. (1938), 221-234.

³⁶ Reliefdíszű tálnegatív töredéke Scarbantiából. SSz. 12. (1958), 245-249.

³⁷ SSz. 13. (1959), 2-6.

³⁸ SSz. 5. (1941), 201-216.

³⁹ SSz. 59. (2005), 138-163.

⁴⁰ SSz. 19. (1965), 330-335.

⁴¹ SSz. 39. (1985), 1-24, 97-118, 193-212, 289-298.

⁴² SSz. 36. (1982), 348-357.

⁴³ Tomka Péter: Későrómai sírok a Hátulsó utcában. SSz. 21. (1967), 245-253.; T. Szőnyi Eszter: Előzetes jelentés a Május 1. téri római temető feldolgozásáról. SSz. 31. (1977), 340-345.

⁴⁴ SSz. 11. (1957), 262-265.

folyamatosan ismertette a 6. századi temető ásatási leleteit. Avar-kori temetőmaradványok a Pozsonyi úti homokbányában⁴⁶ és a Balfi úti téglagyárnál⁴⁷ kerültek elő. A nagycentki avar sírokról nem jelent meg közlemény a Szemlében. Több átfogó dolgozat foglalkozott azonban a késő-avar kor, illetve a 9. század kérdéseivel, utóbbi korszakról elsősorban egyik kiemelkedő leletünk, a Cundpald-kehely eredete kapcsán írtak a kutatók. László Gyula,⁴⁸ Bóna István,⁴⁹ Váczy Péter,⁵⁰ Szőke Béla,⁵¹ Szőke Béla Miklós.⁵² Az avar kori és 9. századi vaskohászat maradványait e sorok írója tárta fel és ismer-tette.⁵³ Így a nyugati határvidék magyar honfoglalást megelőző évszázadának régészeti térképén a Sopronkőhidai és a Sopron-Présháztelepi lelőhelyek mellett újabb biztos pontokat tüntet-tünk fel.

A magyar honfoglalás koráról, a szakonyi és a veszkényi 10. századi temetőkről csak rövid említéseket olvashatunk a Soproni Szemlében. Az Árpád-kor kutatásában meghatározó a korai soproni vár kérdése. A 26 Árpád-kori régészeti leletet ismertető cikk zöme a soproni ispáni vár kutatásának eredményeiről szól. Az 1956. évi régészeti munkatervben Nováki Gyula Sopron szempontjából kiemelt jelentőségűnek ítélte meg ezt a témát. A városfalak műemléki rekonstrukcióját megelőző szervezett városfal-kutatás négy évtizeden át, 1959-től és 1999-ig állami támogatással töretlenül folytatótt, az utóbbi években elapadt a központi támogatás. Még a Soproni Múemlékhyeállító Kft-t, az országos jelentőségű egykori OMF építésvezetőseget és telepet is felszámolták, ami nagy vesztesége Sopron városának a városrégészeti kutatások szempontjából is. A városfalakról a SSz-ben is jelentek meg összefoglaló, áttekinthető dolgozatok.⁵⁴ Az égett sánccal foglalkozó 1986. évi soproni konferencia előadásai közül Nováki Gyula és Sándorfi György,⁵⁵ Tóth Sándor,⁵⁶ illetve Tomka Péter⁵⁷ összefoglalásai az itt ásátó régészek tapasztalatának birtokában íródtak. Gömöri János dolgozatában a sánc archeometriai vizsgálataihoz nyitott templom utcai ásatási szondát ismertette.⁵⁸ A sánc kiégésének kérdését faipari szempontból Józsa Béla,⁵⁹ ásványkőzettani vonatkozásban Iváncsics Jenő,⁶⁰ kiegészítő hőmérsékletrekonstrukciójára Kriston László,⁶¹ geomágneses kutathatóság tekintetében Verő József,⁶² kémiai összetételét tekintve György Lajos és Takács Sándor⁶³ vizs-

⁴⁵ SSz. 14. (1960), 223-241.; 15. (1961), 131-140.; 17. (1963), 136-144.

⁴⁶ Nováki Gyula, SSz. 12. (1958), 166-167.

⁴⁷ Gömöri János, SSz. 30. (1976), 143-150.

⁴⁸ „Inter Sabariam et Carnuntum” SSz. 26. (1972), 320-333.

⁴⁹ Cundpald fecit. A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon. SSz. 18. (1964), 218-233., 127-141., 319-328.; 19. (1965), 32-41.

⁵⁰ A Karoling művészet Pannóniában, a Cundpald kehely. SSz. 24. (1970), 210-224, 289-306.

⁵¹ IX. századi sírok Sopronkőhidán. SSz. 9. (1955): 3-4, 5-68.

⁵² A keresztény térítés kezdetei Pannóniában a karoling korban. (A petőházi Cundpald kehely és a sopronkőhidai temető helye és szerepe) SSz. 54. (2000), 310-342

⁵³ SSz. 30. (1976), 239-255.; SSz. 54. (2000), 343-373.

⁵⁴ Holl Imre: Sopron városfalai. SSz. 22. (1968), 289-302. Uő: Scarbantia-Sopron városfalai. SSz. 51. (1997), 289-306.

⁵⁵ A soproni belváros vörös sánca kutatásának eredményei. SSz. 41. (1987), 38-48.

⁵⁶ Régészeti adatok az Elő- és Hátsókapu történetéhez. SSz. 42. (1988), 137.

⁵⁷ Régészeti adatok a győri, mosoni és soproni koraközépkori sánccvárak történetéhez. SSz. 41. (1987), 147-155.

⁵⁸ SSz. 41. (1987), 48-57.

⁵⁹ SSz. 42. (1988), 78-82.

⁶⁰ SSz. 41. (1987), 236-240.

⁶¹ SSz. 41. (1987), 141-146.

⁶² SSz. 42. (1988), 126-127.

⁶³ SSz. 42. (1988), 122-123.

gálta. A kiegészítéséről Macher Frigyes⁶⁴ írt, az égett sáncanyag termolumineszcens keltezését Benkő Lázár⁶⁵ ismertette. Ugyanezekben a Szemle-számokban további nyolc olyan régészeti cikk jelent meg, amelyek hazai, illetve burgenlandi és szlovákiai égett sáncokat ismertettek. Az ispáni központhoz tartozó épületeket, illetve a közeli falvak feltárt házait csak érintőlegesen ismertették folyóiratunk hasábjain.⁶⁶ Az Árpád-kori leletek ismertetései közül a történeti háttér megrajzolása miatt is kiemelkedik Bóna István dolgozata a darufalvi ezüstkincsről.⁶⁷ Az ispáni vár hétköznapjaiba enged betekintést a 12–13. századi lábbeli-viseletről szóló dolgozat Mocskonyi Melinda tollából.⁶⁸

Az Árpád-kori település-, gazdaság- és technikatörténet szempontjából fontos, Nováki 1956. évi munkatervében is kiemelt kutatási terület a környékbeli vasolvasztó helyek feltárása és értelmezése. Amint a bevezetőben, az 1937. évi első Soproni Szemle évfolyam számainak tartalmáról már említettem, a kohászprofesszorok figyelmét felkeltették ezek a technikai emlékek. A salakvizsgálatok közzététele után két évvel Romwalter Alfréd már „A Hallstatt - La Tène korabeli vaskohászat Sopron környékén” című dolgozatában⁶⁹ foglalta össze az addigi eredményeket, illetve feltételezéseket. Az őskori vaskohászat⁷⁰ feltételezése nem volt teljesen alaptalan, később bebizonyosodott a Sopron környéki kelták vaskohászatának ténye. A dolgozatokban említett vassalaklelőhelyeken kormeghatározó lelet nem került elő, amint azt Nováki Gyula a Magashídnál feltárt kemencemaradványokról írta,⁷¹ azonban az 1970-es és 1980-as évek ásatásai után korai középkoriaknak, Árpád-koriaknak bizonyultak.⁷²

A középkori város épületeinek⁷³ feltárásával, így a régebbi középkori zsinagóga kútjának leleteivel⁷⁴ és más középkori leletek, így vaskulcsok,⁷⁵ számszeríj-alkatrészek,⁷⁶ ötvöstégelyek⁷⁷ ismertetésével is foglalkoztak a város történetének kutatói. Már korábban felfigyelt a kutatás a soproni dorongút-maradványokra, amelyekről e sorok írója összefoglaló ismertetést tett közzé.⁷⁸ A tágabb környék középkori településtörténetének régészeti-történeti feldolgozása is megkezdődött.⁷⁹

Hogyha befejezésül feltesszük a kérdést, hogy Sopron és környéke régészeti kutatásában mi valósul meg Nováki Gyula 1956. évi régészeti tervéből, azt kell válaszolnunk, hogy a fő témákban jelentős előrelépések történtek az elmúlt fél évszázad alatt. Ezek a régészeti eredmények azonban nem tükröződnek hiánytalanul a Soproni Szemle ha-

⁶⁴ SSz. 41. (1987), 240-245.

⁶⁵ SSz. 42. (1988), 125-126.

⁶⁶ Gömöri János, SSz. 30. (1976), 343-348. a bánfalvi úti házról; 54. (2000), 364-369. a fertőszentmiklósi házakról és Sopron, Új utcai sövényfonatos épületről.

⁶⁷ SSz. 16. (1962), 227-241, 312-318.

⁶⁸ SSz. 51. (1997), 335-355.

⁶⁹ SSz. 3. (1939), 51-57.

⁷⁰ Sodró László: A Sopron környéki őskori vaskohászatra vonatkozó eddigi kutatások. SSz. 10. (1956), 335-344.

⁷¹ SSz. 9. (1955):1-2, 136-137.

⁷² Gömöri János, SSz. 30. (1976), 239-255.

⁷³ Gömöri János: A soproni Kovácszeren 1440-ben lebontott házak régészeti feltárása. SSz. 47. (1993), 332-338.

⁷⁴ Gömöri János: SSz. 33. (1979), 222-242.

⁷⁵ Stornó Miksa: A soproni kulcsleletek alakí változásai. SSz. 4. (1940), 233-238.

⁷⁶ Gömöri János, SSz. 31. (1977), 140-149.

⁷⁷ Gömöri János, SSz. 34. (1980), 164-168.

⁷⁸ SSz. 39. (1985), 170-177.

⁷⁹ Kiss Andrea – Paszternák István: Hol volt Urkony? Adalékok a Fertővidék középkori településtörténetéhez. SSz. 54. (2000), 402-419.

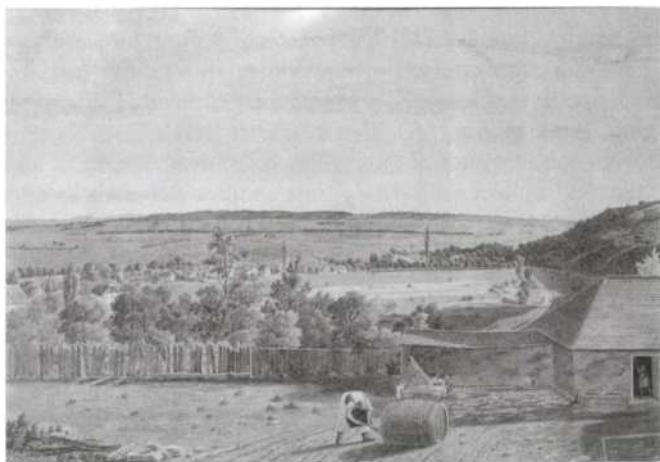
sábjaian és ezen eredmények rendszeresebb közzététele a továbbiakban a helyi régészek felelőssége lesz. Hogyha jelentősebb eredményeiket a nemzetközi kutatáshoz való hozzájárulásnak is szánva, idegen nyelven megjelenő szakfolyóiratokban is teszik közzé. Soproni vonatkozású közleményeiket jó lenne rövidített formában a város közönségének szóló helytörténeti folyóiratban is megjelentetni. Ebben a tekintetben példát lehet venni Nováki Gyuláról, Patek Erzsébetről, vagy Holl Imréről, akik időnként a Szemle szélesebb olvasóközönségének is összefoglalták kutatásaik eredményeit.

Az őskorkutatásban, mint említettük, a vaskor megismertetésében történt jelentős előrelépés, közel sem lehetünk azonban még elégedettek. Hiányzik még egy szakember által írt hiteles Várhely-ismertető, és hátra van még a várhelyi erőd belső építményeinek szondázó ásatása is. Teljesen elhanyagolt a korábbi, kőkori, rézkori és bronzkori ásatási eredmények feldolgozása, közzététele.

A római-kori Scarbantia topográfiájának megismerésében nagy léptekben haladunk előre a belvárosi építkezések miatt. Sikerült meghatározni a fórum pontos elhelyezkedését és az úthálózat nagy részét is feltérképeztük. Tisztázódott a római városfal időrendi helyzete, több feltárt részlet azonban még közöletlen.

A népvándorlás-kor, germánok, avarok, valamint a 9. század megismertetésével több dolgozat foglalkozott, jelentős lelőhelyekről azonban nem olvashattunk a Szemle hasábjain. Az Árpád-kori emlékek közül a soproni ispáni vár és a környékbeli vaskohászati tevékenység megismertetése területén fejtettek ki a kutatók nagyobb aktivitást. A középkori emlékek ismertetése és a gazdag levéltári forrásanyaggal való egybevetése azonban még csak éppen elkezdődött.

Érdemes írni a régészeknek a Soproni Szemlébe, mert ez a kiadvány megtalálható a jelentősebb egyetemek Régészeti Tanszékeinek polcain és folyóiratunk cikkeit idézik a legfontosabb szakbibliográfiák és az összefoglaló régészeti munkák.

Anton Sigel: Kilátás a bánfalvi kolostorból, 1840. Akvarell, toll.
A Szépművészeti Múzeum letétje. Ltsz.:K.2001.11

Amikor idestova húsz esztendővel ezelőtt egyetemi professzorom, Kubinyi András egyik szemináriumán „A középkori Sopron kutatása” címmel kellett dolgozatot készítenem, egy új világ tárult fel előttem. Ekkor vettem ugyanis először kezembe a Soproni Szemlét, ekkor csodálkoztam rá először arra a gazdag kincsesbányára, amit ez a folyóirat megindulása óta a középkor-tudomány számára jelent. Ez a gazdagság csak részben fejezhető ki számokkal. Jankó Ferenc kimutatásai szerint az egyes főszerkesztői korszakokban 7,6; 13,8; 10,3 illetve 12,4 százalék a középkorral foglalkozó írások részaránya a megjelent cikkek között.¹ Ez talán kevésbé markáns, mint a jelenkori, vagy akár a korai újkori írások terjedelmi mutatói – habár ez utóbbi korszakkal gyakran vannak átfedések, hiszen a középkor végét Sopronban nem lehet pontos dátumhoz kötni. Ha azonban a megjelent cikkek ismertségét és szakmai súlyát figyeljük – bár az idézettségéről nem állnak rendelkezésünkre számszerű adatok – azt tapasztalhatjuk, hogy a Szemle igencsak rangos helyet vívott ki magának a középkor-tudomány számos területén

Miért fontos a Soproni Szemle a középkorkutatás számára?

A folyóirat fontosságát, országos szinten is tükröződő jelentőségét két egymással szoros kapcsolatban álló tényező határozza meg: egy objektív és egy szubjektív elem. Előbbi alatt az elsőrangú forrásanyagot, utóbbi alatt pedig a széles és jól képzett szerzőgárdát értem. Vegyük szemügyre először röviden az első tényezőt! Amint azt Mollay Károly az újraindítás utáni második évfolyam egyik „programadó” cikkében tömören és öntudatosan megfogalmazta: „Városaink között a forrásanyag gazdagsága tekintetében Sopron áll az első helyen.”² A tudós nyelvész és helytörténész itt leginkább az írott forrásokra gondolt, mert valóban a Soproni Levéltár őrzi a Magyar Országos Levéltár után a mai Magyarország területén a legnagyobb számú középkori oklevelet és városi könyvet. Ugyanilyen fontosak azonban a több mint egy évszázada folyó, és különösen az utóbbi évtizedekben igen intenzíven végzett városi régészeti kutatások által felszínre hozott épületrészletek és a tárgyi leletanyag. Végül de nem utolsósorban maga a városi tér: a középkori eredetű épületek sora, a Belváros és a történelmi külvárosok máig megőrzött 13. századi eredetű utcahálózata és telekrendszere teszik Sopront párhát ritkító helyszínné a középkori városi élet kutatói számára. Mindez olyan komplex, több tudományág módszereit is felhasználó medievisztikai kutatás lehetőségét rejti magában, amely európai szinten is érdeklődésre tarthat számot, és amely számos különböző publikációs fórumot mondhat magáénak. Ezen fórumok egyik rangos képviselője a Szemle.

A szubjektív oldal, mint fentebb jeleztem, a kitűnő forrásadottságok miatt Sopronhoz vonzó kutatógárdát foglalja magában. A középkor esetében, lévén hogy a

¹ Ld. Jankó Ferenc tudományometriai írásának 9. táblázatát jelen számunkban. Köszönöm Jankó Ferencnek, hogy a felméréséhez készített részletes táblázatot áttekintésem elkészítéséhez felhasználhattam.

² Mollay Károly: Sopron a középkor végén. SSz. 10 (1956) 31.

források elolvasása, illetve feltárása és értelmezése viszonylag nehezen megszerezhető előismereteket igényel, kevesebb az amatőr a szerzők között. Ugyanakkor az írók többsége olyan szándékkal és stílusban készült, hogy a nem szakember érdeklődők is haszonnal forgathatják, ismeretterjesztő céllal is felhasználhatják őket. A szerzők köre területi és intézményi kötődésük szempontjából három csoportra osztható. Ez nem egyszerű adminisztratív besorolás: ha a személyek mellé rendeljük az általuk publikált cikkeket és tanulmányokat, láthatjuk, hogy az egyes csoportok képviselői más-más szemszögből közelítenek a Szemlében feldolgozott témáik felé.

Az első csoportot azok a szerzők alkotják, akik életük során soproni intézményekben, elsősorban a Soproni Levéltárban és a Soproni Múzeumban, továbbá a műemlékvédelem ide kötődő intézményeiben dolgoznak vagy dolgoztak. Legtöbbjük számos, akár több tucatnyi cikket is közzétett lapunk hasábjain. Közéjük tartozott már a kezdeti évfolyamoktól Házi Jenő, akinek több fontos, máig is idézett tanulmánya a folyóirat korai időszakában jelent meg.³ Az 1930-es évek végén kezdte meg a publikálást a Házinál húsz évvel fiatalabb, később az ELTE tanáraként nemzetközileg is méltán elismert, de Sopronhoz mindennél erősebben kötődő Mollay Károly. Ő már legkorábbi tanulmányaiban is⁴ az egyes személyekre illetve családokra koncentráló, mindig filológiai megalapozottságú munkamódszert követte, ami végigkísérte hat évtizedes kutatói pályáját. Másik, később is nagy hozzáértéssel művelt szakterülete a helynév-magyarázat volt, ahol a pusztá etimologizálás helyett mindig társadalomtörténeti összefüggésében vizsgálta a kérdéses kifejezést. Mollay harmadik kedvelt műfaját a recenziók jelentették, amelyekben szintén maradandót alkotott. Nem egyszerűen ismertette ugyanis a megjelent műveket, hanem nagy alaposággal bírálta, kommentálta, és számtalan olyan soproni adattal egészítette ki azokat, amelyek elkerülték a szerzők figyelmét. Kritikáját is markánsan, olykor gúnyosan kifejezésre juttatta, mint például Belitzky János gyengére sikeredett megyei monográfiájával kapcsolatban.⁵

Ebbe a csoportba sorolhatjuk a Soproni Múzeum mindenkori régészeit is, akiknek beosztásuknál fogva az őskortól a korai újkorig minden korszakkal – így a középkorral is – foglalkozniuk kell. Az 1970-es évek elejéig Nováki Gyula, ezután pedig Gömöri János látja el ezt a feladatot és vált ezen keresztül rendszeres szerzőjévé a Szemlének. Mivel azonban a régészet számos hagyományos országos publikációs fórummal rendelkezik, mint például az Archaeologiai Értesítő vagy az Acta Archaeologica, a soproni kutatók számos új eredményüket érthető módon nem a Szemlében publikálták.

A második csoportban országos ismertségű szerzőkről, köztük több akadémikusról kell megemlékeznünk, mint például Bóna Istvánról,⁶ Kristó Gyuláról,⁷ Kubinyi András-

³ Pl. A soproni plébániai iskola (1939/3) A soproni polgárjog megszerzésének története (1941/4). Itt és a továbbiakban helykímélés céljából csak a cikkek megjelenésének évét és azon belüli folyóiratszámát adom meg. A pontos publikációs adatok ez alapján a Soproni Szemle CD-ROM kiadásából (Arcanum, Budapest, 2005) visszakereshetők.

⁴ Pl. Gugelweil János, a Soproni virágének lejegyzője (1939/3), Soproni élet a 15. század második felében. A Haberleier család története (1941/2). Személyéről ld. Turbuly Éva írását jelen számunkban, további irodalommal. Teljes bibliográfiáját ld. az 1993/4. ill. 1997/2. számunkban.

⁵ Sopron vármegye középkori történelmének nyelvészeti és történeti kérdése (1939/4). Belitzky válasza: uo. 5-6. szám.

⁶ A darufalvi ezüstkincs (1962/3), Cunpald fecit. A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon (1964/2). Személyéről ld. Gömöri János: Dr. Bóna István és Sopron környéki kutatásai (2002/2).

⁷ A Csákok és a Kőszegiek harca Sopron megyében (1966/4); A locsmándi várispánság és felbomlása (1969/2).

ról,⁸ Scheiber Sándorról.⁹ Közös bennük, hogy kutatói tevékenységük középpontjában nem Sopron áll(t), de bizonyos témák feldolgozásánál fontos szerepet kap(ott) munkásságukban a fent említett gazdag soproni, illetve Sopron megyei forrásanyag. Így cikkeikben országos kitekintéssel, nagyobb összefüggésekbe építve vizsgálták városunk és megyénk emlékeit. Általában kisebb számú, de fontos cikkeikkel jelentkeztek.

Végül a szerzők harmadik csoportjába azokat a külföldi kutatókat sorolom, akik saját szemszögükből, legtöbbször összehasonlító céllal vették figyelembe a soproni középkori emlékeket. Jelenlétük – tudománypolitikai szempontból érthető módon –, az 1980-as évek végétől figyelhető meg folyóiratunk hasábjain. Közülük Karl Kaus és Tatjana Štefanovičova régészek a „vörös sánc” kutatásával kapcsolatban közöltek cikkeket, míg Marie-Madeleine de Cevins (1998/3), Gerhard Jaritz (1999/4) és Martha Keil (1998/1) a késő-középkor társadalom- és egyháztörténetének kérdéseivel foglalkoztak. A külföldi szerzők feltűnése, habár személyenként csak egy-egy írást jegyeznek, szintén Sopron jelentőségét húzza alá a történeti kutatások számára.

A fontosabb feldolgozott témák

Az imént a teljesség igénye nélkül áttekintett szerzőgárda képzettségét, kutatási témáját tekintve a mediavisztika számos ágát átfogja. Ezekben belül is megállapíthatók azonban bizonyos súlyponti témakörök, amelyek kutatása más területeknél intenzívebben kapott helyet folyóiratunkban, illetve amelyek eredményei az országos kutatás számára különösen fontosnak tekinthetők.

A Sopron Szemle indulásától kezdve nagy figyelmet szentelt a topográfiai kérdéseknek. Az ilyen témájú cikkek többsége a középkorral foglalkozik, hiszen mind a történelmi bel- és külváros utcái, mind a megye települései, illetve azok elnevezése a középkor évszázadaira mennek vissza. Ráadásul sok név eredete elhalványult és sok falu vagy vár helye teljesen eltűnt az évszázadok során, tovább növelve ezzel a kutatás izgalmát és a tudományos viták lehetőségét. Ez a kutatási irány különösen a Szemle fennállásának első évtizedeiben volt jellemző, egyesítve magában a szó szorosabb értelmében vett antikvárius helytörténetet és a II. világháború előtt a történeti földrajz iránt megnyilvánuló fokozott érdeklődést. Példaképpen álljon itt néhány cikk címe a Heimler-korszakból: Csatkai Endre: A soproni utcanévek történetéhez (1937/1); Házi Jenő: Schlippergasse (1937/2); Maár Károly: Hol állott Rov vára? (1937/3); Mollay Károly: Adalék Sopron régi helyrajzához (1938/4); Uő: Sagittarius – Lövér (1940/4-5). Az újraindítás után az említett szerzők folytatták ezt az irányvonalat: Házi Jenő: Még egyszer Schlippergasse (1957/1-2), Uő: Macskakő vára (1962/4); Uő: A középkori Ravó (Roj, Rov) várának fekvése Sopron megyében (1967/1, ehhez a kérdéshez Semmelweis Károly is hozzászólt 1968-ban); Mollay Károly: Harka nevééről (1955/1-2). Ugyanó választott Házi Jenő Macskakővel kapcsolat felvetésére is, kiterjesztve a kérdést a huszitizmus soproni vonatkozásainak vizsgálatára (1963/2, 1964/4). Az 1970-es és '80-as években egy kivétellel (Szabó Jenő a Lebergasse-ről, 1978/4) nem találkozunk ilyen

⁸ A magyarországi zsidóság története a középkorban (1995/1); Főúri és nemesi végrendeletek a Jagelló-korban (1999/4).

⁹ A feltárt középkori soproni zsinagóga (1958/4); Középkori zsidó sírkő-töredékek Sopronban (1960/4); Héber nyelvű oklevél a XV. századi Sopronból (1974/4); A középkori soproni zsidóság Salom Neustadt héber műveiben (1979/2).

témájú írással a lap hasábjain, csak az 1990-es évek elején került elő ismét a névma-gyarázat kérdése: ekkor a Rózsa utca neve kapcsán vitázott Mollay Károly (1992/3, 1993/1) és Szilágyi István (1993/1), hogy vajon a 15. században az utca végén működő nyilvánosház adott-e okot a szép elnevezésre.

Zajlottak azonban a Szemle hasábjain ennél komolyabb viták is helynevek okán. A tudományos hozadékát tekintve legérdekesebb magának Sopronnak a német névvel foglalkozott. Az 1955–1956-ban zajlott ún. „Ödenburg-vita” alapját Mollay Károly 1944-ben megjelent disszertációja adta,¹⁰ amelyre a Szemle szünetelése miatt Major Jenő csak 1955-ben tudott reflektálni. (A két évszám beszédesen mutatja, hogy időközben nem volt olyan fórum, ahol ilyen jellegű írások megjelenhettek volna.) A vita olyan lényegi kérdéseket érintett, mint Sopron kialakulása, az ispáni vár és a későbbi királyi város kapcsolata, a magyar és német lakosság be- (és ki-)települése, valamint a bel- és külvárosi lakosság egymáshoz való viszonya. A különböző álláspontok képviselői: Major Jenő, Mollay Károly és Verbényi László számos filológiai és topográfiai jellegű érvet sorakoztattak fel. A legkomolyabb bizonyítékot azonban a a régészet szolgáltatta fél évtizeddel a vita lezárása után. Kimutatta ugyanis a későrómai városfalak, az ispáni vár és a középkori védművek topográfiai kontinuitását – több ponton Major Jenő álláspontját igazolva. Az ásatások eredményei főként szakcikkek formájában jelentek meg, de a Szemle olvasói is tájékozódhattak róluk Nováki Gyula beszámolóiból („Sopron topográfiai fejlődésének vázlata az újabb ásatások alapján”, 1962/2; „Adatok a soproni belváros rétegeinek kronológiájához”, 1964/3). Holl Imre csaknem három évtizedes különbséggel (1968/4 illetve 1997/4) közölt áttekintő-ismeretterjesztő jellegű írásaiból, illetve Tóth Sándornak az Előkapu és Hátsókapu kutatásáról kissé megkésve (1988/1) megjelent alapos tanulmányából.

A helynevekkel (nemcsak a középkoriakkal) való foglalkozásnak gyakorlati következményei is lehettek, amint ezt Mollay Károlynak az 1967. évi 4. számban „Helyrajzi neveink védelme” címmel megjelent cikke és az általa kiváltott vita mutatja. Az elkövetkező két évben csak folyóiratunk hasábjain valódi vagy álnéven hatan fejtették ki véleményüket. Könnyebb dolga volt a Szemle főszerkesztőjének 1989-ben; amikor szintén történeti és nyelvészeti érvek alapján azt követelte: „Állítsák vissza Harka nevét!” (1989/3). Kívánsága a rendszerváltozás után hamarosan meghallgatásra talált.

A helynevek azonosítása, magyarázata átfogóbb település- és társadalomtörténeti kérdések vizsgálatához is elvezetett. A korai korszakból említhetjük Kapuy Vitál benecés szerzetes Egeredről szóló írását (1938/3) és Zügn Nándor válaszat ugyanazon évből; az újraindítás után Mollay Károly „Névtudomány és várostörténet Dágtól Ágfalváig (1195–1416)” című tanulmányát (1961/2). Ugyanő programadó cikket tett közzé 1956 elején „Sopron a középkor végén” címmel (1956/1), amelyben többek között célul tűzte ki a város középkori szocio-topográfiájának feldolgozását. Ez nem kevesebbet jelentett, mint minden egyes épület tulajdonosainak nyomon követését az 1530-as évektől időben visszafelé az 1379-es házösszeírásig, vagy ha lehet, a 13. század végéig. Rá három évre tette közzé az első, mintának is tekinthető ilyen tanulmányt a Szt. György u. 3. számú házról (1959/2. és 3.), amelyet az 1990-es évek elejéig csaknem tu-

¹⁰ Karl Mollay: *Scarbantia, Sopron, Ödenburg, Siedlungsgeschichte und Ortsnamenkunde*. Budapest, 1944. (Ostmitteleuropäische Bibliothek 49).

catnyi belvárosi és külvárosi épület hasonló szellemű feldolgozása követett. A koronát életművére e tekintetben a Kovácsok utcájának (a mai Várkerület 1–37. számok közötti szakaszának) teljes, házról házra történő bemutatásával tette fel (1994/3, 1995/2. és 3.). A házak lakóit illetően minden rájuk vonatkozó adatot összegyűjtött – filológusi pontossággal, amint egy-egy ritka szó összes előfordulásával és szöveggörnyezetével tette volna. Így ezek a cikkei a mindennapi élet, az ár- és bértörténet, a mértékegységek története és sok más téma kutatói számára is rengeteg hasznos adatot rejtettek. Módszerének időigényességét mutatja viszont, hogy egy szorgos élet munkájával is csak a város középkori ház-állományának mintegy 10%-át tudta lefedni.

A topográfiai kutatások másik iránya ugyanakkor a településföldrajzi és régészeti vizsgálat volt,¹¹ amely az újraindítás utáni évtizedben vett nagyobb lendületet Major Jenő („A XIII. század végi Sopron topográfiájának néhány kérdése”, 1956/2) valamint Nováki Gyula és Holl Imre fent említett írásainak tanúsága szerint. Az 1970-es évektől Gömöri János vette át a múzeum régészeként az ilyen irányú kutatások publikálását. Számos kisebb kiállítás- és leletismertetés mellett igen jelentős, máshol azóta sem publikált ásatási beszámolót is közlített a Szemle hasábjain, például az Új .u. 22-24. szám alatti középkori zsinagóga feltárásáról (1979/3) vagy a Kovácsszeren (a mai Várkerület 14–32. házak helyén) 1440-ben lebontott házak régészeti kutatásáról (1993/4). A legnagyobb szabású középkori régészeti témájú cikksorozat a szintén Gömöri János által szervezett „Vörös sánc konferencia” anyagának közzététele volt 1987–1988-ban. Ennek keretében összesen húsz régész és természettudós szerző fejtette ki álláspontját az Árpád-kori ispáni vár védősáncának keletkezésével és kiegészével kapcsolatban.

A művészettörténészek és műemlékes kutatók tollából is számos írás jelent meg Sopron és környéke középkori emlékeiről. A korai időszak leggyakrabban publikáló műtörténész szerzője Csemegi József volt, aki 1938 és 1963 között foglalkozott egyházi épületekkel, így a Szt. János kápolnával (1941/1), Bánfalva középkori templomával (1938/4); valamint a Ferences templommal és kolostorral (1942/1, 1963/2), de figyelmet érdemel Balogh Jolán tanulmánya is a Szt. György templom homlokzatának középkori szobrairól (1964/3). A későbbi évtizedekben Entz Géza, Tóth Sándor és Sedlmayr János jelentkezett több írással. Entz egyebek mellett a műemlékvédelem 1945 és 1975 között Sopronban elért eredményeit is összefoglalta (1975/4). Ennek ellenére kijelenthetjük, hogy a Szemle a középkori műemlékek bemutatása szempontjából ekkor már másodlagos fórumnak tekinthető, ahol inkább vitacikkek (pl. Sedlmayr János: „Sopron koragótikus lakótornyai”, 1986/4) vagy összegzések jelentek meg. Ez érthető is, hiszen időközben kialakultak azok a szakmai folyóiratok és évkönyvek (Műemlékvédelem, Műemlékvédelmi Szemle, Magyar Műemlékvédelem évkönyv) amelyek az elsődleges kutatási eredményeket közölték, és gyakran szenteltek tematikus számokat is Sopronnak és környékének.¹²

Igen bőséges anyagot talál az érdeklődő folyóiratunkban a művelődéstörténet írásos emlékeinek feldolgozásáról. Ez nagyrészt annak köszönhető, hogy a Szemle mindenkorai főszerkesztői maguk is avatott művelői voltak ennek a diszciplinának.

¹¹ A régészeti témájú írásokról részletesebben ld. Gömöri János cikkét jelen számunkban.

¹² Teljes egészében Sopronnal és környékével, és ezen belül is főleg középkori emlékekkel foglalkozott például a Magyar Műemlékvédelem Évkönyv 1973/74. évi, 1977-ben Budapesten megjelent kötete. A legutóbbi tematikus összeállítás a Műemlékvédelem c. folyóirat 2004/2. száma volt.

Csatkai Endre ugyan inkább a későbbi korok forrásai között mozgott otthonosan, egy-egy téma kapcsán azonban (pl. Könyvgyűjtők, régiséggyűjtők a régi Sopronban, 1938/3) visszatekintett a középkori előzményekre is. Sikerült továbbá rávennie Házi Jenő, hogy hivatalos mellőztetése idején is publikáljon lapunkban, így közzétette még 1939-ben felolvasott akadémiai székfoglaló előadását a városi kancellária kialakulásáról (1956/3), amelynek eredményeit érdemben azóta sem haladta meg a kutatás. Utóbb a Képes Krónika feltételezett festőjéről, Hertul fia Miklósról publikált Házi társadalom- és kultúrtörténeti vonatkozású tanulmányt (1967/2).

A középkori kultúrtörténet kiteljesedése a Szemle hasábjain ismét csak Mollay Károly nevéhez fűződik. Gazdag ilyen irányú publikációi közül e helyütt egy igen fontos és véleményem szerint túl kevesek által ismert és felhasznált cikksorozatra hívnám fel a figyelmet, a „Többnyelvűség a középkori Sopronban” című, 1967–1968-ban több folytatásban közzétett írásokra. Mollay professzor eredetileg úgy tervezte, hogy minden, Sopronban egykor használatos nyelvvél külön foglalkozik majd, mintegy nagydoktori értekezésének előkészítéseképpen.¹³ A megjelent tanulmányok azonban csak a latin nyelv kancelláriai, irodalmi és magáncélú használatára összpontosítanak, de azt a többi nyelvvél kölcsönhatásban mutatják be. Mollay Károly múlhatatlan érdeme, hogy felhívta a figyelmet a többnyelvűség jelenségére és társadalmi kontextusba helyezte azt. Ezen kívül is számtalan művelődéstörténeti tanulmányt olvashatunk tőle, többek között a középkori soproni naptárakról (1962/3), az olasz művelődési kapcsolatokról (1978/1) vagy az 1532-es *Musterregister* kapcsán a késő-középkori fegyvertörténetéről (1983/3).

A művelődéstörténet egy speciális ága, a kodikológia szintén a gazdag soproni forrásanyag kutatásának köszönheti jelenlétét a Szemleben. A munka Radó Polikárp soproni születésű bencés szerzetes kezdeményezésére indult el, még az 1940-es évek elején. Alapját a Soproni Levéltár, valamint az evangélikus líceumi és konventi könyvtár gyűjteményében található, másodlagosan könyvkötő anyagként felhasznált pergamenlapok lefejtése és meghatározása képezte. Bár Radó maga sohasem publikált a Szemle hasábjain, rendtársa, Szigeti Kilián itt tette közzé az első kísérletet a hangjegyes kódextörödékek csoportosítására és keltezésére (1963/1).¹⁴ Folyóiratunkban is búcsúzott mesterétől (1975/1).

A Soproni Levéltárból azonban nemcsak latin kéziratlapok kerültek elő, hanem héber nyelvűek is. Létezésükről már Pollák Miksa is tudott, de tudományos szempontból Róth Ernő tekintette át elsőként ezeket (1956/4).¹⁵ Két újabb héber töredék előkerüléséről Turán Tamás számolt be (1995/1). A judaisztikának ezen kívül is számos alkalommal nyújtott fórumot folyóiratunk. Itt tárta fel az egyik legjelentősebb középkori soproni zsidó személyiség, Izrael életútját Grünvald Fülöp, a Magyar-Zsidó

¹³ Mollay Károly: Magyar–német nyelvi érintkezések a XVI. század végéig. Bp., 1982. A kötet bevezető tanulmányai és egyes szócikkei sok részletét visszatükrözik a szerző Soproni Szemlében mvejelent korábbi írásainak.

¹⁴ A latin kódextörödékek teljességre törekvő feldolgozását az MTA Fragmenta Codicum munkacsoportja végzi, Madas Edit vezetésével. Az eredményeket közreadó kötet várhatóan 2006 folyamán fog megjelenni. Az újabb kutatások több ponton jelentősen módosították Szigeti meghatározásait.

¹⁵ A későbbiekben Scheiber Sándor határozta meg pontosabban a töredékeket: Scheiber Sándor: Héber kódexmaradványok magyarországi kőestáblákban. A középkori magyar zsidóság könyvkultúrája (Hebräische Kodexüberreste in ungarischen Einbandstafeln. Die Buchkultur der ungarischen Juden im Mittelalter). Budapest, 1969., ahol külön fejezetet szentel Sopronnak is.

oklevéltár soproni köteteinek¹⁶ társszerkesztője (1961/1). A másik szerkesztőről, a középkori magyarországi zsidóság legjelesebb kutatójáról, Scheiber Sándorról fentebb már esett szó, ő feliratos és okleveles emlékekről is közölt cikkeket. Szintén említettem már a középkori zsinagóga feltárásának ismertetését Gömöri János tollából. Kiemelkedő fontosságú az országos történetírás számára is Kubinyi András áttekintése „A magyarországi zsidóság története a középkorban” címmel, amely mindmáig a téma legteljesebb, legalaposabb feldolgozása. Ez az 1995. évi 1. számunkban jelent meg, amelyet teljes egészében a soproni zsidóság közép- és újabb kori történetének szenteltünk. A legutóbbi ilyen témájú írás Martha Keil összehasonlító tanulmánya a középkori soproni és bécsújhelyi zsidó hitközségekről (1998/1).

Kevésbé hangsúlyos a Szemle összességét tekintve a középkori egyháztörténet feldolgozása. A Heimler-korszakban talán azért született erről kevesebb cikk, mert akkor jelent meg a témáról Házi Jenő monográfiája,¹⁷ amiből a plébániai iskolára vonatkozó részt közölte a Szemle hasábjain is 1939-ben. Később viszont tudománypolitikai okokra vezethető vissza a hiány: az újraindítástól a rendszerváltásig nem élvezett támogatást ezen tudományág művelése. Ezért is öröndetes, hogy az utóbbi években több fiatal szerző jelentkezett egyháztörténeti írásokkal – a jelen sorok írójának is e tárgykörben jelent meg első írása a Szemle-ben (1990/3). Két szerző érdekes módon olyan témákkal foglalkozik, amelyről 1944 előtt már jelent meg cikk a Szemle-ben: A sopronhorpácsi prépostságról először Horváth Tibor Antal írt 1941-ben, az ő nézeteit helyesbítette számos új érv és adat felvonultatásával Körmendi Tamás (2003/3). A soproni ispotály történetét illetően viszont egyebek mellett Mollay Károly 1942-ben közzétett számadásait használta fel elemzésében Majorossy Judit (2003/3). Mollay maga is jelentősen hozzájárult Házi Jenő monográfiájának pontosításához, amikor több külvárosi, elsősorban Szt. Mihály és Halász utcai, valamint a Kovácsok utcájában állt javadalmas ház történetét, tulajdonosait feldolgozta (1989/4, illetve 1994/1). Az újabb termékből kiemelendő még M. M. de Cevins írása a plébániai papság és a ferencesek viszonyáról (1998/3), amely a koldulórendekkel foglalkozó nemzetközi kutatás egyik sokat vitatott témáját vizsgálja a helyi források alapján, míg Vajk Ádám a csornai premontrai prépostság alapítását helyezi új megvilágításba (2004/4). Az egyháztörténet terén tehát Sopron megye intézményei sem maradnak ki szerzőink látóköréből.

Végezetül új irányzatként a tájtörténetről kell említést tenni. Ez is az 1980-as évek végétől van jelen a Szemle-ben, kis késéssel követve a téma iránti nemzetközi érdeklődést. Mollay Károlynak sok más mellett erről is volt mondanivalója: a Tómalom középkori előzményeit tekintette át (1992/2). Részben ide sorolható Ruhmann Jenőnek a középkorra is kiterjedő áttekintése a Rák-patakról (1988/1). Igazi lendületet azonban Takács Károly egy rövidebb írása mellett (1999/4) Kiss Andrea jelentkezésével vett a térség középkori környezet-történetének feldolgozása. A fiatal szegedi történész-geográfus, aki a Fertőt és partvidékét kutatja, egyedül vagy társszerzőkkel tanulmányt jelentetett meg a Fertő különböző elnevezéseiről és ezek földrajzi jelentéséről (1999/1), Urkony elpusztult középkori település lokalizálásáról (2000/4), legutóbb pedig a Fertő partján egykor létezett fokról (2005/2).

¹⁶ Grünvald Fülöp és Scheiber Sándor (szerk.): Magyar-Zsidó Oklevéltár V/1. és V/2. kötetek, Bp., 1959-1960; VI. kötet. Bp., 1961., ld. ezekről: Mollay Károly: Zsidó történeti emlékek, SSz. 1962/1. és 1964/4.

¹⁷ Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939.

Összegzés és kitekintés

A fentiekben bemutatott kép még vázlatosságában is jelzi, hogy a medievisztika jelenléte hangsúlyos, de nem egyenletes folyóiratunk hasábjain. Bizonyos témák, főleg a topográfiai és kultúrtörténeti vonatkozásúak folyamatosan jelen voltak az eddig megjelent csaknem hatvan évfolyamban. Ugyanígy időről időre figyelmet kapnak a város és megye egyes nevezetes középkori személyiségei, bár mint társadalmi csoportról ritkábban olvashattunk róluk elemzést. Örvendetes új színfolt e téren Goda Károly cikke a Jagelló-kori soproni polgármesterekről (2004/4.). A műemléki és régészeti kutatás intézményesülése előtt több írás jelent meg egyes épületekről és más tárgyi emlékekről, az utóbbi évtizedekben ezek a témák inkább más fórumokon kerülnek az olvasók elé. Új elemként emelhető ki viszont a környezettörténet művelése, nem csak a középkor, hanem az azt megelőző és követő korszakok vonatkozásában is. Nagyon kevés volt viszont mindig is a politika- és gazdaságtörténettel foglalkozó írások száma. Néhány ilyen témájú tanulmány szintén más folyóiratokban és évkönyvekben (pl. Arrabona) vagy gyűjteményes kötetekben jelent meg az utóbbi években,¹⁸ de a gazdag, sőt zömében kiadott forrásanyag átfogó elemzése még várat magára.

Mit hozhat a jövő a Soproni Szemle és olvasói számára a medievisztika területén, illetve mit adhat a folyóiratunk hozzá a továbbiakban a középkor-tudomány kutatásához? Mindenekelőtt bízunk benne, hogy az új CD-ROM megjelenésével a korábbi, maradvány értékeket hordozó írások még jobban bekerülnek a hazai kutatás vérkeringésébe. Reméljük továbbá, hogy ezután is Sopron forrásanyagának jelentőségéhez méltóan, szép számban tudunk középkor-tudományi tanulmányokat és rövidebb forrásközléseket megjelentetni, tekintélyt szerzett kutatóktól és pályájuk kezdetén álló fiataloktól egyaránt. Különösen szívesen látunk módszertani szempontból újító szellemű cikkeket, amelyek több tudományág eredményeit ötvözik. Azt viszont a jelenlegi egyre bővülő publikációs lehetőségek fényében nem várhatjuk, hogy a Soproni Szemle az első évfolyamaihoz hasonló „monopolhelyezetet” élvezzen a várossal és a megyével kapcsolatos írások megjelentetésében. Ezért fel kell vállalnunk – folyóiratunk nevével összhangban – szemlélő, áttekintő írások elkészíttetését is egyes részterületek másutt közölt kutatási eredményeiről. Ezáltal nemcsak a középkor-tudomány egyes ágainak kutatói szerezhetnek jobban tudomást egymás eredményeiről, de a hiányszakokra, fehér foltokra, az ezután intenzívebben vizsgálendő területekre is jobban fény derülhet. Ily módon a Soproni Szemle középkori témájú cikkei nemcsak az egyes számok olvasóinak érdeklődésére számíthatnak, de a régóta esedékes város- illetve megyetörténeti monográfia köteteihez is biztosabb alapokat rakhatnak le.

¹⁸ Pl. Házi Jenő emlékkönyv, szerk. Dominkovits Péter és Turbuly Éva, Sopron, 1993. (Mollay Károly, Kubinyi András és Szende Katalin tanulmányai); A város térben és időben. Sopron kapcsolatrendszerének változásai. Szerk. Turbuly Éva. Sopron, 2002. (Zsoldos Attila, Kubinyi András és Szende Katalin tanulmányai). A Szemlében ld. Szende Katalin: Fidelitas és politika. Kihez és miért volt hűséges Sopron városa a középkorban. (2110/4.)

Több, a Soproni Szemle (=SSz.) újraindításának a félévszázados évfordulója alkalmából elhangzott ünnepi előadás idézte az első, 1937. évfolyam nyitó számába írt, a múlt, jelen, jövő feladatait megcélzó szerkesztőségi beköszöntő egyes részeit. Még a többszöri citálást sem tarthatjuk feleslegesnek, hisz ezek a sorok szándéknyilatkozatként határozták meg, jelölték ki a frissen alapított folyóirat szakmai irányait. Itt nem csak a folyóirat által megcélzott tradicionális és új tudománysszakok kerülnek felsorolásra, hanem a szakmai vizsgálatok földrajzi, törvényhatóságokban megjelenő terepnuma is megfogalmazódik: „*Sopron és Sopron vármegye múltjának minden gazdagságát, jelenének problémáit, jövőjének lehetőségeit, a város és a megye történetét, művészetét, kultúráját, szociográfiáját, nyelvi és néprajzi sajátosságait akarjuk ezeken a lapokon egybegyűjteni*”.¹ Azaz: a Heimler Károly vezette Szerkesztőség az induló szám beköszöntőjében a két törvényhatóság, Sopron thj. város és Sopron vármegye kutatását szerves egységben képzelte el, és ennek a megvalósítását tűzte ki.

Az alábbiakban a 16–18. századra koncentrálva a SSz-ben megjelenő vármegye kutatás egy-két tendenciájára és eredményére hívom fel a figyelmet. Tudom, ez a kis áttekintés cseppet sem a teljesség igényével készült, inkább csak egyfajta szemeztetés. Ugyanakkor már itt, minden részletezés és adatolás előtt szeretném egy – a mai közigazgatási struktúrában gondolkodónak talán furcsa – jelenségre felhívni a figyelmet, amely az egykori két törvényhatóság együttes vizsgálatának a tárgyidőszakbeli szükségességét szinte evidenciaként hozza. 1848 előtt Sopron szabad királyi város státusa okán is tagja volt a magyar rendi államnak, ami olyan, cseppet sem formális alkalmakkor is tetten érhető, mint a város követeinek rendszeres megjelenése a vármegye közgyűlésein. A két törvényhatóság közös ügyei (adókiivetés, katonaillesítés stb.) egyeztetésének a fontosságát Sopron vármegye birtokszerkezetének egy specialitása még inkább kiemelte. Sopron szabad királyi város ugyanis nem csak szabad királyi városi státusa révén (ahogy később Kismarton és Ruszt) képviseltette magát a megyegyűléseken, hanem a vármegye egyik legnagyobb birtokosaként is. Sopron városa a korai újkorra, az egy tömbben, a Fertő mentén fekvő nyolc jobbágyfalva révén, a vármegye egyik legjelentősebb birtokosává vált. Sajnos Sopronról mint földbirtokosról, illetve a környező egyházi és világi nagybirtokoktól különböző birtokkormányzatáról, a városuradalom működtetéséről és gazdasági jelentőségéről nemcsak e folyóiratban nem olvashatunk önálló feldolgozást. E gazdag forrásadottságú, összetett témára a 16–18. századból máig mindössze egy, *Tirnitz József* által elkészített, konferencia kötetben

¹ A szerkesztőség: Beköszöntő. SSz. 1. (1937) 1-2, 2. A továbbiakban csak a legszükségesebb esetben hivatkozom a Soproni Szemle egyes tanulmányaira, írásaira, ugyanis 2004-ig bezáróan az összes elérhető: Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület és Sopron város helytörténeti folyóirata. 1937–1944., 1955–2004. évfolyamok. CD-ROM [Bp.] ARCANUM, [2005.]

megjelent, alapvető tanulmány áll a kutatók rendelkezésére.² Amennyiben az előző összefüggés-rendszer – az egykori szabad királyi város jogi státusa és birtokosi pozíciói – mellett a vizsgálati kört kiszélesítem, és a vármegye illetve a város közötti kapcsolódási pontokat Sopron funkciórendszere oldaláról tekintem, úgy a város gazdasági, oktatási, egyház-igazgatási stb. szerepkörei, illetve az ezekből adódó kapcsolatrendszerek, továbbá mindezek infrastruktúrája, és az ezek mögött meghúzódó személyi hálózatok a két egykori törvényhatóság összetett, máig is kevésbé ismert „szimbiózisát” rajzolják fel.

A szerkesztői beköszöntő célkitűzése, a város és a vármegye történetének, mint közös feladatnak a kutatása, feldolgozása az 1937–1944 közötti, Heimler Károly nevével fémjelzett szakaszban magas szinten megvalósult. Vitathatatlan – és ez a későbbi periódusokra is igaz – a kutatási eredmények nem önmagukban objektiválódnak, hanem egyes kutatók egyéni teljesítményéhez fűződnek. Az 1944 előtti Sopron vármegye-kutatásból egyértelműen ki kell emelni *Soós Imre* tevékenységét. Ez mind adataiban, eredményeiben, mind módszertani észrevételeinek tekintetében a mai napig alapvető információkat és fontos szempontokat nyújt a jelenkori település- és megyekutatók számára. Ezért is indokolt, hogy személyéről, munkásságáról részletesebben szóljak.

Soós Imre (1910–1987) rábakecöli kisbirtokos családban született, 1922-től a csornai premontrei prépostság szombathelyi főgimnáziumában tanult, majd az 1929-es érettségét követően a Pannonhalmi Főapátság segéd-könyvtárosa lett. Sopron Vármegye Levéltárába történő elhelyezkedését a vármegye-történet megírásának szándéka is inspirálhatta. 1934. június 1-jétől 1940 végéig levéltári díjnokként tevékenykedett. E munkavégzés időszakában, 1935–1936 során, elvégezte a pécsi Erzsébet Tudományegyetemet. A doktori cím 1941-es megszerzését követően, még az év december 31-től, Heves vármegye főlevéltárossává nevezték ki, ahol az 1939-ben kinevezett, majd tragikus körülmények között elhunyt Nagymihályi István hivatali helyére került. Pár évvel később immáron az észak-magyarországi törvényhatóság levéltár vezetői tisztéből írta meg ezen archívum történetét.³ Bár Soós szakmai pályája már Heves megyében teljesedett ki, de rövid soproni levéltárossága alatt is a Mohács utáni megyekutatás máig meghatározó személyévé vált. A mai nézőpontból Soós a megyekutatás terén a frissen indult folyóiratnak viszonylag rövid időszak alatt meghatározó szerzőjévé vált. 1937-től 1939-ig folyamatosan, különféle műfajú szakpublikációkat közölt: módszertani-, illetve adatfeltáró, elemző tanulmányt és recenziót. (A következő esztendőkből már kötetei jelentek meg!) Szakmunkáit a kiterjedt forráskutatás jellemezte. Soproni Vármegye Levéltárán kívül Vas Vármegye Levéltárában, és a Magyar Országos Levéltárban is folyamatosan kutatott. A forrásfeltárás oldaláról nézve munkáinak speciális értéket ad az, hogy ő még kutathatott az 1944 decemberi bombázás során a Soproni

² Tirnitz József: Sopron város úrbéres falvainak lakossága a 18. század első felében. In: A Dunántúl településtörténete I. 1686–1768. Szerk.: Farkas Gábor, Veszprém, 1976. 158-165.

³ Soós Imre: Heves vármegye levéltárának történetéből. In: Levéltári Közlemények, 20-23. (1942–1945) 260-289.

Bíróság épületében megsemmisült Úrbéri Törvényszék irataiban.⁴ Publikációiban egyaránt koncentrált a megye egészére – ami nála az 1922 utáni csonka vármegyét jelentette –, és az egyes településekre. Különös szeretettel tanulmányozta a szűkebb pártia, a Rábaköz település- és társadalomtörténetét. 1937-ben a család- és települési birtoklástörténet oldaláról vizsgálta és adatolta Sopron vármegye 16–17. századi birtokos társadalmát. 1939-ben külön módszertani tanulmányban mutatott rá a falutörténet-írás több fontos vizsgálati kérdésére, illetve ahhoz forráscsoportokat mutatott be. A falukutatás országos módszertani irodalmába (pl. *Mályusz Elemér*, *Váczy Péter* tanulmányai) illeszkedő publikációjában kiemelte a parasztcsaládok kutatásának fontosságát, illetve a falu egészének vizsgálatakor felhívta a figyelmet a népösszeírások, földkönyvek, telekkönyvek feldolgozásának szükségességére. Parasztcsalád-kutatásra vonatkozó megállapításai országosan is kiemelést érdemelnek, hisz ez időszakban látott napvilágot az első parasztcsalád genealógiáját vizsgáló szakpublikáció is.⁵ Soós módszertani írása cseppet sem állt egyedül. Az 1938–1939-es évfolyamokban, az előző írással párhuzamosan, de más nézőponttal, eltérő hangsúlyokkal napvilágot látott *Maár Károly* és *Mollay Károly* Sopron város és vármegye helytörténetírásáról, és mindebben a történeti nyelvészet szerepéről készített módszertani írása.⁶ E kétszerzős módszertani publikáció ismét hangsúlyosan mutat a városkutatás és a vármegyekutatás érintkezési pontjaira. Ha ebből a nézőpontból tekintünk az első periódus szerzői körére, úgy szimbolikusan is tarthatjuk *Házi Jenő* Sopron város főlevéltárosa azon 1938-as publikációját, amely az első szombathelyi püspököt adó felsőszopori Szily család történetéhez közölt adatokat, forrásokat. Az egyháztörténet sajnos soha nem tartozott a folyóirat erősségei közé. A kevés e tárgy körű publikációból ebben a periódusban jelent meg a jeles premontrei tudós-tanár *Horváth Tibor Anta*/tollából a horpácsi prépostság történetéről szóló tanulmánya (1941).

Az újraindítás beköszöntője – az önálló Sopron vármegye megszüntetése után, a konkrét közigazgatási, politikai szituációt tekintve is érthetően – már e kettősséggel nem foglalkozott.⁷ Ugyanakkor a *Csatkai Endre* nevével és főszerkesztésével fémjelzett folyóirat nem csak az évfolyam számozásában vállalta fel a kontinuitást. Folyamatosságot mutatott a szerkesztési elvek azon részében is, hogy a SSz. nem csak a város, hanem az egykori vármegye történeti vizsgálatát is folytatja. Minden bizonygatásnál jobban illusztrálja ezt a helyzetet az a tény, hogy már az újraindítás első évfolyamában egy olyan, máig is alapvető – a forráspublikáció módszertanát tekintve szakszerűségében, alaposságában a vezető országos szaklapokba illő – forrásközlés látott napvilágot, mint *Takáts Endre* jobbágy-folyamodvány közlése. Az 1950–1957 között a Soproni Állami Levéltár igazgatójaként tevékenykedett Takáts,⁸ e forrásközlésé-

⁴ Kutatásait máig is kézikönyvként használt munkákban összegezte: Ósi sopronmegyei nemzetségek. Képek a sopronmegyei községek és családok történetéből. Szerk.: Horváth László. H. n. é. n. [Sopron, 1940.], Az Úrbéri Törvényszék iratanyaga Soós Imre: Az úrbéri birtokrendezések eredményei Sopron megyében. Sopron, 1941.

⁵ Vö.: Molnár József: Egy parasztcsalád leszármazása és kapcsolatai. In: Magyar Családtörténeti Szemle, (1940) 1, 4-13., 2, 32-38., 3, 60-65., 4, 90-92., 5, 111-112., 6, 136-139., 7, 158-163.

⁶ Nem szabad feledni, hogy a lap hasábjain ez időben folyt a módszertani tanulások sorát hozó, a Szekfü tanítvány Belitzky János és Mollay Károly közötti, középkori megemomográfia-vita is!

⁷ Csatkai Endre: Beköszöntő. In: SSz. 9. (1955) 1, 1.

⁸ Életútjáról: Horváth Zoltán: In: Levéltári Közlemények, Madarász Lajos: Takáts Endre In: Levéltári Szemle, 35. (1985) 1, 103-104.

ben 1729–1766 közötti, a Sopron vármegye archívumából, illetve a rend erőszakos feloszlása után ezen intézmény őrizetében került Csornai Premontrei Prépostság Magánlevéltárából származó jobbágyleveleket tett közzé. Bár a Mária Terézia-féle úrbérrendezés időszaka a folyóirat frekvenciátalibb kutatási irányaként jelenik meg (pl. *Mikó Sándor* tanulmánya, *Horváth László*, *Csiszár Attila* úrbéri kilenc pont közlései), mind a témakör helyi, központi és különböző típusú uradalmi forrásokon nyugvó, a teljes vármegyére kiterjedő feldolgozása még a jövő feladata, ahogy a tárgyidőszakban elkezdett paraszti folyamodványok összegyűjtése és közzététele is.⁹

Csatkai Endre főszerkesztői időszaka alatt folyamatosan találkozhatunk kora újkori, vármegyei vonatkozású publikációkkal, döntően adat és forrásközlésekkel. A szerzők köréből itt két személyt emelnék ki. Kifejezetten az előbbi irány jellemezte a nagy erudíciójú, forrásismeretű *Hetyéssy István* tevékenységét, aki 1960-tól 1971-ig tizenegy, döntően 17. századi forrás- és adatközlést publikált a folyóirat hasábjain. A szerző ugyanezen idő alatt párhuzamosan a vasi helytörténeti kutatásnak is hasonlóképpen elkötelezett művelője volt.¹⁰ Bár e munkák sok értékes elszórt információt nyújtanak a század Sopron vármegyei had- és társadalomtörténetéhez, de még inkább felhívják a figyelmet egy szakmai háttér, a megyemonográfia hiányára. A szerző forráspublikációi sorából külön is ki kell emelni a Vitnyédy (Vittnyédy/Wittnyédy) Istvánnal kapcsolatosakat, és jelezni kell: ő és *Jenei Ferenc* gyűjtései révén az országosan is jelentős Vitnyédy-kutatásnak e folyóirat is fontos közlési helye volt. Országos kutatások lokalitásra vonatkozó eredményei is megjelentek a SSz-ben. Ezt a szerkesztői és a vizsgált időszakot tekintve legjobban talán *Füves Ödön* itt megjelent munkái képviselhetik. Ő 1962–1973 között négy közleményben vizsgálta a soproni és Sopron vármegyei görögök 18. századi történetét, 1964-ben a Helytartótanács Sopron vármegyére vonatkozó görög összeírásának eredményeit publikálta. Szinte természetesnek mondható, hogy a folyóiratban gyakran, többnyire más tématerületekről publikáló szerzők is közöltek a vizsgált problematikára vonatkozó munkákat. Így az 1963-tól többnyire a 18–19. századi kultúrtörténeti írásokat közlő *Fried István* az 1620-as lakompaki csatáról jelentetett meg alapvető munkát, míg az egykorú, 16–17. századi Sopron városát kutató *Kovács József László* elsősorban a város és a vármegye érintkezési pontjaival kapcsolatban hozott újabb fontos adatokat (pl. 1969-ben Esterházy Miklós 1620. évi, Sopron városhoz írott levele.).

Az újabb szerzők és adatok helyett engedjék meg, hogy „hic et nunc” egy mind a Csatkai, mind a Mollay periódusra jellemző tendenciára hívjam fel a figyelmet. Ez pedig egy adott település (vagy település csoport) történetének a tanulmányok, forrásközlések folyamatos publikálása révén történő feltárása. Hangsúlyozni kell: az ilyen esetekben a szerzőt személyes szálak fűzik az adott településhez (így többen szülőfalujuk történetét vizsgálták), a település históriáját nem egy adott korszakban dolgozza fel, vagy nem egy jelenséget kutat több történeti periódusban, hanem a tele-

⁹ A kérdéskör történeti kutatásáról Sopron vármegyére is vonatkozó szakirodalommal: Horváth Zita: A Zala megyei parasztság helyzete a 18. században az úrbérrendezés forrásainak tükrében. In: Korall. Társadalomtörténeti folyóirat. 19-20. sz., 2005. (Rurális társadalmak) <http://www.korall.org>.

¹⁰ Pl. Vasi Szemlében megjelent munkáira: Dalmi Kálmánné – Takács Miklós: A Vasi Szemle repertórium 1933–1976. Szombathely, 1978. Nr. 2948., 3150., 3209., 3713.

pülés históriájának a teljességét kívánja résztanulmányokkal feldolgozni. Ezt a tendenciát kitűnően példázza a klasszika-filológia – földrajz alapképzettségű, forráscentrikus *Mikó Sándor* esete. Mikó (1921–1998) Nagylózson született, 1961-től 1995-ig különböző műfajú publikációk révén folyamatosan jelen volt a SSz-ben. (Pl. 1978: 1559. évi lózsi bordézsmajegyzék közlése, 1992: Lósi Imre életútjának vázlata.) Bár tevékenysége Csatai szerkesztősége idején kezdődött el, e szakmai munkája kiteljesedése Mollay szerkesztősége idején következett be. Munkásságának középpontjában a Viczay család egykori mezővárosa, (Nagy)Lózs története állt, amit a 13. századtól napjainkig kutatott. Szisztematikus településtörténeti vizsgálatait 1998-ban „falumonográfiában” összegezte.¹¹ Lózs mellett Mikó Sándor foglalkozott még a Nagyerdő egykori legnagyobb irtásfalva, a közeli Iván – ahol a szerző 1944-ben cséplőellenőr volt – 18. század végi történeti szociográfiájával is, miképpen az egyes települések történeti kutatásánál nagyobb földrajzi hatókörű vizsgálatokat is folytatott: 1972-ben a Mária Terézia-féle úrbérrendezés vármegyei történetét vizsgálta, 1992–1995 között pedig egy nagyszabású munkában az 1597. évi kapuvári urbáriumot publikálta. Esete cseppet sem egyedi, a SSz-ben 1972-től publikáló *Katona Imre*, művészettörténeti kutatásai mellett (pl. Eszterháza) elsősorban Csapod és környéke település- és társadalomtörténetére vonatkozóan számos jelentős esettanulmányt közölt, munkásságát a közelmúltban ő is egy Csapod monográfiában összegezte. Ugyanakkor hangsúlyozni kell: Mikó nagylózsi, Katona csapodi kutatásainak e folyóirat csak az egyik, de nagyon fontos fóruma, ugyanis mindkét szerző országos szakfolyóiratokban is publikált.¹² Mikóhoz, Katonához hasonló kötődés is ösztönözte *Kiss Imre* nemesi Felsőpásztori község 16–19. századi történetéről készült, gazdag forrásanyagban alapuló tanulmányát (1973).

A fent jelzett tendencia legújabb folytatását 1999-től *Horváth László* Fertőszentmiklós és Szerdahely települések múltjára – döntően a 16–18. századra – vonatkozó, gazdag forrásbázison nyugvó, adat- és szempontgazdag közleményei és tanulmányai jelentik.¹³ 2004. évi, az 1580-as évek kapuvári uradalmának gazdaságtörténetét bemutató tanulmánya – korábbi előzményektől nem mentesen – már egyértelműen egy más irányba, a folyóirat hasábjain teljességgel elhanyagolt uradalomtörténet irányába megy el.

A meglévő eredmények ellenére valójában az 1955-ös újraindítástól valójában csak fehér hollóként találkozhat az olvasó az egész vármegyére vonatkozó, illetve egy társadalmi, jogi jelenséget vizsgáló, a 16–18. század időszakát érintő tanulmánnyal. Bár az utóbbi esetében akár azt is mondhatnánk, mindez az országos szakfolyóiratokra tartozik, amelyek soproni esettanulmányként úgyszólván megjelentetik az ilyen publikációt, *Horváth József* 1999. évi, a 17–18. századi falusi végrendeleteket elemző tanulmánya megítélésem szerint egyértelműen azt példázza, hogy a nem egyes településekhez kötött társadalom- és jogtörténeti vizsgálatoknak igenis helye lenne e folyóiratban.

¹¹ Mikó Sándor: Nagylózs. Egy Sopron környéki falu története. [Nagylózs], 1998.

¹² Pl. Mikó Sándor: A kapuvári uradalom gabonadézsma-jegyzéke 1587-ből. In: Agrártörténeti Szemle, 36. (1994) 1-4, 510-521., Katona Imre: Élet és gazdálkodás a Nagyerdőben a XVI–XIX. században. In: Agrártörténeti Szemle, 38. (1996) 1-4, 257-277.

¹³ A település kutatásból kistérségi vizsgálatok irányába történő elmozdulás eredményei várhatók a 2003-ban jelenkori tanulmánnyal jelentkező Kelemen István Hídegség, Hegykő, Fertőboz centrumú kutatásaiból.

Ugyanakkor szomorú, hogy *Maksay Ferenc* 16. század közepi Sopron vármegyei birtokos társadalom vizsgálata e területen szinte egyedülálló.¹⁴ (E sorok írója 1999-ben kísérelt meg valami hasonlót.) Maksay tanulmánya kapcsán bizton kijelenthető: a SSz-ben 1955-től ez a Mohács utáni megyekutatás máig is egyik legjelentősebb munkája. Hasonlóképpen ki kell emelni *Vanyó Tihamér Aladár* tudós bencés szerzetes tanár Sopron vármegye 1640–1690 közötti adó- és hadügyi, gazdasági viszonyait tárgyaló tanulmányát. Az 1976-ban három részben megjelent tanulmány egyik specialitása: az alapját képező forráskutatást a szerző még a 20. század első felében, a vármegye-történetírás keretében folytatta. Maksay, Vanyó esete – miként Soós Imre, vagy másoké (így *Koppány Tiboré*) is – arra hívja fel a figyelmet, hogy a szakmai munka jelentősége, minősége, időtálló volta alapvetően nincs összefüggésben az írásmű terjedelmével, a kézirat szerkesztés idején tett műfaji besorolásával, és az adott szerző publikációs tevékenységének e helyütt érzékelhető gyakoriságával.

Megyei történetírással kapcsolatos módszertani írások hosszú kihagyás után, az 1990-es évtizedben jelentek meg. Míg 1991-ben *Soós István* a Magyar Országos Levéltár Magyar Kamara Archivuma Urbaria et Conscriptioes gyűjteményes anyaga Sopron megyei vonatkozásait, 1998-ban *Turbuly Éva* a község-történetírók számára a helytörténeti szempontból is jól használható ún. feudális-kori (18–19. század) vármegyei öszszeírásokat ismertette.¹⁵ A hasznosulásról csak hosszabb távban lehet majd fogalmat alkotni. Ugyanakkor a további forrásismertetések, módszertani tanulmányok szükségességét a megyei község-történetírás zalai, veszprémi, somogyi összehasonlításban nézve sajnálatosan gyenge, egyenetlen színvonala is aláhúzza.¹⁶

Végül kitekintésként a megyetörténeti kutatásokkal kapcsolatban az interdiszciplinaritás fontosságát kell kiemelni. *Koppány Tibornak* Ládonyi Demeter mihályi kastélya kapcsán írott tanulmánya a művészettörténeti vonatkozásokon kívül egyaránt megkerülhetetlen a település- (Mihályi falu, majd közbirtokossági tulajdonlással működő kismezőváros), a birtoklástörténet szempontjából, miként a vármegye kora újkori nemesi társadalmával kapcsolatban is fontos jelenségekre hívja fel a figyelmet.¹⁷

Áttekintésemet abban a reményben zárom, hogy a jövőben az itt említett pozitív tendenciák továbbélése (településtörténeti tanulmányok, forrásközlések stb.) és az új történeti kutatások helyi vetületei (pl. társadalomtörténeti esettanulmányok, uradalomtörténetek, prozopográfiai stb.) egyaránt olvashatóak lesznek a folyóirat hasábjain.

¹⁴ Maksay Endre [!] szerzőséggel jelent meg. E munka is egy országos kutatási program speciális megyei esettanulmánya volt. A leíró, elemző tanulmány egységes adattárba szerkesztett változata: Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. 2. kötet. Bp. 1990. 661-679. Az életpályára: Bélay Vilmos: Maksay Ferenc (1916–1984). In: Levéltári Szemle, 35. (1985) 1, 99-100.

¹⁵ A következő évben a burgenlandi településkutatásra aktualizált változata is megjelent: Turbuly, Éva: Quellen der burgenländischen Geschichte im Archiv von Sopron. In: Archivar und Bibliothekar. Bausteine zur Landeskunde des burgenländisch-westungarischen Raumes. Festschrift für Johann Seedorf zum 60. Geburtstag. Hgg. Felix Tobler – Norbert Frank, Eisenstadt, 1999. 499-509. (Burgenländische Forschungen, Sonderband. 22.)

¹⁶ Az Acta Papensia 2003. 1-2. száma megvénként, a dunántúli község-történetírás helyzetével foglalkozik. A megyéről: Horváth József: „Falumonográfiák” Győr-Moson-Sopron megyébe 1989–2001. In: Acta Papensia 3. (2003) 1-2, 33-67.

¹⁷ Koppány Tibor munkásságára ld.: Bardoly István: Koppány Tibor irodalmi munkássága. In: Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk.: Bardoly István – László Csaba, Bp. 1998. 25-33. (Művészettörténet – műemlékvédelem)

A Soproni Szemle a Soproni Városszépítő Egyesület, Sopron város és Sopron megye *helytörténeti* folyóirata. Jóllehet az alapítók – elsősorban a főszerkesztő Heimler Károly, aki nem is helytörténeti, hanem művelődéstörténeti folyóiratként aposztrofálta – a lap helytörténeti jellegét a legtágabban értelmezték, nem véletlen, hogy a benne közölt írások döntő hányada történeti, régészeti tárgyú. Az első számban Lauringer Ernő, Thirring Gusztáv, Csatkai Endre között ilyen jellegű írásokat. Őket követték Payr Sándor, Házy Jenő, Gombocz Endre és sokan – egyre többen – mások.

A növekvő olvasói érdeklődés és szerzői aktivitás miatt nyilvánvalóan egyre fontosabb kérdéssé vált a Szemle szerkesztési-közlési elveinek, szakmai célkitűzéseinek, *ars poeticájának* lefektetése és nyilvánosságra hozása. Mollay Károly és Maár Károly az 1938. 5-6. és az 1939. 1-2. számban¹ adott útmutatást a tudományos kutatás módszereiről, a helytörténetírás és a folyóirat kapcsolatáról. Megállapításaik zömét elfogadhatónak, az általuk kijelölt szerkesztési elveket pedig hibátlannak és időszerűnek tartjuk mai is. Mollayék a 20. század első felében divatos ismeretelméleti szkepticizmust a helytörténetírásra vonatkoztatva azt állapították meg, hogy a pozitívista történetírás „adatimádatától a magyar helytörténetírás a mai napig sem tudott megszabadulni; sajátos vidéki művelődési és társadalmi viszonyaink következménye, hogy helytörténetírásunkon sem a genetikus, sem a szociológiai történeti irányok hatása nem igen látszik meg. Ma is még – nagyon csekély kivétellel – helytörténeti értekezéseink úgy íródnak, hogy szerzőjük kiválaszt egy érdekes tárgyat, egymás mellé illeszti az adatokat és azután elmondja a véletlenül fennmaradt adatok tartalmát.”² A történetészti értelmezőmunka hangsúlyozásával Mollayék megpróbálták mesterségbeli tanácsokat adni a történetírás helyi művelőinek.³ E mellett körvonalazták a Soproni Szemle indításának tulajdonképpeni célkitűzését is, amely – logikusan – nem volt más, mint megreformálni, megújítani, igazi diszciplinává tenni a soproni helytörténetírást. E feladat megvalósításában – eltérően a német mintától, (s a 19. századi soproni próbálkozásoktól) ahol régészeti és történeti társaságok szolgáltattak keretet a kutatómunka számára – a főszerepet a folyóiratnak szánták. A Soproni Szemle szerkesztői tehát vállalt feladatuknak tartották a tudomány szervezését, a helytörténet művelőinek módszertani segítségét, szakmai támogatását. Ez rendkívül fontos és időszerű volt akkor, amikor a helytörténetírást még részben az irodalmias szemléletű cikk-faragás, kedvtelésből űzött bölcsekedés jelentette.

¹ Maár Károly és Mollay Károly: A soproni és sopronmegyei helytörténetírás módszere s feladatai. SSz. 2. (1938) 273-288.; 3 (1939) 17-22.

² Maár-Mollay 1938., 275.

³ E szándék fedezhető fel Mollaynak a megye középkori történetét megíró Belitzky Jánossal folytatott vitájában is. Lásd Mollay Károly: Sopron vármegye középkori történelmének nyelvészeti és történeti kérdései (Széjjegyzetek Belitzky János könyvéhez). SSz. 3 (1939) 232-239.

Utóbbi természetesen nem azt jelenti, hogy mindent előlről kellett kezdeni, ám szükség volt nyitjára akadni a legjobb hagyományoknak és azokra építeni a jövőt. Mindeközben nehézséget jelentett, hogy Magyarországon – s különösen igaz ez a 20. századra – a politikai regionalizmus, a tartományiség nem, vagy csak egészen csekély mértékben volt jellemző, s ez a helyi sajátosságok feltárására is kevesebb lehetőséget kínált, mint például az osztrák vagy a német tartományokban. Ennek hátrányát elsősorban a megyekutatás érezte, amelynek jelentőségére szintén felhívták a figyelmet a Szemle szerkesztői. (E tekintetben mégis jórészt csak Soós Imre község- és társadalomtörténeti publikációi jelentettek előrelépést.) A makro- és a mikrotörténelem közötti kapcsolatok és helyes arányok megtalálása szintén nem jelentett egyszerű problémát a helytörténetírás számára. Ennek fontosságára ugyancsak Mollay hívta föl a figyelmet egyik későbbi cikkében.⁴

Tudjuk, hogy 1944-től a folyóirat kiadása szünetelt. A több mint tíz éves kényszerű hallgatás egyben azt is jelentette, hogy a Soproni Szemle a háború végén nem rendelődött alá szélsőséges ideológiai irányzatoknak és nem volt kénytelen eleget tenni az ötvenes évek despotikus tudománypolitikai elvárásainak sem. A minisztertanács csak 1955 őszén – korábbi ellentmondásos határozatait⁵ felülvizsgálva – járult hozzá a Szemle újbóli kiadásához.⁶ Az újraindulást követően Mollay ismét igyekezett kijelölni a folyóirat jövőbeni útját. Ezt jelezte a kiadvány alcímében bekövetkezett változás: a művelődéstörténeti jelző helytörténetire való felcserélése. Mollay irányokat, tartalmi kérdéseket taglaló cikkében⁷ meglepően kevés utalást találunk a korszellem diktálta elvárásokra. Ezt az is magyarázza, hogy az 1953-ban meghirdetett reformkurzus annak ellenére is érezte hatásait, hogy időközben fordulat következett be a magyar belpolitikában. A hazai történelem-társadalom egy része ekkor már nyíltan szembe fordult a vulgármarxizmus dogmáival, s ezt a felfogást valószínűleg a szerkesztőség mértékadó tagjai is osztották. A helytörténeti jelleg erősítése mellett a közölt írás egyetlen – tartalmilag meghatározó – újdonsága a 20. századi kutatások ösztönzésére tett javaslat volt. Ha végignézzük a Szemle tartalomjegyzékét 1955-től 1989-ig, kiderül, hogy ennek az ösztönzésnek viszonylag kevés hatása volt a szerzőkre. A 20. századdal foglalkozó tanulmányok töredékét teszik ki a közölt dolgozatoknak. Kivételt jelent a soproni gyárak, üzemek, oktatási intézmények története, amely 1955-től több-kevesebb rendszerességgel feltűnt a folyóirat hasábjain. A kimondottan politika- és társadalomtörténeti tárgyú publikációk száma sokszorta kevesebb. Kifejezetten ideológiai töltetű írások a Tanácsköztársaság 40. és 50. évfordulójára születtek (8 ill. 6 tanulmány), ám ezek között is számos írás akad, melyben jól kivehető az indoktrinációs elvárások kerülése.

A szerzők egy része ugyan feladatának érezte a nagy történet lokális megfeleltetését, adatolását, és helyben gyártotta a feladott dolgozatokat a szocializmus útjáról, annak vállalható helyi mellékszálairól. Amellett, hogy a kutatók a megfeleltetés költelmének tisztességesen eleget tettek, a feladatban rejlő lehetőségeket kihasználva,

⁴ Mollay Károly: Újabb szempontok a helytörténetírás műveléséhez. SSz. 7 (1943) 161-170.

⁵ A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala első hozzájárulását 1955. február 4-én visszavonta. V.ö.: Domonkos Ottó: A Soproni Szemle 50 éve I. SSz. 59 (2005) 3-26, különösen 9-13.

⁶ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1954. november 16.

⁷ Mollay Károly: A régi és az új „Soproni Szemle”. SSz. 9 (1955) 5-12.

igyekeztek fontos – egyben helyspecifikus – gazdaság- és társadalomtörténeti jellegzetességeket feltárni. Ilyen erényeket vonultatott fel többek között Hiller István, Környei Attila, Szita Szabolcs, Tirnitz József. Az említett szerzők olyan hiteles kutató-sokat végeztek, melyeket szűklátókörűség lenne doktrinérizmussal vádolni. Eredményeik ma is használhatóak – bárha néhány ponton javítani is kell rajtuk.

A Soproni Szemle modern korral foglalkozó cikkeinek – a fentieknél behatóbb – elemzése annál is jelentőségelteljesebb feladat, mivel a több mint fél évszázados múltá visszatekintő folyóirat időközben a 20. század sokatmondó történeti kútforrájává is vált. Elsődleges forrásoknak számítanak természetesen azok a cikkek, melyek gyárak, üzemek, kulturális intézmények jelentéseit, néhány évre visszatekintő történetét tartalmazzák.⁸ A folyóirat azonban ennél bőségesebb kútforrásként szolgál: legkülönbözőbb írásainak témaválasztásában, tartalmában, textusaiban megragadhatók a Szemle évtizedeinek historikus mozgásai, megtapasztható a század politika- és társadalomtörténeti karakterisztikuma.⁹

Ennek kapcsán fontos megjegyezni, hogy a 20. század meghatározó történeti problémái közül a Soproni Szemle kezdeményező szerepet vállalt az első világháborút lezáró békekötések helyhez kötődő történeti részleteinek publikálásában. Az osztályalapú marxista történelemszemlélet számára Nyugat-Magyarország 1918 utáni történetének vizsgálata, a tőle elválaszthatatlan nacionalizmus, irredentizmus és nemzeti-ségi tematika miatt – hasonlóan a Trianon-problematikához – egy ideig tabunak számított. Míg azonban a békeszerződés ügye a hatvanas-hetvenes évektől kezdett visszalopózni a történeti kutatás témakörei közé, az ahhoz képest jelentéktelennek számító nyugat-magyarországi kérdés kutatása már előrehaladt. Jelentős áttörést jelentett e témakörben Soós Katalin több tanulmánya, így a Szemlében 1959-ben (!) megjelent írás a Tanácsköztársaság és az Osztrák Köztársaság kapcsolatáról,¹⁰ mely apropóul szolgált arra, hogy diskurzust indítson Nyugat-Magyarország és Burgenland problematikájáról. Hasonló jelentőségűek voltak a Pozsonyban élt Fogarassy László cikkei. Míg Soós elsősorban a kérdés diplomáciai vonatkozásait tárta föl, Fogarassy – egyebek mellett – az események katonai aspektusát foglalta össze „A nyugat-magyarországi kérdés katonai története” című cikksorozatában.¹¹ A kérdést a rendszerváltás után is számos tanulmány gazdagította. Fogarassy László 1994-ben bekövetkezett haláláig publikált a Szemlében, sőt halála után is jelent itt meg cikke. A nyugat-magyarországi kérdés utóéletének diplomácia- és politikatörténeti vonatkozásait Bellér Béla¹² és Tóth Imre¹³ igyekezett összegezni. Nem szabad elfeledkeznünk a Soproni Szemle Kiadványai sorozatban megjelent kötetéről sem, mely a népszavazás 75. évfordulója al-

⁸ Ezzel kapcsolatban lásd Domonkos Ottó: A Soproni Szemle 50 éve III. A természettudományoktól a bibliográfiáig. SSz. 59 (2005) 235-241, különösen 238.

⁹ A Soproni Szemlének, mint kútforrásnak felbecsülhetetlen részét képezi a folyóirat képeinek, fotóinak gyűjteménye. A kiséikét a Soproni Múzeum őrzi.

¹⁰ G. Soós Katalin: Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság és az Osztrák Köztársaság kapcsolatainak történetéhez. SSz. 13. (1959) 289-304.

¹¹ Fogarassy László: A nyugat-magyarországi kérdés katonai története I–III. SSz. 25. (1971) 291-302.; 26. (1972), 23-39. és 115-129. o. Fogarassy cikkei egyébként 1960-tól jelentek meg a Szemlében.

¹² Bellér Béla: Az osztrák–magyar viszony és a burgenlandi kérdés (1922–1926). SSz. 29. (1975) 232-244.; Uő: Az osztrák–magyar viszony és a burgenlandi kérdés (1927–1928). SSz. 37. (1983) 17-37.

¹³ Tóth Imre: A konszenzus művészete-avagy a diplomácia technikái a nyugat-magyarországi kérdés kezelésében (1922–1929). SSz. 57. (2003) 20-40.

kalmából rendezett konferencia előadásait, korreferátumait gyűjtötte egybe, olyan szerzők cikkeivel, mint Ormos Mária, Barta Róbert, Boronkai Szabolcs, Környei Attila, Horváth Zoltán, Szemerey Tamás. (Mindezzel együtt is szembetűnő, hogy az 1921. évi népszavazást követő időszak feldolgozása magyar részről jóval hiányosabb, a publikációk számban és terjedelemben is szerényebbek, mint az osztrák oldalon. Ez abból a szempontból érthető is, mivel az identitását kereső Burgenland és Ausztria történet-szociális társadalma sokkal érzékenyebben reagált a 20. század első felének, közepének sorskérdéseire, élénken foglalkoztatta a „Landesidentitát” problémája.)

Azt hihetnénk, hogy a szocializmus bukásával a problémák egy csapásra megoldódtak és minden akadály elhárult a tudományos igényű történeti kutatómunka elől. A rendszerváltást követően mindenestre megnőtt az érdeklődés a múlt, és azon belül is különösen a félmúlt iránt, s lehetőség nyílt az immár tabuk nélküli – ugyanakkor a levéltári törvény viszonylag szűk keretei közötti – feltáró munkára. Sopron – mint sok más település – kereste az identitását vagy éppen újrakonstruálta azt. Kitüntetéseket alapított, szobrokat, emléktáblákat avatott, elkészítette címerét. Az ennek kapcsán kialakított múltkép azonban nem mindig épült alapos szakmai munkára.¹⁴ Ráadásul a nemzeti mítosz és a történelem összerosódott, a megszólaló történetészt könnyen érthette a hazafiatlanság vádja. 1990 után a 20. század történeti problémáinak politikai rezonanciája nem halkult, sőt felerősödött. Ez nem tett jót egyes kérdések – például a népszavazás, az új- és modernkori nemzetiségi kérdés, a második világháború utáni problémák – objektív leírásának. A 19. 20. századi városi élet – csakúgy, mint az azt körülvevő világ – tele volt feszültségekkel, társadalmi és politikai nehézségekkel. Azt hiszem, hogy a Soproni Szemle jó úton jár az ideológiai konstrukciókat, kategorikus értékítéleteket kerülő, sokaknak talán kissé faktografikusnak tűnő írások közrebocsátásával, amelyek az elmúlt század eredményeit nem becsülik sem le, sem pedig alá, és tartózkodnak a néha oly jellemző nosztalgikus, vagy elítélő tónusú megnyilatkozásoktól.

A Szemle politikatörténeti tanulmányainak jelentős része egyébként 20. századi témákat dolgoz fel. Jóllehet vannak 19. századi választás-történetek,¹⁵ jelent meg tanulmány az adminisztrátori rendszerről, és komoly értékeket tud felmutatni a két – 1998 és 1999-ben megjelent – 1848-49-es szám, a dualizmus politikatörténetével kapcsolatban például igen hiányosak a publikációk. Komoly értéket képviselnek viszont e téren Kelényi Ferencnek az 1960-as években¹⁶ valamint Horváth Zoltánnak az 1980-as és 1990-es évek fordulóján¹⁷ megjelent tanulmányai, amelyek az 1848 utáni polgárisodás és városfejlődés folyamatára világítanak rá. A 20. századdal kapcsolatban épp az ilyen jellegű írások hiányoznak, holott a helytörténetírásnak elsősorban az emberek, közösségek, kisebb-nagyobb térségek, tájegységek hétköznapi életéről, társadalmi mozgásáról kell tudósítania. E tekintetben figyelemre méltó munkát végzett Hárs József, aki csaknem három évtizeden át jelentette meg a 20. század művelődés-történeti

¹⁴ A kérdéstről lásd Mollay Károly: A címervita, SSz. 44. (1990), 149-154.

¹⁵ Polgár Tamás: Az 1848-as országgyűlési választások Sopron vármegyében, különös tekintettel a kismartoni választókerület eseményeire. SSz. 47. (1993), 195-213.

¹⁶ Kelényi Ferenc: Sopron kereskedelme és ipara a kiegyezés évében. SSz. 18. (1964), 307-318.

¹⁷ Horváth Zoltán: Sopron gazdasági és politikai gondjai a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet idején (1828–1865). SSz. 43. (1989), 97-125.

összképének mozaikjait a folyóirat hasábjain. A képet árnyalják a közlekedés- és intézménytörténet – köztük az oktatásügy – tárgyában megjelent írások, hiányzik viszont a tematikájában, beállítottságában, nyelvében is sokszínű 20. századi soproni sajtó történetének feldolgoása.

A társadalomtörténet terén, azt hiszem, sokkal nagyobb figyelmet kell fordítanunk a nemzetiségek – Sopron esetében a németiség, a megye tekintetében a horvátok – szerepének kutatására. E tárgyban legújabban Boronkai Szabolcs irodalomtörténeti kutatásait érdemes kiemelni. Boronkai a németetek identitás-konceptióinak, hazafogalmának elemzésével nem csupán a kérdés 19. századi értelmezéséhez járul hozzá, hanem a 20. század etnikai viszonyainak vizsgálatához is hozzásegít.¹⁸ A témában nagy adósságot pótol a 2004. évi 2. és 3. szám, amelyeket a német–magyar együttélés történeti problematikájának szenteltek a szerkesztők. Tisztázásra vár még azonban más fontos etnikai, vallási csoportok – a horvátság és a zsidóság – modernkori szerepének, helyzetének vizsgálata. (Utóbbiak történetéről Raab Márton 1957-ben¹⁹, Csekő Ernő pedig a 2005-ben²⁰ közzétett kitűnő dolgozatot. Mindkettő alapvetően a kérdéskör konfliktus-történetét igyekezett megjeleníteni.) Elemeznünk kell, hogy a magyarságtól eltérő műveltség milyen mértékben hatott a modernizáció általános vonásainak (városkép, cégtáblák, egy-egy foglalkozás szerszámkészlete, az újságolvasás kultúrája, a nők helyzetének alakulása, a szabadidős tevékenység és hasonló kérdések) megjelenésére a városban. Ez azért is fontos, mivel Sopron nem utolsó sorban földrajzi helyzetéből, polikróm etnikai, vallási és kulturális berendezkedéséből adódóan volt képes szervesen integrálni a modern, polgári környezetkultúra elemeit.

A modernkor-kutatással kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy indokolt lenne a történelmi szövegek szemantikai univerzumának újragondolására. Vagyis: nagyobb hangsúlyt kell helyezni a fogalom-használat pontosságára. A múltban és napjainkban is eluralkodott, ám tudományosan értelmezhetetlen, a szimbólumpolitizálás gyakorlatából kölcsönvett, illetve az aktuális politikai kánon igényeinek megfelelően alkalmazott kifejezések (pl. hűség-hűtlenség, haladás, nacionalizmus, pángermanizmus és más hasonlóan absztrakt kategóriák) jóval árnyaltabb alkalmazására, kritikus és a történettudomány módszereivel segítéssel megközelítésére van szükség. A feldolgozandó témákat illetően úgy látom, hogy az alap kutatások elvégzését követően már elemző értékelő tanulmányok közzétételére is lehetőség nyílik. Szükség lenne a 20. század második felének korszerű szellemű, ideológiai kötöttségektől mentes feldolgozására, és a politikátörténet mellett a társadalmi, civil élet instrumentalizálódásának bemutatására.²¹ A városban a gazdasági, kulturális, tudományos, ifjúsági, sport- és politikai egyesületeknek olyan széles tárháza áll a kutatók rendelkezésére, amelyet feltétlenül ki kell használni és a Soproni Szemleiben ismertetni.

A jövőbeni feladat tehát a 20. századi város és megye változási törvényszerűségeinek feltárása és ezzel párhuzamosan a városban élő emberek, családok, közösségek vi-

¹⁸ Lásd pl.: Boronkai Szabolcs: Haza és hazafiság a 19. századi soproni német nyelvű prédikációkban. SSz. 54. (2000) 229-248.

¹⁹ Raab Márton: Sopron zsidóságának múltjából és jelenéből. SSz. 11. (1957) 244-252.

²⁰ Csekő Ernő: Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megsemmisítéséről. SSz. 59. (2005) 27-45.

²¹ A témához Környei Attila: A soproni társadalmi egyesületek kutatása c. cikkében adott útmutatót. SSz. 47. (1993) 378., de előzményként megemlíthetjük Kelényi Ferenc: Sopron művelődési, jótékony célú és egyéb intézményei 1846-ban című írását is. SSz. 16. (1962) 147-157.

szonyrendszerének rekonstruálása. Ebben a munkában különböző szemléletű, de egyformán komoly szakmai elhivatottságú történészekre van szükség. Frank Ankersmit holland történészt idézve: „a régi típusú történész mindig a lényegét akarja feltárni, s ezért még akkor is a fa törzse érdekli, ha éppen a leveleit vizsgálja. A posztmodern kutató viszont eredetüktől függetlenül tanulmányozza az őszi szél által szerte sodort leveleket, s ha még ezen túl is érdekli valami, akkor az nem a levelek régi helye a fán, hanem egymáshoz való pillanatnyi viszonyuk.”²² A Soproni Szemle a különböző, de szakmailag megalapozott felfogásoknak, a történészi alkotó munkának, legjobb hagyományaihoz hűen, a következő években is minden bizonnyal színvonalas publikációs teret fog biztosítani.

Anton Sigel: Bánfalvi temető Johann Kraus síremlékével, 1837. Akvarell, toll.
A Soproni Múzeum tulajdona. Ltsz.: K.2002.1.1

²²Idézi: Romsics Ignác: Mítoszok, legendák és tévhitek a 20. századi magyar történelemből. Budapest, Osiris 2003. 19.

Elhatározásomat, hogy élethivatásnak az irodalomtörténet kutatását választottam, elsősorban egy folyóiratnak és két nagyszerű embernek köszönhetem. Nem nehéz kitalálni: a folyóirat a Soproni Szemle, és hogy szellemi nevelőatyámról, Csatkai Endréről, valamint Professzoromról, kitűnő mesteremről, Mollay Károlyról beszélek. Mollay Professzor Úr már a Soproni Szemle újjászületésekor természetes tényként tette fel a kérdést: „Jóska, ugye előfizeti a Soproni Szemlét? Később talán írhat is majd a lapba” – tette hozzá biztatva. Bandi bácsi már az induláskor, 1955-ben adott kisebb-nagyobb feladatokat, 1957-ben meg is jelent első kisebb írásom a Szemleben Sárfői Miklósról és Esterházy Miklós nádor vulkarpordányi malmáról.¹

Mollay Károly pedig pályakezdésekor is mellém állt, hiszen korábban is tőle tanultam az akkoriban mellőzött (szinte tiltott) német paleográfiát. Most gyakorlati módon erősítette meg kézirat-olvasási ismereteimet! Fiatal tanár koromban naponta visszazötyögtem Ócsáról, az általános iskolából Budapestre a lajosmizsei vicinálissal. Utam a Múzeum körútra vezetett, ahol Kari bácsi várt rám az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában. Rendszeresen összeolvastuk Faut Márk lendületes és Klein Menyhért apró, szálkás betűkkel megírt krónikáját,² amelynek két írója, összeállítója a 15. század végétől 1617-ig jegyezte fel a város ügyes-bajos dolgait. Szende Katalin a tanúm rá, hogy ennek a kéziratnak feldolgozása ma sem könnyű feladat. Ugyanis Vele néztem meg a krónika 1995-ös szövegkiadása előtt a kézirat átírásának egy-egy kérdéses sorát. (Tegyük hozzá, hogy Bandi Bácsi már 1956-ban ki akarta adni a Szemle régi krónikasorozata folytatásaként – de 40 évre közbeszólt a történelem...) Azután kaptam egyéb irodalomtörténeti feladatokat is. Írhattam Juhász Gyula Sárvári Annájának 1918/19-es soproni színi évadjáról. Még ráakadtam Jávor Ervinre, egyik akkor még élő színésztársára a Magyar utcai színészotthonban.

Elnézést kérek, hogy személyes hangot ütök meg, de a Soproni Szemle személyes ügyem! Folyóiratunk nem irodalomtörténeti szaklap, de az utóbbi 50 évben sokat szolgált az irodalomtudománynak is! Pályafutásom kezdetén elfogadtam Mollay Károly szakmai tanácsát (ekkor már tegezhettem), amikor így szólt hozzám: „Nézd meg a levéltárak rejtőző soproni kincseit, ez adja meg a kutatásaid tényanyagát, aranyfedezetét! Ezt a módszert figyeltem Csatkai Endre kisebb irodalomtörténeti írásaiban is: a „Sopron és Vörösmarty”, „Sopron és Virág Benedek”³ típusú kis portrékban. Az elmúlt ötven esztendő irodalomtörténeti írásai minden korszakhoz tényekkel és gazdagító összefüggésekkel szolgáltak! Hol apró, elfelejtett adatok épültek be nagyobb összefüggésekbe, hol pedig nagyobb tanulmányok összefüggő vizsgálataira került sor.

¹ Kovács József: Esterházy Miklós levele malmáról, SSz. 11 (1957), 306-307.

² Kovács József László: Die Chronik des Marx Faut und Melchior Klein / Faut Márk es Klein Menyhért krónikája 1526–1616. Sopron-Eisenstadt, 1995. (Sopron Város Történeti Forrásai, C sorozat 1. kötet / Burgenländische Forschungen, Sonderband XVII)

³ Csatkai Endre: Vörösmarty Mihály soproni kapcsolatai, SSz. 9. (1955), 124-126.

Nézzük meg ezt közelebbről, ha vázlatosan is! Kezdjük a késő-középkorral! A fiatal Mollay már 1939-ben lényeges összefüggéseket fedezett fel Gugelweit Jánosról. 1957-ben és a következő évben „Kottaner Jánosné és naplója” című tanulmányában nemcsak történeti forrást, hanem lényegileg az első hazai, soproni származású politikus asszony diktált visszaemlékezését tette közzé. Később ebből született meg jelentős szövegkiadása a *Wiener Neudrucke* sorozatban. A „Többynyelvűség a középkori Sopronban” (1967–1968)⁴ több részes tanulmánya szintén fontos írás. A nyelvészeti indíttatású tanulmány több ponton kötődik az irodalomtörténethez is. Mollay elemzése meghatározza, hogy „a soproni ifjak egyetemi tanulmányainak elősegítésére létesít alapítványokat” a soproni polgárság, de tanulmányaik során a fiatalok elsajátítják a német irodalom ismeretvilágát is. A német nyelv használatakor irományaikban a közép-szász – a lutheri – nyelvi normát használják. Latin nyelvű írásaik elemzésekor Mollay megfigyeli egyúttal egyházi és világi szakaszokra bontva az írásbeliség megoszlását.

Sopron irodalmi írásbeliségének több századon át jellemző jegye lesz ez a többynyelvűség. Lackner Kristóf drámái például latin nyelvűek, de magyar leveleit is könnyed, alapos nyelvismerettel írja a főnemeseknek és egy Andreas Kielmann nevű diáknak egyaránt. II. Ferdinánd feleségével, Gonzaga Eleonórával olaszul levelezett. Apja, Lackner Ádám ötvösmester életpályáját levéltári források nyomán rajzolhattam meg 1967-ben. Wirt Mihály Wittenbergből küldött tanulmányi jelentését, amely kitűnően példázza a soproni értelmiség kialakulásának folyamatát, 1972-ben tettem közzé.⁵ A forrás fontosságát jellemzi, hogy azóta a neveléstörténeti szakajtó is gyakran idézi a Soproni Szemléből.

Rózsa György: „Lackner Kristóf, a rézmetsző” című tanulmánya megkereste humanistánk helyét az emblematika nemzetközi áramlatában. Korábban Németh Sámuel 1940-ben publikálta válogatásban a Mértékletességi Egylet ritkaságszámába menő 1619-es tervezetét. A teljes szöveg remélhetően megjelenik az egész *Levelezési Könyv* kéziratával. A Soproni Szemléhez visszatérve, Grüll Tibor, több, a 16–17. századi városi irodalmat feldolgozó tanulmány szerzője, 1991-ben közölt pályaképet az elfelejtett Kőszegi Szekér Mátyás magyar prédikátor-íróról. Felfedezte Lacknernek csak hírből ismert jogi munkáját, amit valószínűleg a *Politia* kéziratában talált meg. Esterházy Miklós 1620-as Sopront „intó” levelét 1969-ben tettem közzé. Thuróczy Katalin dramaturg idén, 2005-ben beépítette ezt a levelet *Kerített város* című drámájába, a Soproni Szemle szövegközlése alapján. Az új színdarabot Hegedüs Géza Lackner-drámája előzte meg, amelynek néhány fonákságát joggal tette szóvá Hárs József a Soproni Szemlébe írt glosszájában 1977-ben.

Újra Mollay Károlyt kell említenem, aki Rauch András: *Musikalisches Stammbüchlein*-jének kottás és szöveges kiadását elemzi „A világi zene jelentkezése Sopronban” című tanulmányban.⁶ Rauch Andrásról szólva Lackner Kristóf Tudós Társasága második korszakának egyik fontos személyiségét mutatja be. Olyan alkotóról ír, akinek verses szövegei már a német *Sprachgesellschaft*-ok világához

⁴ Mollay Károly: Többynyelvűség a középkori Sopronban. SSz. 21. (1967), 155-171., 205-223., 317-333.; 22 (1968), 37-58, 130-150.

⁵ Kovács József: Wirt Mihály soproni diák Wittenbergben. SSz. 30. (1976), 1-9.

⁶ Mollay Károly: A világi zene jelentkezése Sopronban. (1430–1629) SSz. 28. (1974), 4-40., 127-133.

kötődnek. A tanulmány egyszerre irodalomtörténeti és soproni zenetörténet 17. századi fejezetének fontos feldolgozása is.

Csatkai Endre 17–18. századi elfelejtett soproni írókról is közölt fontos adatokat (1958). A Zrínyi-szakeredelmek ma is az ő „Soproni diákverselők a XVII. század derekán” című, 1955-ben megjelent írását idézi és használja.⁷ Dömötöri György *Honor postumus* címmel 1664-ben Tübingenben összeállított, Zrínyi Miklóst elsrató versgyűjteményére gondolok. A füzet soknyelvű: magyar, latin, francia, versekkel ékes búcsúztató gyászvers-gyűjtemény. Ezzel a kiadvánnyal kezdődik a soproni és Sopron megyei szerzők magyar nyelvű verselményeinek sora. Dömötöri Wittnyédy István alumnusa volt Tübingenben. Botladozó magyar nyelvű siratója mellett még a soproni Georg Preisegger is írt német szonettet a gyászversek sorában. Ez akkor népszerű formai újításnak számított. A Sopronban „grober Unger”-nek emlegetett ügyvéddel, Wittnyédyvel viszonylag szűkszavúan bánt a Szemle, bár Jenei Ferenc közölte néhány ismeretlen levelét 1966-ban folyóiratunkban. „A török flastromról” írt politikai levelet Hetyésy István tette közzé egy évvel korábban. Említsük meg, hogy Batthyány Ádám fiainak soproni iskolázásáról (ez ismét peremterület) Horváth Mária publikált forrásokat a Szemleben (1968).

A 18. század irodalomtörténetének feldolgozása már vékonyabb szálon jelentkezik a Szemleben, de itt is vannak eredmények. Ismét Csatkai Endrére kell hivatkoznunk, aki Dobner Ferdinándról, a könyvbarátról emlékezett meg 1957-ben. E század felvilágosodás-kori soproni irodalmának fontos forrása Csatkainak Borsa Gedeonnal közösen összeállított tanulmánya a Rennauer nyomdáról (1961). Sopron 18. századi nyomdászatairól 1968-ban jelent meg Csatkai tanulmánya, ez még ma is alapírás!⁸ A témának számos kötődése van a németországi felvilágosodás-kori irodalomhoz, ennek a szellemi áramlatnak akadt soproni rajongója is Pamer György Ferdinánd személyében, aki a lipcsei író-diktátorral, Gottscheddel ápolt kapcsolatot. Róla Hammerl Lajos írt tanulmányt 1962-ben. Fried István ismeretlen Gellert-levelet tett közzé Ugyancsak Fried dolgozta fel a Gottsched szelleméhez kapcsolható soproni folyóirat történetét. Fontos kapcsolattörténeti írások a Rummy Károly György rövid soproni időszakával foglalkozó tanulmányai is (1963).⁹ A 18. század vége felé már Jéna felé vezettek a soproni teológus-diákok útjai. Ezek egyikéről, a romantika felé is hajló Bredetzky Sámuel szuperintendensről a 2002-es évfolyamban írtam. Bredetzky Schiller jénai tanításának hallgatása mellett már Goethe weimari palotájába is utat talált. Itt említendő Csatkai fontos ünnepi évfordulós portréja, a „Schiller és Sopron” című rövid írás (1959).¹⁰

Folyóiratunkban irodalomtörténetileg a 17. mellett talán a 19. század a leggazdagabban feltárt időszak. Ebben a korszakban három író-személyiség kap központi szerepet: Kis János, Kazinczy barátja; Petőfi és Frankenburg Adolf.

⁷ Csatkai Endre: Soproni diákverselők a 17. század derekán. SSz. 9. (1955) 1-2., 75-85.

⁸ Csatkai Endre: Dobner Ferdinánd a könyvbarát SSz. 11. (1957) 300-301., Borsa Gedeon – Csatkai Endre: Rennauer Fülöp soproni nyomdájának munkái. SSz. 15. (1961) 52-54.

⁹ Fried István: Rummy Károly soproni éve. SSz. 17. (1963) 69-74.; Uő: Egy elfelejtett Gellert levél. SSz. 25 (1971) 267-68.; Uő: Gottschedianus pietista folyóirat Sopronban (1779). SSz. 38. (1984) 29-42.

¹⁰ Csatkai Endre: Schiller és Sopron. SSz. 13 (1959) 358-360.

Kis Jánost, a versíró evangélikus szuperintendenst, a Soproni Magyar Társaság egyik alapítóját a széphalmi mester igazából érdemén felül túlbecsülte. A 20. század harmincas éveit a tisztos feledés fedte nevét. Verseit utóljára Toldy Ferenc adta ki a 19. század közepén. A Magyar Irodalomtörténeti Ritkaságok sorozat 1937-ben megjelent soproni kötetében Házi Jenő jegyezte le az emlékezetes tisztelgő mondatot: „Kis János egészen Soproné! Itt végezte az iskoláit és 16 évi távollét után 1808-ban ide tért ismét vissza, mint ev. lelkész, hogy 1846-ban bekövetkezett haláláig állandóan Sopronban dolgozzék” A fentieket még azzal egészítette ki, hogy Kis „emlékét minden soproni magyarnak kegyelettel kell megőrizni.” A „Sopron tájékához” című verset Házi találta meg újra! A megbecsülés mellett sem feledhetjük azonban Horváth Jánosnak, a kiváló irodalomtörténésznek egy fontos mondatát a „Magyar Verseik Könyve” jegyzeteiből: „Eredeti verse kevés.” Ez bizony igaz!

Fried István joggal állapítja meg a Szemlébe írt „Kis János klasszicizmusához” című tanulmányában: „Kis János helyzete és költészete egymást magyarázza.(...) Kazinczyt követte, mikor „eredeti” versek helyett csupán 'Gyps-Abgussokat' [azaz gipsz másolatokat – K.J.L.] adott; de eredetét követelő társainak is eleget akart tenni, mikor fordításaiban tudatosan eltért a mintától...” „Nem provinciális költő, de a külhoni felvilágosodás eszméit a magyar viszonyokkal, saját – rendhagyó – pályájával szembesítette.” (1974)¹¹ A költő munkásságának kutatásában Terestyéni Ferenc 1956-ban írt nyelvtörténeti tanulmánya: „Kis János nyelvének egységesítő hatása a magyar irodalmi nyelvre a XIX. század első harmadában” hozta a legtöbb eredményt.¹² Kis János nézete szerint a dialektusokat fel lehet használni a nyelv gazdagítására! Pedig Kölcsey Ferenc éppen a Tudományos Gyűjteményben 1817-ben megjelent recenziójában a Csokonai, Berzsenyi és Kis János verseiben található tájszókat ítélte el a „fentebb nemű poézis” nevében. Ötven év múltán is elfogadhatjuk a nyelvész véleményét: Kisnek „az akkori irodalmi nyelv normájának tartott kiegyensúlyozott nyelve el nem hanyagolható egységesítő hatást fejtett ki a megszilárdulás útjára lépett magyar irodalmi nyelvre”. Maradt még további kutatni való Kis és barátai soproni szereplése kapcsán. Kelényi Ferenc „Kazinczy soproni kapcsolatai” (1959) valamint „Berzsenyi és Sopron” (1961) című két tanulmánya inkább az addigi szakirodalom pontos összegzése. Nagyobb haszonnal vehetjük azonban kézbe az olyan levéltári kutatásokra épülő tanulmányt, mint Soós István 1987-es forrásközlését, amelyben Kis János Döbrentei Gáborhoz írt levelezését tette közzé.

A század másik nagy költőjét illetően Csatkai Endre még 1948-ban, a szabadságharc a centennárium évében „Petőfi Sopronban” címmel egy fontos és sokat idézett füzetet adott ki. Első sorait idézzük: „Petőfi Sopronban. Tizenhét éves fiatalember. Szinte gyermek még. De az életiskola jó néhány keserves osztályát kijárta már.” Érthető, hogy 1959-ben érdeklődve figyelt fel a botanikus Csapody István kezéből hozzá juttatott kolligátumra, amelyet dédapja, Scheffer István tanár könyvei közt talált. A kézírásos gyűjteményben egy vers olvasható, amelynek szerzője állítólag Petőfi Sándor: Ilyen címmel másolták le: „*Testvéreinknek az elnyomott földön. Elpusztult Jerusálem, fel fogsz épülni még.*”¹³ A vers így kezdődik: „*Háromszázados*

¹¹ Fried István: Kis János klasszicizmusához. SSz. 28. (1974) 345-352.

¹² Terestyéni Ferenc: Kis János nyelvének egységesítő hatása a magyar irodalmi nyelvre. SSz. 10 (1956) 43-50., 147-155.

¹³ Csatkai Endre: Állítólagos Petőfi forradalmi vers soproni diákok versgyűjteményében SSz. 13. (1959) 144-150.

koporsó! hazám ! / Fogadd számúzott fiadnak dalát;" Csatkai hamar megállapíthatta: „Természetesen nagy öröm lett volna, ha a fenti versben lappangó, ismeretlen forradalmi Petőfi-verset őrzött volna meg a soproni kézirat, azonban erről nem lehet szó. Nem éri el a nagy költő szintjét. A kéziratok gyűjtemény így sem érdekelten. Csatkai ismerteti is a kéziratban lemásolt versek szerzőit, akik a 19. századnak részben ismert, részben elfelejtett költői.

Petőfi soproni hatástörténetének, az evangélikus líceumban továbbélő szellemének Pröhle Jenő szentelt alapos, kitűnő forrástanulmányt folyóiratunk 1974. évi évfolyamában „Petőfi költészete és szelleme a soproni evangélikus líceumban a kiegyezésig” címmel. (Az 1843/44-es tanévben a Magyar Társaságban már szavalták Petőfi *Merengés* című versét dec. 16-án, majd dec. 23-án Eöszte István az *Én*, a következő év febr. 10-én pedig Belák István *Az utolsó alamizsna* című verset adta elő a Magyar Társaságban.¹⁴ A következő, 1844/45-ös tanévben Horváth Károly „töredéket” mutatott be *A helység kalapácsából*. Érdekessége az, hogy a Pesti Divatlapban való közlése után egy héttel már mutatványként bemutatták Sopronban!) Pröhle megállapítja: „A Magyar Társaság tagjai, íme, „vadásztak” Petőfi verseire, még mielőtt patrónusuk, Kis János, a Petőfit megelőző harmadik irodalmi nemzedék ünnepeit lírikusa – az irodalomtörténetben páratlan gesztussal – megajándékozta őket az első Petőfi kötettel. A következő lépés: 1845. márc. 29-én „megrendelni határozottak ... Petőfinek hátralévő munkái...”.

Petőfi az *Életképek* munkatársaként 1847-ben, a lap egykori főszerkesztője, Frankenburg Adolf nyugdíjasként öreg korában, 1868-ban tért vissza fiatalága Sopronjába. Berecz Dezső 1955-ben a megújult Soproni Szemlében ébresztette emlékéit „Frankenburg arcvonásai” című írásában. Frankenburg feladatvállalását jellemezve Mikszáth Kálmánt idézte: „Hozzáfogott magyarosítani az ódon német várost. Izgatott, írt, művészeti kört alapított, s addig el sem ment onnan, míg meg nem érte, hogy magyarul beszélnek.” „Középszerű író volt, de hasznosabb sok nagy írónál. Közkatona volt, ki vezéreket vezetett.” 1962-ben „Gondolatok Frankenburg Adolf marxista megítéléséhez” címmel jelent meg egy nem túl magvas kísérlet a Soproni Szemlében Csatkai Endre afféle „elutasíthatatlan kéziratként” adhatott helyet a botladozó írásnak. 1984-ben azonban a hűséges Berecz Dezső méltó módon emlékezett meg az Irodalmi Kör alapítója halálának 100. évfordulójáról. Berecz Frankenburg Adolfot saját elődjének tartotta. Az Irodalmi Kör 1877-es megalapítása természetesen nem nevezhető egyetlen író sikeres kezdeményezésének. A soproni középiskolák tanárai az 1870-es évek közepétől Sopront végképp magyar szelleművé kívánták formálni. Ezért egyfajta magyar társaskör alapítására gondoltak. Frankenburg ennél többre vágyott, nagyobb közönségre gondolt, és így is tervezte az Irodalmi Kört. Az 1877-es alapszabályban feladatként is megjelent „a nemzeti szellemű és nyelvű műveltség ápolása, terjesztése és ezzel kapcsolatban a magyar társas élet emelése”.

Sopron irodalma azonban a 19. században végig kétnyelvű volt. Boronkai Szabolcs 1994 és 2000 között alapos tanulmányorozatban mérte fel Therese Artner, Leopold Petz, Moritz Kolbenheyer irodalmi tevékenységét, Toldi-fordításainak értékét, majd levelezését Friedrich Hebbellel. De még Kolbenheyer 1884-ben bekövet-

¹⁴ Pröhle Jenő: Petőfi költészete és szelleme a soproni evangélikus líceumban a kiegyezésig SSz. 28 (1974) 97-126.

kezett halála után is maradt olyan nagy hatású német írója Sopronnak, mint az 1919-ben elhunyt Dóczy Lajos.¹⁵ Kétségtelen, hogy a magyar irodalom fellendülését hozta a jövő Sopronban is. Pedig sokszor csak olyan egyszerű munkásai egyengették a jövőt, mint Moller Ede, Vojtkó Pál vagy Újvári Béla. Valamennyi író-szervező tanár emlékéét Berecz Dezső finom tollal megírt emlékezése idézte meg 1956-ban és 1981-ben.

A város irodalmáról, a két éven át (1911–1913) megjelenő, gyönyörű külsővel nyomtatott *Kultúráról* és a *XX. század* itt író szerzőiről, így Gyóni Géza rövid soproni tartózkodásáról újabb tanulmányok, írások születtek folyóiratunkban. A Frankenburg Irodalmi Kör hét évtizedéről Augusztinovicz Elemér higgadtan mérlegelő tanulmánya adott alapos elemzést (1982). Az új irodalmat viták hevében fogadták Sopronban. Erről szól „Az Ady-viták soproni visszhangja” címmel Sarkady Sándor alapos elemző tanulmánya (1969).¹⁶ Gyóni Géza elhalványuló írói alakját Simkovics Gyula 1963-as tanulmánya ébresztette. Gyóni Gézának a Kultúrában megjelent írásairól még 1942-ben emlékezett meg Csatkai Endre. A Kultúra évfolyamait elemezve 1968-ban azt kellett megállapítanom, hogy lapszámaiban főleg a magyar irodalom un. második vonala jelentkezett.

A Frankenburg Irodalmi Kör kiemelkedő érdeme, hogy számos alkalommal hívta meg rendezvényeire kora legjobb magyar íróit. Móricz Zsigmond soproni fellépéséről Berecz Dezső emlékezett meg 1958-ban. Kosztolányi Dezső és Karinthy Frigyes soproni szerepléseinek a Frankenburg Körben Hiller István volt a krónikása 1961-ben, és 1966-ban is ő írt „Századunk ismert magyar íróinak szereplése a Frankenburg körben” címmel. Juhász Gyula 1912 – ben Sopronban előadott daljátékáról Csatkai Endre cikkezett 1959-ben, míg Sárvári Anna soproni színi évadjának emlékeit jómagam idéztem fel. Csatkai Endre nem feledkezett meg Móra Ferenc rövid ideig tartó felsőlövői tanárságáról sem (1962). Bródy Sándor és Sopron címmel 1960-ban vehették kézbe a Soproni Szemle olvasói Csatkai rövid írását. Jávor Ottó a Sopronban diákoskodó Kónya Lajosról tette közzé emlékeit 1984-ben. Kónya Lajos maga is írt „Soproni évek” címmel egy dokumentumnak is felfogható regényt, amely csak 1973-ban, halála után jelen t meg. Meleg hangon emlékezik Becht Rezső számára is ottont jelentő lakásáról, az öt baráti szellemben fogadó idősebb író társáról.

Végül néhány, a Soproni Szemlében megjelent rangos írói nekrológ említésével egészítjük ki a felsorolt tanulmányokat. Becht Rezső beszéde 1964-ben a meseíró Dorosmay János pályájáról emlékezett meg. 1972-ben Kónya Lajosról írt, 1974-ben pedig Boháti Róbert műfordítóról, a ponzichter nyelvjárásban írt kitűnő versek írójáról. Mollay Károly egykori gimnáziumi tanáráról, Kunszery Gyuláról vázolt fel szeretetteljes, alapos pályaképet folyóiratunkban 1973-ban. Sarkady Sándor Becht Rezső sírjánál mondott gyászbeszéde 1976-ban jelent meg. A novellista Szabó Jenőről 1984-ben és Berecz Dezsőről 1985-ben írt nekrológja segíteni fognak abban, hogy egyszerű majd az utolsó 50 év történetéről is *sine ira et studio* írassunk.¹⁷

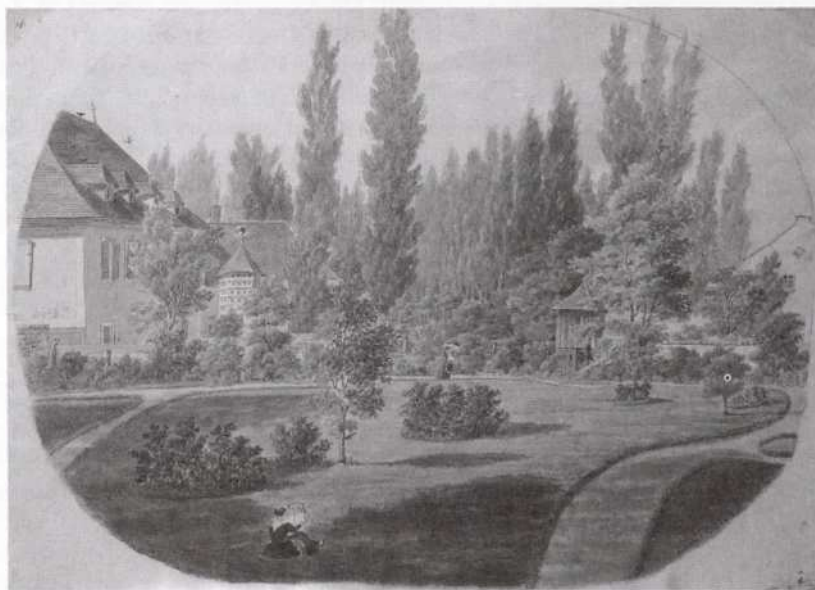
¹⁵ Boronkai Szabolcs : A soproni Kolbenheyer Mór „Toldi”-fordításai. SSz. 48. (1994) 302-306.; Moritz Kolbenheyer levelezése Fiedrich Hebbellel. SSz. 50. (1996). 66-70.; Arcképek Sopron XIX. századi német nyelvű irodalmi életéből. SSz. 51. (1997) 17-21., 135-39., 242-246., 1998. 44-49.

¹⁶ Sarkady Sándor: Az Ady-viták soproni visszhangja. SSz. 23. (1969) 343-50.

¹⁷ Hiller István: Kosztolányi Dezső és Karinthy Frigyes soproni szereplései. SSz. 15. (1961) 71-74., Uő: Századunk ismert magyar íróinak szereplése a Frankenburg Körben. SSz. 20. (1966) 61-68.; Mollay Károly: Kunszery Gyula (1906–1973). SSz. 27. (1973) 276.

Sarkady Sándor 1978-ban „A mai Sopron irodalmi élete” címmel tartott nyitó beszédet a „Soproni napok Budapesten” című rendezvényen. Mollay Károly fontosnak tartotta a város szellemi körképét adó köszöntő közzétételét folyóiratunk soron következő számában. Szinte jelképesen – ugyanebben a számban – a 17. századi katonaköltőről „Wathay Ferenc Sopronban” címmel írt tanulmányom következett.¹⁸ Így adnak kezdet egymásnak 50 éven át a Soproni Szemlében az egymáshoz kapcsolódó irodalmi évszázadok.

A Soproni Szemle ebben is eleget tesz vállalt hivatásának. A kezdetektől napjainkig összegyűjti és közzéteszi az egymást követő korszakok legfontosabb íróiról született írásokat. *A soproni Parnasszus* a címe 2003-ban megjelent irodalomtörténetemnek is.¹⁹ A város irodalomtörténeti képe: Scarbantia – Ódenburg – Sopron irodalma. Így lesz teljes a kép a kezdetektől napjainkig a Soproni Szemlében, az újrandításának 50. évét ünneplő folyóiratunkban.

Anton Sigel: Parkrészlet (Erzsébet kert?), 1838. Akvarell, toll.
A Szépművészeti Múzeum letétje. Ltsz.: K.2001.17

¹⁸ Sarkady Sándor: A mai Sopron irodalmi élete. SSz. 32. (1978) 274-77.; Kovács József László: Wathay Ferenc Sopronban. SSz. 32. (1978) 247-53.

¹⁹ Kovács József László: A soproni Parnasszus. Sopron–Ódenburg kétnyelvű irodalma a kezdetektől napjainkig. Lucidus Kiadó, Budapest, 2003.

A Soproni Szemle mintegy hat évtizedes fennállása alatt az ott megjelent írások jelentős hányada kapcsolódott valamilyen szinten a város és a vármegye iskola- és oktatástörténetéhez. Voltak nagy ívű tanulmányok egy-egy tanintézet történetéről, és néhány soros cikkekcskék egy-egy érdekes neveléstörténeti mozzanatról. Voltak olyan szerzők, akik rendszeresen jelentkeztek iskolatörténeti műveikkel, sokkal több azonban azoknak a száma, akik csak egy alkalommal írtak e témában a Szemle hasábjain.

E sorok szerzőjének az oktatástörténeti visszatekintés megírásakor már rendelkezésre álltak Jankó Ferenc tudományometriai vizsgálatának adatai, melyekre köszönettel támaszkodik az arányok érzékeltetése végett. A Heimler korszakban (1937–1944) az összes publikáció mintegy 30%-át tette ki a kultúrtörténet, ennek 10%-a volt a pedagógia-történeti írás. Csatkai Endre főszerkesztősége idején (1955–1970) a kultúrtörténet aránya 23% körül mozgott, ennek 17%-a pedagógia-történeti tanulmány. Mollay Károly főszerkesztősége alatt (1970–1997) körülbelül 22% volt a kultúrtörténeti jellegű írás, ennek 19%-a pedagógia-történet. Az utolsó, 1998 óta tartó korszakban 15% körül volt a kultúrtörténet aránya, ennek 18%-a pedagógia-történeti cikk. Összességében a Szemle fennállása óta a publikációk mintegy 22%-a foglalkozott kultúrtörténettel, ezen belül 17% pedagógia-történettel. A számok további sorolása helyett meg kell jegyezni, hogy az oktatástörténeti vonatkozású cikkek köre ennél jóval szélesebb: az irodalomtörténet, a művészettörténet, a technika- és tudománytörténet egyaránt szoros kapcsolatban áll az iskola- és oktatástörténettel.

Az alábbiakban néhány tendenciára szeretnénk felhívni a figyelmet, melyek a fenti tárgykörrel szülő írásokra jellemzőek. Az egyes megállapítások alátámasztását hivatottak szolgálni az idézett cikkek – a tanulmányok nagy számára való tekintettel csupán véletlenszerűen kiválasztott példákkal illusztrálhatjuk az oktatástörténet-írás sokszínűségét.

Külön csoportot alkotnak az egy-egy soproni (ritkábban községi) iskola történetét felölelő tanulmányok. Ezek az adott tanintézet alapítástól a bezárásig, esetleg napjainkig zajló történetét mutatják be, vagy működésének egy-egy korszakát. Előbbire számtalan példa van: Házi Jenő, a Soproni Levéltár hajdani legendás főlevéltárosa Sopron középkori egyháztörténetéről szóló könyve megírásával egyidőben az első soproni plébániai iskola történetéről közölt a Szemlében máig alapvetőnek számító tanulmányt.¹ Ugyancsak egy tanintézet egész történetét felölelő írás Losonczy Zsuzsanna Laehne-intézetéről szóló cikke.² Mái is létező iskola működésének egy korszakát tárja az olvasók elé Taschner Frigyes kisegítő iskoláról szóló írása.³

A legtöbb tanulmány egy-egy tanintézet életéhez kapcsolódóan mutat be néhány mozzanatot: neveléstörténeti jelenséget, diákot, tanárt, egyesületet, stb. Van köztük nagyobb lélegzetű írás és egészen rövid cikk is. Ilyen „résztémáról” szölt például Szabó Jenő alig kétoldalas cikke 1976-ban a mai Széchenyi Gimnáziumban folyó százévnnyi

¹ Házi Jenő: A soproni plébániai iskola. SSz. 3. (1939) 103-116.

² Losonczy Zsuzsanna: A soproni Laehne-féle nevelőintézet és gimnázium (1853–1903) SSz. 26. (1972) 228-245., 289-307.

³ Taschner Frigyes: A Soproni Foglalkoztató Kisegítő Iskola és Nevelőotthon története (1947–1977) SSz. 34. (1980) 235-248.

rajzoktatásról.⁴ Az ilyen látszólag jelentéktelen témának is van jelentősége, hiszen a Széchenyi Gimnázium elődjének számító főreáliskolában (amely pontosan száz évvel a cikk megjelenése előtt, 1876-ban vált teljes nyolcosztályú főreállá) az adott korban nagyon magas színvonalon folyt a rajztanítás: olyan tanárok oktatták a tanulókat szabadkézi és mértani rajzra, mint Seemann Kálmán és Hauser Károly, akik maguk is művészi fokon rajzoltak és festőművészként is elismerést szereztek. Tanítványaik számos országos és nemzetközi kiállításon szerepeltek rajzaikkal. A legnagyobb számban az evangélikus líceum történetével kapcsolatban születtek tanulmányok. Becht Rezső, Emresz Károly, Németh Sámuel mellett sokan írtak a líceum különböző korszakainak történetéről – úgy is mondhatnánk, állandó témája ez a Szemlének.⁵ Legalább annyira, mint a líceumban működő első magyarországi önképzőkör, az 1790-ben alapított Magyar Társaság története, melynek a Szemle fennállása óta folyamatosan jelentkeznek újabb és újabb krónikásai.⁶

Jelen van a Szemlében az 1919-ben Sopronba került Bányászati és Erdészeti Akadémia, a későbbi Erdészeti és Faipari Egyetem története is.⁷ A főiskola Sopronba kerülésének ötvenedik évében, 1969-ben több évfordulós cikk is megjelent, mind az egyetem történetével, mind diákjainak és tanárainak az 1919. évi tanácsköztársaság napjaiban folytatott tevékenységével kapcsolatban.⁸

Gyakori jelenség, hogy a tanintézetek fennállásának kerek évfordulóin az igazgatók, tanárok a Szemle hasábjain emlékeztek meg iskolájukról. A két legnagyobb múltra visszatekintő gimnázium, a Széchenyi István Gimnázium, vagy a Berzsenyi Dániel Evangélikus Líceum jubileumi évfordulóin rendszeresen jelennek meg rövid tudósítások.⁹ Van olyan intézmény, amely időközben már megszűnt, és amelynek történetéről már csak a Szemlében olvashat az érdeklődő kutató, ilyen például a gépipari szakközépiskola, amelynek kerek évfordulóin az iskola tanára, Egész Kálmán írt jubileumi összefoglalókat.¹⁰

Bár kisebb számban, de vannak a vármegyei oktatásra vonatkozó cikkek is: a Nagylozs történetét szisztematikus alaposággal kutató, eredményeit a Szemlében publikáló Mikó Sándor a lozsi iskoláról is közölt cikket. Krammer Jenő két alkalommal is közzétett egy-egy rövidebb írást a kismartoni polgári iskoláról.¹¹

Külön fejezetet érdemelnek az egyes tanintézetekhez kapcsolódó neves személyiségek: egykori diákok és tanárok életét, munkásságát bemutató írások. A diákéletet bemu-

⁴ Szabó Jenő: A rajzoktatás száz éve a soproni Széchenyi István Gimnáziumban. SSz. 30. (1976) 272-273.

⁵ Becht Rezső: Líceumi diákélet a század elején. SSz. 27. (1973) 154-167.; Emresz Károly: A soproni evangélikus gimnázium a reformkorban és az abszolútizmus korában SSz. 22. (1968) 20-36.

⁶ Benkő László: A soproni Nemes Magyar Társaság. A legrégebb magyar önképzőkör. SSz. 4. (1940) 62-67.; Horváth István – Terray Barnabás: A Metternich-rendszer támadása az irodalmi diáktársaságok ellen a soproni Magyar Társaságban előadott művek nyomán SSz. 34. (1980) 159-163.; Soós István: Adalékok a soproni „Magyar Társaság” történetéhez. SSz. 41. (1987) 67-68.

⁷ Roller Kálmán: Az Erdőmérnöki Főiskola tíz éve SSz. 9. (1955) 3-4., 131-134.

⁸ Papp István: Az első magyar proletárhatalom és a Sopronba került Bányászati és Erdészeti Főiskola 1919-ben. SSz. 23. (1969) 26-37.; Hiller István: Sopron harca a hajdani selmechányi főiskola idetelepitéséért 1919-ben SSz. 23. (1969) 97-106.

⁹ Légrádi Imre: A Széchenyi István Gimnázium és Postaforgalmi Szakiskola jubileuma. SSz. 30. (1976) 268-271.; Baráth Zoltán: A Berzsenyi Dániel Gimnázium jubileuma. SSz. 36. (1982) 37-39.

¹⁰ Egész Kálmán: Tíz éves a soproni Kempelen Farkas Gépipari Technikum. SSz. 15. (1961) 65-68.; Uő: 25 éves a soproni Kempelen Farkas Gépészeti Szakközépiskola. SSz. 30. (1976) 353-356.

¹¹ Mikó Sándor: A lozsi iskola a XIX. század végén. SSz. 21. (1967) 269-271.; Krammer Jenő: Néhány mozzanat a 90 éves kismartoni polgári iskola (Hauptschule) múltjából. SSz. 26. (1972) 76-81.

tató viszonylag kevés számú közlemény között kiemelkedően színes és szórakoztató Berecz Dezső családi indíttatású írása a 19. század közepének líceumi viszonyairól: Berecz József tanító Sopronban tanuló Ábel fiához írt levelei rendkívül plasztikusan tárják az olvasó elé a korabeli iskolai viszonyokat és szülői aggodalmakat.¹² Ugyancsak a líceumi diákélethez kapcsolódik a későbbi nagy hírű természettudós, Gombocz Endre diákéveit taglaló cikk.¹³ Az egyes tanintézetek jeles tanáiról, a város társadalmi, kulturális életének jelentős alakjairól is számos tanulmány, életrajz született. Sajnos, kevesen tudják ma már, ki volt Bünker János Rajnárd evangélikus tanító,¹⁴ akinek a nevét viselő belvárosi közön nap mint nap keresztülvágnak, vagy éppen ki volt Wallner Ignác, a főreáliskola jeles tanára, akinek Villa-sori egykori házát a városvezetés tervei szerint reprezentatív városi vendégházzá alakítják a közeljövőben.¹⁵ Kevesek előtt ismert például a régi Sopron jellegzetes szegleteit megörökítő festőművész és rajztanár, Hauser Károly neve,¹⁶ és alig néhány szakember, lelkes helytörténész tud a hajdani fertőrákosi püspöki kastélyban Wilfing József rajztanár és festőművész vezetésével 1860-tól működő üvegfestő műhelyről, ahol Wilfing a győri székesegyház restaurálásakor a Héderváry-kápolna gótikus ablakainak üvegfestményeit vagy a soproni Szent Mihály és orsolýita templomok üvegfestményeit készítette, restaurálta.¹⁷ Szükség van arra, hogy újra meg újra felidézzük városunk elfeledett nagy alakjait.

Itt kell megjegyeznünk, hogy a Szemlében megjelenő nekrológok is érdekes és egyedi adalékokkal szolgálnak egy-egy tanár, neves tanítvány életrajzához. Az utókor szemszögéből visszatekintve néha hátborzongató olvasni a nekrológokat, melyeket a kortársak, illetve a későbbi „nagyok” írtak a nagy elődökről. Lauringer Ernő, a főreáliskola tanára és igazgatója, a Soproni Múzeumi igazgatója a Szemle indulásakor, 1937-ben emlékezett meg tanártársáról és múzeumi kollégájáról, a régész Bella Lajosról, akinek nevéhez a várhelyi ásatásokon Közép-Európa egyik legnagyobb Hallstatt-kori temetőjének és településének feltárása fűződik.¹⁸ Lauringertől pedig alig néhány év múlva Augusztinovicz Elemér búcsúzott.¹⁹ Mihályi Ernőt, a bencés tanárt, aki a Soproni Szemle szerkesztőbizottságának kezdetektől tagja volt, és aki úttörő kutatásokat végzett a soproni műemlékvédelemben (nem mellesleg ő vezette be Magyarországon elsőként a múzeumi történelemórákat is), Csatkai Endre méltatta.²⁰ Interjúként indult, posztumusz, emlékező írás lett a legutóbbi idők egyik nagy soproni tanáralakjával, a líceum legendás latintanárával és igazgatójával, Kozák tanár úrral folytatott beszélgetés, melyet Dominkovits Péter készített.²¹

Érdeemes megvizsgálnunk azon cikkek körét is, amelyek más tudományágakkal való kapcsolódási pontokon keresztül köthetők az oktatástörténethez. Az érdeklődő kutató

¹² Berecz Dezső: Kortörténeti tanulmányok százegynéhány éves apai intelmekből (Berecz József tanító levelei Sopronban tanuló Ábel fiához 1860–1860). SSz. 27. (1973) 307–320.; Uő: Régi levelek kortörténeti tanulságai. (Berecz József tanító levelei fiához, Ábelhez 1868–1894). SSz. 29. (1975) 252–258.

¹³ Csapody István: Gombocz Endre soproni diákévei. SSz. 13. (1959) 164–169.

¹⁴ Tompos Ernő: Bünker János Rajnárd (1863–1914). SSz. 33. (1979) 357–361.

¹⁵ Németh Ildikó: Dr. Wallner Ignác. SSz. 50. (1996) 265–267.

¹⁶ Pósvai Vilmos: Hauser Károly soproni festőművész 1841–1911. SSz. 13. (1959) 345–352.

¹⁷ Prokopp Gyula: A fertőrákosi üvegfestő műhely és Wilfing József. SSz. 10. (1956) 179–182.

¹⁸ Lauringer Ernő: Bella Lajos (1850–1937). SSz. 1. (1937) 81–84.

¹⁹ Augusztinovicz Elemér: Lauringer Ernő (1883–1944). SSz. 9. (1955) 157–158.

²⁰ Csatkai Endre: Mihályi Ernő (1887–1969). SSz. 24. (1970) 278–280.

²¹ Dominkovits Péter: Kozák Lajos tanár úr (Pályakép vázlat). SSz. 57. (2003) 382–384.

számára itt már szükség van bizonyos háttérinformációk ismeretére ahhoz, hogy iskola-történeti tárgyú adatgyűjtéshez ezen tanulmányokat is figyelembe vegye. Így például a jeles események, évfordulók megünnepléséhez kötődő írásokban is felbukkannak iskolatörténeti vonatkozások. I. Ferenc József 1884-es soproni látogatása alkalmával különböző tanintézetekbe is ellátogatott, sőt, a tiszti leánynevelde (ma a Ruhagyár épülete a Rákóczi utcában) újonnan épült második emeletének középpontjában álló házi kápolna felszentelésén és az első ünnepi misén is részt vett Erzsébet királynéval együtt.²² Hasonló látogatás volt 1930-ban Horthy Miklós soproni útja: a kormányzó az Erzsébet Tudományegyetem Evangélikus Hittudományi Kara új épületének (ma Deák téri Általános Iskola) felavatására érkezett, és programjában szerepelt a Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola meglátogatása is.²³

Az iskola- és oktatástörténettel kapcsolatosak azok a technika- és tudománytörténeti vonatkozású írások, melyek egy-egy nagy jelentőségű, Sopronban végzett megfigyelés, kísérlet történetét írják le. Technikatörténeti kuriózum például, hogy az első magyarországi telefonkísérlet Sopronban, a főreáliskola és a kaszinó közt zajlott 1877-ben, a főreáliskolások aktív részvételével. A kísérlet százéves évfordulóján Mesterházy Sándor közölt cikket a Szemlében.²⁴ Egy másik példa az oktatás és a gyakorlati élet összekapcsolódására, hogy a Laehne-féle magánnevelőintézetben 1885-től az intézet 1918-as megszűnéséig meteorológiai megfigyelőállomás is működött, a méréseket a tanárok végezték, erről Várkuti János írt.²⁵

Az irodalomtörténet iskolatörténettel kapcsolódó pontjaira számos példát hozott Boronkai Szabolcs elmúlt években közölt tanulmány-sorozata a 19. századi Sopron német nyelvű íróiról. Az általa bemutatott Kolbenheyer Mór, Petz Lipót, Király József Pál irodalmi munkásságuk mellett valamennyien a város jeles tanáregyéniségei voltak.²⁶

A soproni oktatástörténetet általánosságban taglaló tanulmányok csekély számban fordulnak elő. A régebbi évfolyamokban ilyen típusú – az iskolatörténet egy-egy szegmensét átfogó – írás a 19. századi soproni magánintézeteket taglaló rövid tanulmány, Hammerl Lajos tollából²⁷, vagy Legény János cikke az 1867 előtti magyar nyelvhasználatról a soproni iskolákban.²⁸ Modern kori összefoglalások is születtek, például Augusztinovicz Elemér a soproni gimnáziumok 1945 utáni sorsát tárgyaló, 30 évre visszatekintő tanulmánya,²⁹ vagy a korszellemnek megfelelő Venesz Ernő-féle írás az oktatási és közművelődési intézményi együttműködésről 1983-ban.³⁰ Főként az utóbbi időszak tematikus számokra törekvő szerkesztési módja ad lehetőséget arra, hogy kifejezetten iskolatörténeti témájú cikkeket gyűjtsünk egy csokorba. Ilyenkor jelentősebb szakembereket felkérve igyekszik a szerkesztőség a résztémák mellett általánosabb áttekinté-

²² Dávidházy István: I. Ferenc József Sopronban 1884. május 31. – június 1. SSz. 55. (2001) 330–336.

²³ Polgár Tamás: „A tudomány és a hit igazságai egyesüljenek az új épületben”: Horthy Miklós kormányzói látogatása Sopronban, 1930. október 19. SSz. 57. (2003) 142–156.

²⁴ Mesterházy Sándor: Első kísérletek a telefontal Sopronban (1877). SSz. 32. (1978) 85–88.

²⁵ Várkuti János: Meteorológiai megfigyelések és észlelések Sopronban SSz. 27. 1973. 58–63.

²⁶ Boronkai Szabolcs: Arcképek a XIX. századi Sopron német nyelvű irodalmi életéből. 3. Petz Lipót. 4. Kolbenheyer Mór. 5. Király József Pál SSz. 51. (1997) 17–21., 242–246.

²⁷ Hammerl Lajos: Soproni magánintézetek a XIX. században SSz. 20. (1966) 143–150.

²⁸ Legény János: A magyar nyelv és a nemzeti szellem fejlődése a soproni iskolákban 1867 előtt. SSz. 8. (1944) 41–73., 117–130.

²⁹ Augusztinovicz Elemér: Sopron gimnáziumai 1945–1975. SSz. 30. (1976) 1–20.

³⁰ Venesz Ernő: Az oktatási és közművelődési intézmények együttműködése Sopronban. SSz. 37. (1983) 330–334.

seket is megjelentetni. 1996-ban az összevont 2–3. szám központi témája volt az iskola-történet, ebben olyan átfogó cikkek jelentek meg, mint Környei Attila egyedi hangvételű, több évtizedes egyéni kutatási és kiállításrendezői tapasztalatot is felvonul-tató tanulmánya a 19–20. századi soproni oktatástörténet kérdéseiről.³¹ A hazai iskolatörténetírás nagy alakja, Mészáros István professzor úr, neveléstörténész, a soproni bencés gimnázium történetének krónikása is megtisztelte azzal a Soproni Szemle-tel, hogy leírta gondolatait Sopron város iskolatörténetéről.³² Az 1998. évi 2. szám írásait a „Tudomány és oktatásügy” főcím fogja össze, a 2003. évi negyedik szám fő cikkei pedig az „Iskolatörténet és várostörténet” fejezetcím alatt jelentek meg.³³

Végezetül röviden meg kell emlékeznünk az elmúlt évtizedek rendszeres szerzőiről is, akik munkásságukkal jelentős mértékben gyarapították a hely- és iskola-történet írást. Az egy-egy írást jegyző alkalmi szerzőket terjedelmi okokból sem áll módunkban felsorolni. Meg kell azonban emlékeznünk olyan jeles szerzőkről, mint Csatkai Endre, Veszelka László, Németh Sámuel, Kelényi Ferenc. Ők azok, akik a leg-több tanulmányt publikáltak oktatástörténeti témában. Csatkai Endréről (aki CS.E. monogram alatt, vagy László Ernő néven is publikált) tudjuk, hogy ő volt a Szemle egyik legtermékenyebb és legsokoldalúbb szerzője. Pedagógiatörténeti vonatkozású írásai jellemzően kisebb cikkek, időnként több téma is egy-egy írásban. Számtalan ap-róság mellett írt például az orsolyiták iskolai múzeumában őrzött lorettói óráról, a magánrajziskolát alapító Ehrlinger János rajztanárról csakúgy, mint egy 1810-ben ki-adott matematika-tankönyvről.³⁴

Verbényi (Veszelka) László is a kezdetektől írt a folyóiratba, túlnyomórészt oktatás-és irodalomtörténeti témákban. Legjelentősebb írása, a gazdag forrásanyagon alapuló, folytatásos tanulmány a soproni rajziskola történetéről, amely különnyomatként is megjelent. Előszóval foglalkozott a reálirányú nevelés és a magyar nyelv terjedésé-nek kérdésével.³⁵ Németh Sámuel, az evangélikus líceum tanára és igazgatója által írt ta-nulmányok szinte kivétel nélkül a líceum történetéhez fűződnek: írt a diákokról, haj-dani tanárokról, a híres líceumi könyvtár érdekességeiről.³⁶ Kelényi Ferenc is kultúr-és pedagógiatörténettel foglalkozott: írt az óvónőképzés, a tanítóképzés, a leányiskolai ne-velés kezdeteiről.³⁷

Összességében elmondhatjuk, hogy a Soproni Szemle fennállása óta jelentős mennyiségű oktatástörténeti tanulmányt, rövid cikket közölt, hol nagyobb összefüggé-

³¹ Környei Attila: Adatok és gondolatok a soproni iskolai oktatás XIX. és XX. századi állapotáról. SSz. 50. (1996) 188-207.

³² Mészáros István: Adalékok Sopron iskolatörténetéhez. SSz. 50 1996. 137-150.

³³ Kubinszky Mihály: Adatok Sopron 20. századi iskola-építkezéseire. SSz. 57. (2003) 374-381.

³⁴ Csatkai Endre: Lorettói óra a soproni orsolyita zárda iskolai múzeumában. SSz. 1. (1938) 168.; Uő: Ehrlinger János, soproni rajztanár SSz. 1. (1938) 317-318.; Uő: Egy soproni matematika-könyv 1810-ből. SSz. 14. (1961) 174-176.

³⁵ Verbényi (Veszelka) László: A soproni rajziskola története 1778–1909. SSz. 2. (1938) 203-220., 300-304.; 3. (1939) 58–70.; 116-121., 195-203.; 4. (1940) 3-10.; Uő: A soproni evangélikus líceum bezárása 1849-ben (Adalék a Haynau-korszak nevelésügyének történetéhez). SSz. 4. (1941) 243-244.; Uő: Iparostanulók magyarul tanulnak (Adalék a magyar nyelv terjedésére Sopronban 1830). SSz. 10. (1956) 77-78.

³⁶ Németh Sámuel: A soproni evangélikus líceum tanulóifjúsága a XVIII. században. SSz. 10. (1957) 1-12., 99-117.; Uő: A soproni evangélikus líceum könyvtárának érdekességei: inkunabulák, unikumok. SSz. 2. (1938) 289-299.; Uő: A soproni „Deákuti Vármegye” (1827–1883). SSz. 13. (1960) 265-267.; Uő: Wietoris Jonathán, a soproni evangélikus líceum rektora (1783–1802). SSz. 5. (1942) 300-303.

³⁷ Kelényi Ferenc: Pálffy József a népoktatásról és a tanítóképzésről. SSz. 18. (1964) 40-53.; Uő: Az első soproni felsőbb leányiskola a XIX. században. SSz. 20. (1966) 239-245.; Uő: A soproni óvónőképzés kezdetei. SSz. 22. (1968) 75-79.

sek feltárásával, hol kisebb adalékok közlésével gazdagítva a helytörténetírást. Az érdeklődő olvasó csakúgy találhat a maga számára értékes és érdekes információt, mint a profi kutató. A különböző generációk újra meg újra felfedezik a Szemle iskolatörténeti írásait: tanulmányi versenyre készülő középiskolások, szakdolgozatot író főiskolások és egyetemisták, iskolájuk történetét feldolgozó pedagógusok, honismereti pályázatra készülő diákok és felnőttek a mai napig haszonnal forgatják a Soproni Szemlét. Sokuk számára egy-egy Szemlében megjelent iskolatörténeti írás jelentette és jelenti ma is a további kutatásokhoz a kiindulópontot. Remélhetőleg az elektronikus hozzáférési lehetőségek bővülése is növeli a közeljövőben a Szemle olvasóinak táborát.

Anton Sigel: Soproni látkép, évsz. n. Akvarell, toll.
A Soproni Múzeum tulajdona. Ltsz.: K.2002.1.5

Annak bizonyosságára, hogy a Soproni Szemle alapítói a kezdetektől a folyóirat profiljához tartozónak tekintették a néprajztudományt, álljon itt egy mondat: „Sopron és Sopron vármegye multjának minden gazdagságát, jelenének problémáit, jövőjének lehetőségeit, a város és a megye történetét, művészetét, kultúráját, szociográfiáját, nyelvi és néprajzi sajátosságait akarjuk ezeken a lapokon egybegyűjteni.”¹ Az idézett mondat a Szemle első évfolyamának első számában jelent meg, és az „A szerkesztőség” aláírással jegyzett „Beköszöntő”-ből származik. Előljáróban fontos lenne – de majd’ hetven év távlatából lehetetlen – azt tisztázni, hogy a Heimler Károly főszerkesztővel együtt 19 fős, jeles szak- és közéleti férfiakból álló szerkesztőbizottság egyes tagjai mire gondoltak, amikor a vármegye „néprajzi sajátosságairól” tettek említést.

Ne feledjük, hogy 1937-ben, amikor a fent idézett sorokat is megfogalmazták, jelent meg *A magyarság néprajza* című 4 kötetes összefoglaló mű első kiadásának utolsó kötete, amelynek tudós szerzői és szerkesztői közül még senki nem rendelkezett néprajzkutatói diplomával.² A különféle tudományszakokból jöve, magukat képezték etnográfussá, s rakták le a magyar néprajztudomány alapjait. Az első néprajzi tanszéket 1929-ben a szegedi egyetemen létesítették, amit 1934-ben a budapesti követett.³ A mondottakból következik, hogy a Szemle szerkesztőbizottságának tagjai a frissen alapított folyóirat óhajtott szerzői gárdájában még nem számíthattak a vármegyében élő, vagy vizsgálataik területét itt kiválasztó szakértő kutatókra, hiszen képzett etnográfus még országos szinten is kevés volt. E rövid kutatás- és tudománytörténeti közbevetést csak ezért tettem, hogy lássuk: ha rövid írásom címét kérdéssé fordítom, milyen elvárások mentén kell és szabad a Szemle korai, első nyolc évfolyamát elemeznünk és értékelnünk.

Az 1957. évi 4. számban összevont tartalomjegyzék készült a folyóirat első tíz évfolyamához.⁴ Az összeállítás a néprajzi témájú közlemények közé 24 rövidebb-hosszabb írást sorolt. Ha csak a száraz statisztikai megoszlásra vagyunk kíváncsiak, megállapíthatjuk, hogy a háború előtti nyolc évfolyamban ezek közül 15 cikk található. Eltekin- tek itt a publikációk egyes és összterjedelmének kiszámításától, a témacsoportok százalékos arányokkal való súlyozásától, ez egy másik dolgozat témájául szolgál. Amit viszont vizsgálnunk kell és lehet, az az, hogy az adott kor átlagos szakmai elvárásainak mi módon feleltek meg a közlemények. A 15 dolgozat szakmán belüli szakágak közötti megoszlása arányos, 8 sorolható a tárgyi, 7 a szellemi néprajz vizsgálódásának körébe. Ami viszont szomorú, hogy a tárgyi néprajzhoz sorolható cikkek zöme – a 6 db, különféle népviseleteket tárgyaló adatközlés – még az adott kor szakmai színvona-

¹ Beköszöntő. SSz. 1. (1937) 2.

² Bővebben ld.: Ortutay Gyula (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon [a továbbiakban: MNL] 3. köt. Bp. 1980. 499-500. megfelelő címszavát. A szerzők közül Báltky Zsigmond földrajz szakos tanári, Györfly István történelem-földrajz szakos tanári, Viskó Károly latin-magyar szakos tanári oklevéllel rendelkezett, s még folytathatnánk a sort.

³ Szegeden Solymossy Sándor vezette 1934-ig, Budapesten pedig Györfly István 1939-ig. (Bővebben ld. MNL 4. köt. 6-7. és a kapcsolódó címszavak.)

⁴ A Soproni Szemle első új évfolyamának (1937–1944, 1955–1956) cikkei és szerzői. SSz. 11. (1957) 333-352., ebben „XIV. Néprajz” 343-344.

lának szintjét is messze alulmúlta, megelégedtek a „Gyöngyösbokréta” mozgalom felkeltette igények kielégítésével! Sem a viselettörténeti, sem a társadalom- és gazdaságtörténeti háttérrel nem vizsgálták, nem közöltek minta- és szabásrajzokat, nem szóltak a köznapi viseletről. Egyetlen erényük, hogy majd’ mindegyiket Diebold Károly igazán kitűnő fotói illusztrálták. Ha az 1950–1970-es évek rész- és összefoglaló tanulmányai nem születtek volna meg, eme Szemle-cikkek alapján igen keveset tudnánk a vármege népviseleteiről! A további két írás a mai napig megállja a helyét, akár a sírjelekről, akár a szőlőprésekről szóló modern szemléletű összefoglalásokhoz korrekt adatokkal tudnak szolgálni.⁵ A folklór témájú írások közül kitűnik Missuray-Krúg Lajos Hany Istókról írott tanulmánya, amely a korszak elvárható színvonalán szól a Rábaköz (Jókaiknak köszönhetően) elhíresült népregéjéről, a megfelelő hazai és nemzetközi párhuzamok ismeretében.⁶ A további rövidebb-hosszabb cikkek is tisztességes adatközlések, illetve bizonyos fontos témák mint a népzene, vagy a népi vallásosság gyűjtésének érdekében született figyelemfelkeltő írások.

Bár az idézett összefoglaló tartalomjegyzék az általános cikkek és módszertani tanulmányok között sorolja fel, mégis itt kell szólnunk a háború előtti Szemle-folyam két, talán legfontosabb néprajzi tárgyú írásáról, melyek koncepciójukat tekintve messze túlmutattak a korai időszakban tapasztalható szakmai minőség szintjén.⁷

Az első, Weger Imre tanulmánya, amelyben francia és német példák idézésével mutatta be a néprajzi kartográfiát és érvelt annak bevezetése mellett, nem leplezve korlátjait és buktatóit sem. Kitért a gyűjtési és feldolgozási kérdésekre, alapos módszertani útmutatóul szolgált. A cikk jól illeszkedett abba a sorba, mely a Szemle nagy ívű terveihez próbálta a szerzői gárdát toborozni és felkészíteni.⁸

A második, a tervezett „Sopronmegyei Kultúratlasz” első közleménye 1942-ben, amit Mollay Károly és Weger Imre jegyzett, s amelyben az atlasz munkálatainak indításáról, annak céljairól, az alapul készített vaktérkép használatáról szóltak. Mellékeltek egy 40 kérdést tartalmazó kérdőívet is a születés–házasság–halál témakörében. Megjegyezték, hogy ezt a kérdőívet a megye valamennyi községébe elküldték, felkérve reménybeli munkatársaikat: falusi papokat és tanítókat annak kitöltésére és visszaküldésére. A „Kultúratlasz” második közleménye már abban az évben hírt is adott róla, hogy 51 kitöltött kérdőív visszaérkezett, de várják a továbbiakat, s a feldolgozáshoz még nem kezdenek hozzá. Az atlaszról ezek után nincs hírünk. Félő, hogy a begyűlt anyag a szerkesztőség helyiségének pusztulásakor megsemmisült!⁹ Azt viszont nyugodt szívvel kijelenthetjük, hogy az atlasz tervei még így, gyenge csírájukban is

⁵ Csipkés Kálmán: Vitnyédi fejfák. SSz. 4. (1940) 253-262.; Storno Ferenc: Régi soproni borsajtók, hordók és mércékről. SSz. 4. (1940) 358-369.

⁶ Missuray-Krúg Lajos: Hany Istók, rábaközi regék hőse. SSz. 7. (1943) 24-57.

⁷ Weger Imre: Néprajztérképek módszere. SSz. 5. (1941) 299-314.; Mollay Károly – Weger Imre: A Sopronmegyei Kultúratlasz Közleményei. SSz. 6. (1942) 76-85, 146-147.

⁸ Maar Károly – Mollay Károly: A soproni és sopronmegyei helytörténetírás módszere és feladatai. SSz. 2 (1938) 273-288.; 1939. 17-23.; Mollay Károly: Újabb szempontok a helytörténetírás műveléséhez. SSz. 1943. 161-170.; Soós Imre: A sopronmegyei községtörténetírás forrásai. SSz. 3 (1939) 153-159., 204-210.

⁹ Mollay Károly: A régi és az új „Soproni Szemle”. SSz. 9 (1955) 8. Mollay is megemlítette a kezdeményezést, meghiúsulását anyagi okokkal magyarázta, de az anyag sorsáról nem szólt.

magasan a háború előtti színvonal fölötti felkészültségű és igényű munka kezdetét jelezték, mely elvárásaiban is csatlakozott a város- és községtörténeti kutatások módszertani alapvetéseihez. Érdeemes még megemlíteni, hogy 1938-ban a helytörténetírás feladatait taglaló cikk a nyelvjárásgyűjtés, a dűlő- és helynévkutatás, a tárgyi és szellemi néprajz gyűjtésének módszertani ismertetésére tett ígéretet – utóbbi kettőt Fél Edit írta volna.¹⁰ Fájdalom, ez sem valósult meg!

A Szemle 1955-ben indult új folyamában megjelent írásokat olvasva, szerencsére már nem a minőség, hanem a mennyiség, a megjelent értekezések száma a gond – legalább is, ami a hagyományos értelemben vett néprajzi tárgyú cikkeket illeti! (Ettől az időtől kezdve a fő- és szakszerkesztők személye és felkészültsége már garantálta a megfelelő szakmai színvonalat.)

Az 1955–1960 közötti évfolyamokon még jól érezhető, hogy az újraindítás lelkesedése, a háború utáni időkben történt nemzedékváltás és a helyi témák publikációs lehetőségének 10 éves kényszerszünete nagyot lendítettek a folyóiraton. Ugyan a „Tanulmányok” rovatban ritkán jelennek meg néprajzi tárgyú írások, de a rövidebb közleményeket hozó „Helytörténeti adattár” cikkei bővelkednek klasszikus néprajzi, illetve történeti néprajzi adatokat is tartalmazó írásokban. Ám több évfolyamot áttekintve és összehasonlítva az is megfigyelhető, hogy ahogyan a Szemle profilja lassan, de megállíthatatlanul „letisztult”, s a publikációk zöme a helytörténeti, várostörténeti közlemények tárgyköréből került ki, úgy vált a néprajzi közlések többsége is történeti néprajzi témájúvá.

Nincs helyünk arra, hogy az 50 évfolyamot egyenként számba vegyük és elemezzük. Példaként legyen szabad csak az 1957-es kötetet áttekinteni, s abból a néprajzi érdeklődésre számot tartó írásokat kiválasztani: Dömötör Sándor: Fakémények Mihályiban és Kisfaludon; Iváncsics Nándor: Fakata-Fajankóhúzás Petőházán (Adatok Petőháza néprajzához); Schram Ferenc: Adatok a Sopron megyei betlehemes játékok történetéhez; Károlyi Zoltán: A Fertő és Hanság vízügyi kérdéseinek mai állása; Házi Jenő: Még egyszer Schlippergasse; Firbás Oszkár: Sopron legrégebb erdőtérképe; Péczely P. – Csatkai E. – Domonkos O.: Céhen-kívüli mesterségek; Domonkos Ottó: A soproni főzelékárosok céhalakítása 1848-ban; Péczely Piroska: Adat a keszthelyi és soproni takácsipar múltjára; Hajdu Helga: Soproni vonatkozású német kéziratok az Országos Széchényi Könyvtárban; Kovácsics Sándor: A Répcevidék egészségügyi viszonyai a 20. század elején (Három évi orvosi működésem a bői [Sopron m.] orvosi körzetben); Dávidházy István: Bértvita 1724-ben; Firbás Oszkár: Adalékok a soproni városi erdők XVIII. század eleji állapotához; Péczely Piroska: A Festetich majorok lakói Sopronban 1767–68 folyamán; Firbás Oszkár: Tűzifa elosztás a polgárok között az 1593. évben; Dávidházy István: A posztósok kallójáról készült kép.

Az általam önkényesen kiemelt 16 cikk közül mindössze az első három számítható a klasszikus néprajz kutatási körébe, s belőlük is csak egy, Dömötör Sándor írása jelent meg a „Tanulmányok” rovatban. A további 13 közlemény – ha úgy tetszik –, a tá-

¹⁰ Maár K.–Mollay K. 1938. i.m. 279. p., 17. jegyzet. Fél Edit a 20. századi magyar néprajztudomány egyik meghatározó egyénisége volt, szak- és módszertani cikkei a mai napig hatással vannak a néprajzi kutatásra.

gaban vett várostörténeti, gazdaságtörténeti, illetve ipartörténeti kategóriába sorolható, de talán senki nem vitatja, hogy a bennük közölt történeti néprajzi adatok miatt a történeti etnográfia elsőrendű forrásai!

Hozzávetőleg ezek az arányok maradtak a Csatkai Endre által szerkesztett Szemle egyes évfolyamaiban, egészen 1970-ig. Vitatható, de nehezen cáfolható, hogy az újra-indított folyóirat Csatkai által meghatározott másfél évtizedének egyik erőssége épp a „Helytörténeti adattár” rovatcím alatt megjelentetett „kis színészek” sokasága! Nem tudni, hogy Csatkai e műfaj iránti vonzalmát még ifjú korából hozta-e, amikor megélhetésének része volt a hírlapokban publikált hasonló műfajú és terjedelmű közlések tömege?¹¹ Vagy úgy akarta inspirálni kortársait és nagyszámú „tanítványait” egy-egy téma elmélyültebb vizsgálatára, hogy tárgy-, épület-, ipar-, kereskedelem-, társadalom- és családtörténeti forgácsokat adott közre, mintegy felajánlva a további kutatás lehetőségét? Ez a titok megfejtetlen marad, talán örökre.

Ismét változott a folyóiratban a néprajzi tárgyú írások jellege és aránya a Mollay Károly által szerkesztett időszakban. A szakmai színvonal egy fikarcnyit sem szállt alább, de ahogyan a folyóirat egyre „szikárabb” történeti, helytörténeti periodikává formálódott, úgy apadt a néprajz tárgykörébe sorolható közlések száma. A „Helytörténetíróink időszerű kérdései” illetve a „Kisebb közlemények” rovatokban ugyan majd’ minden évfolyamban találunk olyan cikket, mely tárgyát tekintve klasszikus néprajz, de a történeti néprajz apró közleményei fogyton-fogytak. Nem tapasztaljuk már a Heimler által meghatározott első időszak „művelődéstörténelmi gyűjtemény”-re való törekvését, sem a Csatkai Endre által mesterien szerkesztett „minőségi eklekticista” folyóirat kisvárosi báját – a történettudomány magas színvonalon való művelésének igénye a szakma élvonalához igazodni akaró, igazi szaklapot formált a Szemléből.

Hozzávetőleges számításaim szerint az eddigi évfolyamokban megjelent „információhalmaz” 5-7 százaléka sorolható a néprajzhoz. A közlemények zöme a tárgyi néprajz témakörében született, azon belül is a gazdasági néprajz szakágban. Szerényebb mennyiségű a folklór és a társadalomnéprajz kutatási köréből származó anyag.

Amennyiben az új, modern szemléletű „Magyar Néprajz” címet viselő 8 kötetes összefoglalás szerkesztési szempontjai szerint vizsgáljuk a Soproni Szemlét, bátran mondhatjuk, hogy a leközölt anyag további 20-25 százaléka tartalmaz történeti néprajzi információkat – szinte valamennyi, a szakágon belüli kutatási terület hasznára.¹² Fájdalom, egyetlen téma kidolgozottsága sem olyan szintű és terjedelmű, hogy további szerteágazó kutatásokra még ne lenne szükség. A legtöbb részpublikáció talán az ipartörténet-céhtörténet témakörében született, de ismerve a feltárható anyag gazdagságát, ott is van még elég tennivaló.

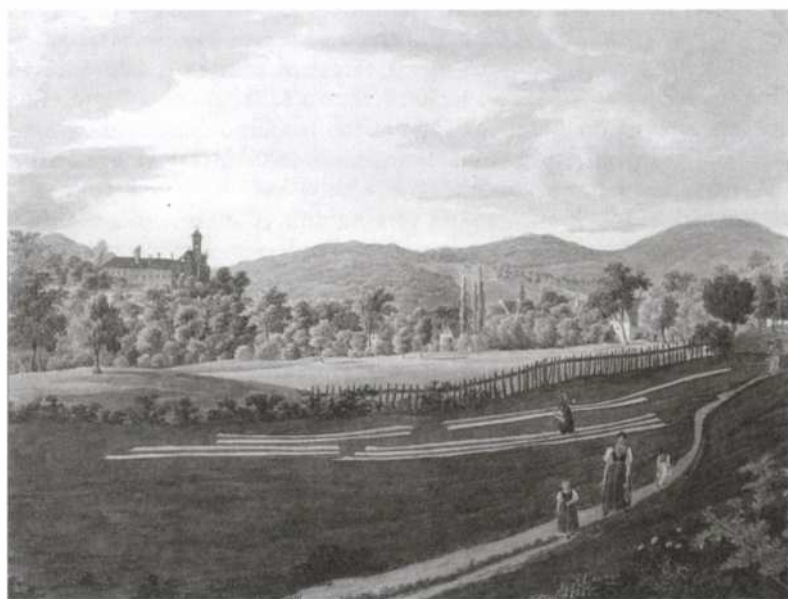
Bár magam jó ideje már a város gazdasági néprajzával foglalkozom, de más szakágak iránt is érdeklődő néprajzkutatóként csak sajnálhatom, hogy a vármegye történetének feldolgozottsága – érzésem szerint – meg sem közelíti a várostörténet feldolgozottsági szintjét. Pontosabban fogalmazva: a kutatás intenzitása messze elmaradt a városra írá-

¹¹ Ennek bizonyosságául ld. Környei Attila: Csatkai Endre irodalmi munkássága. SSz. 25. (1971) 66-75., 145-165., különös tekintettel a második rész „Napilapokban és hetilapokban megjelent cikkek” c. fejezetére!

¹² Részben erre utalt Mollay Károly: Helytörténetírás: minnek? kinek? SSz. 47 (1993), 140. vonatkozó bekezdése is.

nyuló figyelem szintjétől. Így még esély sem volt arra, hogy a községekre vonatkozó történeti néprajzi adatok és forrásfeltárások olyan mennyiségben jelentek volna meg a Szemle hasábjain, mint az a város esetében igaz, holott a Soós Imre által 1939-ben meghatározott kutatási irány és módszer komoly eredményekkel kecsegtetett.¹³

Az viszont bizonyosra vehető, hogy ha valaki az eljövendő időkben a szűkebb vagy tágabb régió néprajzának összefoglalására szánja rá magát, a Soproni Szemle eddig megjelent köteteit nagy haszonnal tudja forgatni. Pusztán ennek alapján nem tudja megírni munkáját – de ez egyetlen szakfolyóiratnak sem lehet reális célja –, ám a város és vidéke gazdaság-, település- és társadalomtörténetéhez, történeti néprajzához olyan bőséges mennyiségű forráshivatkozást és közölt anyagot talál, mint kevesen az országban!

Anton Sigel: Vászonfehérítés a bánfalvi völgyben, 1834. Akvarell. toll.
A Soproni Múzeum tulajdona. Ltsz.: K. 2002.1.2

¹³ Ld. Soós Imre 1939. i.m.

A 20. századi soproni képzőművészet, festészet és szobrászat történetét nem a Soproni Szemle publikációira támaszkodva fogja megírhatni az utókor. Átfogó tanulmányokat e témában nemigen találunk a Szemle lapjain, de ugyanakkor kihagyhatatlannak lesznek azok az adatok, amelyek az egyes festők, ritkábban szobrászok életére, tevékenységére vonatkoznak a folyóiratban publikált megemlékezések, köszöntések és nekrológok sorában. Épp így azok a szűkszavú beszámolók, amelyek a város kulturális eseményeit, kiállítási listáit közlik több-kevesebb rendszerességgel. Másképp van ez az építészet esetében, de ezt nem nekem tisztem megvizsgálni.

Ez a megállapítás nem akar értékítélet lenni, csupán rögzítése a tényeknek, amelyek, tudjuk, elsősorban a folyóirat célkitűzéseiből, majd később hagyományából következnek. Fontos megjegyeznünk, hogy a Szemle indulása idején is sokkal több volt az olyan cikk, beszámoló és adatközlés, amely a történeti korok, de főképp a barokk és a 19. század helyi művészeinek tevékenységét vizsgálta, mint a kortárs alkotók pályáját, műveit bemutató publikáció. Csak abban az esetben látunk ettől eltérést, amikor valami rejtett helyi kánon szerint jelentősnek tartott művész ért el életének valamilyen fordulópontjára. Ez a szerkesztői elv ki nem mondva, de betartva végigkövethető napjainkig. Ugyanez figyelhető meg a városban rendezett képzőművészeti események, kiállítások ismertetésében is. Kezdetben a Múzeum és a Festőterem kiállítási legalább címszerűen megjelentek az esemény-beszámolókból. Ahogyan szaporodtak az ilyen rendezvények, úgy lettek e beszámolók inkább csak válogatások, amelyekben már jobbra csak a helyi vonatkozású, a helyi kánon, vagy a szerkesztők ízlése szerint jelentősnek tartott kiállításokról olvashatunk. A jelen szerkesztőség is kísérletezett azzal, hogy számba vegye, vagy legalább adatszerűen közölje a fontos kiállítóhelyek képzőművészeti kiállításainak listáját, de aztán letejtünk erről. Talán épp a bőség zavara miatt, talán a válogatás felelőssége miatt – nem lesz hálás érte az a kutató, aki a város 20. századi művelődését fogja majd megírni.

E sommásnak tűnhető bevezetés után tekintsük át a Soproni Szemle egy-egy időszakát témánk szempontjából. 59 évfolyam minden változását nem könnyű számba venni, nem is törekszünk erre. Azt az egyszerű, különösebb magyarázatra nem szoruló megoldást választottuk, hogy a mindenkori szerkesztők működése szerint tagolva nézzük végig, hasonlítjuk össze a megjelent művészeti írásokat.

Ezek szerint: Heimler Károly 1937–44-ig terjedő 8 évét, Csatkai Endre 1955–70-ig tartó 15 évét, Mollay Károly 1970–96-ig illetve Turbulay Éva közreműködésével 1997-ig tartó 26 illetve 27 évét, majd a Szende Katalin és szerkesztőtársai által jegyzett 1998-tól napjainkig tartó időszakot tekintjük egy-egy egységnek.

I. 1937–1944: a kezdetek (Heimler-éra)

Művészettörténeti szempontból meghatározónak tartjuk Csatkai Endre közreműködését a Szemle indításában, amelyben ő maga elsősorban történeti kutatásait publikálta, amikor Sopron környéke és Vas megye kastélyainak ismertetésébe fogott. Cikkeiben bőséges képanyaggal mutatta be e kastélyok épülete mellett azok berendezését is. Ezek

a tanulmányok tehát nemcsak építészettörténeti szempontból érdekesek, de a tulajdonosokra vonatkozó személyes adatoknak s annak az ízlésvilágnak és tárgykultúrának bemutatása szempontjából is, amelyekre Csatkai mindig is nagy figyelmet fordított. Számos, a kisebb közlemények rovatban megjelent adatközlése is igazolja, hogy számára egyformán fontosak voltak a stílustörténeti kérdések, és a mindennapi élet beszédes tárgyai, történései. Ennek a szemléletnek köszönhető többek között a Soproni Múzeum igen gazdag műtárgy- és használati eszköz-gyűjteménye is.

A korai Szemle az összefoglalások időszaka is volt. Storno Miksa¹ próbálkozott azzal, hogy „Adatok a soproni festészet történetéhez” címmel publikálja 19. és 20. századi kutatásait (1937, 1938) Veszelka László² pedig hat folytatásban megírta a soproni rajziskola történetét. Ezek a kutatások iskolatörténeti jelentőségük mellett fontosak voltak művészettörténeti szempontból is. A bútortörténeti kutatás például ma már kihagyhatatlannak tartja a remek- és mintarajzok kutatását egy-egy tárgy, hely, vagy korszak bútorművészetének vizsgálatában. Storno Miksa 1942-ben ismerteti a Storno család magángyűjteményét is.³ Ez a közlés, valamint Csipkés Kálmán múzeumgyarapodási és kiállítási publikációi mutatják azt, milyen fontos szerepe volt ebben az időszakban a múzeumnak, a műgyűjtésnek a hely történetének megismerésében.

Csipkés sok képpel illusztrált beszámolója az óra kiállításról,⁴ az üveg és kerámia-kiállításról,⁵ a régi egyházi ruhák,⁶ régi soproni cégérek,⁷ régi bábsütő emlékek,⁸ céhes edények,⁹ vagy céhládák¹⁰ kiállításáról nemcsak azért fontosak, mert megismertetik a Szemle közönségével a múzeum gazdag régi tárgy-együtteseit, hanem azért is, mert például az órák, üvegek, kerámiák kiállítására számos tárgyat kért és kapott kölcsön a város polgáraitól is. Ismertetéseiben közölt adatai a tárgyak minősége, de későbbi követhetősége miatt is felbecsülhetetlen adalékokat tartalmaznak. Azt is megmutatják e kiállítási és műtárgy-gyarapodási közlemények, milyen kívánatos viszonyban volt akkoriban egymással múzeum és közönsége. A Szemle első évfolyamai azt sugallják olvasóiknak, elsősorban a város közönségének, milyen fontos lehet minden tárgy, adat, dokumentum, amely segít városuk gazdag múltját megismerni.

Ehhez képest a kortárs festők, szobrászok valóban kevesebb helyet kaptak a Szemle lapjain. Mindössze egy nagyobb tanulmány-szerű visszaemlékezés olvasható az 1938-ban elhunyt ifj. Storno Ferenc festőművészről.¹¹ Weinberger Adolf tollából. És az utolsó, 1944. évi 3. számban Takács Menyhért írt tanulmányt – soha többé nem folytatott kísérletként – „Modern világnézet, modern művészet” címmel.¹² De tudjuk,

¹ Storno Miksa: Adatok a soproni festészet történetéhez I. SSz. 1. (1937) 210-223.; II. SSz. 2. (1938) 23-31.

² Veszelka László: A soproni rajziskola története 1778–1799. I. SSz. 2. (1938) 203-220.; II. SSz. 2. (1938) 300-304.; III. SSz. 3. (1939) 58-70.; IV. SSz. 3. (1939) 116-121.; V. SSz. 3. (1939) 195-203. VI. [Verbényi (Veszelka) László néven] SSz. 4. (1940) 3-10.

³ Storno Miksa: A Storno család magángyűjteménye. SSz. 6. (1942) 184-195.

⁴ Csipkés Kálmán: Soproni óra kiállítás. SSz. 1. (1937) 124-139.

⁵ Csipkés Kálmán: Üveg és kerámiakiállítás Sopronban. SSz. 2. (1938) 85-92.

⁶ Csipkés Kálmán: Régi soproni egyházi ruhák. SSz. 2. (1938) 235-240.

⁷ Csipkés Kálmán: Régi soproni cégérek. SSz. 3. (1939) 240-249.

⁸ Csipkés Kálmán: Régi bábsütő emlékek. SSz. 4. (1940) 106-113.

⁹ Csipkés Kálmán: Céhedényeink. SSz. 5. (1941) 223-233.

¹⁰ Csipkés Kálmán: Sopron szabad királyi város múzeumának céhládái. SSz. 7. (1943) 136-147.

¹¹ Weinberger Adolf: ifj. Storno Ferenc (1851–1938). SSz. 2. (1938) 241-245.

¹² Takács Menyhért: Modern világnézet, modern művészet. SSz. 8. (1944) 101-116.

a modern művészet nemigen tört be ekkor Sopronba, s kivált nem a Soproni Szemle akkori és későbbi lapjaira.

Meg kell említenünk még a Szemle képszerkesztési sajátosságait is. Lapjain bőven találunk fényképeket, metszeteket, festményeket, amelyek mind soproni tárgyak, s melyek ma is igen élvezetessé és informatívá teszik e régi folyóiratszámok lapozgatását.

II. 1955-1970: az újrakezdés (Csatka-éra)

Az újraindítás körülményeiről, nehézségeiről olvashattunk már a szemle elmúlt számaiban. Nem is kívánunk ezzel foglalkozni. Inkább arra szeretnénk figyelni, ami összekötő kapocs volt az indulás és az újraindulás között. Ez elsősorban Csatkai Endre személye és művészettörténész szemlélete volt. Az ő szerkesztése idején természetesen vehető volt azoknak a tanulmányoknak túlsúlya, amelyek a város művészetének múltjával foglalkoztak. Ő maga számos tanulmányában ismertette például a barokk festészet és szobrászat, avagy a 19. századi képzőművészet ismeretlen adatait. De tekintésként foglalkozott számos olyan képpel, szoborral is, amely soproni alkotók máshova készített vagy elkerült műveiről adnak hírt. Kisebb közleményei, amelyek, jól tudjuk, olykor szerkesztői kényszerből, helykitöltő szereppel is készültek, a korabeli soproni irodalom, színház és zeneélet dokumentumait tárják elénk. Csatkai kutatói ismertségének és elismertségének köszönhetően néhány jeles művészettörténész kollegája is publikált a szemlében – Balogh Jolán, Garas Klára, Entz Géza soproni vonatkozású kutatásaikból közöltek a lap hasábjain.

Voltaképpen – természetesen nem véletlenül – Csatkai idejében szaporodtak meg azok az írások, amelyek a soproni műemlékvédelemmel, egyes fontos épületekkel, várostörténeti kutatással foglalkoztak. Ami a kortárs helyi képzőművészetet illeti, ez elsősorban kiállítások apropóján, vagy halálesetek alkalmával kapott teret a Szemlében. Csatkai igyekezett mindenkiről megemlékezni, aki itt élt, működött és kiállított. A legbővebben a sikeres Soproni Horváth Józsefről találhatunk adatokat, de szerepelnek Mende, Janeschitz, Varga Margit, Steiner Antal, Wosinszky, Mihalovits és még Giczzy Jánosról szóló írások is. A megemlékezéseket barátok, ismerősök írják és nem szakemberek. A köszöntők és nekrológok egyébként sem alkalmas formák szakmai értékelésre. Csatkai sokkal inkább a helytörténész precizitása vezette ezek megjelentetésében, mint a műtörténész. Ezért kapott helyet a Szemlében idejében a helyi képzőművész kör tevékenységének ismertetése is. Ezekben a szűkszavú jelentésekben benne foglaltnak azok a vágyak is, amelyek a helyi képzőművészek önállósodásáról szólnak. A rájuk oktrojált hivatalos szervezetekből való kiválási törekvések, s a helyi hagyományokhoz való visszatérési vágyak rejtett üzenetei.

Csatkai idején a Szemle még tele volt képekkel, és nem csak a cikkek illusztrációival, de régi metszetekkel, városképekkel, fotókkal és rajzokkal is.

III. 1970–1997: a folytatás (Mollay-éra)

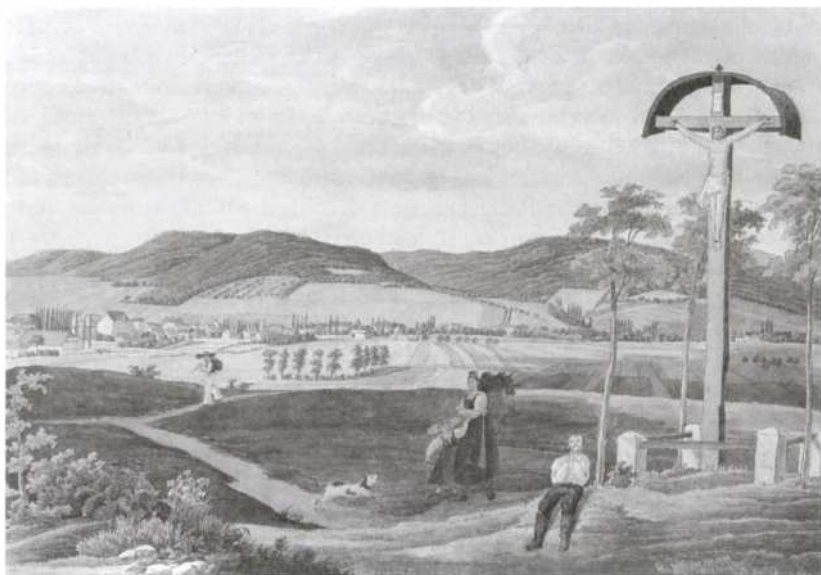
Csatkai halála után bizony megszűntek azok az apró közlemények, amelyek érdekeségeket és fontos adatokat írtak az elmúlt korok festőiről, tárgyairól, személyeiről. Ez a hiány tárgyunk szempontjából sajnálatos volt. Más szerkesztési elvek érvényesültek, kaptak hangsúlyt. A művészettörténeti témák feldolgozásából két jelentős tanulmányra hívnám fel a figyelmet. Az egyik Rózsa György: „Lackner Kristóf a rézmetsző”

című, két részletben, gazdag képanyaggal megjelenő publikációja,¹³ a másik Staud Géza: „Iskolai színjátékok Sopronban (1615–1776)” a Sopronból elkerült, azóta kiadott jezsuita díszletkönyvvel foglalkozó tanulmánya.¹⁴ Egyébként a szokásos évfordulós köszöntők, méltatások, kiállítás-megnyitó szövegek és nekrológok azok az írások, amelyekből a helyi művészek munkásságáról értesülhetünk. Kissé malíciózusan azt mondhatjuk, hogy ha valamely festő, szobrász itt élvén túljut a 60. vagy 65. életévén, akkor előbb-utóbb megjelenik róla valami a Soproni Szemlében (s számíthat nekrológra is).

1977-től kicsit hézagosan ugyan, de olvashatunk cikkeket és megnyitóbeszédeket a Sopronban rendezett Országos Érembiennálékról is. A rendszertelenség nem a szerkesztő hibája – mondom halkán. Sajnálatos módon 1977-ben megszűnik a Múzeum éves tevékenységéről szóló beszámoló és 1979-től a képzőművészek éves beszámolója is elmarad. 1993-tól csupán a Corvinus Kör beszámolóit olvashatjuk. Rendszeresnek a Városépítő Egyesület beszámolóit mondhatók.

IV. 1998-tól napjainkig: a jelen (a Szende-éra)

Az érintettség okán inkább nem elemezném ezt a korszakot. Tematikus számaink úgy gondolom, részben fel is mentenek bennünket művészeti cikkek megírása alól. De se baj, mert az 1994-ben elindított VÁRhely levette vállunkról a kortárs művészet ismertetésének terhét.

Anton Sigel: Kálvária a bécsi kapu előtt, 1832. Akvarell, toll.
A Soproni Múzeum tulajdona. Ltsz.: K.2002.1.3

¹³ Rózsa György: Lackner Kristóf, a rézmetsző. I. SSz. 24. (1971) 194-207.; II. SSz. 24. (1971) 312-322.

¹⁴ Staud Géza: Iskolai színjátékok Sopronban (1615–1776) SSz. 30. (1977) 11-33.

A Szemle háború előtti évfolyamaiban az építészet Csatkai Endre Sopron-vármegyei kastély-ismertetéseivel kezdődik, mintegy kiegészítésül a szerző tollából megjelent kis népszerű köteteknek. Bük, Zsira, Simaság, Fertőrákos, Nagycenk, Dénesfa, Röttök, Nagylózs, Iván, Nagygeresd, Pinnye, Csáfordjánosfa, Mesterháza és Sajtoskál kastélyainak leírásai rendre megjelennek. Énekes Kálmán a sopronhorpácsi kastélyról írt 1938-ban. Mellettük néhány várrom ismertetése mintegy peremen érinti a témát. Az ismert építészet-történetész, Csemegi József 1938-ban foglalkozott a sopronbánfalvai középkori templomokkal, ami egy évtizeddel később a műemléki helyreállításnak fontos támpontokat szolgáltatott.

Csatkai Endre tollából 1942-ben három soproni építészről értékes életmű-leírás jelent meg: Neumayer, Ringer és Handler munkássága addig feldolgozatlan volt. Már ebben az első nyolc évfolyamban is megjelennek időszerű építészeti kérdések: Hárs György építész 1940-ben a Várkerület és a Szent György utca összekötésére egy gyalogos közt javasol nyitni, a téma a belváros történeti jellege miatt is a Szemlébe illett. Hogy a magát helytörténeti folyóiratnak tituláló lap szerkesztője ennek a műfajnak helyet adott, fontos lépésnek kell ítélnünk: Történeti épített közegben a tervezett munka is a lap profiljába illik. Szerencse, hogy ezt az elvet a későbbi szerkesztők is magukévá tették.

Ennek a jegyében 1939-ben jelentős terjedelemmel megjelent Bergmann (Boronkai) Pál későbbi városi főmérnök nagyszabású cikke „Sopron városfejlesztési tervéről”. Ez a háború előtti évfolyamoknak az építészet tárgyköréből bizonyára a legjelentősebb közleménye. Boronkai főmérnök a város egyik legavatottabb ismerője volt. Ebben az írásban, valamint egy évvel később „Sopron városrendezésének kérdései” című cikkében, felvázolta azokat a követelményeket és lehetőségeket, amelyek a város általános rendezési tervében majd csak 1962-ben jelennek meg előírásként – természetesen időközben szükségessé vált komoly módosításokkal. De a történeti értékű városban addig is felhasználtak sok mindent, amit Boronkai itt lefektetett.

A városrendezés kérdései, a készülő, majd az elfogadott városrendezési terv az ötven éve újjászületett Szemle hasábjain is jelentős építészeti téma maradt. Winkler Oszkár, aki a Soproni Tervező Iroda vezetőjeként munkatársaival készítette ezt a tervet, a Szemle olvasóin keresztül a város egész polgárságának számolt be 1957-ben a városfejlesztési programról, majd 1961-ben az elkészült városrendezési tervről. Négy évvel később már a készülő részletes rendezési tervet ismertette. A témába bekapcsolódott az akkor már nyugdíjban levő Boronkai Pál városi főmérnök is, aki 1964-ben a Várkerület (akkor Lenin körút) homlokzatrendezési tervét ismertette. Csemegi József már 1957-ben bemutatta a Várkerület és az Előkapu részletes rendezési tervét.

A Soproni Szemle profiljába közvetlenül illettek az építészettörténeti írások. Ezek egy része a műemlékvédelmi helyreállításhoz feltárt adatokat ismertette, és így a történeti jelleg mellett gyakorlati jelentőségük is nagy volt. Csak néhányat, a legjelentősebbeket kívánom most kiragadni. Csemegi József az egyik legelső, nagy elismerést aratott műemlékvédelmi munkáról, a Káptalanteremről számol be 1963-ban, ugyanakkor Füredi Oszkár az Orsolya tér újjászületéséről ír, melyet a háború utolsó napjai sújtottak, és

ahol az ő tervei szerint épült fel az ún. „lábasház”. A téma kimagasló értékű írását, röviddel halála előtt 2004-ben Sedlmayr János tette közzé „A soproni középkori várostörny és környékének védelmi rendszere” címmel. Összefoglaló jellegű volt már 1975-ben Entz Géza: „Három évtized műemlékvédelme Sopronban” című beszámolója. A városunkban végzett eredményes műemlékvédelmi munkát jutalmazó műemlékvédelmi aranyérem (Európa-díj) elnyeréséről Dercsényi Dezső méltatása tájékoztatta a közönséget (1976). A Sopron megyei műemlékek ismertetésének sorából kiemelkedik Katona Imrénének a fertődi Esterházy kastély építéstörténetéről írt közleménye (1976), Koppány Tibornak a Mihályi kastélyról írt alapos áttekintése (1980), valamint Bartal Ernő közleménye a kaboldi várkastélyról (1983).

A 19. századvég és a 20. század, vagyis a legújabb kor építészeti alkotásait csak mintegy 1960 óta sorolja az építészettörténet a fejlődés folyamatába és még valamivel később ébredt rá a világ, hogy ennek a kornak értékes alkotásait is adott esetben műemlékként kell védeni. A Soproni Szemle kimagasló érdeme, hogy ennek a felismerésnek a szerkesztői mindenkor helyt adtak, és ennek nyomán Winkler Gábor már 1968-ban ismertethette Sopron 19. századi építészetének átfogó képét, ugyanakkor Török Laszló a historizmus korának soproni épületeiről írhatott. 1976-ban egy további cikkben Sopron újkori építészeti emlékeiről írt. Ebbe a műfajba sorolhatók Tompos Ernőnek is egyes írásai, így Handler Ferdinánd biográfiája (1962) és a soproni városháza építéstörténete (1977). 2000-ben a Szemle egy egész számát szentelte ennek a témának, amikor is Kubinszky Mihály Schármár Károlyról, Grászli Bernadett Schiller Jánosról és Günter Péter Wälder Józseféről írt, továbbá kapcsolódott ehhez a GySEV-palota építésének története, amelyet Lovas Gyula írt meg. A témát időrendben Kubinszky Mihály 2001-ben publikált cikke zárta Sopron 20. századi építészetéről.

Egyes épület-műfajokról is jelentek meg érdekes közlemények. A sort Winkler Oszkár nyitotta meg. 1958-ban Sopron művelődési középületeiről, 1962-ben a belváros új lakóépületeiről írt. Lóránt Ödön a kilátótornyokat ismertette. Winkler Gábor 2001-ben az idegenforgalmi épületekről szólt. Ebbe a műfajba tartozik, mert a város építészeti arculatáról szól Boronkai Pál tanulmánya a parkokról (1969). Érdekesképpen alig akad szerző, aki a népi építészetéről írt volna, mindössze Filep Antal 1976-ban megjelent érdekes cikkét említhetjük, mely a Kisalföld népi építészetének alaprajz-alkotó gyakorlatáról szól. Jelentek meg egyes épületekre összpontosító tanulmányok is, így a 25 éves fennállás alkalmából Winkler Oszkár az általa 1950-ben tervezett Épületasztalosáru-gyárat ismertette; fia, Winkler Gábor 2003-ban a soproni kaszinó-épületet. Ugyanekkor jelent meg közlemény a 20. századi soproni iskolákról. Az építészettörténet műfajába sorolható Kubinszky Mihály áttekintése a város közelmúltban emelt épületeiről 1982-ben.

Meg kell említeni azokat a témákat is, amelyek az építés-építészethez is kötődnek, ugyanakkor más diszciplínákhoz is sorolhatók ilyen a háború utáni újjáépítéssel foglalkozó néhány írás, Boronkai Pál tollából 1960-ban, majd negyvenhárom évvel később, 2003-ban Keizler Kálmán visszatekintésében. Új műfajt jelent Jankó Ferencnek az elmúlt években megjelent két érdekes tanulmánya is: Az első (2001) a város történelmi épületállományának funkcionális hasznosításáról szól. A másik egy érdekes beépítési módot tár fel, a részházakat, a cikk folytatása pedig a jövőbe is tekint, amikor a történelmi külvárosok fejlesztésének lehetőségeit tárgyalja (2004). A társadalom-tudomány-nyal foglalkozó olvasók is bizonyára értékelték ezeket az írásokat.

Külön kell megemlítenem a Lőver témájával foglalkozó írásokat. Először Becht Rezsőét, aki „Lőveri változások” címen 1969-ben a szépirodalmi műfaj magas fokán szól a neki is oly kedves városrésze-ről. Szabó Jeneő, városunk ugyancsak ismert és kedves szépírója 1986-ban „A régi lövér” címmel ír. És sokat szerepel a lövér ugyancsak Szabó Jenőnek külön kiadványban is megjelentetett fontos írásában, amelyet 1983-ban a Soproni Városszépítő Egyesület történetének szentelt.

Mindezekhez járulnak még a nekrológok, így Winkler Oszkár életművének bemutatása a halálát követően rendezett ülésszak előadásainak ismertetésével, és a Boronkai Pálra való emlékezés. Más oldalról világítják meg a témát a könyvismertetések, melyek a Sopronnal kapcsolatosan örvendetes módon gyarapodó építészeti kiadványokat mutatják be. Néhány kiállítás megnyitásán elhangzott beszéd is megjelent folyóiratunkban. Mindehhez hozzájárul még az a sok érdekes fénykép, amely a Szemlében régi épületeket: városlátképeket, eltűnt, mert lebontott vagy lebombázott alkotásokat mutat. Főként azokban az évfolyamokban, melyek idejében Csatkai Endre volt a főszerkesztő, egyes üresen maradt helyeket-sarkokat a lapban a múzeum archívumának érdekességeiből töltött ki. Végül meg kell emlékezni arról, hogy hosszú éveken át a Soproni Szemle címlapja is a belvárosról készített légi felvétel segítségével Sopron építészeti értékeit demonstrálta.

Összegezeként megállapíthatjuk, hogy a lap az elmúlt ötven esztendőben – csakúgy mint a háború előtti évfolyamokban is – az építészet témakörét az őt megillető mértékben és túlnyomórészt értékes tanulmányokkal szerepeltette.

Anton Sigel: Az egykori gabona- és halpiac Sopronban. 1831. Akvarell, toll.
A Soproni Múzeum tulajdona. Ltsz.: K.2002.1.4

Célkitűzés és módszerek

A tudománytörténeti vizsgálatok egyik lehetséges módszere a tudománymetria. Ezen objektív módszer alanyai legtöbbször tudományos folyóiratok, amelyek szerzőit, írásait veszik statisztikai elemzés alá. Multidiszciplináris folyóiratok vizsgálatakor a cikkek íróit illetően érdekes lehet a tudományterületi kötődés, munkahely vizsgálata. Nemzetközi folyóiratok valódi nemzetköziségét pedig könnyedén(?) ellenőrizni lehet a szerzők nemzeti hovatartozásának számbavételével.

A tanulmányok elemzésének alapja az oldalszámokkal való „súlyozás”. Ezzel lehet vizsgálni az egyes kutatók teljesítményét, súlyát az adott folyóiratban, a tanulmányok tudományterületi besorolását követően pedig a lap, illetve az egyes szerzők érdeklődési körét illetően kaphatunk eligazítást. Az ismertetett irodalom vizsgálata az adott diszciplínát ért külföldi és más tudományágbeli hatásokra deríthet fényt. Tehát egy adott folyóirat, vagy folyóiratok évfolyamainak illetően vizsgálatával, „metrizálásával” számszerű képet kaphatunk a lap profiljának változásáról, amely adott esetben a képviselt tudományág történeti fejlődésének is hasznos indikátora lehet. Tudománymetriai vizsgálatokkal mindezen előnyök ellenére azonban viszonylag ritkán találkozni, amelynek oka a módszer munkaigényességében rejlik.

A Soproni Szemle írásait, helytörténeti folyóirat lévén, nem kizárólag egy tudományterület, hanem Sopron, illetve az egykori Sopron vármegye területe köré gyűjti, így vizsgálatom elején céljaimat a következőképpen fogalmaztam meg: A lap különböző főszerkesztői által fémjelzett korszakaiban mennyiben volt egységes a lap arcu-lata, illetve mennyiben módosultak érdeklődési hangsúlyai? Milyen témákra, történelmi korokra, földrajzi területekre terjedt ki érdeklődése? Kik voltak a lap meghatározó egyéniségei, és milyen perspektívában alkottak? S miként lehet megítélni a számok tükrében a lap indításakor megfogalmazott programot, annak sikerességét? (Hiszem, hogy a lap eddigi évfolyamai már mindenki számára megválaszolták e kérdést):

„Bízó szívvel, de egyben a soproni ember hagyományos megfontoltságával indítjuk meg ezt a lapot, abban a meggyőződésben, hogy arra szükség van. Programmunk rövid, mint minden jó program. Egyetlen szó maradéktalanul kifejezi. Hat betű, abban a csoportosításban, ami többet mond nekünk sok betütengernél: Sopron! [...] Sopron ... Sopron ... ez a név visszhangzik bennünk, amikor ezt a Sopronnak és Sopron vármegyének szentelt folyóiratot megindítjuk. «Soproni Szemlének» kereszteltük, mert szívünk szeretetét, agyunk tudását a szemlélődő szem szűrőjén át sok-sok szívbe szeretnők átültetni. Sopron és Sopron vármegye múltjának minden gazdagságát, jelené-

¹ Jelen sorokkal is szeretnék köszönetet mondani özv. Friedrich Károlynénak, aki rendelkezésemre bocsátotta a Soproni Szemle valamennyi évfolyamát, így megkönnyebbítve az adatbevételt. Tanácsaiért, jobbító észrevételeiért mindenekelőtt Szende Katalinnak, továbbá Turbuly Évának, Varga Imrénének, Domonkos Ottónak, Kücsán Józsefnek kell köszönet mondanom.

nek problémáit, jövőjének lehetőségeit, a város és a megye történetét, művészetét, kultúráját, szociográfiáját, nyelvi és néprajzi sajátosságait akarjuk ezeken a lapokon egybegyűjteni. [...] A «Soproni Szemle» gyűjtőlencse akar lenni, amely egy pontban egyesíti a Sopronnal és Sopron vármegyével foglalkozó kutatók, tudósok, írók, szociológusok és politikusok gondolatait, munkájuk eredményét, hogy az összegyűjtött sugárnyaláb annál élesebben vetítse elénk és az utókor elé ennek a hatbetűs fogalomnak elmélyülő értelmét: Sopron.”²

Az újraindításkor Mollay Károly alapjaiban véve jónak ítélte e programot, s a helytörténetírás tudományos színvonalának további emelésére buzdított. Emellett új és korábban kevésbé hangsúlyos témákra és korszakok vizsgálatára hívta fel a figyelmet (korai kapitalizmus Sopronban, üzemek és munkások, nemzetiségi kérdés, legújabb kor, világháborúk). A lap tudományos háttérül a nem létező Soproni Tudományos Intézet három pillérét, az egyetemet, a múzeumot és a levéltárat szánta, amelyek majd soproni tárgyú kutatásaikat a Szemlében tárják a nyilvánosság elé.³

A vizsgálatokhoz egy adatbázisban rögzítettem az egyes publikációk címét, íróit. Az írásokat három, illetve négy fő csoportban különítettem el: tanulmányok, kisebb közlemények, illetve vitacikkek, és egyéb írások, ez utóbbiak közé a megemlékezéseket, köszöntőket, kiállítások, események ismertetéseit soroltam. A tanulmányokat, közleményeket különböző tudományi kategóriákba (esetenként többbe is) osztottam be, mégpedig két szinten, az egyes területek csoportokat képeznek.

A kategória-rendszerben fő kategória csoportokat alkot a társadalomtörténet, a kultúrtörténet (mint történettudományi csoportok), előbbibe került a család-, az egyház-, a gazdaság és közlekedés-, a had-, a politikatörténet, a régészet, szűkebb értelemben vett társadalomtörténet, a település-, illetve a technika és tudománytörténet. A kultúrtörténeten belül megkülönböztettem a szépirodalmat, a néprajzot az irodalom-, művészet-, pedagógia (oktatás és nevelés) színház- és zenetörténetet. Az „egyéb” kultúrtörténet kategóriába kerültek például a kártya-, bélyeg-, könyvtártörténeti írások; a címertan és a numizmatika, vagy bármilyen egyéb kulturális témák (naptárak, gyűjtemények, az öltözködés nem néprajzi vonatkozásai, stb.). Fő kategóriát alkotnak a természettudományok (biológia, geológia, meteorológia, stb.), a műszaki tudományok: ide került a sokszor történeti vonatkozásokat feldolgozó építészet, vagy az általában jelenbeli problémákkal foglalkozó városépítészet. A társadalomtudomány csoportjában olyan diszciplínák szerepelnek, mint a történeti statisztika, vagy a társadalomföldrajz. Végül külön csoportba tettem a forrásközlést és a tudomány módszertant.

Meghatároztam az írások földrajzi tárgyát is, s amennyiben értelmezhető, azt a történelmi korszakot, korszakokat, amelyet adott tanulmány tárgyalt. A szerzők tudományi, munkahelyi esetleg lakhelyi hovatartozásának teljes körű vizsgálatáról lemondtam, csupán a legtöbbet publikáló szerzők neve mellé igyekeztem odatenni a képviselt intézményt. A fentebb megfogalmazott gondolatok fényében nem tartottam indokoltnak az ismertetett irodalom vizsgálatát. Az adatok elemzéséhez tizedes pon-

² SSz 1. évf. (1937) 1. sz. 1-2.

³ Mollay Károly: A régi és az új „Soproni Szemle”. SSz 9. (1955) 1-2. 5-12. Az újraindításról: Domonkos Ottó: A Soproni Szemle 50 éve. A folyóirat újraindítása 1955-ben. SSz 59. (2005) 1. 3-26.

tossággal megszámláltam a cikkek bruttó oldalszám-béli terjedelmét, azaz a képeket, ábrákat, forrásközléseket is számba vettem. Indokolt esetben az ezekből fakadó anomáliákra utalni fogok.⁴

Az statisztikai elemzéseket négy korszak keresztmetszetében végeztem el. Az első, az 1937-es indulástól 1944-ig tartó „Heimler-éra”. Bár tudjuk, hogy az utolsó számok sajtó alá rendezését Heimler Károly betegsége miatt Ruhmann Jenő végezte, de fel sem merült ennek az időszaknak a különválasztása. Csatkai Endre a lap 1955-ös újraindításától az 1970. évi második számig volt főszerkesztő, akit halála után Mollay Károly követett. Mollay betegsége idején, 1995-től, hivatalosan 1996-tól 1997-ig Turbuly Éva volt a Szemle felelős szerkesztője. Ezen átmeneti időszak hovatartozása némileg kérdéses lehet, az érintettekkel való konzultáció alapján azonban még ezt is a Mollay-időszakhoz soroltam. A jelenlegi – Szende Katalin és szerkesztőtársai nevéhez köthető – szakasz 1998-ban kezdődött, feldolgozásom ebből hét évet ölel fel, a lezáratlanság miatt azonban ide vonatkozó elemzéseimnél kevésbé törekszem a teljességre.

A Soproni Szemle „demográfiai” adatai

Az alábbi néhány szám, alapadat elsősorban a számok bővületében élők – mint talán jelen sorok írója – számára jelent érdekességet, rácsodálkozási lehetőséget. Kitűnik ezekből, hogy érdemes figyelembe venni az egyes korszakokhoz tartozó „folyómétert” (1-2. táblázat). Azt is meg kell továbbá jegyezni, hogy 1945 előtthöz képest a lap terjedelme öröndetesen növekedett, a korábbi nyolc évvel szemben hét alatt jelentősen több írás jelent meg, s nagyobb terjedelemben, pedig a háború előtti folyóirat szedése valamivel ritkásabb volt.

A vitacikkek száma szintén jelzés értékű lehet. Mintegy húsz vitáról van szó, néha csak egy-egy reagálásról, máskor azonban a viszontválasz sem maradt el. Jelentősebb vitának számított Heimler időszakában a Mollay Károly és Belitzky János közötti vita Sopron vármegye középkori történetéről, azután rögtön az újrainduláskor a Major Jenő és Mollay Károly közötti „Ödenburg vita”, amihez Veszélka (Verbényi) László is hozzászólt. Ugyancsak Mollay generált „Helyrajzi neveink védelme” című cikkével egy meglehetősen hosszú vitát, aminek érdekessége, hogy Csatkai kétszer is véleményt nyilvánított, egyszer Csatkai Endre másodsor pedig László Ernő néven. A legtöbb hozzászólót az Előkapu és a Lenin körút (a mai Várkerület) városrendezési kérdése eredményezte. Élénk vita követte később a Hiller István kiegészítéseivel folytatásban megjelent Németh Alajos-krónikát a második világháborúról és annak befejezéséről. A kilencvenes évek elejéről pedig a Szemle hasábjaira is begyűrűzött címervitát emelhetjük ki.

A 3. táblázat még többet mond, alátámasztást nyerhetnek az esetleg amúgy is sejtett változások. Így a mai Soproni Szemlében sokkal inkább a hosszabb tanulmányok

⁴ Az összehasonlíthatóságot a Szemle időközben megváltozott szedése egyes esetekben – amikor az összevetés abszolút számok mentén történik – némileg rontja, azonban a fő tendenciák így is bizton kirajzolhatók. Adott számítástechnikai bázis rendelkezésre állása esetén szóba jöhetne a karakterszám, mint súlyozási eszköz, akkor viszont az ábrák, képek, mint esetenként valós szellemi termék (nem csak illusztráció) számbavétele sikkadna el.

dominálnak, a kisebb közlemények Csatkai Endre alatt élték virágkorukat – elsősorban neki köszönhetően. Az egyéb írások arányát nézve felsejlik – később részletesebben is láthatjuk – hogy mára a bibliográfiák és a recenziók – utóbbi külön műfajjá válása miatt – terjedelmesebbekké lettek. A táblázat második része alapján eszünkbe juthat Mollay idejének számtalan hosszú, több számon átívelő tanulmánya, vagy a korábbi aprócska közleményekkel szemben a mai Műhely rovat hosszabb írásai.

Ugyanezen folyamatokkal párhuzamosan elmondható, hogy mára a Szemle szerzői gárdája fokozatosan kibővült, ma kevesebb, mint két írás jut egy szerzőre, és 16 oldal. Természetesen a számok csalókák, mert – az összesen oszlopot megnézve – a szerzők között átfedés van (4. táblázat).

A Soproni Szemle legtöbbet publikáló szerzői

A módszer kvantitatív volta miatt első lépésben a szerzők jelenlétének súlyára lehet rámutatni a számadatokkal, majd azok kutatói érdeklődésének vizsgálatával némileg közelebb jutunk az arculatváltozás kérdésének megválaszolásához is.⁵ Feltehető, hogy a domináns írók kutatói érdeklődése őrzi lenyomatát a lap profilján is. A szerzők vizsgálatát két síkon lehet elvégezni. Az első esetben az összes publikáció mérlegre kerül, míg a másodikban csak az új tudományos értékkel bírók, vagyis a tanulmányok és a kisebb közlemények (5. táblázat). Ez utóbbi esetet bontottam aztán tovább és néztem meg mélyebben az egyes szerzők érdeklődését, korszakokra bontva, majd az ötvennyolc évfolyamot együttesen (6. táblázat). Az 5. táblában azok szerepelnek, akik elérték az 1%-os, illetve valamennyi évfolyam esetében a 0,7%-os küszöböt, míg a 6. táblázatban általában a szerteágazóbb érdeklődésű kutatók szerepelnek.

Előrebocsátom, hogy jelenlegi periódus ezirányú vizsgálataitól végül eltekintettem, mivel annak lezáratlansága miatt a pillanatfelvételnél nem láttam értelmét. Másrészt szintén előreszaladva meg kell jegyezni, hogy a hét év rövidsége, a megnövekedett átlagos tanulmány-hossz és főképpen a kibővült szerzői gárda miatt már egy hosszabb publikációval is 1% fölé lehetett kerülni (bár ez a Heimler-érára is igaz).

A Heimler-évfolyamokra térve Rajczy Mária Mechtilda nővér írása kapcsán meg kell említeni, hogy Csepregről szóló tanulmánya mintegy felerészben forrásközlés.⁶ A neveken végigtekintve talán nem meglepetés, hogy már ebben az időben Csatkai Endre volt a legtermékenyebb, s az egyik legsokoldalúbb is. Hogy a folyóirat lapjain való gyakori jelentkezéseit palástolja, László Ernő néven is publikált, ekkor azonban még csak két kisebb tanulmányt, hét oldal terjedelemben. Heimler főszerkesztősége idején jelentkezett a Sopron vármegyei kastélyokat feldolgozó tanulmányosorozatával, írt a régi soproni könyv- és régiséggyűjtőkről, a soproni utcanevekről, a Széchenyi család nagycenki műemlékeiről, Sopron klasszicista építészetéről, de a rengeteg kisebb közlemény felsorolhatatlan.

Mollay Károly kutatói figyelmét elsősorban Sopron és Sopron vármegye középkori, kora újkori társadalom- és településtörténete felé fordította, és ő volt az aki mindig is

⁵ Az egyes szerzők, illetve cikkek kvalitásának megítélése az Olvasó feladata.

⁶ A tanulmányok pontos forráshivatkozásától a tudománymetria műfajára való tekintettel eltekintek.

módszertani keretet szándékozott nyújtani a Soproni Szemle szerzői, illetve a helytörténetírás számára, így több tanulmányt is tudomány módszertani kérdéseknek szentelt.

Érdeemes végignézni, hogy az 1937–1944-es névsorból Csatkai és Mollay mellett kik azok, akik kitartottak a tizenegy évnyi hallgatás alatt, illetve megérték az újraindítást, és utána is publikáltak. A már említett Rajczy Mária Mechtilda egy tanulmányos szerző maradt, ezért az 6. táblázatban való szerepeltetésétől el is tekintettem. Storno Miksa 1955–1957 között még négy kisebb közleménnyel jelentkezett építészeti témákban, a háború előtt régészeti (belváros és Bécsi-domb), művészet- (Sopron festészet) és kultúrtörténeti témákban (Storno magángyűjtemény) publikált. Németh Sámuel (1877–1975) még egészen 1960-ig aktív volt, az ötvennyolc évfolyam szerzőit mérlegre tevő lista aljára is felkerülhetett, meghaladva a 0.7%-os küszöböt. Elsősorban az evangélikus líceum kultúrtörténeti köreihez kapcsolódóan választotta írásainak tárgyait. Veszelka (Verbényi) László (1910–1993) 1969-ig publikált a Szemle hasábjain, főképpen oktatástörténeti és művészettörténeti témákkal (a soproni rajziskola története) foglalkozott, de megjegyezhetjük nevét az Ödenburg-vita kapcsán is. Thirring Gusztáv (1861–1941) világszerte híres statisztikusunk-földrajztudósunk a Soproni Szemlében öt jelentősebb történeti statisztikai, demográfiai tanulmányt közölt, amelyek illeszkedtek élete utolsó negyedének kutatási irányvonalába. Györfi János mind a Heimler-, mind a Csatkai-időszakban három-három tanulmányt közölt Sopron környékének rovarairól. Becht Rezső életében 1937 és 1975 között publikált, posztumusz még két írása jelent meg a kilencvenes években. Egyedülként neki jelentek meg helytörténeti ihletettségu irodalmi esszéi a Soproni Szemlében, emellett elsősorban kultúrtörténeti témákkal foglalkozott.

Folytatván a sort, 1955 után újfent találkozhattunk Házi Jenővel, Bergmann (Boronkai) Pállal, Csemegi Józseffel, Varga Lajossal, Főző Gézával, Thirring Lajossal, Tompos Ernővel, Thier Lászlóval, Angyal Endrével és Kárpáti Zoltánnal. Östör József (1875–1949), Lauringer Ernő (1883–1944), Ruhmann Jenő (1884–1950, Missuray-Krúg Lajos (+1945), nem érte meg a Szemle újraindítását. Legény János, a már említett Rajczy Mária Mechtilda, Udvardi Lakos János „egy tanulmányos szerző”, míg Schindler András, Csipkés Kálmán, Zügn Nándor (1908–1940?), Soós Imre (1910–1997) nem publikált a háború után, mindösszesen ez azt jelenti, hogy huszonkilencből tizenöten maradtak.

A lap újjászületése után, némileg ugyan, de enyhült Csatkai Endre súlya. Ekkorra „felőtt” mellé Mollay Károly is. Csak a tanulmányokat tekintve a folyóirat több, mint 14%-át ők jegyezték. Csatkai sokoldalúságát mutatja, hogy publikációiban a legnagyobb súllyal rendelkező társadalomtörténet részesedése is csak 16%-os. Munkásságából kiemelhető a soproni nyomdászat, a vendégfogadók, a soproni zenei élet történetét, vagy Liszt Ferenc és Sopron kapcsolatát feldolgozó írásai, de kisebb közleményeinek tárgyválasztása szinte minden témát fellelt. Érdekességképpen külön néztem meg a László Ernő álneven publikált dolgozatait, de ott is a különféle társadalomtörténeti momentumok feldolgozása dominált, elsősorban az újkor időszakából.

Mollay Károly fő kutatási témája ebben az időszakban a középkori Sopron topográfiaja és társadalmi viszonyai volt. Korabeli írásos emlékeket mutatott be (Kottanner Jánosné és naplója), házak történetét dolgozta fel (Fabricius-ház). A helytörténeti ku-

tatást elsősorban nyelvtudományi háttérére alapozta, ennek volt egyik következménye a Major Jenővel lefolytatott „Ödenburg-vita” is.

A háború utáni Soproni Szemlében sokat publikált Kelényi Ferenc és Faller Jenő. Előbbi újkori pedagógia- és irodalomtörténeti dolgozataival emelkedik ki (különböző írók soproni kapcsolatainak bemutatása, soproni óvónőképzés, gyermekkeretek), utóbbi pedig a megalakult Bányászati Múzeum halmozódó ismeretanyagát kapcsolta be a Soproni Szemle vérkeringésébe.

Hiller István az egyetemi kultúrkörhöz kapcsolódó témákban publikált, a munkásmozgalomtörténet-írásban is kivette részét. Az egyetemi (szak)tudományos életet hozta közelebb a Szemléhez Csapody István, aki a biológiai, közelebbről növénytani és tájtörténeti kutatások meghatározó személye volt. Bergmann (Boronkai) Pál ott folytatta, ahol a háború vége előtt abbahagyta, Sopron városrendezésének egyes aktuális vagy történeti aspektusát dolgozta fel tanulmányaiban.

Házi Jenő elsősorban középkori család- és háztörténettel foglalkozott írásaiban, a soproni polgárcsaládokról írt könyvének előképeit olvashatjuk a Szemlében. Bóna István három nagylegzetű, régészeti és hozzá kapcsolódóan társadalomtörténeti írással vált meghatározóvá, a 6. századi hegykői germán temetőről, a darufalvi ezüstkincsről és a petőházi kehely témájában született dolgozatai. Domonkos Ottó elsősorban a különféle céhek és mesterségek történetével, másrészt Sopron megyei néprajzi témákkal jelentkezett a hatvanas években.

Tág spektrumban publikált Simkovics Gyula. Elsősorban újkori agrártörténeti és politikátörténeti (munkásmozgalom-történet), kisebb közleményekben irodalomtörténeti (Gyóni Géza), társadalomtörténeti (Bethlen Gábor és Sopron stb.) témákkal egyaránt foglalkozott. Hárs József 1961-ben a Soproni Építőbank bukásáról írt tanulmányával lépett a Szemle írói közé, később pedig a soproni idegenforgalom-történetnek szentelt számos írást.⁷ Lovas Gyula vasúttörténeti írásai szintén a gazdaságtörténeti kategória súlyát növelték, Nováki Gyula pedig mint a Múzeum régésze számolt be új kutatásairól a '60-as években. A Soproni Szemle építészeti, illetve városépítészeti vonalát erősítette Winkler Oszkár és fia, Winkler Gábor, aki Sopron 19. századi építészetével foglalkozó kutatásának első eredményeit szintén folyóiratunkban tárta a nyilvánosság elé.

Csatkai Endre főszerkesztősége alatt lendült fel a munkásmozgalom és hozzá kapcsolható társadalom- és politikátörténeti témák tárgyalása, amely lendület aztán Mollay idejében már jóval alábbhagyott. Ezen témák, megközelítési módok főbb művelői közé tartozott Kölkedi István és Környei Attila, továbbá Tirnitz József, Koncsek László, Bors András, Hiller István és Szita Szabolcs.

Csatkai Endre halálával a főszerkesztőség Mollay Károlyra szállt, aki hosszú évekig szinte csak könyvismertetésekkel jelentkezett a lap hasábjain – bár ezek is számos új információt tartalmaztak az ismertett könyvön túl –, néha azonban egy-egy hosszabb tanulmánnyal is szolgált. Településtörténeti munkái mellett újdonságnak számítanak az ekkor megjelent zenetörténeti, illetve Kőszeg 1532. évi ostromának sop-

⁷ Ezeket a gazdaságtörténethez soroltam.

roni kapcsolataival foglalkozó írásai. A nyolcvanas évek végétől, egyetemi kötelezettségei csökkenésével azonban rendkívül termékenyvé vált, folytatta Sopron középkori település- és társadalomtörténetével foglalkozó kutatásait.

Ezen időszak meghatározó alakjává vált az 1970 előtt csak néhány kisebb közleményt publikáló, a soproni népszavazás elő- és utótörténetét feldolgozó Fogarassy László.⁸ Hozzá hasonlóan ekkor vált jelentékkennyé Mikó Sándor, s rajta keresztül Sopron vármegye társadalom- és gazdaságtörténeti kutatása is. Itt kell továbbá megemlíteni Katona Imre nevét is.

Tovább szemlélve fel kell hívni a figyelmet az 1945 utáni társadalom- és politikatörténet fontosságának növekedésére, ennek indikátora Szita Szabolcs munkássága. Horváth Zoltán kiemelkedő tanulmánya ebből az időszakból Sopron 1848 utáni városias fejlődésével foglalkozott, míg ekkor már Gömri János írásai képviselték a régészeti tudományterületét a Soproni Szemlében.

A folytatásos tanulmányok egyike a Soproni Városszépítő Egyesület történetét bemutató munka, amely Szabó Jenő nevéhez fűződik. Bár meg kell jegyezni, hogy a „leghosszabb tanulmányok versenyében” ezzel a 95 oldalas tanulmánnyal Szabó Jenőnek még mindig csak a hatodik hely jutna. Mint már említettem Mollay időszeke alatt született a legtöbb hosszú, folytatásos publikáció, erre utal, hogy Rajczy Mária Mechtilda nővér írását leszámítva 55 oldal felett csak ebből a korszakból származó dolgozatok vannak. Így például Király Tibor bélyegtörténeti, Baumann Józsefnek a gázmű történetét feldolgozó, Domonkos Ottó népművészeti, Mikó Sándornak a kapuvári urbáriumról szóló írása, továbbá Fogarassy László, Mollay Károly, Szita Szabolcs több tanulmánya.

Az 6. táblázat második felében lényegében a fentebb említett nevekkel találkozhatunk, s megállapíthatjuk, hogy Mollay Károly a Soproni Szemle történetének valószínűleg örökre a legmeghatározóbb alakja marad.⁹

A jelenlegi hét év alatt az összes publikációt tekintve huszonhét kutató került 1% fölé, míg a tanulmányok esetében huszonkilenc. A korábbi periódusokkal ellentétben a legtöbb oldalt produkáló szerző súlya alacsonyabb 4,9%, illetve 4,4%, s az is beszédes, hogy valamennyi írás-típus esetében messze a legterjedelmesebb jelenléttel az Egyetemi Könyvtár nemrég leköszönt igazgatója, Mastalírné Zádor Márta rendelkezik, aki kizárólag Sopron bibliográfiáját közölte évről évre. Ez is a kibővült szerzői kör, és az ezirányú szerkesztőségi szándékok fokmérője. Csak a tudományos írásokat tekintve Tóth Imre, Kubinszky Mihály és Katona Csaba rendelkezik a legnagyobb jelenléttel, meg kell azonban jegyezni, hogy utóbbi publikációinak (Schlachta Etelka napló) jelentős része egyfajta forrásközlés.¹⁰

A táblázatokban az önkényesen meghatározott 1%-os, illetve 0,7%-os küszöb fölé került szerzők intézményi, munkahelyi kötődését is szerepeltettem, igaz többnyire

⁸ Csatkai még visszatartotta írásait, a korabeli viszonyok között még nem lehetett közölni azokat – Domonkos Ottó szíves közlése alapján.

⁹ S az adatok nem is pontosak, hiszen Csatkai és Mollay számos bibliográfiát állított össze, amelyeket aztán névtelenül közöltek – Domonkos Ottó közlése.

¹⁰ Az 1943-as évfolyamban Csatkai Endre által közzétett naplórészletet nem vettem be a vizsgálatokba.

csak tág kategóriákban. Az információk nem teljes körűek, de talán így is megfigyelhető néhány érdekesség. Heimler idejében nem beszélhetünk domináns „háttérintézményről”, érdekesség inkább a különböző illetékességű (egyetemen, levéltáron, múzeumon kívül) írók széles körű reprezentáltsága. Csatkai főszerkesztősége alatt a múzeumi, az egyetemi és az egyéb soproni szerzők egyaránt öt-öt fővel vannak jelen a táblázatban. Mollay Károly időszakában a különböző budapesti és soproni szellemi műhelyekben dolgozók voltak a legtöbben, ekkor a múzeum, a levéltár és az egyetem képvisellete alacsony volt. A jelen időszakban a múzeum, az egyetem és a levéltár reprezentációja egyaránt négy-négy munkatárs (utóbbi növekedése megjegyzendő), viszont az összes kategória között a különböző budapesti felsőoktatási intézményekhez, kutatóintézetekhez, levéltárakhoz kapcsolódó szerzők viszik el a prímet tizenhárom fős jelenléttel. A Mollay alatt elkezdődött tendencia tehát tovább erősödött.

A Soproni Szemle arculatának alakulása

Áttekintve a Szemle mennyiségileg meghatározó szerzőit, már némileg lehet sejtésünk afelől, hogy hogyan változott az idők során a lap profilja. Hipotézisem tehát az volt, hogy a Szemle arculata a főszerkesztők személyének változásával nemcsak a borítót, a küllemet tekintve módosult, hanem a beltartalom is formálódott valamelyest – a főszerkesztő „képére”. Az egyes főszerkesztőségi időszakok arculatát először az 6. táblázatban már használt tudományterületi és egyéb kategóriák összevont csoportjai mentén mutatom be (7. táblázat).

A táblázatban rögtön az az érdekesség figyelhető meg, hogy Heimler Károly főszerkesztősége idején a kultúrtörténeti témák szerepeltek nagyobb súllyal – igaz csak hajszálnyival –, míg később már mindenütt a társadalomtörténetiek. Emlékezzünk, hogy hajdanán még „kultúrtörténelmi”, majd a második évfolyamtól „művelődéstörténelmi” jelzőt kapott a Soproni Szemle.¹¹ Ennek az egyszavas programnak való megfelelést látszanak igazolni az adatok. A társadalomtörténeti cikkek alacsonyabb részarányában talán még a helytörténeti kutatások gyerekcipőben járása is szerepet játszhatott. Ezt érzékeltetik Mollay Károly (és Maár Károly) módszertani tanulmányai. További érdekesség – szintén a fentiekből következően – a természettudományos és a tudománymódszertani-forrásközléses cikkek viszonylag magas aránya.

A későbbi időszakokban a kultúrtörténet aránya tovább csökkent, mára egész dominánssá vált a társadalomtörténet. Az arányok változásában az is szerepet játszik, hogy Mollay idejétől kezdve megnövekedett az egyéb írások aránya. A táblázat harmadik részében tisztábban láthatóak a tendenciák. Némileg meglepő, hogy Csatkai idejével összevetve Mollay főszerkesztősége alatt nagyobb volt a kultúrtörténeti cikkek aránya, pedig Csatkai eredendő foglalkozásából ítélve máshogy számíthatnánk.

A mai arányszámokra pillantva kérdéses, hogy valóban megfordul-e a természet- és társadalomtudományok terén tapasztalható korábbi tendencia, hihetünk-e a minimális növekedésnek. A műszaki tudományok aránya fokozatosan csökken, kérdéses,

¹¹ Az elnevezések változásáról lásd Mollay i. m. 5. o.

hogyan a számok mögött a szerzői kör szűkülése, vagy a mai témák, problémák hiánya húzódik-e meg.

Az összegző kategóriák belső szerkezetének alakulását a 8. táblázat mutatja be. Családtörténeti és személyek életével foglalkozó írások legnagyobb arányban a háború előtt jelentek meg a Soproni Szemlében, Mollay idejére arányuk majdnem negyedére csökkent. Az egyháztörténet – talán nem véletlenül – kisebb felvirágzáson esett át a rendszerváltozással, bár még mindig nem túl jelentős. A gazdaságtörténet Csatkai periódusában dominált, ezzel párhuzamba állítható, hogy a korszakban az ipar az élet számos szintjén jelentős szerepet töltött be.¹² A hadtörténet a 70-es évektől vált gyakoribb témává, elsősorban a II. világháború katonatörténeti feldolgozásai, de főképpen Fogarassy László munkássága miatt. A politikatörténet aránya mindmáig növekszik, míg Heimler idejében szinte ismeretlen műfaj volt, mára meghatározóvá vált. A régészetnek a közelmúltig jelentős súlya volt, a város és környéke állandóan „szállította” az aktuális kutatási eredményeket. A településtörténet Mollay alatt ért el nagyobb arányt, mára viszont visszaesett, nem így a szűkebben vett társadalomtörténet, amelynek súlya mindvégig a legjelentősebb volt.

A kultúrtörténet főkategórián belül a szűkebb vagy egyéb kultúrtörténeti munkák részesedése átmeneti csökkenés után ma megint magas. Az irodalomtörténet Csatkai és Mollay főszerkesztőségekor volt jelentős, gondoljunk Kelényi Ferenc vagy Fried István munkáira. A művészettörténeti dolgozatok jelentősége mára töredékére csökkent, míg a néprajz az újraindítás után könnyvelhetett el nagyobb visszaesést. A jelenlegi évfolyamokban némi növekedést regisztrálhatunk a nyelvtörténet és a színház-történet terén, a pedagógia- és a zenetörténet viszont az újraindítás óta nagyjából egyenletesen magas arányú.

A társadalomtudományok nem játszanak fontos szerepet a lap életében. Thirring Gusztáv (és Major Jenő) örökségének továbbvitele kérdéses. Sopronban ezek a területek hiányszakmának tekinthetők. A műszaki tudományok terén építészet és város-építészet között egy ideje állandósult az arány.¹³ A természettudományoknál feltűnő a biológia térvesztése, ezt elsősorban a történeti vonalú tájtörténet és történeti ökológia jelenleg is tartó fellendülésének, önállósulásának a következménye.

A tanulmányok által érintett történelmi korszakok vizsgálata is jelezhet némely érdekes tendenciát.¹⁴ Megállapíthatjuk, hogy a legrégebbi történelmi korok aránya a régészet súlyvesztésével párhuzamosan lecsökkent. Némileg meglepő, hogy a középkor aránya nem Mollay idejében a legmagasabb. A kora-újkor részesedése a Heimler-érában volt a legnagyobb, ma újra közelíti az arányt a korabeli értéket. A modernkor a Mollay-periódusban vette át a domináns szerepet az újkor időszakától. Ma már viszont újra az újkor történetével foglalkozó cikkek vannak túlsúlyban, a második vi-

¹² Vö. Domonkos Ottó: A Soproni Szemle 50 éve III. A természettudományoktól a bibliográfiáig. SSz 59. (2005) 3. 235-241.

¹³ Ezekről és kapcsolódó témákról lásd: Domonkos Ottó: A Soproni Szemle 50 éve II. Várostarténet, műemlékvédelem, múzeumügy. SSz. 59. (2005) 2. 116-124.

¹⁴ Kategorizálásomban a régészeti korbeosztást alkalmaztam az őskor (a rómaiak magyarországi megjelenése előtt), és a római kor típusaival. A kora újkorat Amerika felfedezésétől, ill. Moháctól a francia forradalomig számítjuk. Az újkor végét az I. világháború végére tettem.

lágháború, a felszabadulás témájával szemben ismét inkább 1848, illetve Széchenyi István kora érdekli a kutatókat (9. táblázat).¹⁵

A 10. táblázat alapján első olvasatra azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a soproni témák dominanciáját leginkább Heimler idejében, illetve mostanság sikerül(t) oldani, Sopron vármegye, és az egykori megyei területről származó falvak, városok gyakrabban adtak témát a cikkeknek. A táblázat alapján talán hiányolni lehet a ki-mondottan Sopron egykori jobbágyfalvaival foglalkozó, vagy éppen Sopron és Bécs kapcsolatát vizsgáló írásokat. Igaz, hogy a jobbágyfalvak gyakran, de némelykor Bécs is előkerül egy-egy soproni témába ágyazottan. A korábban elmondottak alapján választ kaphatunk Brennerbánya nagyobb súlyára Csatkai idejében (Faller Jenő), Burgenland részarányára 1970–1997 között (Fogarassy László), vagy éppen a soproni táj kategóriájának csökkenésére is.

Összefoglalás

Megállapíthatjuk tehát, hogy a főszerkesztő személye csak az egyik faktor a folyóiratok arculatának változásában, a szerkesztőbizottság tagjai, azok aktivitása is szerepet játszik. Egyértelmű, hogy az adott kor körülményei, társadalmi-politikai berendezkedése is meghatározó. Heimler időszakában még nem foglalkoztak a tanácsköztársasággal, a Horthy-korszak elejével, ma is még várat magára a szocializmus évtizedeinek mai szempontú értékelése, bár egyes témák már előkerültek (pl. Páneurópai Piknik). Az 1955–1989 közötti évfolyamok viszont kevésbé vártak ki a közelmúlt értékelésével, vélhetően a kor szemléletéből következett mindez. Egyes területeken – újkori, kora újkori témák, földrajzi tárgy – némi visszarendeződés tapasztalható tehát a Heimler időszak és jelenünk között.

Egyik fő – lineáris irányú – változásként lehet megemlíteni, hogy az újraindítás után a Soproni Szemle kultúrtörténeti folyóiratból társadalomtörténetivé vált. A társadalomtörténet dominánssá válásában azt a tudományágak specializációjával párhuzamos jelenséget, tendenciát véljük felfedezni, hogy a Szemle a szigorúan történettudományi profil felé mozdult el – ennek megfelelően bővült a szerzői gárda is –, ezekben a témákban igencsak magasra téve a tudományos mércét, amivel elismert szakmai folyóirat címét vívta ki magának. Más tudományterületeken viszont csak a laikusok számára is érthető szakmai nívót várja el.

Emlékezhetünk Szádeczky-Kardoss Elemér tanulmányára, amely egyedüli maradt a geológiai tudományos színvonalú dolgozatok sorában. Hosszabb távon azok a természettudományos témák maradtak meg a Szemleiben, amelyek könnyebben „emészthetőek” a kevésbé hozzáértők számára, másrészt a történettudománnyal határos természet- és társadalomtudományi részdiszciplínák előtt van szélesre tárva az ajtó.¹⁶ A tájtörténet fellendülését már regisztrálhattuk, viszont például a történeti földrajz igencsak adós még a tanulmányokkal.

¹⁵ Bár nem szabad elfeledni, hogy ma már tematikus számok jelennek meg, amelyek témáját gyakran a finanszírozási lehetőségek befolyásolták. 2005 és 2006 folyamán a II. világháború lezárása, illetve az 1956-os forradalom évfordulóján ismét növekedni fog a modernkorral kapcsolatos publikációk száma. (Szende Katalin szíves közlése).

¹⁶ Vö: Domonkos Ottó: A Soproni Szemle 50 éve III. A természettudományoktól a bibliográfiáig. SSz. 59. (2005) 235-241.

Egyértelmű, hogy más publikálási lehetőségek is megszabják, módosítják a lap arculatát. Így különbözőképpen hatnak a hasonló profilú lapok (pl. Arrabona, Vasi Szemle, vagy a VÁRhely és mások), amelyek a Szemlére profilszűkítő, vagy konkurens hatással lehetnek, illetve a szaktudományos folyóiratok – gondolok itt most a történettudományon kívüli diszciplínákra – amelyek elvonzzák az egyébként soproni témájú írásokat. Ma már ugyanis ritkán van erejük a kutatóknak a párhuzamos publikálásra, s a szakmák érthetően a rangos szaklapokat értékelik nagyobbra a tudományos teljesítmények mérlegre tevésekor.

Ezek miatt nem találkozhatunk gyakran kutatói létszámához képest az Egyetem, és főképpen az MTA Geodéziai és Geofizikai Kutatóintézetének dolgozóival, illetve tudományosságával a Szemle lapjain. A társadalomtudományok gyenge reprezentáltsága más úton is magyarázható, hiszen nem a „közérthetőségben” rejlik a probléma, egyszerűen a kutatóbázis, és az ebből is következő szakemberhiány az ok. Thirring Gusztáv követőire egyelőre még várunk kell.

Meglátjuk, hogy mit hoz a jövő. Talán egy ilyen tudományometriai számvetés is jó alkalmat adott a Soproni Szemle jövőjéről való elgondolkozáshoz.

Anton Sigel: Bánfalvi utcarészlet a Mária Magdolna templommal, évsz. n. Akvarell, toll.
A Szépművészeti Múzeum letétje. Ltsz.: K.2001.12

Táblázatok

1. táblázat. A Soproni Szemle 1937 és 2004 között megjelent számai és publikációi

	Heimler	Csatkai	Mollay	Szende	Összesen
	Publikációk száma, db				
Évfolyam	8	15,5	27,5	7	58
Szám	36	62	110	28	236
Szám*	30	58	109	28	225

*az összevont számokat egynek véve

2. táblázat. A publikációk száma és terjedelme

	Heimler	Csatkai	Mollay	Szende	Összesen	Heimler	Csatkai	Mollay	Szende	Összesen
	Publikációk száma, db					Publikációk terjedelme, oldal				
Tanulmány	72	200	273	110	657	1269,0	3108,9	5997,7	1848,9	12224,5
Közlemény	215	589	420	60	1285	614,9	1948,3	2065,9	410,8	5041,7
Ezekből vitacikk	4	19	19	3	45	13,7	55,1	128,3	11,6	208,7
Egyéb	216	291	739	166	1411	386,0	620,9	2310,7	570,7	3886,5
Összesen	503	1080	1432	336	3351	2269,9	5678,1	10374,3	2830,4	21152,7

3. táblázat. A publikációk aránya, átlagos terjedelme.

	Heimler	Csatkai	Mollay	Szende	Összesen	Heimler	Csatkai	Mollay	Szende	Összesen
	Publikációk terjedelmi aránya, %					Publikációk átlagos terjedelme, oldal				
Tanulmány	55,9	54,8	57,8	65,3	57,8	17,6	15,5	22,0	16,8	18,7
Közlemény	27,1	34,3	19,9	14,5	23,8	2,9	3,3	4,9	6,8	3,9
Ezekből vitacikk	0,6	1,0	1,2	0,4	1,0	3,4	2,9	6,8	3,9	4,6
Egyéb	17,0	10,9	22,3	20,2	18,4	1,8	2,1	3,1	3,4	2,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	4,5	5,3	7,2	8,4	6,3

4. táblázat. A publikációk szerzői.

	Heimler	Csatkai	Mollay	Szende	Összesen
Publikációk száma, db	503	1080	1432	336	3351
Terjedelem, oldal	2269,9	5678,1	10374,3	2830,4	21152,7
Szerzők száma, fő	91	309	422	177	836
Egy szerzőre jutó publikáció, db	5,5	3,5	3,4	1,9	4,0
Egy szerzőre jutó publikáció, oldal	24,9	18,4	24,6	16,0	25,3

5. táblázat. 1% (0,7%) feletti szerzők. korszakok szerint.

Összes publikáció. Heimler				Tanulmány. kisebb közlemény. Heimler				Összes publikáció. Csatkai				Tanulmány. kisebb közlemény. Csatkai											
1937-1944	Int.	oldal	%	1937-1944	Int.	Oldal	%	1955-1970	Int.	oldal	%	1955-1970	Int.	oldal	%								
1	Csatkai Endre	M	188,0	8,4	1	Csatkai Endre	M	173,1	9,2	1	Csatkai Endre	M	486,5	8,6	1	Csatkai Endre	M	403,4	8,0				
2	Mollay Károly	Bp	108,7	4,8	2	Rajczy Mária M.	V	108,1	5,7	2	Mollay Károly	Bp	338,9	6,0	2	Mollay Károly	Bp	307,6	6,1				
3	Rajczy Mária M.	V	108,1	4,8	3	Storno Miksa	S	87,4	4,6	3	Kelényi Ferenc	E	186,2	3,3	3	Kelényi Ferenc	E	178,9	3,5				
4	Csíkés Kálmán	M	106,0	4,7	4	Mollay Károly	Bp	81,6	4,3	4	Faller Jenő	M	175,8	3,1	4	Faller Jenő	M	146,6	2,9				
5	Storno Miksa	S	87,4	3,9	5	Németh Sámuel	K	79,5	4,2	5	Hiller István	E	152,2	2,7	5	Hiller István	E	136,8	2,7				
6	Veszélka László	E	83,1	3,7	6	Veszélka László	E	78,3	4,1	6	Csapody István	E	140,0	2,5	6	Csapody István	E	123,5	2,4				
7	Németh Sámuel	K	79,5	3,5	7	Thirring Gusztáv	Bp	72,3	3,8	7	Bergmann Pál	S	123,4	2,2	7	Bergmann Pál	S	123,4	2,4				
8	Thirring Gusztáv	Bp	73,7	3,2	8	Gyórfi János	E	64,6	3,4	8	Házi Jenő	L	122,6	2,2	8	Házi Jenő	L	119,3	2,4				
9	Gyórfi János	E	64,6	2,8	9	Becht Rezső	S	54,4	2,9	9	Domonkos Ottó	M	103,5	1,8	9	Bóna István	Bp	98,6	1,9				
10	Lauringer Ernő	K	62,1	2,7	10	Östör József	S	49,5	2,6	10	Bóna István	Bp	98,6	1,7	10	Domonkos Ottó	M	91,2	1,8				
11	Ruhmann Jenő	K	59,3	2,6	11	Legény János	?	46,4	2,4	11	Simkovics Gyula	K	93,0	1,6	11	Simkovics Gyula	K	89,4	1,8				
12	Becht Rezső	S	57,0	2,5	12	Csíkés Kálmán	M	45,1	2,4	12	Winkler Oszkár	E	84,5	1,5	12	Winkler Oszkár	E	84,5	1,7				
13	Östör József	S	50,2	2,2	13	Schindler András	S	42,2	2,2	13	Hárs József	S	84,0	1,5	13	Hárs József	S	84,0	1,7				
14	Legény János	?	46,4	2,0	14	Házi Jenő	L	40,7	2,1	14	Kölkedi István	S	80,7	1,4	14	Kölkedi István	S	80,7	1,6				
15	Házi Jenő	L	45,4	2,0	15	Bergmann Pál	S	40,5	2,1	15	Lovas Gyula	S	74,1	1,3	15	Lovas Gyula	S	73,0	1,4				
16	Schindler András	S	42,2	1,9	16	Csemegi József	S	38,2	2,0	16	Nováki Gyula	M	73,4	1,3	16	Nováki Gyula	M	70,6	1,4				
17	Varga Lajos	E	41,0	1,8	17	Údvardi Lajos János	?	38,2	2,0	17	Bognár Dezso	S	67,0	1,2	17	Bognár Dezso	S	67,0	1,3				
18	Bergmann Pál	S	40,5	1,8	18	Soós Imre	L	35,3	1,9	18	Környei Attila	M	66,9	1,2	18	Környei Attila	M	60,0	1,2				
19	Csemegi József	?	38,2	1,7	19	Lauringer Ernő	K	34,8	1,8	19	Winkler Gábor	V	57,0	1,0	19	Winkler Gábor	E	57,0	1,1				
20	Údvardi Lajos János	?	38,2	1,7	20	Ruhmann Jenő	K	34,7	1,8	20					20	Fried István	Bp	53,1	1,0				
21	Soós Imre	L	36,4	1,6	21	Missuray- Krüg Lajos	?	33,0	1,7	21													
22	Heimler Károly	S	33,6	1,5	22	Varga Lajos	E	33,0	1,7	22													
23	Missuray- Krüg Lajos	?	33,0	1,5	23	Tompos Ernő	S	32,7	1,7	23													
24	Tompos Ernő	S	32,7	1,4	24	Thirring Lajos	Bp	28,5	1,5	24													
25	Thirring Lajos	Bp	28,5	1,3	25	Főző Géza	?	24,9	1,3	25													
26	Főző Géza	?	24,9	1,1	26	Angyal Endre	V	24,5	1,3	26													
27	Berecz Dezso	S	24,6	1,1	27	Thier László	S	23,6	1,2	27													
28	Angyal Endre	V	24,5	1,1	28	Kárpáti Zoltán	Bp	22,5	1,2	28													
29	Thier László	S	24,0	1,1	29	Zügn Nándor	S	20,0	1,1	29													
30	Kárpáti Zoltán	K	22,5	1,0																			
Összesen				2269,9	100	Összesen				1883,9	100	Összesen				5678,1	100	Összesen				5057,2	100

5. táblázat (folytatás)

Összes publikáció. Mollay				Tanulmány, kisebb közlemény. Mollay				Összes publikáció. Összesen				Tanulmány, kisebb közlemény. Összesen							
1970-1997		Int.	oldal	%	1970-1997		Int.	oldal	%	1937-2004		Int.	oldal	%	1937-2004		Int.	oldal	%
1	Mollay Károly	Bp	827,2	8,0	1	Mollay Károly	Bp	681,6	8,4	1	Mollay Károly	Bp	1274,8	6,0	1	Mollay Károly	Bp	1070,8	6,2
2	Hiller István	E	610,6	5,9	2	Fogarassy László	V	431,5	5,3	2	Hiller István	E	762,8	3,6	2	Csatkai Endre	M	594,4	3,5
3	Fogarassy László	V	467,0	4,5	3	Hiller István	E	286,8	3,6	3	Csatkai Endre	M	694,3	3,3	3	Fogarassy László	V	439,5	2,5
4	Hárs József	S	363,5	3,5	4	Hárs József	S	241,9	3,0	4	Fogarassy László	V	480,0	2,3	4	Hiller István	E	426,2	2,5
5	Szabó Jenő	S	265,1	2,6	5	Sándor Szita	Bp	239,3	3,0	5	Hárs József	S	447,5	2,1	5	Hárs József	S	325,9	1,9
6	Horváth Zoltán	L	258,9	2,5	6	Szabolcs Szabolcs	Bp	237,9	2,9	6	Mastalímé Zádor Márta	E	352,2	1,7	6	Mikó Sándor	Bp	281,6	1,6
7	Szita Szabolcs	Bp	251,4	2,4	7	Horváth Zoltán	L	208,7	2,6	7	Mikó Sándor	Bp	291,4	1,4	7	Szita Szabolcs	Bp	264,1	1,5
8	Mikó Sándor	Bp	249,1	2,4	8	Gömöri János	M	185,4	2,3	8	Szabó Jenő	S	287,5	1,4	8	Horváth Zoltán	L	225,5	1,3
9	Gömöri János	M	223,9	2,2	9	Szabó Jenő	S	181,3	2,2	9	Horváth Zoltán	L	280,9	1,3	9	Gömöri János	M	216,4	1,3
10	Mastalímé Zádor Márta	E	213,4	2,1	10	Katona Imre	Bp	152,0	1,9	10	Szita Szabolcs	Bp	279,8	1,3	10	Domonkos Ottó	M	210,2	1,2
11	Katona Imre	Bp	153,0	1,5	11	Király Tibor	S	139,4	1,7	11	Domonkos Ottó	M	277,3	1,3	11	Kelényi Ferenc	E	210,2	1,2
12	Domonkos Ottó	M	151,7	1,5	12	Németh Alajos	S	124,7	1,5	12	Gömöri János	M	265,2	1,3	12	Szabó Jenő	S	202,4	1,2
13	Környei Attila	M	146,3	1,4	13	Tompos Ernő	S	117,3	1,5	13	Kubinszky Mihály	E	232,5	1,1	13	Lovas Gyula	S	188,7	1,1
14	Király Tibor	S	139,4	1,3	14	Baummann József	S	106,0	1,3	14	Kelényi Ferenc	E	220,8	1,0	14	Tompos Ernő	S	186,9	1,1
15	Tompos Ernő	S	132,8	1,3	15	Dezső	S	97,8	1,2	15	Környei Attila	M	216,7	1,0	15	Kubinszky Mihály	E	179,4	1,0
16	Kovács József László	Bp	132,2	1,3	16	Domonkos Ottó	M	96,8	1,2	16	Tompos Ernő	S	208,9	1,0	16	Házi Jenő	L	173,4	1,0
17	Németh Alajos	S	127,7	1,2	17	Kovács József László	Bp	90,9	1,1	17	Lovas Gyula	S	195,9	0,9	17	Bergmann Pál	S	163,9	0,9
18	Berecz Dezső	S	115,3	1,1	18	Fried István	Bp	89,9	1,1	18	Kovács József László	Bp	194,0	0,9	18	Csapody István	E	153,8	0,9
19	Baummann József	S	106,0	1,0	19	Majer Antal	E	86,0	1,1	19	Csapody István	E	181,4	0,9	19	Katona Imre	Bp	152,0	0,9
										20	Házi Jenő	L	181,4	0,9	20	Winkler Oszkár	E	147,4	0,9
										21	Faller Jenő	M	175,8	0,8	21	Faller Jenő	M	146,6	0,8
										22	Bergmann Pál	S	165,9	0,8	22	Kovács József László	Bp	144,7	0,8
										23	Berecz Dezső	S	156,9	0,7	23	Winkler Gábor	E	143,6	0,8
										24	Katona Imre	Bp	154,9	0,7	24	Fried István	Bp	143,0	0,8
										25	Winkler Gábor	E	151,5	0,7	25	Király Tibor	S	139,4	0,8
										26				26	Németh Alajos	S	124,7	0,7	
										27				27	Németh Sámuel	K	124,5	0,7	
	Összesen		10374,3	100		Összesen		8072,6	100		Összesen		21157,3	100		Összesen		17286,5	100

Jelmagyarázat: *Int* = képviselt intézmény, munkahely; *Bp* = budapesti munkahely (többnyire felsőoktatás)
E = Nyugat-Magyarországi Egyetem és előintézményei, Ev. Teológia; *K* = soproni középiskolák; *L* = Soproni Levéltár; *M* = Soproni Múzeum, Bányászati Múzeum; *S* = soproni egyéb; *V* = vidék

6. táblázat. Főbb szerzők publikációs adatai, korszakok szerint.

Szerző	Publikációs időszak	Tanulmány			Kisebbségi közlemény			Főbb publikációs témák									
		db	oldal	%	db	oldal	%	Téma	oldal	%	Téma	oldal	%				
Heimler 1937-1944	1937-1944	5	61.5	35.1	68	111.0	64.9	épitészettudomány	89.9	51.9	kultúrtörténet	18.8	11.9	család-történet	12.3	7.0	
	1937-1944	4	57.9	66.2	8	29.5	33.8	regészet	22.7	20.0	művészettörténet	20.2	23.1	kultúrtörténet	18.0	20.6	
	1938-1943	4	59.7	73.1	7	21.9	26.9	társadalomtörténet	24.4	30.0	tudomány-módszertan	21.45	26.3	kultúrtörténet	14.83	18.2	
	1937-1943	3	36.6	46.0	9	42.9	54.0	család-történet	34.4	43.2	kultúrtörténet	28.0	36.0	politikatörténet	10.6	13.3	
	1938-1942	1	53.0	67.7	15	25.3	32.3	pedagógia-történet	68.0	86.8	kultúrtörténet	4.9	6.3	család-történet	3.0	3.8	
1937-1941	5	65.9	91.1	5	6.4	8.9	történeti statisztika	33.0	46.5	gazdaságtörténet	11.4	15.8	demográfia	7.8	10.8		
Csatka 1955-1970	1955-1969	9	108.3	29.4	92	260.4	70.6	társadalomtörténet	59.3	16.1	művészettörténet	51.9	14.1	zenetörténet	47.1	12.8	
	1956-1969	0	0.0	0.0	23	34.7	100.0	társadalomtörténet	18.0	51.9	településtörténet	3.5	10.1	gazdaságtörténet	3.1	8.9	
	1955-1960	11	281.7	91.6	10	25.9	8.4	társadalomtörténet	154.1	50.1	településtörténet	78.9	25.7	kultúrtörténet	34.2	11.1	
	1958-1968	9	129.1	72.2	12	49.8	27.8	iskolai-történet	48.9	27.3	irodalomtörténet	43.4	24.3	társadalomtörténet	38.1	21.3	
	1955-1960	8	130.3	88.9	3	16.3	11.1	gazdaságtörténet	85.4	58.3	társadalomtörténet	39.1	26.6	család-történet	9.4	6.4	
	1960-1970	7	90.2	65.9	10	46.6	34.1	család-történet	37.0	27.0	pedagógia-történet	31.2	22.8	társadalomtörténet	27.0	19.7	
	1955-1969	5	86.3	69.9	9	37.2	30.1	biológia	78.4	63.5	Tájtörténet	31.1	25.2	család-történet	5.7	4.6	
	1957-1969	7	98.4	79.7	5	25.0	20.3	városépítészet	56.7	45.9	társadalomtörténet	20.5	16.6	kertépítészet	16.4	13.3	
	1956-1968	5	69.0	57.9	13	50.2	42.1	településtörténet	48.3	40.5	társadalomtörténet	19.0	15.9	egyház-történet	14.5	12.2	
	1960-1964	3	98.6	100.0	0	0.0	0.0	regészet	73.4	74.4	társadalomtörténet	25.2	25.6				
	1955-1969	3	65.0	71.3	7	26.2	28.7	kultúrtörténet	33.0	36.2	gazdaságtörténet	32.8	36.0	néprajz	24.3	26.6	
	Mollay 1970-1997	1970-1995	21	566.3	83.1	20	115.3	16.9	társadalomtörténet	231.4	34.0	településtörténet	164.2	24.1	zenetörténet	105.3	15.4
		1970-1997	10	361.9	83.9	11	69.6	16.1	had-történet	235.4	54.6	politikatörténet	140.9	32.7	társadalomtörténet	47.6	11.0
		1970-1993	7	228.7	79.7	11	58.1	20.3	társadalomtörténet	84.5	29.4	politikatörténet	81.5	28.4	had-történet	53.5	18.7
		1971-1997	9	199.5	82.5	12	42.4	17.5	kultúrtörténet	109.1	45.1	had-történet	28.2	11.7	irodalomtörténet	24.5	10.1
1970-1995		8	198.1	82.8	7	41.2	17.2	társadalomtörténet	176.3	73.7	gazdaságtörténet	47.3	19.8	család-történet	8.3	9.5	
1971-1997		6	202.6	85.2	8	35.3	14.8	politikatörténet	130.4	54.8	társadalomtörténet	50.5	21.2	had-történet	21.3	8.9	
1970-1995		8	193.0	92.5	3	15.7	7.5	településtörténet	51.0	24.4	társadalomtörténet	41.9	20.1	gazdaságtörténet	40.5	19.4	
1974-1997		7	146.8	79.2	6	38.6	20.8	regészet	125.0	67.7	településtörténet	50.3	27.1	kultúrtörténet	9.5	5.1	
1972-1992		3	155.0	85.5	7	26.3	14.5	társadalomtörténet	48.9	27.0	városépítészet	31.8	17.6	kertépítészet	31.8	17.5	
1972-1993		5	74.2	48.8	12	77.8	51.2	kultúrtörténet	43.1	28.4	társadalomtörténet	20.8	13.7	művészettörténet	17.1	11.3	

6. táblázat (folytatás)

Összesen 1937-2004	Publikációs időszak	Tanulmány			Kisebbségi közlemény			Főbb publikációs témák								
		db	oldal	%	db	oldal	%	Téma	oldal	%	Téma	oldal	%			
Mollay Károly	1938-1995	36	915,4	85,3	41	155,4	14,7	társadalomtörténet	410,0	38,3	településtörténet	245,9	23,0	zenetörténet	106,1	9,9
Csatka Endre	1937-1971	14	169,8	28,5	189	424,6	71,5	építészettudomány	93,8	15,7	társadalomtörténet	85,7	14,4	művészettörténet	65,7	11,0
Fogarassy László	1960-1997	10	361,9	82,3	14	77,6	17,7	hadtörténet	243,4	55,4	politikatörténet	140,9	32,1	társadalomtörténet	47,6	10,8
Hiller István	1960-1993	16	392,9	76,1	21	104,7	23,9	politikatörténet	151,8	34,7	társadalomtörténet	111,5	25,5	hadtörténet	52,8	12,1
Hárs József	1961-1995	15	283,5	87,0	12	42,4	13,0	kultúrtörténet	109,1	39,5	gazdaságtörténet	71,6	22,0	hadtörténet	28,2	8,7
Mikó Sándor	1961-1995	10	230,1	81,7	10	51,5	18,3	társadalomtörténet	199,6	70,9	gazdaságtörténet	47,3	16,8	tájéztörténet	14,0	5,0
Szta Szabolcs	1968-1998	7	214,1	81,1	12	50,0	18,9	politikatörténet	136,2	51,6	társadalomtörténet	52,8	20,0	csaladtörténet	23,9	9,0
Horváth Zoltán	1955-1995	9	293,5	90,2	5	22,0	9,8	társadalomtörténet	60,2	26,7	településtörténet	51,0	22,6	gazdaságtörténet	40,5	17,9
Gömöri János	1974-2002	8	177,8	82,2	6	38,6	17,8	regészet	141,1	65,2	településtörténet	50,3	23,2	társadalomtörténet	15,5	7,2
Domonkos Ottó	1955-2004	4	161,8	77,0	10	48,4	23,0	kultúrtörténet	73,4	34,9	néprajz	56,6	26,9	gazdaságtörténet	32,8	15,6
Keleényi Ferenc	1958-1975	10	160,4	76,3	12	49,8	23,7	pedagógia	80,2	38,2	irodalomtörténet	43,4	20,6	társadalomtörténet	38,1	18,1
Szabó Jenő	1968-1992	3	155,0	79,6	9	39,7	20,4	társadalomtörténet	48,9	25,1	városépítész	31,8	16,3	kertépítész	31,8	16,3
Lovász Gyula	1964-2001	10	166,8	88,4	4	21,9	11,6	gazdaságtörténet	168,9	89,5	hadtörténet	8,9	4,7	építészettudomány	8,2	4,3
Tompocs Ernő	1940-1984	7	141,0	75,4	12	45,9	24,6	kultúrtörténet	83,2	44,5	építészettudomány	66,1	35,4	csaladtörténet	13,0	7,0
Kubinszky Mihály	1955-2004	6	108,7	64,4	12	60,2	35,6	városépítész	57,1	33,8	gazdaságtörténet	37,1	22,0	csaladtörténet	27,5	16,3
Házi Jenő	1937-1973	8	193,1	59,5	17	70,3	40,5	településtörténet	54,9	31,7	társadalomtörténet	33,9	19,6	csaladtörténet	27,1	15,6
Bergmann Pál	1939-1969	9	138,9	84,7	5	25,0	15,3	városépítész	97,2	59,3	társadalomtörténet	20,5	12,5	kertépítész	16,4	10,0
Csepödy István	1955-1993	6	104,3	67,8	11	49,5	32,2	biológia	101,0	65,7	tájéztörténet	31,1	20,2	csaladtörténet	13,4	8,7
Katona Imre	1972-1999	5	74,2	48,8	12	77,8	51,2	kultúrtörténet	43,1	28,4	társadalomtörténet	20,8	13,7	művészettörténet	17,1	11,3
Winkler Oszkár	1957-1997	7	145,5	98,7	1	1,9	1,3	városépítész	105,5	71,6	építészettudomány	20,0	13,6	gazdaságtörténet	20,0	13,6
Faller Jenő	1955-1966	8	130,3	88,9	2	16,3	11,1	gazdaságtörténet	85,4	58,3	társadalomtörténet	42,8	29,2	csaladtörténet	9,4	6,4
Kovács József László	1968-2003	7	106,5	72,9	10	38,2	27,1	pedagógia	39,3	26,9	társadalomtörténet	29,7	20,3	művészettörténet	28,4	19,5
Winkler Gábor	1965-2003	6	133,3	92,8	2	10,3	7,2	építészettudomány	143,6	100,0						
Fried István	1963-1993	3	29,7	20,8	29	113,3	79,2	irodalomtörténet	47,9	39,5	kultúrtörténet	31,4	21,9	csaladtörténet	30,7	21,4
Király Tibor	1982-1994	2	125,2	89,8	3	14,2	10,2	kultúrtörténet	135,6	97,2	pedagógia	3,9	2,8			
Németh Alajos	1978-1990	1	104,0	83,4	4	20,7	16,6	társadalomtörténet	66,6	53,4	hadtörténet	52,0	41,7	egyháztörténet	3,1	2,4
Németh Sámuel	1937-1960	6	78,6	63,1	10	45,9	36,9	pedagógia	45,0	36,1	csaladtörténet	34,4	27,6	kultúrtörténet	28,6	23,0

7. táblázat. A publikációk tudományterületi megoszlása.

Összes publikáció	Heimler	Csatkai	Mollay	Szende	Összesen
			oldal		
Társadalomtörténet	678,4	2883,6	4656,3	1482,7	9701,0
Kultúrtörténet	692,2	1336,3	2366,2	436,3	4832,2
Társadalomtudományok	70,9	64,0	69,5	62,5	266,9
Műszaki tudományok	193,5	397,1	568,2	133,6	1292,4
Természettudományok	182,9	297,4	348,5	100,1	928,9
Tudomány módszertan és forrásközlés	108,4	61,3	87,8	44,6	302,1
Egyéb	343,6	638,4	2277,8	570,7	3829,2
Összesen	2269,9	5678,1	10374,3	2830,4	21152,7
Összes publikáció	Heimler	Csatkai	Mollay	Szende	Összesen
			%		
Társadalomtörténet	29,9	50,8	44,9	52,4	45,9
Kultúrtörténet	30,5	23,5	22,8	15,4	22,8
Társadalomtudományok	3,1	1,1	0,7	2,2	1,3
Műszaki tudományok	8,5	7,0	5,5	4,7	6,1
Természettudományok	8,1	5,2	3,4	3,5	4,4
Tudomány módszertan és forrásközlés	4,8	1,1	0,8	1,6	1,4
Egyéb	15,1	11,2	22,0	20,2	18,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Tanulmányok, kisebb közlemények	Heimler	Csatkai	Mollay	Szende	Összesen
			%		
Társadalomtörténet	35,2	57,2	57,5	65,6	56,0
Kultúrtörténet	35,9	26,5	29,2	19,3	27,9
Társadalomtudományok	3,7	1,3	0,9	2,8	1,5
Műszaki tudományok	10,0	7,9	7,0	5,9	7,5
Természettudományok	9,5	5,9	4,3	4,4	5,4
Tudomány módszertan és forrásközlés	5,6	1,2	1,1	2,0	1,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

8. táblázat. A fő tudományterületek belső arányai.

	Heimler	Csatkai	Mollay	Szende	Összesen
	%				
Társadalomtörténet	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Család- (és személy-) történet	29,4	13,3	8,5	10,0	11,6
Egyház- és vallás történet	3,3	0,8	2,1	6,7	2,5
Gazdaság- és közlekedéstörténet	15,8	22,8	14,6	7,9	16,1
Hadtörténet	0,7	2,2	12,4	8,7	8,0
Politikatörténet	1,6	7,9	12,3	19,7	11,4
Régészet	10,4	7,5	6,9	2,9	6,7
Társadalomtörténet	29,3	34,1	32,2	37,8	33,4
Technika és tudománytörténet	0,7	1,9	0,9	1,9	1,3
Településtörténet	8,7	9,5	10,1	4,4	8,9
Kultúrtörténet	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Irodalom	7,9	0,0	0,5	0,0	1,4
Irodalomtörténet	5,9	17,6	11,3	4,7	11,8
Kultúrtörténet	34,2	28,2	38,7	46,6	35,9
Művészettörténet	16,1	12,6	11,8	3,7	11,9
Néprajz	13,6	6,5	5,0	3,8	6,5
Nyelvtörténet	0,6	1,5	0,8	4,7	1,1
Pedagógiatörténet	14,5	17,6	19,5	18,3	18,2
Színház-történet	3,5	3,6	4,3	6,6	4,2
Zenetörténet	3,8	12,5	8,0	11,5	8,9
Társadalomtudományok	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Demográfia	51,2	56,3	14,0	0,0	30,7
Szociológia	0,0	0,0	55,1	0,0	14,3
Társadalomföldrajz	0,0	32,8	30,9	100,0	39,3
Történeti statisztika	48,8	10,9	0,0	0,0	15,6
Műszaki tudományok	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Építészettudomány, építőművészet	70,8	48,5	52,6	59,4	54,8
Városépítészeti, településrendezés	29,2	41,6	39,6	40,6	38,7
Kertépítészeti	0,0	9,9	7,8	0,0	6,5
Természettudományok	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Biológia és természetvédelem	70,8	61,3	38,2	18,1	49,9
Geológia, geofizika, talajtan	16,8	5,3	3,5	32,1	9,8
Hidrológia	0,0	11,3	10,1	0,0	7,4
Meteorológia	0,0	0,0	9,1	0,0	3,4
Tájtörténet, történeti ökológia	12,4	22,1	39,1	49,8	29,5
Tudomány módszertan és forrásközlés	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Forrásközlés	45,1	95,1	57,0	50,4	59,5
Tudomány módszertan és -elmélet	54,9	4,9	43,0	49,6	40,5
Egyéb	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Bibliográfia	21,2	8,1	18,7	29,1	18,7
Interjú	0,0	0,0	2,0	3,0	1,7
Kiállítás	17,4	6,4	12,4	8,7	11,3
Könyvismertetés	30,4	22,7	18,2	31,1	22,0
Köszöntő, megemlékezés	17,3	36,6	25,4	20,9	25,9
Krónika	13,6	26,1	23,2	7,2	20,5

9. táblázat. A publikációk tárgya történelmi korszak szerint

	Heimler	Csatkai	Mollay oldal	Szende	Összesen
Óskor	17,9	24,6	47,5	10,5	100,5
Római kor	80,1	90,2	154,7	0,0	325,1
Középkor	123,7	666,2	810,0	275,2	1875,1
Kora újkor	500,7	830,5	1503,0	486,1	3320,2
Újkor	661,8	1797,5	1981,8	750,8	5191,8
Modernkor	250,0	1414,3	3391,6	696,9	5752,8
korabeli aktualitás	91,7	497,3	896,5	128,8	1614,3
Összesen	1634,1	4823,3	7888,6	2219,4	16565,4
	Heimler	Csatkai	Mollay %	Szende	Összesen
Óskor	1,1	0,5	0,6	0,5	0,6
Római kor	4,9	1,9	2,0	0,0	2,0
Középkor	7,6	13,8	10,3	12,4	11,3
Kora újkor	30,6	17,2	19,1	21,9	20,0
Újkor	40,5	37,3	25,1	33,8	31,3
Modernkor	15,3	29,3	43,0	31,4	34,7
korabeli aktualitás	5,6	10,3	11,4	5,8	9,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

10. táblázat. A publikációk földrajzi tárgya

	Heimler	Csatkai	Mollay oldal	Szende	Összesen
Sopron	1113,9	3352,4	5177,7	1292,3	10937,5
Brennbergbánya	25,7	161,4	13,4	10,2	210,7
Sopronkőhida	0,0	27,8	61,0	0,0	88,8
Sopron úrbéres falvai	18,5	47,5	60,0	18,7	144,7
Sopron vármegye	270,5	434,7	758,1	358,6	1821,9
Sopron vármegyei települések	221,6	369,0	812,9	169,9	1573,4
Soproni táj	159,9	306,1	309,3	95,6	870,9
Burgenland	6,3	102,4	283,5	29,4	421,6
Bécs	4,5	23,6	6,2	0,0	34,3
Magyarország egyéb	29,7	79,3	519,8	273,5	902,3
Összesen	1850,6	4904,1	8001,8	2248,2	17006,0
	Heimler	Csatkai	Mollay %	Szende	Összesen
Sopron	60,2	68,4	64,7	57,5	64,3
Brennbergbánya	1,4	3,3	0,2	0,5	1,2
Sopronkőhida	0,0	0,6	0,8	0,0	0,5
Sopron úrbéres falvai	1,0	1,0	0,7	0,8	0,9
Sopron vármegye	14,6	8,9	9,5	16,0	10,7
Sopron vármegyei települések	12,0	7,5	10,2	7,6	9,3
Soproni táj	8,6	6,2	3,9	4,3	5,1
Burgenland	0,3	2,1	3,5	1,3	2,5
Bécs	0,2	0,5	0,1	0,0	0,2
Magyarország egyéb	1,6	1,6	6,5	12,2	5,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A rendezvény - úgy hiszem - több tekintetben is sikeresnek mondható. Először is mert hangsúlyosan rávilágított arra, hogy a Soproni Szemle az elmúlt fél évszázadban a helytörténet legkülönfélébb témáit sokoldalúan és magas színvonalon tárta az olvasók és az utókor elé. Az egymást követő négy főszerkesztővel jellemzett időszakokra bontva - beleértve ebbe a lap első nyolc évfolyamát is - ez statisztikailag is nyomon követhető. Másodszer is, mert az elhangzott előadások alapján a lap tudományos szintje kirajzolódott, nem kevésbé az a törekvés is, hogy közérthető maradjon és széles olvasótáborhoz szóljon. Végül a rendezvényen megjelent közönség érdeklődése is igazolja a lap jelentőségét. A Soproni Szemle a város kulturális életének egyik pillére.

A Városszépítő Egyesület egymaga a Szemlét anyagilag fenntartani nem tudja, ezért - kezdet óta - Sopron város anyagi támogatására szorul. Köszönet érte! Az előfizetők számának lehető gyarapítása pedig az olvasottság révén biztosítja a terjesztett példányszámot, ami a kiadás feltétele. E tekintetben a lapot kiadó Egyesület az elmúlt években nagyot lépett előre: létrehozta az egyesületi tagdíjnak és a Szemle előfizetésének lehető kombinálását, bízom benne, hogy ez a visszaemlékező, jubiláló ülészak is a lap előfizetői és olvasói számának lehető további emelkedését szolgálja.

Végül köszönetet kell mondanom mindazoknak, akik a mai napon előadásukkal hozzájárultak a színvonalas visszatekintéshez, mindazoknak, akik a rendezvényt előkészítették, akik a lap szerkesztésében, kiadásában és terjesztésében részt vesznek, és azoknak, akik megjelenésükkel járultak hozzá a rendezvény sikeréhez.

Anton Sigel: A pihenőkereszt háttérben a várossal. évsz. n. Akvarell. toll.
A Szépművészeti Múzeum letétje. Ltsz.: K.2001.13

* A családi haláleset miatt ebben akadályozott dr. Bartha Dénes professzor, a Soproni Szemle Alapítvány kuratóriumának elnöke helyett a zárszót dr. Kubinszky Mihály, a Soproni Városszépítő Egyesület elnöke mondta el.

A Soproni Városszépítő Egyesület az adózók 1%-os felajánlásából ez évben 129.930 Ft-ot kapott, amelyért az Egyesület elnöksége ezúton is kifejezi köszönetét. Az összeget a Balfi oszágút mentén álló, városi tulajdonban levő Pihenőkereszt felújításának kőfaragó munkáira fordítjuk. Mivel ez lényegesen meghaladja a fenti összeget, azt kiegészítjük és a költségeket a várossal megfizelve reméljük az értékes műemlék mielőbbi megújítását.

Sopron, 2005. november hó
Dr. Kubinszky Mihály elnök

MUNKATÁRSAINK

- Askercz Éva** művészettörténész, 9400 Sopron, Színház u. 17.
Dominkovits Péter főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.
Domonkos Ottó ny. múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
Gömöri János régész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
Horváth József könyvtárigazgató, Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár,
9021 Győr, Baross u. 4.
Jankó Ferenc geográfus, 9400 Sopron, Mátyás király u. 11.
Kovács József László ny. egyetemi tanár, 2040 Budaörs, Szivárvány u. 8. II. 12.
Kubinszky Mihály ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kökényes köz 3.
Kücsán József néprajzkutató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
Németh Ildikó főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.
Szende Katalin egyetemi adjunktus, Közép-Európai Egyetem, 1051 Budapest, Nádor u. 9.
Tóth Imre történész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
Turbuly Éva levéltárigazgató, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.
Varga Imréné levéltáros, 9400 Sopron, Templom u. 12.
Walter Dezső, Sopron Megyei Jogú Város Polgármestere, 9400 Sopron, Fő tér 1.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

Grußwort der Redaktion	331
JÓZSEF LÁSZLÓ KOVÁCS: Zum 70. Geburtstag von Sándor Sarkady	332
MIHÁLY KUBINSZKY: Zum 80. Geburtstag von József Hárs	334

GEDENKTAGUNG ZUM 50. JUBILÄUM DES NEUBEGINNS DER ÖDENBURGER RUNDSCHAU (1955–2005)

DEZSŐ WALTER: Zum Jubiläum der Ödenburger Rundschau	336
JÓZSEF HORVÁTH: Die Bedeutung der Ödenburger Rundschau und anderer lokalhistorischer Zeitschriften in der ungarischen Geschichtsschreibung	337
GYÖNGYI VARGA: Die Rolle von Károly Heimler bei der Gründung der Ödenburger Rundschau	345
OTTÓ DOMONKOS: Endre Csatkai und die Ödenburger Rundschau	349
ÉVA TURBULY: Károly Mollay und die Ödenburger Rundschau	352
JÁNOS GÖMÖRI: Archäologische Studien in der Ödenburger Rundschau	359
KATALIN SZENDE: Mediävistische Studien in der Ödenburger Rundschau	366
PÉTER DOMINKOVITS: Die historische Forschung des Ödenburger Komitats in der Ödenburger Rundschau	374
IMRE TÓTH: Zeitgeschichte in der Ödenburger Rundschau	380
JÓZSEF LÁSZLÓ KOVÁCS: Die Bedeutung der Ödenburger Rundschau für die Literaturgeschichte	386
ILDIKÓ NÉMETH: Unterrichts- und Schulgeschichte in der Ödenburger Rundschau	393
JÓZSEF KÜCSÁN: Ethnographie in der Ödenburger Rundschau	399
ÉVA ASKERCZ: Kunst- und kulturgeschichtliche Studien in der Ödenburger Rundschau ..	404
MIHÁLY KUBINSZKY: Bau und Architektur in der Ödenburger Rundschau	408
FERENC JANKÓ: Die wissenschaftsmetrische Untersuchung der Ödenburger Rundschau .	411
MIHÁLY KUBINSZKY: Schlußwort	430

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok a cikkek megfelelő sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez. Kérjük, hogy a szövegben is szíveskedjenek jelezni az illusztráció helyét.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely (vagy terjedelem -tól -ig)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m..., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, illetve az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!
- Sajnálattal közöljük, hogy 1500 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a főszerkesztő személye csak az egyik faktor a folyóiratok arculatának változásában, a szerkesztőbizottság tagjai, azok aktivitása is szerepet játszik. Egyértelmű, hogy az adott kor körülményei, társadalmi-politikai berendezkedése is meghatározó. Heimler időszakában még nem foglalkoztak a tanácsköztársasággal, a Horthy-korszak elejével, ma is még várat magára a szocializmus évtizedeinek mai szempontú értékelése, bár egyes témák már előkerültek (pl. Páneurópai Piknik). Az 1955–1989 közötti évfolyamok viszont kevésbé vártak ki a közelmúlt értékelésével, vélhetően a kor szemléletéből következett mindez. Egyes területeken – újkori, kora újkori témák, földrajzi tárgy – némi visszarendeződés tapasztalható tehát a Heimler időszak és jelenünk között.

Egyik fő – lineáris irányú – változásként lehet megemlíteni, hogy az újraindítás után a Soproni Szemle kultúrtörténeti folyóiratból társadalomtörténetivé vált. A társadalomtörténet dominánssá válásában azt a tudományágak specializációjával párhuzamos jelenséget, tendenciát véljük felfedezni, hogy a Szemle a szigorúan történettudományi profil felé mozdult el. Ennek megfelelően bővült a szerzői gárda is ezekben a témákban igencsak magasra téve a tudományos mércét, amivel elismert szakmai folyóirat címét vívta ki magának. Más tudományterületeken viszont csak a laikusok számára is érthető szakmai nívót várja el.

Jankó Ferenc: A Soproni Szemle tudományometriai vizsgálata
(1937–2004)

Ára: 400,-Ft

